

NTNU
Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Fakultet for ingeniørvitenskap og teknologi
Institutt for bygg, anlegg og transport

Max Ingar Mørk

Før tårnene faller

Om forvaltning, drift, vedlikehold og utvikling (FDVU) av kirker,
med spesiell vekt på kirkene i Møre bispedømme

Doktor ingeniøravhandling

Januar 2003

Before the Steeples Fall

Facility Management (FM) techniques applied to churches,
with emphasis on the churches of the Diocese of Møre

*The church is a building old and tall,
Standing though steeples are falling.
Fell into ruins steeples all,
Bells are still chiming and calling...*
N. F. S. Grundtvig, 1837

This hymn describes the churches as old tumbledown buildings, and throughout history many churches have suffered this fate. On the other hand, few buildings have received as much attention and care as the churches. In the year 1024, the assembly of Moster decided that the King was to be responsible for providing the priests while the people were to maintain the churches. Since then, the building and maintenance of the parish church has been the largest task of the Norwegian local community, at least until the last part of the 19.th century.

What is the state of our churches today? How do we manage them through their life cycle *before* the steeples fall? And how should we best take care of them to avoid letting them fall into a state of decay and disrepair? The Facility Management (FM) project – and this dissertation – discusses these questions ¹.

Objective

The objective of this project is to document the economical, architectural, technical and user related values of churches, and to develop methods of preserving these values over the long run. The aim is to get new knowledge about typical FM parameters for churches with different ages, materials, sizes, use frequencies and so on, and to develop better management systems for the church buildings, based on modern FM techniques.

Many actors are involved in the management of the churches, both on a local, regional and central level. These actors possess unique knowledge and information within their fields of expertise. Thus, the more important objectives of this project are:

- To collect and systemize information from the respective actors.
- To establish a central database for Norwegian churches.
- To organize a collegueship between the actors.
- To follow up related projects home and abroad.
- To adapt general FM techniques and use them on church buildings.

---

¹ In the original Norwegian text, the terms “*management, operation, maintenance and development*” are used (abbreviated to FDVU), according to the Norwegian Standard for Life Cycle Costs (NS 3454). There is no parallel phrase in English, and the Norwegian definition of Facility Management (FM) also covers service and potential in property (US: real estate). However, in the context of churches FDVU and FM is much the same, and for simplicity the term FM is used in the English summary.

Methods

The project is based on four kinds of information:

1. *General literature* about FM and church management, e.g. textbooks, papers, reference books, booklets, laws and rules, standards, Internet home pages and other available sources.
2. *Unpublished information* worked out for special purposes, like internal church registers, project reports, archive documents and other internal information. This information is collected in dialogue with the responsible instances.
3. *Similar projects* still in progress which concern building preservation, church heating, key values and so on.
4. *Research and development*, i.e. special inquiries and investigations carried out in order to complement the other sources and get new knowledge.

Part I of the dissertation – the general (or theory) part – is based on information of the first, second and third kind. It gives the state of the FM discipline in Norway (chapter 2), an overview of the church building activity through Norwegian history (chapter 3) and a presentation of today's management system for churches (chapter 4) and projects concerning FM techniques applied to churches (chapter 5).

Part II – the special part – is based on information of the fourth kind, i.e. results from the research and development activities especially designed for the FM project. The purpose has been to determine FM costs and other management aspects concerning churches. The field of study has been the churches of the Diocese of Møre, located at the northwest coast of Norway. The diocese has approximately 240.000 inhabitants and 120 church buildings.

Part III – the application part – is a synthesis of applicable elements in parts II and I. The elements are fitted into a coordinated FM system for churches.

In connection with the project, a reference group has been established with representatives from the following Norwegian organizations and authorities: The Ministry Church Consultant, the Directorate for Cultural Heritage, the National Church Council, the Church Employer's Federation, the Diocese Administration of Møre and the Churchwarden Association of Møre. The group has discussed essential topics and plans for the project. On individual basis the members have also supported the project with expertise from their own professions.

The *Norwegian Ministry of Culture and Church Affairs* and the *Norwegian University of Science and Technology* have financially supported the work of this dissertation.

Results

The most noticeable result of the project is that the Life Cycle Cost model has been successfully adapted into a church context (chapter 8). Accounts from the churchwardens of the Diocese of Møre has been put into a database and converted to annual costs according to the Norwegian Standard NS 3454. Faults and weaknesses in the data material and the accuracy of the results are discussed. Alas, the annual accounts proved to be so different that much of the conversion had to be done manually. The account instructions should be altered, making it possible to use automatic procedures for converting the data. Subsequently the costs were recalculated to key values, which were, in turn, compared (benchmarked) with key

values from other sources (chapter 9). The results indicate that the key values for the churches are of similar type and quality as distributed key values for other buildings. The key values for churches thus complement the results from other key value projects. To make the results more reliable, costs for several years and data from more churches have to be put into the database.

What is the FM cost of a church and what should it be? As a rule of thumb, the study indicates that management and operation of a medium expensive church costs 500 NOK/m² a year, and that maintenance and development costs 200 NOK/m² a year. To secure the condition of the churches over the long run, i.e. to achieve a sustainable level of preservation, the maintenance and development cost should be increased about 50 %.

Other FM tools are also tested and assessed (chapter 11): NS 3424 Condition survey of construction works, Maintenance Management System (MMS), Key Performance Indicators (KPI) Evaluation Model and the Building Certification system. Many of the tools seem to be relevant to churches, but adaptations or special editions have to be worked out.

An overall structure is developed, containing a lot of relevant FM tools for churches. The structure is like a “tool box”, showing when and where the different tools may be used.

A sketch of the main structure and content of a national database for churches is made. The sketch illustrates how different actors may contribute with information and how appropriate FM tools may be put into a “tool box”. Convenient information may be collected in a “knowledge bank” with internal sources and external links.

Conclusions and recommendations

What is the state of the churches? If the situation in the Diocese of Møre is representative, which is probably the case, the answer might be that the situation is rather complex, and that the churches are very different in age, material use, technical condition and construction system. Poor economy seems to be the main reason for lack of necessary maintenance and development of the buildings. The requirements for comfort and sanitary standards are lower than in official buildings in general, and antiquarian considerations often reduce the possibility of constructional alteration and rebuilding. Still, the situation is not entirely negative. A lot of maintenance and upgrading initiatives have been executed, and the state of the buildings is generally on a medium to good level. Moreover, people’s expectations of technical functionality and comfort are different for a church than for a school or an office building.

The investigation has unveiled that maintenance activities very seldom are initiated before the damage becomes visible. An objective for the project was to develop methods for improved management of the buildings, based on modern FM techniques. Two of the most essential methods are condition surveys and maintenance plans, which both entail more preventive and systematic maintenance. To achieve proper maintenance of the churches over the long run, the building knowledge and competence among the church managers has to be increased.

What standard should be set for the functionality of the churches? The thesis draws up three main lines for future development of the churches:

- The church has to satisfy the daily needs of the congregation.
- Safety and easy access has to be maintained.
- The staff must have acceptable working conditions.

Summary in English

Many churches represent important antiquarian values that come in conflict with the user interests. The thesis argues for giving church authorities greater responsibility for the management of the churches as cultural monuments. A number of recommendations that hopefully will give advantages for the management are given:

- A committee should be appointed with representatives from the antiquarian and church authorities on all levels. The mission should be – on voluntary basis – to discuss actual problems, seek solutions to and guidelines for the preservation process and build networks between the different instances.
- Church authorities should be active participants in the preparation of national protection plans for churches.
- The church should increase its competence on building preservation.
- The church together with the antiquarian authorities should offer training courses for church management and maintenance, and also for traditional building techniques and material use.

An essential recommendation is to further investigate the possibilities of establishing a central database for Norwegian churches. As described above, the database could include *information* from central and local church managers, *a toolbox* with appropriate FM tools and *a knowledge bank* with internal sources and external links.

As a result of the project, the *Norwegian Church Employers' Federation* plans to publish a handbook for management of churches. Some of the content will be collected from this dissertation, some from other FM projects that concern churches and some from general building management resources. This will be the first contribution to fulfil the Ministry's demand "to maintain the architectural, technical and user related values of the churches over the long run".

Summary of the chapters

Chapter 1: Introduction and summary, describes the background of the project, its objectives and purposes. The chapter also contains a project evaluation and a summary of the dissertation.

PART I (general part): About Facility Management and church management

This part comprises chapter 2 – 5, and gives the state of the two main lines that the dissertation deals with: The Facility Management and church management disciplines.

Chapter 2: Facility Management – a discipline in great advance, gives a comprehensive view of the growth and status of the FM discipline in Norway. It describes actual laws, provisions and standards, research and development projects, FM tools and systems and FM associations and networks.

Chapter 3: The church building activity in Norway through the ages, tells the history of how the Norwegian churches have been created and shaped through the last 1000 years. It deals with construction techniques, materials, styles and social and political conditions which have influenced the church building activity. Two topics have been emphasized: *The stave churches* and *the building of churches in the Diocese of Møre*.

Chapter 4: The current management system for churches, explains the network of laws, actors and relations that constitute the framework of church management. The procedures for carrying out building and maintenance work are examined. The conflicts between user related requirements and antiquarian considerations are discussed, and experiences and challenges connected to the Norwegian Church Act are presented.

Chapter 5: Facility Management techniques applied to churches, gives a situation report of the intersection between FM and church management. It describes printed sources, registers and statistics, data systems and special FM projects concerning churches.

PART II (special part): FM inquiries about churches

This part covers chapter 6 – 10, and comprises reports from two inquiries carried out in connection with the FM project. From the results of the last inquiry, FM costs are calculated for 66 churches in the Diocese of Møre. These results are converted to key values, which in turn are evaluated. Finally other results from the inquiry are presented.

Chapter 6: Status of Facility Management in the church sector – report from an inquiry carried out in 1999. The inquiry was directed towards central and regional actors in the church management system and towards local managers represented by the churchwardens of Møre. The actors described how they experienced their part and expressed their opinion to the management system.

Chapter 7: The basis and methods of the FM inquiry in Møre in year 2000. The process to clarify the aims of the inquiry is described, especially the core question: What are the costs of operating a church? The preparation of the questionnaire is explained, and how the inquiry was carried out. Finally the production of a CD containing photos of all the churches in the Diocese of Møre, is described.

Chapter 8: FM costs of 66 churches in Møre in 1999, starts with describing the method of converting the annual accounts to annual costs. Then the structure and content of the FM database, which is funded on the information collected through the FM inquiry, is shown. From the database the FM costs of 66 churches in Møre in 1999, are calculated. The reliability of the collected information is discussed, and the accuracy of the results assessed.

Chapter 9: Key values of 66 churches in Møre in 1999. In this chapter the annual costs calculated in chapter 8, are converted to key values. Key values are given in cost per square meter base area, cost per square meter gross area, cost per service and cost per ceremony. The variation of the key values for management and operation is handled by defining *low*, *medium* and *high* values, based on statistic methods. Experiments with “combined key values” gave weaker results than the simple key values. A set of FM key values for budget estimates and calculation purposes is developed, and the results are compared (benchmarked) with key values from other sources.

Chapter 10: Other results from the FM inquiry in Møre in year 2000. Costs and key values for insurance, cleaning and energy consumption are calculated and assessed. Actual maintenance and development initiatives are registered, and agreements and other documents concerning the churches are described.

PART III (application): FM techniques applied to churches (chapter 11)

Chapter 11: FM techniques applied to churches. The purpose of this chapter is to apply the knowledge accumulated in part II and I in order to develop suitable methods for FM of churches. It describes the structure of a national Internet "church portal", and also of a central database for Norwegian churches. A number of FM tools are selected and tested in a church related context, and the tools are fitted into an overall tool system.

Chapter 12: Conclusions and recommendations, summarizes the most important fields for further studies. It states the general condition of the churches, gives guidelines on future development of the churches and puts forward proposals for closer cooperation between the church and the antiquarian authorities regarding preservation work. It also states that a lot of FM tools may be usable for churches, but special adaptations will have to be made. It recommends initiating a pilot project targeted at establishing a national church database including information from several actors in the management hierarchy and with appropriate FM tools available in a toolbox.

Appendices

Appendix 1 (article): Essential events in the history of building preservation.

Appendix 2 (article): The Church of Norway through 1000 years.

Appendix 3 (article): Churches in other countries.

Appendix 4 (table): Church buildings in the Diocese of Møre through the ages.

Appendix 5 (table): Existing churches in the Diocese of Møre per 1.1.2000.

Appendix 6 (table): FM costs of 66 churches in the Diocese of Møre in 1999.

Appendix 7 (map): Map of Møre and Romsdal County and the Diocese of Møre.

Supplements

FM dictionary.

CD containing pictures of the churches of the Diocese of Møre in year 2000.

Forord

*Ikke ved makt og ikke ved kraft,
men ved min Ånd,
sier Herren, Allhærs Gud.*

Sakarja 4, 6

Temaet *forvaltning, drift og vedlikehold av kirker* har utfordret meg både som ingeniør og som tidligere kirkeverge. Å kunne arbeide med temaet over så lang tid og på en så omfattende måte som denne avhandlingen har gitt anledning til, har derfor vært som en lang festreise. Selv om det har vært strev og bekymringer underveis, sitter det mest av alt igjen en følelse av takknemlighet, glede og undring over alt jeg har lært og fått være med på. Når avhandlingen nå blir utgitt, er det mitt håp at i alle fall noe av innholdet må bli til nytte for flere.

Mange fortjener takk for innsatsen underveis, først og fremst min veileder, professor Svein Bjørberg, som straks fattet interesse for temaet og som på sin inspirerende måte stadig har bidratt til å bringe prosjektet videre framover. Dernest går en takk til de andre på instituttet som så overveldende har stilt opp med råd og hjelp, kaffekopper og hyggelige samtaler. Særlig må nevnes Jan Vincent Thue, Arvid Dalehaug, Anne Marie Søberg og Marit Støre Valen som har vært de faste støttepunktene i hverdagen. Takk også til studentene som jeg fikk veilede; gjennom deres øvingsarbeider lærte jeg mye om bygningsforvaltning i praksis.

På sentralt, kirkelig hold har Thomm M. Rafoss i Kirkedepartementet og Frank Grimstad i Kirkens Arbeidsgiverorganisasjon hatt avgjørende innflytelse på gjennomføringen av prosjektet. De fortjener takk både for sin positive respons da prosjektidéen ble lansert og seinere for sin økonomiske og administrative oppfølging. Takkes må også Arne E. Sæther, Harald Ibenholt, Hans-Jürgen Schorre, Ingar Samset, Bjørn Olaf Storhaug og Jostein Stråbø i prosjektgruppa, som har vært verdifulle inspiratorer og støttespillere underveis.

Kirkevergene i Møre bispedømme har hatt en sentral plass i arbeidet. På mange måter er det deres prosjekt; det er de som har skaffet grunnlagsmaterialet og gjort oppgaven mulig. Deres gjestfrihet, interesse og store arbeidsinnsats da jeg sommeren 2000 reiste bispedømmet rundt for å samle inn materiale til prosjektet vil seint bli glemt! En spesiell takk går til kirkeverge Hans Jakob Nes i Molde som har vært en kjærkommen samtalepartner og rådgiver underveis når jeg har følt behov for å diskutere spesielle problemer.

På det private plan har prosjektet medført fire år med utstrakt pendling mellom Molde og Trondheim. Her har Margaret – min trofaste venn og livsledsager gjennom snart 25 år – vært den som har holdt motet oppe og bevart troen på at arbeidet ville lykkes. De strålende barna våre – Peter, Gunnar, Sverre Magnus og Ida Marie – har på samme måte vist entusiastisk støtte til pappas merkelige prosjekt. Min bror Vidar har også ytt vesentlige bidrag som språkkonsulent og korrekturleser. Takk skal dere ha alle sammen!

Trondheim 7.januar 2003

Max Ingar Mørk

Innhold

Summary in English	i
Forord	vii
Innhold	ix

KAPITTEL 1: Innledning og sammendrag	1
1.1 Bakgrunnen for prosjektet	1
1.2 Prosjektbeskrivelse	2
1.3 Prosjektgjennomføring og –evaluering	5
1.4 Avhandlingens struktur og innhold	7
1.5 Sammendrag av kapitlene.....	9

DEL I (generell del): OM BYGNINGSFORVALTNING OG KIRKEFORVALTNING

KAPITTEL 2: Bygningsforvaltning – et fagområde i sterk vekst	15
2.1 Et fag søker sine røtter.....	15
2.2 Bygningsforvaltningsfagets utvikling i Norge	18
2.3 Lover og forskrifter	21
2.4 Standarder	23
2.5 Forskning og utvikling.....	25
2.6 Livsløps- og levetidsanalyser	30
2.7 Verktøy for tilstandsrapportering og kvalitetssikring.....	32
2.8 Enøk-arbeidet.....	33
2.9 Datasystemer for FDVU	35
2.10 Styring og samordning i byggeprosessen	36
2.11 Nøkkeltall og benchmarking	37
2.12 Foreninger og fora for bygningsforvaltning	38
2.13 Hvor er bygningsforvaltningen på veg?	40
KAPITTEL 3: Kirkebyggingen i Norge gjennom tidene	41
3.1 Kirkebyggets forbilder.....	41
3.2 Kirkebyggingen i Norge i tall.....	43
3.3 Stavkirkene	47
3.4 Steinkirkene i middelalderen	57
3.5 Kirkebyggingen etter reformasjonen	58
3.6 Forvaltningen av kirkene	65
3.7 Kirkebyggingen i Møre bispedømme	71

KAPITTEL 4: Dagens forvaltningsordning for kirker	83
4.1 Lovgrunnlaget.....	83
4.2 Aktørene i kirkeforvaltningen	89
4.3 Kirkelig økonomi.....	93
4.4 Forvaltning av kirke og kirkens omgivelser som kulturminne og kulturmiljø.....	97
4.5 Gjennomføring av bygge- og vedlikeholdstiltak.....	100
4.6 Forvaltning av inventar og utstyr.....	106
4.7 Bruk av kirken	107
4.8 Spenningen mellom brukerinteresser og antikvariske verneinteresser.....	108
4.9 Erfaringer med den nye kirkeloven	110
4.10 Utdfordringer i utviklingen av forvaltningsordningen	114
4.11 Morgendagens kirkeordning.....	117
KAPITTEL 5: Bygningsforvaltning av kirker	119
5.1 Instanser med fokus på kirkelig FDVU	119
5.2 Oversiktsverk over norske kirker	120
5.3 Databaserte kirkeregistre	122
5.4 Kirkelig statistikk	124
5.5 Informasjonsblader med relevans for kirkelig FDVU	125
5.6 Riksantikvarens arbeid med kirkene.....	126
5.7 Andre kirkelige FDVU-prosjekter.....	128
5.8 Kirkelige enøk-prosjekter	131
5.9 Dataverktøy for kirkelig FDVU	132
5.10 Situasjonen i Sverige	133
5.11 Status for kirkelig FDVU	135
DEL II (spesiell del):	
FDVU-UNDERSØKELSER FOR KIRKER	
KAPITTEL 6: Status for FDV-arbeidet i kirkene –	
rapport fra en spørreundersøkelse i 1999	139
6.1 Om innholdet i avhandlingens del II	139
6.2 Om undersøkelsen <i>Status for FDV-arbeidet i kirkene</i>	140
6.3 Sentrale og regionale kirkelige aktører.....	140
6.4 Lokale kirkelige aktører – kirkevergene i Møre bispedømme	146
KAPITTEL 7: Grunnlag og metode for FDVU-undersøkelsen i Møre 2000	149
7.1 Formålet med undersøkelsen	149
7.2 Datagrunnlaget.....	150
7.3 Undersøkelsens innhold.....	150
7.4 Spørreskjemaet	152
7.5 Gjennomføring av undersøkelsen.....	155
7.6 Foto-CD av kirkene i Møre	158
KAPITTEL 8: FDVU-kostnader for 66 kirker i Møre i 1999	163
8.1 Fra regnskapstall til årlige kostnader.....	163
8.2 Registrering og bearbeiding av data	174
8.3 FDVU-kostnader for 66 kirker i Møre i 1999	177

Innhold

8.4 Relativ fordeling av F-, D-, V- og U-kostnadene	180
8.5 Datamaterialets pålitelighet	183
8.6 Vurdering av resultatene.....	188
KAPITTEL 9: FDVU-nøkkeltall for 66 kirker i Møre i 1999	191
9.1 Om nøkkeltall	191
9.2 Beregning av nøkkeltall for forvaltning og drift	194
9.3 Bearbeiding av nøkkeltallene for forvaltning og drift	206
9.4 Forslag til kostnadsnøkkeltall for forvaltning og drift.....	211
9.5 Kombinerte nøkkeltall	217
9.6 Nøkkeltall for vedlikehold og utvikling	219
9.7 Sammenligning av nøkkeltall	221
9.8 Oppsummering og konklusjon.....	225
KAPITTEL 10: Andre resultater fra FDVU-undersøkelsen i Møre 2000	227
10.1 Forsikring.....	227
10.2 Renhold.....	229
10.3 Energi.....	233
10.4 Vedlikeholds- og utviklingstiltak	240
10.5 Dokumenter	247
10.6 Tjenesteytingsavtaler	248
10.7 Noen erfaringer.....	249
DEL III (anvendelse): VERKTØY FOR FDVU AV KIRKER	
KAPITTEL 11: Verktøy for FDVU av kirker	253
11.1 Formål.....	253
11.2 Oppbygging av en FDVU-database for kirker	255
11.3 Aktuelle FDVU-verktøy for kirker	258
11.4 Metoder for klassifisering av kirker	264
11.5 Nøkkeltall for FDVU av kirker	265
11.6 Aktiv tilstandsanalyse for drifts- og vedlikeholdsplanlegging	266
11.7 Anvisning av vedlikeholdstiltak	270
11.8 Vedlikeholdsnormer	272
11.9 Systemskisse for et FDVU-system for kirker	273
KAPITTEL 12: Konklusjoner og anbefalinger	275
12.1 Tilstanden til kirkene	275
12.2 Hva koster det å drive en kirke og hva bør det koste?.....	276
12.3 Retningslinjer for utvikling av kirkene.....	276
12.4 Retningslinjer for vernearbeidet	277
12.5 Etablering av en nasjonal kirke-database.....	277
12.6 FDVU-håndbok for kirker	278
Litteraturliste.....	279
Internettadresser	289

VEDLEGG

VEDLEGG 1: Hovedtrekk fra bygningsvernets historie	293
1. Den franske revolusjon og romantikkens blomstring	293
2. Viollet-le-Duc og gotikkens renessanse	294
3. John Ruskin og ”ruinromantikken”	295
4. Camillo Boito og det historiske ekvivalensprinsipp	296
5. J. C. Dahl og bevaringen av stavkirkene	296
6. Restaureringen av Nidaros domkirke	297
7. Bygningsvernet i Norge etter krigen	297
8. Retningslinjer for vernearbeidet i dag	298
Bibliografi.....	300
VEDLEGG 2: Den norske kirke gjennom 1000 år	301
1. Kristendommen kommer til Norge.....	301
2. Kirken i middelalderen	302
3. Reformasjon og enevelde	302
4. Kirkelige reformer på 1800-tallet	303
5. Det kirkelige reformarbeidet på 1900-tallet	304
6. Kirkeloven av 1996	307
7. Kirkens geografi	312
8. Veien videre.....	313
Bibliografi.....	314
VEDLEGG 3: Kirker i andre land	315
1. Folkekirkene i Norden	315
2. Danmark	316
3. Sverige.....	319
4. Finland.....	322
5. Island	325
6. Tyskland	326
7. Storbritannia	328
Bibliografi.....	330
VEDLEGG 4: Alle kjente kirker og kapeller i Møre bispedømme gjennom tidene.....	331
VEDLEGG 5: Ståande kyrkjer i Møre bispedømme pr. 1.1.2000	337
VEDLEGG 6: FDVU-kostnader for 66 kirker i Møre bispedømme i 1999.....	347
VEDLEGG 7: Kart over Møre og Romsdal fylke og Møre bispedømme	353

KAPITTEL 1

Innledning og sammendrag

- 1.1 Bakgrunnen for prosjektet 1.2 Prosjektbeskrivelse 1.3 Prosjektgjennomføring og -evaluering
1.4 Avhandlingens struktur og innhold 1.5 Sammendrag av kapitlene

*Kirken den er et gammelt hus,
står om enn tårnene faller;
tårnene mange sank i grus,
klokker enn kimer og kaller...*
N. F. S. Grundtvig, 1837

Denne salmestrofen frambringer et bilde av kirkene våre som gamle og falleferdige byggverk, og historien er full av eksempler på at så har vært tilfelle. Men få bygg har samtidig vært omfattet av så mye oppmerksomhet og omsorg som nettopp kirkene. Helt siden Mostertinget i år 1024 bestemte at kongen skulle holde prest, mens bøndene skulle finansiere kirken og driften av den, var ansvaret for kirkebygget den betydeligste fellesoppgaven i lokalsamfunnet helt fram til slutten av 1800-tallet. Nye generasjoner har stadig sørget for at ”*klokker enn kimer og kaller*”.

Hvordan står det til med kirkene i dag? Hvordan behandler vi dem gjennom deres levetid *før* tårnene faller? Og like viktig: Hvordan bør vi behandle dem for å unngå *at* de faller? Det er slike spørsmål denne avhandlingen skal forsøke å gi noen svar på.

1.1 Bakgrunnen for prosjektet

Min første kontakt med et bygningsforvaltningsverktøy skjedde en gang på midten av 90-tallet, da jeg som kirkeverge i Molde kommune overvar en demonstrasjon av et databasert FDV-system. Interessen ble styrket da en NTH-student våren 1997 gjennomførte en tilstandsanalyse av Molde domkirke etter NS 3424 *Tilstandsanalyse for byggverk*. Med relativt enkle metoder klarte studenten å kartlegge problemet, som i dette tilfellet var karbonatisering av betong, og å lage en meget relevant tiltaksplan for reparasjon og rehabilitering av bygget. Etter dette ble jeg oppmerksom på at det var utviklet flere gode verktøy for bygningsforvaltning, men disse var nesten ukjente blant kirkeforvaltere. På dette grunnlaget oppsto idéen om å gjennomføre et utviklingsprosjekt for å velge ut, tilpasse og anvende eksisterende FDV-verktøy på kirker, helst på en slik måte at verktøyene kunne utfylle hverandre og danne et konsistent system, først og fremst tilpasset kirkevergenes behov.

Høsten 1997 åpnet det seg en mulighet, da Institutt for bygg- og anleggsteknikk ved NTNU utlyste noen "frie" dr.ing.-stipendier. Etter en første og meget positiv kontakt med instituttstyrer, professor Jan Vincent Thue, ble idéen formidlet videre til instituttets fagmann i bygningsforvaltning, professor II Svein Bjørberg. Han hadde gjennom en årrekke vært konsulent for kirkelige rehabiliteringsprosjekter i Oslo, og mente straks at "dette må det gå an å gjøre noe ut av".

For å lodde interessen på sentralt kirkelig hold, tok jeg kontakt med avdelingsdirektør Thomm M. Rafoss i KUF-departementets kirkeavdeling og direktør Frank Grimstad i Kirkens Arbeidsgiverorganisasjon. Begge steder kom jeg nærmest til dekket bord. De var begge sterkt engasjert i implementeringen av den nye kirkeloven, som nylig hadde gitt kirken større ansvar for egen virksomhet. I denne sammenheng så de behov for mer kunnskap om kirkens eiendomsdrift, og for å bygge opp en bredere kirkelig bygningskompetanse. Et kirkelig FDV-prosjekt passet derfor utmerket inn i deres strategiske tenkning.

I min stipendiatsøknad av 30.09.1997, ble behovet for et forskningsprosjekt begrunnet slik:

"...det er gjort relativt få systematiske undersøkelser av drifts- og vedlikeholdstilstanden på kirkene våre. Det på tross av at byggene er både store, spesielle og til dels "tunge" i drift. Her er flere forhold som kunne vært kartlagt; både bygningsteknisk tilstand, innvendig og utvendig vedlikehold, inn klima og energibruk. Her skal hensynet til å ivareta kulturhistoriske skatter og følsomt inventar (bl.a. orgler) kombineres med minimering av energikostnadene. Her kan også bygningstekniske tiltak som etterisolering eller ombygging for å øke teknisk standard og komfort komme i konflikt med antikvariske hensyn. Denne typen bygg er dessuten svært mangfoldige når det gjelder byggematerialer, størrelse, alder og daglig bruk."

Søknaden ble antatt, og i august 1998 møtte jeg til min første arbeidsdag på instituttet. I samsvar med studieprogrammet ble det første året brukt til å gjennomføre fagdelen av studiet.

1.2 Prosjektbeskrivelse

Høsten 1999 ble en detaljert prosjektbeskrivelse utformet i samråd med professor Bjørberg, som nå var blitt faglig veileder for dr.ing.-prosjektet. Her het det bl.a.:

"Prosjektets formål

Formålet med prosjektet er å kunne dokumentere kirkenes økonomiske, arkitektoniske, tekniske og bruksmessige verdier, og å finne metoder for å ivareta disse verdiene på lang sikt. Gjennom prosjektet ønsker en å få fram forskningsbasert kunnskap som kan systematiseres med tanke på å finne typiske FDV-parametere for kirker med ulik alder, materiale, størrelse, bruk osv. Hensikten er å utvikle en systematikk for bedre forvaltning av byggene, bygd på moderne FDV-teknikker.

Mer konkret ønsker en å komme fram til et produkt som bl.a. inneholder:

- Metoder for klassifisering av kirker
- Nøkkeltall for FDV av kirker.
- Aktiv tilstandsanalyse for drifts- og vedlikeholdsplanlegging.
- Anvisning av vedlikeholdstiltak.
- Vedlikeholdsnormer.

Gjennomføring

Mange instanser er involvert i arbeidet med FDV av kirker, både på lokalt, regionalt og sentralt nivå. Hver for seg sitter de ulike aktørene med unike kunnskaper og data innenfor sine ansvarsområder. Gjennom prosjektet ønsker en å:

- Samle og systematisere data fra de ulike kirkelige aktørene.
- Etablere en felles database for norske kirker.
- Få til et organisert samarbeid mellom aktørene.
- Følge opp beslektede prosjekter i Norge og utlandet.
- Tilpasse og anvende generelle bygningstekniske metoder og FDV-teknikker på kirker.

Det vil sprengne rammen for prosjektet å etablere en komplett database for alle norske kirker, men en håper å kunne etablere databaseverktøyet, og å legge inn f.eks. alle kirkene i ett bispedømme. Det er i så fall foreslått at Møre brukes som utgangspunkt. En sentral kirkelig instans bør seinere få ansvar for å drive og komplettere databasen.

For å kunne gjennomføre et så omfattende prosjekt er det nødvendig å framskaffe eksterne prosjektmidler. Det har i den forbindelse vært ført samtaler med KUF-departementets kirkeavdeling og Kirkens Arbeidsgiverorganisasjon (KA), og en søknad om prosjektmidler er nå til behandling i departementet. Søknaden omfatter midler til:

- Innsamling av data hjemme og ute.
- Etablering av FDV-database.
- Kjøp av tjenester fra konsulenter m.v.
- Møter i referansegruppe.
- Presentasjon og publisering av resultater, f.eks. gjennom håndbok, CD, opplæringspakke.

Referansegruppe

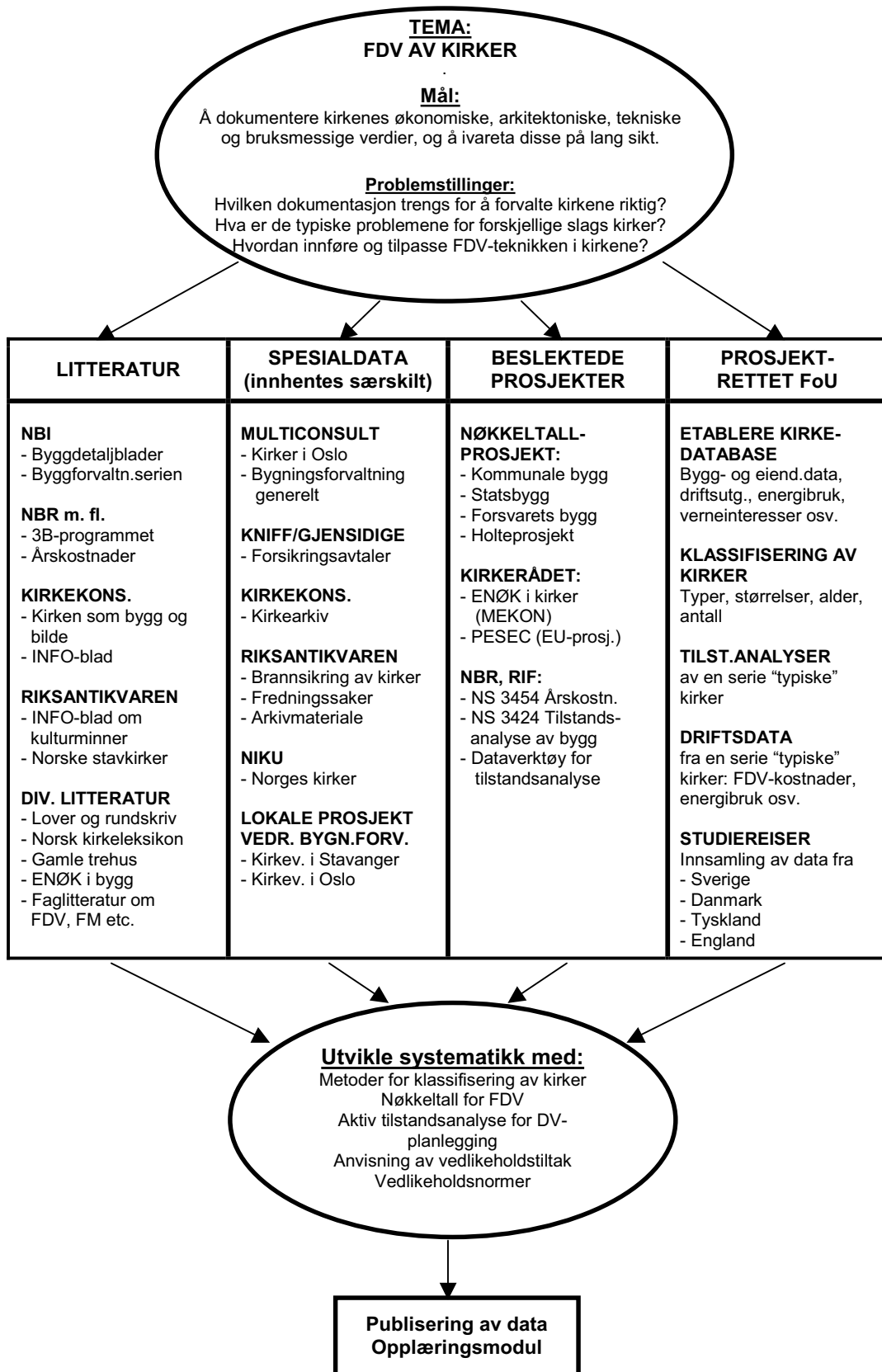
Et viktig stikkord for gjennomføringen av prosjektet er samarbeid mellom ulike kirkelige aktører. En ønsker derfor å etablere ei referansegruppe for rådgivning, samarbeid og drøftinger underveis. I referansegruppa bør de viktigste sentrale aktørene mht. kirkeforvaltningen være representert. Dessuten bør gruppa ha regional og lokal forankring, f.eks. ved representasjon fra et bispedømmekontor og fra et av kirkevergelagets lokallag. Pga. prosjektets tilknytning til Møre, er det naturlig å hente inn representanter fra dette bispedømmet.

Ut fra dette vil en foreslå at referansegruppa settes sammen med en representant fra hver av følgende instanser:

- KUF/kirkekonsulent
- Riksantikvaren
- Kirkerådet
- Kirkens Arbeidsgiverorganisasjon
- Møre bispedømmekontor
- Møre kyrkjeverjelag

Figur 1.1 viser strukturen i prosjektet, hvilke datakilder som var tenkt anvendt i arbeidet og hvilke data som måtte framskaffes gjennom egne, prosjektrettede FoU-aktiviteter.

Innledning og sammendrag

Figur 1-1 Strukturen i FDVU-prosjektet slik den var framstilt i prosjektbeskrivelsen. Tabellen i midten viser hvilke datakilder som var tenkt anvendt i arbeidet, og hvilke data som måtte framskaffes gjennom egne, prosjektrettede FoU-aktiviteter. Avhandlingen er også strukturert etter denne modellen (figur 1.2).

1.3 Prosjektgjennomføring og -evaluering

Fra FDV til FDVU

Den første utgaven av NS 3454 (fra 1988) het *Årskostnader for bygninger* og delte de løpende kostnadene inn i forvaltning, drift og vedlikehold – FDV. Da standarden kom i revidert utgave i år 2000, var tittelen endret til *Livssyklus kostnader for byggverk*, og det var lagt til en ny hovedpost for utviklingskostnader – U. Prosjekter eldre enn år 2000 vil derfor regelmessig bli omtalt som FDV-prosjekter, mens nyere prosjekter i hovedsak er tilpasset det reviderte FDVU-begrepet.

Fagstudiet

Studieåret 1998-99 ble brukt til det obligatoriske fagstudiet. Flere av prosjektarbeidene herfra kom seinere til nytte i avhandlingen. Studiet omfattet:

- *Metodefag:* Artikkelskriving for vitenskapelig tidsskrift.
Informasjonssøking.
- *Generelle byggfag:* Bygningsmessig brannvern.
Byggøkonomi og prosjektstyring.
Energioptimalisering i bygninger.
- *Bygningsforvaltningsfag:* Vitenskapsteori for arkitektur og bygningsmiljøer.
Bygg- og eiendomsforvaltning.
Ombyggingsteknikk.
Bygningsvern.

Prosjektmidlene fra departementet

Etter innledende arbeider i løpet av våren, startet arbeidet med dr.ing.-prosjektet på heltid høsten 1999. Det ble opprettet mer formell kontakt med Kirkens Arbeidsgiverorganisasjon (KA) og KUF-departementets kirkeavdeling. Etter departementets ønske gikk KA inn som koordinator for prosjektet og som formell søker om prosjektmidler.

I sitt svarbrev datert 31.10.2000 ga departementet tilsagn om i alt kr. 300.000,- til FDV-prosjektet, fordelt over tre år (2000-2002). Midlene skulle gå til ”kunnskapsoppbygging som kan bidra til bevaring av kirkebyggenes bruksmessige, arkitektoniske og kulturelle verdi på sikt”.

Referansegruppa

De instansene som var foreslått å delta i referansegruppa, ble kontaktet høsten 1999. Responsen var overveldende positiv, og til det første møtet, som ble arrangert i Kirkens hus i Oslo 13.12.99, møtte følgende representanter:

Arne E. Sæther fra KUF/kirkekonsulent
Harald Ibenholt fra Riksantikvaren
Hans Jürgen Schorre fra Kirkerådet
Frank Grimstad fra Kirkens Arbeidsgiverorganisasjon
Bjørn Olaf Storhaug fra Møre bispedømekontor
Jostein Stråbø fra Møre kyrkjeverjelag
Svein Bjørberg fra NTNU.

Ingar Samset gikk høsten 2000 inn som representant for Kirkens Arbeidsgiverorganisasjon, og fungerte seinere som gruppas sekretær. Bortsett fra dette har gruppa vært uendret.

Gruppa har til sammen hatt fire møter. Her har forskjellige utfordringer i kirkeforvaltningen blitt diskutert, FDVU-prosjektet blitt evaluert, og erfaringer blitt utvekslet. Medlemmene har dessuten fungert som kontakter inn mot sine fagmiljøer, og har vært ressurspersoner for drøfting av bestemte problemer og emner underveis. Dette har vært en svært viktig ressurs for FDVU-prosjektet som helhet.

Måloppnåelse

Forskning har alltid et element av usikkerhet i seg, og ikke minst gir et dr.ing.-arbeid mulighet for å prøve ut utradisjonelle idéer og hypoteser. FDVU-prosjektet har et stort faglig spenn, med relativt bred orientering både i bygningsforvaltning og kirkeforvaltning. Under arbeidets forskjellige faser har jeg flere ganger lurt på hvor relevante de forskjellige delprosjektene var i sammenhengen, og hvor stor arbeidsinnsats de fortjente. I sluttarbeidet med avhandlingen har det derfor vært oppløftende å se hvordan bitene har lagt seg på plass og dannet et samlet bilde. Kort fortalt: Jeg fikk bruk for alt!

Men hvordan gikk det med måloppnåelsen? I hvilken grad lyktes det ”å utvikle en systematikk for bedre forvaltning av byggene, bygd på moderne FDV-teknikker”?

Det mest iøynefallende resultatet er at det lyktes å tilpasse årskostnadsmetoden til en kirkelig FDVU-situasjon, og å få fram reelle resultater som siden dannet grunnlag for nøkkeltallberegninger og sammenligning av kostnader (benchmarking). Som det framgår av kapittel 7, ble dette bevisst gjort til et kjernepunkt i oppgaven. Det viste seg at de kirkelige regnskapene var ført på forskjellige måter og med ulik detaljeringsgrad. Det var derfor nødvendig å foreta mange manuelle beregninger og skjønnsmessige vurderinger. Regnskapsrutinene (bl.a. KOSTRA-systemet) bør utvikles slik at regnskapstallene automatisk kan omregnes til årlige kostnader. Resultatene viser for øvrig at de beregnede nøkkeltallene for kirker synes å være av tilsvarende art og kvalitet som publiserte nøkkeltall for andre typer bygg.

Også andre verktøy ble utprøvd eller vurdert (kapittel 11): Metoder for tilstandsanalyser, MM-systemet, KPI Evalueringsmodell og Byggsertifisering. Endelig ble aktuelle metoder ordnet i et system, en ”verktøykasse” for kirkelig FDVU, og en systemskisse for et kirkelig FDVU-system ble beskrevet. De fem konkrete ”produktene” som er nevnt under *prosjektets formål* (kapittel 1.2 ovenfor) ble utviklet i forskjellig grad.

La oss se på de fem målene som var formulert under *gjennomføring* (kapittel 1.2):

- *Samle og systematisere data fra de ulike kirkelige aktørene*

Dette lyktes i rimelig grad hva angår kirkene i Møre. I den Access-databasen som ble etablert, ble data fra Riksantikvaren og kirkekonsulenten kombinert med data fra kirkevergene i Møre og egne registreringer og beregninger. Databasens innhold og struktur er beskrevet i kapittel 8.2.

- *Etablere en felles database for norske kirker*

I den utdypende teksten er dette forklart med å ”etablere databaseverktøyet”. Access-databasen for kirkene i Møre er et godt utgangspunkt, men ambisjonen for en nasjonal kirke-database er at den også skal inneholde byggetegninger, foto, dokumenter og FDVU-verktøy. Den mest nærliggende løsningen er at kirkelige aktører og systemutviklere går sammen om å tilpasse et av de FDVU-systemene som allerede er

på markedet, for eksempel etter modell av den FDVU-databasen som Opplysningsvesenets fond har for prestegårder. I kapittel 11 er et forslag til systemskisse for en nasjonal kirke database beskrevet.

- *Få til et organisert samarbeid mellom aktørene*

Prosjektet hadde ikke noe mandat til å etablere permanente samarbeidsordninger, men referansegruppa var en god test på hvordan et slikt forum kan fungere i praksis. Erfaringene viste at deltakerne fort fant tonen, og at det var fullt mulig å få til et fortrolig samarbeid på tvers av administrative og faglige grenser. I kapittel 4.8 og 5.10 er det argumentert for at et formalisert samarbeid mellom kirkelige og antikvariske myndigheter vil være til fordel for kirkeforvaltningen.

- *Følge opp beslektede prosjekter i Norge og utlandet*

Kunnskap om de fleste av prosjektene som er omtalt i kapittel 2 og 5 er innhentet gjennom faglige kontakter i bygningsforvaltningsmiljøet, referansegruppa, skriftlige kilder og internett. Mer spesielt nevnes:

- Kirkerådets kirkeoppvarmingsprosjekt (KME-prosjektet), som ble koordinert med FDVU-prosjektet.
- NIF-kurs i Bygningsforvaltning, kursdagene ved NTNU 2000, 2001 og 2002.
- Nordisk kirkebyggkonferanse i Stavanger 3. – 6.august 2000.
- Studiereise til Svenska kyrkans kansli i Uppsala og Pastoratsförbundets hovedkontor i Stockholm i april 2001.
- Det nordiske forskerkurset ”Service Life of Buildings”, Stockholm og Helsinki 2001. Under veiledning av professor Haagenrud ved NBI ble det i forbindelse med kurset gjennomført et prosjektarbeid med utprøving av MM-systemet på kirker.
- Diplomarbeid om FDV av tyske kirker ved Bauhaus-Universität i Weimar, 1999, etter at professor Röbenack i 1998 hadde vært gjesteprofessor ved NTNU, Institutt for bygg- og anleggsteknikk.

- *Tilpasse og anvende generelle bygningstekniske metoder og FDV-teknikker på kirker*

Hele avhandlingens del II dreier seg om å tilpasse og anvende årskostnads- og nøkkeltall-metoder på kirker. Avhandlingens del III gir eksempler på tilpasning av tilstandsanalyser og andre FDVU-verktøy til kirker.

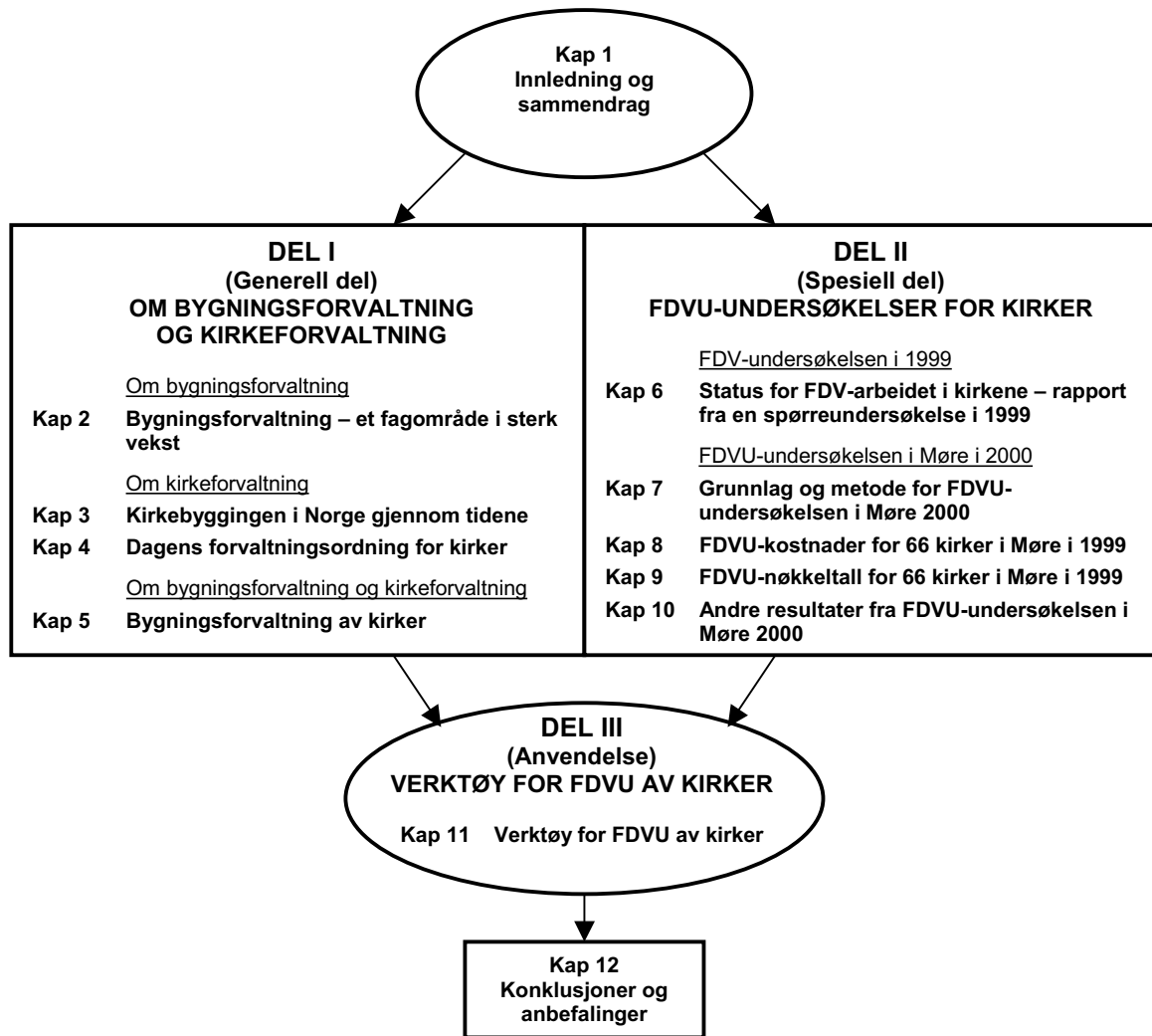
1.4 Avhandlingens struktur og innhold

Avhandlingen er strukturert på lignende måte som prosjektoversikten i figur 1.1.

Kapittel 1 gir et tverrsnitt av prosjektet med mål og problemstillinger, prosjektgjennomføring, evaluering og sammendrag av avhandlingen.

Avhandlingen er videre strukturert i tre hoveddeler:

Del I (generell del eller teoridel) gir en oppdatert oversikt – *state of the art* – over fagområdene bygningsforvaltning og kirkeforvaltning. Framstillingen bygger på det kildematerialet som er beskrevet i de tre kolonnene lengst til venstre i figur 1.1: Litteratur, spesialdata og beslektede prosjekter. *Kapittel 2* tar for seg bygningsforvaltningen, mens *kapittel 3 og 4* dekker kirkeforvaltning. *Kapittel 5* beskriver prosjekter som har ett bein i hvert fag, altså kirkelige FDVU-prosjekter.

Figur 1-2 Oversikt over avhandlingens struktur og innhold (jfr. figur 1.1). Del I gir status for fagområdene bygningsforvaltning og kirkeforvaltning. Del II inneholder rapporter fra undersøkelsene som er gjennomført i forbindelse med prosjektet. Del III beskriver hvordan forskjellige FDVU-verktøy kan tilpasses og anvendes på kirker, og gjøres tilgjengelige gjennom en sentral kirke database.

Del II (spesiell del) inneholder rapporter fra de to undersøkelsene som er gjennomført i forbindelse med prosjektet, og utfyller kunnskapsgrunnlaget i del I. Del II tilsvarer kolonnen lengst til høyre i figur 1.1: Prosjektrettet FoU. *Kapittel 6* er en rapport fra en ”kvalitativ” undersøkelse som ble gjennomført i 1999 for å finne status for FDV-arbeidet i kirkene. *Kapittel 7-10* omhandler den langt større ”kvantitative” FDVU-undersøkelsen som ble gjennomført i Møre bispedømme i 2000, der hensikten bl.a. var å kunne beregne årskostnader og nøkkeltall for kirker. Kapitlene er bygd opp etter den såkalte *IMRAD-metoden* for vitenskapelige artikler¹. I og M er dekt i kapittel 7; R og D i kapittel 8, 9 og 10.

¹ IMRAD = Introduction, Methods, Results and Discussion. Vanlig standard for oppbygging av vitenskapelige artikler i tidsskrifter.

Del III (anvendelse) tar for seg de elementene i del I og II som er mest interessante for FDVU av kirker. Det beskrives hvordan forskjellige FDVU-verktøy kan tilpasses og brukes til kirkelige formål, og hvordan de kan innpasses i en overordnet struktur – et samleverktøy. Det argumenteres for å samle alle data og verktøy i en sentral kirke database for FDVU.

Kapittel 12 oppsummerer de viktigste konklusjonene og anbefalingene i avhandlingen, og trekker opp noen perspektivet for videre arbeid.

Vedlegg. Vedleggsdelen omfatter:

- Artikler med utfyllende stoff om bygningsvern, kirken i Norge og kirkene i Norden.
- Tabeller med oversikt over tidligere og nåværende kirker i Møre og FDVU-kostnader for kirkene i Møre i 1999.

Tillegg. Som separate tillegg til avhandlingen følger en ordbok for bygg- og eiendomsforvaltning og en CD med foto av kirkene i Møre.

1.5 Sammendrag av kapitlene

Kapittel 1: Innledning og sammendrag beskriver prosjektets bakgrunn, innhold og gjennomføring. Videre gis en prosjektevaluering og et sammendrag av avhandlingen.

Kapittel 2: Bygningsforvaltning – et fagområde i sterk vekst gir en samlet framstilling av bygningsforvaltningsfagets framvekst og status i Norge. Kapitlet gir en oversikt over aktuelle lover, forskrifter og standarder, gjennomførte forsknings- og utviklingsprosjekter, verktøy og datasystemer for FDVU, samt foreninger og fora for bygningsforvaltning.

Kapittel 3: Kirkebyggingen i Norge gjennom tidene forteller hvordan kirkene har blitt formet og skapt gjennom 1000 år. Byggeskikk, materialer, stilarter, sosiale og politiske forhold som har hatt betydning for kirkebyggingen blir behandlet. *Stavkirkene* og *kirkebyggingen i Møre* er spesielt inngående beskrevet.

Kapittel 4: Dagens forvaltningsordning for kirker gir en oversikt over det nettverket av lover, aktører og relasjoner som har betydning for kirkeforvaltningen og gjennomgår prosedyrene for gjennomføring av kirkelige bygge- og vedlikeholdstiltak. Aktuelle tema som spenningen mellom brukerinteresser og antikvariske verneinteresser, erfaringer med den nye kirkeloven og utfordringer i kirkeforvaltningen framover blir belyst og drøftet.

Kapittel 5: Bygningsforvaltning av kirker er en statusrapport for kirkelig FDVU. Kapitlet tar for seg prosjekter i skjæringspunktet mellom kirkeforvaltning og bygningsforvaltning: trykt informasjon, kirkelige registre og statistikker, dataverktøy og spesielle FDVU-tiltak.

Kapittel 6: Status for FDV-arbeidet i kirkene – rapport fra en spørreundersøkelse i 1999. Undersøkelsen rettet seg mot alle sentrale og regionale aktører i kirkeforvaltningen, og lokale forvaltere representert ved kirkevergene i Møre. Aktørene beskrev sine roller i forvaltningen og hvordan de opplevde at forvaltningsordningen fungerte.

Kapittel 7: Grunnlag og metode for FDVU-undersøkelsen i Møre 2000 beskriver først prosessen med å avklare undersøkelsens hovedmål, nemlig å finne ut hva det koster å drive en kirke. Deretter behandles utformingen av spørreskjemaet, den praktiske gjennomføringen av undersøkelsen og arbeidet med en foto-CD for kirkene i Møre.

Kapittel 8: FDVU-kostnader for 66 kirker i Møre i 1999 starter med en gjennomgang av metoden for konvertering av regnskapstall til årlige kostnader. Deretter følger en beskrivelse av FDVU-databasens struktur og innhold. Ved hjelp av databasen beregnes så FDVU-kostnader for 66 kirker i Møre i 1999. Datamaterialets pålitelighet blir diskutert, og resultatenes nøyaktighet vurdert i lys av dette.

Kapittel 9: Nøkkeltall for 66 kirker i Møre i 1999. Her omgjøres kostnadstallene i kapittel 8 til nøkkeltall. Det beregnes kostnader pr. m² grunnflate, pr. m² bruttoareal, pr. gudstjeneste og pr. kirkelig handling. Variasjonen i nøkkeltallene for forvaltning og drift ivaretas ved lav, median og høy verdi, beregnet ved hjelp av statistiske metoder. Forsøk med ”kombinerte nøkkeltall” viser seg å gi dårligere resultater enn de enkle nøkkeltallene. Det utvikles et sett FDVU-nøkkeltall for budsjettering og kalkulasjon, og tallene sammenlignes (benchmarkes) med nøkkeltall fra andre kilder.

Kapittel 10: Andre resultater fra FDVU-undersøkelsen i Møre 2000. Her vurderes kostnader og nøkkeltall for forsikring, renhold og energi. Videre gjennomgås registrerte vedlikeholds- og utviklingstiltak, samt dokumenter og tjenesteytingsavtaler for kirkene.

Kapittel 11: Verktøy for kirkelig FDVU. Her er formålet å anvende kjent kunnskap til å utvikle en systematikk for FDVU av kirker. Det beskrives hvordan en nasjonal ”kirkeportal” og en sentral kirkebase kan etableres. Videre blir aktuelle FDVU-verktøy valgt ut og innpasset i et samleverktøy for FDVU av kirker.

Kapittel 12: Konklusjoner og anbefalinger oppsummerer avhandlingens konklusjoner mht. kirkenes tilstand, retningslinjer for videre utvikling og samarbeid om antikvarisk vern. Mange FDVU-verktøy kan være interessante i en kirkelig sammenheng, men de krever tilpasning og tilrettelegging for å bli anvendelige i praktisk bruk. Det anbefales å sette i gang et pilotprosjekt med formål å utvikle en nasjonal kirkebase.

Vedlegg 1: Hovedtrekk fra bygningsvernets historie. Artikkelen beskriver internasjonale hovedlinjer i bygningsvernets historie fra slutten av 1700-tallet og fram til vår tid, samt noen milepæler og viktige prinsipper for vernearbeidet i Norge.

Vedlegg 2: Den norske kirke gjennom 1000 år. Artikkelen beskriver kirkens utvikling som organisasjon fra kristendommen kom til landet, gjennom middelalderen og nyere tid fram til den nye kirkeloven ble vedtatt i 1996. Vedlegget utfyller avhandlingens kapittel 3 og 4.

Vedlegg 3: Kirker i andre land. Artikkelen tar i hovedsak for seg forholdene i de andre folkekirkene i Norden, men nevner også noen trekk fra kirkesituasjonen i Tyskland og Storbritannia. For hvert av de nordiske land beskrives kirkeordningen, hvordan kirkene forvaltes og hvordan antikvariske verneinteresser blir ivaretatt.

Vedlegg 4: Alle kjente kirker og kapeller i Møre bispedømme gjennom tidene. Dette tabellvedlegget omfatter alle kjente kirker og kapeller i Møre bispedømme gjennom tidene, som er dokumentert i forfatterens (ikke komplette) kildemateriale. Registeret omfatter 260 menighetskirker og -kapeller og 23 andre lokaler vigslet til kirkelig bruk. Vedlegget er et grunnlagsdokument for kapittel 3.7 om kirkebyggingen i Møre.

Vedlegg 5: Ståande kyrkjer i Møre pr. 1.1.2000. Registeret gir noe fyldigere opplysninger om de 118 ståande kirkene i Møre bispedømme, og om eventuelle tidligere kirker. Vedlegget er grunnlagsdokument for kapittel 3.7 om kirkebyggingen i Møre.

Vedlegg 6: FDVU-kostnader for 66 kirker i Møre i 1999. Tabellen angir post for post de årlige kostnadene i 1999 etter NS 3454, og dessuten relasjonsdata og statistiske verdier. Tabellen inneholder grunnlagsmateriale for kapittel 8.3 og kapittel 9.

Vedlegg 7: Kart over Møre og Romsdal fylke og Møre bispedømme.

Tillegg: Ordbok for bygg- og eiendomsforvaltning. Ordboka er utarbeidet på grunnlag av opparbeidet kunnskap om bygg- og eiendomsforvaltning gjennom prosjektperioden: forelesninger, kurskompendier, prosjektrapporter, litteratur, brosjyrer, nettsider, faglige kontakter og samtaler osv.

Tillegg: Foto-CD "Kyrkjene i Møre fotografert sommaren 2000". CD-en inneholder ca. 1700 bilder av 118 kirker og ett kirkested i Møre bispedømme. Innholdet er nærmere beskrevet i kapittel 7.6.

DEL I
(GENERELL DEL)

OM BYGNINGSFORVALTNING
OG KIRKEFORVALTNING

KAPITTEL 2

Bygningsforvaltning – et fagområde i sterk vekst

2.1 Et fag søker sine røtter 2.2 Bygningsforvaltningsfagets utvikling i Norge 2.3 Lover og forskrifter
2.4 Standarder 2.5 Forskning og utvikling 2.6 Livsløps- og levetidsanalyser 2.7 Verktøy for
tilstandsrapportering og kvalitetssikring 2.8 Enøk-arbeidet 2.9 Datasystemer for FDVU 2.10 Styring og
samordning i byggeprosessen 2.11 Nøkkeltall og benchmarking. 2.12 Foreninger og fora for
bygningsforvaltning 2.13 Hvor er bygningsforvaltningen på veg?

Tittelen er hentet fra et av de seinere års NIF-kurs i bygningsforvaltning og forteller om et fagområde som både er i sterk faglig utvikling og som etterspørres av et stadig større marked. Fagmiljøet har inntil de seinere år vært forholdsvis lite og oversiktlig, men utviklingen har ført til at andre, mer etablerte fag også har blitt trukket inn under paraplybegrepet bygg- og eiendomsforvaltning. Det foreligger ingen samlet framstilling av bygningsforvaltningsfagets framvekst og status i Norge. For å få en oversikt er det i dette kapitlet samlet en del stoff om aktører, prosjekter og prosesser som har vært viktige for fagområdet utvikling, fra den spede begynnelsen i 1970-årene og fram til i dag. Kildematerialet er en blanding av kompendier, rapporter, brosjyrer, nettsider, samtaler og foredrag. Kapitlet starter med noen betraktninger om fagets røtter, før det tar for seg hovedstrømninger i fagets utvikling. Deretter følger en tematisk behandling av viktige felt innen fagområdet

2.1 Et fag søker sine røtter

Slik begynte det

«Ja, hvordan begynte det?» Ole-Gunnar Søgnen puster ut etter en forelesning i bygningsforvaltning på NTNU en vårdag i 2001. Det har gått 20 år siden han skrev sin avhandling *Utbetring av den eldre bustadmassen* og tok den første doktorgraden i bygningsforvaltning i Norge. Seinere har han blitt professor og byggoperatør for NVE/Enova. Men nå, i godstolen høyt oppe i Sentralbygg 1 på Gløshaugen, forsøker han å gjenskape minner fra studietiden.

«Starten hang nok sammen med 70-års miljøtilnærming. 70-åra var et miljø-tiår. Ressursbevisstheten økte. Jeg valgte selv fag ut fra et samfunnsengasjement: By- og regionplanlegging og slike fag. I stedet for *Saneringsloven* av 1967 kom *Lov om fornyelse av tettbygd strøk* i 1975. Byfornyelse ble ikke lenger bare et spørsmål om sanering og nybygging, men om rehabilitering. Flere store byer la bort saneringsplanene fra 60-åra til fordel for rehabilitering av den eldre bygningsmassen. Tenk bare på Møllenberg og Bakklandet i Trondheim. Antagelig var dette en motreaksjon på den intensive

gjenoppbyggingen etter krigen, som førte til store drabantbyer og mange nye boliger på kort tid. Jeg husker at professor Svendsen i 1976 fikk Svein Bjørberg til å forelese tre timer i ombyggingsteknikk; det var i faget *Særkurs husbyggingsteknikk*. Svein snakket om Veritas-utbyggingen på Høvik, der de innimellom nybyggene skulle rehabilitere et gammelt industribygg. På den tiden var bygningsforvaltning som fag et ukjent begrep. Man skilte i høyden mellom akutt vedlikehold og løpende vedlikehold. Starten i Norge var ikke noe direkte resultat av påvirkning fra utlandet, men det foregikk parallelle prosesser ute. Seinere lærte vi av hverandre.»

Eller begynte det før?

Selv om bygningsforvaltning som fag så dagens lys i 70-årene, var ikke begrepet ukjent før den tid heller. Arkitekturprofessor Knut Einar Larsen sier (Larsen 1982): *”Kanskje med unntak av de mest primitive bygningsformer, er bygninger til enhver tid blitt vedlikeholdt og reparert. Når det har vært behov for det er bygningene blitt om-, på- eller tilbygget bl.a. som følge av endrede funksjonskrav eller ny bruk.”*

Allerede omkring år 30 e. Kr. formulerte den romerske arkitekten Vitruvius følgende grunnleggende prinsipper for god arkitektur: *”Ved oppføringen av byggverk må man ha varigheten, hensiktsmessigheten og skjønnet for øye.”* Kort sagt: Bygninger skulle være formålstjenlige, varige og vakre.

Oslos første bygningslov fra 1827 bygde på disse prinsippene. I forbindelse med lovbehandlingen ble det uttalt at loven i høy grad ville komme til å ”bidrage til Christianias Forskjønnelse, Bequemmelighed, Sundhed og Sikkerhed”. Formålene med loven ble samlet i 5 hovedpunkter, som siden har vært retningsgivende for norsk bygningslovgivning²:

1. Brannsikring: ”...at forebygge Ildsvaade, og i paakommende Tilfælde at lette Slukning og Redning.” Bedre brannsikring var det viktigste formålet med både byplan- og bygningsmessige bestemmelser i bygningslovene gjennom hele 1800- tallet.
2. Kommunikasjon: ”...at forebygge, at beqvem og fri Færsel paa Gader og Fortouge ikke vanskeliggjøres, og at Husenes Beboere ikke betages Adgang til fri Udsigt.”
3. Hygiene/sunnhet: ”...at forebygge, at Bygningsmaaden ikke er stridende mod Sundheds-Politiet, ved at befordre Sygdom.” Sunnhetsspørsmålet fikk økende betydning gjennom siste halvdel av 1800-tallet i takt med den økende urbaniseringen.
4. Byggeteknikk: ”...at forebygge, at ikke saadanne aabenbare Feil imod solid Construction begaaes, hvorved en Bygning fra først af indeholder, saa at sige, Spiren til sin Undergang, og hvorved den, som ikke forstaaer at bedømme Bygningens skjulte Mangler, lettelig bliver utsat for Bedragerie og Tab i Kjøb og Salg saavelsom ved Pantsættelse.”
5. Estetikk: ”...at forebygge, at Bygningsmaaden ikke fornærmer Publicums Æsthetiske Sands.”

---

² Kilde: Byggforskserien – byggforvaltning. Blad 614.014 Eldre bygningslovgivning og byggebestemmelser. Skrevet av Knut Erik Larsen. NBI 1989.

Men allerede i middelalderen var det gitt bestemmelser om bebyggelsen i norske byer. I Nordens eldste bylov, *Bjarkøyretten* fra rundt 1100, var det gitt bestemmelser som skulle redusere faren for bybranner i Trondheim. Magnus Lagabøtes bylov av 1276, som gjaldt alle byene, hadde bestemmelser både om gatenes utforming og bebyggelsen. Det viktigste var å begrense bruken av ild og lys for å unngå bybranner. Noe lignende finner vi i Magnus Lagabøters landslov, hvor det bare tillates å bruke ild de mest nødvendige stedene på gården. I landsloven finnes også bestemmelser om hvordan en leilending skal vedlikeholde husene han leier: Han skal tekke dem vel og holde dem dråpeløse, og vedlikeholde torvtak, vindskier og rafter slik at det ikke kommer fuktighet på veggene. Om husene blir vedlikeholdt slik, kan leilendingen ikke gjøres ansvarlig for at hus eldes. Men lar han et hus råtne ned av vanrøkt, må han bygge et nytt i stedet³.

Særlig kjent er bestemmelsene i Magnus Lagabøters Gulatingslov, som tok sikte på å opprettholde standarden på den tids infrastruktur som bruer, veier og kirker. Om kirkene av tre het det at bøndene skulle ”tiære Deres Kirke vel hver 3. vinter”⁴. Svein Bjørberg framholder dette som et forbilledlig eksempel på en FDV-anvisning (Bjørberg 2000): ”(Loven) definerte hvem som hadde ansvaret, når vedlikeholdet skulle gjøres og hvordan, dvs. med hvilke materialer. Hvem, når og hvordan er basis i vedlikeholdsfilosofien.”

Loven om sopp på hus

En av de eldste vedlikeholdsanvisninger vi kjenner, står i 3. Mosebok kapittel 14. Beretningen er antagelig nedskrevet ca. 450 år f. Kr., men forteller hva Herren talte til Moses ca. 1000 år tidligere. Midt mellom regler om hudsykdom, mugg på klær og kjønnslig urenheter, finner vi loven om sopp på hus (eller spedalskhet på hus som det het i tidligere oversettelser). Slik skulle man behandle et ”sykt” hus:

Dersom huseieren oppdager at det har kommet sopp på huset, skal han gå til presten som kommer og foretar en ”tilstandsanalyse”. Finner han symptomer på sopp, skal han stenge av huset i sju dager og deretter foreta en ny inspeksjon. Hvis flekkene har bredt seg, skal de steinene som er angrepet, brytes ut av veggen og murpussen over hele huset skrapes. Stein og puss fjernes fra stedet til en avfallsplass utenfor byen, og skadene repareres med nye materialer. Hvis flekkene bryter ut igjen, må presten foreta ny kontroll. Har flekkene bredt seg, er det ”tærende sopp”. Da er huset urent og må rives. Alle materialer, både stein, treverk og leire, skal bringes ut av byen. Hvis flekkene derimot ikke har bredt seg, skal presten erklære huset for rent, og foreta en rituell renseshandling.

Sagt på en moderne måte handler dette om hvordan man skal tilstandsanalysere og behandle fukt i bygninger, dvs. hvordan man skal gjennomføre en miljøsanering. Antagelig var det snakk om muggsopp, som mer var et helsemessig problem (astma) enn et bygningsteknisk problem. Ser vi bort fra de rituelle handlingene og prestens forbløffende bygningstekniske kompetanse, var behandlingen relevant nok.

³ Magnus Lagabøters landslov. Landsleiebolken kap. 3.1. Utgave ved Absalon Taranger 1915.

⁴ Kilde: Riksantikvarens informasjon om kulturminner. Blad 3.9.11 Overflatebehandling. Produksjon av tjære. 1994.

2.2 Bygningsforvaltningsfagets utvikling i Norge

Hovedstrømninger i norsk bygningsforvaltning fra 1970-årene til i dag

Oljekrisa i 1974 ga støtet til en ny ressurs- og miljøbevissthet over hele den vestlige verden. I Norge gjenoppdaget man verdiene i eldre bo- og bygningsmiljøer, og i de store byene ble det satset på rehabilitering av eldre bebyggelse framfor sanering og nybygging. Staten la til rette for dette gjennom lovverk og finansieringsordninger. Ressurssatsingen førte til at enøk-arbeidet ble organisert og kom i gang.

I 1980-årene kom det store 3B-programmet (Bedre Boliger Billigere) som satte fokus på ressurs- og kostnadseffektive byggemetoder. Et eget delprogram førte fram til NS 3454 Årskostnader for byggverk, og det ble laget standarder for bygningsdeler, bygningsfunksjoner og bygningstyper. I 1989 kom det i gang fast undervisning i ombyggingsteknikk ved NTH.

Brundtlandkommisjonens rapport om vår felles framtid (1987) ble i 1992 fulgt opp av Rio-konferansens Agenda 21. Budskapet om bærekraftig utvikling – og i vår sammenheng om bærekraftig bygging – kom til å sette dagsorden for resten av tiåret. Forskningen fokuserte på levetid for bygninger og materialer, og livsløpsbetraktninger kom inn både i lovverk og standarder. Det ble utviklet en rekke databaserte systemer for forvaltning, drift og vedlikehold (FDV) av bygninger, og helse, miljø og sikkerhet (HMS) ble en integrert del av FDV-arbeidet. Disse nye systemene ble i økende grad tatt i bruk av private og offentlige byggforvaltere. Det ble laget en egen standard for tilstandsanalyser, og i forlengelsen av dette utviklet man konsepter som Byggsertifisering og Økobygg. RIF utviklet flere verktøy for tilstandsrapportering og kvalitetssikring. Det ble også forsket på beslutningsmodeller og andre FDV-verktøy. Flere prosjekter kom i gang for samordning og effektivisering av byggeprosessen ved bruk av internett.

Ved årtusenskiftet ser det ut til at FDVU-aspektet har slått igjennom hos de fleste som driver med planlegging og drift av bygninger. Nå satses det på å utvikle bedre systemer for nøkkeltall og benchmarking, og grupper av byggforvaltere har etablert foreninger for utvikling og utveksling av data. Innen forskning og utvikling arbeides det med prosjekter som gjelder ny bruk av eldre bygg, måling av tilpasningsdyktighet ved bruk av KPI-er (Key Performance Indicators), samhandling i offentlig bygningsforvaltning og tidligfaserådgivning.

Prosjektene beskrives nærmere seinere i kapitlet.

Bokstavenes inntog – KFDVUSP – og E?

Et godt eksempel på utviklingen av faget finner vi ved å sammenligne de to utgavene av NS 3454. Førsteutgaven, som kom i 1988, het *Årskostnader for bygninger*. Den delte kostnadene inn i fire hovedposter: Kapitalkostnader – K, samt kostnader til forvaltning, drift og vedlikehold – FDV. Den reviderte standarden som kom i 2000 hadde skiftet navn til *Livssyklus-kostnader for byggverk*, og omfattet tre nye hovedposter: Utvikling, service-/støttekostnad til kjernevirksomheten og potensial i eiendom – USP (de to siste riktignok som tilleggsposter). Denne fokusendringen *fra* byggforvalteren og *mot* brukeren er et resultat av at Facilities Management-filosofien, som nettopp setter brukeren i fokus, har vunnet større innpass i det norske fagmiljøet. Samtidig har livssyklusaspektet kommet inn, som et resultat av en ny bevissthet om ressursbruk og bærekraftig bygging.

”Bokstavenes inntog” forteller noe om byggforvaltningens utvikling fra den spede begynnelse til i dag. Bjørberg har forsøkt å datere de enkelte bokstavenes inntreden på følgende måte (Bjørberg 2000):

V	1276	Magnus Lagabøters lover/Gulatingsloven. Vedlikehold av kirker.
(U)	1975	Lov om sanering ble lov om byfornyelse. Økt vekt på oppgradering av eldre bebyggelse framfor riving og nybygging.
K	1978	Kostnader tatt opp som eget tema på RIFs høstmøte: ”Ingeniører kunne ikke det med kostnad”. 1984-85: Prosjekt på kostnadsinnhenting (diplomoppgaver ved NTH).
D	1978	RIFs "lille røde". Håndbok for drift av bygninger.
F	80-tallet	Bærum kommune laget et intervallbasert forvaltningssystem for vedlikehold og utskifting. Flere byggforvaltere kom etter.
FDV	1988	FDV som samlet begrep ble innført i NS 3454.
U	1990	Ved prosjektering av nytt Rikshospital ville man skille mellom ordinært vedlikehold og oppgradering/utvikling. Total driftsramme for FDVU var gitt. Hvor mye trengtes til FDV? Resten ble U.
FM	90-tallet	Facilities Management som begrep ble innført tidlig på 90-tallet.
S	1994	Internasjonalt innspill fra FM (CIB W70). BE-forvaltere begynte å tilby service og støttefunksjoner til kjernevirksomheten.
P	1998-99	Mulighetene (potensialet) for å øke verdien av en eiendom ved ombygging/utbygging. Innført ved revisjon av NS 3454 i 2000.

FDV-rådgiver Sigurd Nes i Bergen Bolig og Byfornyelse (BBB) har definert ytterligere en hovedpost, nemlig E for etterslep (Nes 2001). Denne posten skal synliggjøre den verdiforringelsen mange – særlig offentlig eide – bygninger har fått på grunn av langvarig forsømt vedlikehold. Etterslepet er den ekstra investeringen som må gjøres utover ordinært vedlikehold og utvikling for å bringe bygningen opp til ønsket tilstand.

Nærmere om FDVU og FM

Den nye standarden for livssyklus-kostnader (NS 3454 2000) forsøker å bringe orden i noen av de mest sentrale begrepene som gjelder bygningsforvaltning (se figur 2.1):

- *Bygg- og eiendomsforvaltning* omfatter alle primære prosesser over hele livssyklusen – fra planlegging av eiendommen til nedrivning – som har betydning for eiendommens totaløkonomi.
- *Facilities Management* omfatter alle de løpende prosessene knyttet til bruken av bygningen, men ikke kapitalforvaltningen og anskaffelses-/avhendingsprosessen. På norsk har man definert FM som ledelse og oppfølging av lokaler, service og andre ressurser som skal være til støtte for bedriftens kjernevirksomhet.
- *FDVU* omfatter løpende forvaltning, drift, vedlikehold og utvikling av selve bygget, men ikke service- og støttefunksjoner for brukerne. FDVU har altså en snevrere definisjon enn FM.

Vi kan si at Facilities Management er organisering og forvaltning av de fysiske rammene for en virksomhet. Om innholdet i dette uttaler Tore I. Haugen (Haugen 2000, s. 2):

STANDARDPOSTER						TILLEGGSPOSTER		
BYGG- OG EIENDOMSFORVALTNING								
FM - Facilities Management								
FDVU								
10 Kapital-kostnader	20 Forvaltnings-kostnader	30 Drifts-kostnader	40 Vedlikeholds-kostnader	50 Utviklings-kostnader	60 Ledig	70 Service/Støttekostnad til kjernevirksomheten	80 Potensiale i eiendom	90 Ledig
11 Prosjektkostnader	21 Skatter og avgifter	31 Løpende drift	41 Planlagt vedlikehold	51 Løpende ombygging	61	71 Adm. og kontorledelse	81 Ombygging	91
12 Restkostnad	22 Forsikringer	32 Renhold	42 Utskiftinger	52 Offentlige krav og pålegg	62	72 Sentralbord/resepsjonstjeneste	82 Påbygg/Tilbygg	92
13	23 Administrasjon	33 Energi	43	53 Oppgradering	63	73 Kantine/Catering tjeneste	83	93
14	24	34 Vann og avløp	44	54	64	74 Møbler og inventar	84	94
15	25	35 Avfallshåndtering	45	55	65	75 Flytting/rokking arbeidsplasser	85	95
16	26	36 Vakt og sikring	46	56	66	76 Tele- og IT-tjenester	86	96
17	27	37 Utendørs	47 Utendørs	57 Utendørs	67	77 Post- og budtjeneste	87 Utendørs	97
18	28	38	48	58	68	78 Rekvizita- og kopieringstjeneste	88	98
19 Diverse	29 Diverse	39 Diverse	49 Diverse	59 Diverse	69	79 Diverse	89 Diverse	99

Figur 2-1 Kontoplanen i NS 3454 Livssyklus-kostnader for byggverk. Figuren viser også standardens definisjon på bygg- og eiendomsforvaltning, FM og FDVU.

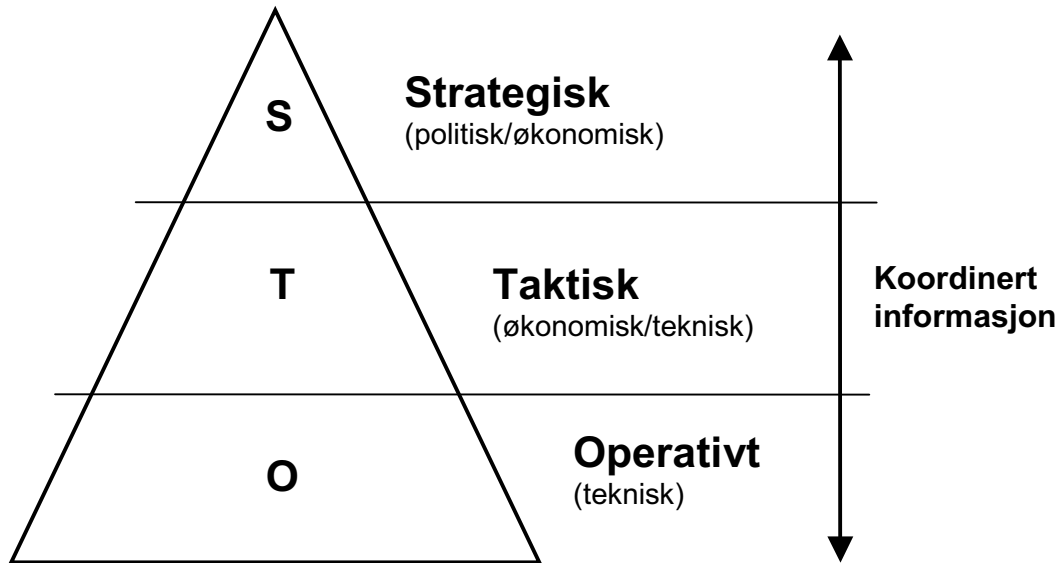
”I Skandinavia er tilnærmingen til FM å utvikle vår tradisjonelle bygningsforvaltning med å binde sammen de tradisjonelt atskilte tekniske og økonomiske funksjonene innen bygg og eiendomsforvaltning. Vi har også et bedre helhetlig grep på helse, miljø og sikkerhet nedfelt i lover og forskrifter enn vi finner i de fleste andre land. Men tankegangen i moderne bygg- og eiendomsforvaltning trenger et helhetlig syn på bruk og FDV av bygninger. Dette gjør det komplisert fordi vi integrerer både tekniske, organisatoriske og økonomiske aspekt.”

Som fagområde kan FM omfatte:

- Kommunikasjon,
- Organisering og ledelse,
- Økonomi,
- Helse, miljø og sikkerhet (HMS),
- Drift og vedlikehold,
- Planlegging og prosjektstyring,
- Kvalitet og innovasjon,
- Eiendomsforvaltning (Real Estate).

Alle nivå i en organisasjon har oppgaver innenfor FDV-arbeidet. Tore I. Haugen lanserte i sin doktoravhandling (Haugen 1990a) en modell for tre beslutnings- og ansvarsnivå: Strategisk, taktisk og operativt nivå. Denne modellen har vist seg å være velegnet til å beskrive, analysere og organisere FDVU-organisasjoner. Nivåene har følgende funksjoner:

- **Strategisk nivå** har ansvar for å ta beslutninger om mål og strategier for forvaltningsvirksomhetene som en del av kjernevirksomheten (eier/styre/bedriftsledelse).
- **Taktisk nivå** har ansvaret for å gjennomføre strategier og beslutninger som gjøres på strategisk nivå (avdelingsledelse/FDVU-ansvarlig).
- **Operativt nivå** har ansvaret for utførelsen av de fysiske tiltak (driftspersonell/vaktmester/bruker).

Figur 2-2 Strategisk, taktisk og operativt nivå for organisering av FDVU-arbeidet. Etter Tore I. Haugen.

I en stor organisasjon kan denne modellen gjenta seg i flere trinn, det vil si at taktiske mål fra en overordnet enhet kan oppfattes som strategiske mål for en underordnet enhet.

I USA har FM-organisasjoner i lengre tid vært under konstant press med omorganisering og endring for å etablere strømlinjeformede prosesser, effektivisere og oppnå bedre økonomiske resultater (Haugen 2000, s. 5). For å møte disse utfordringene har FM-rådgiveren Stormy Friday lansert følgende "four Pillars of Quality Facility Management":

1. Kundeorientert kvalitet.
2. Kontinuerlig forbedring og evaluering av egen aktivitet (benchmarking).
3. Gi ansvar og fullmakt til operativt nivå.
4. Markedsføring av FM (FDV, service og tjenester).

Gjennomgående for disse prinsippene er at ledelsen bidrar til at alle i en FM-organisasjon setter kunden, dvs. brukeren, leietakeren, bestilleren eller lederen, i fokus. FM-organisasjonen forsøker hele tiden å forbedre seg ved å måle kundens tilfredshet i forhold til resultat, effektivitet, respons og relevans for de tjenestene man tilbyr.

2.3 Lover og forskrifter

Sentrale lover og forskrifter innen bygningsforvaltningen

En byggforvalter må takle problemstillinger over et bredt felt. Noen av de viktigste lovene er:

- Forvaltningsloven
- Offentlighetsloven
- Arbeidsmiljøloven
- Plan- og bygningsloven
- Brannvernloven
- Husleieloven

- Avhendingsloven
- Eierseksjonsloven
- Naboloven
- Forurensningsloven

Viktige forskrifter er:

- Byggherreforskriften (til Arbeidsmiljøloven)
- Internkontrollforskriften (til Arbeidsmiljøloven)
- Teknisk forskrift (TEK) med veiledning (REN) (til Plan- og bygningsloven)
- Forskrift om brannforebyggende tiltak og brannsyn (FOBTOB) (til Brannvernloven).

Bærekraftig bygging i fokus

Verdenskommisjonen for miljø og utvikling (Brundtlandkommisjonen) leverte i 1987 sin rapport "Our Common Future". På FN-konferansen for miljø og utvikling i Rio de Janeiro i 1992 ble det vedtatt en verdensomspennende handlingsplan for det 21. århundre, "Agenda 21". Her sies det at for å utvikle seg bærekraftig, må landene finne metoder som bidrar til økonomisk vekst og velferd samtidig som det skjer en reduksjon i forbruk av energi, råvarer og avfallsproduksjon. Budskapet om bærekraftig utvikling førte til at ressurs- og miljøbetraktninger fikk større gjennomslag i lovverket. Innenfor bygningssektoren ble det fokusert på bærekraftig bygging og livsløpsbetraktninger. Her følger noen av de mest sentrale reglene:

Grunnlovens § 110 b: Om bevaring av naturmiljøet

Som en oppfølging av Brundtlandkommisjonens rapport, fikk Grunnloven i 1992 en ny paragraf, § 110b:

Enhver har Ret til et Milieu som sikrer Sundhed og til en Natur hvis Produktionsævne og Mangfold bevares. Naturens Ressourcer skulle disponeres ud fra en langsiktig og alsidig Betragtning, der ivaretager denne Ret ogsaa for Efterslægten.

For at ivaretagere deres Ret i Henhold til foregaaende Led, ere Borgerne berettigede til Kundskab om Naturmilieuets Tilstand og om Virkningerne af planlagte og iværksatte Indgreb i Naturen.

Statens Myndigheder give nærmere Bestemmelser til at gennemføre disse Grundsætninger.

Plan- og bygningsloven og teknisk forskrift: Om forsvarlig energibruk og forurensning

Ved revisjon av plan- og bygningsloven i 1997, fikk kravene til helse, miljø og sikkerhet større oppmerksomhet. De nye reglene legger vekt på at valg av byggematerialer og byggemetoder må være miljømessig forsvarlig i forhold til bygningsarbeidere, brukere og omgivende miljø, og at kravene skal gjelde alle faser av byggets livssyklus, fra produksjon og framskaffelse av materialer, via byggefase og driftsfase til riving. Hovedregelen står i Teknisk forskrifts § 8-1 om miljø og helse (jfr. også § 8-5 om ytre miljø):

Byggevirksomheten i alle faser, dvs. anskaffelse, bruk og avskaffelse, skal drives med forsvarlig belastning på ressurser og miljø og uten at livskvalitet og levevilkår forringes. Materialer og produkter til bruk i byggverk skal være fremstilt med forsvarlig energibruk og med sikte på å forhindre unødig forurensning. Byggverk skal være prosjektert og oppført slik at lite energi går med og lite forurensning oppstår i byggverkets levetid, inkludert riving.

Internkontrollforskriften: Om forurensninger og avfall

Arbeidsmiljøloven fra 1977 skal bl.a. sikre at ”arbeidsmiljøet blir fullt forsvarlig ut fra hensynet til arbeidstakernes sikkerhet, helse og velferd” (§ 8). I Internkontrollforskriften som trådte i kraft 01.01.1997 merkes en ny forståelse av miljøbegrepet. Virksomheten skal ikke lenger bare være opptatt av ”arbeidsmiljø og sikkerhet”, men også ”forebygging av helseskade eller miljøforstyrrelser fra produkter eller forbrukertjenester” og ”vern av det ytre miljø mot forurensning og en bedre behandling av avfall”.

Forurensningsloven: Om å bevare naturens evne til produksjon og selvfornyelse

Forurensningslovens formålsparagraf (§ 1) ble i 1993 utvidet til å ”sikre en forsvarlig miljøkvalitet, slik at forurensninger og avfall ikke fører til helseskade, går ut over trivselen eller skader naturens evne til produksjon og selvfornyelse.”

Om avfall og avfallsplaner

Byggenæringen genererer årlig like mye avfall som alle norske husholdninger til sammen. Reduksjon og riktig behandling av bygningsavfall er derfor et viktig innsatsområde. Gjennom lover og forskrifter har myndighetene skaffet seg et sett av virkemidler for å regulere avfallsspørsmålet:

- Ved søknadsbehandling etter *plan- og bygningsloven* skal kommunen godkjenne kontrollplaner, der det kan settes krav til avfallsbehandlingen.
- I byggherreforskriften til *arbeidsmiljøloven* stilles det krav til lagring og deponering eller fjerning av avfall. Det betyr at avfallsplan skal utarbeides. En veileder til slik avfallsplan er utarbeidet av GRIP og NORSAS.
- Gjennom *forurensningsloven* kan det kreves at produksjonsavfall leveres til lovlig avfallsanlegg og at spesialavfall leveres til lovlig mottak.
- *Kommunehelseloven* gir kommunen mulighet til å stoppe avfallsforbrenning som kan føre til helseskader.
- I Oslo kommune har Renholdsverket gjennom en egen forskrift fått myndighet til å stille krav til håndtering av bygg- og anleggsavfall ved alle byggemeldingspliktige tiltak. Det stilles krav til egenerklæring eller til avfallplan og sluttrapport. I rehabiliterings- og riveprosjekter der det foreligger mistanke om miljøskadelige komponenter eller det kan oppstå spesialavfall, skal det gjennomføres miljøsanering.

Lov om offentlige anskaffelser: Om livssyklus kostnader og miljøkonsekvenser

Loven trådte i kraft 01.07.2001, og har til formål å sikre mest mulig effektiv ressursbruk ved offentlige anskaffelser. Loven innebærer at vare- og tjenestekontrakter over 1,65 mill. NOK og bygge- og anleggskontrakter over 41,75 mill. NOK (eks. mva) normalt skal utlyses over hele EU/EØS-området. Interessant i denne sammenheng er lovens § 6 som sier at ”statlige, kommunale og fylkeskommunale organer (...) skal under planleggingen av den enkelte anskaffelse ta hensyn til livssyklus kostnader og miljømessige konsekvenser av anskaffelsen”.

2.4 Standarder

Norske standarder for bygningsforvaltning

De fleste standarder som gjelder bygninger og installasjoner har som regel relevans både for nye og eksisterende bygg. Det gjelder f.eks. standarder for varmetapsberegninger, energi- og

effektbehov, laster, dimensjonering, brannmotstand, materialer osv. Men noen standarder er laget direkte med tanke på bygningsforvaltning. Det gjelder:

- NS 3451 Bygningsdelstabell (1988)
- NS 3455 Bygningsfunksjonstabell (1993)
- NS 3457 Bygningstypetabell (1995)
- NS 3424 Tilstandsanalyse for byggverk – Innhold og gjennomføring (1995)
- NS 3454 Livssykluskostnader for byggverk – Prinsipper og struktur (2000).

Disse standardene har fått særlig stor anvendelse i forbindelse med utviklingen av databaserte FDVU-verktøy, hvor entydig klassifisering og gjennomført struktur er viktig.

Standardiseringsarbeidet

Norsk Standard (NS)

Norske standarder fastsettes av Norges Standardiseringsforbund (NSF), som også er Norges representant i CEN og ISO (se nedenfor). Gjennom EØS-avtalen er Norge forpliktet til å godkjenne alle europeiske standarder som norsk standard. Årlig fastsetter NSF mer enn 1000 nye norske standarder, hvorav de europeiske utgjør 90 %. Selve standardiseringsarbeidet utføres av fem selvstendige fagorganer, hvorav Norges Byggstandardiseringsråd (NBR) tar seg av byggområdet.

European Standard (EN)

European Standards (EN) utvikles og godkjennes av Den europeiske standardiseringsorganisasjon (CEN), som består av de nasjonale standardiseringsorganisasjonene i EU, EFTA og Tsjekkia. CEN står også bak det som kalles *harmonisert standard*, som er en teknisk spesifisering som beskriver form og materiale, de viktige egenskapene, attestasjonsprosedyre og evt. innhold av farlige stoffer i et produkt eller en produktgruppe. Europeiske standarder gjelder automatisk i alle medlemslandene. Det samme gjelder *Europeisk teknisk godkjenning* (ETA) som fastsettes av Den europeiske organisasjon for tekniske godkjenninger (EOTA), og *EUs byggeveredirektiv* (Construction Products Directive – CPD) som gir føringer for tekniske løsninger og produkter som inngår i byggverk. Produkter som oppfyller kravene i harmonisert standard eller ETA, utstyres med CE-merke.

International Standard (ISO)

The International Organization for Standardization (ISO) er et verdensomspennende forbund av 140 nasjonale standardiseringsforbund. ISO har utarbeidet mer enn 13000 internasjonale tekniske standarder for industri, handel og samfunn. Standardene har ikke status som myndighetskrav, men er "agreements on the market" og har stor betydning for internasjonalt næringsliv og forskning.

ISO er kanskje mest kjent for sine *Management Systems* som er tatt i bruk av 430.000 bedrifter i 158 land.

Tilsynet kommer. Kilde: ISO

Kvalitetsikringssystemet ISO 9000 er et sett standarder som inneholder generelle krav til kvaliteten på prosesser og produkter innad i en bedrift (NS-EN ISO 9000). Miljøstyringssystemet ISO 14000 tar for seg det ytre miljø, dvs. bedriftens miljøutslipp til omgivelsene. Sertifiseringen utføres av nasjonale sertifiseringsorganer som Teknologisk Institutt m. fl.

2.5 Forskning og utvikling

Norges Forskningsråd

Norges Forskningsråd ble dannet i 1993 ved at de fem tidligere forskningsrådene – herunder Norges Teknisk-Naturvitenskaplige Forskningsråd (NTNF) – ble slått sammen. Forskningsrådet forvalter årlig ca. 4 milliarder kroner til forskningsformål. Fagområdet FDVU/Bygningsforvaltning ligger under programområdet *Energi, miljø, bygg og anlegg*. Innenfor bygg- og anleggsektoren prioriterer forskningsrådet forvaltning, infrastruktur, konstruksjon, utforming, samt materialbruk og prosesser for bygg, anlegg og eiendomsforvaltning.

En rekke firmaer og institusjoner har gjennom årene fått midler til å forske innenfor kompetanseområdet FDVU. Sentralt står Fakultet for arkitektur og industridesign og Fakultet for bygg- og miljøteknikk ved NTNU, Arkitekthøgskolen i Oslo, SINTEF Bygg- og miljøteknikk, Byggforsk (Norges byggforskningsinstitutt – NBI) og konsulentfirmaet Multiconsult. I tillegg har Statsbygg, Forsvarets Bygningstjeneste, kommuner og fylkeskommuner samt byggebransjen selv bidratt faglig og finansielt i flere prosjekt.

3B-programmet (1984-88)

3B-programmet (Bedre Boliger Billigere) ble initiert av NTNF og Kommunaldepartementet i 1984. Idéen som fremmet programmet, var at det eksisterte et potensial for produktivitetsøkning og kostnadsreduksjoner i byggebransjen – et potensial som kunne verifiseres og frigjøres. Programmet henvendte seg til hele byggenæringen, og i løpet av programperioden ble det gitt støtte til 187 ulike prosjekter. Programmet ble en spore til større faglig aktivitet i byggenæringen, økt innovasjon, mer tverrfaglig samarbeid og rimeligere produkter og tjenester (om enn ikke så mange billigere boliger). For utviklingen av bygningsforvaltning som fag ble 3B-programmet en viktig plattform. Under de tre innsatsområdene *årskostnader, styring og samordning i byggeprosessen og informasjonsteknologi i byggenæringen* ble det gjennomført nærmere 50 prosjekter. Vi skal her se nærmere på årskostnadsprosjektet, de to andre områdene blir behandlet i kapittel 2.9 og 2.10.

Årskostnadsprosjektet

Tradisjonelt har byggekostnader og driftskostnader vært håndtert som uavhengige størrelser. De har som regel vært finansiert på forskjellige måter, over ulike budsjetter, og har vært håndtert på forskjellige steder i organisasjonen. Omkring 1980 våknet interessen for å se på byggets totaløkonomi. I 1981 kom boka ”Årskostnader – RIF” av rådg. ing. Bernt Borryng, og året etter ”Økonomi i byggesaker” av Frank Henning Holm. I 1983 utga Statsbygg en rapport om årskostnader og gjennomførte et prøveprosjekt i forbindelse med byggingen av ekspedisjonsbygget ved Bodø Lufthavn i 1986. Fra disse arbeidene går det en rett linje til NS 3454 *Årskostnader for bygninger* (1988). Samme år ble det gjennom 3B-programmet utviklet en beregningsanvisning som lå til grunn for de tre årskostnadsbøkene som kom i 1992-93. Standarden kom i revidert utgave i 2000. Årskostnadsberegninger har fått stor anvendelse,

både som grunnlag for å velge mellom alternative tekniske løsninger, ved vurdering av nybygg kontra leie, og ved lønnsomhetsberegninger. Siden 1998 har f. eks. Statsbygg krevd at det gjennomføres LCC-beregninger (Life Cycle Cost) for alle nye byggeprosjekter. Beregningsprogrammet er gratis tilgjengelig på Statsbyggs hjemmesider www.statsbygg.no.

Produktutvikling og forsøksbygging (1990-94)

Et nytt stort FoU-program ble initiert av NTNf i 1990. Egentlig besto programmet av fire mindre programmer som var slått sammen, nemlig (1) inneklimateknologi, (2) bygningsforvaltning, (3) energieffektivisering i bygninger og (4) produktutvikling og forsøksbygging. Programmet støttet ca. 200 prosjekter, hvorav 48 innen bygningsforvaltning. Her var temaspekteret bredere enn i 3B-programmet, og spente fra ren materialteknikk via ombyggingsteknikk til ulike FDV-verktøy. Begrepene tilstandsregistrering og tilstandskontroll dukker opp, og FDV-konseptet ble konkretisert gjennom utvikling og utprøving av forskjellige systemer.

Byggforsks forskning på bygningsforvaltning

Byggforskserien og håndbøker

Byggforsk (NBI) tok tidlig opp utfordringene fra det nye fagområdet bygningsforvaltning. Byggforskserien, som ble etablert i 1958 og i dag omfatter ca. 700 blad, har tre deler: Byggdetaljer, planløsning og byggforvaltning. Stoff om nybygging er plassert i de to første delene, mens stoff om eksisterende bygninger kommer inn i den siste delen. Bladene dekker emner som arkitektur og bygningsvern, administrasjon, årskostnader og økonomi, drift, vedlikehold, tilstand og skader, utbedring og ombygging.

Byggforsk har også gitt ut flere håndbøker, bl.a. om rehabilitering av mur og puss, og skadeatlas for historiske murbygg og trebygg.

Bygninger i et livssyklusperspektiv (SIP 1996-2000 ⁵)

Dette prosjektet fokuserer på bygningers funksjonelle levetid (*brukbarhet* over tid), dvs. forholdet mellom funksjonelle brukerkrav og bygningers utforming. SINTEF/NTNU har i parallelle prosjekter undersøkt bygningers tekniske levetid (*varighet* over tid), dvs. levetid for bygningsmaterialer og –komponenter (se nedenfor). Prosjektet er finansiert av Norges Forskningsråd, private sponsorer og deltakere i delprosjektene. Kontorbygninger er valgt som studieområde i prosjektet, som består av følgende delprosjekter:

- Case-studier av Postgirobygget i Oslo og Kværner Engineerings kontorbygg på Lysaker.
- Utvikling av en metode for evaluering av bygningers funksjonalitet.
- Utvikling av metoder for evaluering av bygninger i bruk – Post Occupancy Evaluation (POE).
- *Norske kontorer 1980-2000* – en studie av hvordan strategiske og taktiske beslutninger mht. bygging, lokalisering, bygningsform og planløsning påvirkes av om kontorene bygges for eget bruk eller utleie.

---

⁵ SIP = Strategisk instituttprogram. SUP = Strategisk universitetsprogram.

Strategiske program er et virkemiddel Norges Forskningsråd bruker for å stimulere til langsiktig faglig utvikling og kompetanseoppbygging ved forskningsinstitutter (SIP) og i universitetsmiljøer (SUP).

- *Kontorutforming som strategisk virkemiddel* – om hvordan nye kontorløsninger påvirker organisasjoners arbeidsmåter og produktivitet.
- Utvikling av interaktive programmerings- og evalueringsmetoder for nye planløsninger i eksisterende kontorbygg.
- Generalitet og fleksibilitet i kontorbygg (i samarbeid med Statsbygg).

Maintenance Management System - MMS (1995-2002)

Dette er et EU-prosjekt som NBI koordinerer. Formålet er å utvikle et databasert system som er spesielt tilpasset vedlikehold av bevaringsverdige bygninger og andre kulturminner (veier, bruer, monumenter). Prosjektets første fase – Wood Assess – gikk ut på å finne gode metoder for registrering av tilstand og for kartlegging og beregning av miljøpåvirkninger på trematerialer. Neste fase – MMWood – var en videreutvikling av verktøyet for trekonstruksjoner. I tredje fase – MMSystem – er det utviklet et mer generelt dataprogram, som har kommet i ny versjon sommeren 2002. Systemet utprøves nå hos Oslo kommune, Boligbedriften (BOB) (der MMS er integrert med IBM TiPS) og hos Riksantikvaren.

Miljøriktig energibruk i bygninger (SIP 2000-2004)

Formålet med programmet er å utvikle kostnadseffektiv teknologi, løsninger og strategier for mer energieffektiv og miljøriktig bruk i nye og eksisterende bygninger, herunder:

- Kostnadseffektive teknologi- og systemløsninger.
- Designverktøy og retningslinjer.
- Strategier for miljøriktig energibruk i bygninger.

Prosjektet prøver å møte utfordringene fra Kyotoavtalen, som ble undertegnet i 1997, der bl.a. Norge forpliktet seg til ikke å øke totalutslippet av de 6 viktigste drivhusgassene med mer enn 1 % fra 1990 til 2008-2012. I 1998 var imidlertid utslippene 7-8 % høyere enn i 1990. Prognosene indikerer at totalutslippet av drivhusgasser vil bli 23 % høyere i 2010 enn i 1990 hvis ikke nødvendige tiltak settes i verk.

SINTEF og NTNUs forskning på bygningsforvaltning

FDV og levetid for bygd miljø (SIP/SUP 1996-99)

I perioden 1996-1999 ble det gjennomført et bredt anlagt forskningsprogram under tittelen *FDV og levetid for bygd miljø*. Deltakere var SINTEF Bygg og miljøteknikk, SINTEF Energiforskning og NTNU Fakultet for bygg- og miljøteknikk. SINTEFs del ble finansiert som strategisk instituttprogram (SIP) og NTNUs del som strategisk universitetsprogram (SUP).

Gjennom å sette fokus på FDV og levetider for konstruksjoner, bygninger og anlegg ønsket man å møte behovet for systemtenking og ny viten som følge av utviklingen fra et "utbyggingssamfunn" til et "vedlikeholdssamfunn". Det er mange fellestrekk ved den prinsipielle metodikken for FDV av ulike typer byggverk, f.eks. boliger, sjukehus, skoler, vannledningsnett, avløpsystemer, veger, kraftledninger osv. Metodikken har også mange likhetstrekk med prinsippene for forvaltning av andre fysiske objekter, f.eks. maskiner, transportmidler o.l.

Tema for hovedprosjektet var utvikling av felles metodegrunnlag for livsløpstenking og FDV, herunder:

- Betraktning av byggverkets ulike "lag" med ulike levetider og vedlikeholdsbehov.

- Økonomiske analyser av konstruksjoner, bygninger og anlegg.
- Beslutningsstøtte for prosjektering, drift og vedlikehold.
- Modellprogramvare for FDV og levetidsvurderinger, databaserte systemer.
- Begrepsavklaring og enhetlig terminologi.

Et eget delprogram har tatt for seg *beslutningsmodeller for FDV og levetid for byggverk*. Gjennom dette arbeidet er det beskrevet tre forskjellige angrepsmåter for beslutninger: Ekspertbaserte, regelbaserte og effektbaserte beslutninger. Sistnevnte angrepsmåte er i forskningssammenheng den mest interessante og vil bli mer og mer anvendt i framtiden. Det ble gjennomført noen pilotstudier på sjukehusbygninger, som både organisatorisk og teknisk er kompliserte å drive og forvalte. I denne sammenheng ble begrepet *personplagetimer* (PPT) introdusert som et mål på noen opplevde faktorer som er vanskelig å tallfeste økonomisk. PPT er forventet antall misfornøyde personer (brukere) multiplisert med antall timer personene er eksponert for plagen. I et beregningseksempel der en tok for seg inneklimatele relaterte tiltak for en sjukehusbygning, viste det seg at alle de vurderte tiltakene var økonomisk lønnsomme med en pris på 1 kr for hver personplagetime.

Et annet tema i delprogrammet har vært *deterministiske og stokastiske metoder for beslutningsstøtte*. Det er arbeidet med flere metoder for å kunne prediktere levetid og restlevetid. Forbedret tilgang på databaser med erfaringsdata gjør det nå mulig med egnede statistiske metoder å kunne forutsi både tilstand, tiltak og økonomiske konsekvenser. Slike metoder er uttestet med godt resultat både på vannledningsnett, veger og betongkonstruksjoner.

Innenfor området *metodikk og IT-systemer* har man gjennomgått og evaluert forskjellige dataprogram for FDV. Undersøkelsen viser at internasjonale systemer antagelig vil overta for de norske, og at man i økende grad vil få standardiserte dataformater, objektdefinisjoner o.l. Et delprosjekt kalt *fokus på FDV av bebygd miljø i en mindre kommune* har sett på dagens situasjon og hva et FDV-system bør inneholde. Et hovedmål her har vært å få til et FDV-system som er likt oppbygd for bygningsmassen, vann- og avløpsanleggene og for det kommunale vegnettet.

SUP-programmet ved NTNU ble gjennomført som fire dr.ing.-prosjekter:

- Lars Ivar Aarseth: *Modell for helhetlig vurdering av levetid for bygninger*. Institutt for bygg- og anleggsteknikk.
- Roy Antonsen: *Korrosjon av stål i betong*. Institutt for konstruksjonsteknikk.
- Jon Røstum: *Levetid for vann- og avløpsystemer*. Institutt for vassbygging.
- Bjørn Ove Lurfald: *Bestandighet og levetid for asfaltdekker*. Institutt for veg- og jernbanebygging.

Ny bruk av eldre bygninger (FoU-prosjekt 2000-2001)

Prosjektet vil via noen utvalgte prosjekter søke å besvare:

- Hvilke verdier og kvaliteter bygningen representerte før ombyggingen.
- Hvordan ombyggingsprosessen har innvirket på disse verdiene.
- Hvor godt bygningen i dag fyller sin nye funksjon.

Økonomiske, miljømessige, tekniske og bevaringsmessige konsekvenser skal måles. Man vil prøve ut om det gjennom kost-nytteanalyser er mulig å blinke ut de "gode" prosjektene med høy effekt/gevinst og lave kostnader. Det skal utarbeides en veileder for planlegging og

prosjektering: ”Ny bruk av eldre bygninger”, samt en eksempelsamling: ”Slik har vi gjort det”. Deltakere i prosjektet er SINTEF Bygg- og miljøteknikk (prosjektleder), Scandiaconsult, Statsbygg og NCC-eiendom.

Metamorfose (utviklingsprosjekt ved NTNU 2002-2005)

Dette er et samarbeidsprosjekt mellom Fakultet for arkitektur og billedkunst og Fakultet for ingeniørvitenskap og teknologi. Formålet er tredelt:

- Etablere et 5-årig studium (3 + 2 år) i *Eiendomsutvikling og forvaltning* ved NTNU. Dette skal også være basis for en etterutdanning innen fagområdet Eiendom på masternivå.
- Etablere og gjennomføre et dr.ing.-program innen *Eiendomsutvikling og Facilities Management*.
- Etablere et *Senter for eiendomsutvikling og –forvaltning* med et tilknyttet nasjonalt og internasjonalt nettverk for Eiendom og Facilities Management.

Multiconsults forskning på bygningsforvaltning

Multiconsult var det første konsulentfirmaet i Norge som etablerte en egen avdeling for bygningsforvaltning. Firmaets filosofi har vært å kople forskning og utvikling (FoU) tett opp til konsulentoppdrag. Multiconsult har bidratt vesentlig til teoridannelsen på fagområdet, og har av Norges Forskningsråd fått status som ”lokomotivbedrift” innenfor bygningsforvaltning. Firmaet har bl.a. levert bidrag til årskostnadsprosjektet, norske standarder for årskostnader, livssyklus-kostnader og tilstandsanalyser samt RIF-verktøy for tilstandsanalyse, kvalitets-sikring og FDVU-nøkkeltall.

Verdiskapning gjennom utvikling av bygningsforvaltning

I perioden 2000-2003 er Multiconsult prosjektleder for forskningsprosjektet Verdiskapning gjennom utvikling av bygningsforvaltning. Prosjektet gjennomføres i samarbeid med Statsbygg, Byggforsk, Sivilingeniørutdanningen i Narvik, By- og boligministeriet i Danmark, Rådgivende ingeniørers forening og div. kommuner, fylker, eiendomsselskaper etc. I tillegg er det tilknyttet et dr.ing.-prosjekt ved NTNU Institutt for bygg- og anleggsteknikk. Prosjektet omfatter følgende tre delprosjekter:

- *Samhandel innen offentlig eiendomsforvaltning*. Med samhandel innen offentlig eiendomsforvaltning menes felles utnyttelse av kompetanse, areal og operative tjenester innen regioner der flere offentlige instanser er representert. Hovedaktørene vil være kommuner, fylkeskommuner, Statsbygg og Forsvarets bygningstjeneste (FBT), men også enkelte mindre byggforvaltere kan være aktuelle. Da disse aktørene helt eller delvis har like forutsetninger, motiv, mål og ansvar for eiendomsforvaltning, skulle det tilsi at en samhandel er gjennomførbar, og kan innebære betydelige økonomiske gevinster. Gjennom prosjektet vil man søke å finne den modellen som gir størst mulighet for arealeffektivisering, dvs. ny bruk, mer effektiv bruk (sambruk, flerbruk, bruksintensitet etc.) samtidig som det bidrar til å skape gode forhold for den offentlige kjernevirksomheten.
- *KPI-systematikk (Key Performance Indicators)*. Prosjektet tar sikte på å utvikle en modell og systematikk for KPI-parametere (”nøkkelindikatorer”) som primært beskriver tilpassningsdyktigheten til et bygg. Formålet er å få et bedre verktøy for å vurdere utviklingspotensialet for et bygg, dvs. byggets muligheter for ny eller endret bruk over tid (elastisitet/fleksibilitet/generalitet). Dette vurderes både i forhold til

myndighetskrav og ”Best Practice”. KPI-systematikk kan også brukes til å vurdere hvor mye det er lønnsomt å investere i tilpasningsdyktighet i ulike typer bygg. Arbeidet bygger videre på en verdi-/ tilstandsmodell som Multiconsult har utviklet. Denne modellen kobler byggets tekniske verdi til teknisk, funksjonell og innemiljømessig tilstand, og er ut prøvd på ca. 12 mill m² bygningsareal.

- *Internasjonalt samarbeid.* Denne delen omfatter flere internasjonale prosjekter med spesiell vekt på nøkkeltall, benchmarking og totaløkonomi i nordisk og europeisk sammenheng.

Andre pilotprosjekter

- *Tidligfaserådgivning.* Målet for dette prosjektet er å videreutvikle flerfaglig kompetanse som er nødvendig i prosjekters tidligste fase (konseptfasen). Det er her grunnlaget for optimal utnyttelse over bygningens levetid legges, dvs. at levetidsplanlegging og totaløkonomi vil stå sentralt.
- *Total eiendomsevaluering.* Prosjektet går ut på å lage en overbygning over flere FDVU-verktøy for evaluering av bygningers egenskaper. Verktøyene er innpasset i et hierarkisk system bestående av grupper, sektorer og elementer, samt 3 detaljeringsnivåer. Elementene er for eksempel bygningsdeler og -funksjoner, ytre og indre miljøparametere, FDVU-dokumentasjon og brukerundersøkelser. Ved å kombinere forskjellige elementer, kan verktøyet tilpasses til forskjellige typer oppdrag. Konseptet er nærmere beskrevet i kapittel 11.3.

2.6 Livsløps- og levetidsanalyser

Å bygge for tid eller evighet

Vi har sett at forskning på livsløp og levetider for bygninger har inngått som delprosjekter i større forskningsprogram både hos Byggforsk, SINTEF/NTNU og Multiconsult. Forskning på levetid for materialer har derimot vært drevet i de laboratoriebaserte materialmiljøene. Utviklingen mot mer ombygging og rehabilitering har skapt et nytt behov for å kunne forutsi kvalitet og restlevetider for materialer og konstruksjoner i bruk, og dette har ført forskermiljøene nærmere sammen.

Ifølge den svenske materialprofessoren Christer Sjöström startet forskningen på levetid for materialer og konstruksjoner midt på 70-tallet. Men han føyer til at «kirkebyggerne før det måtte bygge for evigheten, så problemstillingen er ikke ny». Hver for seg utviklet betongfolkene, trefolkene og stålfolkene sine egne metoder. Problemet oppsto når designerne skulle forene alle metodene i ett bygg.

Materialeegenskaper

Det europeiske byggevaredirektivet (CPD) ble vedtatt i 1988 (Rådsdirektiv 89/106/EØF). I 6 underliggende basisdokumenter er det beskrevet hvilke grunnleggende egenskaper bygningsprodukter skal oppfylle, herunder krav til byggverks og byggevarers levetid. Det er satt krav til:

1. Mekanisk motstandsevne og stabilitet
2. Brannsikring
3. Hygiene, helse og miljø

4. Sikkerhet ved bruk
5. Støyvern
6. Energiøkonomisering og varmeisolering.

Dokumentene er lagt ut på hjemmesidene til Statens bygningstekniske etat www.be.no.

Levetidsberegninger

Standarder for levetidsberegninger (Life Cycle Assessments – LCA) inngår i miljøsikrings-systemet ISO 14000. To av de sentrale standardene her er:

ISO TC/59 Design Life of buildings

Her møtes prinsippene for design med prinsippene for materialers levetid (service life). Tanken er at det skal være harmoni mellom bygningens designlevetid og bygningsdelenes eller materialenes beregnede levetid. Deler som ikke kan skiftes ut må ha like lang levetid som bygget, mens deler som kan skiftes ut bør ”gå opp” med byggets levetid. For eksempel må et bygg med planlagt levetid på 60 år ha bærende konstruksjoner som varer like lenge, mens man kan planlegge å skifte vinduene etter 30 år og innredningene hvert 20. år.

ISO 15686 Buildings and construction assets – Service life planning

Standarden består av to deler: General principles og Service life prediction procedures. Standarden introduserer bl.a. en faktormetode for å beregne en komponents eller bygningsdels levetid. Man antar at levetiden påvirkes av følgende faktorer:

- Faktor A: Kvaliteten på materialer og komponenter
- Faktor B: Designnivå (integrering/beskyttelse i bygningsstrukturen)
- Faktor C: Kvalitet på arbeidsutførelse
- Faktor D: Innemiljø (fuktighet, temperatur, gasser)
- Faktor E: Ytre miljø (væreksposering, forurensninger)
- Faktor F: Bruksforhold (personbelastning, virksomhet, slitasje)
- Faktor G: Vedlikeholdsinnsats (vedlikeholdsfrekvens og -kvalitet, tilgjengelighet).

Faktorene vurderes hver for seg, og gis verdier innenfor området 0,8 (dårlig) til 1,2 (bra). Beregnet levetid (ESLC) i forhold til en referanselevetid (RSLC) beregnes ved formelen:

$$ESLC = RSLC \cdot A \cdot B \cdot C \cdot D \cdot E \cdot F \cdot G.$$

I fagmiljøene er det stor enighet om at levetiden er en funksjon av de nevnte faktorene, men det er mindre enighet om at denne enkle formelen gir en korrekt beskrivelse av virkeligheten. For eksempel vil et vindu med referanselevetid 30 år kunne få en beregnet levetid på bare 7-8 år ved maksimalt gunstige forhold, men kunne vare i 90 år under særlig gunstige forhold.

Siv.ing. Lars Ivar Aarseth har i sitt doktorgradsarbeid forsøkt å kombinere levetidsformelen med den såkalte ”trinnvismetoden”, som er en statistisk metode for regning med usikre faktorer. Usikkerheten kommer til uttrykk ved at faktorene ikke får absolutte verdier, men antas å følge en statistisk fordeling med en forventet verdi og en sannsynlig nedre og øvre grenseverdi. De foreløpige resultatene virker intuitivt fornuftige, men er lite etterprøvd.

Green Buildings og dataprogrammet BEES

”Center of Excellence for Sustainable Development” i USA har utviklet et eget konsept for ”Green Buildings”. Målsettingen er å utforme ”smarte” bygg som forbruker minimale

mengder ikke fornybar energi, produserer minimalt med forurensning og har minimale energiutgifter, samtidig som man øker komfort, helse og trygghet for menneskene som bor og arbeider i dem.

Et av hjelpemidlene for å oppnå ”grønne bygninger” er dataprogrammet BEES (Building for Environmental and Economic Sustainability), utviklet av bygnings- og brannlaboratoriet ved NIST (National Institute of Standards and Technology). BEES bruker metodene i ISO 14000 til å beregne bygningsprodukters miljøpåvirkning gjennom hele livssyklusen, fra råvareuttak og tilvirking, via transport, installasjon og bruk, til gjenbruk og avfallsbehandling. For øvrig bruker programmet ASTM-standarder (American Society for Testing and Materials) for å definere og klassifisere bygningselementer, beregne livssyklus kostnader og foreta en samlet vurdering av miljømessige og økonomiske forhold. BEES-programmet er gratis tilgjengelig på internettadressen www.bfrl.nist.gov/oae/software/bees.html.

2.7 Verktøy for tilstandsrapportering og kvalitetssikring

RIFs dataverktøy for tilstandsanalyse av byggverk

Rådgivende ingeniørers forening (RIF) utga i 1998 et verktøy for tilstandsanalyse av byggverk etter NS 3424. Verktøyet omfatter ferdige maler for registrering og rapportering av tilstand. Det er egne skjema for registrering av bygningsdeler og bygningsfunksjoner, samt et hovedskjema. Malene er laget i vanlig tekstformat og kan tilpasses etter behov.

RIFs anvisning for FDVU-dokumentasjon

Anvisningen skal være et hjelpemiddel for aktørene i byggeprosjekter til å beskrive krav og utarbeide FDVU-dokumentasjon tilpasset eiers framtidige FDVU-organisasjon. Anvisningen, som forelå i revidert utgave i 2001, er delt i to separate deler:

- Bok 1 gir en overordnet beskrivelse av de elementer som må vurderes ved utvikling av kravspesifikasjoner og maler for innsamling av dokumentasjon.
- Bok 2 inneholder ”maler” og eksempler for utarbeidelse av FDVU-dokumentasjon som kan implementeres direkte i prosjektet.

Byggsertifisering

Byggsertifisering er en metode for kvalitetsdokumentasjon av eiendom, utviklet av sentrale aktører i markedet (Byggforsk m.fl.). Metoden kan brukes bl.a. i forbindelse med omsetning, vedlikehold og utvikling av eiendommer. Ved sertifiseringen gjennomgås alle relevante forhold, så som grunndata og dokumenter, funksjonelle forhold (planløsning m.m.), energi og miljø, økonomiske forhold, teknisk tilstand, drift og vedlikehold. Alle relevante funksjonskrav til bygninger og omgivelser er definert i en egen kravdatabase, og det er gitt kriterier for bedømmelse av kravene. På spesielle områder kan man gjøre en mer detaljert kvalitetsdokumentasjon, ut fra såkalte egenskapsprofiler. Følgende profiler er foreløpig tilgjengelige:

- Tilstandsprofil/FDV-profil (basis for vedlikeholdsplanlegging og oppgradering)
- Tilpasningsprofil (fleksibilitet og tilpasningsdyktighet til alternativ bruk)
- Livsløpsprofil for boliger (tilgjengelighet for bevegelseshemmede m.m.)
- Økoprofil (miljødokumentasjon og -klassifisering).

Stiftelsen Byggsertifisering driver opplæring og godkjenning av operatører, samt utsteder sertifikater.

Økoprofil

Økoprofil er en metode for miljøklassifisering av næringsbygg og boliger. Byggene vurderes i forhold til 82 ulike miljøparametere. Parametrene tillegges forskjellig vekt (fra 1 til 10), og summeres sammen til en miljøprofil. Parametrene er gruppert i tre hovedområder:

- Ytre miljø (utslipp til luft, vann og grunn, avfallshåndtering, utearealer og transport).
- Ressurser (forbruk av energi, vann, materialer, land).
- Inneklima (termisk, atmosfærisk, akustisk, aktinisk og mekanisk klima).

Stiftelsen Økoprofil er faglig og administrativt samordnet med Byggsertifisering, og står for opplæring og godkjenning av inspektører. Økoprofil springer ut av ØkoBygg-programmet, som er et samarbeidsprosjekt mellom BA-bransjen og staten for å gjøre byggebransjen mer miljøeffektiv. ØkoByggs sekretariat har vært underlagt GRIP – senter for bærekraftig produksjon og forbruk, men skal samordnes med Byggsertifiserings sekretariat hos NBI.

2.8 Enøk-arbeidet

Organisering av enøk-arbeidet

Bygningers energibruk er både kostnadmessig og miljømessig en viktig faktor. Energi til drift av norske bygninger utgjør i dag ca. 80 TWh i et normalår, eller vel en tredjedel av landets totale energiforbruk utenom offshoresektoren. Ingen annen sektor har hatt større vekst i sin energibruk de siste 30 år enn byggsektoren. Energiutgiftene til en bygning kan utgjøre opptil halvparten av de løpende driftsutgiftene.

Energiøkonomisering (enøk) ble etablert som nasjonalt satsingsområde på slutten av 70-årene. Flere faktorer lå bak: Enregiforbruket hadde lenge vært sterkt økende, det var ikke lenger ubegrenset med vannkraft å bygge ut, og oljekrisa hadde demonstrert viktigheten av sikkerhet og fleksibilitet i energisektoren.

Olje- og energidepartementet er fagdepartement for enøk-arbeidet. Den praktiske utøvelsen var fram til 01.01.2002 delegert til Norges vassdrags- og energidirektorat (NVE), som organiserte arbeidet gjennom to kanaler. Den ene gikk via de lokale energiverkene, som var pålagt å drive et aktivt enøk-arbeid i sine konsesjonsområder. Dette arbeidet ble organisert gjennom 19 regionale enøk-sentra – ett i hvert fylke. Den andre kanalen gikk via fem sentrale ”operatører” som fikk ansvar for å gjennomføre myndighetenes enøk-politikk på spesielle hovedarbeidsområder.

Operatør for byggsektoren har siden 1996 vært dr.ing. Ole-Gunnar Søgne. Byggoperatøren driver et nasjonalt enøk-nettverk blant byggeiere. Hovedmålgruppen er private og offentlige eiere av yrkesbygg og boligsammenslutninger. En bedrift som ønsker å delta i bygnings-nettverket, må først gå gjennom en nettverksprosess for organisering av sitt interne enøk-arbeid. Deretter må den årlig rapportere sin energibruk til Statistisk Sentralbyrås energistatistikk for byggsektoren. Statistikken omfattet i år 2001 1306 bygninger (derav 21 kirker) med i alt 6,93 mill. m² oppvarmet areal og et samlet energiforbruk på 1.761 GWh. I perioden 1996-2001 har nettverket oppnådd en akkumulert energireduksjon på ca. 600 GWh.

I mars 2001 vedtok Stortinget å omorganisere enøk-arbeidet ved å overføre NVE og energiverkenes enøk-ansvar til et nytt statlig selskap, Enova i Trondheim, fra 01.01.2002. Formålet med omorganiseringen er å få større slagkraft i arbeidet med omlegging av energibruk og energiproduksjon. Enova har foreløpig valgt å videreføre avtalene med de lokale enøk-sentrene og de sentrale operatørene.

Dataverktøy for enøk i bygninger

Det er utarbeidet flere dataprogram for beregning av energibruk i bygninger. Disse brukes til å beregne energiforbruket i eksisterende bygg, og i forbindelse med prosjektering av nybygg. Programmene tar hensyn til transient varmetap, ventilasjon, varmeanlegg, varmtvannsforbruk, installasjoner, lokalklima, byggets bruksmønster etc. Noen slike programmer er:

BIEN – Bygningsintegrert enøk-program

Beregningsprogram for energibruk i bygninger, utviklet av NTNU og SINTEF Energi. Programmet inneholder moduler for enøk-teori, beregninger og kurs. Beregningene utføres på grunnlag av innlagte data for klima, bygningskropp, ventilasjon, internlast, varmeanlegg og energikilder.

Enøk Normtall

Beregningsprogram for energibruk i bygninger, utviklet av NVE/Enøk i Norge. Energiforbruket beregnes på grunnlag av innlagte data om bygning, varmeanlegg, ventilasjon, øvrige installasjoner, klimasone m.v. (En demoversjon er tilgjengelig på Enøk i Norges hjemmesider www.enoknorge.no).

Enøk Lønnsomhet

Enøk Lønnsomhet er et dataprogram utarbeidet av NVE/Enøk i Norge for beregning av lønnsomhet til enøk-, vedlikeholds- og inneklimateiltak, og for beregning av foreløpig kontantstrøm tidlig i utviklingen av et prosjekt. (Programmet kan lastes ned gratis på Enøk i Norges hjemmesider www.enoknorge.no).

Energinøkkelen

Dette er et regnearkbasert system utviklet av *rembra*, delvis med støtte fra Enova. Systemet inneholder fire moduler: *Biolønn* som beregner lønnsomheten av å bruke biobrensel til oppvarming, *energinøkkel* som beregner effekt- og varmebehov til ulike bruksområder, *varmenøkkel* som dekker emner knyttet til varmeplanlegging og *varmepumpelønn* som fokuserer på lønnsomheten av varmepumper til oppvarming.

Varmetap og energibehov i småhus

Dette er et elektronisk regneark for beregning, omfordeling, dokumentasjon og kontroll av varmetapsramme og energiramme etter Teknisk forskrift. Forskriften tillater at kravene til de enkelte bygningsdelene fravikes hvis husets samlede varmetap ligger innenfor den tillatte varmetapsrammen, eller dersom husets netto energibehov til oppvarming ligger innenfor den tillatte energirammen. Programmet er utviklet av Byggforsk og Boligprodusentenes Forening.

2.9 Datasystemer for FDVU

Et FDVU-system skal enkelt sagt holde orden på alt man eier, dvs. informasjon om ting, steder og (eventuelt) mennesker, og relasjoner mellom disse. Et fullt utbygd system bør også inneholde verktøy for vedlikeholdsplanlegging, budsjettering, utleiekontrakter m.v.

Industrien var først ute med systemer for styring og kvalitetssikring av prosesser, materialer og produkter. De første databaserte systemene for forvaltning av bygninger bygde i stor grad på slike systemer. Fra slutten av 80-årene ble det utviklet og markedsført en rekke dataprogram for FDV. Noen var utviklet av norske fagmiljøer, mens andre var ”oversettelser” av amerikanske systemer for Facilities Management (FM).

Multiconsult har gjennom flere år fulgt utviklingen av norske FDVU-program. Av de mer avanserte systemene med grafiske moduler og webløsninger har Multiconsult vurdert følgende som ”meget godt egnet” for bygg- og eiendomsforvaltning pr. januar 2002:

- Facility fra Evcon
- Jonathan fra Datec Software
- Lydia fra Lydia AS
- Facility Center fra FM Professional
- Archibus fra Solutio
- Spektrum fra System Plan
- Tips FM fra IBM
- Landlord fra 5D System.

Systemene har mange fellesnevner:

- Modulstruktur. Det er vanligvis én basismodul som kan utbygges med tilleggsmoduler for eiendom, areal, tegninger, vedlikehold, renhold, energi m.v., se figur 2.3.
- Fleksibilitet. Skjemaer, rapporter etc. kan enkelt tilpasses.
- Brukervennlighet. Enkle/logiske brukergrensesnitt.
- Optimal gjenbruk av data.
- Mulighet for import/konvertering av eksisterende dataregistre.

Figur 2-3 Moduloppbyggingen av FDV-systemet Spektrum fra System Plan. Denne oppbyggingen er representativ for flere av de større FDVU-systemene. Kilde: www.systemplan.no

- Grafiske løsninger. Tegningshåndtering. Arealberegning.
- Standardrapporter og egendefinerte tekstrapporter.
- Nettbasert. Flere brukere kan arbeide mot en server via intranett eller internett.

I forbindelse med prosjektet om FDVU av kirker, ble det våren 2000 hentet inn priser for de ulike systemene. Det viste seg at nesten alle leverandørene hadde sin egen prisprofil, som varierte med modulsammensetning, antall brukere, serverløsning og serviceinnsats. En grunnpakke med nødvendig funksjonalitet for kirkeprosjektet ville kostet mellom kr. 55.000,- og kr. 163.000,-. En webløsning ville i tillegg kostet kr. 75.000,- – 131.000,-, alle beløp eks. mva. I tillegg kommer utgifter med tilpasning av programmet, digitalisering av tegninger, opplæring og serviceavtale. En tommelfingerregel i bransjen sier at innkjøp av programvaren bare utgjør 1/10 av kostnadene med å implementere et nytt FDVU-system.

2.10 Styring og samordning i byggeprosessen

Fra 3B til SiB

Helt siden 3B-programmet ble gjennomført, har utvikling av bedre metoder for styring og samordning i byggeprosessen vært et prioritert FoU-område innen byggforvaltningen. Økt fokus på bærekraftig bygging og livsløpsvurderinger har skapt behov for metoder som gjør det mulig å ta hensyn til driftsfasen og nødvendig FDVU-dokumentasjon allerede i prosjekteringsfasen. SiB-prosjektet har kanskje vært mest målrettet og nådd lengst på dette området.

SiB – Samsillet i Byggeprosessen (1996-99)

Prosjektets målsetting var å skape en mer konkurransedyktig norsk BA-næring. Deltakere var IGP, Veidekke, ABB Installasjon og L. A. Lund, som sammen dannet et konsortium. Dessuten deltok Kommunaldepartementet og NTNU Institutt for bygningsteknologi. I prosjektperioden ble det gjennomført nesten 100 delprosjekter innenfor prosjektområdene BA-prosessen, BA-informasjonsstrukturer, BA-nett og Plan og byggesak. Noen av de mest interessante prosjektene med tanke på bygningsforvaltning er:

- *IKT livsløpshjul BA*. Prosjektets hovedmål er å etablere et informasjonsnettverk mellom byggeprosess og FDV ved hjelp av informasjons- og kommunikasjonsteknologi (IKT). Ved hjelp av en internettbasert prosjektserver for FDV ønsker man å etablere et informasjonsnettverk i samarbeid med organisasjoner innen bygg- og eiendomsforvaltning. Man har vurdert forskjellige alternativ for strukturering, lagring og overføring av informasjon til FDV-fasen når byggeprosjektet er gjennomført med ProsjektHotell (se nedenfor).
- *IKT for bedre kommunikasjon i byggeprosessen – 4D*. Dette er et DAK-verktøy for informasjon og kommunikasjon mellom alle aktørene i alle faser av en byggeprosess. Man kan her følge byggeprosessen gjennom 3D-tegninger over tid (som er den fjerde dimensjonen).
- *BA Nett*. Dette var et prøveprosjekt der en tok i bruk moderne IKT for dokumentutveksling i forbindelse med gjennomføringen av et boligprosjekt. Alle deltakerne hadde tilgang på all skrevet og tegnet informasjon gjennom den samme databasen (prosjekthotellet) og la fortløpende inn sine egne data.

- *ProsjektHotell*. Målet var å etablere en internettbasert prosjektadministrativ plattform hvor alle prosjektaktører får en felles møteplass for kommunikasjon, markedsføring, dokumenthåndtering og samhandling. Prøveprosjektet var så vellykket at man fra januar 1999 kunne tilby tjenesten kommersielt gjennom ProsjektNett IKT-Partner AS.
- *KIB – Kommunikasjon og Informasjon i Byggesaksprosessen*. KIB ble utviklet i et nært samarbeid mellom alle deler av BA-bransjen og myndighetene, og er et verktøy for enkel publisering av informasjon, rutiner og nyheter på internett. Informasjonen som legges ut, er tilpasset de ulike deltakerne i en byggesak, fra byggherrer via prosjekterende, utførende til lokale og sentrale myndigheter. Flere kommuner har lagt ut skjemaer for elektronisk byggesaksbehandling. Tjenesten er organisert under BA-torget.

2.11 Nøkkeltall og benchmarking⁶

Nøkkeltall for benchmarking og internhusleie

I de seinere år har nøkkeltall og benchmarking blitt tatt i bruk for å oppnå en mer effektiv bygningsforvaltning. Dette henger blant annet sammen med at mange eiendomsforvaltere har innført internhusleie, og trenger verktøy for beregning av kostnadsdekkende leie. Nøkkeltall utarbeides i Norge både av frittstående konsulentfirmaer og nøkkeltallforeninger.

Årskostnadsprosjektet

Årskostnader – bok 1, Beregningsanvisning for bygninger (1993) inneholder veiledende drifts- og vedlikeholdskostnader for ulike typer bygg. Tallene er gitt for lav, normal og høy standard og angir kostnader på overordnet nivå i kroner pr. m². Dessuten er det angitt veiledende vedlikeholds og utskiftningsintervaller.

FDV-nøkkelen fra HolteProsjekt

FDV-nøkkelen fra HolteProsjekt er et manuelt verktøy for budsjettering, planlegging og kontroll av kostnadsdata. Nøkkelen oppdateres årlig og inneholder kostnadsnøkkeltall på 3 nivåer: byggtyper, arealtyper og bygningsdeler. FDV-nøkkelen kan suppleres med *HolteProsjekt Forvaltning* som er et enkelt, databasert budsjettverktøy.

Foreninger og fora med fokus på nøkkeltall

Arbeidet med nøkkeltall og benchmarking har stått sentralt i flere av de foreninger og fora som er etablert for bygningsforvaltere (se kapittel 2.12). Det gjelder særlig *Forum for Offentlige Bygg og Eiendommer* (FOBE) som utvikler nøkkeltall for medlemskommunene og *Nettverk for Næringseiendom* (NfN) som utgir nøkkeltall internt for sine 25 medlemmers egne bygg.

Foreningen nøkkeltall for benchmarking (nfb) som ble etablert i 2001 har som formål å etablere et nasjonalt nettverk for innsamling, bearbeiding og distribusjon av nøkkeltall for bygg- og eiendomsforvaltning. Det er utviklet et nettbasert databasesystem for

---

⁶ *Nøkkeltal*: Indikatorer for økonomiske eller tekniske prestasjoner i form av registrerte kostnader, forbruk o.l. pr. enhet (f.eks. kostnad pr. produsert enhet, areal pr. ansatt, energiforbruk pr. kvm).

Benchmarking: Sammenligning av egne prestasjoner, prosesser eller strategier med tilsvarende prestasjoner, prosesser eller strategier i ledende bedrifter eller organisasjoner, med det formål å oppnå forbedringer.

sammenligning av nøkkeltall (benchmarking) mellom de deltagende eiendomsforvaltere og for budsjettering av framtidige FDVU-kostnader.

2.12 Foreninger og fora for bygningsforvaltning

Norske foreninger og fora for bygningsforvaltning

Egne foreninger og fora for bygningsforvaltning har utviklet seg siden midten av 80-tallet. Foreningene har ofte sprunget ut fra etablerte fagmiljø, og de har konsentrert seg om medlemmenes særlige behov. I de seinere år har flere tatt til orde for å samordne interessene i færre og større fora. En fyldig presentasjon av alle huseierorganisasjonene i Norge er gitt i Fredrik Horjens doktoravhandling (Horjen 2001, s. 249-258). Her nevnes bare kort de viktigste innenfor området bygg- og eiendomsforvaltning.

Foreningen Næringseiendom (FN)

Huseiernes Landsforbunds avdeling for Næringseiendom (HLN) brøt høsten 2002 samarbeidet med HL, og etablerte seg som en egen bransjeforening tilsluttet Byggenæringens Landsforening (BNL) og Næringslivets Hovedorganisasjon (NHO). Foreningen har 49 medlemmer, hvorav flere av landets ledende eiendomsselskaper som Avantor, Entra, KLP Eiendom og finans- og forsikringsselskaper.

Norsk Nettverk for Næringseiendom (NfN)

NfN ble stiftet i 1992 av en gruppe større norske private og offentlige bedrifter som hadde det til felles at de benyttet mesteparten av sin eiendomsmasse i egen næringsvirksomhet. Formålet med NfN er å "bidra til en aktiv utveksling av kunnskap og erfaringer om forvaltning, bruk og utvikling av næringseiendom (Facility Management) mellom medlemmene, samt mellom medlemmene og relevante nettverk, organisasjoner og forskningsmiljøer. Nettverket har 33 medlemmer (mars 2002) som er organisert i lokale nettverk. NfNs viktigste virksomhet er registrering av nøkkeltall for driftseiendommer og benchmarking av tall og arbeidsprosesser mellom medlemmene. Resultatene blir bare publisert internt. Foreningen har sekretariat hos Byggforsk. NfN er medlem av EuroFM og arbeider med å utvide benchmarkingsamarbeidet til søsterorganisasjonene i Danmark og resten av Norden. Årsmøtet i 2003 vil ta stilling til om NfN skal gå inn i Norges bygg- og eiendomsforening (s.d.)

Fylkeskommunalt eiendomsforum (FEF)

Fylkesbyggesjefene har hatt regelmessige samlinger siden midten av 80-tallet. I 1995 ble samarbeidet formalisert gjennom Fylkeskommunalt eiendomsforum (FEF) der samtlige fylker og de største byene er med.

Forum for Offentlige Bygg og Eiendommer (FOBE)

FOBE ble stiftet i 1994 i regi av Norsk Kommunalteknisk Forening (NKF). Ambisjonen var å samle kommunale, fylkeskommunale og statlige eiendomsforvaltere, men bare kommunene ble med. Forumet teller ca. 200 kommuner som er organisert i 27 regionale nettverksgrupper. Den faglige oppmerksomheten har vært rettet mot organiseringen av eier-, byggherre-, forvalter- og brukerrollene i kommunene og om utvikling av nøkkeltall og benchmarking.

Norges bygg- og eiendomsforening (NBEF)

1.november 2002 besluttet Foreningen Norsk Eiendom (FNE) og Norsk Forening for Eiendomsforvaltning (NFE) å slå seg sammen til Norges bygg- og eiendomsforening (NBEF). Den nye foreningen omfatter også den tidligere Byggherreforeningen og Foreningen Nøkkeltall for Benchmarking (nfb). NBEF har ca. 250 medlemmer, hvorav 95 % er bedriftsmedlemmer. Foreningen har som overordnet mål å bli den ledende forening for byggherrer og forvaltere innen bygg- og eiendomsforvaltning/Facilities Management (FM) i Norge. NBEF er norsk avdeling (chapter) av den internasjonale FM-sammenslutningen IFMA under navnet The Norwegian Society of Facility Management (se nedenfor).

Kort om de fire fusjonerte foreningene:

- **Foreningen Norsk Eiendom (FNE)** ble stiftet i 1998 som en paraplyorganisasjon for eiendomsforvalternes foreninger i kommunene (FOBE), fylkene (FEF) og staten (FNES). FNES (FNE Stat) ble dannet som en gruppering av statlige byggforvaltere: Statsbygg, Forsvarets bygningstjeneste (FBT), Posten eiendom, Luftfartsverket og NSB-eiendom. FNE ble startet på initiativ fra **Byggherreforeningen (BHF)**, som ble omdannet til FNE. FOBE meldte seg ut av FNE i 2002.
- **Norsk Forening for Eiendomsforvaltning (NFE)** ble dannet i 2001 ved at Norsk Vedlikeholdsforenings avdeling for bygg- og eiendomsforvaltning ble omdannet til en selvstendig organisasjon. Målsettingen for NFE var å bli den ledende forening for Facilities Management (FM) i Norge. Hovedmålgruppen var byggeiere, forvaltere, driftsansvarlige og brukere av alle typer bygninger/eiendommer i privat og offentlig sektor, samt myndigheter og forsknings-/utdanningsinstitusjoner innen fagområdet. NFE ønsket å være en felles møteplass for HLN, NfN, nfb, NTNU m.fl. Foreningen var tilknyttet EuroFM-nettverket, og la vekt på nordisk samarbeid.
- **Foreningen nøkkeltall for benchmarking (nfb)** ble etablert våren 2001. Medlemsmassen besto hovedsakelig av statlige, fylkeskommunale og kommunale virksomheter. De som ønsker å delta i nøkkeltallsamarbeidet må fortsatt betale en særskilt kontingent for dette. Foreningen bygger på modellen til Dansk Facilities Management, som siden 1996 har utgitt DFM – nøgletal.

Internasjonale FM-foreninger

International Facility Management Association (IFMA)

IFMA ble etablert i USA i 1980, og er i dag verdens største sammenslutning av profesjonelle bygg- og eiendomsforvaltere med 18 000 medlemmer i 67 land. Foreningens formål er å fremme utviklingen av FM-faget over hele verden gjennom å registrere trender, drive forskning, utvikle opplæringsprogram og bistå bygg- og eiendomsforvaltere med å utvikle strategier for forvaltning av menneskelige og materielle ressurser. IFMA har hatt egne avdelinger (chapters) i 12 europeiske land, bl.a. i Finland og Sverige. Etter opprettelsen av foreningen Norges bygg- og eiendomsforening (NBEF) 1.november 2002, har denne blitt norsk avdeling (chapter) av IFMA.

European Facility Management Network (EuroFM)

EuroFM er en nettverksforening som pr. mai 2000 organiserte 59 nasjonale FM-foreninger, utdannings- og forskningsinstitusjoner i 19 europeiske land. Flere av de nasjonale foreningene er europeiske IFMA-chapters. Gjennom møter, seminarer, workshops og forskningsprosjekter søker foreningen å fremme kunnskap om FM i Europa. Nettverket er organisert i tre fora:

Research Network Group, Education Network Group og Practice Network Group. EuroFM ble formelt stiftet i 1993 av Centre for Facility Management (CFM-Glasgow, nå CFM-Salford, under ledelse av professor Keith Alexander), en nederlandsk FM-forening og danske DFM-netværk.

Nordisk Nettverk for Facility Management

Nettverket ble etablert i 2002, og omfatter 15 nordiske organisasjoner, bedrifter og institusjoner. Norge er representert ved NTNU, NBEF og NfN. Formålet er å bygge opp et levedyktig nordisk FM-nettverk som kan bidra til å fremme faglig utvikling, kunnskapsspredning, utdanning og samspillet mellom praksis, utdanning og forskning. Man vil også utvikle FM-markedet og gjennomføre utviklingsprosjekter.

2.13 Hvor er bygningsforvaltningen på veg?

Hvor står bygningsforvaltningsfaget i dag, og hvor er det på veg? En av nestorene i miljøet, professor Svein Bjørberg, svarer slik:

«Jeg oppfatter at bygningsforvaltning som fagområde er satt skikkelig på dagsorden. Det er en klar tendens i kommuner og fylkeskommuner til å se på hele organisasjonen, og det har ført til at mange reorganiserer. Det skjer en synliggjøring av ulike roller og ressursbruk – nøkkeltall. Politikerne har satt bygningsforvaltning på dagsorden i den forstand at de organiserer bygg- og eiendomsforvaltningen som en egen organisasjon. Det samme skjer i staten, for eksempel i Forsvaret, som fra nyttår 2001 har skilt ut BE-driften i et selvstendig forvaltningsorgan: Forsvarsbygg. Privat sektor erkjenner stadig oftere at bygningsforvaltning er et middel til verdiskaping og ikke et nødvendig onde.

Både i privat og offentlig sektor blir BE-forvaltningen profesjonalisert. Vi får færre og større aktører med eiendomsforvaltning som kjernevirksomhet. Dette er en måte å møte framtidens utfordringer på, med sterkere krav til endring over tid og kortere tidshorisonter. Store eiendomsforvaltere sitter med en porteføljefleksibilitet som de mindre ikke har. En annen trend er større sambruk. Vi ser det mellom kommuner, fylker, staten og det private næringsliv. På Rena har for eksempel kommunen og Forsvaret bygd opp felles kultur- og idrettsanlegg. På Røros har kommunen og et hotell samarbeidet om kulturbygg. I Oppland har fylkeskommunen samarbeidet med Lillehammer og Gjøvik kommuner om skolebygg.

Et viktig stikkord framover er totaløkonomi. I dag skjer det en suboptimalisering innenfor små sektorer eller på kort sikt. Vi vil få mer fokus på de større sammenhengene: Hvordan man kan utnytte bygningsmassen optimalt, hvordan byggekostnader og FDVU-kostnader til sammen innvirker på byggets levetidsøkonomi og hvordan FDVU påvirker kjerne-virksomhetens økonomi. Jeg tror også vi står foran en interessant utvikling når det gjelder å bruke nøkkelindikatorer – KPI'er – for å vurdere hvor mye fleksibilitet det er fornuftig å bygge inn i ulike typer nybygg. Slike vurderinger førte for eksempel til at man la inn stor fleksibilitet med egne tekniske etasjer i det nye Rikshospitalet, mens en ny opera antagelig ikke vil ha behov for så store forandringer over tid.»

KAPITTEL 3

Kirkebyggingen i Norge gjennom tidene

3.1 Kirkebyggets forbilder 3.2 Kirkebyggingen i Norge i tall 3.3 Stavkirkene 3.4 Steinkirkene i middelalderen
3.5 Kirkebyggingen etter reformasjonen 3.6 Forvaltningen av kirkene 3.7 Kirkebyggingen i Møre bispedømme

Hva er det som kjennetegner kirkene i Norge, og hvordan har de blitt skapt? I dette kapitlet skal vi følge landets tusenårige kirkebygghistorie. En rekke faktorer har påvirket utviklingen, og kirkebyggingens historie er nær knyttet til folkets historie. Vi starter med å se på kirkebyggets forbilder, og går deretter inn på karakteristiske utviklingstrekk i ulike perioder, materialbruk, stilarter, tekniske og økonomiske rammebetingelser samt sosiale og politiske forhold som har påvirket kirkebyggingen og måten kirkene har blitt forvaltet på. To tema vies spesiell oppmerksomhet, nemlig *stavkirkene*, som er Norges mest særegne bidrag til verdensarkitekturen og *kirkebyggingen i Møre bispedømme*, som er avhandlingens spesielle studieområde.

3.1 Kirkebyggets forbilder

Da kristendommen kom til Norge, hadde kirken allerede bak seg en tusenårig byggetradisjon ute i Europa. Selve ordet *kirke* kommer av det greske ordet *kyriakon*, som betyr ”det som hører Herren til” (Kyrios = Herre).

Kirkekonsulent Arne E. Sæther har i boka ”Kirken som bygg og bilde” behandlet kirkebyggets utvikling fra oldkirken til reformasjonen (Sæther 2001, s. 22-29). Han påpeker at mens Det gamle testamentet inneholder detaljerte beskrivelser av både møteteltet og tempelet, gir ikke Det nye testamentet noen regler om hvordan et kristent gudshus skal være. ”Jesus sier selv at han er tempelet. Gud har tatt bolig på jorden i ham.” De første disiplene drev forkynnelse på alminnelige møtesteder i lokalmiljøet: I synagogene, på torget, langs veiene og i hjemmene. Deres gudstjeneste ble gjerne feiret hjemme hos en av lederne i menigheten. Samlingen var todelt: Først en verbal del med utspring i synagogens gudstjeneste, der det var skriftlesing, davidssalmer, en formaning (preken) og bønn. Deretter fulgte fellesskapsmåltidet – nattverden – som var forbeholdt menighetens dømte medlemmer. Ettersom virksomheten ble mer etablert, overtok kanskje menigheten en del av huset og kunne spesialinnrede rommene til gudstjeneste, dåp og diakonale formål. I kirkens første 3-400 år var gudstjenesten hele menighetens handling, der alle grupper deltok med hver sin ”leiturgia” – liturgi, et ord som nærmest kan oversettes med ”gudsfolket i arbeid”.

Til å begynne med var kristendommen en forfulgt religion, og de kristne måtte holde en lav offentlig profil. Dette endret seg etter at Konstantin ble keiser i år 312, og innførte religionsfrihet i hele Romerriket. Da kristendommen i 380 ble statsreligion, ble det etter gammel skikk statens oppgave å bygge templer for den. I stedet for huskirker fikk man kirkehus. De første kristne kirkene ble utformet i kjent romersk arkitektur, enten som *langkirker* eller *sentralkirker*. Sæther skriver at ”disse to romformene er uløselig knyttet sammen slik at et sentralrom alltid har en akse og et langrom et markert senter. Langkirken uttrykker veien, vandringen og frelsesveien, mens sentralkirken uttrykker stedet, senteret, Guds nærvær midt iblant oss og det statisk hvilende.” Ulike oppfatninger av bl.a. tidsdimensjonen og frelsesbegrepet førte seinere til ulike byggetradisjoner i østkirken og vestkirken (som skilte endelig lag i 1054). Østkirken, med sentrum i Konstantinopel, oppfattet frelsesbegrepet som en kosmisk hendelse og verden som et statisk hele, og brukte senteret – sirkelen og kuppelen – som grunnleggende former. Vestkirken, med sete i Roma, så derimot på livet som en vandring fra begynnelse til slutt (alfa og omega) og med frelsen som mål. Langkirken ble derfor den dominerende kirkeform her. Spesielle rom som dåpskapell og gravkapell kunne likevel være formet som sentralrom i den hensikt å understreke øyeblikket eller evigheten – ”Guds evige nu”.

Den vanligste bygningstypen ble basilikaen – en lengderettet kirke med høyt midtskip båret av søyler, og lavere sideskip på hver side. Denne konstruksjonen ga direkte lys inn i alle skipene, kunne romme store forsamlinger, og samtidig tilpasses ulike plassbehov. Andre fordeler med basilikaformen var at den var kjent fra andre typer allmenne bygg og hadde en viss offentlig status, samtidig som den brøt med den hedenske tempelarkitekturen. Eksteriøret i kirkene ble utført på enkleste måte, mens man innvendig tilstrebet en overjordisk prakt, en gjenspeiling av himmelen; det nye Jerusalem. Etter hvert oppsto tradisjonen med å orientere alteret mot øst – mot morgenen og det nye paradiset. Inngangen ble lagt mot vest, og der fikk også døpefonten opprinnelig sin plass. Dermed var livsveien lagt: fra den nye fødsel i dåpen og fram mot Guds himmel i øst.

Etter det vestromerske rikets fall i 476 og seinere under islams ekspansjon fram mot 1000-tallet skjedde det et forfall i samfunnet. I denne perioden fikk klostrene økt betydning. De ble det sikre punkt i tilværelsen, og fungerte som kulturelle og økonomiske sentra. Den romanske arkitektur spredte seg sammen med kristendommen, og ga, som Sæther uttrykker det, ”den åndelige verden en sikker bolig på jorden.” Rundbuestilen skiller ikke mellom konstruktive og utfyllende ledd; alt er bygd sammen til en enhet som samtidig uttrykker massiv jordbundet tyngde, åpning ut mot verden og løftning mot himmelen.

Enkelte nye elementer kommer til i denne perioden. Det mest synlige er tårnet, som har sitt forbilde i de romerske byporter. Ved å flankere hovedinngangen med to tårn, markerte man at kirken både er en himmelborg og en port til himmelen. På et seinere stadium fikk tårnene spir. Mindre kirker fikk bare ett sentralt vesttårn eller en takrytter. Tårnet symboliserer verdensaksen og Guds nærvær i verden. Inne i kirken ble det vanlig å løfte opp alterpartiet, gjerne med en halv etasje. Trappa opp ble himmelstigen, og alteret et symbol for vandringens mål – himmelen. Ved også å legge en trapp ned til krypten, underverdenen, fikk man anskueliggjort de tre kosmiske verdener. I overgangen mellom skip og kor ble det vanlig å sette opp et krusifiks og et alter for lekfolk. Dette skulle markere at veien til himmelen går gjennom Kristus. Galleri over inngangen kom inn i enkelte kirker for å gi en standsmessig plass til herskeren. Seinere ble det beholdt som korgalleri, og enda seinere som orgelgalleri. Utvendige dekorasjoner i form av pilastre, buer og søyler blir mer vanlige når vi nærmer oss år 1000. Det var på denne tiden kirken fikk fotfeste i Norge.

3.2 Kirkebyggingen i Norge i tall

Kirken i Norge skriver sin historie tilbake til år 995. Da gikk Olav Tryggvason i land på Moster og holdt den første kjente messen på norsk jord. Snorre forteller at det siden ble bygd en kirke der (Snorre 1959, s. 161). De aller første kirkene ble nok likevel bygd tidligere, antagelig omkring år 950 (jfr. kapittel 3.7).

Kirkekonsulent Arne E. Sæther har forsøkt å beregne hvor mange kirkebygg som til enhver tid har eksistert innenfor Norges nåværende grenser (Sæther 2001, s. 324-327). Figur 3.1 viser hvor mange kirker som er bygd, og hvor mange som er tilintetgjort i hver 50-årsperiode i tidsrommet 1000-2000. Tallene fra år 1000 til etter reformasjonen (1537) bygger på usikre anslag, men fra ca. år 1600 foreligger det meget pålitelig dokumentasjon. Diagrammet viser at det i løpet av 1000 år har blitt bygd ca. 4600 kirker i Norge, hvorav 80 % er bygd i tre og 20 % i stein. Av disse står i dag ca. 1600 eller vel 1/3 av alle kirker som er bygd.

Kirkebyggingen i middelalderen

Fra en forsiktig start omkring år 1000 kom kirkebyggingen i gang over hele landet i alle fall fra år 1050. De første kirkene var ikke fullt utviklede stavkirker, men små og enkle trekirker med jordgravde stolper, som stadig måtte fornyes på grunn av råte ("stolpekirker"). Sæther anslår den gjennomsnittlige levealderen til ca. 50 år, og antyder at det kan ha blitt bygd så mange som 750 slike kirker fram til ca. år 1100. Da skjedde overgangen til "svillekirker" eller det vi kjenner som virkelige stavkirker. Stolpene (stavene) ble da løftet opp fra bakken ved hjelp av en bunnramme av kraftige sviller som hvilte på store steiner. Råteproblemet ble redusert og konstruksjonen kunne overleve i århundrer (jfr. kapittel 3.3 om stavkirkene).

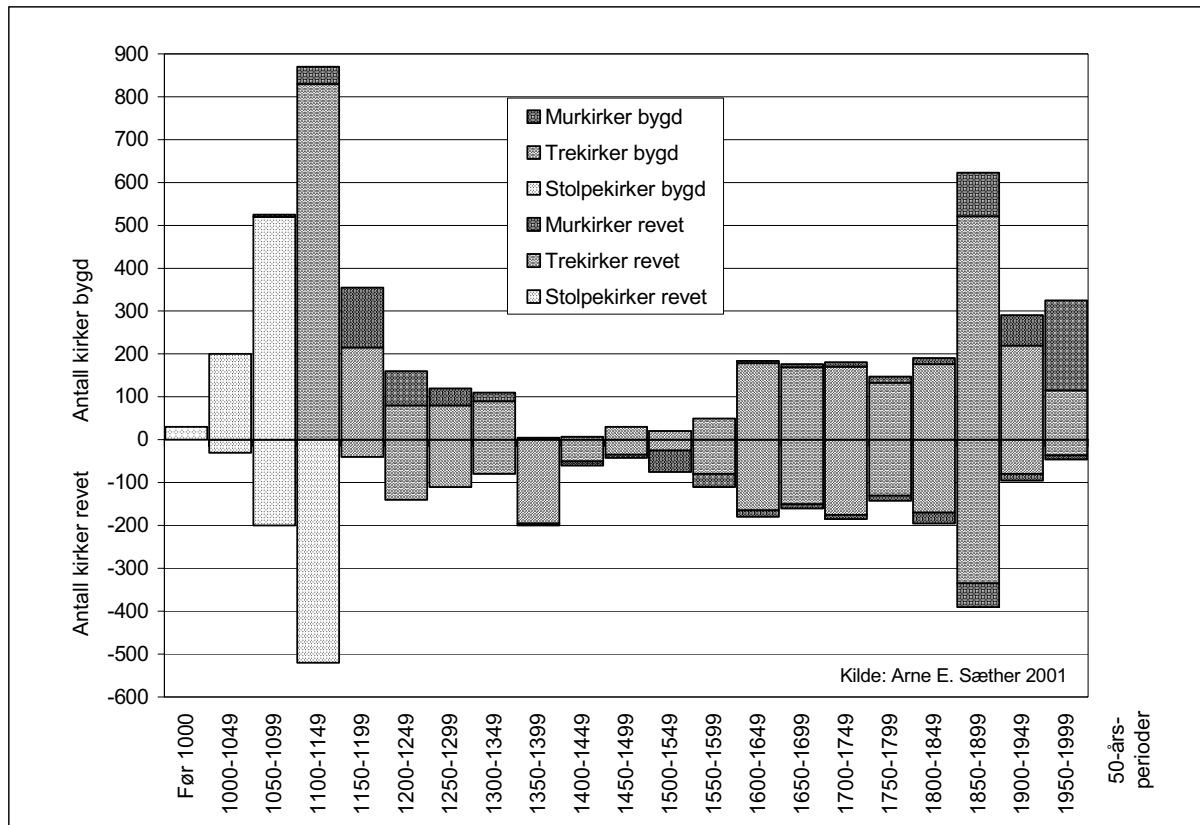
Den mest aktive kirkebyggeperioden i landet noensinne er perioden 1100-1150. Etter hvert som flere og flere bygdeler fikk sin kirke, ble "markedet mettet", og byggeaktiviteten avtok gradvis fram mot svartedauden (1349), da den omtrent stanset helt opp. Omkring år 1200 hadde landet over 1000 stående trekirker. Deretter gikk antallet noe tilbake fordi mange ble erstattet med steinkirker. Sæthers diagram antyder at det til sammen ble bygd om lag 1300 stavkirker i middelalderen. Andre kilder opererer med tall mellom 1000 og 2000.

Kirkebyggingen etter reformasjonen

Landet brukte flere hundre år på å komme seg etter svartedauden. Ved pestepidemiene på 1300-tallet ble befolkningen brått redusert fra ca. 500.000 til under 200.000. På grunn av vanskelige tider ble folketallet liggende på det nivået helt til etter år 1500. Deretter har landet hatt en jevn befolkningsøkning fram til vår tid. Men ikke før nærmere år 1700 passerte folketallet igjen 500.000.

Kirkebyggingen ble naturligvis påvirket av den demografiske krise, men politiske forhold spilte også en viktig rolle. Diagrammet viser at kirkebyggingen først kom skikkelig i gang igjen på 1600-tallet. Da var mange av middelalderkirkene borte på grunn av alder og naturødeleggelse, og det samlede antall stående kirker var under 900. Omkring 1725 var halvparten av de stående kirkene etter-reformatoriske. Helt fram til 1850 var det likevel bare så vidt nybyggaktiviteten klarte å holde tritt med antall eldre kirker som gikk ut av bruk. Fra 1600 til 1850 ble befolkningen firedoblet, mens antall kirker var det samme. I kjølvannet av industrialiseringen fulgte også en folkeforflytning mot byene. Omkring midten av 1800-tallet hadde det derfor bygd seg opp et stort behov for nye og større kirker, og løsningen kom i form av nytt lovverk. Perioden 1850-1900 er den største kirkebyggeperioden i vår nyere historie,

Kirkebyggingen i Norge gjennom tidene

Figur 3-1 Antall kirker som er bygd og tilintetgjort i Norge i hver 50-årsperiode fra ca. år 1000 til år 2000.

samtidig som rekordmange gamle kirker ble revet. Mer enn 600 nye kirker ble bygd, hvorav 530 er bevart. Det betyr at hver tredje norske kirke som står i dag er fra siste halvdel av 1800-tallet. Fra 1850 har antall stående kirker økt jevnt fra 900 til dagens 1600.

I andre halvdel av 1800-tallet kom det også i gang en betydelig frivillig kirkelig byggevirkksomhet i form av bedehus, menighetshus og frikirkelige menighetslokaler. I tillegg ble det vanlig å bygge gravkapell knyttet til kirkegårdene. Det foreligger ingen samlet oversikt over slike bygg. Derimot har man registrert det som kalles "bygninger vigslet til kirkelig bruk". Det dreier seg om fjellkirker, sportskapell og bedehuskapell som ikke er menighetskirker i formell forstand, men som brukes til gudstjenester i Den norske kirke. Fra slutten av 1800-tallet til utgangen av 1900-tallet ble det vigslet 350 slike bygninger eller lokaler, hvorav 325 fortsatt er i bruk.

Tabell 3.1 Antall kirker ("offentlige" kirker og kapell) som er bygd i Norge i hver 50-årsperiode fra år 1600 til 1999, fordelt på hovedmaterialene mur og tre. Kilde: Sæther 2001. Tallene for 1950-99 er framskaffet av Sæther i 2002.

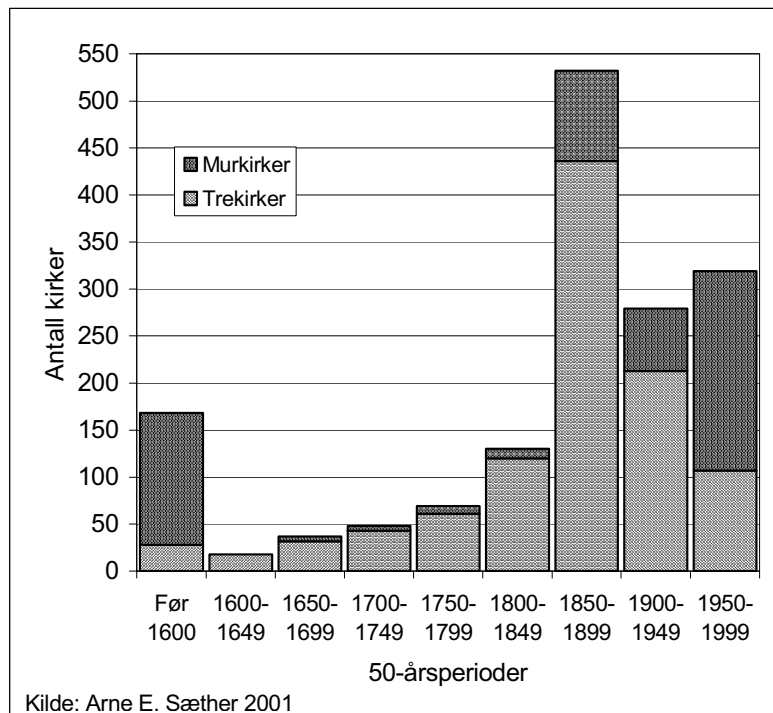
	1600-1649	1650-1699	1700-1749	1750-1799	1800-1849	1850-1899	1900-1949	1950-1999	Sum
Mur	5	7	10	14	14	102	71	207	430
Tre	179	169	171	133	177	521	220	114	1684
	184	176	181	147	191	623	291	321	2114

Tabell 3.1 viser antall kirker som er bygd i hver 50-årsperiode fra år 1600 til 1999, fordelt på hovedmaterialene mur (stein, tegl, betong) og tre (laftet tømmer, bindingsverk, limtre). Mens tre/laftet tømmer var det helt dominerende byggematerialet fram til midten av 1800-tallet, har mur overtatt en stadig større andel, og har vært hovedmaterialet i 2 av 3 kirker etter 1950. Til sammen er det bygd mer enn 2100 kirker de siste 400 år, hvorav ca. 1400 fortsatt står.

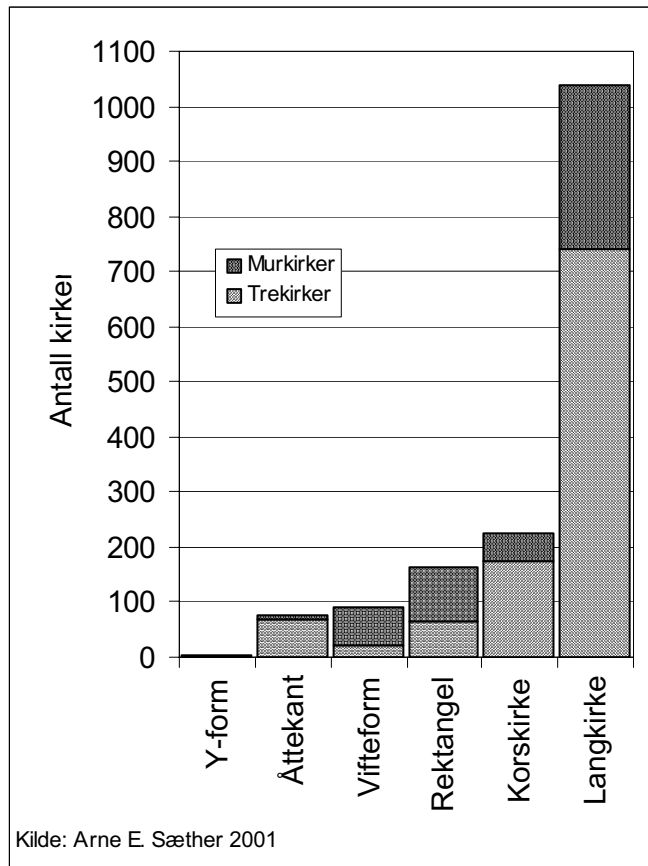
Stående kirker fordelt på alder og plantyper

Figur 3.2 viser hvor mange av våre 1600 eksisterende kirker som er fra forskjellige tidsaldre. Svært forenklet kan vi si at om lag 10 % av kirkene er fra tiden før år 1600 (middelalderen og reformasjonstiden), 10 % fra tiden 1600-1800, 40 % fra 1800-tallet, og 40 % fra 1900-tallet.

Ulike plantyper har vært foretrukket til forskjellige tider. I middelalderen var *langkirken* – med rektangulært skip og smalere kor – nærmest enerådende, både for steinkirker og trekirker. Mot slutten av middelalderen ble det bygd noen korsformete stavkirker, men det var først da man tok i bruk laftet tømmer etter reformasjonen at *korskirken* fikk sin storhetstid. I perioden 1730-1810 var mer enn 50 % av de nybygde kirkene korskirker, med en topp på 70 % rundt 1780. Mange eldre langkirker ble dessuten ombygd til korskirker for å øke kapasiteten. *Y-formen* som ble lansert på 1600-tallet er særnorsk og ble brukt i bare 10 kirker, alle i laftet tømmer. *Åttekankirken* ble tatt i bruk fra slutten av 1600-tallet, men ble særlig populær i første halvdel av 1800-tallet, med en topp på 50 % i 1820-1830. Denne formen ga både god utnyttelse av tømmeret og et funksjonelt kirkerom. Utover 1800-tallet vant langkirken igjen terreng og ble brukt i 80-90 % av alle kirker fra perioden 1850-1950. Steinkirkene har etter reformasjonen blitt bygd både som korskirker og åttekantkirker, men de fleste har vært langkirker. De siste 50 år, og særlig etter 1970, har langkirkeplanen blitt erstattet av løsninger hvor skip og kor er plassert i samme rom. Vi skiller da mellom *rektangelplan* hvor benkene står i langkirkeform og *vifteplan* hvor benkene er gruppert rundt alteret i halv- eller helvifteform. Denne utviklingen gjelder både for trekirker og mur-/betongkirker.

Figur 3-2 Antall stående kirker fordelt på alder i 50-årsperioder

Figur 3-3 Antall stående kirker i Norge fordelt på plantyper

Figur 3.3 viser fordelingen av eksisterende kirker på plantyper. Langkirker har vært bygd til alle tider, og utgjør til sammen 2/3 av bygningsmassen (ca. 1040 kirker). Deretter kommer korskirkene fra perioden 1600-1800 med 14 % (ca. 225 kirker). De mer moderne formene rektangelplan og vifteplan er brukt i henholdsvis 10,5 % og 5,6 % av kirkene (hhv. ca. 165 og 90 kirker). Til slutt kommer åttekantkirkene med 4,9 % (ca. 75 kirker) og Y-kirkene med 0,3 % (5 kirker). Fordelt etter byggemateriale utgjør murkirkene 1/3 (ca. 525) og trekirkene 2/3 (ca. 1075).

Noen nøkkeltall for sokn, kirker, innbyggere og prester år 1300-2000

Tabell 3.2 viser noen kirkelige nøkkeltall på ulike tidspunkt. Antall innbyggere pr. kirke ble nesten 7-doblet fra år 1300 til 2000. Antall innbyggere pr. prest ble mer enn 15-doblet.

Tabell 3.2 Noen nøkkeltall for antall sokn, kirker, innbyggere og prester år 1300-2000. Kilder: Sæther 2001 s. 324-327 og SSB: Statistisk årbok 2000: Sivile, rettslige og geistlige inndelinger 1875-2000.

År	Antall sokn	Antall kirker	Befolkning	Innbyggere pr. kirke	Innbyggere pr. prest	Prest pr. kirke
1300	1.200	1.250	0,5 mill.	400	250	1,6
1700	-	900	0,5 mill.	550	1.080	0,5
1900	957	1100	2,2 mill.	2.000	-	-
2000	1.312	1600	4,5 mill.	2.750	3.800	1,3

3.3 Stavkirkene

De norske stavkirkene representerer et særnorsk høydepunkt i europeisk trearkitektur fra middelalderen. De har opptatt arkeologer, arkitekter og kunsthistorikere og er nøye beskrevet gjennom en rikholdig litteratur. En av de første som virkelig fattet interesse for stavkirkene, var den norske maleren og kunstprofessoren J. C. Dahl, som i 1837 utga et plansjeverk over norske stavkirker, illustrert av den tyske arkitekten F. W. Schiertz. På Dahls initiativ ble også *Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring* opprettet i 1844 – en forening hvis fremste oppgave ble å bevare de gjenstående stavkirkene. Et grunnleggende verk, som all seinere stavkirkeforskning bygger på, ble utgitt av professor Lorentz Dietrichson i 1892: *De norske stavkirker. Studier over deres system, oprindelse og historiske udvikling*. Norge har seinere fostret flere kjente stavkirkeforskere som har bidratt til å kaste nytt lys over stavkirkenes egenart og historie. Framstillingen nedenfor bygger, foruten på Dietrichsons verk, på nyere litteratur av Håkon Christie (1981), Ola Storsletten (1993 og 1997) og Peter Anker (1997).

Hva er en stavkirke?

Stavkirkene kan framstå som rene eventyrslott, med tak over tak og bygningskropp ved bygningskropp, med svalganger og tårn. Forskernes definisjon kan i sammenligning virke heller platt: *Stavkirke er en fellesbetegnelse på kirker med stavverksvegger* (Christie, s. 139). Selv om de kan ha blitt betydelig endret gjennom årene, har alle en kjerne av det opprinnelige stavverksbygget i behold. En stavvegg er en skjellettkonstruksjon bestående av en veggramme som er utfylt med stående veggplanker. Svillen utgjør bunnen i rammen, mens hjørnestavene danner sidene. På toppen lukkes veggrammen av en toppsvill – et stavlegje – som hviler på stavene. Stavkirkene kan ellers ha svært forskjellig utforming, størrelse og bæresystem. Ordet ”stav” (som betyr stolpe) brukes om hjørnesøylene og eventuelle mellom- og midtromssøyer (master), som er de karakteristiske bærende elementene i disse byggene.

Stavverkets utvikling i Europa starter med en forholdsvis primitiv palisadevegg, bestående av loddrette planker satt side om side ned i bakken og låst sammen med en stokk på toppen. Neste utviklingstrinn er det såkalte stolpehuset, der bare hjørnestavene og eventuelle mellomstaver er gravd ned i bakken, mens veggplankene er løftet opp på en svill som er felt inn i stavene. I det fullt utviklede stavverksbygget fra 11-1200-tallet er ikke lenger hjørnestavene gravd ned i bakken, men hviler på en ramme av grunnstokker som ligger på et fundament av stein. Dermed er problemet med råte i fundamentene eliminert og grunnlaget for en meget levedyktig konstruksjon lagt.

Trekirketradisjonene i Europa

I den første kristentid, mens kristendommen spredte seg til de romerske provinsene rundt Middelhavet, ble kirkene utformet med utgangspunkt i klassisk-romersk steinarkitektur (jfr. kapittel 3.1). Da misjonen trengte igjennom til de fattige, men skogrike landene nord for Alpene, møtte den en annen kultur hvor tre var det vanligste byggematerialet. Allerede den romerske historikeren Tacitus (ca. 56-120 e.Kr.) skrev om germanerne: ”De kjenner ikke engang bruk av kvaderstein eller tegl. Til allting anvender de grovt tilhugd, stygt trevirke.” I de østeuropeiske områdene var laftebygging (blokkhus) enerådende, mens Vest-Europa brukte bindingsverk. På 400-tallet begynte kristendommen sakte å bre seg nordover fra Middelhavslandene. Sitt sterkeste feste fikk den i Irland, som ble kristnet ved St. Patrik i 432.

Nyere arkeologiske utgravninger i mellomeuropeiske kirker viser at den første kirken på stedet ofte har vært en trekirke. Etter hvert ble misjonstidens enkle trekirke erstattet med en steinkirke, som seinere kunne bli utvidet og ombygget. Det finnes vitnesbyrd om enkelte trekirker i Wales på 500-tallet og atskillige i Tyskland på 700-tallet. I Russland, som ble kristnet sørfra fra år 850, synes alle kirker å ha vært bygd i tre – i lafteverk. Omkring år 900 begynte en planmessig misjon i Norden, og også her ble de første kirkene bygd i tre. Steinbyggingsteknikken kom inn først omkring år 1000. Dette ser vi bl. a. i Danmark, der det omkring år 1050 var over 500 trekirker, men hvor steinbyggingen helt overtok, og hvor de siste trekirkene forsvant på 1600-tallet.

Stavkirkenes forbilder

Dietrichson hevder (s. 163) ”med uimodsigelig vished, at Norge har modtaget sine kirkebygninger saavel i sten som i stav fra de folk, fra hvilke de modtog kristendommen: *irer og angelsakser*”. Han mente at det ikke kunne påvises noen forbilder for stavkirkene verken i landene sør eller øst for Norge. Derimot viste han til interessante sætrekk ved den eneste bevarte trekirken fra angelsaksernes tid i England – den gamle kirken i Greensted nær London, som er datert til året 1012. Her er langveggene bygd opp av halvkløvde eikestammer som er felt inn i spor i over- og underliggende bjelker. For å gjøre veggene tett, er det anbrakt en løs fjær i not mellom kløvningene. Mye tyder på at hjørnestolpene har vært runde, på samme måte som i stavkirkene. Seinere undersøkelser har vist at veggplankene opprinnelig må ha stått rett ned i bakken som en palisadevegg, og at kirken dermed representerer et enda tidligere utviklingsstrinn enn Dietrichson antok.

Nyere forskning har utvidet dette perspektivet og satt Norge i sammenheng med tidlige kristne trebyggingstradisjoner både i Sverige, Danmark og Tyskland, ja, med trebyggingsformer fra hele det kontinentale Nordvest-Europa. Noen eksempler (Anker s. 186-195):

- Under middelalderkirken Sta. Maria Minor i Lund i Sverige er det funnet rester av den eldste og mest primitive stavkirken vi kjenner, datert til ca. år 1000 (jfr. Gjone 1996, s. D3). Veggene er laget av kløvde eikestammer satt rett ned i bakken som en palisadevegg, men med løs not mellom kløvningene slik som i Greensted. Takverket er båret av stolperader satt direkte ned i bakken. Spor etter lignende kirker er seinere funnet andre steder i det gamle erkestiftet Lund. En mer utviklet konstruksjon finnes i restene av Hemse kirke på Gotland, bygd før 1050. Her står veggplankene på en svill og er oventil tappet inn i et spor i en toppsvill. Den eneste bevarte stavkirken i Sverige er Hedareds stavkyrka i Västra Götaland fra ca. år 1500. *Riksantikvarieämbetets byggnadsregister* nevner imidlertid funn etter minst 10 svenske stavkirker.
- Også i Danmark har undersøkelser av grunnen under middelalderske steinkirker bragt for dagen spor etter et stort antall trebygninger fra 900- og 1000-tallet. Noen av dem har palisadevegger med eller uten spor etter støttende stolper.
- I Tyskland er det funnet bygningsrester i stavverk både fra 800-tallet (Stellerburg i Holstein) og slutten av 900-tallet (borgen Husterknupp nær Köln).
- På De britiske øyer er ulike stavbygninger brukt både i kirkelig og profan arkitektur. Bl.a. er det funnet stolpebygde haller og bolighus på høvdingsetet Goltho fra perioden 950-1080.

Også i Norge finner vi spor etter eldre byggetradisjoner som har blitt utnyttet i stavkirkene. Bygninger med takverk som er båret av en rekke med staver kan spores helt tilbake til bronsealderen. Denne teknikken er videreutviklet bl.a. i de grindbygde stavløene og stavnaustene på Vestlandet. Det eldste norske eksempelet på bruk av en enkel stavteknikk finner vi i gravkammeret til Gokstadskipet fra ca. år 900.

Vikingene begynte å ta i bruk lafteteknikk i sine bolighus omkring år 1000, mens uthus fortsatt ble bygd i lettere ramme-, stav- og grindkonstruksjoner. Forskerne er ennå usikre på hvorfor stavverk ble foretrukket i kirkebyggene. Christie antyder (s. 178f.) at skikken kan ha fulgt med fra de landene som drev misjon i Norge, og at lafteteknikken ennå var en forholdsvis ny byggemåte. Med støtte i sagatekster har det vært diskutert om de norrøne gudehovene kan ha vært enkle stavbygninger som har blitt viet til kirker eller som har dannet modell for de første kirkene. Andre har framsatt teorier om at hovene ikke har eksistert, men at kultfeiringen fant sted i hallbygninger på hovgodenes (høvdingenes) gårder. Utgravninger under Mære kirke kan tolkes i retning av at det her har eksistert en kontinuitet mellom kultbygninger fra førkristen til kristen tid, men dette er langt fra bevist.

Sikkert er det i alle fall at stavkirkene fikk større utbredelse i Norge enn noe annet sted og at teknikken nådde sitt høydepunkt her.

Stolpekirkene

Ved utgravninger under Kinsarvik kirke omkring 1960 fant man for første gang spor som viste at en norsk steinkirke hadde hatt en forløper i tre. Stolpehullene som ble funnet viste at det i Norge hadde foregått en parallell utvikling med den man hadde påvist i det kontinentale Europa, nemlig at en enkel trekirke fra den første misjonstid var blitt erstattet av en større og mer permanent kirke. Seinere er det ved arkeologiske utgravninger funnet spor etter til sammen 7 stolpekirker under eksisterende norske kirker. I ett tilfelle (Kaupanger) er det funnet spor etter hele to tidligere kirker. Kirkenes planform følger stort sett "urtypen" med rektangulært skip og smalere kor. Nye utgravninger vil sannsynligvis avdekke flere slike stolpekirker, som har vært bygd fra slutten av 900-tallet.

Stavkirketyper

Det er vanlig å dele stavkirkene inn i ulike typer ut fra deres konstruktive oppbygging. Beskrivelsen nedenfor tar utgangspunkt i Storsletten (1993, s. 45-51).

Haltdalen-typen

Denne typen har fått navn etter Haltdalen stavkirke som er gjenreist på Trøndelag folkemuseum i Trondheim. Den representerer den enkleste, eldste og i sin tid mest utbredte stavkirketyper, en enkel langkirke uten indre staver, med rektangulært skip og et noe smalere, som regel rett avsluttet kor. Planformen kjenner vi igjen fra stolpekirkene. I Norge er det bevart 6 kirker av denne typen, de fleste betydelig ombygd og utvidet. Til denne gruppen regnes vanligvis også *hallkirken*, der kor og skip har samme bredde og ligger under samme tak. Noen kirker ble ombygd til denne formen i den seinere delen av middelalderen. Reinli er den eneste av de stående stavkirkene har hatt denne formen fra begynnelsen av.

Numedal-typen

Denne typen har samme planform som Haltdalen-typen, men har dessuten en stolpe midt i skipet – en midtmast – fra golv til møne. Masten er forbundet med veggens stavlegjer ved hjelp av horisontale bindebjelker, og bidrar dermed til å stabilisere ytterveggene. Videre gir

den understøttelse for en takrytter med klokker. Konstruksjonsmessig har midtmasten en lignende funksjon som det hevede midtrommet i Borgund-typen (se nedenfor), men har en radikalt mye enklere form. Det er bevart tre kirker av denne typen: Nore, Uvdal og Høyjord, men typen har vært mer utbredt både geografisk og i antall. Den gjenoppbygde Øye stavkirke i Valdres representerer en mellomform mellom kirker med midtmast og kirker med hevet midtrom. Her er det bevart rester av fire staver som har vært plassert midt i skipet og som antagelig har båret en takrytter. Vang stavkirke har opprinnelig hatt en lignende konstruksjon.

Borgund-typen

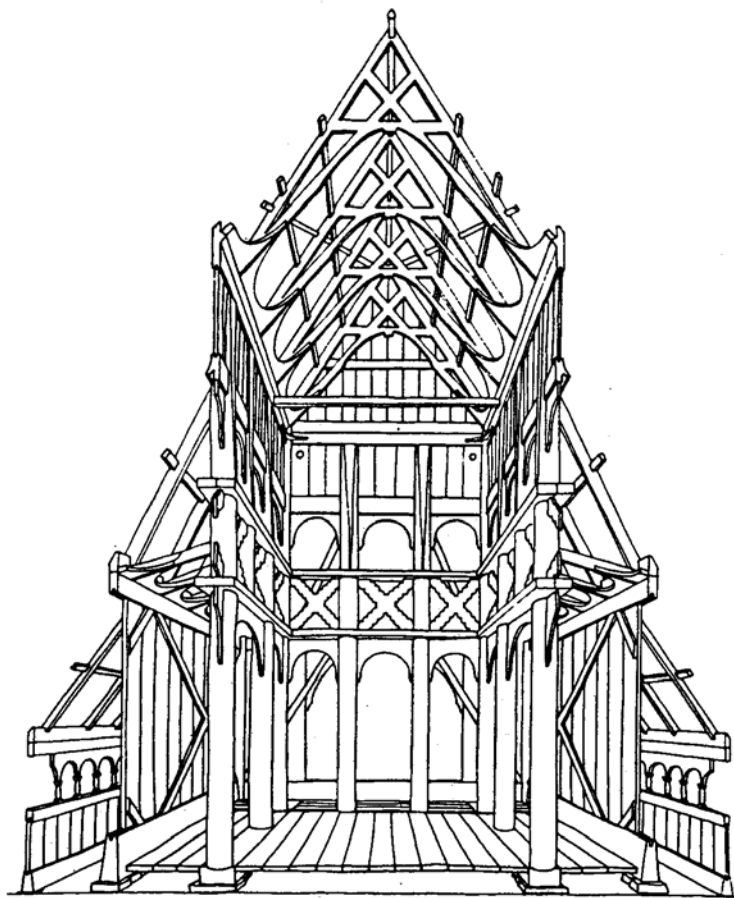
Borgund-typens mest karakteristiske kjennetegn er det høye midtrommet som bæres av rader av høye staver. Hele 13 av de 28 bevarte stavkirkene tilhører denne typen, som har vært særlig utbredt i Sogn, Hallingdal og Valdres, men også i Gudbrandsdal, Numedal og Telemark. Når så mange av denne typen er bevart, skyldes det ikke at antallet har vært tilsvarende dominerende i middelalderen, men at disse kirkene har vært spesielt godt bygd, forholdsvis store og har hatt høy prestisje. Borgund stavkirke, som har gitt typen navn, er vår best bevarte stavkirke, og har dannet modell for flere kirkerestaureringer. En kort beskrivelse av det konstruktive systemet for Borgund forklarer hovedtrekkene i denne vår mest kompliserte stavkirketype (jfr. figur 3.4 og 3.5):

Bygget hviler på et *fundament* som består av en rekke store steiner lagt rett på bakken. På disse er det lagt fire *grunnstokker* av kraftig tømmer som danner en firkantet ramme, og som er laftet sammen et stykke fra endene. På disse endene hviler det en ny ramme av *veggsviller* som er laftet sammen i hjørnene. Over lafteknutene er *hjørnestavene* reist og danner kirkerommets hjørner. Ytterveggene er laget ved at *veggplankene* er felt inn i spor i veggsvillene og hjørnestavene, og avlåst på toppen med et *stavlegje*. For å få veggene tette og stabile, er veggplankene utstyrt med not og fjær og avstivet innvendig med skråstivere. *Golvplankene* er falset ned i grunnsvillene slik at plankene og svillene til sammen danner et parkettmønster. Det hevede *midtrommet* er avgrenset av høye staver plassert på grunnstokkene. Rommet kan deles i tre ”etasjer”: Nederst kirkerommet med sine åpne søyler ut mot omgangene på alle sider, i midten avstivende ledd i form av *tenger*, *Andreaskors* og *bueknær*, og øverst en *overvegg*. Bueknær er også brukt som avstivende ledd mellom omgangenes stavlegjer og midtromsstavene. Knærne er laget av naturlig krumvokst trevirke fra partiet mellom treets stamme og rot der fibrene er sterkest. Over midtrommet er det åpent takverk med *takstoler*, mens det er bratte *pulttak* mellom midtrommet og omgangenes yttervegger. Overtakene er bygd opp med langsgående *åser* og *takbord* som er kledd med spon. På toppen kneiser en *takrytter*. Rundt kirken er det påsatt en *svalgang* med dvergarkader i sidene og pulttak over, for å skjerme både folk og bygningsdeler mot regn.

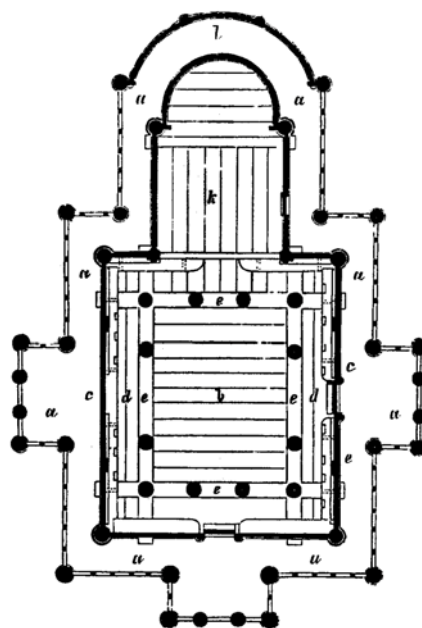
Takstolene både i Haltdalen-, Numedal- og Borgund-typen skiller seg ut fra de fleste gamle takstoltyper i Europa ved at de ikke hviler på vannrette loftsbjelker som opptar sidekreftene, men spenner som en bue mellom ytterveggene. Takstolene består av en toppramme med sperrer og saksesperrer som er felt sammen i fotenden og kammet ned over stavlegjen. Omtrent midt oppe er det felt inn en vannrett hanebjelke som stiver av takstolen. Konstruksjonen synes å ha funnet sin form på et tidlig tidspunkt, men Dietrichsons teori om den er utviklet fra skipsbyggingsteknikken har ikke støtte i moderne forskning.

Et spesielt problem med Borgund-typens kirker er forbindelsen mellom skipet og koret. Ulike løsninger er valgt, men i alle kjente eksempler er koret meget løst forbundet med skipet. I det ytre er skipets form gjentatt med høyt midtrom og lavere omganger, men i den indre har det ikke latt seg gjøre å gjennomføre skipets skjema. De mange løsningsforsøkene gir inntrykk av at korets utforming har vært under debatt i hele den perioden hvor slike kirker ble bygget.

Figur 3-4 Konstruksjonssystemet i Borgund stavkirke.
Tegnet av Håkon Christie

Figur 3-5 Grunnriss av Borgund stavkirke.
Tegnet av G. Bull.

Dietrichson har særlig Borgund-typen i tankene når han uttaler at ”stavkirken var en *genial* oversættelse af den romanske basilika fra sten til træ” (s. 175). Mange detaljer er da også klart påvirket av romansk steinbyggstil. Christie mener likevel at teorien ikke virker særlig sannsynlig (s. 214). Kjernen i denne stavkirketyper er et sentralanlegg med hevet midtrom som på alle fire sider er omgitt av en lavere omgang. Mens sentralanlegget har rammen som konstruksjonsprinsipp, er basilikaen et lengdeorientert rom med grindbygget som prinsipp. Christie mener derimot at Møre-typens stavkirker har noe av basilikaens bygg- og romform og kan oppfattes som stavkirkebyggernes svar på basilikaens utfordring.

Møre-typen

Det var Dietrichson som først innførte begrepet Møre-typen om en type stavkirker med visse forenklete konstruksjoner. Nyere studier av arkivmateriale, sammen med studier av de tre bevarte stavkirkene Kvernes, Rødven og Grip, har kastet nytt lys over denne typens teknikk og særtrekk (Storsletten 1997).

Karakteristisk for kirkene er at de i tillegg til hjørnestaver også har *mellomstaver* i langveggene. Disse er parvis forbundet med *takbjelker* (beter) slik at de danner *bukker*, og bukkene er i lengderetningen forbundet med *stavlegjer*. Dette gir konstruksjonen visse felles trekk med de vestlandske *grindbyggene*. Relativt mange av kirkene synes å ha hatt *flat himling* som har ligget på takbjelkene. Kirkene har dermed fått et lavere, men også lysere preg enn stavkirker med åpen himling. *Takstolene* har både vært av den tradisjonelle typen med saksesperrer, men også av en enklere type der takbjelkene har vært med på å oppta horisontalkrefter. Kirkene synes gjennomgående å ha vært tekket med *sulagte bord*. For å stive av bygget mot vindtrykk, har det vært vanlig å bruke *utvendige støtter* (skorder) i stedet for innvendige kneledd. Det kan synes som om støttene har vært en fast del av den opprinnelige konstruksjonen. Det har eksistert kirker både med og uten svalganger. Alle de tre bevarte kirkene er langkirker, men arkivmaterialet viser at langt de fleste Møre-kirkene var korskirker. Selv om størrelsen har variert, var flere av kirkene påfallende store og lange med skip på over 20 meter

Kirker av Møre-typen har eksistert både på Østlandet og i Nord-Norge, men var særlig tallrike på Møre. De kjente kirkene synes å tilhøre middelalderens seinere del. Hauglid (1976) har framsatt en teori om at det er stolpekirkens mellomstaver som i Møre-kirkene dukker opp igjen på et seinere tidspunkt. Storsletten (1997) nevner også den mulighet at teknikken både med mellomstaver og sutak hele tiden holdt seg i Møreområdet, mens den forsvant i andre deler av landet. Christie (s. 243) tenker seg at det i høymiddelalderen vokste fram et behov for større og enklere trekirker, og at Møre-typen er et resultat av at man i erkestiftet Nidaros var opptatt av å utvikle slike bygninger i tråd med tidens kirkeideal. Det kan også forklare hvorfor man fortsatte å bygge kirker av stavverk lenger på Møre enn i andre deler av landet.

De to største stavkirkebygg vi kjenner er de to islandske domkirkene Hólar og Skálholt som ble reist på 1300-tallet. Begge var treskipete korskirker som både i planform og konstruktiv oppbygging hadde mye til felles bl.a. med den gamle stavkirken i Stangvik på Nordmøre. Også andre islandske stavkirker var beslektet med stavkirker av Møre-typen, og var alle bygd av tømmer fra Norge.

Stavkirkenes utbredelse og antall

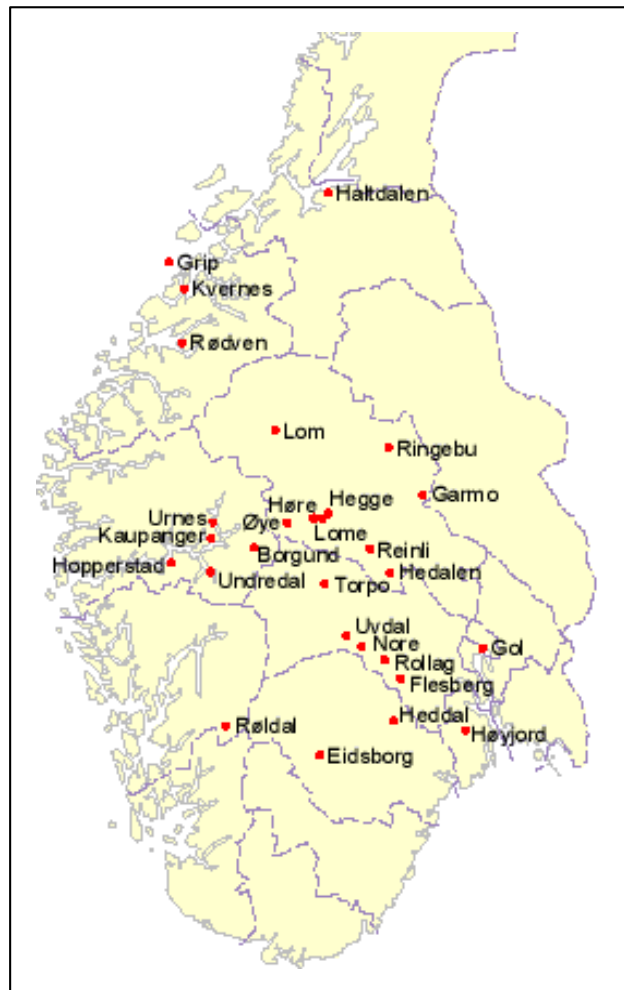
Var alle norske trekirker i middelalderen stavkirker? Ja, sier Dietrichson, og viser til at med unntak av to små laftekirker fra seinmiddelalderen, viser alle funn og alle litterære vitnesbyrd om emnet at kirkene var utført i stavverk. Dette illustreres med to litterære eksempler:

- (1) I Norges gamle lover er *hjørnestaver* og *kirkestaver* alltid nevnt som selvfølgelig ting; Borgartingsloven sier bl.a. at kirkens vigsling gjelder ”så lenge hjørnestavene står”.
- (2) I en norsk homiliebok fra 1200-tallet finnes den såkalte *stavkirkeprekenen* som tillegger nesten hver bjelke i stavkonstruksjonen en symbolsk betydning, mens ikke et eneste punkt peker på lafteteknikken.

Dette synspunktet imøtegår i noen grad av Håkon Christie i en artikkel om *Kirkebyggingen i Norge i 1600- og 1700-åra* (Christie 1991). Han skriver: ”Laftetradisjonen var sterk i Norge i middelalderen, og selv om de aller fleste av middelalderens trekirker ble bygget i stavverk, er enkelte kirker blitt laftet opp av tømmer. Det er ennå uvisst hvor mange laftedekirker som ble reist her i landet i middelalderen, men vi har grunn til å tro at den laftede langkirke med rektangulært skip og smalere kor har middelaldertradisjoner, og vi skal ikke se bort fra at en og annen av de eksisterende kirker av denne typen har en før-reformatorisk kjerne.” Selv med denne reservasjonen kan vi trygt gå ut fra at den alt overveiende del av middelalderens trekirker ble bygget i stavverk.

Det neste spørsmålet er: *Hvor mange stavkirker ble bygd?* Dietrichson vurderer antallet til minst 750. Christie (1981, s. 185) tar utgangspunkt i at det har vært ca. 1250 sokn i høymiddelalderen, med hver sin kirke. Gjennom middelalderen har det blitt bygd ca. 275 steinkirker, og de fleste er trolig reist til erstatning for eldre trekirker. Det har altså opprinnelig eksistert ca. 1250 trekirker, og om lag 1000 sokn har fortsatt med trekirker. Gjennom middelalderens 500 år har trekirkene gjerne vært fornyet både en og flere ganger. Ut fra dette anslår Christie det samlede antall til kanskje nærmere 2000. Det er på nivå med kirkekonsulentens antakelse om ca. 1300 stavkirker og 750 enklere stolpekirker (jfr. kapittel 3.2).

De fleste av stavkirkene synes å ha blitt bygd i perioden 1150-1350. Det tilsvarer ca. 10 stavkirker i året, og kan ha gitt grunnlag for en nærmest kontinuerlig byggevirksomhet. Omkring 1650 var antallet stavkirker redusert til 270, og de neste 200 år forsvant i gjennomsnitt en stavkirke hvert år. I 1850 var det bare ca. 60 stavkirker

Figur 3-6 Kart over de 28 gjenstående stavkirkene i Norge. Kilde: Miljøstatus i Norge, Statens forurensningstilsyn.

tilbake, og de fikk sin ”dødsdom” da en ny kirkelov i 1851 krevde at minst 3/10 av menigheten skulle ha sitteplass i kirken. På samme tid våknet interessen for å bevare de gjenstående kirkene, og den siste stavkirken som ble revet forsvant i 1880-årene. Da var antallet stavkirker redusert til 29 (Storsletten 1993, s 24ff). En av dem, Fantoft stavkirke, brant i 1992.

Dietrichson beskriver i sin bok alle de 322 stavkirker han hadde opplysninger om. Av disse var 82 relativt godt dokumentert, nemlig 24 noenlunde bevarte stavkirker, 7 hvor mindre deler av stavbygningen ennå forekom, 45 var revne kirker med bevarte tegninger eller konstruktive eller ornamentale rester, 5 var så nylig revet at man visste noe om dem og 1 (Stangvik) var meget detaljert beskrevet av Gerhard Schøning i 1775. For 53 av kirkene var nærmere detaljer om konstruksjonen kjent.

Riksantikvarens kirkeregister omfatter 362 revne stavkirker. Legger vi til de 28 gjenstående, kommer vi opp i 390 kjente kirker, eller ca. 20 % av alle som antas å ha eksistert. Kartet i figur 3.6 viser de gjenstående stavkirkene, hvorav *Urnes* er den eldste (med en portal fra ca. 1050), *Borgund* den best bevarte og *Heddal* den største.

Hvordan kunne stavkirkene bli så gamle?

Riksantikvarens kirkeregister viser at de fleste stavkirkene hadde en levealder på mellom 300 og 500 år. Flere av de gjenstående kirkene er over 800 år og har nok vært av de håndverksmessig best utførte. Professor Gjone uttaler: ”Blir de holdt i hevd er det intet i veien for at de kan stå i nye 800 år” (Gjone 1996, s. D 16).

Dietrichson mener at stavkirkenes ytre form i stor grad er tilpasset vårt klima og vår natur. For å oppnå et høyreist indre og likevel ikke få for stort ytre vindfang, ble veggene gjort så lave som mulig, men med bratte tak for å unngå opphoping av snø. Bunnsvillene løftet bygget opp fra bakken, samtidig som svalgangene beskyttet bunnsviller og vegger. Denne teknikken viste seg å være overmåte levedyktig. Han gjengir hva arkitekt G. Bull en gang fortalte etter å ha oppholdt seg inne i en stavkirke under en forrykende storm (s. 171): ”I begyndelsen, sagde han, knagede og bragede det saaledes i det gamle trærverk, at han troede bygningen skulde styrte sammen; men efterat væggene havde sat sig saa meget som deres elastiske sammensætning tillod, kom det hele system i ro, og skjönt stormen vedblev at rase, hørtes neppe en lyd i kirkevæggene.”

Stavkirkene hadde også andre egenskaper som bidro til at de overlevde så lenge. Hvis vi sammenligner med levetidsfaktorene i ISO 15686 (se kapittel 2.6), finner vi at stavkirkene oppfyller nesten alle moderne kriterier for lang levetid:

- A. *Kvaliteten på materialer og komponenter.* Stavkirkene (og seinere laftekirkene) ble nesten utelukkende bygd av vanlig norsk furu (*pinus sylvestris*), som fantes over store deler av landet i middelalderen. For å gjøre treverket mer motstandsdyktig mot fukt, råte og insekter, var det vanlig å skave bort barken eller skjære toppen av trærne noen år før de skulle felles, slik at den harpiksrike kvaen i kjerneveden (malmen) kunne trekke ut i overflaten. Når tømmeret var felt, ble delene utmålt og utformet på bakken før de ble montert sammen og reist på plass. Alle trinn i denne prosessen ble ledet av en erfaren kirkebyggmester.
- B. *Designnivå.* Kirkene ble utformet gjennom en lang utviklingsfase der ikke levedyktige løsninger ble erstattet av mer bærekraftige teknikker. For eksempel ble de jordgravde

stolpene byttet ut med bunnsviller som hvilte på et tørt steinfundament, og veggene ble beskyttet mot fuktighet av svalganger.

- C. *Kvalitet på arbeidsutførelse.* Noen av de enklere stavkirkene kan være reist av bygdehåndverkere, men i regelen mener man at stavkirkene må være reist av spesialiserte håndverkere, kanskje hele byggelag som reiste rundt under en byggmesters ledelse. Etter behov kan de ha fått med seg lokale bønder og bygningsmenn i arbeidet. Denne kombinasjonen av spesialkompetanse og lokal egeninteresse har bidratt til å sikre kvaliteten på arbeidet.
- D. *Innemiljø.* Kirkene i gamle dager hadde ikke oppvarming. Det kunne være et komfortproblem for menigheten, men utvilsomt en fordel for bygningen og for eventuelle kunstverk som unngikk uttørking og oppsprekking. Lite tilgang på dagslys virket også konserverende på malerier og dekorasjoner.
- E. *Ytre miljø.* Alle materialer og konstruksjoner vil før eller seinere brytes ned av ytre klimapåvirkninger i form av snø, regn, sol og vind. Skikken med å legge kirkene på eksponerte steder i landskapet bidro til å forsterke nedbrytningsprosessen. Det var særlig viktig å utvikle metoder som holdt de bærende konstruksjonene tørre. Likevel var fuktighet og råte et grunnleggende problem, og ble for mange kirker den avgjørende levetidsfaktoren. Når det gjelder luftbårne forurensninger, har det derimot ikke vært mulig å påvise at disse har hatt noen innvirkning på treverkets holdbarhet.
- F. *Bruksforhold.* Konstruksjonen viste seg å være fleksibel når det oppsto nye behov og krav, bl.a. fordi ytterveggene ikke var bærende. Gjennom tidene har derfor stavkirkene vært flittig ombygd og tilbygd med ekstra korsarmer, nye skip eller kor, våpenhus og sakristier, da gjerne i lafteverk. De lot seg til og med ”omvende” ved reformasjonen, og tillot at korvegger ble revet, hvelving eller flat himling lagt inn i taket, vinduer satt inn i veggene og benker plassert på golvet.
- G. *Vedlikeholdsinnsett.* ”Myndighetskrav”, som bestemmelsene i Gulatingsloven om at kirken skulle tjærebres hvert tredje år, tok sikte på å opprettholde tilstanden til stavkirkene på lang sikt, og har nok i så måte vært vellykket. Væreksponte ”slitedeler”, som veggstaver og takspen, kunne lett skiftes ut etter behov.

At tilstanden ikke alltid var tilfredsstillende, framgår av tallrike besiktigelsesrapporter fra 1600- og 1700-tallet. I forbindelse med omtalen av de enkelte kirker gjengir Dietrichson en rekke slike, for eksempel denne fra 1664, som gjelder Hvam kirke i Nord-Trøndelag (s. 456): ”Alle Sviller og Opstandere (dvs. stav), som er udi den lange Kirke og Choret, er ganske forraadnede, item Taget overalt, desligeste og Taarnet, saa det er at befrygte, at den ganske Kirke skal nedfalde, før man af ved.” Eller denne fra den gamle stavkirken i Rødøy på Helgelandskysten år 1666 (s. 454), der ”nordre kirkedør udentil findes saa aaben, at Hunde og Andet kan ind krybe; vil med Bord hjelpes, at Kirken for Hundene med Andet kan fri være.”

Historien om Vang stavkirke

Historien om Vang stavkirke i Valdres er levende og detaljert beskrevet hos Dietrichson (s. 337-345). Kirken, som er fra ca. år 1200, var omkring 1840 blitt for liten for menigheten og skulle rives. Professor J. C. Dahl engasjerte seg for å redde kirken, som blant annet hadde noen meget verdifulle treskjæringer. Han forsøkte først å overtale menigheten til å la kirken stå, men salget av materialer fra den gamle kirken var en forutsetning for å kunne bygge den nye. Forsøk på å kjøpe kirken med tanke på flytting til Slottsparken i Kristiania eller til Bogstad gård førte heller ikke fram. Han fikk endelig kjøpt kirken etter en foreløpig avtale med kong Friedrich Wilhelm IV av Preussen om å la kirken flytte til Pfauen-Insel ved Potsdam, hvor flere eldre og særpregede bygninger var satt opp. Kjøpesummen var 120 preussiske thaler, men etter salg av en del ubrukelig tømmer på stedet, kom nettoprisen ned i 80 thaler. Den tyske arkitekten F. W. Schiertz laget deretter nøyaktige tegninger av kirken og ledet nedrivningsarbeidet sommeren 1841. Planker og stolper ble ført over Fillefjell til Lærdalsøra, og deretter skipet til Bergen. Videre gikk de sjøveien til Stettin og endelig til Berlin, der de ble lagret for vinteren. Dietrichson skriver at ”med vinteren synes også kongens interesse at være kjølnet noget”.

Imidlertid hadde grevinne von Redern hørt om kirken. Hun gjorde kongen oppmerksom på at folket i den lille schlesiske fjellbygda Brückerberg hadde en lang og meget besværlig kirkevei, ”hvorfors det vilde være en sand velgjerning mod de fattige mennesker at opstille denne kirke, der jo ogsaa i sit fædreland havde tilhørt en fjeldmenighed, som sognekirke for den lille schlæsiske vævermenighed høit tilfjelds”. Og grevinnen fikk det som hun ville: ”Vaaren 1842 blev saa Vangs kirkes rester lagt paa flaader og transporteret opad Oder til Liegnitz, hvorfra de med meget besvær førtes opad fjeldsiden til bestemmelsesstedet – adskillige mil.” Og der, på en fjellhulle drøyt 700 meter over havet, ble kirken gjenreist og innviet i 1844. Dietrichson klager på at ”restaurationen (har) misforstaaet og ødelagt saa meget, at man af den kun kan faa en meget svag forestilling om vore stavkirkers virkelige udseende. Med det ydre kan man endda paa en vis forsonse sig”, men ”det indre er i en utilladelig grad misvisende.” Det verste, mener han, er at midtskipet ikke lenger hever seg over sideskipene, men er lagt under samme tak som disse. De fire rikt utskjærte portalene er imidlertid ekte nok, og viser fortsatt at kirken stammer fra blomstringstiden i norsk stavkirkebygging. Nå heter stedet Bierutowice og ligger i Polen.

3.4 Steinkirkene i middelalderen

Teknikken med å mure opp bygninger av kalkmørtel og stein var ukjent i Norge før kristendommens tid, og ble innført sammen med utenlandske prester og byggmestere (Gjone 1996, s. E 1-14 og Sæther 2001, s. 34-36). Veggene ble laget som kistemur med en indre og en ytre vange og et mellomrom fylt med ulike masser. Det gikk med store mengder både stein og mørtel, og rundt dør- og vindusåpninger trengtes hogget stein. Dette var en tung og dyr byggemåte i forhold til bygging i tre. Det var først etter at Sigurd Jorsalfare hadde innført tienden omkring 1120 at kirken fikk økonomiske ressurser til større og mer kostbare byggearbeider. I Norge var byggestilen hovedsakelig romansk fram til midten eller slutten av 1200-tallet, deretter overtok gotikken.

De første steinkirkene i landet ble antagelig reist i byen Nidaros. Magnus den gode bygde *Olavskirken*, som sto ferdig omkring år 1050. I kongsgården lot han dessuten bygge en steinhall som seinere ble innviet til *Gregoriuskirke*. Grunnmurene til begge disse kirkene er avdekket i Trondheim sentrum. Omkring år 1060 reiste kong Harald Hardråde *Mariakirken* like ved stedet hvor kong Olav hadde vært gravlagt den første vinteren (Snorre 1959, s. 539f). I 1066 rev Olav Kyrre ned trekapellet over selve gravstedet og lot bygge en steinkirke, *Kristkirken*, som ble forløperen til Nidarosdomen (Snorre 1959, s. 589f). Den må i alle fall ha stått ferdig i 1093, da kongen døde og ble gravlagt der. Da Nidaros ble erkebispesete i 1153, måtte koret i kirken utvides for å gi plass til det nyopprettede domkapitlet, og det trengtes flere kapeller og altere for helgenene som ble knyttet til kirken. Hele den gamle Kristkirken ble nå omgjort til kor i den nye katedralen, og i en intens byggeperiode fram til ca. 1230 fikk man reist tverrskipene med kapeller, sentraltårnet, og høykoret med oktagonen. Omkring 1230 startet arbeidet med det praktfulle vestskipet i engelsk gotikk, og sagaen forteller at erkebiskop Sigurd la ned fundamentet for vestveggen i 1248. Omkring 1280 stanset arbeidet midlertidig opp, og skipet kom ikke under tak før etter år 1300. Man vet ikke sikkert om vestfronten med sine to tårn var ferdig da katedralen ble rammet av den første store brannen i 1328. Det man derimot vet, er at Harald Hardrådes Mariakirke ble stående i veien for katedralen. Snorre skriver at ”det var en stor kirkebygning, og den var murt så sterkt med kalk, så det var knapt en fikk revet den ned da erkebiskop Øystein lot rive den” (Snorre 1959, s. 539). I stedet bygde Eystein *Mariakapellet*, som må ha stått ferdig før han rømte til England i 1179.

I de gamle bispebyene står fortsatt noen av de store steinkirkene fra høymiddelalderen: *Nidarosdomen* og *Vår frue kirke* i Trondheim, *Mariakirken*, *Korskirken* og *Domkirken* i Bergen, *Domkirken* i Stavanger og *Gamle Aker kirke* i Oslo. Men flere historisk viktige kirker ligger i ruiner: *St. Albanuskirken på Selje* (ca. 1100), som er det eldste 3-skipete kirkeanlegg som det fortsatt finnes rester av i Norge, *St. Halvardskirken i Oslo* (ca. 1130), som dannet forbilde for seinere østlandske basilikaer og *Hamardomen* (1150-1200), som i middelalderen var bispekirke for Innlands-Norge.

Den eldste kirkeretten påbød at det skulle være en kirke i hvert fylke; på Østlandet, hvor fylkene var store, skulle det være to eller tre. Fylkeskirkene var hovedkirker, og skulle helst bygges i stein. Dette ser vi godt illustrert på Møre, hvor 3 av de 6 steinkirkene var fylkeskirker: *Borgund* for Sunnmøre, *Veøy* for Romsdal og *Tingvoll* for Nordmøre.

De eldste små menighetskirkene på Østlandet besto av et rektangulært skip med et smalere, noenlunde kvadratisk kor mot øst. De største kirkene hadde ofte en apsis overhvelvet med en halvkuppel, mens kor og skip hadde flat himling. Det var ingen vinduer på nordveggen. De største kirkene på Østlandet hadde basilikaform og fulgte romansk stilmønster (jfr. Gamle

Aker kirke i Oslo). Kirkene på Vestlandet hadde også den enkle rektangulære formen på skip og kor, men himlingen var som regel åpen. Større kirker kunne ha basilikaform. Nordafjells ble den enskipete formen benyttet selv på store kirker (som Vår frue i Trondheim, Værnes og Tingvoll). Korveggen var rett avsluttet og koråpningen trangere. Det var vinduer på begge langsiden i skipet og åpne takstoler. Mens kirkene på Øst- og Vestlandet sjelden hadde tårn, men som regel inngang i vest, var det nordafjells mer vanlig med tårn i vest og inngang i sør. Vi kan spore en tysk-dansk innflytelse på Østlandet og engelsk-normannisk på Vestlandet og nordafjells.

En antar at det ble bygd omtrent 275 steinkirker i middelalderen (Christie 1981, s. 186), hvorav 161 fortsatt står (i følge Riksantikvarens fredningsliste; 158 i følge NOU 2002:1, s. 179).

3.5 Kirkebyggingen etter reformasjonen

I perioden etter svartedauden ligger kirkebyggingen i Norge nede. Utover på 1400-tallet reises det imidlertid flere betydelige stavkirker, bl.a. en rekke korskirker i Nidaros (Møretypen). Dietrichson mener (s. 388f.) at disse representerer en fornyelse som under gunstige omstendigheter kunne ha ført til ”smukke resultater”. Men det nye fikk ikke vekst, livskraften var borte, det var kun ”lampens sidste opblussen før den dør”. Etter reformasjonen er stavkirkebyggingens tid forbi, og laftekonstruksjonen tar fullstendig over.

Fra katolsk tid kjenner vi bare til tre laftekirker her i landet, alle fra seinmiddelalderen. Det er fiskerkapellet Eyra fra 1459 (i dag på Maihaugen), den noe yngre Fløan kirke i Trøndelag og Bjølstad kirke i Heidal fra 1531. Antagelig har det eksistert noen flere (Christie 1991, s. 192). Sverige hadde atskillige laftekirker i middelalderen, særlig i de vestsvenske skogdistriktene som grenser opp mot Østfold og Akershus. Forøvrig var det steinkirkene som dominerte i våre naboland.

Kirkebyggingen på 1600- og 1700-tallet

I Fortidsminneforeningens årbok 1991 har Håkon Christie en artikkel om *Kirkebygging i Norge i 1600- og 1700-åra* (s. 177-194). Han hevder at de nye kirkene som ble reist i Norge i denne perioden er så forskjellige fra middelalderkirkene at det er berettiget å tale om et tradisjonsbrudd. Det ser ut til at kunsten å bygge stavkirker og steinkirker er blitt glemt i den lange nedgangstiden etter svartedauden. Da det etter reformasjonen igjen ble aktuelt å bygge nye kirker, ble de laftet opp av tømmer nesten alle sammen. Lafteteknikken ledet fram til andre kirketyper og bygningsformer enn de som var basert på stav og stein i middelalderen. Christie mener at kirkebyggingen i 1600- og 1700-årene er et resultat av norske tømmermenns arbeid med å skape kirkebygninger som svarte til landets behov og kunne løses innenfor rammen av tradisjonell tømmermannskunst. Den laftede korskirken ble i løpet av 1600-årene den mest populære kirketyper, og de mange kirker som ble reist i denne tradisjonen, hører til tidens mest særpregede byggverk.

Konservator Bjørn Austigard ved Romsdalsmuseet har et interessant synspunkt på hvorfor korskirkene ble så populære (Austigard 1994, s. 18): ”Forklaringane på denne nye moten trur eg kan vere fleire, men den viktigaste trur eg er mangel på tømmer. Den store eksporten av plank og bord til Holland, Skottland m.m. i første del av 1600-talet gjorde at dei fleste bygdene hadde lite hustømmer, og det dei hadde, var smått. Men det var stort nok til korskyrkjer med 5-6 m lange korsarmar.”

Christie skriver at det er vanskelig å bringe klarhet i hvordan utviklingen av norsk kirkearkitektur foregikk i overgangen mellom middelalder og nyere tid, fordi de skrevne kildene nesten ikke gir opplysninger om slike forhold. ”Først fra tiden omkring 1620 foreligger det systematiske kirkeregnskaper og andre beretninger som kaster lys over kirkenes byggemåte og utseende. Av regnskapene fremgår det at meget nær 600 nye kirker ble reist i perioden 1600-1800. Dette var en periode med sterke konjunktursvingninger, men kirkereisingen synes å ha foregått temmelig upåvirket av ytre forhold som kriger og kongemaktens økonomi. Det ble jevnt over bygget ca. 30 nye kirker i løpet av hvert tiår gjennom hele tohundreårsperioden. Utgiftene ble utredet av de enkelte menigheter, som regel med oppspart tiendekapital, men ellers med innsamlede midler. Det hørte til sjeldenhetene at offentlige myndigheter bidro til eller grep inn i kirkebyggingen. Menighetene har tydeligvis selv ordnet med bygging og vedlikehold av kirkene. Kirkevergene har på menighetens vegne forvaltet kirkens kapital og inntekter og satt i gang bygge- og reparasjonsarbeider når det var nødvendig. Vi får inntrykk av at menighetene styrte med sine kirker etter beste skjønn og temmelig upåvirket av ytre forhold.”

På 1600- og 1700-tallet var kirkearkitekturen i de ledende land i Europa fullstendig preget av steinstilene. Her var det arkitekter som ble engasjert for å gi form til fyrster og føydalherrers byggverk. I Norge var det soknene selv som tok hånd om sine kirker, og derfor fikk utviklingen her en annen retning. I perioden 1600-1800 ble det i Norge bygd bare 19 kirker av stein eller tegl, de fleste i byene. På landet ble praktisk talt alle de nye kirkene laftet opp av tømmer. Mens vi regner at ca. 80 % av de norske kirkene i middelalderen ble bygd av tre, økte andelen i denne perioden til 97 %. Årsaken til at menighetene i så stor grad ønsket å bygge i tre, var at det ble regnet som billigere og enklere enn å bygge i stein. I de nye byene som vokste fram, var borgerne mer åpne for myndighetenes ønsker om å bygge kirker av stein eller aller helst tegl, og i byer med murtvang var det ingen vei utenom.

Christie hevder at de norske kirkene er blitt mer preget av tradisjon enn av reformasjon. Kirkebyggerne som reiste 1600- og 1700-årenes trekirker opererte med forbausende ensartet byggeteknikk og få kirketyper. Det var gjerne spesielle byggmestere som påtok seg å reise de fleste kirkene, fagfolk som både kunne lafte opp kirker og reise tak, takryttere og tårn. Byggetegninger var ukjent, i høyden forelå det et enkelt riss. Historikeren Svein Henrik Pedersen forteller at Klæbu kirke i 1789-90 ble godkjent og bygd etter en detaljert modell i tre. Modellen finnes fortatt i DKNVS Museums samlinger (Pedersen 1992, s. 197).

Menighetene la seg vanligvis lite opp i planene, de ga kanskje bare uttrykk for at de ønsket en trekirke av en viss størrelse. Som regel lot også presten og stiftsskriveren saken passere uten kommentarer. Slik ble det de erfarne kirkebyggmestrene som kom til å forme kirkene på landsbygda helt fram til 1800-tallet. Da førte de store samfunnsomveltningene kirkebyggingen inn på nye spor.

Ser vi på de ulike kirketyperne, startet det med små og enkle *langkirker* i laft med rektangulært skip og smalere kor (kirkens urtype). Fra Østfold og Akershus er et titalls slike kirker fra 1500-tallet kjent, tydelig inspirert fra Sverige. Legger vi de mest oppdaterte tallene til grunn (Sæther 2001, s. 324-327), ble det på 1600-tallet bygd om lag 235 laftede langkirker rundt i landet. *Korskirken* ser ut til å ha fått sin form i første del av 1600-tallet, og Norge var det førende landet i 1600-årenes korskirkebygging i Norden. Denne planformen ga både en stabil konstruksjon og et større kirkerom enn vanlige langkirker. I løpet av hundreåret ble det bygd ca. 90 laftede korskirker, flest på Østlandet og i Nidaros.

I siste halvdel av 1600-tallet ble det også utviklet to nye kirketyper tilpasset lafteteknikken, nemlig Y-kirken og åttekantkirken. Christie finner det lite trolig at vanlige byggmestere på egen hånd ville introdusere så utradisjonelle kirketyper, og antyder at begge kanskje kan føres tilbake til den kongelige kirkeinspektøren som Norge fikk i 1662. *Y-kirken* er ikke kjent fra andre land enn Norge. I perioden 1663-1754 ble det bygd 10 slike kirker, alle i laft, hvorav 5 er bevart. Hele 7 av kirkene ble reist i Nidaros bispedømme. *Åttekantkirken* hentet sine forbilder fra det reformerte Europa, og ga et stort og funksjonelt kirkerom. Fra 1686 og fram til år 1800 ble det bygd ca. 20 slike kirker (2 av dem i stein), hvorav 10 er bevart. Også denne kirketyper ble særlig godt mottatt i Nidaros bispedømme. To av de eldste finner vi i Trondheim by: Hospitalskirken (1705) og Bakke kirke (1713). Noen av de største og flotteste åttekantkirkene ble bygd på slutten av 1700-tallet: Røros (1784) og Sør-Fron (1787), begge i stein, og Tynset (1795), som er den største åttekantete laftekirken i landet. Seinere slo denne kirketyper så godt an at det i perioden 1800-1845 gjennomsnittlig ble reist en slik kirke hvert år. I siste halvdel av 1800-tallet ble kirken videreutviklet, først og fremst av arkitekt Chr. H. Grosch. I perioden 1600-1800 utgjorde disse to kirketyperne til sammen likevel bare 5 % av alle nye kirker.

Av de 19 steinkirkene som ble oppført i perioden 1600-1800, var 9 bygd av naturstein og 10 av tegl. Alle teglkirkene ble oppført i byer, og 9 av dem var korsformet. I 1639 sto den første Trefoldighetskirken i Oslo ferdig. Det var den første teglmurte korskirke i Norden, og det første kirkebygg av Europeisk klasse her i landet etter reformasjonen. Kongen bestemte ved besøk på byggeplassen i 1638 at hvelvene skulle mures av tegl. Teglstein og murere ble hentet fra Nederland, og kirken fikk de første murte hvelv i Norge siden middelalderen. Kirken brant i 1686.

Når tårnene faller

Bjørnstjerne Bjørnson skriver at "*kirken står i bondens tanke på et høyt sted og for seg selv*"⁷. Slike tanker har vært avgjørende for plasseringen av kirker rundt i hele landet. En skipper langt nordpå formulerte seg for eksempel slik for å uttrykke hvordan en kirke skulle være: "*Kirken ligger høyt og fritt og er et seilingsmerke for folket på Finnmarkskysten*"⁸. Men eksponerte steder i landskapet er også værharde steder, og dette stilte kirkebyggerne overfor store utfordringer, ikke minst når det gjaldt tårnkonstruksjonene.

I Fortidsminneforeningens årbok 1991 har Gunnar Rønningen en artikkel om *Kirketårn og takryttere i Norge – fra middelalderen til 1700-tallet* (s. 195-220). De eldste og enkleste kirkene, både av tre og stein, hadde opprinnelig ikke tårnoppbygg, men i høyden en klokkestøpul på bakken. Stavkirkene ble etter hvert utstyrt med en takrytter og endelig, fra ca. 1250, et spisst tårn oppå denne. Når det gjelder våre eldste bispekirker av stein, har enkelte ment at himmelstrebende tårnhjelmer⁹ nærmest var standardutstyr fra 12-1300-tallet. Rønningen hevder at dette aldri har vært bevist, og konkluderer ut fra sin forskning med at den mest sannsynlige opprinnelige avslutningen var den firkantete, lave pyramidehjelm som bl.a. er rekonstruert på Gamle Aker kirke (og Vår Frue kirke i Trondheim; egen anm.).

---

⁷ Sitatet er fra 2.kapittel i "Synnøve Solbakken" (1857).

⁸ Referert av biskop Ola Steinholt i avisa Vårt Land 26.07.2001.

⁹ "Tårnhjelm" er et samlebegrep for tårnavslutningen, dvs. oppbygget over tårnfoten. "Spir" brukes delvis synonymt med tårnhjelm, men brukes også som betegnelse på den øverste tårnavslutningen, dvs. spydet som stikker opp over tårnspissen og som kan være utstyrt med kule, værhane, kors, krone etc.

Gjennom middelalderen gikk gotikkens idealer i retning av stadig høyere tårnhjelmer, samtidig som tårnene skulle tåle stadig større og tyngre kirkeklokker. Allerede i middelalderen kunne klokkene veie flere hundre kilo. Da man begynte å bygge laftekirker etter reformasjonen, ble tak- og tårnkonstruksjonene utført i bindingsverk. Fram mot slutten av 1600-tallet ble tårnhjelmene stadig høyere og slankere. Den typen som kom til å dominere gjennom 1600-tallet var den meget slanke, åttekantete pyramidehjelm. Tårnhjelmer av denne typen har midtmast – også kalt for ”kongen”. Trønderhjelmens løkform (”vulsten”) er lagt utenpå denne konstruksjonen. Tekkingen av tårnene bød på spesielle utfordringer. Det meste av arbeidet foregikk nok ved at man sto inni tårnet og arbeidet seg oppover. Men det farligste partiet, toppen, måtte tekkes utenfra. Utstyret for dette er bevart i flere kirker: En heisestol i form av en noe bred plankebit med fire hull, ett i hvert hjørne, for heisestroppene!

Stange kirke er et interessant eksempel på den tidlige 1600-tallsformen. Kirken ble oppført på 1200-tallet av kalkstein hogd i kvaderform og murt som kistemur. I 1620 ble kirken helt utbrent etter et lynnedslag, men ble umiddelbart gjenreist med ny takstol og takrytter. Takrytteren i Stange utmerker seg fortrinnsvis ved sine store dimensjoner og gode proporsjoner. Hjelmen rager 34 meter over kirkens møne. Underbyggets høyde utgjør 15,6 meter, målt fra trykkfordelingsystemet til overkanten av reima. Hele konstruksjonen hviler på 9 kraftige firehogde bjelker som spenner tvers over kirkerommet – et spenn på 13 meter. Bjelkenes dimensjon er hele 40 cm hver veg. Underbygget og hjelmen måler til sammen ca. 47 meter og er den høyeste frittstående trekonstruksjon i landet.

Men ikke alle tårnhjelmer fikk en like blid skjebne. En rekke av 1600-tallets dristige hjelmer havarerte i storm, og dessuten var de svært utsatt for lynnedslag. I 1689, under en orkan som gikk over Trøndelagsbygdene, gikk 26 kirketårn i bakken. Blant disse var Nidaorsdomens 69 meter høye tårnhjelm, reist i 1638.

Fra slutten av 1600-tallet oppstår en ny trend som gjør seg gjeldende gjennom hele det neste hundreåret. De dristige, høye og slanke hjelmene er på vei ut, og erstattes av lavere og bredere former. Denne tendensen holder seg også på 1800-tallet, ja, helt fram til vår tid, selv om ny teknikk og nye materialer har ført til større konstruksjonsmessige muligheter og mer variasjon i utformingen.

Stilarter i kirkebyggingen

Kirkene var viktige symbolbygg for å implementere og utvikle nye stilarter i samfunnet. Tidligere kirkekonsulent Sigurd Muri har i boka *Norske kyrkjer* (1971, s. 10-20) sett på utviklingen av stilarterne i kirkebyggingen i Norge gjennom tidene. Framstillingen nedenfor tar utgangspunkt i Muris bok, men er supplert med opplysninger fra nyere kilder (Sæther 2001, særlig s. 30-44 og Eldal 2001).

De første middelalderkirkene i stein ble bygd i tung, *romansk* rundbuestil. I løpet av 1200-tallet overtok ulike former av *gotikk* med sin lettere spissbuestil. Muri mener at ”med si gjennomstrukturerte form trassar stavkyrkjene ei stilhistorisk bås plassering” (s. 13).

Renessansen med sine forbilder fra klassisk oldtid kom til Norge omtrent samtidig med reformasjonen. Dette ser vi lite igjen av i dagens kirkebygg, ettersom det i perioden fram til 1650 bare ble bygd noen få nye kirker og disse i stor grad er revet eller sterkt ombygd. Renessansen kom imidlertid til uttrykk på et annet område, nemlig i interiørene. Mang en middelalderkirke ble etter reformasjonen fratatt sine helgenbilder og andre katolske prydgjenstander, og i stedet utstyrt med benker, prekestoler, nye alvertavler m.v.

Etter 1650 begynte kirkebyggingen å skyte fart, og nå var det *barokk* og *rokoko* med sine livfulle former som rådde grunnen helt fram til ca. 1800. Noen av de fremste eksemplene på denne arkitekturen er Nykirken i Bergen (1622), Oslo domkirke (1697), Kongsberg kirke (1761) og Røros kirke (1784), alle bygd i stein eller tegl. Trekirkene tok også preg av de nye stilene, men her var bildet mer sammensatt og utviklingen mer styrt av lokale byggmestere. Det typiske 1700-tallsinteriøret var utformet med tanke på at det talte Ordet skulle nå fram, og vi fikk kirkerom innredet nærmest som auditorier med prekestolen på en framtrедende plass. Kroneksempelen er Kongsberg kirke, hvor ”prekestolalteret” opptrer for første gang i Norge. Her er all oppmerksomhet rettet inn mot en sentralt plassert prekestol rett over alteret.

Fra slutten av 1700-tallet og til midten av 1800-tallet kom i tur og orden *klassisismen* med sine symmetriske, tempelformede fasader, *Louis seize-stilen* med rette linjer og slanke former og *empiren* med mer keiserlig tyngde i form av kanellerte rundsøyler, profilerte gesimser, glatte veggflater, tønnehvelv og kupler. Typiske eksempler på empirestilen er Immanuelskirken i Halden (1833) og de såkalte Linstow-kirkene på Jæren fra 1830-40-årene, som også er kjent for sin spesielle utforming med skip og kor i samme rom innenfor én bygningskropp (Høyland kirke 1841, Gjesdal kirke 1848 m. fl.).

Stilperioden fra ca. 1850 til 1910 kaller vi med en fellesbetegnelse for *historismen* i Norge. Profesjonelle arkitekter begynte nå å gjøre seg gjeldende, og de valgte trekk fra eldre stilarter som passet med bygningenes særpreg og funksjon. Slik fikk vi parallelle perioder med nyromansk stil, nygotikk, nyrenessanse og nybarokk. Den nasjonalromantiske perioden omkring århundreskiftet ga seg uttrykk i en ”norrøn” dragestil og seinere – etter frigjøringen i 1905 – i en nasjonal byggestil inspirert av norsk tømmer- og panelarkitektur på 1700-tallet.

Innenfor kirkebyggingen var det nygotikken som slo igjennom, med spissbuede vinduer og bueganger, slanke søyler og stor romhøyde. Stilen ble også brukt i skoler, jernbanestasjoner og villaer, og enkelte elementer fikk innpass i *sveitserstilen*, som var den rådende trebyggestilen under hele perioden. Når nygotikken ble så viktig, skyldes det at 1800-tallets andre halvdel ble den største kirkebyggeperioden i landet siden høymiddelalderen. Allerede i perioden 1800-1849 ble det bygd 191 nye kirker – et relativt høyt antall – men dette bleknet i forhold til de 623 nye kirkene som ble bygd i perioden 1850-1899; 521 i tre og 102 i stein. For å make denne kjempeoppgaven ble kirkebyggingen sterkt sentralstyrt og delvis standardisert med bruk av typetegninger utarbeidet av anerkjente arkitekter som Linstow, Christie, Grosch, Schirmer, von Hanno, Nordan, Nissen og Sverdrup Eckhoff.

De tre ”store” kirkearkitektene på 1800-tallet var Linstow, Grosch og Nordan. Alle var i tur og orden knyttet til kirke departementet som fagkonsulenter, og de kom til å påvirke utviklingen både gjennom sin rådgivning, gjennom utarbeiding av typetegninger, og ved tegning av et stort antall enkeltkirker. Nyere kirkeforskning har kreditert dem for et større antall kirker enn tidligere, fordi man har funnet at de samme tegningene har vært brukt flere ganger, eventuelt med mindre forandringer. Sæther tillegger Nordan æren for ca. 100 kirker vigslet i perioden 1859-1898, Linstow for 85-90 kirker vigslet 1828-1879 og Grosch for 72-80 kirker vigslet 1833-1887 (Sæther 2001, s. 328). Eldal oppgir 79 kirker for Grosch, og tilføyer at han er den enkeltpersonen som har hatt størst betydning for utformingen av kirkebyggene i den viktige perioden 1840-65 (Eldal 2001, s. 215). Disse arkitektene har vesentlig bidratt til at ”den nygotiske hvite trekirke på landet eller den røde teglkirken i byen ble bildet på den norske kirke helt frem til våre dager” (Sæther).

Trekirkene i andre halvdel av 1800-tallet

I sin doktoravhandling *Historisme i tre* (1998) skriver Jens Christian Eldal at kirkene fra første stund ble en viktig bygningsgruppe innenfor den nye trearkitekturen – sveitserstilen – i Norge. Den første kirken med slike former var Linstows utvidelse av Kvitsøy kirke i 1839-40.

Kirkene kom til å spille en viktig rolle som stilbærere og stilutbredere på midten av 1800-tallet. Eldal skriver: ”I tillegg (til jernbanestasjoner og borgerskapets husbyggingsprosjekter) er det all grunn til å vektlegge kirkenes betydning som stilspredere, fordi de nye formene gjennom dem raskt ble introdusert over store deler av landet og i til dels avsidesliggende bygdelag. Denne spredningen hadde sin bakgrunn i at tegninger til nye kirker skulle godkjennes ved kongelig resolusjon, og Kirkedepartementet benyttet arkitekteliten både som konsulenter og formgivere. I et stort antall trekirker fra 1800-tallet ble de beste arkitektenes arbeider innen den nye trearkitekturen spredd til lokale samfunn over hele landet der det ellers ikke var vanlig å benytte arkitekter. Ved bygging av kirker på landsbygda var det dessuten vanlig gjennom hele 1800-tallet at en stor del av lokalbefolkningen var involvert i planlegging og byggearbeid i tillegg til de mer spesialiserte håndverkere som ofte ble tilkalt utenfra. Det er således god grunn til å hevde at byggeprosessen for det store antall trekirker på landsbygda i Norge i 2. halvdel av 1800-tallet var et tidlig og viktig lærested for nye teknikker og en ny formverden blant brede lag av befolkningen.” (Eldal 1998, s. 144f.)

Om utformingen av de nye kirkene skriver Eldal (s. 175): ”Planform og volumsammensetninger fikk vanligvis katedralene fra høymiddelalderen som forbilde. Dette medførte en langkirkeplan der koret var lavere og vanligvis smalere enn skipet, og dette skulle tegne seg også i eksteriøret. På samme vis skulle sakristiene på korets sider tegne seg som egne, tilføyde bygningsvolumer, og vanligvis ble tårnet plassert i midtaksen ved inngangspartiet i vest. Denne normalplanen for kirkebygg var fastsatt ved det tyske, protestantiske kirkemøtet i Eisenach i 1861 og kalles gjerne Eisenachregulativet. Det foreskrev paradoksalt nok former med bakgrunn i katolsk tid som sto i sterk kontrast til de protestantiske prekenkirkeformene som var blitt etablert i løpet av 1700-tallet, men igjen noe endret i første halvdel av 1800-tallet. Regulativet ble praktisert også i Norge slik det kan sees i det meget store antallet nye kirker som ble oppført i 2. halvdel av 1800-tallet. Regelen ble imidlertid aldri en formelt vedtatt norm her i landet. De største kirkene kunne dessuten få tilføyd kortere tverrskip som både skaffet større plass og avstivet de lange tømmerveggene. Disse tverrskipene ble gjerne plassert nær koret for å skaffe best mulig synskontakt mellom alteret og menighetens sitteplasser.” Som eksempler på noen av de største og rikest utformede trekirkene som ble bygd i perioden nevner Eldal tre kirker tegnet av arkitekt Henrik Thrap-Meyer: Kirkelandet i Kristiansund (1878 – brent 1940), Grimstad (1881) og Lillesand (1889).

I trekirkene finner man igjen den samme fasadebehandlingen og de samme detaljformene som i den rikere delen av boligarkitekturen. For eksempel ble inngangspartiene gjerne utstyrt med en form for portal eller baldakin som like gjerne kunne ha vært benyttet i den profane arkitekturens inngangspartier eller verandaer. Eldal skriver (s. 175f): ”Skal det påpekes forskjeller i forhold til trearkitekturen for profane formål, ligger den først og fremst i kirketårnenes kraftige og høye spir, men også i en tendens til oftere å benytte spissbuede eller gavlformete vinduer i kirkene enn det som nå etter hvert var blitt vanlig i villabebyggelsen. Det er spesielt disse vindusformene som sammen med høyreiste og synlige takkonstruksjoner i interiørene har bidratt til den vanlige språkbruken der det langt oftere har vært benyttet betegnelsen nygotikk når det gjelder kirker enn når det gjelder bruk av de samme enkeltformene i bygninger for andre formål.”

Kirkebyggingen på 1900-tallet

Ved overgangen til 1900-tallet var kirkebyggingen enda preget av nygotikken, en trend som holdt seg til helt ut i 1950-årene. Den nasjonale bølgen nedfelte seg like etter århundreskiftet i noen få kirker i dragestil (Veøy og Holm (begge 1907) o.fl. av K. Norum), og ellers i en ny interesse for barokkens lavloftede kirkebygg på landet. I tiden fram til 1925 ble disse gamle norske bygdekirkene forbilde for en del mindre kirker, både i tømmer og stavteknikk, og fargen ble igjen brun og mørkerød utvendig. I byene ble det bygd enkelte kirker i naturstein, som Ålesund (1909), Nordlandet i Kristiansund (1914) og Rjukan (1915). Den nye *Jugendstilen* fikk lite direkte nedslag i kirkearkitekturen, men var en viktig forutsetning for *funksjonalismen*, som gjorde sitt inntog i norsk arkitektur fra ca. 1930. Denne ble lansert som en teknisk og materialistisk stil som ikke egnet seg for kirkeformål. I tiden før 2.verdenskrig ble det derfor bare bygd noen få ”funkiskirker”, som Lillestrøm (1935) og Notodden (1938). Selv om perioden 1900-1949 ikke representerte noen stor fornyelse av byggestilen, var likevel byggeaktiviteten upåklagelig med 291 nye kirker. (Sæther 2001, s. 44.)

Etter krigen skulle landet gjenreises. I Nord-Hålogaland var 23 kirker brent og i resten av landet 8 (Muri 1971, s. 16). Sterk befolkningsvekst og endringer i bosettingsmønsteret skapte dessuten nye behov. De første 10 år etter krigen ble kirkene stort sett bygd etter det tradisjonelle mønsteret. I noen av de store kirkene som ble gjenreist, slo imidlertid nye former igjennom, inspirert av funksjonalismen og de mulighetene som den armerte betongen ga: Bodø domkirke (1956), Molde kirke (1957) og Kirkelandet kirke i Kristiansund (1964). Også i andre kirker ble konstruksjonene sterkere eksponert, som i Tromsdalen i Tromsø (1965), Landås i Bergen (1966) og Volsdalen i Ålesund (1974). Ved siden av betong og tegl ble også limtre og glass tatt i bruk som arkitektoniske uttrykksmidler.

På 1950-tallet skapte ”aktivitetskirken” behov for flere rom enn bare kirkerommet med tilhørende våpenhus og sakristi. Vi fikk *arbeidskirkene* med menighetssal som kunne være en del av eller et tillegg til gudstjenestehallen. Å få til en god kobling mellom de ulike salene var en arkitektonisk og liturgisk utfordring, som man bare unntaksvis lyktes godt med. Avhengig av lokale behov kunne de nye kirkene også ha møterom, kirkestue, ungdomssal, klubbrom, kjøkken, garderobe og toalett, kontorer, arkivrom og arbeidsrom for de ansatte, venterom, bærerom, kapell, tekniske rom og tilfluktsrom – ja, til og med barnehage. Kirkebyggene utviklet seg til hele kirkeanlegg, hvor selve gudstjenesterommet nok var eksponert, men utgjorde en stadig mindre del av arealet. Først midt på 60-tallet begynte det nygotiske formspråket for alvor å slippe taket til fordel for en mer eksperimentell og skulpturell arkitektur. Utover i 60- og 70-årene ble langkirkeplanen gradvis avløst av rektangel- og vifteformen, inntil den i 1980 var helt borte. Over 90 % av de nye kirkerommene ble nå laget slik at de kunne utvides med tilliggende arealer. (Muri 1971, s. 16-20 og Sæther 2001, s. 53-60.)

Kirkebyggingen i 1990-årene har stort sett videreført denne trenden, kanskje med større vekt på komfort og abstraksjon. En bølge av kirkebranner på begynnelsen av 90-tallet har bidratt til å øke antallet nye kirker. (I perioden 1992-94 ble det registrert 30 påtente branner og 8 nedbrente kirker). I kjølvannet av brannene har det flere steder vært et sterkt folkelig engasjement for å gjenoppbygge kirkene som kopier av de gamle, eller i alle fall i en stil som ”ser ut som en kirke”. Noe lignende har gjort seg gjeldende i enkelte lokaliseringdebatter, hvor allmennheten har mobilisert for å få en tradisjonell kirke på det gamle kirkestedet, mens aktive krefter i menigheten har ønsket seg en mer sentralt plassert arbeidskirke.

3.6 Forvaltningen av kirkene

Bygging og vedlikehold av kirker var i eldre tider en av de mest sentrale og tyngende fellesoppgavene i lokalsamfunnet. Oppgaven kunne ikke bare overlates til tilfeldige initiativ, men krevde en fast organisering. Løsningen på dette problemet har i mer enn 800 år vært knyttet til en av landets eldste og mest prestisjefylte institusjoner: kirkevergeordningen. Historien om forvaltningen av kirkene gir samtidig et speilbilde av samfunnsforholdene og en viktig nøkkel til å forstå utviklingen av kirkebyggingen. Gjennomgangen nedenfor støtter seg i hovedsak på Norges kirkevergelags jubileumsbok "Fra ombud til kirkens rådmann" (1995), supplert med opplysninger fra NOU 1989:7 "Den lokale kirkes ordning" (s. 28-64).

Middelalderens kirkeombudsmenn

Kirkevergeordningens røtter finner vi i Nord-Italia. Her ble det på midten av 1100-tallet oppnevnt kirkeverger for noen av de største kirkene – bl.a. San Marco-kirken i Venezia i 1150. Hensikten var å bringe orden i kirkens formues- og inntektsforhold. Formuen var delt i to, og besto av *mensa* ("prestebordsgods"), som var jordeiendommer og verdier avsatt til geistlig underhold, og *fabrica* ("bygning"), som var gods gitt av lokalmenigheten til bygging og vedlikehold av kirken. Menigheten hadde stor egeninteresse av å holde fabricaformuen i hevd, ettersom *den kanoniske lov* bestemte at menighetslemmene selv hadde plikt til å vedlikeholde og bygge kirkene dersom fabrica ikke strakk til.

Til Norge kom kirkevergeordningen tidlig, muligens i forbindelse med kardinal Nicolaus Brekespears besøk i 1152/53 for å opprette erkebispesetet i Nidaros, i alle fall seinest fra omkring 1170. Kirken var da allerede organisert med fem faste bispeseter og flere klostre. Økonomien var sikret gjennom innføring av tienden omkring 1120, en skatt på 1/10 av årsproduksjonen, som ble delt i fire like store deler mellom biskopen, prestene, kirken og de fattige. Det eldste vitnesbyrdet om kirkevergene, eller *kirkeombudsmennene*, som de het fram til 1400-tallet, finner vi i Frostatingsloven, der det heter: "Den skal vera ombudsmann for kyrkjejordene innanfor heradet og sokna som er den vitugaste, og som erkebispemennene peikar ut." I erkebiskop Jon Raudes kristenrett heter det at den som har kirkeombud skal bre kirken tredjehvert år. Den samme regelen finner vi i Magnus Lagabøters Gulatingslov: «Men siden skulle Bønderne tiære Deres Kirke vel hver 3. vinter».

På 1300-tallet ble kirkevergene trukket inn i striden om samfunnsmakten. Både kongen og kirken ønsket å knytte dem fastere til seg, kongen ved å pålegge dem å møte på lagtinget og kirken ved å innsette sine egne prester som verger. Ved slutten av århundret synes likevel institusjonen å ha etablert seg slik den opprinnelig var ment, nemlig som et lokalt og relativt selvstendig organ med lekmannsrepresentanter i vervene. Flere faktorer bidro til å styrke ordningen: Det ene var at menighetene hadde egeninteresse av å holde kirkegodset i hevd – den kanoniske lov gjaldt like godt i Norge som i Italia – det andre var at vervene nærmest gikk på omgang blant soknets fremste bønder og dermed innebar en viss prestisje, i noen tilfeller også en liten godtgjørelse. På den annen side fikk flere ombud erfare at de sto personlig ansvarlige hvis det var underskudd i kassa. Arbeidsoppgavene får vi et begrep om i et tilsettingsbrev fra 1384, der prosten i Eidsberg pålegger kirkeombudsmannen å leie ut kirkejorda, kreve inn jordleie ("landskyld"), oppebære tienden, føre nøyaktig regnskap og vedlikeholde kirkebygningen. Dette kunne innebære en betydelig personlig innsats, selv om vergene også hadde et effektivt reaksjonsmiddel mot uvillige betalere: De fikk nemlig ingen kirkelig betjening av soknepresten!

Kirketilsynet etter reformasjonen

Reformasjonen i 1537 førte til at forbindelsen med pavekirken ble brutt, og at kongen samlet både den verdslige og kirkelige makt i sine hender. I første omgang ble de gamle ordningene videreført i den nye kirkeordinansen fra 1539, som sa at det skulle være to kirkeverger i hvert sokn med ansvar for innkreving og bruk av kirkens inntekter. Tienden ble nå delt i tre, nemlig mellom konge, prest og kirke. Enkelte steder fortsatte man likevel å gi penger til fattigomsorg. Vergene ble rekruttert blant ”vel formuende bønder” og ble valgt for tre år. Ved utløpet av perioden måtte de avlegge regnskap for prostens. Et særtrekk for Vestlandet og Nord-Norge var at vergene ofte var lokale handelsmenn. De hadde utstyr for behandling av varer, kjente markedene og kunne føre regnskap. Regnskapsføringen kom for øvrig inn i fastere former på begynnelsen av 1600-tallet, da det ble bestemt at alle kirker skulle ha en autorisert regnskapsprotokoll, *en kirkestol*, som kirkevergene skulle føre.

Mot slutten av 1500-tallet gjorde statsmakten seg stadig mer gjeldende og overtok bl.a. bygslingen av kirkegodset. Både mensa- og fabricajorden, som gjennom middelalderen hadde vokst til å omfatte nærmere 50% av all jord i landet, kom dermed under statlig forvaltning gjennom fogden og lensherren. Kirkevergene satt igjen med ansvaret for tienden, landskylda og eventuell fesyld. Det viste seg snart at kongens menn hadde sin lojalitet oppover; de var mer opptatt av å skaffe inntekter til statskassa enn til de lokale kirkekassene. Kongens mange mislykkede krigsventyr på 1500- og 1600-tallet skapte da også et umettelig pengebehov, som ble dekt på stadig mer raffinerte måter. Kongen, som skulle være kirkens fremste beskytter, ble nå dens største trussel. I 1578 kom det befaling om at alle kirker på landet som hadde fondsmidler stående, straks skulle låne disse ut til kongen og sende dem til København. Kirkevergene klaget, og fikk i første omgang medhold i at alle kirker som trengte reparasjon, skulle få beholde nødvendige midler. I 1647 ble det imidlertid bestemt at alt overskudd fra den lokale drift av kirkene skulle overføres til kongens rentekammer (”finansdepartementet”).

Oslobispen Jens Nielssøns visitasreise i 1594

I bind II av *Historien om Norge* gir Karsten Alnæs et innblikk i kirkens dagligliv fra denne første reformasjonstiden (Alnæs 1997, s. 178-182). Vi følger Oslobispen Jens Nielssøn på en visitasreise til Ringerike og Hadeland i september 1594. Grytidlig om morgenen legger han ut fra Vålen (Vålerenga) sammen med to av sønnene sine og drengen Oluf Børgerssøn. Visitasboka, som er ført i pennen av drengen, skildrer detaljert veien de rir, både naturen og været og et og annen sagn som er knyttet til landskapet. Seint på kvelden kommer de til Hole prestegard, og dagen etter holdes det gudstjeneste i Hole kirke. Alnæs skriver:

”Ofte pleier bispen å oppfordre menigheten til å ta vare på kirkehuset. Det trenger han ikke her. Hole kirke er ”temmelig velholden” både utenpå og innvendig, skriver Oluf Børgerssøn. Taket er nylig forbedret og dekket med tjære, ”brådd med bek”.”

Neste dag er turen kommet til Jevnaker kirke. Presten holder gudstjeneste, og bispen overhører ”unge folk”. ”Etterpå holder han sin vanlige tukdens tale for menigheten; dessuten ber han dem om å vøle på kirken. Den er svært forfallen, det fins blant annet ikke noe loft som duger, verken i koret eller i kirken.”

Alnæs kommenterer: ”Han er et reisende bispekontor, og dessuten en folkets mann som sitter til bords med adelsfolk, bønder og håndverkere. Visitasboka hans viser et samfunn der folk fra alle stender omgås hverandre på den mest naturlige måte.”

Eneveldet og det store kirkesalget

Innføringen av eneveldet i 1660 medførte at kongen fikk – eller snarere tiltok seg – formell myndighet og eiendomsrett over kirkene. Ved Kongeloven av 1665 fikk kongen lovgivningsmyndighet også i kirkelige saker. På slutten av 1600-tallet begynte han å selge enkelte kirker til privatpersoner mot at de tok på seg vedlikeholdet og driftsutgiftene. Det startet med at grev Gyldenløve i Larvik overtok alle kirkene i sitt grevskap i 1671 (Bakken 1967, s. 5-12). I 1684 ble 11 kirker lagt inn under greven i Jarlsberg på samme måte. Det tyngste slaget mot kirkene kom imidlertid i 1721, da kongen – drevet av pengesnød etter Den store nordiske krig – kunngjorde at han ville la alle ”sine paa Landet i Norge forbeholdne Kirker ved offentlig Auktion opbyde”. Da var allerede de selveiende kirker på landet i Danmark solgt gjennom serier av auksjoner i 1686-87 og 1710-11 (Kjær og Grinder-Hansen 1989, s. 22). Det som gjorde kirkene interessante som salgsobjekter, var jordegodset og de faste inntektene som fulgte med, mens selve kirkebygget var en utgiftspost. I løpet av noen få år ble ca. 620 kirker i Norge solgt. De fleste ble kjøpt av rikmenn i byene, mens omkring 100 ble kjøpt av lokalbefolkningen. Selv om mange av de private kjøperne tok sitt vedlikeholdsansvar alvorlig, førte ordningen til utallige stridigheter mellom de nye kirkeeierne og lokalmenighetene, og den såkalte ”kirkesaken” ble en verkebyll i statsapparatet helt fram til slutten av 1800-tallet.

Etter kirkesalget forsvant *kirkevergeinstitusjonen*, mens *kirkevergefunksjonen* mange steder fortsatte omtrent som før. Det var tilfelle i byene, der kirkene ikke hadde jordegods og derfor heller ikke ble solgt. Det gjaldt også i Nord-Norge, der kirkenes inntekter fra 1716 gikk inn i *Det Nordlandske kirke- og skolefond* for å finansiere misjonsarbeidet blant samene. Mange av de 100 kirkene som ble kjøpt av allmuen, opprettholdt også kirkevergeordningen, særlig i innlandsbygdene på Østlandet og Sørlandet.

Kirkens overtilsyn

I 1662 ble Titus Bülche oppnevnt som kirkekommissær for hele Norge. Han skulle føre tilsyn og kontroll med prestegods, kirkegods og kirkelige inntekter, og reiste land og strand rundt for å registrere vedlikeholdet av lokalkirkene. Men oppgaven ble for omfattende, og allerede i 1672 ble det bestemt at stiftsbefalingsmannen og superintendenten skulle utgjøre ”Kirkens forsvar” for sine respektive stift. Denne ordningen ble videreført i Stiftsdireksjonen, som fikk stiftsskriveren til sekretær. Stiftsskriverembetet var opprettet allerede i 1574 og fungerte delvis som et overtilsyn, men ble borte for godt etter det store kirkesalget i 1720-årene. Stiftsdireksjonen, bestående av biskopen og fylkesmannen i bispebyen (”stiftsamtmannen”), overlevde imidlertid som ”overtilsyn” for den lokale kirkeforvaltningen helt til den nye kirkeloven ble innført i 1997.

Formannskapslovene og kirkevergeordningens renessanse

Som nevnt skapte det store kirkesalget i 1720-årene vedvarende problemer både for menighetene og de nye eierne. I mange tilfeller ble kjøpet et rent tapsprosjekt, mye kirkegods ble solgt, og mange kirker kom i forfall. Og selv når kirkeeierne oppfylte sine formelle vedlikeholdsplikter, kunne de ikke pålegges å bekoste nødvendig nybygging, utvidelse eller endring. Dette problemet forsterket seg etter hvert som folketallet økte i siste halvdel av 1700-tallet. I noen tilfeller måtte menighetene kjøpe kirkene tilbake bare for å kunne rive dem og bygge større. Fram til 1839 ble om lag 100 av de 520 private kirkene kjøpt tilbake av menighetene. I 1826 påpekte biskopen i Kristiansand ”at han under en Visitats i Jæderen Provsti havde fundet de fleste Kirker i en meget sørgelig Forfatning og alle Uden undtagelse altfor smaa for Menighederne”.

Myndighetene forsøkte ved ulike forordninger å presse kirkeeierne, bl.a. gjennom en lov av 1818 som fastsatte at menighetene skulle overta kirkene hvis eierne sviktet sine forpliktelser. Forfallet måtte imidlertid ha kommet svært langt før eierne kunne bli fradømt sine kirker – den private eiendomsretten sto sterkt. Grunnloven av 1814 var heller ikke til noen hjelp, den videreførte i hovedsak bare den gamle kirkeordningen, som ga kongen styringsrett over kirken. Det var først med formannskapslovene av 1837 at lokalsamfunnet fikk det nødvendige redskap for å bringe orden på ”kirkesaken” – ja, enkelte har ment at denne saken nettopp var utløsende for at man fikk formannskapslovene. I alle fall ble ”kirkesaken” mer enn noe annet den store utfordringen for det nye lokale selvstyret. Mange steder var dette den første saken som kom opp, og den førte oftest til de største investeringer som ble gjort i de nye kommunene. Det kunne dreie seg om tilbakekjøp av private kirker, overtakelse av kirker som var kommet i statens eie på grunn av manglende vedlikehold, vedlikehold og utbedring av soknets egen kirke, eller i noen tilfeller nybygging.

En oversikt fra 1839 viser at av 870 kirker tilhørte 450 menighetene og 420 andre eiere. I 1842 kom det klarere retningslinjer som bl.a. sa at en kirkeeier var forpliktet til å overgi kirken til menigheten etter takst dersom vedkommende selv ikke ville bekoste utvidelse eller nybygg. Dette påskyndet handelen med kirker i en slik grad at det i 1896 bare var 55 privateide kirker igjen. En medvirkende årsak til dette var også lovene av 1845 og 1851 om kirkenes eierforhold, størrelse og finansiering. Særlig viktig var kirkeloven av 1851 som fastsatte at kirkene skulle romme 3/10 av folketallet i soknet, noe som førte til at andre halvdel av 1800-tallet ble den største kirkebyggingsperioden i landet siden høymiddelalderen.

Gjennom formannskapslovene fikk også kirkevergeordningen sin renessanse. Kirkevergene ble nå kommunalt oppnevnte ombudsmenn med tilsynsansvar for kirken, kirkegården og de såkalte ”allmuens bygninger” på prestegården, i noen tilfeller også for selve prestegården. Ved at stillingen ble innordnet i det kommunale byråkrati, mistet den noe av sin kirkelige karakter. For eksempel forsvant funksjonen som prestens medhjelper og ”moralens vokter” som var innført på 1600-tallet. I stedet utviklet den kommunale kirkeforvaltningen seg som en del av den ordinære kommunale forvaltning, og de kirkelige utgifter ble regnet som en naturlig del av de kommunale utgifter.

Oslo var først ute med å opprette lønnet kirkevergestilling, i 1857. Forholdene her var da også spesielle, med en befolkningsøkning fra 8.000 i 1801 til 250.000 i 1900. Før hundreåret var omme, var det opprettet kirkevergestillinger også i Trondheim, Kristiansand, Bergen og Stavanger.

Kirkeloven av 1897

Ved slutten av 1800-tallet var det fortsatt mange uklare eiendoms- og forvaltningsforhold i kirken. En kommisjon nedsatt i 1890 avga hele 6 innstillinger til nye lover. Den mest betydningsfulle av dem var *Lov om Kirke og Kirkegaard*, som ble vedtatt i 1897. Et hovedsiktet mål med loven var å sikre at alle kirker – også de som fortsatt var i privat eie – skulle være menighetenes eiendom og få tilbake sin opprinnelige status som offentlige stiftelser. Ingen privatpersoner skulle lenger kunne disponere kirkens inntekter eller formue, og en kirke skulle heller ikke kunne selges. Loven var basert på at kirkens utgifter primært skulle dekkes av kirkens egne inntekter, men hvis dette ikke var nok, skulle det manglende utlignes gjennom den kommunale skattlegging. Dette prinsippet var en videreføring av en bestemmelse fra kirkeloven av 1818, og vi aner vel også et ekko fra ”den kanoniske lov”. I kjølvannet av den nye loven fulgte imidlertid en opprydding i gamle kirkelige rettigheter, som enten ble avvirket eller innløst i kontanter, og pengene satt i fond. Utover på 1900-tallet ble

derfor den opprinnelige ”sikkerhetsregelen” om direkte kommunal finansiering av den lokale kirke mer og mer en hovedregel.

I lovens kapittel ”Om Kirkernes Tilsyn” finner vi grunnlaget for den tilsyns- og forvaltningsordningen som kom til å gjelde gjennom nesten hele 1900-tallet. Tilsynshierarkiet besto av fire nivå, nemlig Kirkedepartementet, kirkens overtilsyn, kirkens tilsyn og kirkevergen. *Kirkedepartementet* representerte øverste forvaltningsmyndighet og behandlet større saker som f. eks. bygging av ny kirke. I den daglige kirkeforvaltningen spilte imidlertid *kirkens overtilsyn* eller *Stiftsdireksjonen* en minst like viktig rolle. Stiftsdireksjonen besto av stiftsamtmannen og biskopen og hadde – enten ved direkte hjemmel eller gjennom delegasjon fra departementet – godkjenningsmyndighet i saker som gjaldt endringer av kirke og kirkegård, utleieregulativ, kirkegårdsvedtekter og bruk av kirkelige fond. Stiftsdireksjonens spesielle sammensetning med den øverste sivile og kirkelige representant på regionalt nivå, gjorde at den i enkelte tilfeller også effektivt kunne bidra til å løse konflikter mellom lokalkirken og kommunen, eller mellom lokale og sentrale myndigheter. *Kirkens tilsyn* representerte det lokale nivå, og fikk litt ulik sammensetning etter hvert som nye kirkelige reformer ble satt i verk utover på 1900-tallet. Opprinnelig besto tilsynet av soknepresten og to kommunale representanter. Ved menighetsrådsloven av 1920 ble tilsynet overført til menighetsrådene. I kirkeordningsloven av 1953 ble det innført et eget bygningsutvalg til å forestå det løpende tilsynet, bestående av to av menighetsrådets medlemmer og kirkevergen. I samme lov ble det dessuten åpnet for at kommunestyret kunne bestemme at alle kirker og kirkegårder i kommunen skulle stilles under samme tilsyn – et fellesråd. Fellesrådet skulle i så fall oppnevne et bygningsutvalg som hadde til oppgave å føre tilsyn med alle kirkene i kommunen og sette i verk de vedtak fellesrådet gjorde. *Kirkevergen* utgjorde det nederste leddet i tilsynshierarkiet. Kommune-styret skulle beskikke en kirkeverge for hver soknekirke, enten som valgt ombud for 4 år eller som kommunalt ansatt tjenestemann. I byer med flere kirker var det anledning til å ha en felles kirkeverge. Fullmakten til å velge kirkeverger i ombud gikk seinere over til menighetsrådene, mens kirkeverger i stilling ble ansatt av kommunene helt fram til 1997. Ved kirkeordningsloven av 1953 ble det generell adgang til å ansette felles kirkeverge i kommuner med flere sokn.

Etter dette var det hele tre organ som handlet på menighetens vegne, men på hvert sitt område: *Kommunestyret* var kirkens juridiske og økonomiske representant, *fellesrådet* representerte menigheten i saker som gjaldt kirke og kirkegård, og *menighetsrådet* handlet på menighetens vegne når det gjaldt det kirkelige arbeid. Denne sammenvevingen mellom kommunal og kirkelig virksomhet ble oppfattet som helt naturlig på 1800-tallet, men skapte mange misforståelser og problemer i det mer pluralistiske samfunnet som vokste fram, særlig etter krigen.

Et av problemene var at menighetsråd og fellesråd ikke selv kunne ta opp lån til bygging av nye kirker når byene vokste; de måtte vente på kommunal prioritering og finansiering. Når ventetiden ble lang og nøden stor, tok enkelte menigheter saken i egne hender og etablerte selveiende stiftelser som sto ansvarlig både for finansiering og bygging av ny kirke. Kommunene ble gjerne med på slike løsninger, fordi det reduserte deres utgifter og ansvar i forhold til om de skulle løst saken i egen regi. Idéen er knyttet til *småkirkebevegelsen*, som ble etablert i Oslo i 1895, etter mønster fra København (Sæther 2001, s. 45). Utgangspunktet var nettopp at byen hadde vokst kraftig i løpet av 1800-tallet, og at kirkebyggingen var blitt hengende etter. Samtidig var det stor sosial nød, og de første småkirkene – Vaterlandskirken (1899) og Tøyenkirken (1907) – ble plassert der nøden var størst. I tillegg til kirkerommet fikk disse kirkene en rekke rom for sosialt arbeid og ble både åndelige og praktiske

nødhjelpsstasjoner i de fattigste bydelene. De ble på mange måter modell for arbeidskirkene som vokste fram etter krigen.

Kirkeverger i fast stilling ble ofte tillagt et omfattende ansvarsområde. De forvaltet kommunale midler som ble bevilget til kirkelige formål, administrerte en lang rekke lover, forskrifter og politiske vedtak i skjæringspunktet mellom kommunen og kirken, hadde ansvar for bygging, drift og vedlikehold av kirker og kirkegårder, var sekretær og utøvende organ for fellesrådet, og kunne ha et omfattende personalansvar både for de rent kirkelige stillinger og kirkegårdsbetjeningen. Kirkevergene var både kirkelige tillitsmenn og kommunale tjenestemenn, og ble stående i et forvaltningsmessig spenningspunkt der de stadig måtte balansere mellom kommunale og kirkelige interesser. Selv om kirkeverger i ombud hadde en klarere kirkelig profil og mindre forvaltningsansvar, opplevde også de i mange tilfeller å havne mellom barken og veden. Kommunesammenslåingene i 1950- og 1960-årene gjorde at mange nye kommuner fant det nødvendig å opprette kirkevergestillinger. Noen steder ble kirkevergefunksjonen lagt til en annen kommunal stilling, gjerne i teknisk etat eller parketaten. Alt dette førte til en økt kommunalisering og profesjonalisering av kirkeforvaltningen, og i mange tilfeller fikk kirke- og kirkegårdsdriften preg av å være rent kommunal virksomhet – på godt og vondt.

Den nye kirkeloven av 1997 var en motreaksjon mot denne utviklingen, og befestet kirken i sterkere grad som en selvstendig og uavhengig institusjon. Kommunestyret opphørte å være et kirkelig organ, og i stedet ble menighetsråd og fellesråd egne rettssubjekt med myndighet til å representere lokalkirken også i økonomiske og juridiske saker. I hver kommune skulle det være en kirkelig administrasjon med en daglig leder – kirkevergen – som nå ikke lenger var kommunal, men kirkelig tjenestemann. Som det framgår av artikkelen om ”Den norske kirke gjennom 1000 år” (vedlegg 2), var dette både et resultat av en langvarig prosess mot større kirkelig selvstyre, og av en samfunnsutvikling som gjorde det mindre naturlig med altfor tette bånd mellom kirken og myndighetene. Prinsippene i den nye kirkeloven er ellers behandlet i avhandlingens kapittel 4 *Dagens forvaltningsordning for kirker*.

Når hele himmelen faller ned

Det kan passe å avrunde beskrivelsen av kirkeforvaltningen med et par beretninger fra Danmark som viser at det kunne være så som så med tilsynet og vedlikeholdet før i tiden også. Ulla Kjær og Poul Grønder-Hansen forteller i sitt bokverk *Kirkerne i Danmark* (bind II, 1989, s. 56):

”Lydhimmelen skal, som navnet siger, gøre det lettere at høre præstens ord. Den kan dog også ses som en parallel til de himle, der blev sat op over senge og borde, dvs. som noget, der skulde fremhæve møblet og beskytte det mod drys fra loftet. 1789 fik prædikestolen i Gudhjems gamle kirke en himmel – efter at præsten i knapt 20 år havde klaget over, at det dryppede på ham, når han prædikede.

Præsten i Vester Vedsted havde knap så stor glæde af lydhimmelens beskyttende funktion. Han fik nemlig hele himmelen i hovedet, da ophænget sprang en forårsdag 1765. Men som der står i beretningen, blev præsten reddet ved at himmelen gik i stykker, så kun midten havnede på hans hoved. Da et par stærke sognebørn havde gjort præsten fri, kunde han oven i købet fortsætte sin snak.”

3.7 Kirkebyggingen i Møre bispedømme

Innføringen av kristendommen på Møre

De første kirkene vi hører om i Norge ble bygd på Møre. Foranledningen var at Håkon den gode omkring år 950 ville innføre kristendommen i landet, og han sendte bud på en biskop og noen prester fra England. Snorre forteller at framstøtet startet nettopp på Møre (Snorre 1959, s. 90-93): ”Mørene og romsdølene sa de ville gjøre som trønderne. Kong Håkon lot nå vie noen kirker og satte prester til dem.” Men trønderne lot seg ikke bøye. Året etter seilte de med fire skip sør til Møre, ”og der drepte de tre prester og brente tre kirker, og så seilte de hjem”. Vi kjenner ingen nærmere detaljer om disse kirkenes beliggenhet eller utseende, men de har rimeligvis vært enkle trekirker (kanskje våre første stolpekirker?).

Større framgang hadde Olav Tryggvason da han høsten 997 samlet sogninger, fjordinger, sunnmøringer og romsdøler til firefylkesting på Dragseidet ved Stad. Snorre forteller (Snorre 1959, s. 171): ”Kongen bød dem velge ett av to, enten fikk de gå over til kristendommen, eller også skulle de få holde strid med ham. Og da bøndene ikke så noen utvei til å kjempe med kongen, så valte de heller det andre, og hele folket ble kristnet. Kong Olav dro videre til Nordmøre med hæren, og kristnet det fylket.” (Nordmøre omfattet den gangen kystområdene helt nord til Namdal). Trønderne lot seg ikke kue denne gangen heller, men det er en annen historie.

Organiseringen av bispedømmene

Kristendommen vant fram over hele landet og befestet endelig sin stilling etter Olav den helliges fall i 1030. Omkring 1075 var det opprettet faste bispeseter i Nidaros, Selje og Oslo, og i 1125 i Stavanger. I 1152 kom kardinal Nicolaus Brekespear til Norge for å opprette en egen norsk kirkeprovins med erkebispesete i Nidaros. Med det samme opprettet han bispesetet i Hamar. Bispesetet i Selje ble flyttet til Bjørgvin i 1170, og dermed var den kirkelige organisasjon etablert for hele resten av middelalderen. Vårt studieområde, Møre bispedømme, lå i sin helhet under Nidaros (”erkestiftet”) fram til 1622. Da ble Sunnmøre flyttet over til Bjørgvin. Ved opprettelsen av Møre bispedømme i 1983, ble Møre og Romsdal igjen samlet under én biskop.

Oversikt over kirkene i Møre

Vi står overfor den samme situasjonen når det gjelder kirkebyggingen i Møre som når det gjelder kirkebyggingen i Norge: Tiden etter ca. år 1600 er relativt godt dokumentert, mens kildene fra middelalderen og den første reformasjonstiden er ufullstendige. Selv om kirkene er av de best dokumenterte byggene vi har, må vi også for Møres vedkommende regne med at under halvparten av stavkirkene er kjent, og at stolpekirkene ligger helt utenfor vår kunnskap. Likevel går det an å gjøre noen antagelser. Vi registrerer for eksempel at kirkemønsteret har vært påfallende stabilt helt fra middelalderen og til nyere tid. Trekker vi linjene bakover, finner vi at kirkestedene ofte var gamle hov- og kultplasser med røtter tilbake til vikingtiden. Mange av de forsvunne kirkene har nok nettopp ligget på disse stedene, og altså vært tidligere utgaver av de kirkene vi kjenner i dag.

Hva vet vi om de eldste kirkene? Det viktigste kildematerialet når det gjelder (stav)kirkene i Møre er, med referanse til Lorentz Dietrichson:

- *Diplomatarium Norvegicum* (DN). Rettskraftige dokumenter fra middelalderen.
- *Erkebiskop Aslak Bolts ”Jordebog”* over domkirkegodset i Nidaros (1432).

- *”Thronhjems Stifts Reformats”* fra 1589. Beskrivelse av kirkelige forhold i Nidaros.
- *”Søndmørs Beskrivelse”* av presten Hans Strøm (ca. 1750).
- *”Reise gjennom en Deel af Norge...”* av Gerhard Schøning (1778).
- *Indberetninger* om kirkenes tilstand fra 1661, 1709, 1722 o.fl.

Som grunnlag for en nærmere analyse av kirkebyggingen i Møre, har jeg i vedlegg 4 foretatt en registrering av alle kirker i Møre og Romsdal fylke som det har vært mulig å finne noenlunde sikre opplysninger om i følgende kildemateriale:

- Riksantikvarens kirkeregister (2000)
- Kirkekonsulentens kirkeregister (2001)
- *Våre kirker - norsk kirkeleksikon* (1993)
- *De norske stavkirker* av Lorentz Dietrichson (1892)
- Jubileumsskrifter, avisartikler og annet informasjonsmaterieell om div. kirker¹⁰
- Samtaler og egne observasjoner.

Byggene i tabellen er delt i to grupper:

- (1) Kirker og kapeller som har vært eller er ”offentlig drevete” menighetskirker,
- (2) bygg/lokaler vigslet til kirkelig bruk som eies og drives av stiftelser, institusjoner eller foreninger (sportskapell, sykehuskapell osv.).

I den første gruppen er det registrert 260 objekter, hvorav 118 eksisterte pr. 1.1.2000. Den andre gruppen omfatter 23 objekter, hvorav 20 eksisterte 1.1.2000. Analysen er avgrenset til den første gruppen, fordi det er den som er underlagt offentlig lovgivning, finansiering og forvaltning. I noen tilfeller er samme kirke registret flere ganger, men i forskjellige ”versjoner”. Årsaken kan være at den har blitt flyttet, er tatt helt ned og satt opp igjen eller har blitt vesentlig forandret (for eksempel utbygd med korsarmer).

Antall kirker som har vært bygd og tilintetgjort

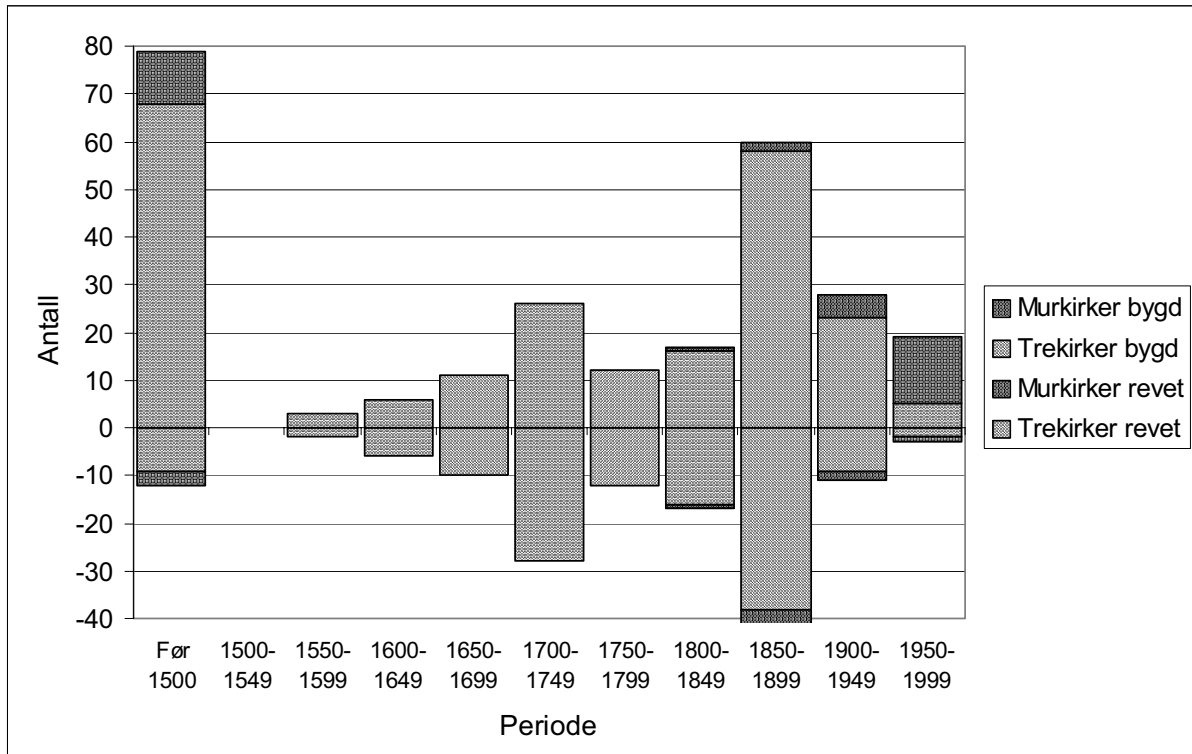
Figur 3.7 og tabell 3.3 viser hvor mange av de 260 registrerte kirkene i Møre som er bygd og tilintetgjort i hver 50-årsperiode fra reformasjonen til i dag. Middelalderen (før 1500) er slått sammen til én periode fordi datamaterialet er ufullstendig.

Det framgår at kirkebyggingen lå helt nede omkring år 1500, men økte jevnt fram til første del av 1700-tallet. Sammenlignet med trenden i resten av landet (jfr. figur 3.1) synes byggingen å ha kommet noe seint i gang i Møre. I denne perioden ble mange av de dårligste middelalderkirkene skiftet ut. Fra 1750 skjer et tilbakeslag i byggevirksomheten fordi mange kirker i 1720-årene ble kjøpt av private som ikke ønsket å bruke penger på å bygge nye kirker. Sterk økning i folketallet og mange ”brøstfældige” stavkirker tvang likevel fram en viss nybygging. Men ved midten av 1800-tallet hadde det bygd seg opp et stort, udekket behov for nye kirker. Dette skyldtes ikke bare at de eldste stavkirkene nå trengte avløsning, men også at flere av tømmerkirkene fra 1600- og 1700-tallet allerede var blitt gamle. Godt tilskyndet av staten ble det derfor utløst en kirkebygging uten like i siste halvdel av 1800-tallet.

---

¹⁰ Jubileumsskrifter og annet informasjonsmaterieell er samlet inn gjennom besøk i kirker og hos kirkeverger rundt i bispedømmet. Dette materialet er ikke komplett, og en må derfor regne med at det i lokalhistoriske skrifter kan finnes omtalt flere kirker enn de som er registrert i tabellen.

Kirkebyggingen i Norge gjennom tidene

Figur 3-7 Antall kirker som er bygd og tilintetgjort i Møre i hver 50-årsperiode fra før år 1500 til 2000.

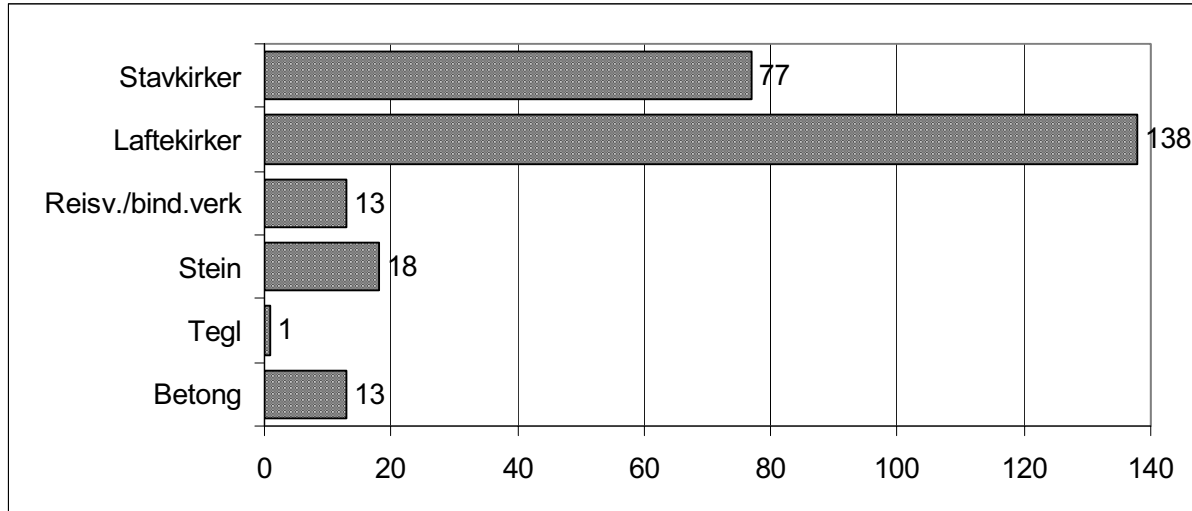
Ser vi på tabell 3.3, legger vi merke til at antall stående kirker ligger konstant mellom 67 og 69 i hele perioden fra middelalderen til 1850. Det ble altså revet like mange kirker som det ble bygd nye innenfor hver periode. Et nærmere studium viser at antall soknekirker er påfallende stabilt helt fra 1200-tallet til 1850. Kirkestedet kan ha blitt flyttet innenfor soknet, men sokn har bare unntaksvis blitt slått sammen eller delt. Først etter 1850 øker antall kirker som følge av endret bosettingsstruktur og høyere folketall. I år 1900 er antall kirker steget til 86, og i år 2000 til 118. Antall sokn var da 101, og antall soknekirker 100 (Herøy kirke brant i 1998). Det var altså 18 "ekstrakirker" i soknene, hvorav 6 er tidligere soknekirker (St. Jetmund, Stordal, Veøy, Rødven, Kvernes og Edøy).

Tabell 3.3 Antall kirker som er bygd og tilintetgjort ("revet") i Møre i hver 50-årsperiode fra før år 1500 til 2000. "Sum stående" viser antall stående kirker ved utgangen av hver periode. Antall kirker (og kirkesteder) er påfallende stabilt fra middelalderen til midten av 1800-tallet.

	Før 1500	1500-1549	1550-1599	1600-1649	1650-1699	1700-1749	1750-1799	1800-1849	1850-1899	1900-1949	1950-1999	Sum
Trekirker bygd	68	0	3	6	11	26	12	16	58	23	5	228
Trekirker revet	-9	0	-2	-6	-10	-28	-12	-16	-38	-9	-2	-132
Murkirker bygd	11	0	0	0	0	0	0	1	2	5	13	32
Murkirker revet	-3	0	0	0	0	0	0	-1	-3	-2	-1	-10
Sum stående	67	67	68	68	69	67	67	67	86	103	118	118

Antall bygde kirker etter materiale/byggeteknikk

Figur 3.8 viser fordelingen av de 260 kirkene i Møre etter materiale og byggeteknikk. Trekirkene utgjør til sammen 88 %, hvorav 30 % er stavkirker, 53 % laftekirker og 5 % reisverks-/bindingsverkskirker. Steinkirkene utgjør 12 %, hvorav 7 % er murte steinkirker og 5 % er betongkirker fra 1900-tallet. Bare én kirke (Ålesund 1) har vært murt i tegl.

Figur 3-8 Antall bygde kirker i Møre etter materiale og byggeteknikk. Kirker i stav, laft og reisverk/bindingsverk er trekirker. Kirker i stein, tegl og betong er murkirker.

Stavkirkene

Registeret omfatter 77 stavkirker i Møre, hvorav 8 er ekstra ”versjoner” av samme kirke. Dietrichson beskriver 82 stavkirker i ”erkestiftet” (Nidaros), hvorav 53 i Møre. Han uttaler at det egentlig bare er ”kirkerne på Mørerne og i Romsdalen vi vet noget om, der kan vække vor særlige interesse”. Og det som påkaller spesiell oppmerksomhet er de mange korsstavkirkene: ”Det fantes noget efter middelalderens slutning mindst 30 korsstavkirker i erkestiftet” (Dietrichson s. 38). Disse tilhørte den såkalte Møre-typen som ble beskrevet i kapittel 3.3. Håkon Christie skriver om dem i sin artikkel om ”Kirkebygging i Norge i 1600- og 1700-åra” (Christie 1991, s. 186f): ”I senmiddelalderen ble det reist en gruppe stavkirker hvis planform og byggemåte var beslektet med Vågå kirke (reist av Werner Olsen 1626). I sin stavkirkebok samler Lorentz Dietrichson dem under betegnelsen Møre-typen, fordi det var særlig mange av dem på Nord-Vestlandet. Når de nå er nærmest fullstendig forsvunnet, kan det skyldes at de ikke var solide nok. Etter beskrivelser å dømme har de hatt en byggemåte som kan kalles modifisert stavkonstruksjon. (...) I mange kirker ble plassproblemet løst ved at de ble utvidet med tverrarmar, slik at de ble mer eller mindre regulære korskirker. Dette har vært tilfelle med flere av Møretypens stavkirker.”

Et av Møre-typens særtrekk er de svære, skråstilte tømmerstokkene som ble brukt til å stive av kirken – skordene. To av de tre stående stavkirkene er utstyrt med skorder, nemlig Kvernes og Rødven. I Dietrichsons materiale finnes det flere slike kirker:

- Øksendal kirke: Besiktigelse 1661: ”Den behøvede da skorder til ydre støtter.”
Løken kirke i Sunndal: ”Kirken støttedes af skorder og behøvede en ”Spensel” – formodentlig hjørnestivere – ”inde i Kirken”.”
Mariakirken i Aure: ”Mod veiret maate den støttes ved skorder.”

Frei kirke:	”Den behøvede skorder til støtte mod veiret.”
Kornstad kirke:	”Dens fare var at den stod paa en høi bakke, udsat for veiret, med slet svillemur og raadne skorder.”
Rød kirke i Nesset:	”... man bortrev skordene paa kirkens søndre side...”
Rødven kirke:	”Kirken er en simpel, enskibet stavbygning, støttet ved 6 svære skorder, 1 i øst, 3 i syd og 2 i nord.”
Eid kirke:	”Der behøvedes ... 9 store kirkestøtter (formentlig skorder)...”
Olavskirken i Syvde:	”...en gammel, forfalden stavbygning, som støttes med 16 skorder...”

Selv om det neppe ble bygd helt nye stavkirker etter reformasjonen, ble det gjort betydelige tiltak på de gamle. Hele 9 stavkirker gjennomgikk så store endringer at de er registrert som ”nye” etter år 1500:

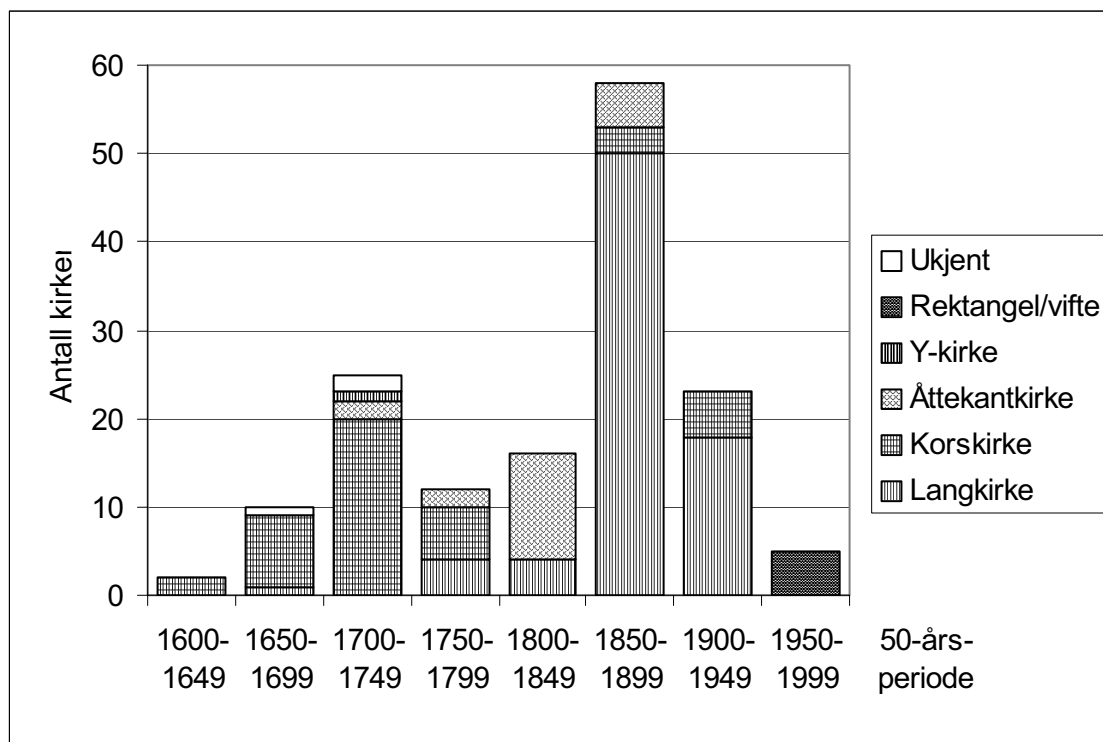
1. Hjørundfjord 2 – ble flyttet fra Hustad til Sæbø i 1584.
2. Ranes 1B – ble flyttet fra Skei (Skede) til Ranes, antagelig før år 1600.
3. Ranes 2 – Ranes 1B ble påbygd korsarmer i 1648-49.
4. Fjørtoft 2 – ”Fjertoftens Capell” ble påbygd flere ganger omkring år 1600.
5. Norddal 2 – Stavkirken på Sylte ble flyttet over fjorden til Norddal i 1625.
6. Ørskog 2 – ble tatt ned og satt opp igjen på samme sted i 1642.
7. Skodje 1B – ble påbygd korsarmer ca. 1660.
8. Sandøy 2 – ble flyttet fra Ona til Sandøy 1708.
9. Øre 2 – ble bygd ca. 1560 (?). Øre 1 forsvant en gang etter 1350.

Hvordan gikk det med de 77 stavkirkene? Ifølge oversikten ble 9 borte allerede før år 1500 (det reelle antallet må ha vært atskillig høyere.) Deretter forsvant 2 i løpet av 1500-tallet, 16 i løpet av 1600-tallet, 32 i løpet av 1700-tallet og 15 i løpet av 1800-tallet. Bare 3 stavkirker overlevde 1800-tallet og står enda i dag (Grip, Kvernes og Rødven). Av de 65 kirkene som forsvant i perioden 1500-1900, ble 38 revet, 18 ble offer for naturødeleggelser (lynnedslag, brann, snørås m.v.), 3 ble flyttet til nye steder, og 6 gjenoppsto i ny utgave pga. ombygging eller flytting.

Hvor gamle ble stavkirkene? Riveåret er som regel kjent, men byggeåret må vi gjette oss fram til bl.a. ut fra når kirken er nevnt første gang. Da kan den allerede ha stått i flere hundre år, eller den kan være fornyet uten at det er registrert. Likevel: Hvis vi ser på de 73 kirkene med antydning av datering, kommer vi til en gjennomsnittsalder på 281 år. Etter det som er sagt ovenfor kan vi regne med at den virkelige gjennomsnittsalderen er godt over 300 år. Ut fra dateringene kan vi med sikkerhet si at 15 av kirkene ble minst 300-400 år, 4 ble minst 400-500 år, 6 ble minst 500-600 år (bl.a. Grip), og 2 er mer enn 700 år (Kvernes og Rødven).

Kirker i laft, reisverk, bindingsverk og limtre

Laftede tømmerkirker utgjør mer enn halvparten av de registrerte kirkene i Møre. Fram til 1.1.2000 har det vært bygd 138 laftede tømmerkirker og 13 andre trekirker i reisverk, bindingsverk og limtre. Overgangen fra laft til reisverk og bindingsverk skjedde i perioden 1890-1920, og for noen av kirkene fra denne tiden foreligger det ikke sikre opplysninger om byggemåten.

Figur 3-9 Antall trekirker i laft, reisverk, bindingsverk og limtre som er bygd i Møre i hver 50-årsperiode fra år 1600 til 2000, fordelt på plantyper.

Figur 3.9 og tabell 3.4 viser hvor mange laftekirker og andre trekirker (ikke stavkirker) som ble bygd i hver 50-årsperiode fra år 1600 til 2000, fordelt på plantyper. De første laftede kirkene i Møre ble bygd i Sunndal i 1648 og på Aukra i 1649. Begge var korskirker, en planform som slo godt an på Nordvestlandet. Hele 28 av de 35 nye kirkene som ble bygd i Møre i hundreåret 1650-1749 var korskirker, dvs. 80 %. En mulig forklaring er at korsformen passet godt til det relativt kortvokste tømmeret på Vestlandet. Møre var jo dessuten kjent for sine korsformete stavkirker, slik at stilen var innarbeidet. De korskirkene som ble bygd etter 1850 var stort sett av en annen type, og lignet mer på langkirker med korte tverrarmene. Et unntak er den praktfulle kirken i Aure, som ble bygd opp av lafteplank i 1924 etter at den gamle tømmerkorskirken hadde brent ned året før.

Tabell 3.4 Antall trekirker (laft, reisverk, bindingsverk, limtre) som er bygd i hver 50-årsperiode fra år 1600 til 2000, fordelt på plantyper.

	1600-1649	1650-1699	1700-1749	1750-1799	1800-1849	1850-1899	1900-1949	1950-1999	Sum	Andel
Langkirke	0	1	0	2	4	50	18	0	75	50 %
Korskirke	2	8	20	8	0	3	5	0	46	30 %
Åttekantkirke	0	0	2	2	12	5	0	0	21	14 %
Y-kirke	0	0	1	0	0	0	0	0	1	1 %
Rektangel/vifte	0	0	0	0	0	0	0	5	5	3 %
Ukjent planform	0	1	2	0	0	0	0	0	3	2 %
Sum	2	10	25	12	16	58	23	5	151	100 %

Den første åttekantete kirken ble bygd i Surnadal i 1724, men kirketypen fikk sin storhetstid i fylket mellom 1780 og 1860. I perioden 1800-1849 var 12 av de 16 nye kirkene åttekantete (75 %). Til sammen ble det bygd 21 slike kirker rundt i fylket. Fylkets eneste Y-kirke, Mo i Surnadal, ble bygd i 1728.

Langkirkeformen ble tatt i bruk igjen fra midten av 1700-tallet, etter å ha vært nesten fraværende siden middelalderen. Men da det først løsnet, skjedde det et ras. Under den store "kirkeboomen" i siste halvdel av 1800-tallet fikk langkirken sin renessanse og ble brukt i 50 av 58 kirker (86 %). Denne preferansen holdt seg helt til 2.verdenskrig, selv om tømmer nå i økende grad ble erstattet med reisverk og bindingsverk. Etter krigen kom det inn nye tanker om kirkerommets utforming, og rektangel- og vifteplanen overtok for langkirkeplanen. Dessuten ble det mer vanlig å bruke betong som byggemateriale.

Hvordan har det gått med de 151 trekirkene? Av de 46 korskirkene eksisterer i dag bare 8, hvorav kun 3 av den "gamle" typen, nemlig Bud (1717), Halså (1734) og Bremsnes (1771). Åttekantkirkene har klart seg bedre: 15 av de 21 står fortsatt, hvorav Norddal (1784) og Rosekyrkja i Stordal (1789) er de eldste. Y-kirken på Mo (1728) lever også i beste velgående. 67 av de 75 langkirkene står fortsatt og alle de 5 rektangel- og viftekirkene fra etterkrigstiden. De 3 kirkene med ukjent planform er borte (det er derfor planformen er ukjent). Til sammen har 53 av kirkene blitt borte, mens 96 fortsatt står.

I løpet av 1900-tallet ble det helt slutt med å rive kirker. Den siste kirken som ble revet, var Bolsøy i 1907. Dessuten ble Herøy kirke revet og flyttet over til Bergsøya i 1916. Den brant 2.juledag 1998, og delte dermed skjebne med 8 andre kirker som ble ødelagt av brann i løpet av 1900-tallet.

Hvor gamle ble laftekirkene i forhold til stavkirkene? Hvis vi ser på de 57 laftekirkene som har blitt borte, oppnådde de en gjennomsnittsalder på bare 109 år. Årsaken til at de ble borte var sjelden byggeteknisk forfall alene. Det typiske riveobjektet var "nr. 2-kirken", det vil si tømmerkirken som avløste stavkirken en gang på 16-1700-tallet, men som var blitt for liten eller av andre grunner uegnet på 1800-tallet. 34 laftekirker er revet, 15 ble borte ved naturødeleggelser (lyn, brann, storm, sandflukt), 6 ble flyttet til nye steder, og 2 ble grunnleggende endret. Ser vi på de 138 laftekirkene samlet, har 68 (49 %) oppnådd en alder av 100-149 år, 18 er/ble 150-199 år, 7 er/ble 200-249 år, og 3 er mer enn 250 år (den eldste, Bud, er 284 år). Den gjennomsnittlige levealderen er altså betydelig lavere enn stavkirkenes, uten at dette bare kan tilskrives byggetekniske årsaker.

Kirker i stein, tegl og betong

Møre har i dag 6 steinkirker med røtter tilbake til middelalderen: Edøy, Tingvoll, Veøy, Borgund, Giske og St. Jetmund (Vanylven). Tingvoll, Veøy og Borgund har vært såkalte fylkeskirker for hhv. Nordmøre, Romsdal og Sunnmøre. Etter tradisjonen ble disse bygd i stein. *Peterskirken på Veøya* ble nedlagt som soknekirke i 1902, men ble restaurert i 1976-78. På Veøya var det flere kirker i middelalderen. *Giske* sto som ruin en periode på 1700-tallet, men ble restaurert av presten Hans Strøm i 1756. *St. Jetmund* ble revet da soknet fikk ny kirke i 1863, men ble gjenoppbygd av bygdefolket i 1937-57. *Edøy* brant i 1887, men ble gjenreist i 1950. *Tingvoll* er en av landets best bevarte steinkirker og har vært i kontinuerlig bruk siden 1100-tallet. Den gjennomgikk en omfattende restaurering i 1928-29

Borgund var sannsynligvis et religiøst og kulturelt senter alt i hedensk tid. Antagelig har det stått kirker her helt fra den første kristningstid omkring år 1000. Borgund ble det kirkelige

senter mellom Bergen og Trondheim, særlig etter at Selje bispesete og kloster mistet sin innflytelse rundt 1170. I siste halvdel av 1100-tallet mener man det sto 4 steinkirker i Borgund: Peterskirken, Kristkirken, Margaretakirken og Mathiaskirken. Murene fra Peterskirken utgjør i dag østre korsarm i Borgund kirke, mens stein fra Margaretakirken ble brukt til å bygge opp nordfløyen (koret) i 1632. Dessverre ble mye ødelagt av brann i 1904, men middelalderdelene er bevart i den gjenreiste kirken ¹¹.

Ser vi bort fra utvidelsen av Borgund i 1632, ble det ikke bygd en eneste ny steinkirke i Møre mellom år 1200 og 1800. Den kirke kom i 1831, Vanylven (på Slagnes) i 1864 og ny utvidelse av Borgund i 1868-69. I 1855 fikk Ålesund sin teglsteinskirke; den eneste i fylket. Etter år 1900 fulgte de nye kirkene i Borgund (1907) og Ålesund (1909), Nordlandet i Kristiansund (1914) og Volda (1932). I Ålesund og Volda hadde man tatt i bruk det nye materialet betong, men det var først etter krigen man fikk de ”moderne” betongkirkene: Langevåg (1948), Molde (1957), Valderøy (1961), Kirkelandet i Kristiansund (1964), Vike (1970), Kilsfjord (1974), Brattvåg (1977), Ikornnes (1978), Spjelkavik (1987), Sykkylven (1990) og Ellingsøy (1998).

---

¹¹ Kilde: Informasjonsbrosjyre om Borgund kyrkje.

...af et Guds Veir meget ruineret...

Til de fleste gamle kirkesteder er det knyttet lokale historier om folkeliv og samfunnsforhold. Men på grunn av naturens luner blir noen ganger kirkenes egne historier de mest dramatiske, slik som i disse eksemplene fra Møre:

*Kirkene i Sunndal*¹²

I middelalderen lå det tre stavkirker oppover Sunndalen: Hof (Hov), Løken og Musgjer. *Løken (Løykja) kirke*, nevnt i Aslak Bolts "Jordebog" i 1432, ble regnet som hovedkirke. I følge tradisjonen ble den først oppført på Vinnavoll, der den ble tatt av et snøskred. Kirken ble flyttet til Løken nede ved elva, men ble rammet av flom, og derfor flyttet lenger opp i lia. I 1666 ble stavkirken erstattet av en laftet korskirke. Allerede i 1685 ble den kastet ned av lufttrykket fra et snøskred, og seinere aldri gjenoppbygd. *Musgjer kirke* avløste i følge lokale kilder tidligere kirker på Gravem og seinere på Ottem, begge ødelagt av flom. Kirken på Musgjer ble skadet av vindtrykk fra snøskred både i 1664, 1678 og 1682. Den ble revet i 1708, og materialene fraktet nedover dalen til det nye kirkestedet på Romfo. Åttekantkirken som står der i dag ble bygd i 1824. *Hof (Hov) kirke* på Sunndalsøra er nevnt i 1380. Den gamle stavkirken brant i 1647 "af uløkelige Tilfald og Vaadeild". Korskirken som ble reist i 1648-50 ble dårlig vedlikeholdt, og blåste ned i en storm i 1725. Den nye korskirken, som sto ferdig høsten 1726, ble ubotelig skadet av gufset fra ei snøfonn allerede i mars året etter, og måtte rives. Den neste korskirken, fra 1729, fikk stå uskadd i nærmere 100 år. Ei snøfonn i 1820 gjorde bygningen skakk og skjev. Kirken ble midlertidig reparert, men fikk nye store skader av ei vindkule fra Hovsnebbå i 1849. I 1864 fikk den avløsning av en ny åttekantkirke, som bare rakk å bli 21 år før den i 1885 blåste ned på grunn av "Nebbvind". Dagens langkirke fra 1887 fikk et lavt tårn på grunn av vindforholdene.

Aukra kirke

Stavkirken i Aukra er nevnt i Aslak Bolts "Jordebog" 1432. Kirken ble erstattet av en korskirke i 1649. Nøyaktig 60 år seinere, i 1709, ble den "ved Lynild afbrændt". Den nye korskirken som sto ferdig i 1712 ble også 60 år, før den i 1772 brant ned etter lynnedslag. Da den tredje korskirken fra 1774 ble truffet av lynet og brant ned 60 år seinere, i 1834, begynte mange å lure på hva slags vanskjebne som hvilte over kirken. Men den nye åttekantkirken fra 1835 står enda i dag.

Grytten kirke

Den første kirken i Grytten ble bygd på Sogge der elvene Istra og Rauma møtes, og er først nevnt i et norsk diplom anno 1364. Dietrichson skriver (s. 463): "Det er dog vistnok saa, at den gamle kirke har staaet ligetil den, ifølge Schøning, faldt ned aaret 1728 og erstattedes af en tømmerkorskirke." Korskirken sto ferdig i 1732, men måtte i 1828 oppgis på grunn av sandflukt i området. Kirkestedet ble flyttet til Setnes, der den nåværende åttekantkirken ble bygd i 1829.

Sunnylven kirke

Stavkirken som lå på Korsbrekke er nevnt i Aslak Bolts "Jordebog" av 1432. I en innberetning heter det at "Anno 1720 er denne Kirke af et Guds Veir meget ruineret, saa den behøver en stor Reparation, saasom Taget, Kjølør og Vindski mesten Delen blev afblæst". Men allerede i 1726 ble kirken ødelagt av et snøskred. Kirkestedet ble flyttet til Hellesylt, der det i 1730 ble innviet en ny korskirke i tømmer. Denne ble i 1859 erstattet av dagens langkirke. Det sies at Henrik Ibsen på Korsbrekke fant motivet til "den solløse prestegården" i Brand, under et besøk på Hellesylt i 1862. Kirken fra 1859 passer godt inn i sceneanvisningen til 5.akt: "Den nye kirke står fullferdig og smykket til innvielsen. Elven rinner tett forbi."

¹² Kildemateriale framskaffet av kirkevergen i Sunndal: (1) Artikkel av stiftskapellan I. A. Seljedal: Kirkerne i Sunndal prestegjeld. (2) Artikkel av ukjent forfatter: Sunndal prestegjeld. En kort oversikt fra middelalderen. (3) Upublisert manuskript av ukjent forfatter: Ulvundeidets kirke.

Hjørundfjord kirke

Hjørundfjord var sete for flere mektige sunnmørsætter i middelalderen, og det har trolig vært kirke der siden 1125. Aslak Bolt (1432) kaller den "Worffriv (Vår frue) kk. sokn i Bonadale". Den skal ifølge Dietrichson (s. 469) "2 gange være blevet ødelagt af sneskred, og derfor endelig 1581 være flyttet fra Hustad til Sæbø", der den sto gjenreist i 1584. I en innberetning fra 1722 beskrives den som "en meget forfalden Stavkirke, som fra Grunden af skal repareres med nye Bordtage, Bindinger i Kirken, saavel som et nyt Taarn". Men i 1735 ble den igjen ødelagt av snøskred. Den ble gjenoppsatt som korskirke, men med lite av stavverket i behold. Kirken ble revet i 1880, da man bygde den store langkirken som står der i dag.

Kirkene i Ålesund, Molde og Kristiansund

I løpet av det 20.århundre opplevde alle byene i fylket å bli lagt i aske, og kirkene delte deres skjebne. Først ute var Ålesund, som hadde fått sin første kirke i 1855. Den strøk med under bybrannen i 1904. Ulykken ble forsterket da den gamle Borgundkirken brant noe seinere samme år. Molde fikk sin første kirke i 1662, men bygde ny kirke i 1887. Kristiansunds første kirke fra 1709 brant etter lynnedslag allerede i 1724. Den nye fra 1725 ble skiftet ut i 1878. Både Kristiansund og Molde hadde derfor relativt nye kirker da byene ble bombet 28.april 1940, og begge kirkene gikk opp i flammer.

Neset kirke på Rød

Den siste stavkirken som ble revet i Møre, var gamle Rød kirke i Neset. Den er nevnt ved år 1490 og ble ombygd i 1633. I 1878 ble den erstattet av en ny kirke i Eidsvåg. (Bjørnstjerne Bjørnson, som selv var blitt konfirmert i den gamle kirken, kalte den nye foraktelig for en "bløtkakekirke" på grunn av sine blondeaktige dekorasjoner). Dietrichson er uvanlig skarp når han beskriver den gamle kirkens skjebne (s. 393):

"I Langfjorden, en mod øst indskydende arm af Romsdalsfjorden, reiste sig endnu, da jeg i 1885 besøgte stedet, en gammel stavkirkes sørgelige rester, efterat den for adskillige aar siden (ny kirke innviedes 1878) var ophørt at tjene til kirkeligt brug, nemlig *Røds kirke*. (...) Indtil den sidste tid benyttedes kirken som hjelpekirke for sognets vestre del; men enten nu dette ikke har behaget sognets elskværdige ungdom, eller andre grunde har gjort sig gjældende, sikkert er det, at ungdommen den 17de mai 1885 i sin begeistring for frihedsdagen tog sig for at molestrere den gamle helligdom paa det skammeligste, idet man bortrev skordene paa kirkens søndre side undtagen en, rev bort en del af den ydre bordklædning og slog vinduerne ud, hvorved ogsaa en del av kirkens inventarium blev ødelagt. Da jeg i august samme aar besøgte kirken, laa den endnu fuld af stene, tagstenene var delvis afrevne og det var bestemt, at den skulde rives, hvilket ogsaa udførtes – saavidt vides endnu samme aar."

Kirkenes skjebne

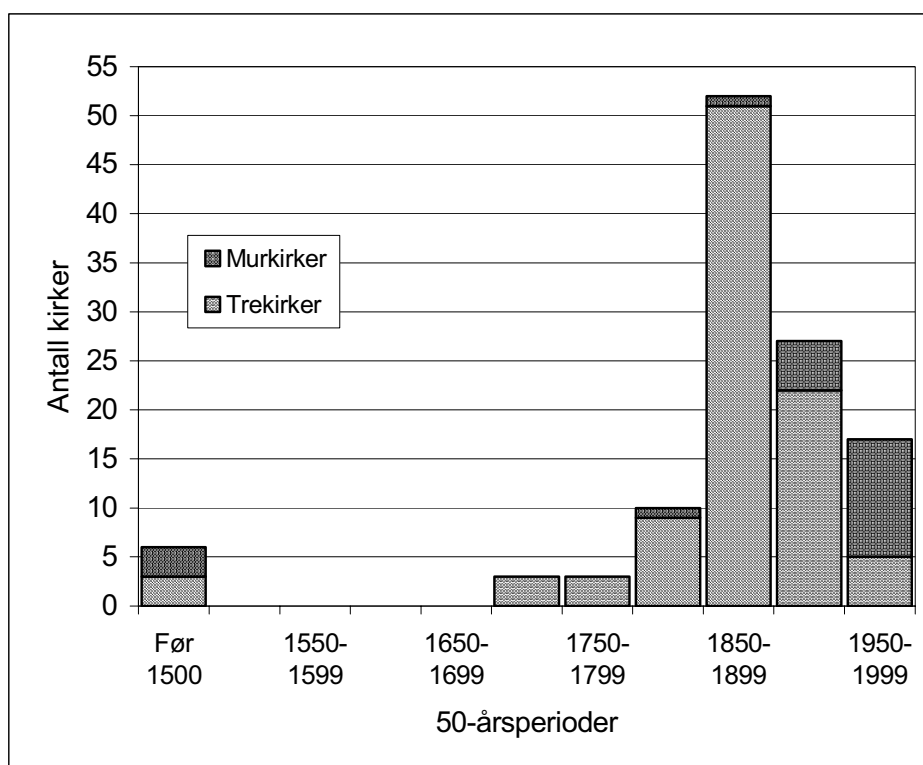
Av de 260 registrerte kirkene i Møre, står 118 pr. 1.1.2000. De 142 kirkene som er borte, fikk følgende skjebner:

- 9 forsvant i middelalderen av ukjente årsaker
- 12 brant ned på grunn av lynnedslag
- 16 brant ned av andre årsaker
- 1 ble tatt av en flodbølge
- 1 falt ned av elde
- 1 ble oppgitt pga. sandflukt i området
- 4 ble ødelagt av snøras
- 3 ble ødelagt av storm

- 78 ble revet
- 8 ble flyttet til et nytt sted
- 9 ble grunnleggende endret (og registrert på nytt).

Stående kirker i Møre etter alder, type og planform

Figur 3.10 viser aldersfordelingen på de 118 stående kirkene i Møre. Tabell 3.5 viser dessuten andel kirker fra hver 50-årsperiode i Møre og i hele landet. I Møre er det bevart 6 originale middelalderkirker; 3 i stav og 3 i stein. I tillegg er det 3 gjenoppbygde steinkirker. Fra 1500- og 1600-tallet er det ikke bevart en eneste kirke. Andelen kirker fra 1800-tallet er uforholdsmessig høy med 52,6 % i Møre mot 41,3 % i landet. Andelen 1900-tallskirker er på landsnivå (ca. 37 %) men med en større andel i første enn i andre halvdel av århundret.

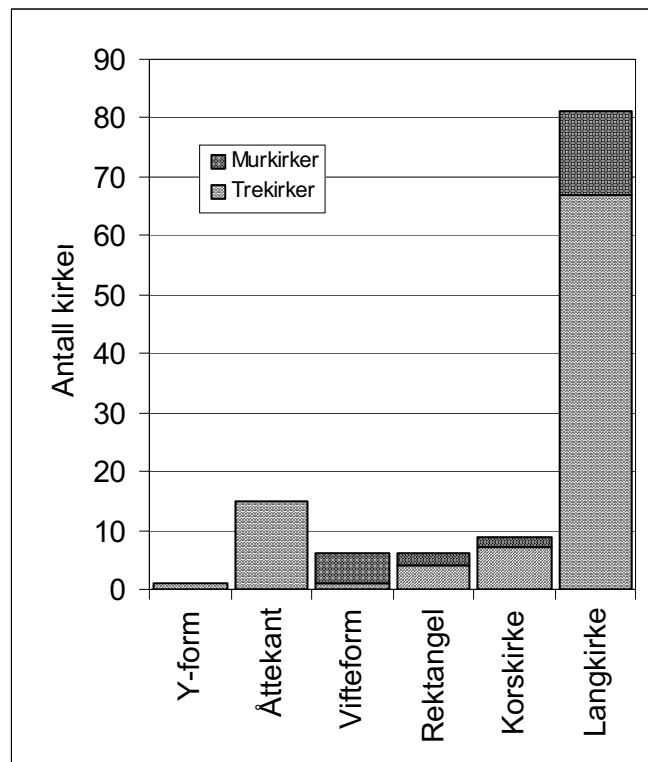

Figur 3-10
Stående kirker
i Møre etter
byggeår og
materiale.

Tabell 3.5 Antall stående tre- og murkirker i Møre etter byggeår. Nederst i tabellen vises andelen kirker i hver 50-årsperiode i Møre sammenlignet med andelen i landet.

	Før 1500	1500-1549	1550-1599	1600-1649	1650-1699	1700-1749	1750-1799	1800-1849	1850-1899	1900-1949	1950-1999	Sum
Trekirker	3	0	0	0	0	3	3	9	51	22	5	96
Murkirker	3	0	0	0	0	0	0	1	1	5	12	22
Sum Møre	6	0	0	0	0	3	3	10	52	27	17	118
Andel Møre	5,1%	0	0	0	0	2,5%	2,5%	8,5%	44,1%	22,9%	14,4%	100%
Andel Norge	<-	10,5%	->	1,1%	2,3%	3,0%	4,3%	8,1%	33,2%	17,4%	19,9%	100%

Figur 3.11 viser de 118 stående kirkene i Møre fordelt på plantyper. Tabell 3.6 viser dessuten den relative fordelingen i prosent for Møre og for landet. Langkirker utgjør den største gruppen både når det gjelder trekirker og murkirker. Til sammen utgjør langkirkene 68,6 % eller ca. 2/3, som i landet for øvrig. I forhold til landsnivået skiller Møre seg ut med en relativt høy andel åttekantkirker og få korskirker. Den lave andelen rektangelkirker er et uttrykk for at det er bygd forholdsvis få kirker i Møre etter 1950. Fordelt etter materiale er det i Møre 80,5 % trekirker og 19,5 % murkirker (4/5 mot 1/5). Tilsvarende tall for landet er 67,2 % tre og 32,8 % mur (2/3 mot 1/3). Den høye andelen trekirker gjenspeiler de demografiske særtrekk, hvor en stor andel av befolkningen lever i bygder eller mindre bygdesentra. Den typiske Mørekirken er en laftet langkirke fra 1800-tallet eller tidlig 1900-tall.

Figur 3-11 Stående kirker i Møre pr. 1.1.2000 fordelt på plantyper

Tabell 3.6 Antall stående tre- og murkirker i Møre etter planform. Nederst i tabellen vises andelen kirker av hver plantype i Møre sammenlignet med andelen i landet.

	Y-form	Åttekant	Vifteform	Rektangel	Korskirke	Langkirke	Sum
Trekirker	1	15	1	4	7	67	95
Murkirker	0	0	5	2	2	14	23
Sum Møre	1	15	6	6	9	81	118
Andel Møre	0,8 %	12,7 %	5,1 %	5,1 %	7,6 %	68,6 %	100 %
Andel Norge	0,3 %	4,9 %	5,6 %	10,5 %	14 %	65 %	100 %

KAPITTEL 4

Dagens forvaltningsordning for kirker

4.1 Lovgrunnlaget 4.2 Aktørene i kirkeforvaltningen 4.3 Kirkelig økonomi 4.4 Forvaltning av kirke og kirkens omgivelser som kulturminne og kulturmiljø 4.5 Gjennomføring av bygge- og vedlikeholdstiltak 4.6 Forvaltning av inventar og utstyr 4.7 Bruk av kirken 4.8 Spenningen mellom brukerinteresser og antikvariske verneinteresser 4.9 Erfaringer med den nye kirkeloven 4.10 utfordringer i utviklingen av forvaltningsordningen 4.11 Morgendagens kirkeordning

Dagens forvaltningsordning for kirker er et sammensatt nettverk av lover, aktører og relasjoner. Disse står i et dynamisk forhold til hverandre, og bildet kan arte seg forskjellig avhengig av hvor i systemet betrakteren befinner seg. Dette kapitlet tar utgangspunkt i kirkeforvalterens rolle, og forsøker å klarlegge grunnlaget for de kirkelige fellesrådenes og kirkevergenes arbeid med forvaltning, drift, vedlikehold og utvikling av kirkene. Grunnleggende forhold knyttet til lover, aktører, økonomi og prosedyrer blir gjennomgått. Videre drøftes spenningen mellom brukerinteresser og antikvariske verneinteresser. Til slutt presenteres noen av aktørenes erfaringer med forvaltningsordningen og noen av utfordringene framover. Bakgrunnsstoff om forvaltningen av kirkene i tidligere tider finnes i kapittel 3.6 og om Den norske kirkes historie og organisering i sin alminnelighet i vedlegg 2.

4.1 Lovgrunnlaget

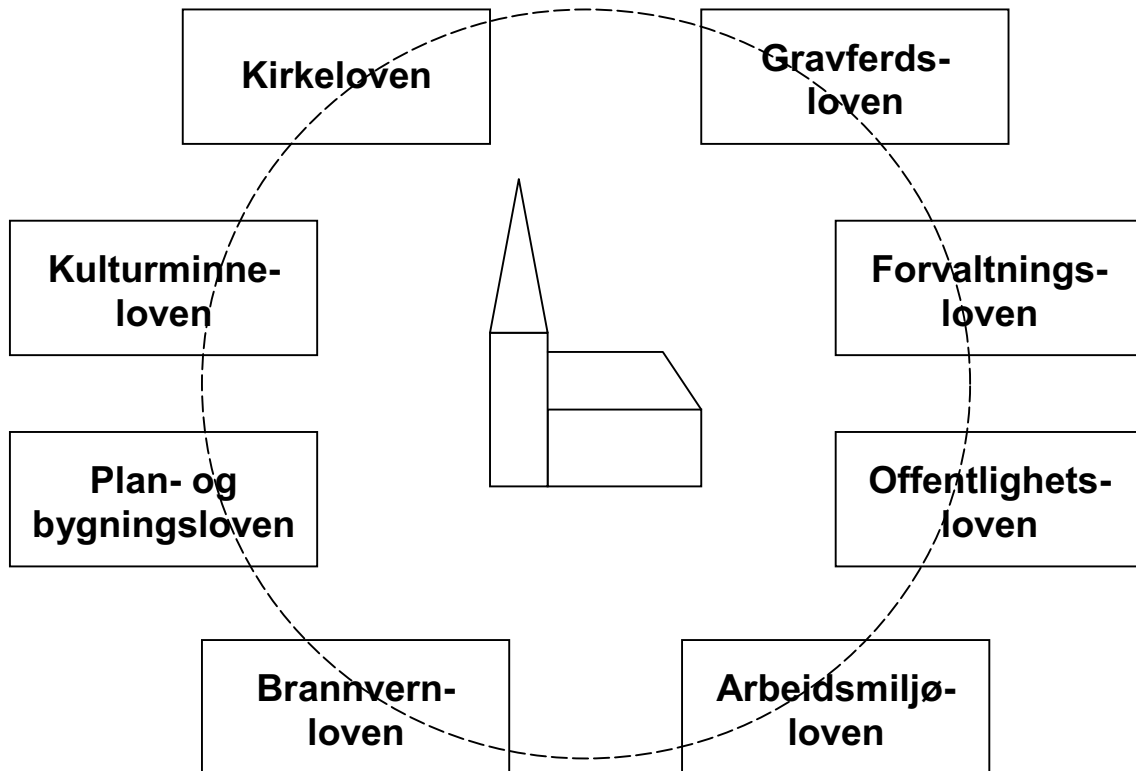
Den norske kirke som organisasjon har blitt kalt den fjerde offentlige sektor. Kirkens organer er underlagt offentlighetsloven og forvaltningsloven, og de kirkelige særlover er utformet etter modell av lovgivningen for annen offentlig virksomhet, som f.eks. kommuneloven. Samtidig er lovverket tilpasset kirkens spesielle stilling som trossamfunn. Som eiendomsforvalter har kirken de samme rettigheter og plikter som andre offentlige eiendomsbesittere.

De viktigste lovene som berører forvaltningen av kirkene, er kirkeloven, gravferdsloven, kulturminneloven og plan- og bygningsloven, og i noen sammenhenger brannvernloven og arbeidsmiljøloven. Figur 4.1 illustrerer kirkeforvaltningens rammebetingelser på lovområdet.

Kirkeloven

Da kirkeloven (KL) og gravferdsloven (GFL) trådte i kraft 1.1.1997, fikk den norske kirke et konsistent og oppdatert lovverk som regulerer virksomheten på alle plan. Disse to lovene avløste så godt som all eldre kirkelig lovgivning.

Et hovedprinsipp i kirkeloven er at saker som angår kirken skal behandles og avgjøres av egne kirkelige organer. Styringsorganene på lokalplan er menighetsråd og kirkelig fellesråd,

Figur 4-1 Kirkeforvaltningens juridiske rammeverk. Figuren viser de lovene (med forskrifter) som man oftest må forholde seg til i forbindelse med forvaltning av kirkene.

regionalt er det bispedømmeråd og biskop og sentralt deles myndigheten mellom Kultur- og kirke-departementet (KKD) og Kirkemøtet/Kirkerådet. Sammenlignet med tidligere lovgivning fikk den lokale kirke en mer selvstendig stilling, særlig i forhold til kommunene.

Med *kirke* menes i loven ”soknekirke eller kapell som er godkjent av Kongen eller departementet, eller som er kirke fra gammelt av” (§17). Lovens hovedregel at det skal være kirke i hvert sokn (§ 17). Ny kirke skal bygges når den gamle er tilintetgjort eller ubrukelig, har blitt for liten eller når det dannes et nytt sokn uten kirke fra før (§ 21).

Kirken er soknets eiendom og forvaltes av kirkelig fellestråd i kommunen (§§ 17 og 18). I kommuner med bare ett sokn, er det menighetsrådet som utøver fellestrådets funksjoner (§ 5). Kommunen har ansvar for å utrede utgifter til den lokale kirkes drift, herunder bygging, drift og vedlikehold av soknekirkene, etter budsjettforslag fra fellestrådet. Etter avtale med kirkelig fellestråd kan kommunal tjenesteyting tre i stedet for særskilt bevilgning (§ 15)¹³. Mange fellestråd har inngått avtale med kommunen om bl.a. administrative og tekniske tjenester.

I 1999 var det 1312 sokn i Den norske kirke. Samtidig var det registrert 1754 menighetskirker og 927 andre kirker og lokaler vigslet til kirkelig bruk. En regner med at ca. 1620 av kirkene

¹³ I bygningsforvaltningsterminologi kan tjenesteyting sammenlignes med ”outtasking”, dvs. at en ekstern partner (kommunen) leverer tjenestene, mens den faglige ledelsen og det formelle ansvaret fortsatt ligger hos fellestrådet.

Figur 4-2 Oversikt over departementets, biskopens og bispedømmerrådets godkjenningsmyndighet etter kirkeloven.

faller inn under lovens kirkebegrep (Årbok for Dnk 1999). De andre, som kan være bydelskirker, bedehuskapell, sportskapell, institusjonkapell osv., omfattes ikke av loven, og eierne står selv ansvarlige for driften. For ”ekstrakirker” som eies av menigheter, foreligger det vanligvis avtale med kommunen om at de skal drives på tilnærmet samme vilkår som soknekirkene.

Mange tiltak i kirkeforvaltningen krever tillatelse av overordnet kirkelig myndighet (se figur 4.2). *Kultur- og kirkedepartementet* skal godkjenne oppføring, ombygging, utvidelse og nedleggelse av kirke. Det samme gjelder tomt til oppføring av kirke, tegninger, kostnadsoverslag og finansieringsplan. I spredtbygd område er bebyggelse ikke tillatt nærmere kirke enn 60 meter uten særskilt tillatelse (§ 21).

Biskopen skal godkjenne anskaffelse og avhendelse av kirkelig inventar og utstyr (§ 18). Departementet har dessuten delegert til biskopen myndighet til å godkjenne ombygging og utvidelse av kirker samt til å tillate bebyggelse nærmere kirke enn 60 meter.

Bispedømmerrådet har godkjenningsmyndighet for en del saker som gjelder soknenes økonomiforvaltning. Bispedømmerrådet skal godkjenne

- låneopptak gjort av menighetsråd eller fellelsråd på soknets vegne (§ 16),
- avhending av fast eiendom som ikke er nødvendig for kirken (§ 18),
- bruk av en kirkes fondskapital og bruk av fondsavkastning til andre formål enn kirkens drift og vedlikehold (§ 19) og
- betalingsreglement for bruk av kirke til andre formål enn gudstjeneste m.v. (§ 20).

Kulturminneloven

Kulturminneloven (KML) har som formål å verne kulturminner og kulturmiljøer både som del av vår kulturarv og identitet og som ledd i en helhetlig miljø- og ressursforvaltning (§ 1). Det er kulturhistorisk eller arkitektonisk verdifulle kulturminner og kulturmiljøer som kan vernes, herunder lokaliteter det knytter seg historiske hendelser, tro eller tradisjon til (§ 2). Gjennom vernet kan man også bevare eksempler på eldre håndverk og driftsmåter.

Kulturminneloven har tre ulike fredningsordninger:

1. *Automatisk fredning* av alle kulturminner fra oldtid og middelalder (inntil år 1537) etter § 4 første ledd. Ved lovendring pr. 01.01.2001 ble det tilføyd et nytt tredje ledd som også innfører automatisk fredning for alle stående byggverk med opprinnelse fra perioden 1537-1649.
2. *Fredning ved enkeltvedtak* av bygninger, anlegg m.v. fra nyere tid. Fredningen omfatter fast inventar og evt. større løst inventar som er særskilt spesifisert (§ 15).
3. *Fredning av kulturmiljø* for å bevare områdetets kulturhistoriske verdi (§ 20).

Området rundt et fredet kulturminne kan fredes for å bevare virkningen av det i miljøet (§ 19). En lignende vernebestemmelse finnes i plan- og bygningslovens § 25.6, som gir hjemmel for å regulere kulturhistorisk verdifulle områder til ”spesialområde bevaring”.

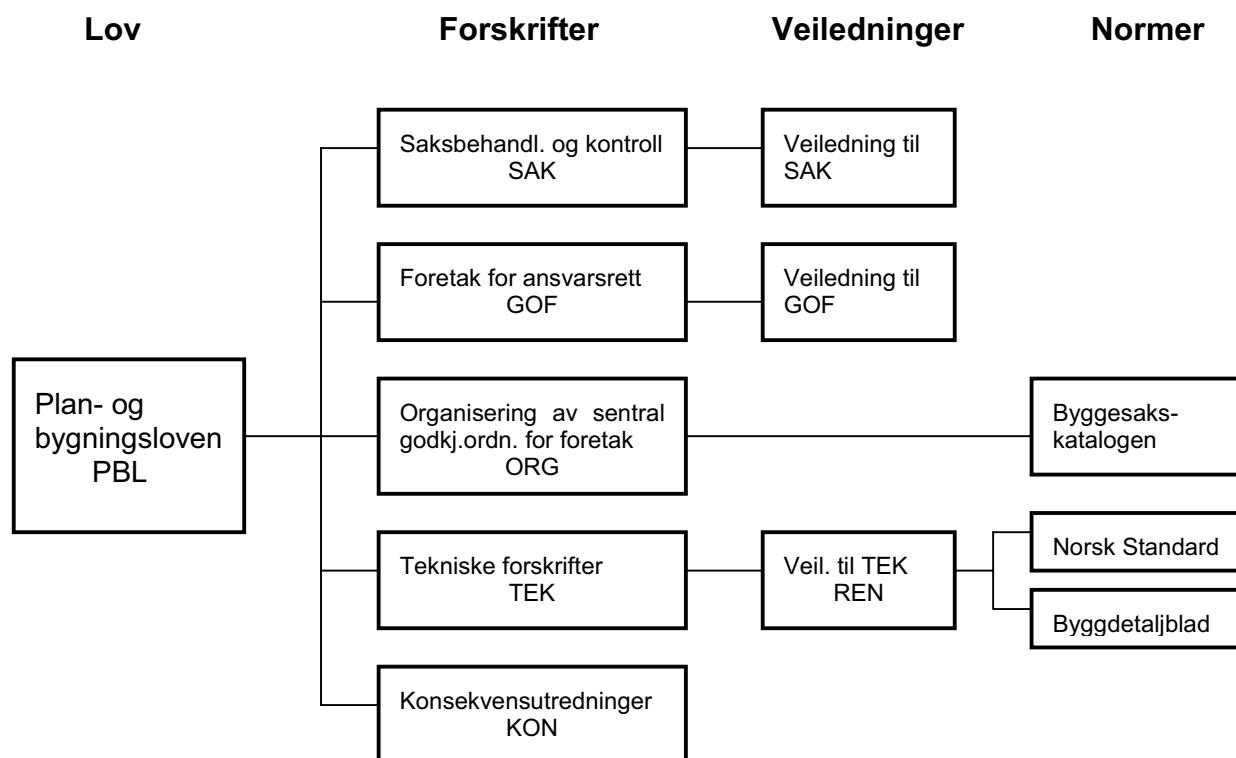
Riksantikvaren er Miljøverndepartementets utøvende organ for kulturminnevern, og er delegert myndighet til å frede bygninger og anlegg m.v. etter kulturminnelovens §§ 15 og 19. Fredningssaker er underlagt en omfattende prosedyre som involverer berørte grunneiere, rettighetshavere, organisasjoner, kommuner og andre offentlige myndigheter. Fredning innebærer at det må søkes om tillatelse til å sette i gang alle typer tiltak som går ut over vanlig vedlikehold. Vedtak gjort av Riksantikvaren kan påklages til departementet. Eier av en fredet bygning har plikt til å vedlikeholde den slik at den ikke forfaller (§ 17).

Dersom et kulturminne står i umiddelbar fare for å bli ødelagt eller miste sin verdi, er både Riksantikvaren, fylkeskommunen og Samisk kulturminneråd delegert myndighet til å fatte vedtak om midlertidig fredning (§ 22.4). Midlertidig fredning kan bare anvendes i tilfeller der man har til hensikt å gjennomføre en permanent fredning etter lovens §§ 15, 19 eller 20, og ikke som et midlertidig vern i påvente av reguleringsplan el. lign.

Verneverdige bygg som eies av staten har tradisjonelt ikke vært vedtaksfredet, men har vært ført opp på egne lister som ”administrativt fredete bygg”. Siden begynnelsen av 80-tallet er det gjennomført flere prosjekter for å gi statens verneverdige bygninger et formelt vern. Det gjelder bl.a. fredning av prestegårder og verneplaner for Forsvarets bygninger, Kystverkets fyrstasjoner og NSBs jernbanebygninger. De seinere år har en lang rekke slike bygninger blitt fredet ved enkeltvedtak etter kulturminneloven. Ved en ny § 22a i kulturminneloven kan statens byggverk og anlegg fredes på en enklere måte, ved forskrift i stedet for enkeltvedtak.

Plan- og bygningsloven

Plan- og bygningsloven (PBL) med forskrifter er det sentrale lovverket for all nybygging, ombygging og endring av byggverk, samt for arealplanlegging. Loven gir regler om saksbehandlingen og definerer hvilke tekniske krav et bygg skal oppfylle. Ved en lovrevisjon i 1996 ble det innført nye bestemmelser og forskrifter om saksbehandling og kontroll, og for godkjenning av ansvarlige foretak. Figur 4.3 viser det nye lov- og forskriftssystemet som ble gjort gjeldende fra 1.7.1997.

Figur 4-3 Oversikt over plan- og bygningslovgivningen som ble gjort gjeldende fra 01.07 1997.

Lovens hovedregel er at de kommunale bygningsmyndighetene må gi tillatelse før søknads- eller meldepliktige byggetiltak blir satt i verk (§ 93). For nybygg gjelder lovens krav fullt ut, mens det for eksisterende bebyggelse kan gis dispensasjon når det finnes forsvarlig ut fra helsemessige og brann- og bygningstekniske hensyn og bygget ikke kommer mer i strid med loven enn det er fra før (§ 88). Bygningsmyndighetene skal påse at byggetiltakene får en teknisk tilfredsstillende utførelse, og at de får en god estetisk utforming og tilpasning til omgivelsene (§ 74). Historisk, arkitektonisk eller annen kulturell verdi som knytter seg til et byggverks ytre, skal så vidt mulig bevares (§ 92). Endringer i interiør eller inventar omfattes ikke av loven.

Kommunen har samordningsplikt i forhold til andre myndigheter, og innhenter nødvendige tillatelser eller uttalelser fra disse dersom det ikke er gjort på forhånd. Det kan gjelde helsemyndighet, brannvernmyndighet, arbeidstilsyn, vegmyndighet, forurensningsmyndighet, havnemyndighet, Sivilforsvaret, jordlovmyndighet, friluftsmyndighet og fredningsmyndighet (§ 95.2).

Etter de nye reglene kan saksbehandlingen starte med at det holdes forhåndskonferanse mellom tiltakshaver og kommunen for nærmere avklaring av rammer og innhold i tiltaket. Reglene åpner for trinnvis behandling av søknaden, slik at det først gis en rammetillatelse som avklarer forholdene mellom tiltakshaver og samfunnet rundt (naboforhold, bruksformål, byggeareal, plassering og høyde av bygg osv.), og deretter en igangsettingstillatelse når bygningsmyndighetene har mottatt og godkjent alle dokumenter (tegninger, beregninger, tillatelser, ansvarshavende, kontrollplaner m.v.). Tiltakshaver er pålagt å utføre dokumentert egenkontroll eller sørge for uavhengig kontroll under byggefasen.

Enkelte helt små tiltak kan gjennomføres uten søknad (SAK § 7). Det gjelder oppføring av frittliggende bod/skur på inntil 15 m², flytting av lettvegger, arbeid med enkle installasjoner osv. Tiltak i forbindelse med kirker vil vanligvis ikke komme inn under disse reglene.

Loven inneholder en rammebestemmelse om vedlikehold og utbedring (§ 89). Eier har plikt til å holde byggverk og installasjoner i slik stand at de ikke er til fare eller ulempe for person eller eiendom, eller virker skjemmende i seg selv eller i forhold til omgivelsene.

Lovens planbestemmelser (kap. VI og VII) kommer i økende grad til anvendelse også for kirker og tilhørende bygg. Kirkene ligger ofte på sentrale steder i kommunen eller bygda, og vil derfor regelmessig bli berørt av kommunens utbyggingsplaner. I en kommuneplan vil kirken og kirkegården inngå i arealbrukskategoriene byggeområder eller landbruks-, natur- og friluftsområder (§ 20-4). I en regulerings- eller bebyggelsesplan vil kirketomta vanligvis bli regulert som byggeområde for offentlig bebyggelse og kirkegården som spesialområde for grav- og urnelund. Her foreligger imidlertid også muligheten for å regulere kirken og dens omgivelser til spesialområde bevaring (§ 25.6), for eksempel der kirken, kirkegården og prestegården samlet utgjør et verdifullt kulturmiljø. Nærmere regler om utforming og bruk av arealer og bygninger innenfor reguleringsområdet kan gis i reguleringsbestemmelser (§ 26).

Brannvernloven og brannsynsforskriften

Brannvernloven gir regler om brannforebyggende tiltak og brannvern i eksisterende bygg. Loven pålegger kommunen å føre fortegnelse over spesielle bygninger og anlegg der brann kan medføre store skader på liv og helse eller materielle verdier (§ 22). Kirkene vil normalt utpeke seg som slike særskilte brannobjekt, der brannvesenet skal gjennomføre regelmessig brannteknisk inspeksjon (brannsyn) (§ 23).

“*Forskrift om brannforebyggende tiltak og brannsyn*” (FOBTOB) gir nærmere retningslinjer for hva som er akseptabel brannsikkerhet. Som hovedregel skal personsikkerheten være like høy i eksisterende bygg som i nybygg. Hvis bygningslovens krav ikke kan oppfylles direkte, kan brannvernmyndighetene pålegge byggeier å gjennomføre kompenserende tiltak.

Arbeidsmiljøloven, internkontrollforskriften og byggherreforskriften

Arbeidsmiljøloven skal sikre arbeidstakere et trygt arbeidsmiljø, trygge tilsetningsforhold og en meningsfylt arbeidssituasjon. I tilknytning til loven har Miljøverndepartementet fastsatt en rekke forskrifter, hvorav internkontrollforskriften og byggherreforskriften er de mest sentrale i kirkeforvaltningen.

Internkontrollforskriften skal sikre at det blir gjennomført et systematisk helse-, miljø- og sikkerhetsarbeid i virksomheten i samsvar med de krav som er fastsatt i eller i medhold av arbeidsmiljøloven, forurensningsloven, brannvernloven m.v. Det er arbeidsgivers ansvar å innføre og utøve internkontrollen, men arbeidstakerne har både rett og plikt til å medvirke i arbeidet.

Byggherreforskriften skal ivareta sikkerhet, helse og arbeidsmiljø på bygge- og anleggsplasser, og kommer til anvendelse når enkeltmannsforetak eller firma engasjeres for å gjennomføre prosjekt som varer utover 30 virkedager eller overstiger 500 dagsverk. Byggherre eller prosjektleder skal i slike tilfeller melde fra om tiltaket til Arbeidstilsynet, og lage en plan som sikrer et fullt forsvarlig arbeidsmiljø. Hvis flere virksomheter er til stede, skal det utpekes en eller flere personer som har ansvar for å koordinere sikkerhet, helse og arbeidsmiljø både under utarbeidelse og gjennomføring av prosjektet.

4.2 Aktørene i kirkeforvaltningen

Kirkelige, antikvariske og kommunale organer

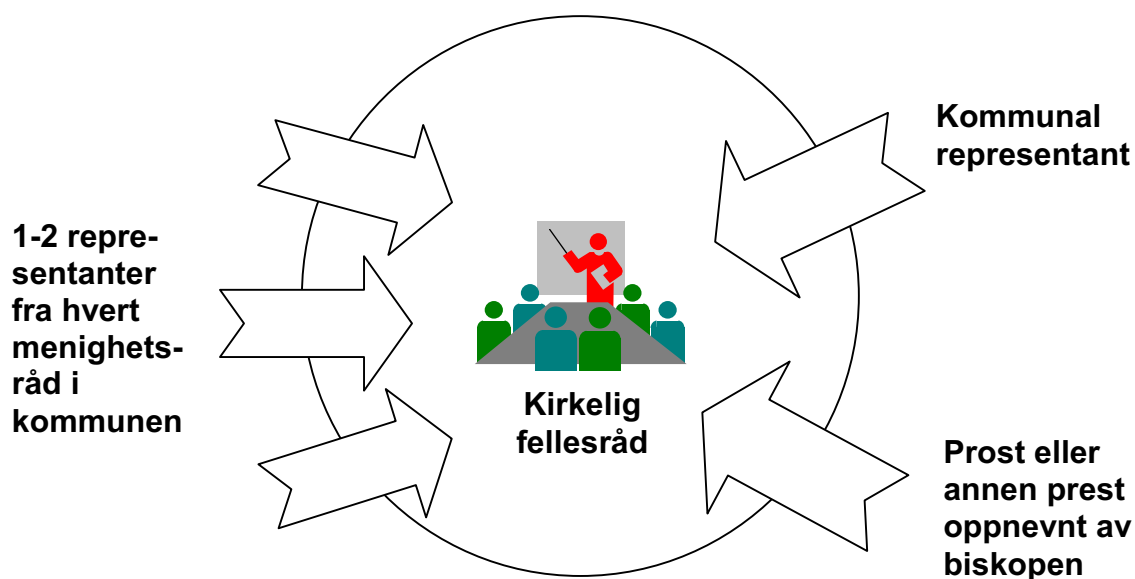
Lovgivningen bringer inn en rekke både kirkelige, antikvariske og kommunale organer i kirkeforvaltningen. Tabell 4.1 gir en oversikt over de vanligste aktørene når det gjelder

- bygging, drift og vedlikehold av kirker (kolonne 1-4, jfr. kapittel 4.5),
- forvaltning av inventar og utstyr (kolonne 5, jfr. kapittel 4.6),
- bruk av kirken (kolonne 6, jfr. kapittel 4.7).

Vi skal i det følgende se nærmere på aktørenes ulike oppgaver og roller.

Tabell 4.1 De vanligste aktørene og deres oppgaver i kirkeforvaltningen.

	(1) Oppføring og nedleggelse av kirke	(2) Endring av eksisterende kirke	(3) Reparasjon og større vedlikehold	(4) Løpende drift og vedlikehold	(5) Inventar og utstyr	(6) Bruk av kirken
Kirkelig fellesråd	Tiltakshaver	Tiltakshaver	Tiltakshaver	Driftsansvarlig	Forvaltningsansvarlig	Driftsansvarlig
Menighetsmøtet	Uttalelse	Evt. uttalelse				
Menighetsrådet	Innstilling til uttalelse	Evt. innstilling til uttalelse			Føre fortegnelse	Godkjenne bruk og utleie
Menighetspresten(e)						Bruksrett for egne kirkelige handl. og arr.
Prosten	Påtegning	Påtegning	Tilsynsmyndighet	Tilsynsmyndighet	Påtegning	Påtegning ved klage
Biskopen	Uttal. til dep. Vigsling	Godkjenning av planer			Godkjenning	Tilsynsmynd. Klageinstans
Bispedømmerådet	Godkjenne evt. lån	Godkjenne evt. lån			Godkj. evt. bruk av fond	
KK-departementet	Godkjenning av planer	Klageinstans				
Riksantikvaren	Evt. uttalelse / godkjenning	Evt. uttalelse / godkjenning	Evt. uttalelse / godkjenning		Uttalelse vedr. eldre kirker	
Fylkeskommunen			Evt. rådgivning om bygn.tiltak			
Kommunestyret	Finansiering	Finansiering	Dekke DV-utgifter	Dekke DV-utgifter	Finansiering	Dekke DV-utgifter
Plan- og bygn.etaten	Byggetillatelse	Evt. byggetillatelse				
Brannvesenet	Evt. uttalelse	Evt. uttalelse				Brannsyn

Figur 4-4 Kirkelig fellesråds sammensetning. Rådet er en viktig møteplass for de lokale kirkelige aktørene.

Soknets organer

Kirkelig fellesråd skal ivareta administrative og økonomiske oppgaver på vegne av soknene i kommunen (KL § 14). Fellesrådet har ikke direkte ansvar for virksomheten i menighetene, men legger likevel viktige rammer gjennom utarbeiding av mål og planer og gjennom disponering av personell og økonomi. I kirkeforvaltningen opptrer fellesrådet som byggherre og tiltakshaver i forhold til bygningsloven, og har generelt forvaltnings- og driftsansvar for kirkens bygg og eiendommer etter kirkeloven. Mange fellesråd har inngått avtaler om kommunal tjenesteyting, bl.a. når det gjelder tekniske tjenester. Fellesrådet er en viktig arena for de kirkelige aktørene i kommunen, der representanter både fra menighetsrådene, kommunen og den geistlige tjenesten møtes (se figur 4.4).

Menighetsrådet er kirkens eneste folkevalgte organ, og opptrer på soknets vegne i alle saker som ikke uttrykkelig er lagt til kirkelig fellesråd eller andre organ. Menighetsrådet har virksomhetsansvar for menighetsarbeidet i soknet, med bl.a. forkynnelse, undervisning, kirkemusikk og diakoni. Kirkebyggets sentrale plass i menighetslivet gjør at menighetsrådet ofte tar initiativ overfor fellesrådet (og gjerne bidrar selv) til vedlikehold, oppgradering og utskifting. Menighetsrådet forbereder og gir innstilling i alle saker som legges fram for menighetsmøtet til uttalelse.

Menighetsmøtet er åpent for alle stemmeberettigede i soknet. Det har avgjørelsesmyndighet i saker om innføring av ny salmebok, liturgi m.v., og skal ellers uttale seg om viktige saker for soknet. I kirkeforvaltningen gjelder det bl.a. spørsmål om oppføring og nedleggelse av kirke. Departementet og andre kirkelige myndigheter kan ellers be om menighetsmøtets uttalelse i enkeltsaker, eller menighetsmøtet kan uttale seg av eget tiltak.

Organer på prosti- og bispedømmeplan

Prosten er biskopens medhjelper og administrativ mellominstans mellom menighetsråd/fellesråd og biskop/bispedømmeråd. Prosten skal ifølge tjenesteordningen holde seg orientert

om og følge opp saker som gjelder prostiets kirker og kirkegårder, og uttale seg i saker som angår disse. Alle saker som går fra lavere til høyere instans skal innom prosten for påtegning.

Biskopen er leder for den geistlige tjenesten i bispedømmet, og skal gjennom forkynnelse og sakramentsforvaltning ta vare på læren og bekjennelsen, fremme og bevare kirkens enhet, og rettlede og oppmuntre bispedømmets menigheter, kirkelig tilsatte og øvrige medarbeidere. Biskopen har også oppgaver i kirkeforvaltningen bl.a. med å godkjenne inventar og utstyr (KL § 18) og planer for ombygging og utvidelse av kirker (etter delegasjon til KL § 21). Den løpende bruken av kirkene er underlagt biskopens tilsynsmyndighet (§ 1 i Kirkerådets regler for bruk av kirken).

Bispedømmerådet har ansvar for å tilsette menighetsprester og fordele statlige tilskudd til kateket- og diakonstillinger i bispedømmet. Innen kirkeforvaltningen er bispedømmerådet tillagt godkjenningsmyndighet for en del saker som gjelder soknens økonomi, så som låneopptak, bruk av kirkefond, avhendelse av eiendom og betalingsregulativ for bruk av kirker (KL §§ 16, 18, 19, 20). Rådet har også viktige oppgaver etter gravferdsloven, og skal godkjenne planer for anlegg og endring av kirkegård med tilhørende bygninger (GFL § 4), godkjenne kirkegårdsvedtekter (§ 21) og være klageinstans for enkeltvedtak truffet av menighetsråd eller fellesråd (§ 24). Bispedømmerådet er høringsinstans og har innsigelsesrett mot kommunale arealplaner som berører kirkelige interesser.

Bispedømmekontorene er fellesadministrasjon for de to forvaltningsgrenene biskop og bispedømmeråd. Ved hvert kontor er det en egen konsulent for behandling av saker som gjelder eiendommer, bygg og anlegg (kirker, kirkegårder, presteboliger m.v.). Tidligere var det Stiftsdireksjonen (biskopen og fylkesmannen) som utgjorde kirkens "overtilsyn" og som hadde avgjørelsesmyndighet i de fleste kirke- og kirkegårdssakene. Stiftsdireksjonen ble nedlagt ved innføringen av ny kirkelov i 1997.

Sentrale kirkelige organer

Kultur- og kirkedepartementets kirkeavdeling er fagdepartement for Den norske kirke. Departementet forvalter og gir forskrifter til kirkeloven og gravferdsloven og godkjenner planer for oppføring og nedleggelse av kirke samt godkjenner kirketomt. Departementet forbereder også kirkelige saker for *Stortinget* (lovproposisjoner og Stortingsmeldinger) og for *Kongen* (utnevning av biskoper og proster samt regler og ordninger som fastsettes ved kongelig resolusjon etter Grunnlovens § 16).

Kirkekonsulenten er kirkedepartementets rådgiver i saker som gjelder kirkebygg, inventar og kirkekunst. Ved siden av den sentrale behandlingen av saker for departementet, bistår kirkekonsulenten biskopene og kirkelige fellesråd med rådgivning. Når det gjelder gamle kirker er det kirkekonsulentens oppgave å vurdere den funksjonelle siden, dvs. tilrettelegging for funksjonshemmede, romforhold, liturgiske funksjoner m.v., mens Riksantikvaren vurderer antikvariske forhold. Departementet har en tilsvarende konsulentstilling for kirkegårder.

Kirkemøtet er kirkens øverste representative organ, og har de seinere år blitt tillagt vesentlige oppgaver når det gjelder kirkens liturgier og indre ordninger. Denne myndigheten er dels delegert fra Kongen og dels hjemlet direkte i den nye kirkeloven. Kirkemøtet spiller foreløpig en underordnet rolle i kirkeforvaltningen.

Riksantikvaren

Riksantikvarembetet ble opprettet i 1912, og utviklet seg som en departementsavdeling fram til det i 1990 ble utskilt som eget direktorat under Miljøverndepartementet. Riksantikvaren er rådgivende og utøvende faginstans for forvaltning av kulturminner og kulturmiljøer i hele landet, og er delegert fredningsmyndighet etter kulturminneloven. Direktoratet tar selv hånd om all saksbehandling som gjelder middelalderbygninger (bygd før 1537), kirker og statens verneverdige bygninger. Løpende bygningssaker er ellers delegert til fylkeskommunene. Kirkesakene sorterer under konserveringsseksjonen eller bygningsvernseksjonen, som hver bruker 2-3 årsverk på denne sakstypen.

Norsk institutt for kulturminneforskning (NIKU) er utgått fra Riksantikvaren, og arbeider bl.a. med restaurering av kirkekunst og kirketekstiler.

Det var *Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring* som i sin tid tok initiativet til opprettelsen av Riksantikvarembetet. Foreningen hadde fra begynnelsen i 1844 nettopp bevaring av middelalderske stavkirker og steinbygninger som sin hovedsak, og har helt fram til vår tid vært en pådriver i mange kirkerestaureringssaker. Fra midten av 1800-tallet har foreningen kjøpt 8 av landets 28 stavkirker for å hindre at de ble revet.

Fylkeskommunen

Fylkeskommunens ansvar for kulturminnesaker er vanligvis lagt til fylkeskulturavdelingen, og ivaretas av fylkeskonservatoren eller en tilsvarende seksjon. Avdelingen har et generelt ansvar for kulturminnevernet i fylket, og er faglig rådgiver for fylkeskommunen og kommunene. Fylkeskommunen er høringsinstans i plansaker som berører kulturminner, og gir uttalelse i alle saker som gjelder riving eller vesentlig endring av bygning/ anlegg oppført før 1850 når tiltaket krever tillatelse etter plan- og bygningsloven (KML § 25). Fylkeskulturavdelingen forbereder fredningssaker og forvalter vedtaksfredete bygninger innen sine områder. Noen utfører også arkeologiske utgravninger og andre oppgaver på oppdrag fra Riksantikvaren.

Fylkeskommunens befatning med kirker begrenser seg i hovedsak til å gi råd og veiledning om istandsetting, restaurering og vedlikehold av kirker som ikke er vernet eller bevaringsverdige. I Oslo utøver Byantikvaren disse funksjonene.

Kommunen

Etter den gamle kirkeloven var kommunestyret å oppfatte som et kirkelig organ og kirkens detaljbudsjett ("kirkekassa"), var en del av kommunebudsjettet. Etter den nye kirkeloven har kommunen fortsatt ansvar for å bevilge penger til den lokale kirkes drift, men det er fellesrådet som er forvaltningsorgan. Fellesrådet avgjør selv hvordan kirkeforvaltningen skal organiseres, men de fleste har inngått en tjenesteytingsavtale med kommunen etter KL § 15. Innholdet i avtalene kan være mer eller mindre omfattende, som regel dreier det seg om en videreføring av tidligere ordninger. Omfanget av kommunalt engasjement når det gjelder kirkebyggene kan variere fra enkel teknisk rådgivning til fullt kommunalt vedlikeholdsansvar, hvor teknisk etat har ansvar både for planlegging, gjennomføring og finansiering av vedlikeholdstiltakene ("outsourcing").

Kirken må ellers forholde seg til de kommunale regulerings-, bygnings- og brannmyndighetene på lik linje med andre huseiere i kommunen.

4.3 Kirkelig økonomi

Finansiering av bygge- og vedlikeholdstiltak i kirkene

Både kommunene, menighetene og staten bidrar økonomisk til Den norske kirkes drift. Vi skal her se på hvilket ansvar de ulike aktørene har for kirkelige bygge- og vedlikeholdstiltak.

Kommunen

Kommunen er primæransvarlig for bygging, drift og vedlikehold av kirker, etter kirkelovens § 15. Midler til løpende drift og vedlikehold må kommunen bevilge av sine egne driftsmidler, mens kirkelige investeringer enten finansieres med driftsmidler eller med lån som kommunen skaffer til veie og betjener.

Menighetsråd og fellesråd

Enkelte menigheter disponerer særskilte kirkefond. Etter kirkelovens § 19 skal slik kapital som er knyttet til en kirke samles i et kirkefond, som forvaltes av kirkelig fellesråd. Avkastningen skal benyttes til kirkens drift og vedlikehold. Fondets kapital kan med bispedømmerådets samtykke benyttes til kirkelige formål i soknet, eller i andre sokn innen kommunen.

Kirkeloven gir ellers både menighetsråd og fellesråd anledning til å ta opp lån på soknets vegne. Dette må i hvert tilfelle godkjennes av bispedømmerådet. Det må i så fall dokumenteres at lånet med rimelig sikkerhet kan betjenes, enten ved bruk av innsamlede midler, tilgjengelig kapital eller overføringer fra kommunen.

Tiltak kan også finansieres med innsamlede midler. F.eks. ved anskaffelse av orgel er det vanlig at menigheten samler inn en del av beløpet, mens kommunen dekker resten.

Opplysningsvesenets fond

Opplysningsvesenets fond ble opprettet i 1821 for å sikre at verdien av prestegårdene fortsatt skulle komme geistligheten og kirken til gode. Grunnlovens § 106 sier at "*Saavel Kjøbesummer som Indtægter af det Geistligheden beneficerede Gods skal blot anvendes til Geistlighedens Bedste og Oplysningens Fremme.*" Nærmere regler om forvaltningen av fondets eiendommer og kapital er gitt i "Lov om Opplysningsvesenets Fond" av 07.06.1996.

Et utslag av statskirkesystemet er at det juridisk ikke kan fastslås om verdiene i fondet tilhører staten eller kirken. Loven av 1996 ble da også utformet slik at man ikke trengte å ta stilling til eierskapet, man fastslo bare at fondet skulle komme kirken til gode og forvaltes i samsvar med Grunnlovens forutsetninger. Seinere har det vært strid mellom ulike regjeringer om kirken selv burde eie og forvalte fondet, f. eks. til vedlikehold av middelalderkirker og bygging av nye kirker. Slike forslag har tidligere vært fremmet bl.a. av det kirkelige Hilleutvalget i 1989, og ville være i samsvar tilsvarende ordninger i Danmark, Sverige og Finland.

Fondskapitalen i Opplysningsvesenets fond var pr. 1.1.2000 på ca. 1 milliard kroner. Kapitalen kan lånes ut til kirkelige formål, mens avkastningen bl.a. skal brukes til vedlikehold av presteboliger og tiltak i menighetene. Kommuner, fellesråd og menighetsråd kan her søke om rimelige lån til kirkelige investeringer.

Tabell 4.2 Livssyklus kostnader etter NS 3454 anvendt på kirkelig FDVU.

			Livssyklus kostnader	Hvem dekker kostnadene?
B Y G G			10 Kapitalkostnader 11 Prosjektkostnader 12 Tomteverdi/nåverdi av festeavgift 13 Restverdi :	Kapitalkostnadene er primært kommunens ansvar, og dekkes normalt ved lånefinansiering. Opplysningsvesenets fond kan gi gunstige lån. Ofte vil menigheten stille med noe egenkapital fra kirkefond eller innsamlede midler til nyinvesteringer
			20 Forvaltningskostnader 21 Skatter og avgifter 22 Forsikringer 23 Administrasjon :	Forvaltningskostnadene hører til kommunens primærforpliktelser. I stedet for bevilgning, kan kommunen gi tjenesteyting. Kirkene er fritatt for eiendomsskatt.
O G E I E	F M	F	30 Driftskostnader 31 Løpende drift 32 Renhold 33 Energi (olje, el, fjernvarme, annet) 34 Vann og avløp 35 Avfallshåndtering 36 Vakt og sikring 37 Utomhusanlegg :	Driftskostnadene dekkes av kommunen. Løpende drift skjer normalt med egne ansatte (kirketjenere, renholdere m.v.) Utomhusanlegg stelles og vedlikeholdes gjerne av kirkegårdsbetjeningen (dvs. egne ansatte, kommunens parkavdeling el.lign.).
			40 Vedlikeholdskostnader 41 Planlagt vedlikehold 42 Utskiftninger : 47 Utomhusanlegg :	Større vedlikehold dekkes av kommunen. Gjennomføringen skjer i regi av fellesrådet eller kommunen i henhold til tj.ytingsavtale. Riksantikvaren kan gi tilskudd til konservering og restaurering av eldre inventar og kirkekunst, og i enkelte tilfeller til merkostnader ved restaurering. Utomhusanlegg: Som i punkt 3.
N D O M S F O R V A L T N I N G	F a c i l i t i e s	D	50 Utviklingskostnader 51 Løpende ombygging 52 Offentlige krav og pålegg 53 Oppgradering : 57 Utomhusanlegg :	Utviklingskostnader dekkes normalt av kommunen. Menighetsråd/fellesråd vil i noen tilfeller prioritere oppgradering og nye tiltak i kirkene så høyt at de helt eller delvis finansierer dem selv. Utvikling av utomhusanlegg kan skje som tjenesteyting fra komm. parkavdeling el.lign.
			60 (Ledig)	
N S 3 4 5 4		U	70 Service/støttekostnad til kjernevirksomheten	Disse kontoklassene er et tillegg til NS 3454. De er mindre aktuelle i forbindelse med FDV av kirker.
			80 Potensiale i eiendom	
			90 (Ledig)	
T I L L E G G				

Tilskudd fra Miljøverndepartementet til fredete og verneverdige bygninger

Miljøverndepartementet har to tilskuddsordninger som kan komme kirker til gode:

(1) *Tilskudd til vern og sikring av fredete og verneverdige bygninger.* Midlene skal brukes til større vedlikeholds- og restaureringsarbeid, og det blir lagt vekt på utvikling av håndverkskompetanse og bruk av tradisjonelle håndverksteknikker og materialer. Søknaden sendes til fylkeskommunen.

(2) *Tilskudd til middelalderbygninger og anlegg.* Midlene skal brukes til å verne og sikre automatisk fredete bygninger og ruiner fra middelalderen. Søknaden sendes til Riksantikvaren.

Rundskrivet om forvaltning av kirker m.v. (jfr. kapittel 4.4) gir veiledning om tilskudd fra Riksantikvaren. Riksantikvaren kan gi tilskudd til konservering og restaurering av kirkeinventar og kirkekunst. I enkelte tilfeller kan det også gis støtte til merkostnader ved restaurering av kirkebygg. Det gis ikke støtte til ordinært løpende vedlikehold.

Livssyklus kostnader - hvem betaler for hva ?

Tabell 4.2 illustrerer livssyklus kostnadsmodellen i NS 3454 anvendt på kirkelig FDVU. Kolonnen lengst til høyre forteller hvem som vanligvis dekker de ulike kostnadene knyttet til kirkelige bygge-, drifts- og vedlikeholdstiltak. Sagt på en annen måte viser tabellen de økonomiske aktørenes ansvar (se ovenfor) distribuert på kontoklassene i NS 3454. Kommunens bidrag er løpende økonomiske forpliktelser regulert gjennom kirke-loven, mens de øvrige aktørenes bidrag er frivillige gaver eller bidrag til enkeltprosjekter fra offentlige låne- og tilskuddsordninger.

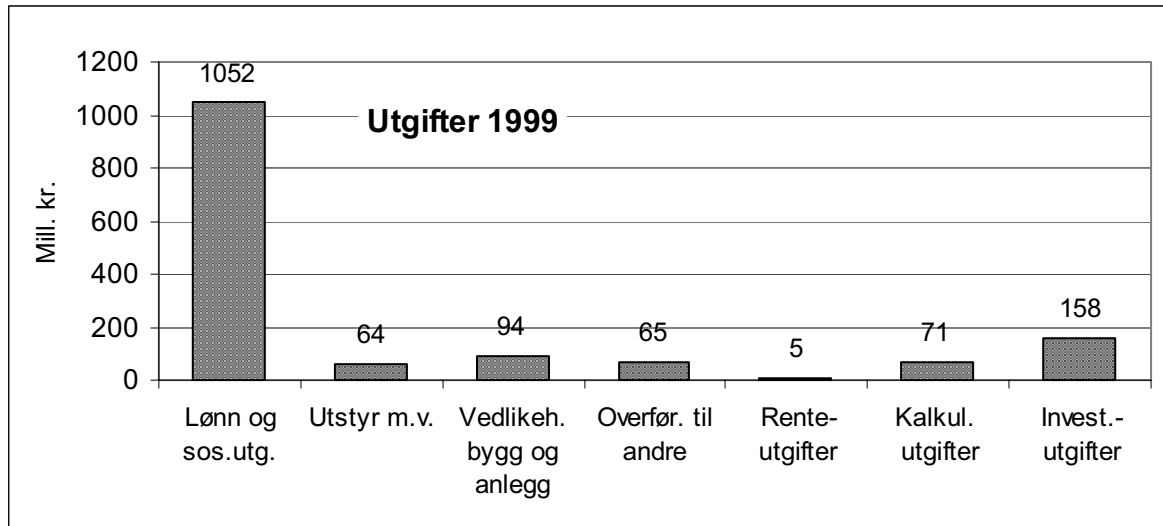
Hva koster det å drive Den norske kirke?

Statistisk sentralbyrå utgir hvert år regnskapsstatistikk for kirkelige fellestråd. Statistikken omfatter fellestrådernes totale virksomhet med drift av kirkekontor, kirker og kirkegårder. Figur 4.5 og 4.6 viser samlede utgifter og inntekter for fellestrådene i 1999, fordelt på hovedposter.

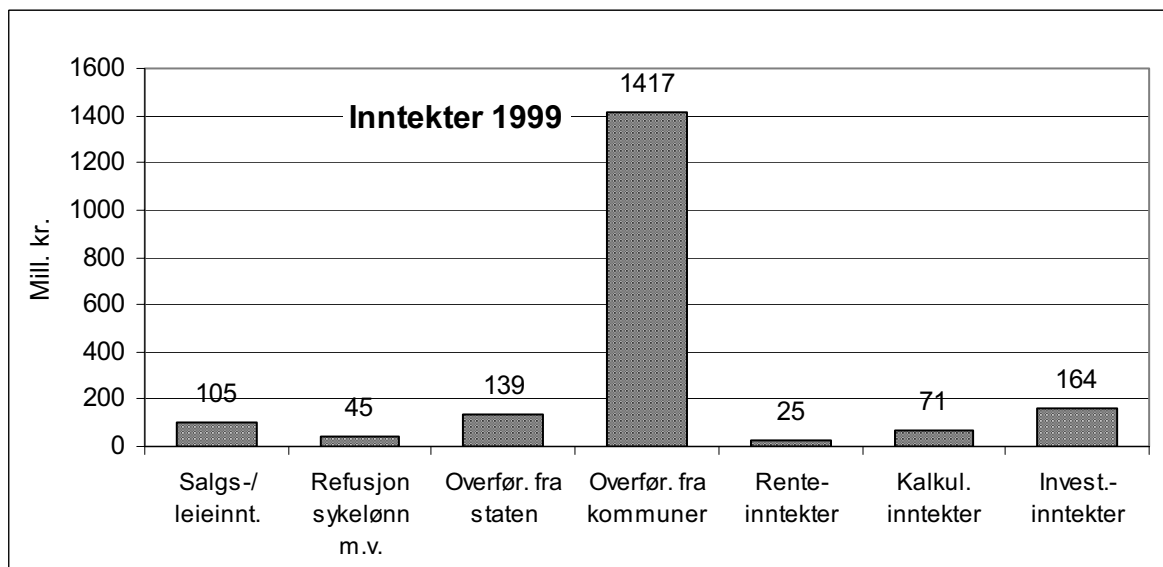
Samlede driftsutgifter var i 1999 1.731 mill. kr., hvorav 1.520 mill. (60,8 %) gikk til lønn, og 94 mill. (5,4 %) gikk til vedlikehold av bygg og anlegg. 71 mill. kr. (4,1 %) var kalkulatoriske driftsutgifter, dvs. tjenesteyting fra kommunen. Til investeringer ble det brukt i alt 158 mill. kr., hvorav 22 mill. kr. var tjenesteyting, avdrag på lån etc. *Samlede driftsinntekter* var 1.802 mill. kr., hvorav tilskuddet fra kommunene utgjorde 1.417 mill. (78,6 %). Direkte overføringer fra staten utgjorde 119 mill. kr. (6,6 %) og egne salgs- og leieinntekter 103 mill. kr. (5,7 %). Statstilskuddet er dels et generelt driftstilskudd (110 mill. kr), og dels øremerkede tilskudd til kontorholdsgodtgjørelse for prester og diakonale tiltak. Disse tilskuddene er fra 2002 lagt inn i statens rammetilskudd til kommunene, og vil framkomme som økte kommunale tilskudd. Til investeringer disponerte fellestrådene i alt 164 mill. kr., hvorav 45 mill. kr. var tjenesteyting fra kommunene og bruk av lån. *Samlet årsresultat*, dvs. summen av alle inntekter minus summen av alle utgifter ble 77 mill. kr. i 1999. Denne verdiøkningen framkommer i hovedsak som nyinvesteringer i bygg og anlegg.

Fellestrådernes driftsutgifter utgjorde i gjennomsnitt kr. 456 pr. innbygger i landet. Fordelt på bispedømmene brukte Oslo minst med kr. 184 pr. innbygger, og Sør-Hålogaland mest med kr. 533 pr. innbygger. I Møre bispedømme var gjennomsnittet kr. 487 pr. innbygger.

Statens bevilgninger til Den norske kirke var i 1999 på 880 mill. kr., hvorav 770 mill. kr. gikk til drift av bispekontorer og sentralkirkelige råd, prestelønninger m.v. og 110 mill. kr. var tilskudd til kirkelige fellesråd¹⁴. Dessuten ble det i menighetene samlet inn 155 mill. kr. i frivillige gaver, hvorav knapt 100 mill. kr. ble brukt til egen virksomhet mens resten gikk til ulike frivillige organisasjoner. Summerer vi den statlige, kommunale og frivillige innsatsen, hadde "Konsernet Den norske kirke" en omsetning på rundt 3 milliarder kroner i 1999.

Figur 4-5 Kirkelige fellesråds samlede utgifter i 1999 fordelt på hovedposter. Kilde: SSB.

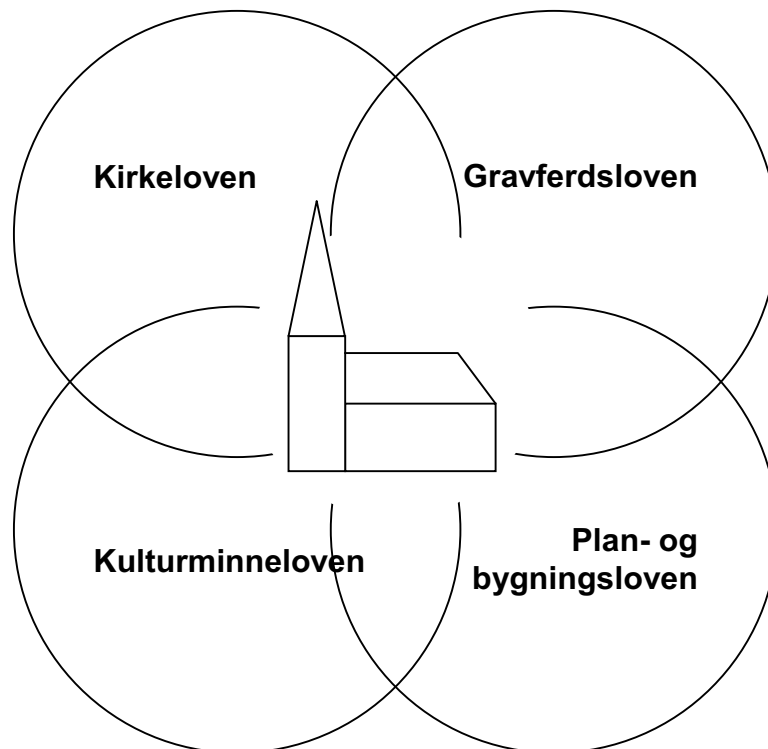
Figur 4-6 Kirkelige fellesråds samlede inntekter i 1999 fordelt på hovedposter. Kilde: SSB.

¹⁴ Kilde: St.meld. nr. 3 (1999-2000) Statsrekneskapen medrekna folketrygda for 1999, vedlegg 2.

4.4 Forvaltning av kirke og kirkens omgivelser som kulturminne og kulturmiljø

Rundskriv T-3/2000

Miljøverndepartementet og daværende Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet utga i april 2000 et felles rundskriv: *T-3/2000 Forvaltning av kirke, kirkegård og kirkens omgivelser som kulturminne og kulturmiljø*. Rundskrivet klargjør saksbehandlingsreglene på områder hvor kirkeloven, gravferdsloven, kulturminneloven og plan- og bygningsloven har overlappende interesser. Rundskrivet erstatter tidligere rundskriv fra 1948 om *Restaurering av kyrkjer og kyrkjeinventar* og fra 1967 om *Kirkens omgivelser*.

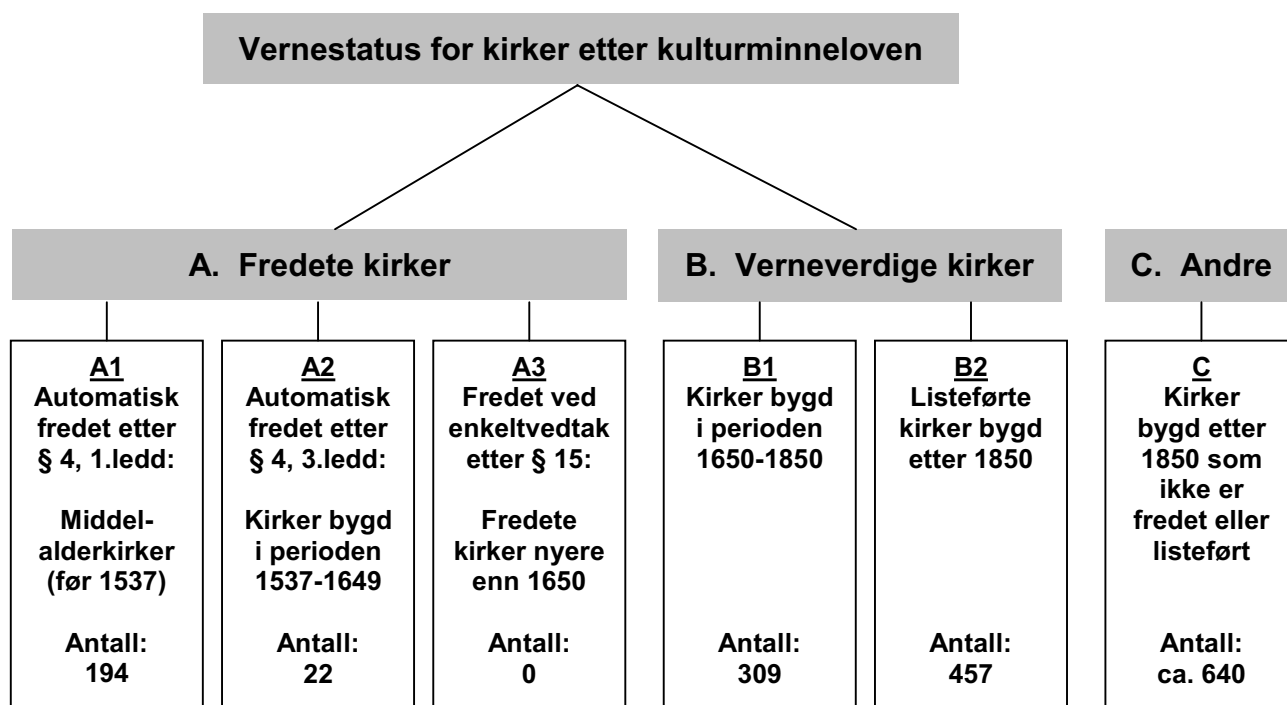
Figur 4-7 Rundskriv T-3/2000 klargjør saksbehandlingsreglene på områder hvor kirkeloven, gravferdsloven, kulturminneloven og plan- og bygningsloven har overlappende interesser.

Vernestatus og vernekategorier

Bygningers antikvariske vernestatus kan deles i 3 grupper eller grader etter kulturminneloven:

- A. *Fredete bygg* der Riksantikvaren har full myndighet mht. alle typer inngrep i bygget.
- B. *Verneverdige bygg* hvor Riksantikvaren har antikvarisk tilsyn og skal uttale seg før vedkommende myndighet gir tillatelse til bygningsmessige inngrep.
- C. *Andre bygg* som ikke er underlagt antikvarisk myndighet eller tilsyn.

Hver gruppe kan igjen deles i ulike vernekategorier ut fra alder og verneverdi. For kirker er det til sammen 6 ulike kategorier med ulik hjemmel og til dels ulike saksbehandlingsregler

Figur 4-8 Ulike vernekategorier for kirker etter kulturminneloven og rundskriv T-3/2000. Antall kirker i kategori A og B er i henhold til Riksantikvarens og KKD's omforente lister. Antall kirker i kategori C bygger på opplysninger fra kirkekonsulenten pr. 1.1.2002.

(se figur 4.8). Hvilke kirker som omfattes av hver kategori, framgår av omforente lister mellom Riksantikvaren og Kultur- og kirke departementet. Gruppene er:

A1 *Automatisk fredete middelalderkirker*

Alle middelalderkirker (dvs. med bygningsdeler fra før 1537) er automatisk fredet i medhold av KML § 4 første ledd bokstav a. Kategorien omfatter 161 steinkirker, 28 stavkirker, 2 andre trekirker med bevarte stavkonstruksjoner (Fåvang og Hol), 2 laftekirker (Fiskerkapellet på Maihaugen og Bjølstad i Sel) og 1 i bindingsverk (Vågå). Fredningen omfatter alle konstruksjoner, bygningsdeler og fast inventar, selv om deler av dette er fra nyere tid. Vernet omfatter også en sikringssone rundt bygget (§ 6). Ethvert inngrep i bygget må godkjennes av Riksantikvaren (§ 8).

Når det er aktuelt å gjennomføre tiltak på fredete kirker, skal saken tidligst mulig fremmes overfor både antikvariske og kirkelige myndigheter slik at disse sammen kan kommunisere om de ulike hensyn som skal ivaretas. Tiltaket kan først settes i verk når begge parter har gitt sin tillatelse.

A2 *Automatisk fredete kirker fra perioden 1537-1649*

I KML § 4 tredje ledd er bestemmelsen om automatisk fredning utvidet til også å gjelde alle erklærte stående byggverk med opprinnelse fra perioden 1537-1649. I denne første etterreformatoriske tiden ble det bare bygd et mindre antall kirker, og disse markerer et klart brudd med den middelalderiske byggeteknikk. Gruppen omfatter 22 kirker, hvorav 21 i laft og 1 i bindingsverk (Søgne). Verne- og forvaltningsreglene er de samme som for klasse A1, bortsett fra at søknad om dispensasjon for ombygging og utvidelse behandles etter § 15 a i stedet for etter § 8.

A3 *Kirker fra 1650 og nyere som er fredet ved enkeltvedtak*

Særlig verneverdige kirker fra 1650 og nyere kan fredes ved enkeltvedtak etter KML § 15. Riksantikvaren arbeider med fredning av flere kirker i denne gruppa, men pr. 1.1.2002 er det ingen som er formelt fredet. En fredning omfatter bygningen med fast inventar. Større løst inventar kan medtas, men må da være særskilt spesifisert. Et område rundt bygget kan også fredes (§ 19). Riksantikvaren kan dispensere fra fredningsvedtaket for tiltak som ikke medfører vesentlige inngrep i bygget (§ 15a). Enkeltvedtak gjort av Riksantikvaren kan klages inn for Miljøverndepartementet.

B1 *Verneverdige kirker fra perioden 1650-1850*

Kirker bygd i perioden 1650-1850 anses å ha en særlig verneverdi som kulturminner, og er derfor underlagt antikvarisk tilsyn av Riksantikvaren. Dette gjelder 309 kirker, hvorav 19 i mur. I antikvarisk sammenheng vurderes både bygget og dets faste og løse inventar som en enhet. Søknad om ombygging og utvidelse av slike kirker skal derfor alltid forelegges Riksantikvaren for vurdering før biskopen og eventuelt kommunen gir tillatelse. I tillegg gjelder KML § 25, som pålegger kommunen å sende melding om alle tiltak på bygning oppført før 1850 og som krever tillatelse etter plan- og bygningsloven, til fylkeskommunen.

Ved anskaffelse og avhendelse av inventar og utstyr av vesentlig betydning for kirkens interiør, skal også Riksantikvaren konsulteres før biskopen treffer sin avgjørelse. Biskopens vedtak kan påklages til KUF-departementet, mens kommunens vedtak kan påklages til fylkesmannen. Både kulturminnemyndighetene, kirkelig fellesråd og andre med rettslig klageinteresse har klageadgang.

B2 *Verneverdige listeførte kirker bygd etter 1850*

Denne gruppa omfatter 457 kirker bygd etter 1850 som har en særlig verneverdi på grunn av spesielle arkitektoniske eller kulturhistoriske forhold eller fordi inventaret har særlig antikvarisk interesse. Disse skal forvaltes på samme måte som kirkene bygd i perioden 1650-1850; jfr. klasse B1.

C *Kirker bygd etter 1850 som ikke er fredet eller listeført*

Kirker fra perioden etter 1850 som verken er fredet eller listeført, er ikke underlagt antikvarisk myndighet eller tilsyn. Det gjelder ca. 640 kirker eller 40 % av et samlet antall på ca. 1620 stående kirkene. Svært mange av disse har likevel en særpreget arkitektur eller verdifullt interiør eller inventar. Her er det biskopen og eventuelt kommunale myndigheter som har ansvar for å ivareta kulturverdiene. Når det gjelder istandsetting, restaurering og vedlikehold kan fylkeskommunen kontaktes for råd og veiledning.

Løst inventar og utstyr fra middelalderen

Alle løse gjenstander fra middelalderen (kirkekunst, kirkeinventar og utstyr eldre enn 1537) er underlagt vern som løse kulturminner uavhengig av kirkens vernestatus (KML § 13). De er soknets eiendom, men konservering, restaurering og oppbevaring skal følge Riksantikvarens anvisning. Ved tiltak som berører nyere kirkekunst og kirkeinventar bør Riksantikvaren kontaktes for rådgivning (jfr. kapittel 4.5).

Ombygging og utvidelse av kirke

Rundskrivet klargjør hva som menes med begrepene ombygging og utvidelse av kirke, dvs. tiltak som det må søkes biskopen om tillatelse til etter KL § 21. Ombygging defineres som enhver endring i kirkens faste struktur som f.eks. nytt toalettanlegg, installasjon av sprinkleranlegg, nye vinduer, endring av galleri for tilpasning av nytt orgel og flytting av fast inventar som benker, prekestol, alterring, alter og orgel. For verneverdige kirker regnes også skifting av kledning som ombygging. Utvidelse defineres som enhver form for tilbygg og påbygg, herunder utvendig rullestolrampe.

Kirkens omgivelser

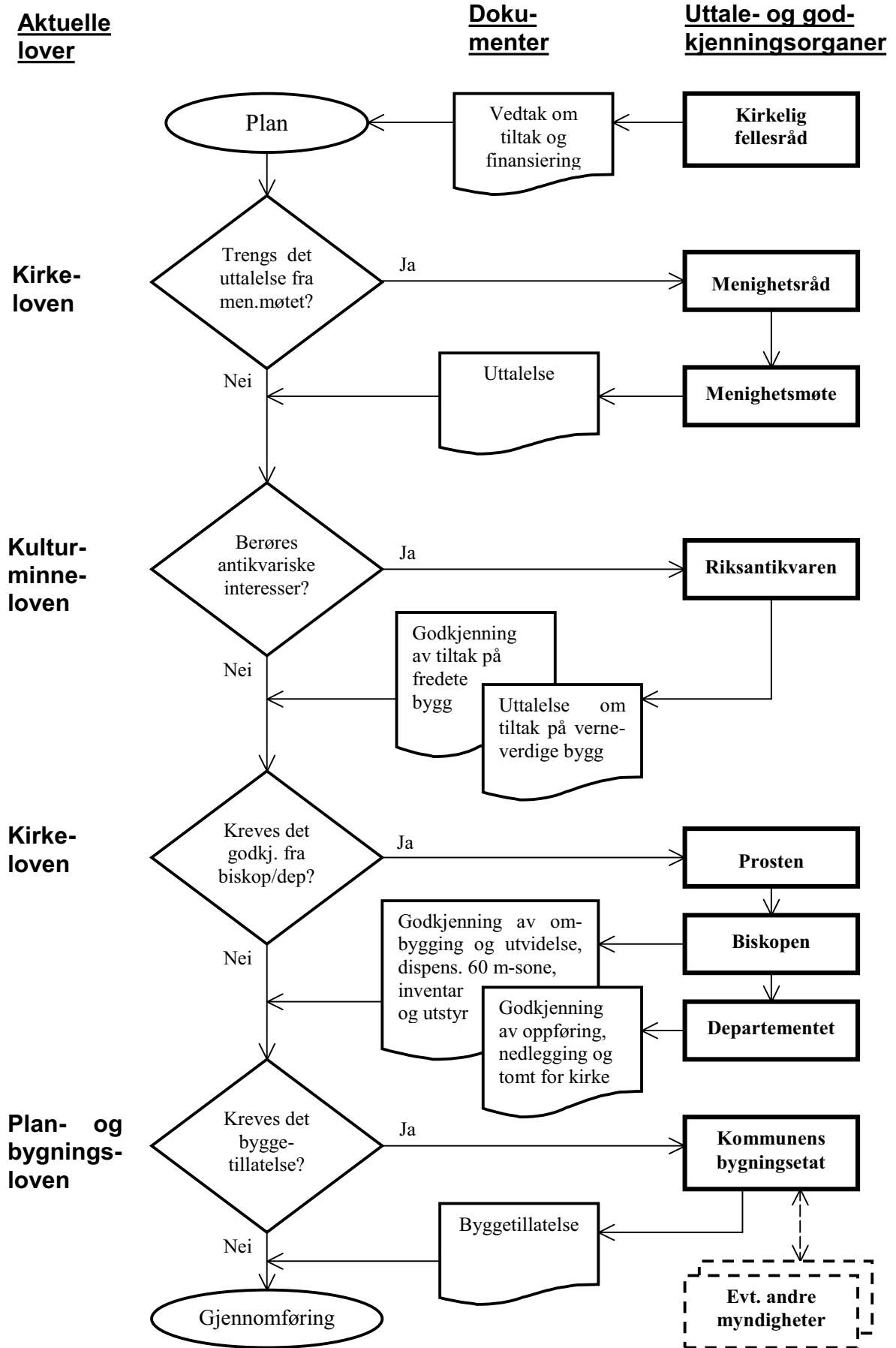
I et eget kapittel tar rundskrivet for seg hensynet til kirkens omgivelser. Kirken har ofte en fremtredende plassering i kulturlandskapet, og kulturhistorisk betydning som religiøst og sosialt samlingssted i lokalsamfunnet. På grunn av kirkens vanligvis sentrale plassering i tettstedet eller bygda, vil arealplanlegging etter plan- og bygningsloven ofte komme i berøring med kirken og dens omgivelser. Gjennom en god planprosess kan viktige spørsmål drøftes og eventuelle konflikter bringes fram og avklares. Antikvariske interesser ivaretas først og fremst av fylkeskommunen, men Riksantikvaren skal trekkes inn der tiltak kommer i konflikt med fredete kirker m.v. Kirkelig fellesråd må ivareta de kirkelige interessene overfor kommunen. Både fylkeskommunen og bispedømmerådene er høringsinstanser i plansaker, og kan fremme innsigelse mot forslag til kommuneplan, reguleringsplan og bebyggelsesplan.

I plansammenheng må det tas hensyn til kirkelovens forbud mot å oppføre bebyggelse nærmere kirke enn 60 meter i spredtbygd strøk (KL § 21). Forbudet gjelder alle typer bebyggelse, også kirkelige bygg og annen bygning på kirkens egen grunn. Det gjelder uansett kirkens alder, og omfatter ethvert planlagt bygg – selv bygg under 15 m² som er fritatt for søknadsplikt etter plan- og bygningsloven. Hvis kirken er fredet eller verneverdig (fra før 1850 eller listeført) skal saken forelegges Riksantikvaren før biskopen avgjør søknad om dispensasjon. Godkjente arealplaner som biskop/bispedømmeråd har sagt seg enig i og som tillater tiltak i 60-meterssonen, er å betrakte som en dispensasjon for tiltak i tråd med planen.

Økt fokus på kirkens omgivelser kommer til uttrykk ved at fellesrådene bes innrapportere til biskopen og fylkeskommunen om planlagte tiltak nærmere kirke enn 300 meter i spredtbygd område, slik at disse myndighetene sammen kan gi innspill til kommunen.

4.5 Gjennomføring av bygge- og vedlikeholdstiltak

Saksbehandlingen for kirkelige bygge- og vedlikeholdstiltak varierer sterkt avhengig av tiltakets størrelse og karakter og kirkens vernestatus. Figur 4.9 viser de mest grunnleggende prosedyrene, og gir en skjematisk oversikt over saksgangen. Vi vil først gjennomgå generelle prosedyrer og saksbehandlingsregler, og deretter gå nærmere inn på saksgangen for de fire vanligste kategoriene av bygge- og vedlikeholdstiltak (jfr. kolonne 1-4 i tabell 4.1).

Figur 4-9 Prosedyrer ved gjennomføring av bygge- og vedlikeholdstiltak på kirker.

Generelle prosedyrer og saksbehandlingsregler

Initiering og planlegging

Figur 4.9 starter øverst til høyre med *kirkelig fellesråd*, som etter kirkeloven har ansvaret for bygging, drift og vedlikehold av kirkene. Mange fellesråd har egne rutiner for tilstandsregistrering og vedlikeholdsplanlegging på sine bygg og eiendommer. Behov kan også være innmeldt av menighetsråd, ansatte eller andre instanser i menigheten, eller kan foreligge i form av pålegg fra branntilsyn, el-tilsyn, arbeidstilsyn, helsetilsyn o.l. I alle tilfeller er det fellesrådet som har ansvar for prioritering, budsjettering og gjennomføring av tiltakene.

Før fellesrådet gjør vedtak, må det foreligge en teknisk og økonomisk utredning av prosjektet. Denne kan være mer eller mindre omfattende avhengig av tiltakets størrelse og kompleksitet. Ved større prosjekt vil eksterne arkitekter og konsulenter være inne i bildet, og prosjektet kan være delt i flere faser. Berørte godkjenningmyndigheter bør kontaktes tidlig i planprosessen for å klarlegge rammer og vilkår. En må også avklare økonomiske forhold med kommunen, og eventuell kommunal tjenesteyting/bistand i form av byggeledelse, regnskapsføring etc.

Fire sjekkpunkt for saksbehandlingen

Skjemaet i figur 4.9 er bygd opp omkring 4 ”sjekkpunkt” som bestemmer hvilke instanser som skal behandle saken, og hvilke uttalelser og godkjenninger som er nødvendige før tiltaket kan settes i verk:

Sjekkpunkt 1: Trengs det uttalelse fra menighetsmøtet?

Menighetsmøtet skal uttale seg hvis saken gjelder oppføring eller nedlegging av kirke eller annen kirkelig bygning. For øvrig gir menighetsmøtet uttalelse når departementet eller annen kirkelig myndighet ber om det, eller når menighetsmøtet av eget tiltak ønsker å uttale seg. *Menighetsrådet* skal forberede og gi innstilling i alle saker som legges fram for menighetsmøtet. Vanlig praksis er at menighetsmøtet uttaler seg om alle større saker som gjelder kirkebygget eller dets interiør eller inventar, mens mindre bygningsmessige tiltak og vanlig vedlikehold gjennomføres uten slik behandling. Menighetens representanter i fellesrådet har i så måte en viktig funksjon med å ivareta menighetens interesser.

Sjekkpunkt 2: Berøres antikvariske interesser?

Dersom kirken er fredet, må det på et tidlig tidspunkt tas kontakt med Riksantikvaren for å avklare nødvendig godkjenning. Hvis kirken er verneverdig, skal Riksantikvaren gi uttalelse (jfr. kapittel 1.4). Fylkeskommunen kan gi råd og veiledning om vedlikehold av kirker uten vernestatus.

Ved bygging av ny kirke vil Riksantikvaren ikke komme inn i bildet med mindre det er knyttet antikvariske interesser til kirketomta, f.eks. hvis det har ligget en eldre kirke på samme sted. I slike tilfeller kan Riksantikvaren sette vilkår f.eks. om arkeologiske utgravninger.

Sjekkpunkt 3: Kreves det godkjenning fra biskopen eller departementet?

Kirkedepartementet skal godkjenne oppføring av ny kirke med tegninger, kostnadsoverslag og finansieringsplan. Kirketomt og eventuell nedleggelse av kirke skal også godkjennes av departementet. Nedlegging av soknekirke har hittil vært et nesten ukjent fenomen i Norge, men i de større byene kan det framover bli aktuelt med nedleggelser eller bruksendringer i forbindelse med forenkling av soknestrukturen. I

Oslo er Jakob kirke nedlagt som soknekirke, og i Bergen gjennomføres et forsøksprosjekt hvor 6 sentrumsmenigheter fra 1.1.2002 er slått sammen til ett sokn.

Biskopen er delegert myndighet til å godkjenne planer for ombygging og utvidelse av kirke samt gi dispensasjon fra forbudet mot å bygge nærmere kirke enn 60 meter i spredtbygd område.

Søknad om godkjenning sendes fra fellesrådet sammen med evt. uttalelse fra menighetsmøte og antikvariske myndigheter til prosten som gir sin påtegning og sender saken videre til biskopen. Biskopen behandler saken hvis han har myndighet til det, eller videresender den til departementet med sin uttalelse. Vedtak fattet av biskopen kan ankes til departementet.

Underveis i saksbehandlingen kan fellesrådet søke hjelp både hos bispedømmekontorets konsulent for eiendommer, bygg og anlegg og hos den sentrale kirkekonsulenten.

Sjekkpunkt 4: *Kreves det byggetillatelse etter plan- og bygningsloven?*

Nybygg og alle tiltak som medfører utvendige endringer av eksisterende bygg, krever byggetillatelse etter plan- og bygningsloven. Det samme gjelder innvendig hovedrombygging, endring av tekniske installasjoner og bruksendring. Kommunen innhenter nødvendige tillatelser eller uttalelser fra andre myndigheter hvis ikke disse ikke er innhentet på forhånd.

Tiltaket må også vurderes i forhold til kommunens arealplaner, og det må tas hensyn til eventuelle reguleringsbestemmelser, f.eks. hvis kirken og dens omgivelser er regulert til "spesialområde bevaring" etter PBL § 25.6. Man må også avklare eventuelle konflikter med kirkelovens byggeforbud i 60-meterssonen rundt kirke i spredtbygd område (KL § 21.5).

Når søknaden er fullstendig, skal den snarest mulig behandles og avgjøres av kommunen. For nybygg vil saken normalt bli undergitt trinnvis behandling slik at byggetillatelsen deles i en rammetillatelse og en igangsettingstillatelse. Saker som gjelder ombygging og endring vil vanligvis bli behandlet i en omgang. Søknad om tillatelse til såkalte "enkle tiltak" skal avgjøres innen 4 uker. Det er ikke størrelsen på tiltaket som avgjør om det er "enkelt", men om det kan gjennomføres i henhold til gjeldende bestemmelser uten spesielle tillatelser eller dispensasjoner.

Fire kategorier bygge- og vedlikeholdstiltak

I tabell 4.1 ble bygge- og vedlikeholdstiltakene for kirker delt i fire kategorier (kolonne 1-4). Hvis vi ser bort fra nedleggelse av kirke, har vi følgende kategorier:

- (1) Oppføring av ny kirke,
- (2) endring av eksisterende kirke,
- (3) reparasjon og større vedlikehold av kirke og
- (4) løpende drift og vedlikehold.

Ved å bruke skjemaet i 4.9, kan vi undersøke hvordan saksbehandlingen endrer seg for hver kategori.

(1) Oppføring av ny kirke

I perioden 1980-99 er det bygd 55 nye soknekirker i Norge, eller 2,75 i gjennomsnitt pr. år. I tillegg er det bygd 120 kapeller og andre bygninger vigslet til kirkelig bruk, dvs. 6 pr. år. De mange kirkebrannene i begynnelsen av 90-årene førte til en betydelig oppgang i kirkebyggingen i slutten av perioden, og i 1995-99 ble det bygd hele 19 nye soknekirker.

Bygging av helt nye kirker – og særlig soknekirker – er en sjelden begivenhet som setter uvanlig høye krav til de kirkelige instanser. Etter den nye kirkeloven har kirkelig fellesråd byggherreansvar på vegne av menigheten. Det er fellesrådet som eventuelt oppnevner plankomité, følger opp planleggingsarbeidet, oppnevner byggekomité og skriver kontrakt med utførende entreprenører. Selve byggherreansvaret kan ikke overføres til andre, men fellesrådet kan inngå avtale om at kommunen utøver en større eller mindre del av byggherreopp gavene som tjenesteyting etter KL § 15.

Kommunestyret skal ikke lenger godkjenne planene, men har ved sin bevilgningsmyndighet betydelig innflytelse både over kirkens størrelse og standard.

Behovet for ny kirke vil ofte melde seg i forbindelse med utbygging av nye bydeler eller generell tettstedsvekst. Det er viktig at spørsmålet om kirke blir tatt opp i en tidlig planfase slik at en egnet kirketomt blir sikret i kommunens arealplaner. Hvis det allerede er avsatt en tomt i eldre planer, må man vurdere om den fortsatt er tjenlig sett i lys av faktisk og forventet utvikling. Tomta skal godkjennes av departementet.

Planlegging av selve kirkebygget er en langvarig prosess som kan ta flere år. Plankomiteen må i samarbeid med menighetens organer foreta en grundig behovsanalyse, fastlegge tekniske og økonomiske rammer, gjennomføre arkitektkonkurranse og utarbeide forprosjekt. Kirkeloven gir fritt spillerom med hensyn til kirkens utforming, størrelse, rom, materialer og stil. Det eneste kravet er at kirkerommet skal ha sitteplass til 1/10 av kirkens medlemmer i soknet, likevel minst 200 og ikke mer enn 500 plasser.

Antikvariske myndigheter vil bare komme inn i bildet hvis det er knyttet antikvariske interesser til kirketomta.

Hvis bruksarealet er større enn 1000 m², kan Sivilforsvaret i enkelte områder kreve at det bygges tilfluktsrom.

Bygging av ny kirke krever full behandling i kirkelige organ. Når planene er vedtatt lokalt, sendes de til departementet via prostens og biskopen for godkjenning. Kirkekonsulentens gir nå sin endelige uttalelse. Samtidig sendes planer og kostnadsberegninger til Statsbygg for kontroll. Dette er en kvalitetssikring, særlig av kostnadsoppstillingen.

Forhåndskonferanse med de lokale bygningsmyndighetene bør gjennomføres allerede på forprosjektstadiet. Seinere vil søknaden bli behandlet som en ordinær byggesak, med vanlige krav til tegninger, spesifikasjoner, kontrollplaner og ansvarlige foretak. Som regel vil saken undergis trinnvis behandling: Først avklares tomtemessige forhold, byggets størrelse og plassering, trafikkkløsnings og naboforhold med sikte på en rammetillatelse, og deretter utarbeides byggetegninger og detaljplaner med sikte på igangsettingstillatelse.

Først når alle nødvendige tillatelser foreligger, kan man gå videre med arbeidstegninger og anbud, før arbeidet på byggeplassen endelig starter.

Rekkefølgen i saksgangen kan variere, og er sjelden så "rettlinjet" som figur 4.9 viser. Underveis vil det bli tatt uformelle kontakter mellom forvaltningsorganene, og sentrale parter som fellesråd og menighetsråd må kanskje behandle saken i flere omganger.

Kirkekonsulenten har i infoblad nr. 2-1996 (Sæther, 1996) illustrert kompleksiteten i en kirkelig byggesak, med sitt mangfold av søknader og dokumenter og sin vrimmel av aktører som skal koordineres gjennom sakens ulike faser.

(2) Endring av eksisterende kirke

Med endring av eksisterende kirke menes tiltak som:

- utvidelse av kirke med menighetslokaler, møterom, dåpsventerom, toaletter, personalrom, kontorer m.v.,
- fasadeendring i form av nye vinduer, endret taktekking etc.,
- større innvendig ombygging eller endring av planløsning,
- nye bygningstekniske installasjoner (varme-, ventilasjons- og sanitæranlegg, heiser, lynvernanlegg, brann- og innbruddsikring),
- endringer i interiør eller farger,
- bruksendring, f.eks. innredning av lokaler for barnehage, ungdomsklubb, eldresenter, helsestasjon.

Vi står her overfor et bredt spekter av tiltak, og saksbehandlingen blir forskjellig avhengig av tiltakets art og størrelse og kirkens vernestatus.

Høring i menigheten. Ingen av tiltakene ovenfor krever automatisk uttalelse fra menighetsråd eller menighetsmøte etter kirkeloven. Saker som gjelder større endringer i eksteriør eller interiør eller i kirkens funksjoner bør likevel legges fram for menigheten til høring. Et vurderingskriterium kan være om tiltaket synes å være kontroversielt eller ikke. Både menighetsråd, fellesråd, biskop og departement kan be om menighetsmøtets uttalelse, og dessuten kan menighetsmøtet avgi uttalelse på eget initiativ.

Godkjenning fra antikvariske myndigheter. Dersom kirken er fredet eller verneverdig (dvs. fra før 1850 eller "listeført"), må alle tiltak som er nevnt ovenfor forelegges Riksantikvaren. Hvis kirken er fredet, har Riksantikvaren avgjørelsesmyndighet. Er den verneverdig, skal Riksantikvaren gi faglige råd og veiledning. Bygningsmyndighetene eller biskopen kan i så fall ta inn Riksantikvarens forslag som vilkår i sine tillatelser.

Godkjenning fra biskopen. Alle tiltak som er nevnt ovenfor krever biskopens godkjenning. Saken sendes via prostens. Biskopen kan sette de krav han finner nødvendig for tillatelsen (f.eks. at Riksantikvarens forslag skal etterkommes).

Byggetillatelse. Alle tiltak som medfører ytre endringer av bygget samt nye bygningstekniske installasjoner og bruksendring, krever byggetillatelse. Flytting av innvendige ikkebærende vegger innenfor en branncelle og endring av interiør og farger krever ikke byggetillatelse med mindre arbeidet må defineres som hovedombygging (PBL § 87) eller bryter med kravet til forsvarlig planløsning (f.eks. griper inn i eksisterende rømningsveger) (PBL § 74.1). Bygningsmyndighetene vil innhente nødvendige uttalelser eller tillatelser fra andre myndigheter og samordne disse. Såkalte "enkle tiltak" (PBL § 95 b) skal avgjøres innen 4 uker. For øvrig skal søknadene behandles og avgjøres "snarest mulig" (§ 95). De fleste saker som gjelder eksisterende bygg vil bli behandlet i én omgang.

(3) Reparasjon og større vedlikehold av kirke

Med reparasjon og større vedlikehold menes bygningsmessige tiltak som er mer omfattende enn de daglige vedlikeholdsrutinene, men som ikke endrer byggets karakter. Det kan være

- periodisk vedlikehold som maling, nedvask, rensing av rør og kanaler,
- reparasjon av puss, mur, ytterkledning, vinduer og tak,
- utskifting av innvendig kledning, golvbelegg, armaturer, vinduer og dører,
- utskifting av komponenter i tekniske anlegg
- gjennomføring av pålegg fra el-tilsyn, branntilsyn, arbeidstilsyn, heiskontroll, kommunalt vann- og avløpsverk etc.

Tiltak av denne art krever vanligvis ikke tillatelse verken etter kirkeloven eller bygningsloven. Visse typer arbeid kan likevel kreve tillatelse fra arbeidstilsynet (f.eks. arbeid med asbest og arbeid i høyden).

Kulturminneloven tillater at det blir utført vanlig vedlikehold på fredete bygg, men det må søkes om tillatelse til å skifte ut materialer eller forandre overflater (f.eks. farger). Det er også et krav at vedlikehold og istandsetting skal skje med tradisjonelle materialer og metoder, og på en måte som ikke reduserer byggets arkitektoniske og kulturhistoriske verdier. For verneverdige bygg skal det tilsvarende innhentes faglige råd og veiledning hos Riksantikvaren.

(4) Løpende drift og vedlikehold

Vanlige driftsoppgaver og løpende vedlikehold krever ikke tillatelse fra offentlige myndigheter. Disse oppgavene håndteres vanligvis av kirketjenere, vaktmestere, renholdere eller annet driftspersonell. Det skal være eget internkontrollopplegg med rapportering for oppgaver som har med helse, miljø og sikkerhet å gjøre. Det kan ellers foreligge serviceavtaler med spesialfirma om periodisk kontroll av brann- og innbruddsanlegg, ettersyn av ringeanlegg, stemming av orgel, heiskontroll m.m.

4.6 Forvaltning av inventar og utstyr

Instanser som er involvert i forvaltningen av kirkens inventar og utstyr framgår av kolonne 5 i tabell 4.1. Etter kirkelovens § 18 skal fellesrådet sende saker om anskaffelse og avhendelse av kirkelig inventar og utstyr til biskopen for godkjenning. Tidligere lå denne myndigheten til Stiftsdireksjonen.

Ved kongelig resolusjon av 26.oktober 1990 er det fastsatt "*Retningslinjer om liturgisk inventar og utstyr*". Retningslinjene gjelder i første rekke ved nybygging og ved restaurering og oppussing av nyere kirker, men gir også god veiledning for vurdering av utstyrs- og inventarsaker i sin alminnelighet.

Liturgisk inventar omfatter i reglene kirkerommet med tilhørende alter, alterring, prekestol, lesepult, døpefont og stoler for brudepar, prest og klokker, foruten orglet og kirkeklokkene. Med *liturgisk utstyr* menes nattverdutstyr, alterutstyr (lysestaker etc.), tekstiler på alter, prekestol og lesepult, messehagler og andre liturgiske klær. Dertil kommer bibler, liturgiske bøker, salmebøker og liturgihefter.

Biskopens godkjenning må forstås som en kvalitetskontroll på at inventar, utstyr og kunstverk holder kunstneriske, teologiske og funksjonelle mål. I enkelte bispedømmer er det opprettet

egne kirkekunstutvalg som gir menighetene og biskopen råd om utforming og godkjenning av f.eks. altertavler og kirketekstiler. Kirkekonsulentene har også kompetanse på dette området. For eldre kirker skal Riksantikvarens uttalelse innhentes før biskopen godkjenner nytt inventar og utstyr eller samtykker til fjerning eller avhending av eldre inventar/utstyr.

Etter kirkelovens § 18 er menighetsrådet ansvarlig for at det føres en egen inventarbok eller tilsvarende fortegnelse over alt inventar og løst liturgisk utstyr i kirken. Vanlig møblement og løsøre i kontorer, møterom osv. trenger ingen spesiell godkjenning, og det er varierende praksis med hensyn til listeføringen av dette. Noen menigheter fører detaljerte inventarlistene ut fra andre behov, f.eks. i tilknytning til sine forsikringsavtaler.

I rundskriv T-3/2000 om *forvaltning av kirke og kirkens omgivelser som kulturminne og kulturmiljø* (jfr. kapittel 4.4) heter det at menighetsrådet skal sende kopi av fortegnelsen over inventar og utstyr i kirker som er eldre enn 1850 eller som er listeførte, til Riksantikvaren og vedkommende biskop. Det anbefales videre at alle kunstgjenstander, kirkesølv, lysekroner og annet verdifullt inventar fotograferes nøye.

Mange kirker rommer store kunst- og inventarskatter som krever fagkyndig behandling. Gamle treskulpturer og treskurd er særlig følsomme for fuktvariasjoner, og moderne kirkeoppvarming kan føre til uttørking og oppsprekking. Rengjøring og pleie av malerier og malte skulpturer krever også spesiell kunnskap og teknikk. Gjenstander fra middelalderen er automatisk fredet, og underlagt Riksantikvarens myndighet. For nyere gjenstander er myndigheten begrenset til å gi kirkeeierne råd og rettleiding. Uavhengig av vernestatus er gjenstandene i kirken menighetens eiendom, slik at man ikke uten videre kan overføre dem til museer eller på annen måte fjerne dem fra kirken.

Riksantikvarens restaureringsatelier (nå en del av NIKU) har gjort en stor innsats med å restaurere spesielt verdifull kirkekunst. I noen tilfeller har man fått til avtaler om å gi kirken en kopi av kunstverket, mens originalen overføres til vedkommende landsdelsmuseum. Slike ”forhandlingsløsninger” kan bidra til å gjøre menighetene mer bevisst på sine kunstsatter, og gi en positiv dialog mellom kirkelige og antikvariske myndigheter.

4.7 Bruk av kirken

Ansvarsforholdene omkring bruken av kirkene ligger litt på siden av bygningsforvaltningen, men griper likevel inn i den (jfr. kolonne 6 i tabell 4.1). Kirkemøtet har 15.11.1991 fastsatt ”Regler for bruk av kirken”, som fordeler oppgaver og ansvar mellom menighetsrådet og menighetens prester. *Menighetsrådet* kan bruke kirken til gudstjenester og møter, konserter og andre kulturelle arrangement, og dessuten låne ut kirken til de samme formål (§§ 3-9). Slike vedtak kan påklages til biskopen. *Menighetens prester* kan bruke kirken til gudstjenester, kirkelige handlinger, foredrag m.v. som de selv forretter eller har ansvar for (§§ 10-12). Reglene pålegger menighetsråd og prester å samarbeide, slik at kirken best mulig kan tjene sitt formål (§ 13). Denne kontakten er blant annet sikret ved at soknepresten (eller en annen av menighetens prester) har fast sete i menighetsrådet.

For benyttelse av kirken til gudstjeneste eller såkalt ”annen oppbyggelse”, kan det ikke tas betaling. Det samme gjelder for kirkelige handlinger som utføres i forbindelse med en gudstjeneste (f.eks. dåp og konfirmasjon). For kirkelige handlinger som utføres utenom gudstjeneste (bryllup, begravelse) og for bruk til andre formål (kirkelige konserter og arrangement) kan det tas betaling etter regler godkjent av bispedømmerådet (KL § 20).

Reglene for bruk av kirken (§ 9) klargjør at slik betaling bare kan kreves i de tilfeller menighetsrådet låner ut kirken til andre. Menighetsrådet kan selv benytte kirken gratis til egne arrangement, underforstått også arrangement som menighetens ansatte står ansvarlig for i henhold til sine instruksjoner eller arbeidsplaner. Organisten kan f.eks. arrangere konserter uten å betale for bruk av kirken, men kan ta inngangspenger for å dekke andre utgifter.

4.8 Spenningen mellom brukerinteresser og antikvariske verneinteresser

Så lenge det har eksistert et nasjonalt kulturminnevern, har det vært spenninger mellom brukerinteressene og de antikvariske verneinteressene. Et godt eksempel er historien om da J. C. Dahl ville redde Vang stavkirke (se kapittel 3.3): Menigheten hadde mer enn nok med å bygge ny kirke, og hadde verken økonomi til eller interesse for å ta vare på den gamle. Tvert imot var den avhengig av å få solgt materialene fra den gamle kirken for å få nok penger til å bygge den nye.

Noen uttalelser om bruk og vern

John Ruskin (1819-1900) – Englands store vernefilosof

John Ruskin så på arkitektur som historiens hjørnestein, og et kildemateriale som ikke måtte endres, enn si forfalskes. De 4-500 år gamle kirkene representerte for ham en religiøs arv som måtte bringes videre til neste generasjon. Han så på dem som en gave fra Gud som bare var gitt menneskene til forvaltning, på samme måte som jorden selv. *“Vi har ingen rett til å røre dem,”* sa han. *“De er ikke våre.”* Bare hvis de hellige handlinger krevde det, var han villig til å godta restaurering eller endring. Han hadde dessuten en dyp respekt for fortidens håndverk, som han mente ingen imitasjon kunne erstatte. På sine reiser i Italia og Frankrike hadde Ruskin sett mange restaureringsprosjekter, blant annet Viollet-le-Ducs nyrestaurerte vestfront på Notre-Dame. Hans konklusjon var klar: *“Restoration, so called, is the worst manner of destruction. (...) Do not let us talk then of restoration. The thing is a Lie from beginning to end.”* Og han tilføyde: *“Take proper care of your monuments, and you will not need to restore them”* (Tschudi-Madsen 1974).

Biskop Georg Hille på Riksantikvarens seminar om bevaring av kirkekunst i 1984

”Det moderne menighetslivet har forandret mye på bruken av kirken. (...) Kirkene er også blitt mer behagelige – det er ingen som ser nødvendigheten av å ”fryse for Guds åsyn” lenger. (...) Antikvariske myndigheters holdning i dag er at kirken skal gjenspeile sin historie. For en generasjon siden var tanken å tilbakeføre, skrelle vekk senere tilføyelser, og sitte igjen f.eks. med den ”rene” middelalder. Hvorfor skal kirkens historie stoppes – eller fortsette – etter skiftende riksantikvarers personlige syn? Riksantikvaren må være mer åpen for kirkens dynamikk. (...) Jeg ønsker et sentralorgan utenom Stiftsdireksjonene, med folk med både kirkelig og antikvarisk fagkunnskap. (...) Menighetene vil gjerne bevare sine gamle skatter. Grunnleggende sett eksisterer det en positiv holdning til bevaringsarbeidet. Det finnes ingen på forsvarlig menighetshold som ikke vil ha eller ta vare på sine gamle gjenstander. (...) Jeg opplever en tendens fra antikvarisk hold til ensidighet og pirk og ofte urimelige standpunkter som ikke viser forståelse for menighetenes behov eller kunnskap om kirkens liv. Dette er nødt til å skape irritasjon og motvilje. Menighetene føler at kirken tross alt er deres og liker ikke for mye innblanding utenfra.”

Biskop Andreas Aarflot i sin uttalelse til rundskriv T-3/2000

“Fra kirkens side må det slås fast at kirkene primært er reist som samlingssted for menighetens gudstjenestelige liv gjennom skiftende tider. Det innebærer at kirkerommets funksjonalitet må gå foran estetiske og arkitektoniske overveielser. Til kirkens historie og tradisjon hører først og fremst det levde liv med troens uttrykksformer i liturgi, preken og salmesang. (...) Det vil være galt å sementere en forgangen tids kultiske uttrykksformer gjennom for stramme grenser for det liturgiske og menighetsmessige liv. Kirkene er alle generasjoners eiendom og kan ikke fastlåses til en bestemt historisk epoke. (...) Det er kirkens organer og tilsyn som fortsatt må ha det avgjørende ord om kirkebyggets utforming og bruk. (...) Hvis de antikvariske hensyn ikke makter å få gjennomslag i forhold til de brukerorienterte hensyn i en ordinær saksbehandling, må en anta at de ikke har hatt tilstrekkelig overbevisningskraft. Da kan en ikke ha som et ris bak speilet at Riksantikvaren likevel kan sikre seg å få det siste ordet. Her må det bli ganske klart at Miljøverndepartementet ikke kan påkalles som siste dommer i slike saker. (...) Det er nettopp de forskjellige generasjoners sammenføyning av nytt og gammelt som gir kirkene deres funksjonelle særpreg.”

Mag.art. Dag Myklebust i Fortidsminneforeningens årbok 1999

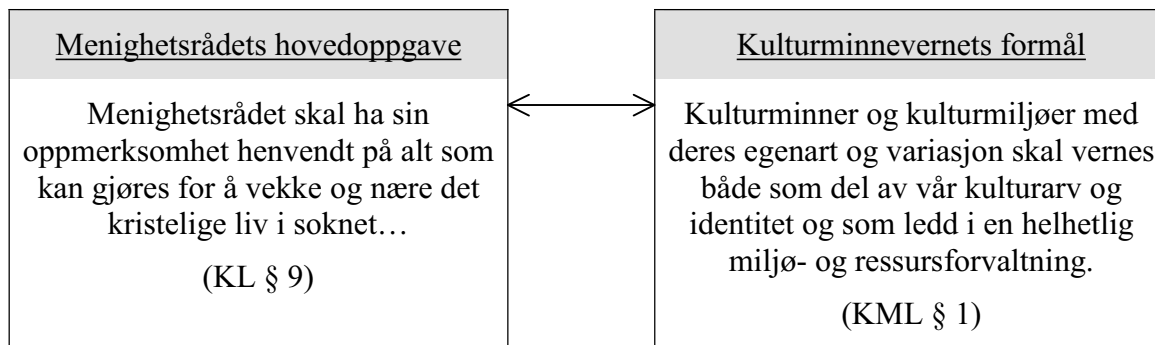
”Det er helt avgjørende at kulturminnevernet klarer å fremstå som en medskapende kraft, ikke bare en motstrøm til andre samfunnsstrømmer. (...) Men kanskje et sterkt lovverk rett og slett kan bli kontraproduktivt, fordi enkeltpersonene i forvaltningen da ikke er nødt til å være skarpe nok i sin analyse, overbevisende i sin argumentasjon og åpensinnet i sine vurderinger. (...) Dessuten tror jeg fortsatt at det er slik at få mennesker egentlig vil kulturminnene noe vondt, det er bare slik at mange trenger hjelp både til å se de verdiene de forvalter og til å gi dem en forsvarlig forvaltning.(...) Har vi nok respekt for kundene og forståelse for samarbeidspartnerne? Klarer vi å sette oss inn i motstandernes tankegang og behov slik at vi kan finne løsninger som er akseptable for alle parter? (...) Kulturminnevernet har en kontradiktorisk grunnidé i det målet er å ta vare på noe som allerede finnes, en konservativ holdning til å ta vare på verdier. Samtidig er det dynamisk i sin karakter, i det det er uløselig knyttet til samfunnsutviklingen og de behov som samfunnet til enhver tid har.”

Biskop Olav Skjevesland: Antikvarisk riksantikvar? Innlegg i Vårt Land 18.04.2002

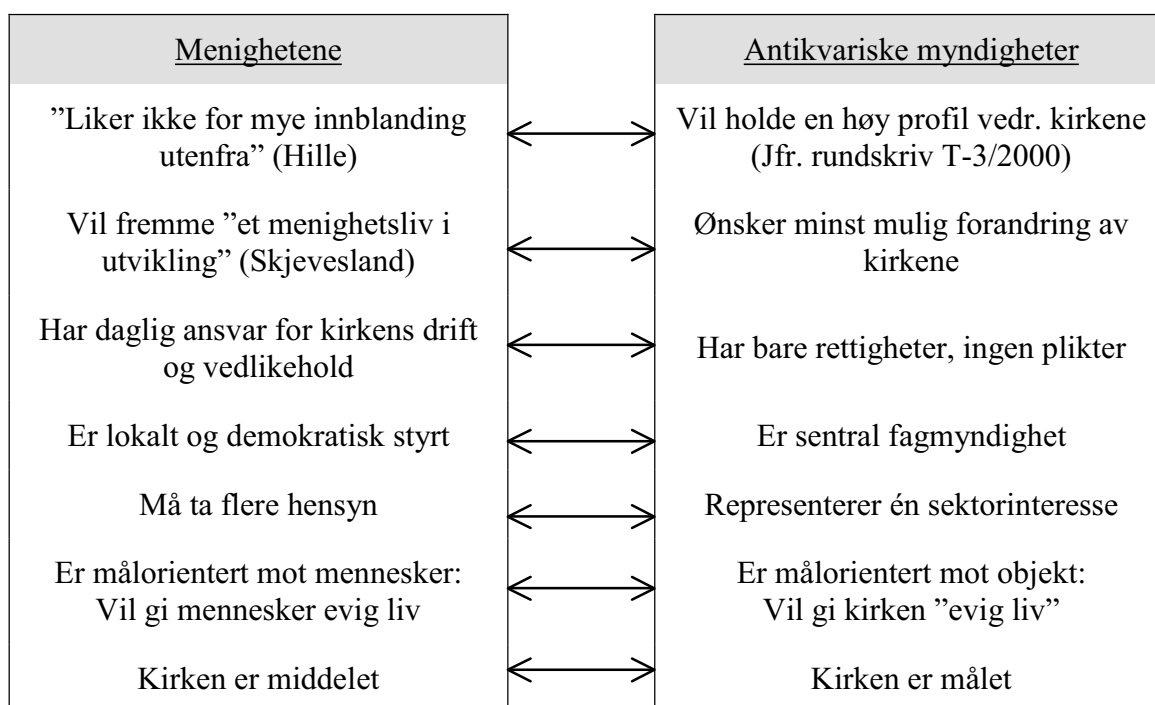
”Vår karrige historie har medført at vi ikke har så mange praktbygninger i Norge. Det er vel en av grunnene til at (...) uforholdsmessig mye konserveringstrang skal forbrennes nettopp på kirkene. (...) Og i mange tilfeller kommer menighet, riksantikvar og biskop fram til balanserte løsninger. Ikke desto mindre er det nok av eksempler på at Riksantikvaren viser forbausende liten forståelse for de bruksbehov som dagens menighetsliv stiller. (...) ...gudstjenesteforståelse og kirkesyn er ikke statiske størrelser. Det er denne dimensjonen Riksantikvaren langt tydeligere bør reflektere inn i sin rådgivning. (...) Respekt og kjærlighet til egen kirke stikker så dypt i lokalsamfunnene at det i seg selv som regel setter grenser for de endringsforslag menighetene vil fremme.”

Hva er problemet?

Det er flere årsaker til interessemotsetningene mellom bruker- og verneinteressene. På overflaten kan de synes å være av praktisk og økonomisk art, men ofte ligger det et ideologisk dilemma bak, nemlig at kirken og vernemyndighetene har forskjellig basis og forskjellige målsettinger for sin virksomhet. (Dessuten må man ikke se bort fra et høyst prosaisk element av maktkamp og profesjonsstrid mellom partene.) Forskjellen er for eksempel uttrykt i målsettingene i hhv. kirkeloven og kulturminneloven:

Noen stikkord kan utdype ”kulturforskjellen” mellom kirkelige og antikvariske interesser:

Tilnærming til en løsning

Fra kirkens side kan konflikten i forhold til verneinteressene spissformuleres slik: ”Kirken ble til for menighetens skyld, ikke menigheten for kirkens skyld.” Hvordan er så utsiktene til større tilnærming og forståelse mellom kirken og antikvariske myndigheter? Gode på mange måter. En av de viktigste forutsetningene, som biskop Hille målbar i sitt foredrag (ovenfor), er denne: ”Menighetene vil gjerne bevare sine gamle skatter. Grunnleggende sett eksisterer det en positiv holdning til bevaringsarbeidet.”

Dette synspunktet bekreftes av en undersøkelse blant kirkevergene i Møre bispedømme i 1999 (Mørk 1999c). Over 80 % av de som svarte uttrykte at de hadde et godt forhold til antikvariske myndigheter, mens bare 20 % mente at forholdet var vanskelig. Riksantikvaren fikk ros både for positivt samarbeid og gode rådgivere. Flere påpekte imidlertid at kontakten var for tungvinn. Det var for eksempel vanskelig å få Riksantikvaren ut for å diskutere problemer på stedet. Én etterlyste mer delegasjon til fylkeskonservatoren.

På sin side er Riksantikvaren pålagt ikke bare å legge kulturminnefaglige, men også andre samfunnsmessige hensyn til grunn for sine avgjørelser etter kulturminneloven. Saksbehandlere hos Riksantikvaren bekrefter da også at man der er veldig innforstått med brukernes behov, og er opptatt av å finne gode praktiske løsninger når det er konflikt. Men det er et problem at byggeierne ofte mangler kunnskap om gjeldende regler. Riksantikvarens strategiplan 2000-2005 inneholder gode ansatser til mer formalisert samarbeid med de offentlige eiendomsforvalterne. Noen av målene er:

- Medvirke til at andre sektorer tar selvstendig ansvar for forvaltningen av kulturminner og kulturmiljøer.
- Dialog om landsverneplaner for offentlige eiendomsforvaltere.
- Bygge opp kulturminnefaglig kompetanse i de ulike sektorene.
- Samarbeide med andre sektorer. Styrke den tverrfaglige kompetansen.
- Styrke den regionale og kommunale kulturminneforvaltningen. Delegasjon.
- Et forutsigbart, troverdig, faglig dyktig og tillitvekkende forvaltningsorgan.

Biskop Hille foreslo i sitt foredrag at det burde etableres et sentralorgan bestående av folk med både kirkelig og antikvarisk fagkunnskap. En slik modell er for eksempel innført i Church of England, der det er opprettet egne sentrale organ som har myndighet til å avgjøre bygningsmessige tiltak på kirker og katedraler. Uansett peker Riksantikvarens målsettinger i retning av at kirken må bringes mer aktivt inn i bevaringsarbeidet. Dette synes også å ligge til grunn i Riksantikvarens innspill til opptrappingsplan for kulturminnevernet (juni 2000), der *”det forutsettes at kirken som eier er en aktiv partner når det gjelder vedlikehold, restaurering og brannsikring av landets mange verneverdige kirker”*. Det bør ligge til rette for at kirken får større ansvar for forvaltningen av sine bygg, at den deltar aktivt i utarbeidelsen av verneplaner, og at den får styrket sin kulturminnefaglige kompetanse. Et forpliktende samarbeid er avgjørende for å kunne bygge gjensidig tillit, respekt og kunnskap hos både kirkelige og antikvariske myndigheter.

4.9 Erfaringer med den nye kirkeloven

Hvordan opplever aktørene i kirkeforvaltningen at den nye kirkeloven fungerer? Nedenfor følger noen reaksjoner fra sentralt, regionalt og lokalt hold. Uttalelsene fra Riksantikvaren, kirkekonsulenten, Møre bispedømmekontor og Møre kyrkjeverjelag er innhentet fra deltakerne i prosjektgruppa i mars 2000, etter at den nye kirkeloven hadde fungert i litt over tre år (men før rundskriv T-3/2000 om forvaltningen av kirker, kirkegårder osv. kom ut). Svarene står for deltakernes egen regning. Svaret fra Kirkens Arbeidsgiverorganisasjon er hentet fra landsrådets uttalelse om kirkens økonomi i april 2000, mens uttalelsene fra kirkevergene i Møre er hentet fra FDV-undersøkelsene i 1999 og 2000.

Riksantikvaren v/seksjonssjef Harald Ibenholt

- Riksantikvaren beklager at Stiftsdireksjonen ble borte. Vi følte at den var litt mer på “vår” side. Det er litt vanskelig å slå igjennom etter den nye loven.
- Vi er veldig innforstått med at brukerne har sine behov.
- Vi opplever en enorm mangel på kunnskap om gjeldende regler. Det nye rundskrivet fra KUF og MD er avklarende.
- Riksantikvaren sitter nå med all saksbehandlingen for kirker. Før var fylkeskonservatorene mer inne i bildet. I framtiden ser jeg for meg en deling: Riksantikvaren må

sitte med ekspertise på noen spesielle områder som f.eks. orgel og kirkekunst. Men det som er bygningsrelatert må man klare å ta regionalt.

Kirkekonsulent Arne E. Sæther

- Det har vært stor usikkerhet i området ”biskopen godkjenner inventaret” og ”departementet godkjenner ombygging og utvidelse av kirkebygget”. Det har vært ulik praksis i bispedømmene. For eksempel må departementet godkjenne en utvendig rampe (utvidelse?). [Seinere er godkjenningen av tilbygg og ombygging delegert til biskopen.]
- Hva er inventar og hva er bygningsdel? Riksantikvaren ønsker at mest mulig av inventaret blir sett på som en del av bygget. Her er en stor konflikt i forhold til biskopens ansvarsområde.
- Rundskrivet ”Forvaltning av kirker, kirkegårder og kirkens omgivelser som kulturminne og kulturmiljø” er et forsøk på å rydde opp i saksgang og forholdet til Riksantikvaren.
- Forholdet til kommunen er endret. Det var lenge uklart om fellesrådene skulle få del i ordningen med momsrefusjon som kommunene har.
- Lettere å ta opp lån. Ved bygging av ny kirke har man tidligere ofte måttet ty til dannelse av stiftelse for å reise kapital.

Kirkens Arbeidsgiverorganisasjon; fra Landsrådets uttalelse om kirkens økonomi

- Personalkostnader utgjør en økende prosentvis andel av den lokale kirkes økonomi. Dette innebærer at midler til drift og vedlikehold av kirkebygg og eiendommer blir skadelidende med de konsekvenser dette har på sikt dersom rammene ikke økes tilsvarende.
- KA mener at finansieringsformen [med kommunal finansiering etter KL § 15] ikke er tilpasset de utfordringer kirken står overfor i vår tid.
- KA har forventninger til at regjeringens melding om økonomien i Den norske kirke legger til rette for:
  - Å etablere en alternativ forsikringsmodell for kirkene gjennom oppbygging av et fond der staten deltar.
  - Å sikre tilskudd som setter kommunene bedre i stand til å følge opp sine forpliktelser knyttet til vedlikehold av kirkene. Forvaltning av kirker er også forvaltning av kulturskatter. Her utgjør middelalderkirkene en betydelig utfordring.
  - Å legge til rette for ENØK-tiltak. Ved investering på dette området vil beregninger KA har gjort, kunne gi innsparinger på inntil 80 millioner kroner pr. år.
  - Å legge til rette for forsøksvirksomhet for å prøve ut ulike styringsmodeller for organiseringen av den lokale kirke.

Møre bispedømmekontor v/førstekonsulent Bjørn Olaf Storhaug

- *Anskaffelse av inventar og utstyr:* Møre bispedømmeråd har opprettet et kirkekunstutvalg (KKU) bestående av en teolog, en kunsthistoriker, en med hovedfag i kirketekstil og en arkitekt. Utvalget gir uttalelse til biskopen i alle saker som gjelder kirkens inventar og utstyr. Utvalget gir også råd og veiledning til kunstnere og sokneråd/fellesråd. Saksbehandler for utvalget er biskopens saksbehandler i inventarsaker.
- *Anskaffelse av orgel:* Møre bispedømmeråd har valgt å videreføre kirkemusikalsk råd, men med et endret mandat. Rådet gir uttalelse til biskopen i alle saker som gjelder nyanskaffelse og vedlikehold av orgel, og gir veiledning til menigheter eller kantorer i orgelsaker.

- *Byggesaker:* KKU vil her kunne bistå med rådgivning i forhold til det enkelte prosjekt, men normalt vil vi gi råd i forhold til prosess.
- *Ombygginger:* Saken kan bli behandlet i KKU, men normalt vil saken kun få en påtegning fra biskopen før videre behandling i departementet.
- *Vedlikehold:* Berører i liten grad biskopen. Vi kan få spørsmål når det er tvil om saken gjelder vedlikehold eller ombygging.

Møre bispedømmeråd har prioritert å bruke deler av en konsulentstilling til denne delen av virksomheten. Tidligere var dette ansvaret spredd på flere stillinger. Rådsorganer og utøvere har nå én person som svarer på vegne av biskopen i slike saker.

Før rundskrivet fra departementet om forvaltning av kirker, kirkegårder osv. var det gråsoner omkring myndighetsutøvelse.

Møre kyrkjeverjelag v/leiar Jostein Stråbø

- *Kompetanse og ressursar i lokalkyrkja:* Den nye kyrkjelova sett nye krav både til kompetanse og ressursar i lokalkyrkja si forvaltning. I dei fleste kommunar er den kyrkjelege forvaltninga lagt til ei stilling, kyrkjeverja. Kyrkjeverja må kunne litt om alt, økonomi, personalarbeid, kyrkjegardsdrift og kyrkjedrift. Berre sjeldan har ein ressursar til å ha tilsett eigne fagfolk på området forvaltning, drift og vedlikehald av kyrkjer. Kyrkjeverja vil måtte skaffe seg den mest naudsynte kompetansen på FDV-området frå prosjekt til prosjekt eller leige inn kompetansen. Nybygg og ombyggingstiltak vil vere relativt sjeldne tiltak i kyrkjeverja sin kvardag, medan ein for drift- og vedlikehaldstiltak lettare byggjer opp kompetansen gjennom det daglege arbeidet
- *Samarbeid med og tenesteyting frå kommunen:* Gjennom samarbeidsavtaler og tenesteytingsavtaler med kommunen har fellesrådet/kyrkjeverja kunne hente inn spesialkompetanse både til einskildprosjekt og til den daglege drifta og vedlikehaldet. I Volda har vi i samarbeidsavtalen med kommunen med formuleringar om høve til å nytte kommunen si byggenemnd ved nybygging, nytte kommunen sin kompetanse ved planlegging av større vedlikehaldsarbeid og høve til å nytte kommunale vedlikehaldsarbeidarar.
- *Arbeidsdeling mellom sokneråd og fellesråd:* Kyrkjelova legg opp til ei arbeidsdeling mellom sokneråd og fellesråd der ansvaret for drift av kyrkjene er lagt til fellesrådet. Samtidig som fellesrådet skal ta dette ansvaret på alvor er det viktig å finne samarbeidsformer som tek vare på det lokale initiativ i den einskilde kyrkjelyd. Kyrkjelyden og soknerådet er dei som først opplever behov for endringar og vedlikehald. Mange tiltak som går på ombygging og ominnreiing eller fornying av kyrkjeutstyr startar som eit behov og engasjement i kyrkjelyden.
- *Godkjenning av lokale tiltak i overordna organ:* Det er ikkje kvart år kyrkjeverja og fellesrådet har byggjesaker som skal handsamast av KUF eller inventarsaker som skal godkjennast av biskopen. Det er derfor viktig at prosedyrane for sakshandsaminga i slike saker vert klare og tydelege Kirkekonsulenten sitt faktablad om kyrkjebygging og byggjesakshandsaming er eit eksempel på tydeleg og god informasjon til lokalforvaltninga. I Møre bispedøme er det frå bispedømekontoret si side vore arbeidd med å forenkla og systematisere sakshandsaminga for saker som skal til bispedømeråd og biskop for godkjenning.

Kirkevergene i Møre

FDV-undersøkelsen våren 1999

33 av 38 kirkeverger i Møre besvarte i 1999 et spørreskjema om FDV av kirker (Mørk 1999c). Et spørsmål om kirkevergenes opplevelse av samarbeidet med andre myndigheter, ga følgende resultat:

Hvordan oppleves samarbeidet med eller forholdet til:	Bra	Vanskelig	Ubesvart
- Kommunen	82 %	15 %	3 %
- Bispedømmekontoret	82 %	0 %	18 %
- Antikvariske myndigheter	58 %	12 %	30 %

Noen typiske kommentarer var at man i forholdet til *kommunen* følte at velviljen var til stede, men ikke pengene. Forholdet til *bispedømmekontoret* var entydig positivt. Når det gjaldt forholdet til *antikvariske myndigheter* fikk Riksantikvaren ros både for positivt samarbeid og gode rådgivere. Som nevnt i kapittel 4.8 mente flere at kontakten var for tungvinn og at avstanden ble for stor.

FDV-undersøkelsen sommeren/høsten 2000

I den mer detaljerte FDV-undersøkelsen i Møre i 2000 ble kirkevergene spurt om sine erfaringer med den nye kirkeloven. Svarene fra de 17 kirkevergene som besvarte dette spørsmålet er gjengitt i tabell 4.3.

Noen av gjengangerne i svarene er at:

- Det tar tid å innarbeide nye rutiner mellom menighetsråd og fellesråd.
- Kirkens mer selvstendige ansvar for økonomi og administrasjon er et framskritt.
- Økonomien har blitt dårligere. Kommunen skyver lettere ansvaret fra seg.
- Dårlig økonomi gjør det vanskelig å oppfylle intensjonene i kirkeloven.

4.10 utfordringer i utviklingen av forvaltningsordningen

De fleste har sin egen oppfatning og sitt eget bilde av Den norske kirke. Dette bildet er formet av de opplevelser og relasjoner den enkelte har eller har hatt til kirken gjennom livet, og kan inneholde alt fra det gyllent hengivne til det kritisk avvisende, fra det eksistensielle til det likegyldige. Går man på nært hold, vil man oppdage at kirken verken "er" det ene eller det andre, men omfatter et mangfold av teologiske, geografiske og sosiologiske variasjoner. Kirkens selvforståelse er da også slik at den består av mange ulike lemmer som til sammen utgjør en levende organisme. I et ordnet kirkesamfunn – som i andre typer samfunn – er det likevel nødvendig med spilleregler og prosedyrer for å få den faglige og administrative virksomheten til å fungere. Kirkens lære er i prinsippet nedfelt "en gang for alle" i de såkalte bekjennelseskraftene, mens de administrative ordningene har endret seg i takt med samfunnsutviklingen. Etter 1945 har det pågått en nærmest kontinuerlig utrednings- og reformprosess innen kirken. Denne nådde et foreløpig klimaks ved innføringen av ny kirkelov i 1997.

Tabell 4.3 Erfaringer med den nye kirkeloven. Tabellen gjengir svarene fra 17 kirkeverger i Møre og Romsdal. Svarene er hentet inn i forbindelse med FDV-undersøkelsen i Møre bispedømme sommeren 2000.

Kirkevergen i:	Erfaringer med den nye kirkeloven
Aukra:	De ansatte har bedre forhold til kirkeverge – de vet hvem de skal henvende seg til.
Aure:	Fellesrådet er mer egenrådlig
Averøy:	Kommunen forstår ikke at midlene ikke strekker til. Skjærer i stedet ned. Det har ikke vært generelt vedlikehold på kirkene på 2-3 år - ikke til å leve med. Ingen stillingsøkning, men mange nye arbeidsoppgaver etter at den nye kirkeloven kom. Rekker ikke over alt. Positivt: Bedre oversikt over regnskap, budsjett o.l.
Eide:	Vi får jobbe uten at formannskap og lignende "legger seg bort" disponering av de forskjellige poster.
Frei:	Manglende forståelse og bevilgninger fra kommunen. Råderett over egen budsjetttramme og administrasjon er positivt.
Giske:	Ansvarsforholdet mellom sokneråd/fellesråd mht. forvaltning av kirke og kirkegård er vanskelig. Fellesrådet er svært aktivt for å gjøre kirke og kirkegård tilfredsstillende. Ansvarsfordeling/forvaltningsansvaret for kirkebygget må gradvis tilpasses kirkelovens intensjoner.
Gjemnes:	Lite penger fra kommunen pga. statstilskuddet. Statstilskuddet brukes av kommunen til å gi mindre kommunale overføringer.
Halsa:	Økonomien ble for oss helt elendig, en svikt på 15,5 % fra da kommunen drev butikken.
Midsund:	Vi er blitt stebarn både hos kommunen og staten!
Molde:	Stort sett gode erfaringer. Litt vanskelig å få etablert gode rutiner mellom menighetsråd og fellesråd.
Norrdal:	Mer oversiktlig, men vi er kanskje for små? Økonomien har blitt dårligere. Ikke kompensasjon for økte utgifter. Får større frihet til å styre sjøl.
Rauma:	Stort sett bra erfaringer, men loven kunne vært mer presis i forhold til kommunen og dens forpliktelser, jfr. § 15 i KL.
Rindal:	Den administrative enhet blir for liten. Vi løser det delvis med tjenesteyting.
Surnadal:	I forhold til vedlikehold m.m.: Ingen endringer.
Tingvoll:	Økonomistyringsansvar til fellesrådet er bra, men kommunen er lengre borte og mindre engasjert.
Tustna:	Kirka tilføres for lite økonomiske midler til å fungere etter fristillingen fra kommunen.
Ørskog:	Fungerer greit for oss, men kommunen har lettere for å trekke seg fra ansvar og "glemmer" lettere kirka

Hovedkomitéen for reformer i lokalforvaltningen, som utredet grunnlaget for ny kommune-lovgivning på 70-tallet, ønsket å legge til rette for større desentralisering, demokratisering og effektivisering i den offentlige forvaltningen (NOU 1974: 53). *Kirkelovkomitéen* som ble nedsatt i 1982 (Hille-utvalget) la til grunn noen av de samme prinsippene (NOU 1989:7), nemlig en videre desentralisering og demokratisering i kirken, samtidig som man ville gi kirken en friere stilling i forhold til stat og kommune. Et hovedmål i den nye kirkeloven var å styrke og selvstendiggjøre den lokale kirke. Samtidig opprettholdt man den doble ledelsesstrukturen med ”embete og råd” (temaet er nærmere beskrevet i vedlegg 2).

Kirken sa stort sett ja til å bli herre i eget hus. Tilslutningen var mer delt når det gjaldt kirkens interne organisering, og spesielt i forholdet mellom embete og råd. Styrking av rådsstrukturen førte til atskillig usikkerhet i embetslinjen. Særlig kom dette til uttrykk på lokalplanet, der kirkeverger og administrasjonsledere trådte inn på sokneprestenes tidligere enemerker. ”Herrens hus” var ikke lenger bare ”herrenes hus”, men mye tydeligere også menighetenes og fellesrådenes hus. Konfliktene lå i vannkorpa. Mange av dem løste seg ettersom ansatte og rådsmedlemmer fant seg til rette i sine nye roller. Andre steder beholdt prestene sine administrative lederfunksjoner fordi fellesrådene ikke hadde økonomi til å ansette annet administrativt personell. Men noen steder ble konflikten vedvarende og åpen.

I løpet av de nærmeste 10-15 år kan forholdet mellom kirken og staten vil bli grunnleggende endret (se kapittel 4.11). Blant de mange spørsmål som da må utredes er rådernes uavhengighet og kompetanse med hensyn til forvaltningen av kirkene. Dette berører både relasjonene kirke – samfunn, kompetansefordelingen råd – embete og kompetansefordelingen rådene imellom. I den videre debatt om utviklingen av kirkens forvaltningsordning, vil følgende problemstillinger stå sentralt:

- Hva er ”riktig blanding” av ansvar mellom embete og råd? Hvilke embetsoppgaver er av teologisk art, og hvilke er av typen ”medbestemmelse på arbeidsplassen”?
- Hvor mye trenger overordnede organer styre, kontrollere eller hjelpe de utøvende organene?
- Gikk kirkeloven av 1996 langt nok i fordeling av myndighet til lokale råd? Kan de strategiske mål nås bedre ved økt desentralisering? ”Det som ikke skjer i menigheten, skjer ikke i det hele tatt.”
- Hvorfor blande prost og biskop inn i byggesaksbehandlingen? Kunne f.eks. bispedømmerådet ha samlet godkjenningsmyndighet for kirker, kirkegårder, inventar og utstyr?
- Kan flere oppgaver desentraliseres fra sentrale til lokale råd? Trenger biskop godkjenne den minste endring på kirkene? Til sammenligning forvalter andre offentlige byggeiere (bl.a. kommunen) sine bygg fritt.
- Bør den lokale kirke bli like selvstyrt som kommunen, og selv organisere sin virksomhet innenfor vide rammer; selv avgjøre gudstjenesteplaner, arbeidsformer, stillinger osv.?

4.11 Morgendagens kirkeordning

Spørsmål: Hvor mange i stat/kirke-utvalget trengs for å skifte en lyspære?

Svar: Samtlige, som vil diskutere hvordan de kan skru på plass en ny pære uten å fjerne den gamle.

Vårt Land 27.07.2002

I februar 1998 oppnevnte Kirkerådet et eget utvalg for å utrede en rekke spørsmål angående Den norske kirkes ordning og forholdet mellom kirke og stat (Bakkevig-utvalget). Utvalget var bredt sammensatt og rommet i utgangspunktet meget ulike syn på hvordan det framtidige forholdet mellom stat og kirke skulle utvikles. Underveis skjedde det imidlertid en tilnærming mellom fløyene, drevet fram av nye holdninger i samfunnet og en prinsipiell bevisstgjøring av kirkens egenart og oppgave. De relativt gode erfaringene med selvstendigjøringen av Svenska kyrkan fra 1.1.2000 spilte nok også en rolle. I mars 2002 la utvalget fram sin innstilling "Samme kirke – ny ordning", med følgende tre hovedkonklusjoner:

- Alle tros- og livssynsamfunn i Norge bør likestilles.
- Staten bør føre en aktivt støttende politikk overfor alle tros- og livssynsamfunn.
- Kirkens medlemmer må selv ta ansvaret for kirkens styring og økonomi.

Endringer i grunnloven. Utvalgets flertall går inn for en ny ordning av forholdet mellom stat og kirke og forslår at alle formuleringer i Grunnloven som spesifikt gjelder Den norske kirke fjernes. Gjennom en egen lov må kirken få et selvstendig rettsgrunnlag. Flertallet mener at alle tros- og livssynsamfunn bør motta økonomisk støtte fra staten slik at de kan gi opplæring og formidle tradisjoner og verdier i et levende trosmiljø.

Innføring av medlemsavgift. Utvalgets flertall foreslår å avskaffe den delen av stats- og kommuneskatten som går til kirken og i stedet innføre en medlemsavgift som innkreves gjennom det ordinære skattesystemet. Utvalget forutsetter at alle tros- og livssynsamfunn får anledning til å gjøre det samme. Mindretallet foreslår en generell livssynavgift for alle skatteyttere, som staten fordeler til tros- og livssynsamfunn etter antall medlemmer. De som ikke er medlem av noe slikt samfunn betaler avgiften til et allmenntilgjengelig fond.

Tilsetting og arbeidsgiveransvar. Et samlet utvalg mener at arbeidsgiveransvaret for alle tjenestegrupper i et sokn bør samles i ett valgt styringsorgan. Dette organet må ha samordnet forvaltningsansvar for både økonomi og personellressurser. Utvalget er delt i spørsmålet om dette ansvaret skal forankres på bispedømmenivå eller soknenivå. Det ansvarlige organet må i alle fall ha tilstrekkelig størrelse, kompetanse og ressurser til å ta seg av dette på en forsvarlig måte. Det er enighet om at tilsetting av biskoper bør skje på nasjonalt nivå.

Andre spørsmål

- **Direkte valg til kirkelige råd.** Flertallet i utvalget ønsker direkte valg både til menighetsråd, bispedømmeråd og Kirkemøte for å stimulere interessen for valgene, sikre en bredere representasjon og sikre det kirkelige demokrati.
- **Samordning av arbeidsgiveransvar og -funksjoner.** Forholdet mellom styringsansvar, tilsyn og ledelse av den daglige virksomhet må avklares på alle plan i kirken. Bispedømmerådene må få et samlet, koordinerende ansvar, og biskopenes rolle i bispedømmerådene og i Kirkemøtet må avklares. Dagens ordning med oppdelt

arbeidsgiveransvar på lokalplanet og uklarheter i forholdet mellom arbeidsgiveransvar og geistlig tilsyn med vigslet tjeneste er en kilde til konflikter.

- **Fortsatt fellesråd.** Menighetsrådene bør fortsatt samarbeide i fellesråd. Uavhengig av om det formelle tilsettingsansvaret blir lagt til bispedømmeråd eller menighetsråd vil tilsetninger, arbeidsgiveransvar og arbeidsledelse kunne skje på fellesrådsnivå.
- **Kirkelig eierskap av kirkelig eiendom.** Utvalget går inn for at sentralkirkelige fond (Opplysningsvesenets fond) blir kirkens eiendom. Det samme gjelder de kommunale presteboligene.
- **Kommunalt ansvar for gravstedene.** Utvalget mener at gravstedene bør bli et kommunalt ansvar, mens gravferdsseremonien er tros- og livssynsamfunnenes ansvar.

Når dette skrives gjennomgår utredningen en bred høring både i kirkelige organer, andre offentlige instanser og frivillige organisasjoner. De første reaksjonene har stort sett vært positive og tyder på at utvalget vil få tilslutning til de fleste av sine anbefalinger – både fra kirkelig, frikirkelig og Human-Etisk hold. Etter behandlingen i kirkelige organ, vil Regjeringen sannsynligvis oppnevne en offentlig kommisjon til å utrede prinsipielle og praktiske spørsmål knyttet til en eventuell nyordning. Hvis konklusjonene i den kirkelige prosessen blir relativt klare og Stortingsflertallet fortsatt utvikler seg i retning av et skille, vil ”Statskirkens” dager kunne være talte i løpet av 10-15 år.

KAPITTEL 5

Bygningsforvaltning av kirker

5.1 Instanser med fokus på kirkelig FDVU 5.2 Oversiktsverk over norske kirker 5.3 Databaserte kirkeregistre
5.4 Kirkelig statistikk 5.5 Informasjonsblader med relevans for kirkelig FDVU 5.6 Riksantikvarens arbeid med kirkene 5.7 Andre kirkelige FDVU-prosjekter 5.8 Kirkelige enøk-prosjekter 5.9 Dataverktøy for kirkelig FDVU
5.10 Situasjonen i Sverige 5.11 Status for kirkelig FDVU

I kapitlene foran er bygningsforvaltning og kirkeforvaltning behandlet som to tilnærmet uavhengige områder. Vi har likevel sett at det finnes enkeltprosjekter som ligger i grenseområdet *bygningsforvaltning av kirker* eller *kirkelig FDVU*. Vi skal i dette kapitlet gi en mer systematisk oversikt over slike prosjekter: Kirkelige bygningsregistre og -oversikter, statistikker, FDVU-prosjekter og spesielle FDVU-verktøy for kirkelig bruk. En slik statusoversikt viser hvor kirkelig FDVU står i dag, og hva som eventuelt mangler på området.

5.1 Instanser med fokus på kirkelig FDVU

I kapittel 4.2 så vi hvilke aktører lovgivningen bringer inn i kirkeforvaltningen. Noen av dem er rene forvaltningsorganer, mens andre driver faglig utvikling på FDVU-området. De organene som har vært mest aktive i så måte – og som også er representert i faggruppa for dette prosjektet – er Kirkekonsulenten, Kirkens Arbeidsgiverorganisasjon, Kirkerådet og Riksantikvaren.

Kirkekonsulenten utgir som et ledd i sin veiledningstjeneste en serie informasjonsblad om forvaltning av kirkebygg. Han står også bak ressursboka *Kirken som bygg og bilde*, 1. utgave i 1990 og en ny og utvidet utgave i 2001. Av andre FDVU-satsinger har Kirkekonsulenten i 1991 gjennomført en større tilstandsundersøkelse om varmeisolering og energibruk i norske kirker.

Kirkens Arbeidsgiverorganisasjon (KA) er menighetsrådenes og fellesrådenes sentrale arbeidsgiver-, interesse- og medlemsorganisasjon – en kirkelig parallell til Kommunenes Sentralforbund. Ved siden av å være arbeidsgivernes representant i det kirkelige tariffområde, driver KA med rådgivning, kurs og opplæring innenfor jus, økonomi, personalforvaltning og administrasjon. Innenfor feltet bygningsforvaltning er KA sekretær for faggruppa knyttet til FDVU-prosjektet, og er representert i Kirkerådets kirkeoppvarmingsprosjekt. KA er også sekretær for Norges Kirkevergelag, som er representert i faggruppa gjennom Møre Kyrkjeverjelag.

Kirkerådet har tidvis vært engasjert i prosjekter som gjelder kirkebyggene. Fra 1976 var det en gruppe i arbeid som vurderte alle kirkene som var bygd etter krigen. Prosjektet resulterte i boka "43 nye norske kirker" i 1982. I 1998 tok Kirkerådet initiativ til enøk-prosjektet *Miljøriktig og energieffektiv kirkeoppvarming* (MEKON) som et ledd i sitt engasjement innen området forbruk og rettferd. Gjeldende "arbeidsdeling" tilsier ellers at Kirkedepartementet tar hånd om bygningssakene. Ved et eventuelt skille mellom stat og kirke vil antagelig dette ansvaret gå over til Kirkerådet. En lignende arbeidsdeling gjør seg gjeldende ved kirkens eget forskningsinstitutt *Stiftelsen Kirkeforskning* (KIFO) som ble opprettet i 1993. Stiftelsens formål er "å forske på kirke, religion og livssyn i samfunnet, drive utviklingsarbeid og informere om kirkerelatert forskning". Teknisk forskning på kirker har derfor foreløpig falt utenfor KIFOs interessefelt.

Riksantikvarens engasjement i kirkeforvaltningen omfatter både dokumentasjon, rådgivning og forvaltning. Bokserien "Norges kirker" utgis i samarbeid med NIKU, som også har vært engasjert i arbeidet med Riksantikvarens kirkeregister. Serien "Riksantikvarens informasjon om kulturminner" inneholder stoff både av generell og spesiell interesse for kirkeforvaltningen. I denne forbindelse er det naturlig å nevne at *Fortidsminneforeningen*, som eier en rekke verneverdige kirkelige bygg, har utviklet egne FDVU-verktøy for sitt behov.

Både disse og andre kirkelige FDVU-prosjekter blir nærmere omtalt nedenfor.

5.2 Oversiktsverk over norske kirker

Det foreligger en omfattende litteratur om kirkene i Norge. Mye kirkehistorie finnes også i bygdebøker og lokalhistoriske samlinger og i tallrike jubileumsskrifter for kirker. I nyere tid har kirker vært et populært tema både for kunst- og arkitekturhistorikere og for utgivere av reiselivslitteratur. Her vil vi begrense oss til å omtale de mest sentrale standardverkene om kirker i Norge, som er av størst generell nytteverdi for kirkeforvaltere.

"De norske stavkirker" av Lorentz Dietrichson

Lorentz Dietrichsons stavkirkebok fra 1892 er det første omfattende samleverk om norske kirker. Dietrichson er nøye med å presisere at han bygger på andres arbeider, som antikvar N. Nicolaisens bøker "Norske Fornlevninger" og "Norske Bygninger" samt tallrike notiser i Fortidsminneforeningens årbøker. Likevel er boka et personlig og gedigent bidrag til norsk kirkeforskning, og representerer et sentralt kildemateriale mer enn 100 år etter utgivelsen. Boka har tre hoveddeler, de to første om stavkirkenes arkitektur og opprinnelse, og den siste om stavkirkenes historie. Her gjennomgås alt foreliggende materiale om de 322 stavkirkene man på det tidspunktet hadde kjennskap til.

Siden er det utgitt en rikholdig stavkirkelitteratur i Norge. Et av standardverkene er Riksantikvarens tobindsverk "Norske stavkirker" som ble utgitt i 1973-76. Her er hovedvekten lagt på de stavkirkene som fortsatt eksisterer.

"Norske kyrkjer" av Sigurd Muri

Daværende kirkekonsulent Sigurd Muri utga i 1971 "Norske kyrkjer", som inneholdt bygningsmessig beskrivelse og bilder av 200 utvalgte norske kirker. I tillegg var boka utstyrt med arkitektregister for alle stående norske kirker (så langt arkitektene var kjent), og dessuten et komplett kirkeregister med kirkenes navn, byggeår, planform, materiale, antall sitteplasser,

arkitekt og kommune. Dette var det første komplette kirkeregister som ble publisert offentlig i Norge.

I 1975 utga samme forfatter ”Gamle kyrkjer i ny tid”, der han utvikler tanker om hva som kan gjøres med de gamle kirkene slik at de blir mer tjenlige til bruk i vår tid. Til grunn for boka hadde Muri gjennomført en omfattende spørreundersøkelse for å kartlegge kirkenes størrelse, funksjon og muligheter. Dette er fortsatt et aktuelt innlegg i debatten om hva som kan eller bør gjøres med landets eldre kirker.

”Norges kirker” utgitt av Riksantikvaren og NIKU

Standardverket ”Norges kirker” inngår i serien ”Norske minnesmerker” som utgis av Riksantikvaren og Norsk institutt for kulturminneforskning (NIKU). Initiativtakere og primus motorer fra starten i 1950 var antikvarene Sigrud og Håkon Christie. Arbeidet ledes nå av NIKUs avdeling i Bergen, men ressursene står ikke i forhold til ambisjonene. Med dagens framdrift vil det ta 80 år før hele landet er dekt (Vårt Land 17.03.1998). Serien tar for seg både stående og revne kirker prestegjeldsvis. Gjennom tekst, foto og tegninger dokumenteres kirkenes bygningshistorie, bygninger, interiør, inventar og eventuelt kirkegård og gravminner. Følgende bind er utgitt:

Fischer: Norges kirker. Domkirken i Trondheim. Bind 1-2 (1965)

Lysaker: Norges kirker. Domkirken i Trondheim. Bind 3 (1974)

Hauglid: Norske stavkirker. Bind 1-2 (1973-76)

Norges kirker. Kongsberg kirke (1962)

S. og H. Christie: Norges kirker. Østfold. Bind 1-2 (1959)

S. og H. Christie: Norges kirker, Akershus. Bind 1-2 (1969)

S. og H. Christie: Norges kirker. Buskerud. Bind 1-3 (1981-1993)

Lidén og Magerøy: Norges kirker. Bergen. Bind 1-3 (1980-1990)

Hoff, Lidén og Storsletten: Norges kirker. Hordaland. Bind 1-2 (2000)

”Våre kirker – norsk kirkeleksikon”

Utgivelsen av et norsk kirkeleksikon skjedde på initiativ av Vanebo forlag i 1993. Leksikonet omfatter ca. 1900 kirkebygg vigslet til bruk for Den norske kirke. Hver kirke er representert med foto og opplysninger om bygget, om utsmykningen og inventaret og om soknets størrelse og betjening. Stoffet er samlet inn gjennom innsendte opplysninger fra kirkekontorene rundt i landet, som på denne måten har gjennomført en imponerende dugnad. Resultatet har blitt et relativt oppdatert og ”folkelig” leksikon, som i mangel av bedre kilder har fått stor utbredelse og anvendelse blant kirkeverger og andre kirkeforvaltere.

”Kirken som bygg og bilde” av Arne E. Sæther

”Kirken som bygg og bilde” utkom første gang i 1990, og ble utgitt i ny og utvidet utgave i 2001. Boka er først og fremst en ressursbok innenfor kirkekonsulentens mangeartede fagfelt. Den inneholder stoff om kirkebyggets historie, om symboler, liturgi og kirkekunst, veiledning om lover og tekniske krav, praktiske råd om kirkebygging og eksempler på utforming av nyere kirker. Boka har dessuten en statistikk- og tabelldel med komplett alfabetisk register over alle tidligere og nåværende kirker som er registrert i kirkekonsulentens register, til sammen 3.704 kirker og kapeller (bygninger vigslet til kirkelig bruk). Kirkene er representert med navn, vigslingsår, eventuelt riveår og kommune.

5.3 Databaserte kirkeregistre

Kirkekonsulentens kirkeregister

Kirkekonsulent Muri publiserte i boka "Norske kyrkjer" (1971) utdrag av sitt register over alle stående norske kirker. Registeret var basert på departementets mangeårige arkiv over kirkelige byggesaker. Da kirkekonsulent Sæther overtok i 1991, gikk han i gang med å bygge opp et databasert register over alle eksisterende og tidligere kjente kirker i Norge. Registeret foreligger på en Access-database, og oppdateres kontinuerlig av kirkekonsulenten. Et utdrag av registeret ble publisert i boka "Kirken som bygg og bilde" (Sæther 2001).

Registreringskjemaet består av 60 poster for hver kirke, der det legges inn opplysninger om kirkens alder og status, orientering og planform, arkitekt og byggmester, materialer, geografisk tilhørighet, rom og arealer, inventar og utstyr og antikvarisk vurdering (se tabell 5.1). Registeret er beregnet på Kirkekonsulentens interne saksbehandling, og er ikke allment tilgjengelig.

Tabell 5.1 Poster i kirkekonsulentens kirkeregister.

<u>Bygning</u>	<u>Sivil tilhørighet</u>	<u>Rom og arealer</u>	<u>Inventar og utstyr</u>
ID	Postnummer	Antall sitteplasser	Alter
Kirke	Poststed	Kirkerom m ²	Alterpodium
Godkjent	Kommunennummer	Galleri m ²	Alterring
Byggeår	Kommunenavn	Menighetssal 1 m ²	Prekestol
Vigslingsår	Fylke	Menighetssal 2 m ²	Døpefont
Status ny		Kirkestue m ²	Lesepult
Status	<u>Geistlig tilhørighet</u>	Andre rom	Orgel
Orientering (alter)	Fellesråd	Grunnflate brutto	Orgelplassering
Type (planform)	Sokn	2.etg./gallerier	Orgelbygger
Arkitekt	Innbyggere	Underetasje	Fondbilde, altertavle motiv
Byggmester	Prestegjeld	Øvrige plan	Kunstner fondbilde
	Prosti	Gulvflate brutto	Materiale fondbilde
	Bispedømme	Volum	Motiv andre kunstverk
<u>Materialer</u>		Menighetsavdeling	Materialer andre kunstverk
Materialer	<u>Antikvarisk vurdering</u>	Kontoravdeling	Andre kunstnere
Vegg	Vern		Tekstiler
Gulv			Kirkeklokker
Himling			
Tak			

Riksantikvarens kirkeregister

Riksantikvarens meget omfattende historiske arkiv over norske kirker ligger til grunn for Riksantikvarens kirkearkiv. Arkivet er bygd opp gjennom mange år, men slutføringen og omleggingen til data (Access-database) er utført av NIKU på oppdrag fra Riksantikvaren. Registeret har ca. 3.300 katalognummer, og omfatter alle kjente kirker fram til ca. 1960. Nyere kirker er bare sporadisk tatt med, ettersom registeret primært er opprettet for å ivareta antikvariske formål. Blant annet skal det brukes til å vurdere hvilke kirker fra perioden etter 1850 som skal listeføres som antikvarisk interessante.

Postene som registreres er i stor grad sammenfallende med postene i kirkekonsulentens register, men er mer innrettet mot verneverdier knyttet til bygning, interiør, inventar og omgivelser (tabell 5.2). Riksantikvarens register er i likhet med kirkekonsulentens beregnet på interne formål. Underveis har kirkekonsulenten og Riksantikvaren utvekslet sine registre for å

harmonisere dem mest mulig. Tanken om full integrasjon mellom de to registrene er nærliggende, og kan gjennomføres uten store tekniske problemer. Eventuelle hindringer ligger mer i administrative rutiner, eiendomsrett til opplysningene og hvem som eventuelt skal ajourholde registeret.

Tabell 5.2 Poster i Riksantikvarens kirkeregister

<u>Bygning</u>	<u>Materialer</u>	<u>Sivil tilhørighet</u>	<u>Sted/omgivelser</u>
Forekomstnummer	Materiale	Fylke	Andre bygninger
Top nummer	Konstruksjon	Kommunenr	Ruin
Top betegnelse	Kledning puss	Beliggenhet	Tuft
Kirkenavn	Taktekking		Påvist tuft
Kjent som	Tårn takrytter	<u>Geistlig tilhørighet</u>	Økon. Kartverk registr.
Dedikasjon	Tårntekking	Prestegjeld	Arkeologisk
Stående		Bispedømme	Merknader
Datering	<u>Interiør:</u>	<u>Inventar</u>	<u>Vern</u>
Ombygget	Inventarnummer	Inventarnummer	Forekomstnummer
Status	Forekomstnummer	Forekomstnummer	Samlet vurdering
Planform	Element	Element	Foreslås vernet
Arkitekt	Datering	Datering	Verneklasse
Byggmester	Datering merknad	Datering merknad	Verne kirkegård
Restaurert av	Kunstner	Kunstner	Verne annet
Restaurert år	Kommentar	Kommentar	Div. revisjonsdatoer etc.
Sitteplasser	Verneverdi	Verneverdi	
	Vurdert (J/N)	Vurdert (J/N)	
	Notat		

Nasjonalt bygningsregister

I februar 2000 fikk kommunale og private utbyggere et nytt dataverktøy til bruk for vern av kulturminner og gamle hus. Statens kartverk og Riksantikvaren koblet da det sentrale eiendomsregisteret GAB sammen med det nasjonale bygningsregisteret til SEFRAK¹⁵. Registeret inneholder opplysninger om alle hus eldre enn år 1900, i alt 510.000 bygninger. Kommuner og andre virksomheter med tilknytning til GAB har tilgang til registeret. I praksis synes brukerterskelen å være noe høy, slik at tilbudet ikke blir optimalt utnyttet. De fleste kirkeverger har for eksempel ikke tilgang til GAB-registeret.

KNIFs forsikringsdatabase for kirker

Kristen-Norges Innkjøpsfellesskap (KNIF) er en medlemsorganisasjon som på non profit-basis forhandler fram innkjøps- og forsikringsavtaler for menigheter og organisasjoner. I forbindelse med sin forsikringsportefølje, har KNIF utviklet en database for kirker og andre kirkelige bygg. Her finnes primært forsikringsrelaterte opplysninger om byggenes størrelse, materiale, inventar, interiør og verdi. Registeret er beregnet på forretningsmessige formål, og derfor ikke åpent tilgjengelig.

¹⁵ Kilde: NTB-melding 18.02.2000.

SEFRAK = Sekretariatet for registrering av faste kulturminner i Norge.

5.4 Kirkelig statistikk

Hvert år foregår det en omfattende innsamling og bearbeiding av statistiske opplysninger om Den norske kirkes virksomhet. Flere instanser er involvert i dette arbeidet. For vårt formål er det særlig tre kilder som har interesse:

- 1. Kirkelig årsstatistikk** som bygger på menighetenes årlige innberetninger til Kirkerådet om virksomheten i soknet. Her registreres antall gudstjenester og gudstjenestedeltakere, vigslar, begravelser, døpte og konfirmerte, ofringer og innsamlinger, grupper og tiltak i menigheten. Kirkerådet har inngått avtale med Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste (NSD) i Bergen om registrering, bearbeiding og formidling av årsstatistikken. NSDs kirke database er tilgjengelig på internett (www.nsd.uib.no/data/region/kirke/).
- 2. Kirkeregnskapsstatistikken** som bygger på de kirkelige fellesrådenes årlige regnskapsrapporter til Statistisk Sentralbyrå. Statistikken omfatter kirkens "offentlige" økonomi, som tidligere ble registrert gjennom kommunenes regnskapsrapportering. (www.ssb.no)
- 3. Kirkelig medlemsregister** som ble tatt i bruk f.o.m. statistikkåret 1999. Kirkerådet er ansvarlig for medlemsregisteret, som ajourholdes gjennom fortløpende rapportering fra kirkebokførende prester om innmeldinger, utmeldinger, døpte og døde. Registeret produseres av Duplo Data.

NSD utgir hvert år heftet "Den norske kirke i tall", som inneholder statistiske opplysninger hentet fra alle de tre kildene. Postene, som framgår av tabell 5.3, er ordnet på kommune-/ fellesrådsnivå og bispedømmenivå. Stiftelsen Kirkeforskning (KIFO) gir parallelt ut rapportserien "Tallenes tale", som inneholder analyser og kommentarer til statistikken, samt artikler med perspektiver på statistikk og kirke.

Tabell 5.3 Oversikt over postene i NSDs statistikkhefte "Den norske kirke i tall". Tallene oppgis på kommune-/fellesrådsnivå og bispedømmenivå.

Fra Kirkelig årsstatistikk og Kirkelig medlemsregister		Fra Kirkeregnskapsstatistikken
1 Befolkning 1.januar	22 Familie- og ungdomsgudstj.	45 Lønn, kirkelig administrasjon
2 Medlemmer av Dnk 31.desember	23 Deltakere fam.- og ungd.gudstj.	46 Andre driftsutg. enn lønn, kirkelig administrasjon
3 Antall sokn	24 Musikk gudstj. og –andakter	47 Lønn, kirker
4 Innmeldt i Dnk	25 Deltakere musikk.g.tj. og –andakt	48 Andre dr.utg. enn lønn, kirker
5 Utmeldt av Dnk	26 Barnehage- og skolegudstj.	49 Lønn, kirkegårder
6 Født	27 Deltakere barneh.- og skoleg.tj.	50 Andre driftsutg. enn lønn, kirkegårder
7 Døpte innført med nummer	28 Barnehage- og klassebesøk i kirk	51 Lønn, andre kirkelige formål
8 Herav døpte m/nr. 12 år el. eldre	29 Deltakere, barneh.- og kl.besøk	52 Andre dr.utg. enn lønn, andre kirkelige formål
9 Døpte bosatt i soknet	30 Godkjente kirker	53 Statlige bevilgninger
10 Antall 14-åringer pr. 1.januar	31 Andre kirker og lokaler innviet til kirkelig bruk	54 Kommunale bevilgninger
11 Deltakere konfirmasjonsgudstj.	32 Kirkeofringer i alt kr.	55 Verdi av kommunal tjen.yting
12 Ekteskapsinngåelser innført m/nr	33 Pros.and. kirkeofr. til egen virks.	56 Kommunal bevilgning og verdi av komm. tj.yting per medlem
13 Døde	34 Andre innsaml. og gaveinnt. kr.	57 Kommunal bevilgning og verdi av komm. tj.yting per innb.
14 Gravferder innført med nummer	35 Bibelgrupper, samtalegr. o.l.	
15 Gudstjenester søn- og helligdg.	36 Tiltak for barn og unge	
16 Deltakere, gudstj. søn-/helligdg.	37 Medarbeidere, tiltak for b. og u.	
17 Gj.sn. ant. deltakere g.tj. sø/h.dg.	38 Diakonitiltak	
18 Andre gudstjenester i alt	39 Medarbeidere diakonitiltak	
19 Deltakere andre gudstj. i alt	40 Sykehusbesøk ved ansatte	
20 Gudstj. m/nattverd søn-/helligdg.	41 Kor- og musikkgrupper	
21 Nattverdgiester, gudstj. med nattverd søn- og helligdager	42 Deltakere kor- og musikkgrupper	
	43 Konserter o.l. i kirken	
	44 Deltakere, konserter o.l. i kirken	

Statens utgifter til prestelønninger, drift av bispekontorer, kirkelige råd m.v. utgis ikke som egen statistikk, men framgår hvert år av Statsregnskapet (St.meld. nr. 3, vedlegg 2).

Det føres også arbeidstakerstatistikker: Kirkens Arbeidsgiverorganisasjon samler inn statistikk over kirkelige stillinger som ligger under kirkelige fellesråd (kirkeverger, kateketer, diakoner, organister etc.), og bispedømmerådene rapporterer inn til departementet om arbeidsgiverforhold knyttet til de statlig tilsatte prester og kateketer.

En annen viktig, men uoffisiell statistikkilde, er "Årbok for den norske kirke" som utgis av Kirkens informasjonstjeneste. Den inneholder et kommentert sammendrag av foregående års kirkestatistikk, og dessuten oversikt over kirkens sentrale organer, over bispedømmer, prostier, prestegjeld og menigheter samt alfabetisk oversikt over kirkelig ansatte.

5.5 Informasjonsblader med relevans for kirkelig FDVU

Kirkekonsulentens forvaltningsserie

Siden 1991 har kirkekonsulenten gitt ut en serie informasjonsblad om forvaltning av kirkebyggene, særlig beregnet på menighetsråd, kirkelige fellesråd og kirkeverger. Hittil har følgende blad utkommet:

- 1-1991 Energiøkonomisering. Enøk i kirkebygg
- 1-1992 Brann i kirkebygg
- 2-1992 Kirkebygget og lov om brannvern
- 1-1993 Teleslyngeanlegg i kirkebygg
- 1-1994 Orden rundt og i kirkebygget
- 2-1994 På vakt rundt kirkebygget
- 1-1995 Tilgjengelighet i gamle kirker
- 1-1996 Rom og liturgi. Nytt liv til eldre kirkerom
- 2-1996 Kirkeloven av 1996. Bygging, drift og vedlikehold av kirkebygg
- 1-1997 El-anlegget i kirkebygget
- 2-1997 Plass for nytt kirkeorgel?
- 1-1998 Kirken i landskapet. Skaperverk og liturgi
- 1-1999 "Landskapet" i kirkerommet. Del 1 Langkirken
- 2-1999 "Landskapet" i kirkerommet. Del 2 Korskirken
- 1-2000 Kirkerommets møblering. Alter og døpefont
- 2-2000 Kirkerommets møblering. Sitteplasser og gruppering
- 1-2001 Prekestol og lesepult. Skriftestol. Korskilde. Plass for sangkor
- 2-2001 Kirkerommets utstyr. Liturgiske klær og andre tekstiler. Nattverdutstyr. Lys og blomster.
- 1-2002 Kunst og kommunikasjon og funksjonshemmede.

Riksantikvarens informasjon om kulturminner

Riksantikvaren utgir en serie lølblader med informasjon om kulturminner. Serien omfatter tema knyttet til kulturlandskap, bygninger og anlegg, gjenstander, automatisk fredete arkeologiske kulturminner, dokumentasjon, forvaltning og juridiske forhold.

Av generell interesse for kirkeforvaltere er blader om behandling av eldre bygninger, murverk, trevirke, overflatebehandling og vedlikehold av ulike bygningsdeler. Noen blader er også spesielt laget for kirker, blant annet en serie i tilknytning til kirkeloven av 1996 og

rundskriv T-3/2000 om forvaltning av kirken og kirkens omgivelser som kulturminne og kulturmiljø. Pr. august 2002 foreligger følgende særskilte "kirkeblad":

- 2.1.1 Kirkens omgivelser: Bevaring av kirkegårder og gravminner
- 2.1.2 Kirkens omgivelser: Bevaring. Kirkegårdsutvidelser
- 2.1.3 Kirkens omgivelser: Servicehus ved kirkene
- 2.1.4 Kirkens omgivelser: Kirkebakken. Bevaring og nye elementer
- 3.10.2 Interiører: Belysning i eldre kirker
- 3.10.4 Interiører: Bevaring og ombygging av gamle kirkebenker
- 3.10.5 Interiører: Tilrettelegging for bevegelseshemmede i eldre kirker
- 3.14.1 Tilbygg og endringer. Rullestolramper ved eldre kirker
- 4.1.1 Restaurering og konservering: Gjenstander i kirker
- 4.2.1 Kirker: Håndtering av kirkekunst
- 4.2.2 Kirker: Oppbevaring av kirketekstiler
- 4.2.3 Kirker: Oppbevaring og utstilling av gjenstander ute av bruk
- 4.2.4 Kirker: Bruk av levende lys
- 4.2.5 Kirker: Bevaring av verneverdige orgler
- 9.2.1 Kirkekunst: Undersøkelse og dokumentasjon ved konservering og restaurering.

Fortidsminneforeningens publikasjoner

Fortidsminneforeningen utgir lokalhistoriske publikasjoner, årbøker og medlemsbladet Fortidsvern med oppdaterte artikler om eldre bygninger, byggeskikker etc. En egen serie med GODE RÅD omfatter følgende titler:

- Vinduer i eldre hus,
- Yttervegger i eldre hus,
- Tak på eldre hus
- Gamle maleteknikker
- Tapeter i Norge
- Hus og stil
- Farger og stil
- Gammelt listverk
- Historiske gardiner
- Mur og puss.

Byggforsks kunnskapssystemer

Byggforskserien med sine mer enn 700 kunnskapsblader om planløsning, byggdetaljer og byggforvaltning dekker hele byggfagområdet. Byggforvaltningsserien kombinert med de kirkelige og antikvariske fagbladene nevnt ovenfor, gir svar på de aller fleste spørsmål en kirkeforvalter står overfor.

5.6 Riksantikvarens arbeid med kirkene

Norge har 220 kirker som er automatisk fredet etter kulturminneloven og 760 andre kirker som er erklært verneverdige. Blant disse nærmere 1000 byggene finner vi mange av våre viktigste kulturminner. Fordi Norge er fattig på bygde kulturminner, har kirkene svært stor betydning. De er monumenter over vår kirkehistorie og illustrerer utviklingen i liturgi og kirkemusikk. Samtidig gjenspeiler de den generelle samfunnsutviklingen fra middelalderen og

fram til i dag. Kirkene er vår viktigste kilde når det gjelder arkitekturhistorie, kunsthistorie og forståelse av den bygningstekniske utvikling. Bevaring av kirkene inntar derfor en sentral plass i Riksantikvarens arbeid.¹⁶

Brannsikring av stavkirkene

Sikringsarbeidet i to av våre mest verdifulle stavkirker, Borgund og Urnes, startet i 1967 og 1969. Etter dette har Riksantikvaren mer eller mindre kontinuerlig arbeidet med brannsikring av stavkirkene, og i dag er alle de 28 stavkirkene sikret. Hovedmålet i Riksantikvarens sikringsstrategi har vært å oppnå optimalt vern med minimale skader. Et sikringsanlegget påfører i seg selv bygningen skader i form av hulltaking og kabelføring og ved redusert estetisk verdi. Utløsning av slokkeanlegget kan påføre vannskader på treverk, dekorasjoner og gjenstander. Man har godtatt bruk av vannbaserte slokkeanlegg ut fra synspunktet om at ”det er bedre med en kirke uten limfargedekorasjoner enn en nedbrent kirke med dekoren inntakt”, men utfordringen har vært å utvikle løsninger som tar best mulig vare på dekor og interiør. Parolen har vært å ha så få installasjoner som mulig, og mange forskjellige løsninger har vært diskutert og utprøvd.

Det er utviklet et sikringskonsept tilpasset hver enkelt stavkirke. Dette har skjedd i samarbeid med ekstern ekspertise og gjennom erfaringer med eksisterende anlegg, teoretiske modeller og ny teknologi – til dels anvendt på nye måter. Gjennom prosjektet har også brann-teknologien blitt tilført nye impulser, og Riksantikvaren har opparbeidet brannsikringskompetanse av internasjonalt format.

Den neste store utfordringen på kirkefronten er generelt vedlikehold, restaurering og brannsikring av enkelte store kirker av nasjonal verdi, automatisk fredete kirker, verneverdige kirker fra 1650 til 1850 samt listeførte kirker. Det stilles høye krav til faglig ferdighet og kompetanse for arbeid knyttet til kirkene. Det er derfor behov for kompetanseoppbygging når det gjelder kunnskaper og dybdeforståelse for konstruksjon, materiale, teknikk og verktøybruk av tradisjonell type.

Opptappingsplan for kulturminnevernet

Stortingets energi- og miljøkomité påpekte i budsjettproposisjonen for år 2000 at store deler av den fredete bygningsmassen og middelalderruinene er i en kritisk forfatning og at det er stort etterslep når det gjelder istandsetting og vedlikehold. Komitéen ba derfor Regjeringen legge fram en opptappingsplan for å bevare et representativt utvalg av kulturminner og for å gi fredete bygninger og anlegg et ordinært vedlikeholdsnivå innen år 2010. På denne bakgrunn utarbeidet Riksantikvaren forslag til en opptappingsplan, blant annet med flere tiltakspakker vedrørende kirkene. Hovedformålet med disse er å ta vare på kirkene som historiske kilder og bruksmessige ressurser. Kirkenes betydelige størrelse og nødvendigheten av å bruke til dels glemte, tradisjonelle teknikker i istandsettingsarbeidet gjør arbeidet teknisk utfordrende og ressurskrevende. Gjennomføring av opptappingsplanen forutsetter økte bevilgninger både fra staten og kommunene. Kirkesatsingen omfatter flere delprosjekter:

- **Brannsikring av kirker.** Brann er den største trusselen mot den fredete bygningsmassen. Kirker fra før 1800 og nyere kirker med middelalderinventar var i årene 1993-97 omfattet av en statlig tilskuddsordning til brannsikring. Totalt var ca. 400 kirker berettiget til tilskudd, hvorav ca. 300 har gjennomført sikringstiltak. Det er

---

¹⁶ Kilde: Riksantikvarens hjemmesider på internett

behov for bedret sikring av de mest verdifulle kirkene fra før 1800 og sikring av kirker fra før 1850 som tidligere ikke har iverksatt tiltak. Resultatet vil først og fremst være at 500 kirker fra før 1850 blir bedre sikret. Arbeidet vil kunne ferdigstilles i løpet av fem år.

- **Styrking av beslutningsgrunnlaget i forvaltningen av middelalderske kirkesteder.** Formålet er en mest mulig fullstendig oversikt og kartfesting av middelalderske kirkesteder med kirkegårder. Hensikten er å sikre at middelalderske kirker, kirketufter og kirkegårder blir vernet og ikke utsatt for ødeleggelse.
- **Istandsetting og vedlikehold av store kirker av nasjonal verdi.** Denne gruppa består av 12 kirker som på grunn av sin størrelse og rikdom medfører ekstra utfordringer i forhold til vern og vedlikehold. Det er Oslo domkirke, Gamle Aker kirke, Trefoldighetskirken i Oslo, Stavanger domkirke, Bergen domkirke, Mariakirken i Bergen, Korskirken i Bergen, Vår Frue kirke i Trondheim, Utstein kloster, Røros kirke, Kongsberg kirke og Trondenes kirke.
- **Istandsetting og vedlikehold av listeførte kirker fra perioden 1850-2000.** Av de ca. 1130 stående kirkene fra perioden 1850-2000, har Riksantikvaren valgt ut 458 kirker som bevaringsobjekter i henhold til bestemmelsene i rundskrivet T-3/2000 om "Forvaltning av kirke, kirkegård og kirkenes omgivelser som kulturminne og kulturmiljø" (se kapittel 4.4). Utvalget omfatter 328 trekirker og 130 murkirker. Dette er til dels store kirkebygninger i tre og tegl, samt enkelte moderne bygninger i betong. Mange av kirkene har opprinnelig tak- og tårntekking av skifer og kobber som må skiftes ut. Typiske skader for teglkirkene er forvitring av murverk og rustskader på vinduer og konstruktive jerndeleer.

Verktøy for tilstandsvurdering av kirker

Som en "førstehjelp" for forvaltere av kirkebygg har Riksantikvaren i 2002 utarbeidet et enkelt system for tilstandsvurdering av kirker. Opplegget består av 4 manuelle skjema for registrering av tilstanden til bygningsdeler og rom, samt for prioritering av tiltak. Systemet kan brukes til vedlikeholdsplanlegging, prioritering av tiltak og vurdering av bistandsbehov.

5.7 Andre kirkelige FDVU-prosjekter

Lynvern av kirker¹⁷

Lyn har vært en hyppig og lunefull brannårsak for kirker gjennom tidene. I 1752 påviste Benjamin Franklin at lynet besto av elektrisitet som kunne ledes til jord med en grovmetalltråd. Etter dette ble lynavledere tatt i bruk på høye bygninger. Røros kirke fra 1784 ble den første norske kirken med lynavleder, med nedleder av firkantjern som var smidd på stedet. En slik enkel nedleder var tilstrekkelig så lenge det ikke var elektrisitet i kirkene. Moderne lynvernanlegg er formet som et metallbur rundt huset ("Faradays bur"), med god jording for å unngå overslag til det elektriske anlegget. Lynet følger overflaten av lederne slik at større overflate gir større effekt. Selv om forskningen har gitt økt kunnskap om lynets natur, er det vanskelig å lage beregningsregler for lynvernanlegg. I praksis må man bygge på fundamentale fysiske prinsipper og god erfaring. En statistikk viser at det i perioden 1945-

---

¹⁷ Opplysningene er gitt av lynvernkonsulent Torstein Hervland i møte 08.08.2001.

1992 har vært brann eller alvorlige branntilløp i ca. 60 norske kirker. Av disse skyldes grovt sett ¼ direkte lynnedslag, ¼ feil i det elektriske anlegget, 1/3 påtenning og resten menneskelig svikt eller ukjente årsaker. Feilene i elektriske anlegg kan i noen tilfeller være såkalte etterbrennere, det vil si lynskader som fører til brann på et seinere tidspunkt.

Det finnes sparsomt med litteratur om emnet, men følgende brukes av bransjen:

- IEC 61024- part 1 and 2: *Protection of Structures against Lightning*¹⁸.
- *Montering av utvendig lynvernanlegg på kirker. En veileder i estetikk*. 2. rev. utg. Riksantikvaren 1995.
- *Håndbok i lynvernanlegg for bygninger*. Norsk Brannvern forening 1992.

Lynvernkonsulent Torstein Hervland driver Norges eneste spesialfirma for prosjektering av lynvernanlegg. I løpet av de siste 20 år har han planlagt sikringsanlegg for flere hundre kirker i hele landet. Han har vært Riksantikvarens konsulent for lysesikring av middelalderbygg, og har vært aktiv bidragsyter til den norske litteraturen om lynvern.

Kirketjenerskolen

Kirketjenerskolen er et samarbeid mellom NKI-skolen, KA, Riksantikvaren, Norsk Kommuneforbund og Kommuneansattes Fellesorganisasjon. Opplæringen er organisert som fjernundervisning i regi av NKI, men med lærerstøttet undervisning på ulike steder i landet. Målsettingen er å gi kirketjenere grunnleggende faglig kompetanse innenfor praktisk drift av kirkebygget/kirkerommet, og bidra til en god ressursforvaltning av de bygningsmessige og kulturelle verdier den lokale kirke forvalter. Opplæringen er tredelt: Del 1 er bygd på elementer fra NKIs vaktmesterskole og gir innføring i emner som energiøkonomisering, elektriske anlegg, varmesystemer, sanitæranlegg og renhold. Del 2 tar for seg drift og vedlikehold av kirkebygget og del 3 omhandler hvordan kirketjeneren skal behandle mennesker i ulike situasjoner.

Kirkene i Oslo

Mange verneverdige kirker

Flere av kirkene i Oslo er hovedverk av våre fremste arkitekter. I januar 2001 la Riksantikvaren fram en liste over alle kirker i Oslo bispedømme som er fredet etter kulturminneloven eller vernet etter rundskriv T-3/2000. Denne omfatter alle kirker bygd før 1850. Det er også gjort et representativt utvalg av kirker bygd etter 1850, som er listeført som vernede. Oslo bispedømme har relativt flere vernede kirker bygd etter 1850 enn resten av landet.

Tilstandsanalyser avslører store skader

Konsulentfirmaet Multiconsult har siden 1986 hatt en rekke oppdrag med tilstandsvurderinger og utbedringsplaner for Kirkevergen i Oslo. Konsulent Willy Hvesser, som har vært den sentrale fagpersonen i dette arbeidet, har med bidrag fra Riksantikvaren laget en rapport om Multiconsults arbeid med 16 kirker i Oslo i perioden 1992-2002 (Multiconsult 2002). Rapporten forteller at den hyppigste skadeårsaken er lekkasjer som fører til fukt- og råteskader i tårn, tak og vegger. I nyere kirker av betong er det påvist betydelige karbonatiseringsskader i bærende konstruksjoner. Når vitale bygningsdeler er angrepet på

---

¹⁸ IEC = International Electrotechnical Commission

denne måten, kommer skadeomfanget fort opp i 10 mill. kr. og mer. Vi kommer nærmere tilbake til denne rapporten i kapittel 10.4.

”For kaldt”

Kirkene i Oslo kan stå som eksempel på nedskjæringene som har rammet kirkesektoren i mange kommuner, og som blant annet har ført til innskrenkninger på drifts- og vedlikeholds-budsjettene. Det skapte reaksjoner da Oslo kirkelige fellesråd høsten 2001 så seg tvunget til å redusere temperaturen i kirkene for å spare energiutgifter. Alle termostater ble sperret på en maksimumstemperatur på 18 °C. Organistene gjorde det straks klart at de ikke kunne spille orgel med votter. Men også fra menighetshold kom det reaksjoner, slik som denne i Vårt Land 22.11.2001:

”Jeg ble helt rystet da jeg leste om den harde sparingen som gjennomføres i Oslokirkene. (...) Dersom det bare er 18 grader i kirken, kan jeg ikke gå på gudstjenester lenger. Jeg har diabetes 2 og dermed svært dårlig blodsirkulasjon, og i tillegg er jeg reumatiker. Derfor kan jeg ikke fryse, og jeg synes det er helt sørgelig at jeg ikke kan gå i kirken fordi det er for kaldt der. De som har bestemt dette mangler både hjerte og kjærlighet – de har bare brukt regnestav og budsjett. De har iallfall ikke tenkt på oss eldre.”

Austråttborgen – et kirkelig FDVU-prosjekt?

Austråttborgen på Ørlandet representerer et av de få eksemplene vi har på bruksendring av en kirke – i FDVU-sammenheng det vi kan kalle utvikling av en bygning (U).

På 1500-tallet residerte den mektige fru Inger på Austrått. Hennes etterkommer Ove Bjelke – en av Norges rikeste godseiere – rev gården og bygde i 1654-56 et nytt adelssete med utgangspunkt i steinkirken fra 1200-tallet. Odd Brochmann skriver om dette i sin bok *Bygget i Norge – 1* (Brochmann 1979, s. 158-162):

”Store deler av dette hus består i virkeligheten av en middelaldersk énskipet kirke med tårn over inngangspartiet. Den må ha vært mer eller mindre forfallen, i hvert fall nedlagt da Ove Bjelke fant på å bruke den som grunnstamme for sitt slott. Det høye skipet deler han opp i to etasjer, hvorav den underste får beholde sin kirkelige atmosfære som huskapell. Den øverste gjøres til riddersal. På den andre siden av inngangen i tårnet bygger han en tilsvarende stor fløy, oppdelt til dagligstue og soverom, med kjøkkenregionen lagt nedenunder.” Anlegget består ellers av tre lavere fløyer som sammen med slottet omkranser en innelukket borggård.

Bjelke ble ikke boende lenge på slottet sitt; allerede i 1660 ble han utnevnt til rikskansler i Norge som sin far før ham. Det passet også husfruen, som følte seg heller ensom på Ørlandet. Hovedbygningen ble skadet av brann etter et lynnedslag i 1916, men er seinere restaurert. Slik står Bjelkes verk fortsatt som et av de merkeligste bygningsanlegg fra dansketiden i Norge.

5.8 Kirkelige enøk-prosjekter

Kirkekonsulentens undersøkelse om varmeisolering av kirker i Norge (1990-91)

Kirkekonsulenten gjennomførte i 1990-91 en undersøkelse kalt "Tilstandsrapport vedr. varmeisolering av kirker i Norge". Det ble sendt registreringsskjema til alle kirker i Norge, og det kom inn ca. 600 svar. I skjemaet skulle man krysse ut spørsmål om kirkens beliggenhet, om bygningsdelenes konstruksjon og isolasjon, om fyringsanlegg, ventilasjon og befuktning, om temperaturen i kirken, energiforbruket og kirkens størrelse. Undersøkelsen ble fulgt opp med et informasjonsblad om energiøkonomisering i kirkebygg (Kirkekonsulentens infoblad nr. 1-1991). Bladet tok for seg de mest grunnleggende kunnskaper om romklima, tilstandsundersøkelser, bygningsmessige og tekniske tiltak, oppfølging, lønnsomhetsberegninger m.v. Noen resultater fra varmeisoleringsundersøkelsen samt gjennomførte enøk-tiltak ble også referert.

Kirkerådets kirkeoppvarmingsprosjekt (2000-2003)

Kirkeoppvarming – Miljøriktig og Energieffektiv (KME-prosjektet) er et samarbeidsprosjekt mellom Riksantikvaren, Kirkens Arbeidsgiverorganisasjon, kirkekonsulenten og Kirkerådet, der sistnevnte har prosjektledelse og sekretariat (overtas av KA i 2002). Prosjektet finansieres med tilskudd fra Kirkedepartementet og NVE Byggoperatør, samt ved arbeidsinnsats fra de deltakende instanser. Firmaet Miljø & RessursDrift v/siv.ing. Ulf Christensen er engasjert som ekstern konsulent.

Utgangspunktet er en konstatering av at dagens oppvarming og inneklima er svært utilfredsstillende i mange norske kirker. Gjennom prosjektet ønsker man å samle og utvikle kunnskap om miljøriktig og energieffektiv oppvarming, som tar hensyn til kirkens brukere, inventar/kirkekunst, bygningen og det ytre miljø, samt å tilgjengeliggjøre kunnskapen og etablere finansieringsordninger som bidrar til riktig rehabilitering av oppvarmingsystemer. For å oppnå dette har man definert følgende 7 resultatmål, som hvert inneholder flere aktiviteter og tiltak:

1. Kartlegge status for oppvarming/energibruk og innemiljø i norske kirker.
2. Samle og systematisere kunnskap om og erfaringer med miljøriktig og effektiv oppvarming av kirker.
3. Definere og fastlegge miljøkrav for bruker, bevaring og det ytre miljø.
4. Prøve ut nye oppvarmingsystemer og endret bruk i en del forsøkskirker.
5. Tilrettelegge og etablere en økonomisk interessant finansieringsordning for større rehabiliteringsbehov.
6. Utveksle erfaringer og resultater med andre europeiske land og kirker om miljøriktig og energieffektiv oppvarming og drift.
7. Bevisstgjøre og stimulere til miljøriktig og energieffektiv oppvarming og drift av kirker i Norge.

Et omfattende spørreskjema ble sendt til alle landets kirkeverger sommeren 2000. For hver kirke skulle det registreres opplysninger om kirkens type, størrelse og bruk, energibruk, oppvarming, ventilasjon og befuktning, inneklima og bevaringsmiljø, bygning og konstruksjon. Ved utgangen av året var det kommet inn skjema for nærmere 1000 kirker. Opplysningene registreres inn i en database, og bearbeides på statistisk form. Et

byggningsnettverk for 50 kirker er etablert i Borg bispedømme (Østfold og Akershus øst), og det registreres temperatur og fuktighet i fire av kirkene.

NVE/Enovas Byggoperatør – Bygningsnettverkets energistatistikk

Blant de 1306 objektene i bygningsnettverkets energistatistikk for år 2001, er det 21 kirker med i alt 13.200 m² oppvarmet areal (OPA). Spesifikt energibruk for disse kirkene var 233 kWh/m², eller 243 kWh/m² korrigert for normalt graddagstall. Gjennomsnittsforkonsumet for alle bygg lå tilsvarende på hhv. 242 kWh/m² og 246 kWh/m². Alle kirkene hadde elektrisk oppvarming. Antall kirker økte fra tre i år 2000, og vil ytterligere øke som en følge av Kirkerådets enøk-prosjekt.

Lokale enøk-tiltak

På lokalplanet er det gjennomført mange enøk-tiltak i kirkene. På 1960-70-tallet ble for eksempel mange kirkeloft isolert med mineralullmatter og det ble satt inn ekstra glassrammer i vinduene.

Firmaet Norsk KirkeOppvarming, seinere Miljø & RessursDrift, har spesialisert seg på tiltaksplaner for bedre inn klima med effektiv energibruk i kirker. Slike planer er for eksempel laget for Ingedal kirke, Vardal kirke og Tønsberg domkirke. Lignende prosjekter er gjennomført av andre energikonsulenter. I noen kirker som Julebygda kapell i Rogaland, Bekkefaret kirke i Stavanger og Jakob kirke i Oslo er det gjort forsøk med gassoppvarming, som gir en rask og miljøvennlig oppvarming.

5.9 Dataverktøy for kirkelig FDVU

Fortidsminneforeningens FDV-program¹⁹

Omkring 1990 utviklet Fortidsminneforeningen i samarbeid med Riksantikvaren et system for bygningspleie, som ble kalt *Forvaltning, drift og vedlikehold (FDV) av eldre bygninger*. Systemet ble primært utviklet for foreningens 43 egne bygg og eiendommer. For hver eiendom er det laget en FDV-Mappe med konto-, drifts- og vedlikeholdsplaner. Kontoplanene er delt i hovedpostene forvaltnings-, drifts- og vedlikeholdskostnader. Driftsplanen er tilpasset den enkelte eiendom, og inneholder en almanakk som beskriver hvilke driftsoppgaver som til enhver tid skal gjøres i forbindelse med det daglige tilsynet med bygningene. Vedlikeholdsplanen forteller når de forskjellige vedlikeholdsoppgavene skal gjøres. Den baserer seg på en årlig tilstandskontroll som danner grunnlag for årsbudsjett og langtidsbudsjett. For å holde orden på den innsamlede informasjonen ble det utviklet et dataprogram bestående av vedlikeholdsplaner, bygningsdelskort og kontoplan. Programmet ble dessverre ikke ferdig utviklet for bruk.

Den manuelle delen av systemet ble imidlertid implementert, og er fortsatt i bruk. Lokalavdelingene, som forvalter eiendommene, bruker skjemaene til årlig tilstandsregistrering og -rapportering. Skjemaene sendes til Fortidsminneforeningens sekretariat, og brukes som grunnlag for foreningens sentrale vedlikeholdsplanlegging og budsjettering. Høsten 2001 tok foreningen igjen opp arbeidet med å få systemet over på data, både med

---

¹⁹ Kilder: Christiansen 1991 i *Fortidsminneforeningens årbok 1991* s. 305-312 og samtale med Fortidsminneforeningens eiendomsrådgiver Eli-Sofie Thorne i november 2001.

tanke på elektronisk innrapportering fra lokalavdelingene og samling av opplysningene i en database.

ProAktivs dataprogram PA-KEF – Kirkelig eiendomsforvaltning

Datafirmaet ProAktiv på Lillehammer utvikler program for offentlig sektor og kirkesektoren. Blant annet har deres kirkegårdsprogram PA-Kirke fått stor anvendelse. I januar 2000 lanserte firmaet et eget program for kirkelig eiendomsforvaltning: PA-KEF. Programmet kjører på en Access-database, og inneholder registreringsmoduler for bygg/areal, vedlikehold, inventar, forsikringer, internkontroll, nøkkelutlån, opplæring, personer og organisasjoner.

Duplo Datas program for kirkelig eiendomsforvaltning

Duplo Data på Forsand i Ryfylke har utviklet en serie programverktøy til kirkelige formål under produktnavnet LabOra. Under programmet LabOra Fellesråd er det under utvikling en modul for kirkelig eiendomsforvaltning.

Også Troll Data i Askim har gjennom en årrekke utviklet programmer for menighetsadministrasjon, og leverer programkonseptet Ecclesia.tab. Dette firmaet har foreløpig ikke utviklet programvare for kirkelig eiendomsforvaltning.

Større databaserte FDVU-systemer

Som vi så i kapittel 2.9 er det utviklet en rekke større FDVU-systemer for bygg- og eiendomsforvaltning. Prisen for etablering og vedlikehold av systemene er for høy til at kirkesektoren i små og mellomstore kommuner alene kan satse på slike løsninger. I noen kommuner har kirken anledning til å benytte kommunens FDVU-system.

Utviklingen i retning av en mer selvstendig kirke kan gjøre det aktuelt å satse på større FDVU-systemer på prosti- og bispedømmeplan. De KA-initierte forsøkene med ”interkommunale” kirkevergekontor kan også gjøre det lettere å satse på regionale løsninger. Hvis kirken i framtiden ønsker en mer helhetlig eiendomsdrift, bør også en nasjonal FDVU-database vurderes, i likhet med den Opplysningsvesenets fond er i ferd med å bygge opp for prestegårdene.

5.10 Situasjonen i Sverige

Svenska kyrkans organisering og ordninger er nærmere behandlet i vedlegg 3 *Kirker i andre land*. Vi skal her bare kort referere noen prosjekter med relevans for kirkelig bygningsforvaltning.

Svenska kyrkans forskningsråd

Svenska kyrkans forskningsråd utfører bl.a. utredninger for Svenska kyrkans centralstyrelse. I 1993 ble det satt i gang en stor *Kyrkobyggnadsutredning*, der man så nærmere på problemet med overtallige kirker. Utredningen skulle belyse problemets omfang og diskutere avveiningen mellom kirkelige behov og antikvariske interesser. I 1995 kom delutredningen *Kyrkobyggnaden och det offentliga rummet*, som var en undersøkelse av kirkebyggets rolle i det svenske samfunnet. Undersøkelsen ga interessante perspektiver på hvordan man skal håndtere kirker som ikke lenger er i regelmessig bruk, men som likevel har en symbolverdi i lokalsamfunnet (Svenska kyrkans utredningar 1995:5). Denne problematikken vil i økende

grad bli aktuell også i Norge. I 1998 utga forskningsrådet rapporten *Rör inte vår kyrka*, der man på grunnlag av intervjuer analyserte ”vanlige” folks oppfatninger om kirkerommet (Tro & tanke 1998:7). En utbredt mening var at kirkerommet nok kunne brukes til mange formål, men at det måtte skje med verdighet og respekt, for ”där blir man en del av livet”.

Svenska Kyrkans Församlings- och Pastoratsförbund

Svenska kyrkans församlings- och pastoratsförbund er den svenske parallellen – og delvis forbildet for – Kirkens Arbeidsgiverorganisasjon. Forbundet ble stiftet i 1945, primært for å hjelpe menighetene med forvaltningen av sine bygg og eiendommer. Selv om forhandlingsrett og personalspørsmål har kommet mer i fokus etter hvert, har forbundet en egen avdeling for forvaltning, jus, økonomi, bygnings- og kirkegårdsspørsmål. Forbundet er aktivt på flere områder innen eiendomsforvaltning:

- **Fastighets- och kyrkogårdsrådet** ble etablert i 1999 som et forum for utvikling og kunnskapsspredning innen bygnings- og kirkegårdsområdet. Medlemmene i rådet er rekruttert blant aktive ”fastighets- og kyrkogårdschefer”, og fungerer som regionale rådgivere overfor lokalmenighetene. På bygningssiden kan de bistå i saker som gjelder vedlikehold, drift, økonomi og administrasjon av kirkelige lokaler, innkjøp, miljøvennlig forvaltning, byggeteknikk og energi, konsulentutvelgelse ved byggeprosjekt, bygnings- og utleiejuridiske spørsmål, antikvariske spørsmål, brannvern og sikkerhet.
- **Kyrkans Elpool** inngår rammeavtaler om kjøp av elkraft til kirkelige bygg. 250 menigheter og prestegjeld med et årsforbruk på ca. 110 GWh er innmeldt i poolen, og disse sparer ca. 10 mill. kr. hvert år. (Det norske KNIF har en tilsvarende innkjøpsavtale for elkraft).
- **Kyrkans Försäkringsbolag** ble etablert i 1998, som en videreføring av ”Pastoratsförbundets Kyrkoförsäkring” som startet i 1993. Selskapet har ingen fast ansatte, men samarbeider med konsulenter og forsikringsselskaper om gunstige forsikringsordninger for kirkelig sektor. Mer enn 1/3 av svenske menigheter er tilknyttet selskapet. Mange kirker har tidligere vært underforsikret. Selskapet har arbeidet mye med å få fastsatt kirkenes korrekte fullverdi, for så å innhente et omfattende og gunstig pristilbud på dette. I følge selskapet ville innsparer premier tilsvart 20 mill. kr. pr. år. hvis alle menighetene hadde deltatt.
- **Veiledningsmateriell** om spesialemer som enøk og gassoppvarming.
- **Heftet ”Kyrkfakta”** med nøkkeltall for kirker og kirkegårder. Heftet har vært utgitt hvert år siden 1996. Nøkkeltallene for kirker bygger på opplysninger fra 10 menigheter med 12 kirkebygg. Det gis nøkkeltall for administrasjon, varmeenergi, el-energi til belysning samt øvrige drifts- og vedlikeholdskostnader. Tallene oppgis med tre verdier: Lav, middels og høy. Verdier oppgis som forbruk eller kostnad pr. m² bruksareal (BRA) og som kostnad pr. kirkebesøkende.

Riksantikvarieämbetets arbeid med bevaring av kirker

Riksantikvarieämbetet arbeider aktivt sammen med Pastoratsförbundet om bevaring av kirker og inventar. Pastoratsförbundet har bl.a. utarbeidet veiledningsmateriell til menighetene med regler og retningslinjer om antikvarisk vern. Staten bevilger hvert år et tilskudd til antikvarisk vedlikehold og restaurering, som fordeles av det sentrale kirkefondet etter uttalelser fra Länsstyrelsen og Riksantikvarieämbetet.

Riksantikvarieämbetet har de seinere år satset aktivt på å legge ut informasjon om kulturminner på Internett. Blant annet er utdrag av Byggnadsregisteret gjort tilgjengelig med tanke på saksbehandlere og andre kulturminneinteresserte. Her ligger opplysninger om 3750 svenske kirker, herunder bygningsbeskrivelse og historie, tekniske og antikvariske opplysninger (www.raa.se).

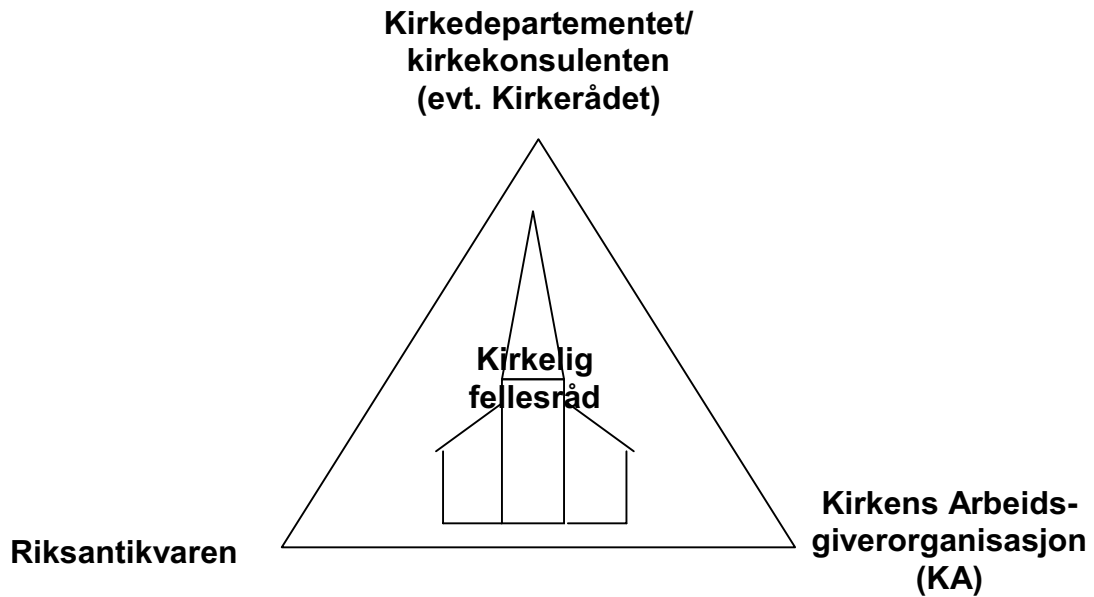
5.11 Status for kirkelig FDVU

Planlegging av kirker synes i mange tilfeller å ha vært et fristed for arkitekters og kunstners kreative utfoldelse. Selv om det kunstneriske resultatet kan ha vært vellykket, viser det seg ofte at drifts- og vedlikeholdsforholdene har vært viet for liten oppmerksomhet. Kirkekonsulentene uttaler følgende om en del moderne kirker (Sæther 2001, s. 60): "I enkelte anlegg er det ikke tatt nok hensyn til værforhold. Det er for eksempel brukt tre som trenger mye vedlikehold. Detaljer er ikke løst skikkelig slik at vann presses inn. I mange kirker har det vært taklekkasjer, også i bygninger med skråtak. Å skifte lypærer eller vaske vinduer kan være vanskelig og farlig på grunn av høyden. Kirkeklokkene, som må etterses, kan være vanskelig tilgjengelige." Det kan nok sies at mange kirketjenere er noen engler å ha med å gjøre, men arkitektene synes å ha glemte at de ikke kan fly rundt i løse lufta – enda.

Hvor står kirkelig FDVU i dag? Tradisjonelt har bygningsforvaltning i kirken ikke hatt noe sterkt fokus. Mye har imidlertid forandret seg etter at den nye kirkeoven i 1997 la forvaltningsansvaret entydig på fellestrådene. På regionalt plan er Stiftsdirksjonen erstattet av rent kirkelige organer som biskopen og bispedømmerrådet. De instansene som vil stå mest sentralt i utviklingen av kirkelig FDVU framover vil nok likevel være Kirkedepartementet/kirkekonsulentene, KA og Riksantikvaren. Kirkerådet har også engasjert seg i noen bygningsrettede prosjekter som for eksempel Kirkeoppvarmingsprosjektet, men har ellers sitt hovedfokus på teologiske, ordningsmessige og administrative spørsmål. Hvis statskirkeordningen i sin nåværende form skulle bli avvirket, er det imidlertid rimelig å anta at mange av departementets oppgaver vil bli overført til Kirkerådet.

Figur 5.1 illustrerer situasjonen, med kirkelig fellestråd som primæransvarlig for kirkeforvaltningen. I en trekant omkring står de sentrale organene Kirkedepartementet (evt. Kirkerådet), Kirkens Arbeidsgiverorganisasjon og Riksantikvaren, som ut fra ulike interesser og innfallsvinkler må forventes å bli de mest kraftfulle aktørene på FDVU-området i årene framover. Med det presset som i dag er på den kirkelige økonomi, og faren for forfall av mange kirker, er det viktig at disse instansene finner felles interesse i å samarbeide. Bedre samordning og enhetlig rådgivning på sentralt hold vil åpne for flere og bedre løsninger lokalt. Det er viktig at også fellestrådene trekkes aktivt inn i denne prosessen, slik at de ikke blir en kasteball i spillet mellom de sentrale aktørene. Kirkevergen på Smøla, Nils Gjøstøl, har truffet et viktig poeng i følgende uttalelse: "*For å få resultater må alle være med å dra i den samme enden av tauet.*"

På lokalplanet må en forvente at kirkeforvalterne mer og mer vil ta i bruk FDVU-verktøy som tilbys på markedet: Databaserte FDVU-systemer, kunnskapsdatabaser, nøkkeltall og analyseverktøy. Av administrative, økonomiske og antikvariske grunner kan det vise seg formålstjenlig å implementere og drifte slike systemer på regionalt eller nasjonalt nivå.

Figur 5-1 Organer med fokus på kirkelig FDVU. Kirkedepartementet v/kirkekonsulentene har det sentrale ansvaret for bygningsforvaltningen. Ved et evt. skille mellom stat og kirke vil kanskje Kirkerådet overta denne funksjonen. Riksantikvaren har ansvar for vern av bygninger og inventar, og Kirkens Arbeidsgiverorganisasjon har interesse av en økonomisk og faglig effektiv drift.

På grunnlag av erfaringene med FDVU-prosjektet, synes det i dagens situasjon å være særlig tre tiltak som kan bringe arbeidet med kirkelig FDVU et viktig skritt framover, nemlig

- å utrede etablering av en nasjonal, kirkelig FDVU-database,
- å utvikle et formalisert samarbeid mellom kirkelige og antikvariske myndigheter om vernearbeidet,
- å utarbeide en FDVU-håndbok for kirker (i regi av KA).

DEL II
(SPESIELL DEL)

FDVU-UNDERSØKELSER
FOR KIRKER

KAPITTEL 6

Status for FDV-arbeidet i kirkene – rapport fra en spørreundersøkelse i 1999

6.1 Om innholdet i avhandlingens del II 6.2 Status for FDV-arbeidet i kirkene 6.3 Sentrale og regionale kirkelige aktører. 6.4 Lokale kirkelige aktører – kirkevergene i Møre bispedømme

6.1 Om innholdet i avhandlingens del II

I prosjektbeskrivelsen for FDVU-prosjektet er hovedmålet formulert på følgende måte:

Å dokumentere kirkenes økonomiske, arkitektoniske, tekniske og bruksmessige verdier, og å ivareta disse på lang sikt.

Vi så i kapittel 1.2 hvilke hovedutfordringer denne målsettingen reiser og hvilke grunnleggende prosedyrer en tenker å følge for å nå fram til et egnet forvaltningsverktøy for kirkelig FDVU. En sentral problemstilling er hvilken dokumentasjon som trengs for å forvalte kirkene riktig. I figur 1.1 er dokumentasjonskildene skjematisk delt i fire grupper:

- **Litteratur** som er allment tilgjengelig, dvs. bøker, fagblad, lovverk, standarder, statistikker, forskningsrapporter m.v. om kirker og bygningsforvaltning.
- **Spesialdata** som er utviklet for særskilte formål, f.eks. kirkeregistre, konsulent-rapporter, tilstandsanalyser og vedlikeholdsplaner for kirker.
- **FDV-relaterte prosjekter** som nøkkeltallprosjekt, enøk-prosjekt, FDV-datasystemer, verktøy for tilstandsanalyser etc.
- **Prosjektrettet FoU** som er nødvendig for å utfylle de andre datakildene.

I avhandlingens del I, særlig i kapittel 2 og 5, så vi hva som eksisterer av relevant litteratur, spesialdata og FDVU-relaterte prosjekter med tilknytning til bygningsforvaltning av kirker. Temaet for avhandlingens del II og III er det forsknings- og utviklingsarbeidet som er utført spesielt for dette prosjektet, ovenfor kalt prosjektrettet FoU. Del II inneholder rapporter og resultater fra de spesielle undersøkelsene som har vært gjennomført, særlig i Møre bispedømme. Trådene samles i del III, der det utvikles en systematikk eller et verktøy for FDVU av kirker basert på kunnskapsgrunnlaget i del I og II.

De spesielle undersøkelsene eller forskningsprosjektene som har vært gjennomført i forbindelse med FDVU-prosjektet, faller i to trinn:

- Trinn 1 er en pilotstudie som ble gjennomført sommeren 1999 blant sentrale, regionale og lokale aktører i kirkeforvaltningen for å avklare status for FDV-arbeidet i kirken. Dette var en ”kvalitativ” undersøkelse, som fokuserte på deltakernes erfaringer knyttet til FDV av kirker. Resultatene fra denne undersøkelsen er rapportert her i kapittel 6.
- Trinn 2 er den større undersøkelsen som ble gjennomført blant kirkevergene i Møre sommeren 2000 for å framskaffe grunnlagsmateriale til utvikling av et FDVU-verktøy. Undersøkelsen var i hovedsak ”kvantitativ” ved at den rettet seg mot å få fram tallmessige opplysninger om drift og vedlikehold av de enkelte kirker. I tillegg ble det samlet inn annet viktig grunnlagsmateriale i form av dokumenter, rapporter og planer. Målet var å finne svar på spørsmålene: *Hva koster det å drive en kirke? Og: Hvilke er de mest typiske drifts- og vedlikeholdsoppgavene en kirkeverge står overfor?* Denne undersøkelsen er rapportert i kapittel 7-10.

6.2 Om undersøkelsen *Status for FDV-arbeidet i kirkene*

Pilotstudien *Status for FDV-arbeidet i kirkene* ble gjennomført som en del av en prosjektoppgave i bygningsforvaltning våren 1999 (Mørk 1999c). Prosjektoppgaven tok for seg

- forvaltnings- og driftsmessige forhold
- Riksantikvarens rolle i kirkeforvaltningen
- eksempler på vedlikehold av kirker i praksis
- resultater fra en spørreundersøkelse om kirkelig FDV.

Innholdet i de to første punktene er delvis gjennomgått i kapittel 4. Vi skal i dette kapitlet konsentrere oppmerksomheten om det siste punktet; spørreundersøkelsen som ble gjennomført i perioden april-juli 1999. Undersøkelsen henvendte seg til sentrale, regionale og lokale aktører i kirkeforvaltningen og var kvalitativ i den forstand at den fokuserte på aktørenes erfaringer knyttet til FDV av kirker. Hensikten var å finne ut hvordan FDV-arbeidet i kirken sto og hvilke roller, problemer og planer de ulike aktørene hadde. Undersøkelsen var todelt:

- Den ene delen henvendte seg til sentrale og regionale aktører som KUF-departementet, Kirkens Arbeidsgiverorganisasjon, Riksantikvaren, kirkevergelagets stiftslag og bispedømmekontorene.
- Den andre delen henvendte seg direkte til kirkevergene i prosjektets spesielle studieområde, Møre bispedømme.

6.3 Sentrale og regionale kirkelige aktører

Gjennom brev og spørreskjema ble de sentrale og regionale aktørene bedt om å beskrive status for FDV-arbeidet, samt planer, ønsker og problemer i denne sammenheng. Skjemaet var generelt utformet for å gi spillerom for ulike situasjoner.

Da sluttstrek for undersøkelsen ble satt ca. 1. august 1999 hadde 14 av de 26 tilskrevne instansene svart, nemlig KUF-departementets kirkeavdeling, kirkekonsulenten, 10 av de 11 bispedømmekontorene og 2 av kirkevergelagets 11 stiftslag. Riksantikvarens rolle var dessuten kartlagt gjennom et intervju. KA hadde ikke gitt noe formelt svar, men hadde

klarlagt sin intensjon om å være en aktiv FDV-aktør bl.a. ved å gå inn som deltaker i prosjektet.

Note: I flere av svarene er det etterlyst nærmere retningslinjer om forvaltningen av kirkene og delegering av myndighet fra departementet til bispedømmenivå. Denne situasjonen ble seinere avhjulpet gjennom rundskriv T-3/2000 om "forvaltning av kirke og kirkens omgivelser som kulturminne og kulturmiljø" og Kirkedepartementets delegering av 15.04.2000, som ga biskopene myndighet til å godkjenne ombygging og utvidelse av kirke samt bygging nærmere kirke enn 60 meter etter kirkelovens § 21.

KUF-departementets kirkeavdeling

KUF-departementets kirkeavdeling ("Kirkedepartementet") svarte:

"Departementets ansvar og oppgaver vedrørende kirkebyggene er i hovedsak begrenset til å sørge for et hensiktsmessig regelverk samt til å godkjenne oppføring, ombygging, utvidelse og nedlegging av kirke etter kirkelovens § 21. For så vidt gjelder rådgivning og veiledning ivaretas dette først og fremst av kirkekonsulenten, Riksantikvaren og Kirkens Arbeidsgiverorganisasjon.

Når det gjelder tiltak med tilknytning til FDV, nevnes at vi i samarbeid med Miljøvern-departementet tar sikte på i løpet av dette året å komme med et rundskriv om antikvarisk forvaltning av kirker. Ut over dette må man regne med at departementet i liten grad selv vil initiere tiltak. Som meddelt tidligere er vi imidlertid åpen for å vurdere økonomisk støtte til gode prosjekter, for eksempel i regi av Kirkens Arbeidsgiverorganisasjon."

Kirkekonsulenten

Kirkekonsulenten skriver at "mitt utgangspunkt er å skape funksjonelle kirker både når det gjelder liturgiske og praktiske forhold. FDV kommer imidlertid sterkt inn i bildet da forholdene rundt handlingene er vesentlige." Om lovverket sier han at "lovverket er OK, men det er noe uklart hva de økonomiske forpliktelsene blir."

Om sin aktivitet på FDV-området nevner kirkekonsulenten følgende aktiviteter:

- ENØK-undersøkelse i 1990-91 med svar fra 600 kirker,
- utgivelse av diverse informasjonsblad om ENØK, brannforskrifter, høreanlegg, tilgjengelighet, elanlegg,
- foredrag i kirkevergelag og på stiftsdager, undervisning ved høyskoler m.m.

Kirkekonsulenten mener at "de som har det daglige stellet med kirkene bør få mer kunnskap om driften. KA arbeider med å få til kurs for kirketjenere. Kirkevergene må lære mer om sammenhengen mellom oppvarming og vedlikehold."

En spesiell utfordring er at "kirkene som vi nå har er fremtidens kirker. Det er disse vi må gjøre fremtidsrettede (oppvarming, fleksibilitet m.m.)."

Bispedømmekontorene

Undersøkelsen ble besvart av bispedømmekontorene i Oslo, Borg, Hamar, Tunsberg, Agder, Stavanger, Bjørgvin, Møre, Nidaros og Nord-Hålogaland. Nedenfor er svarene samlet etter tema, med det aktuelle bispedømmekontoret angitt i parentes.

Ansvar og oppgaver. Stavanger bispedømmeråd skriver at det ikke har noen forvaltningsmyndighet i forbindelse med FDV av kirker, men har ansatt en konsulent til å bistå fellestrådene i forbindelse med kirkebyggprosjekter.

De andre bispedømmekontorene er imidlertid svært samstemte i at de har viktige oppgaver knyttet til FDV. Oppgavene kan oppsummeres slik:

- I tilknytning til kirkeloven har bispedømmekontorene ansvar for saksbehandling som gjelder biskopens godkjenning av inventar og utstyr i kirkene (KL § 18.4) samt for uttalelser fra biskopen til departementet om oppføring, ombygging etc. av kirker, og oppføring av bygg nærmere kirke enn 60 meter (KL § 21). Generell veiledning og rådgivning til fellestråd og kirkeverger om FDV.
- Biskopen vigsler og fører tilsyn med kirkene etter tjenesteordningen for biskoper §§ 1, 5 og 13. Følges opp av prostene og ved visitaser.
- Bispedømmerådet følger opp visse saker knyttet til fellestrådenes økonomi i forbindelse med kommunenes utgiftsforpliktelser (bl.a. klagesaker til fylkesmannen).

Lover og andre rammebetingelser – uklårheter, behov for endringer. I følge svarene fungerer den nye kirkeloven stort sett tilfredsstillende, men noen områder er det behov for å arbeide videre med:

- Det er for omstendelig at alle bygningssaker må til departementet for godkjenning (Nidaros).
- Det kan være vanskelig å trekke skillet mellom inventar og ombygging etter kirkeloven. For eksempel er løse benker definert som inventar og skal behandles av biskopen, mens fastskrudde benker er definert som en del av bygget og skal behandles av departementet (Bjergvin, Møre).
- Saker om godkjenning av løst inventar burde kunne gå direkte fra menighetsrådet til biskopen uten behandling i fellestrådet (Nidaros).
- Fellestråd kan sitte med ansvar for komplekse vedlikeholdssaker som faglig er mer krevende enn ombygging (Møre).
- Uklårheter mellom kirkelig godkjenningsmyndighet og Riksantikvaren, særlig hvis kirken er fredet. Må finne løsninger som tilfredsstiller begge parter. Venter med lengsel på nytt rundskriv fra KUF og MD (Borg, Hamar, Tunsberg, Agder, Bjergvin).
- Behov for nærmere regulering av forholdet mellom kirkelovgivning og kulturminnelovgivning vedr. kirkene. Biskopen var kritisk til utsendt høringsforslag [til rundskriv T-3/2000] (Nidaros).
- Manglende implementering av kirkeloven: Avklaring av eiendomsrett til kirke i forhold til kommunen er ikke ferdigbehandlet (Møre).
- Behov for samlet plan for vedlikehold av kirker i fraflyttingsområder (Nord-Hålogaland).

Hva er gjort? Hva kan gjøres?

- Har arrangert vedlikeholdskurs for kirkeverger i samarbeid med Riksantikvaren. Vil fortsette med slike kurs (Tunsberg).
- Ønsker å utvide samarbeidet med fellestråd og daglige ledere (Borg, Agder, Nidaros).
- Ønsker mer samarbeid med kulturfaglige instanser (Agder).
- Viktig å samarbeide med kirkekonsulenten om kurs og Riksantikvaren om befaringer (Nidaros).

- Har opprettet kirkekunstutvalg som uttaler seg i inventar- og utsmykningssaker (Møre).
- Ønskelig at vedlikehold baseres mindre på inntrykk og mer på objektive kriterier. Vedlikeholds nivået synes å være for lavt i forhold til behovet (Møre).
- Følger nøye opp prosessen med nye kirkebygg (Borg).
- Vil følge prosessen med bygging av ny kirke i Herøy (Møre).
- Bispedømmemøtet peker ut “årets kirkeprosjekt” som felles kirkeofferformål (Nord-Hålogaland).
- Stimulere til bygging av nye kirker i tilflyttingsområder. Behov for tiltak som letter finansieringen (Nord-Hålogaland).

Problemer og muligheter

- Økt delegasjon til bispedømmeplan stiller større krav til kompetanse og ressurser. Forholdet til kulturminnemyndighetene er uklart og bør arbeides videre med. Også eldre kirker må være tjenlige som menighetskirker (Borg, Bjørgvin, Møre).
- Prostene bør få mer tid slik at årlig oppfølging på lokalplanet også kan omfatte kirkebyggene. Også bispedømmekontoret må få mer ressurser til dette (Borg).
- Det bør etableres samarbeid over soknegrensene når det gjelder kirkenes utforming og funksjon, særlig i byene. Stikkord: Konsertkirker, konferansekirker, museumskirker (malerkunst, ikoner), stevnekirker (Nord-Hålogaland).
- Må arbeides mer med problemet fuktskader i både nye og gamle murbygninger (Tunsberg).
- Langtidsvirkning av nye renholdsmetoder uten såpe må utforskes (Tunsberg).

Samarbeid, opplæring, utvikling

- Har allerede et tilfredsstillende samarbeid med fellestrådene og kirkekonsulenten (Oslo).
- Lærer gjerne mer. Samarbeider godt med Riksantikvar, kirkeverger m.fl. (Tunsberg).
- Det er behov for opplæring og utvikling. Samarbeider gjerne med andre (Borg).
- Tja. Usikkerhet om hva en kan oppnå + stort arbeidspress (Hamar).
- Behov for bedre oversikt over og dokumentasjon av kirkene ved bispedømmekontoret (Agder).
- Godkjenningsinstansene må tidligere inn i bildet for klarering av planer (Bjørgvin).
- Menighetsrådene må lære at fellestrådene har FDV-ansvaret. Vanskelig med nok kompetanse i hvert fellestråd. Regionale eller prostivise løsninger kan være en mulighet (Møre).
- Er gjerne med på samlinger for fellestrådene. Spesielt opptatt av temaer som finansieringsmuligheter, kirker i fraflyttingsområder, samarbeid over soknegrenser om forskjellige funksjoner (Nord-Hålogaland).

Norges kirkevergelag

Undersøkelsen ble besvart av lederne for kirkevergelagene i Borg og Hamar.

Borg kirkevergelag. Kirkevergene arbeider i skjæringspunktet mellom kommunen som økonomisk bidragsyter og menighetene som brukere. Kommunens ansvar er klart i loven, men forholdet menighetsråd/fellestråd bl.a. når det gjelder ansvaret for utleie og FDV er mer uklart og bør presiseres bedre. Det er aktuelt og spennende med samarbeid, opplæring og utvikling bl.a. innenfor FDV-området.

Hamar stiftsstyre. Kirkevergelaget er i endring, og har nå blitt en del av KAs organisering av medlemsarbeidet med vekt på arbeidsgiverrollen.

Lokallaget har alltid lagt vekt på å hjelpe fram faglig utvikling. Man vil naturligvis også skjele til FDV av kirker når info- og seminaremner planlegges. Opplæring/utvikling vil skje innenfor rammene av KA's arbeid.

Utfordringer: Få fram synet på kirkene som brukshus kontra kulturminnevernets syn som museumsgjenstand. Medfører praktiske hindringer for vedlikehold og gir økonomisk tyngre vedlikehold.

Riksantikvarens rolle i kirkeforvaltningen

Riksantikvarens rolle i kirkeforvaltningen ble belyst gjennom et intervju med seksjonssjef Harald Ibenholt i Utviklingsavdelingens konserveringsseksjon den 3.2.1999. Intervjuet er gjengitt i (Mørk 1999, s. 9-12). Nedenfor følger et utdrag av hovedpunktene.

- Hvilket formelt ansvar har Riksantikvaren for vern av kirker?

- Riksantikvaren forvalter de ulike frednings- og verneordningene i kulturminneloven. Tidligere hadde Fylkeskonservatorene en del saksbehandling når det gjaldt godkjenning av bygningsmessige tiltak på kirkene, men nå behandles alle kirkesakene hos Riksantikvaren.

- Hvor store ressurser bruker Riksantikvaren på kirkesaker?

- Kirkesakene fordeler seg særlig på konserveringsseksjonen og seksjon for bygningsvern. I *konserveringsseksjonen* vurderes tilstander for bygninger, bygningsdeler, inventar og kunst. Seksjonen vurderer tiltak på oppdrag fra kirkeverger, håndverkere og andre, og gir råd om valg av bl.a. varmeanlegg og brannsikringsanlegg. Om lag 3 årsverk er knyttet opp til dette, hvorav 1 årsverk på brannsikring. *Seksjonen for bygningsvern og regional forvaltning* har bl.a. ansvar for løpende fredningssaker og saker som gjelder kirker og kulturminner i statlig eie. Anslagsvis 2-3 årsverk er knyttet opp til kirkesakene.

Nevnes bør også arbeidet som *NIKU* (Norsk Institutt for Kulturminneforskning) utfører med restaurering av kirkekunst. NIKU er utøvende på konservering av verneverdige kunststykker og gjenstander, og driver forskning, utredning og rådgivning på konserveringsteknikker. Riksantikvaren kjøper årlig tjenester for 6,5 mill. kr. fra NIKU, hovedsakelig knyttet til bevaring av interiør og inventar i eldre kirker og andre bygg.

- Hvordan kommer kirkesakene inn til Riksantikvaren?

- Omtrent halvparten bygger på henvendelser fra kirkevergene. I de sakene er det åpne kanaler, og saksbehandlingen går gjerne greit. De øvrige sakene blir vi kjent med gjennom avisutklipp eller tilfeldige henvendelser. Da er det ikke søkt om tillatelse først, og disse sakene er de vanskeligste. Ofte er det mange "kokker" inne i bildet, med ulike særinteresser: menighetsråd, kirkeverger, organister, kommunale vedlikeholdsetater osv.

- Hvordan vil du beskrive en typisk sak?

- De typiske sakene dreier seg om at noen vil reparere eller vedlikeholde et eldre bygg, skifte ut takstein, vinduer eller golv, utbedre råteskader, rive ei pipe, male mur og treverk eller installere nytt varmeanlegg eller sprinkleranlegg. Det største problemet er som oftest at

metoder og teknikker er gamle og ukjente, eller lite i bruk. En kan gjøre stor skade ved å bruke moderne materialer og metoder i stedet for de tradisjonelle.

Riksantikvaren har valgt en restriktiv linje i slike saker. Vår generelle holdning er å gjøre så små inngrep som mulig, og med materialer som er mest mulig lik de originale. Som regel går dette greit: De ansvarlige ber om råd og følger det. Hvis det er snakk om fredete bygg, går vi inn med pålegg.

- Hvordan fungerer informasjon og samarbeid mellom aktørene?

- Vi merker at det er mange aktører i bildet, og at kjennskapet til regler og rundskriv varierer. Det er enormt behov for informasjon og kontakt, og selv om vi driver kontinuerlig informasjonsvirksomhet, er det vanskelig å nå fram til alle. Vi arrangerer også kurs, bl.a. for kirketjenere.

Vi føler at samarbeidet går så bra som det kan. Men hvis vi skal makte å følge opp målsettingene for kulturminnevernet i framtiden, bør nok forvaltningen av de enkle sakene delegeres mye mer til lokalplanet. Riksantikvaren må heller konsentrere seg om de sakene som krever spesialkompetanse ut over det som finnes i hvert fylke.

- Hvilke bevaringsprinsipper er aktuelle i dag?

- Riksantikvaren ser på en bygnings historie som like viktig som den opprinnelige form. Mye av den tilbakeføringen til "opprinnelig tilstand" som skjedde i perioden 1880-1960, ville vi ikke finne på å gjøre i dag. Nå ønsker vi å bevare verdifulle elementer fra alle tidsperioder, til og med 1800-talls-interiører som er satt inn i eldre kirker.

Enkelte menigheter med kirker som ble restaurert i 1930-årene ønsker å tilbakeføre dem til den opprinnelige nygotikk fra siste halvdel av forrige århundre. Vårt utgangspunkt er å ikke gjøre endringer på det bestående, eller i alle fall gjøre minst mulig endringer.

Verneverdien måles også mot kvalitetskrav: Hvor spesiell er kirken eller interiøret? Er den tegnet av en bestemt arkitekt? Hva er viktig eller verdifullt å ta vare på i hvert enkelt tilfelle? Riksantikvaren vurderer de antikvariske kvalitetene i en kirke og legger dem inn i sine restaureringsforslag.

Når det er snakk om kirkerestaurering, går vi gjerne inn i en dialog med kirkeeierne og andre kirkelige myndigheter. Vi blir ganske ofte enige. Ved uenighet er det biskopen eller kirke departementet som bestemmer, hvis ikke kirken er fredet.

Generelt kan vi si at et godt vern for et bygg betinger at det er i bruk.

6.4 Lokale kirkelige aktører – kirkevergene i Møre bispedømme

Møre bispedømme, som er geografisk sammenfallende med Møre og Romsdal fylke, er FDVU-prosjektets spesielle studieområde. For å få et bilde av situasjonen på lokalplan ble det sendt brev og spørreskjemaer til kirkeverger/daglige ledere i alle de 38 kommunene i fylket. Ved utløpet av den første svarfristen hadde det kommet inn svar fra 24 kirkeverger, dvs. 63 %. Etter puring kom det inn ytterligere 9 besvarelser, slik at materialet kom til å omfatte 33 kommuner. Det gir en endelig svarandel på 87 %.

Spørreskjemaet dreide seg om praktisk forvaltning, drift og vedlikehold av kirker i den enkelte kommune.

I gjennomgangen av resultater nedenfor benyttes *antall* i stedet for *prosjenter*, fordi datagrunnlaget er relativt begrenset og oversiktlig. (Hvert svar utgjør for øvrig ca. 3%.)

Forvaltning/administrative forhold (F)

Dokumenter, avtaler, rapporter. 16 av de 33 svarte at de hadde tjenesteytingsavtale med kommunen om vedlikehold. 19 hadde brannverndokumentasjonen i orden, men bare 9 hadde fullstendig internkontrollsystem. Flere kommenterte at de arbeidet med dette. 9 svarte at de hadde liggende pålegg fra offentlig myndighet som ikke var utført (el-tilsyn, brannvesen, avløpsetat). 20 mente de hadde brukbar oversikt over vedlikeholdsbehovet, men bare 8 hadde noen form for skriftlige tilstandsrapporter/-analyser.

Økonomi. Halvparten kunne omtrent angi det samlede vedlikeholdsbehovet i kroner. Alle kunne angi størrelsen på vedlikeholdsbudsjettet i 1999, bortsett fra 2 som hadde tjenesteytingsavtale med kommunen om vedlikeholdet.

Samarbeid/kontakt. Samarbeidet med soknene og bispedømmekontoret opplevdes stort sett bra. Hele 27 rapporterte at de også hadde et godt forhold til kommunen. Flere ga uttrykk for at viljen var tilstede i kommunen, men ikke pengene. 19 vurderte forholdet til antikvariske myndigheter som bra. Riksantikvaren fikk av enkelte ros både for positivt samarbeid og gode rådgivere. Flere ga likevel uttrykk for at kontakten var for tungvinn, og at det var vanskelig å få Riksantikvarens folk ut for å diskutere problemer på stedet. Én etterlyste mer delegering til fylkeskonservatoren.

Drift (D)

Driftspersonellet. Hele 27 mente det var rimelig samsvar mellom bemanning og behov når det gjaldt driftspersonell (kirketjenere, renholdere). Organisert samarbeid mellom driftspersonellet fant en bare i 11 av kommunene. Én forklaring er at det i små kommuner bare er én stilling, slik at problemstillingen er uaktuell. En annen årsak er at kirketjenere stort sett bare utfører mindre vedlikehold (16 kommuner) eller nesten ikke noe vedlikehold (10 kommuner), mens bare 6 av kommunene har kirketjenere som gjør større vedlikehold. Instruksjer og arbeidsbeskrivelser fantes i nesten alle kommuner. Opplæringsbehovet ble vurdert som forholdsvis begrenset, men varierende med kirketjenernes arbeidsoppgaver. Konkret ble det nevnt behov for opplæring i varme-/energibruk, brannvern og rengjøring og stell av inventar og kirketekstiler.

Driftsrutiner. Renholdsrutiner og -utstyr var vurdert i bare 12 kommuner. Skriftlige driftsrutiner var mangelfulle. Det samme gjaldt rutiner for opplæring av vikarer. Verneombudsordningen fungerte bare i 9 kommuner. Brannvernlederfunksjonen ble vesentlig bedre ivaretatt, dels av kirkeverge (10 kommuner) og dels av kirketjener (12 kommuner). 22 mente at alle ansvarsforhold var tilstrekkelig avklart. I minst 16 kommuner manglet driftspersonellet tilfredsstillende personalrom. 19 mente at økonomien begrenset driftspersonellens vedlikeholdsinnsats. Et par kommenterte at kirketjenerne kunne gjort mye mer med mer vedlikeholdsmidler. Bare i 4 tilfeller hadde kommunen noe løpende driftsansvar (bl.a. snøbrøyting).

Vedlikehold/bygningsmessige forhold (V)

Bygningskonstruksjoner. Det ble meldt om få problemer med både fundamenter, golv og innvendige bæresystemer. Noen hadde hatt veggproblemer, bl.a. med dårlige vinduer og med sopp. Tak- og tårnproblemer var imidlertid velkjente: lekkasjer, råte, takstein som falt ned, ødelagte takrenner osv. 17 meldte om alvorlige problemer med tak/taktekking, og flere hadde nylig gjort eller skulle gjøre større takreparasjoner.

Materialer. Skadeinsekter og skadedyr på kirkene var bare registrert i 3 kommuner. Ingen kjente til angrep av ekte hussopp. Råte og fuktighet var imidlertid et problem i 12 av kommunene. Bare 2 meldte om skader pga. karbonatisering av betong, men det er relativt få betongkirker i fylket. 7 hadde derimot skader på puss eller mur. Den desidert vanligste skaden var avflassing av maling, noe som ble rapportert i 21 kommuner.

Tekniske installasjoner. Kirkene har tradisjonelt hatt få tekniske installasjoner. Med tiden har det imidlertid blitt installert flere tekniske anlegg, med stadig økende krav til ettersyn og regulering. Mange sliter i dag med gamle, uøkonomiske og til dels farlige varmeanlegg, som bør skiftes. Befuktningssystemer er installert i mange av kirkene, men de fungerer ofte dårlig og enkelte er avstengt. Flere kirkeverger er usikre på nytten. Ventilasjonsanlegg finnes bare unntaksvis, men er heller ikke høyt prioritert. Flere er inne på at utette vegger og vinduer gir mer enn nok frisk luft. Brannvarslings- og innbruddsanlegg har blitt høyt prioritert i 90-årene. Det synes å være en tendens til at utkantkommunene har vært flinkere til å sikre sine kirker enn de større og mer sentrale kommunene.

Undersøkelsen viser ellers at det er et stadig supplerings-, utskiftnings- og vedlikeholdsbehov for ulike elektriske og elektroniske anlegg: Belysning, flomlysanlegg, lydanlegg, ringeanlegg osv. Mange orgler er dessuten modne for utskifting, eller er nylig skiftet.

Et problem som går igjen hos svært mange, er dårlige sanitæranlegg, særlig med tanke på funksjonshemmede. 16 kirkeverger melder om manglende eller mangelfulle anlegg.

Inneklima for øvrig/komfort. 17 nevner problemer med trekk i form av kaldras fra vinduer etc. 15 melder om dårlige benker/dårlig sittekomfort. 9 har problemer med inneklimaet med tanke på kirkekunst og instrumenter. Bare 4 rapporterer om problemer med akustikk og støy.

Energibruk/enøk. En del enøk-tiltak er gjennomført: 20 har energistyring i form av termostat, nattsenk m.v. 18 har gjennomført andre enøk-tiltak, og 16 har vurdert ulike

tiltak. Bare 9 har fått energibruken vurdert av fagkyndige. Én rapporterer at energiutgiftene er kuttet med 40 % bare ved å skifte hovedsikringer og dermed komme over på en annen tariff.

Planløsning/brukbarhet. Hele 12 melder om problemer med uteområder. Særlig parkering er et problem. Tilgjengelighet for funksjonshemmede er likevel det største problemet: 19 har problemer med dette. Årsakene kan være både av økonomisk og antikvarisk art, eller, som én skriver: ”Konserverande haldningar i folket”.

Konklusjoner vedr. lokale forhold

Undersøkelsen gir et sammensatt bilde av situasjonen. Den avspeiler hvor forskjellige kirkene er, både i alder, materialer, teknisk standard og bygningsteknisk stand. Vanskelig økonomi synes å være det største hinderet for å foreta større bygningsmessige tiltak i form av vedlikehold og oppgradering. Både komfort og sanitær standard ligger mange steder langt etter det som ellers forventes av offentlige bygg, og verneinteressene begrenser i mange tilfeller mulighetene for ombygginger og endringer.

Bildet er likevel ikke bare negativt. Mange vedlikeholds- og oppgraderingstiltak blir faktisk gjennomført, og den bygningsmessige tilstanden ligger gjennomgående på et middels til godt nivå. Forventningene til teknisk funksjonalitet og komfort er dessuten annerledes til et kirkebygg enn til et kontorbygg eller en skole.

Noen av de viktigste målene for utviklingen av kirkebyggene framover må være

- at kirken i det daglige kan oppfylle menighetens behov,
- at sikkerhet og tilgjengelighet blir ivaretatt,
- at de som har sitt daglige virke ved kirken, har tilfredsstillende arbeidsforhold.

KAPITTEL 7

Grunnlag og metode for FDVU-undersøkelsen i Møre 2000

7.1 Formålet med undersøkelsen 7.2 Datagrunnlaget 7.3 Undersøkelsens innhold 7.4 Spørreskjemaet
7.5 Gjennomføring av undersøkelsen 7.6 Foto-CD av kirkene i Møre

7.1 Formålet med undersøkelsen

Utgangspunktet for FDVU-prosjektet var forfatterens egne erfaringer med at det manglet gode verktøy for forvaltning av kirkene. Situasjonen var slik at hver enkelt kirkeverge laget sine vedlikeholdsplaner og handlingsprogram uten noen form for felles retningslinjer eller noe felles kunnskapsgrunnlag å arbeide ut ifra. Dertil kom at den faglige bakgrunnen blant kirkevergene var svært forskjellig, og at den bygningstekniske kompetansen var generelt svak. I miljøet var det et uttalt ønske om mer kunnskap og bedre metoder for bygningsforvaltningen. På dette grunnlaget oppsto idéen om et kirkelig FDV-prosjekt. Den videre prosessen fram mot etableringen av prosjektet er nærmere beskrevet i kapittel 1.1. I prosjektbeskrivelsen konkluderes det med at man ønsker å komme fram til et sluttprodukt som inneholder:

- Metoder for klassifisering av kirker.
- Nøkkeltall for FDV av kirker.
- Aktiv tilstandsanalyse for drifts- og vedlikeholdsplanlegging.
- Anvisning av vedlikeholdstiltak.
- Vedlikeholdsnormer.

Faglig sett er disse oppgavene nær knyttet til ”klassiske” FDVU-disipliner som *årskostnader/livssykluskostnader* (NS 3454), *nøkkeltall* og *tilstandsanalyser* (NS 3424). FDVU-systemet som skal utvikles, bør derfor i størst mulig grad være tilpasset standarder og verktøy på disse områdene. For å kunne anvende verktøyene må det imidlertid først etableres en tilfredsstillende kunnskapsdatabase.

Hvor omfattende må en slik database være? I de databaserte FDVU-systemene som er i markedet i dag, er det stort sett mulig å utvikle databasen gradvis etter behov. Uansett ambisjonsnivå er det likevel et krav at informasjonen må være objektspesifikk, det vil si at vi trenger informasjon om den enkelte kirke. Det ikke er nok å bruke gjennomsnittstall eller kommunevise tall.

7.2 Datagrunnlaget

Vi så i kapittel 5 hvilke datakilder som finnes på sentralt/nasjonalt hold når det gjelder kirker og sokn. Noen av kildene er åpne, som statistikker fra Statistisk Sentralbyrå og Kirkerådet, mens andre er laget av spesielle rettighetshavere for interne formål. Det siste gjelder for eksempel Riksantikvarens og kirkekonsulentens kirkeregistre, som begge har vært stilt til disposisjon for FDVU-prosjektet. Til sammen har prosjektet hatt tilgang til følgende typer data fra sentrale datakilder:

- *Riksantikvarens kirkeregister*: Tekniske og antikvariske opplysninger om hver kirke.
- *Kirkekonsulentens kirkeregister*: Tekniske opplysninger om hver kirke.
- *Kirkeregnskapsstatistikken fra SSB*: Fellesrådenes regnskaper på kommunenivå.
- *Kirkelig årsstatistikk fra Kirkerådet/NSD*: Menighetsstatistikk på kommunenivå.
- *Kirkelig medlemsregister fra Kirkerådet/DuploData*: Antall medlemmer på soknenivå.

I løpet av 2002 vil det også foreligge data fra Kirkerådets store kirkeoppvarmingsprosjekt (KME-prosjektet).

Øvrige data som trengs i en grunnlagsdatabase, må framskaffes fra de lokale kirkevergene – hvis opplysningene i det hele tatt er mulige å framskaffe. Det gjelder:

- Økonomidata for hver kirke (regnskap, budsjett, handlingsprogram)
- Driftsdata for hver kirke (energibruk, renhold, driftsrutiner)
- Bygningsdata (byggetegninger, tekniske data, situasjonsplaner, reguleringsplaner)
- Avtaler og dokumenter (serviceavtaler, HMS-dokumenter, driftsinstruks)
- Menighetsstatistikk på menighetsnivå.

Helt fra starten var det klart at prosjektet ikke disponerte nok ressurser til å innhente data fra alle kirker i Norge. Valget sto da mellom å undersøke et representativt utvalg av kirker rundt i landet eller å definere et geografisk avgrenset studieområde. Det siste alternativet ble valgt, med Møre bispedømme som studieområde. Fordelen med dette var at prosjektansvarlig hadde både geografisk og personell nærhet til området. Geografisk var det mulig å overkomme ved direkte besøk til hver kirke, og personelt ga det mulighet for å utnytte opparbeidet lokalkunnskap og kollegialt nettverk. Spørsmålet var om studieområdet var tilstrekkelig representativt for norske kirker og norske forhold. Som en kontroll på dette ville vi bl.a. sammenligne resultatene med foreliggende data for kirker i Oslo (kapittel 9.6 og 10.3).

7.3 Undersøkelsens innhold

Våren 2000 var prosjektet kommet så langt at selve FDVU-undersøkelsen skulle utformes, det vil si at både innhold og gjennomføring måtte konkretiseres. Sentrale spørsmål i denne sammenheng var:

- Hva har kirkevergene mest bruk for?
- Hvor mye arbeid er de villige til å legge ned i undersøkelsen?

Dette ble drøftet med kirkeverger og andre kontaktpersoner som bidro med flere konstruktive innspill.

Det ble fort klart at en av de store utfordringene lå i å beregne årlige kostnader etter kontoplanen i NS 3454 *Livssyklus-kostnader for byggverk*. Så langt en kjente til, forelå det ingen undersøkelser som kunne gi svar på spørsmålet: *Hva koster det å drive en kirke?* Hvis det lyktes å beregne dette for et tilstrekkelig antall kirker, ville det også være mulig å beregne ulike nøkkeltall, og gjennom disse lete etter sammenhenger som kunne gi grunnlag for en beregningsmodell. En slik modell ville være et meget nyttig forvaltningsverktøy, og kunne bli prosjektets viktigste enkeltresultat. Problemet var at slike beregninger krevde en betydelig mengde grunnlagsdata som ikke kunne leses direkte ut av noe regnskap eller noen statistikk. Tvert imot måtte de samles inn i form av en rekke spesialopplysninger fra de enkelte kirkeverger, og opplysningene måtte bearbeides på en slik måte at tallene for ulike kirker ble sammenlignbare.

Opgavens kompleksitet er illustrert i figur 7.1, som viser noen av de omregningene og vurderingene som må foretas for å omforme fellerådets regnskapstall på kommunenivå til årlige kostnader for den enkelte kirke. (Disse omregningene og vurderingene er detaljert beskrevet i kapittel 8.1). Det var lett å innse at det å gjennomføre slike beregninger for et stort antall kirker ville bli svært arbeidskrevende, samtidig som resultatene ville være beheftet med stor usikkerhet. Men skulle prosjektet gjennomføres etter intensjonene, var det vanskelig å komme utenom oppgaven. Det ble derfor besluttet at innhenting av nødvendige grunnlagsdata for beregning av årlige kostnader etter NS 3454 skulle være selve kjernepunktet i FDVU-undersøkelsen.

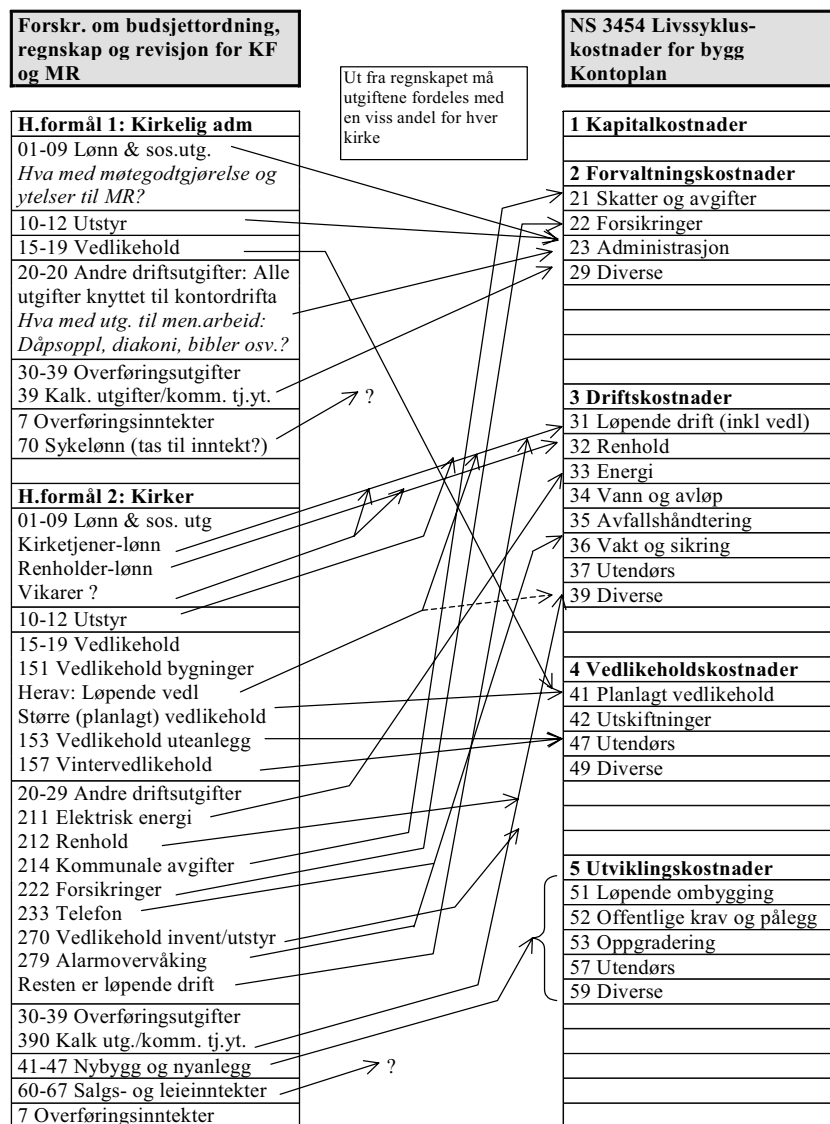
Hvilke andre opplysninger kunne det være fornuftig å samle inn fra kirkevergenes arkiver når anledningen først var til stede? Her måtte det gjøres en avveining mellom hva som kunne tenkes å ha størst nytteverdi i prosjektet og hvor stor arbeidsinnsats som kunne forventes fra kirkevergene. Denne vurderingen ble styrt av følgende hensyn:

- (1) For å beregne nøkkeltall måtte det framskaffes opplysninger om arealer og helst volumer av byggene, og til dette trengtes målriktige tegninger.
- (2) Med tanke på tilstandsanalyser burde de mest vanlige skadene og problemene være kjent samt hva som hadde vært gjort eller var planlagt av vedlikeholds- og utviklingstiltak.
- (3) Til bruk i en generell kunnskapsdatabase trengtes dessuten oversikt over ulike planer, dokumenter og avtaler som gjaldt for kirken.

Til sammen ville dette medføre en omfattende dokumentasjonsinnsamling, med følgende hovedingredienser:

- FDVU-kostnadstall for de enkelte kirker for sist avsluttede regnskapsår (1999)
- Byggetegninger og – planer
- Oversikt over skader og problemer
- Oversikt over gjennomførte og planlagte vedlikeholds- og utviklingstiltak
- Oversikt over ulike FDVU-dokumenter
- Diverse opplysninger om driftsrutiner, bruksfrekvens m.v.

Vi skal nå se hvordan datafangsten ble formalisert gjennom utformingen av spørreskjemaet.

Figur 7-1 Figuren illustrerer problemet med konvertering av fellestrådenes regnskapstall til livssyklus-kostnader etter NS 3454. Omregningen må gjøres i tre trinn: Først må en beregne den delen av administrasjonskostnadene som gjelder kirkebyggene i kommunen, dernest må F-, D-, V- og U-kostnadene fordeles på den enkelte kirke, og endelig må utgiftene omposteres fra regnskapskonti til årskostnadskonti. Tabell 8.1 viser den samme konverteringen i matriseform.

7.4 Spørreskjemaet

Spørreskjemaet til undersøkelsen i 1999, "Status for FDV-arbeidet i kirken", var rettet mot fellestrådene, det vil si kommunenivået. FDVU-undersøkelsen i 2000 gikk ett trinn lavere og rettet seg mot den enkelte kirke. Spørreskjemaet ble derfor utformet slik at det skulle gi alle nødvendige opplysninger for en enkelt kirke. Postene var ordnet i tre seksjoner fordelt over fire sider:

Seksjon 1: Dokumenter m.v. knyttet til kirken (skjemaets side 1).

Seksjon 2: Detaljerte opplysninger om F, D, V og U ordnet etter postene i NS 3454 (skjemaets side 2, 3 og delvis 4).

Seksjon 3: Generelle forhold knyttet til kirken og kirkeforvaltningen (resten av side 4).

Seksjon 1: Dokumenter

På skjemaets første side ble kirkevergene bedt om å fylle ut hvilke dokumenter som foreligger for kirken. Hensikten var å få en oversikt over hvor godt kirkebygget var dokumentert i forhold til det som er ønskelig eller nødvendig for et offentlig bygg.

Det ble spurt etter følgende dokumenter og opplysninger – i den grad de eksisterte:

- *Økonomiske og administrative styringsdokumenter:* Tjenesteytingsavtale med kommunen, sist avlagte regnskap (1999) og gjeldende budsjett (2000).
- *Vedlikeholdsdokumenter:* Oversikt over utført vedlikehold, rullerende vedlikeholdsplan (f.eks. handlingsprogram/langtidsbudsjett) og tilstandsrapport.
- *Tegninger, planer, bestemmelser:* Byggetegninger (planer, fasader, snitt), tekniske planer, situasjonsplan, reguleringsplan og frednings- eller bevaringsbestemmelser. Det ble også spurt etter interessen for å digitalisere byggetegninger med tanke på bruk i et databasert FDVU-system.
- *Inventarliste* i henhold til Kirkelovens § 18.
- *Internkontrolldokumenter:* Brannverndokumenter og andre HMS-dokumenter, serviceavtaler og offentlige pålegg.
- *Andre instruksjoner og rutiner:* Renholdsplaner, arbeidsbeskrivelser, instruksjoner m.v. for driften av bygget.
- *Aktivitet knyttet til kirken:* Innbyggere og kirkemedlemmer i soknet, antall kirkelige handlinger (menighetens årsstatistikk 1999), annen aktivitet i kirken, virksomhetsplaner og ansatte.

Noen dokumenter ble det bedt om kopi av for å få nøyaktige opplysninger til kostnadsberegningene eller til utviklingen av FDVU-verktøyet. Det gjaldt:

Tjenesteytingsavtale, fellesrådets siste regnskap (1999) og budsjett (2000), rullerende vedlikeholdsplan, byggetegninger, situasjonsplan, reguleringsplan, evt. frednings-/bevaringsbestemmelser og menighetens årsstatistikk 1999.

Seksjon 2: Opplysninger om F, D, V og U

Forvaltning

I henhold til kontoplanen i NS 3454 ble det spurt etter regnskapsførte kostnader i 1999 spesifisert på følgende poster:

Skatter og avgifter: Kommunale avgifter (forbruksuavhengige) til vann, avløp og renovasjon og evt. andre faste avgifter (for eksempel festeavgift). Offentlige eiendommer er fritatt for eiendomsskatt.

Forsikringer: Opplysninger bl.a. om forsikringsselskap, bygningsverdi og årspremie.

Administrasjon: Kirkevergeressurs, lønnsutgifter og verdi av evt. administrativ tjenesteyting.

Drift

Løpende drift og renhold: Kontoplanen i NS 3454 avspeiler normalsituasjonen for yrkesbygg, der det er en klar funksjonsdeling mellom løpende drift/vaktmestertjeneste og renhold. Slik er det i mindre grad i kirkene, der kirketjenere som hovedregel dekker begge funksjoner. I skjemaet er derfor postene for løpende drift og renhold sett i sammenheng, men slik at en har forsøkt å få fram hvor store ressurser som brukes til renhold.

Energi: Det føres opp samlet forbruk og samlet kostnad for kirken i 1999, og hvor mye av dette som evt. gikk til andre formål enn kirkebygget. Når det gjelder flere detaljer om energibruken, vises det i skjemaet til Kirkerådets kirkeoppvarmingsprosjekt. Et metodeproblem når det gjelder strømutfgiftene, er at årsavregningen som oftest kommer etter at årsregnskapet er avsluttet. Det oppstår dermed et etterslep i regnskapet, som i noen tilfeller kan gi et helt feil bilde av årsforbruket. I besvarelsene førte noen opp regnskapsført utgift for 1999, mens andre opererte med reelt årsforbruk. For å få konsistens i datamaterialet ble det i årskostnadsberegningene som hovedregel brukt regnskapsført utgift for 1999. Det forutsettes at feilene er tilfeldige, slik at de jevner seg ut når mange kirker blir sett under ett.

Vann og avløp. Avfallshåndtering: Her føres forbruksavhengige kostnader.

Vakt og sikring: Her føres utgifter til brannvarslings- og innbruddsvarslingsanlegg. Kostnadene omfatter vanligvis abonnementsavgift til varslingssentral, årlig service på anleggene og egen varslingslinje. I mange tilfeller er varslingslinjen integrert med kirkens øvrige telefonanlegg.

Utomhusanlegg: Dette omfatter snøbrøyting om vinteren og stell av veger og grøntanlegg rundt kirken om sommeren. I en del tilfeller er det vanskelig å skille disse kostnadene fra kirkegårdsdriften. Hovedregelen er at en da oppgir de kostnadene som er ført på kirkens regnskap.

Andre byggrelaterte driftsutgifter: Dette kan for eksempel gjelde utgifter til service og drift av brannslukningsutstyr, tekniske anlegg og orgler.

Vedlikehold og utvikling

Den typiske situasjonen for kirkene er at både vedlikehold og utvikling går i rykk og napp, og at kostnaden for et enkelt år kan gi et heller tilfeldig bilde av aktivitetsnivået. Ved utarbeidelse av skjemaet ble det drøftet med kirkeverger hvordan dette problemet kunne løses. Det var en klar holdning til at vedlikehold og utvikling måtte ses over en lengre periode, og sammen kom vi fram til at en 10-årsperiode kunne være passende – 5 år bakover og 5 år framover. Det viste seg seinere at mange kirkeverger hadde problemer både med å tidfeste og kostnadsfeste tiltakene nøyaktig. Ved beregning av årskostnader ble derfor regnskapstallene for 1999 lagt til grunn, men registreringen av tiltak over flere år ble brukt til å verifisere tallene (se kapittel 9.6). Materialet ble dessuten brukt til å registrere typiske vedlikeholds- og utviklingsoppgaver for kirkene.

Vedlikehold ble, i henhold til kontoplanen i NS 3454, delt i (1) ordinære vedlikeholdstiltak på bygget, (2) utskiftninger og (3) utomhusanlegg. Det ble spurt etter tiltak gjennomført de siste 5 år (1995-99), og tiltak planlagt gjennomført de neste 5 år (2000-2004), for eksempel i henhold til vedtatt handlingsprogram.

Utvikling ble på tilsvarende måte delt i kategoriene (1) ombygging, tilbygging eller annen endring for å imøtekomme nye behov, (2) offentlige krav og pålegg som innebærer standardheving og (3) oppgradering av bygning, bygningsfunksjoner eller tekniske anlegg. Her viste det seg seinere at det kunne være vanskelig å skille klart mellom utvikling og vedlikehold og mellom de ulike tiltakskategoriene.

Seksjon 3: Generelle forhold

Denne seksjonen av spørreskjemaet skulle være en verbal "sikkerhetsventil", hvor kirkevergene med egne ord kunne gi uttrykk for hvordan de opplevde situasjonen. Spørsmålene kunne delvis oppfattes som en oppfølging og ajourføring av 1999-undersøkelsen. Det ble først spurt om det generelt var registrert spesielle problemer eller mangler ved kirkebygget, ved de tekniske installasjonene eller ved bygningsfunksjoner. Eksempelvis kunne dette være grunnleggende problemer med setninger, råte eller trekk i kirken, gamle varmeanlegg som ikke fungerte eller dårlig tilrettelegging for bevegelseshemmede. Fortrinnsvis skulle det rapporteres om forhold som ikke var kommet fram ellers i skjemaet.

Videre ble det spurt hva som opplevdes som de største problemene med kirken – teknisk, personellmessig eller administrativt. Bak dette lå det et ønske om å få fram kirkevergens innerste hjertesukk, enten om byggets elendige forfatning, om samarbeidsproblemer med presten, kirketjeneren eller kanskje organisten eller om manglende administrative ressurser og svakt nettverk. Som en motvekt ble det tatt med et spørsmål om hva de opplevde som bra – om de hadde noen gode rutiner eller råd å dele med andre.

Til slutt ble kirkevergene bedt om å gi uttrykk for sine erfaringer med den nye kirkeloven . Det var en direkte oppfølging av statusundersøkelsen året før hvor kirkeloven var et sentralt tema. Uttalelsene er referert i kapittel 4.9.

7.5 Gjennomføring av undersøkelsen

Planleggingsfasen

Hvordan skulle undersøkelsen gjennomføres i praksis? Var det nok å sende spørreskjemaet i posten eller måtte jeg selv reise rundt og samle inn opplysninger? En rekke overveielser lå til grunn for den løsningen som endelig ble valgt.

Utover våren 2000 ble det klart at Kirkerådets kirkeoppvarmingsprosjekt, som var forsinket, ville kollidere med FDVU-undersøkelsen. Kirkevergene ville i juni motta meget detaljerte og arbeidskrevende skjemaer om kirkeoppvarming og energibruk – samtidig som FDVU-undersøkelsen skulle starte. Selv om de to undersøkelsene bygde opp under hverandre og supplerte hverandre, ville arbeidsmengden til sammen være betydelig – og det midt i ferietida.

Allerede tidlig hadde jeg planlagt å reise en del rundt i fylket for å bli bedre kjent med lokale forhold; det var jo noe av begrunnelsen for å velge en geografisk overkommelig enhet som studieområde. Økonomien for dette var sikret gjennom departementets prosjektbevilgning. Da det viste seg at FDVU-spørreskjemaet ville kreve en ganske detaljert veiledning, og at den i skriftlig form ville være en ekstra barriere for kirkevergene, modnet idéen om ikke bare å besøke noen, men alle kommunene og kirkevergene etter tur. Slik kunne kirkevergene motiveres til å prioritere undersøkelsen og samtidig få nødvendig veiledning over bordet.

Dessuten ville en slik rundtur være en unik anledning til å knytte personlige kontakter og til å sette seg inn i lokale kirkelige forhold.

Et tema det måtte tas stilling til, var eventuell bruk av fotoregistrering i forbindelse med undersøkelsen. I FDV-sammenheng hadde det gjennom flere år skjedd en utvikling mot bruk av digitale foto og videoopptak, med de muligheter dette ga for elektronisk bildebehandling. Blant annet hadde bispedømmekontoret gjennom samtaler uttrykt ønske om bedre fotodokumentasjon av kirkene til bruk i sin saksbehandling. I en database ville det være behov for to typer foto: Generelle presentasjonsfoto av kirkene og spesielle FDV-foto som kunne dokumentere skader m.v. Sistnevnte måtte helst tas i forbindelse med konkrete saker, men hva med det første? Spørsmålet var hvor mye merarbeid det ville bli å ta bilder av alle kirkene når hver kommune likevel skulle besøkes. Et blikk på kartet over Møre og Romsdal fylke fortalte at oppgaven kom til å innebære et betydelig antall ekstra kilometer og atskillige transporttekniske utfordringer. På den annen side ga opplegget med besøk hos kirkevergene et godt utgangspunkt, og gevinsten var høy i form av et oppdatert fotomateriale og en unik førstehåndskjennskap til kjerneobjektene i undersøkelsen: kirkene i Møre bispedømme. Konklusjonen var at dette måtte prøves!

En viktig detalj som måtte avklares, var hvilke kirker som skulle omfattes av undersøkelsen. Som vi så i kapittel 3.7 er det flere måter å definere begrepet kirke på, og vi endte der opp med å betrakte de byggene som faller inn under definisjonen "kirker og kapeller som har vært eller er "offentlige" menighetskirker." I hovedsak er det de samme som faller inn under kirkelovens definisjon: "Med kirke menes (...) soknekirke eller kapell som er godkjent av Kongen eller departementet, eller som er kirke fra gammelt av" (KL § 17). Etter loven hører forvaltningen av disse kirkene under kirkelig fellesråd "med mindre annet er bestemt av departementet" (KL § 18). Undersøkelsens innfallsvinkel mot fellesrådene og den tilgjengelige informasjon i fellesrådenes regnskaper gjorde det naturlig å omdefinere utvalget til "*kirker som forvaltes og drives av fellesrådene for offentlige midler*". Kirker som er reist av stiftelser og foreninger, men som etter avtale med kommunen drives i offentlig regi, faller innenfor definisjonen. Bedehuskapell m.v. som nok kan være vigslet til kirkelig bruk, men som eies og drives av private, eventuelt med tilskudd eller husleie fra fellesrådet, faller derimot utenfor. Gamle soknekirker som eies og forvaltes av Fortidsminneforeningen eller en kommune, faller også utenfor. Disse siste omfattes likevel av kirkelovens formulering "kirke fra gammelt av", og er dermed underlagt biskopens og departementets tilsyn. Det var derfor naturlig å inkludere dem i fotogalleriet – i den grad eierne tillot fotografering. I kapittel 3.7 kom vi fram til at 118 kirker i Møre og Romsdal oppfylte kriteriet "offentlig menighetskirke" pr. 1.1.2000. Av disse var 114 under fellesrådenes forvaltning.

Gjennomføringsfasen

Kirkevergene ble orientert om undersøkelsen gjennom et brev som ble sendt ut i begynnelsen av juni 2000. Avtaler om møter i kommunene ble gjort fortløpende på telefon ettersom undersøkelsen gikk fram utover sommeren.

Så var vi i gang. Utstyrt med en bunke spørreskjemaer og fotoapparat stilte jeg opp hos kirkevergen i Ørsta tirsdag 6.juni 2000. Spenningen var stor i forhold til hvordan opplegget ville fungere: Ville spørsmålene bli forstått? Ville kirkevergen orke å lete fram alle opplysningene etterpå? Ville det være mulig å gjennomføre det ambisiøse fotoopplegget? Vi fulgte en prosedyre som etter hvert ble et fast mønster: Først gikk vi nøye gjennom skjemaet, deretter ble det gjort avtaler med kirketjenere eller andre kontaktpersoner rundt i kommunen om hvordan og når jeg skulle komme inn i kirkene for fotografering. Resten av dagen gikk med

til å oppsøke og fotografere kirkene. Under dette oppnådde jeg ofte den ekstra gevinsten å få tak i jubileumsbøker eller annen trykt informasjon om kirkene.

La oss først ta de tørre tall: I perioden 6.- 30.juni og 8.august – 15.september 2000 besøkte jeg alle fylkets 38 kommuner. Med utgangspunkt i Molde ble det i løpet av 35 reisedager tilbakelagt mer enn 6000 kilometer med bil, foretatt 67 ferjeturer (opptil 5 på en dag) og 2 andre båtturer, kjørt 10 ganger i undersjøiske tunneler, foretatt 12 passeringer av Krifast og overnattet 7 netter hjemmefra. Underveis ble det tatt mer enn 3000 bilder av over 120 kirker og kirkelige bygg. Normalt ble det brukt én dag i hver kommune, i kirkerike kommuner kunne det gå 2 dager, mens det andre steder var mulig å rekke over 2 eller 3 kommuner på en dag.

Og så en reiseskildring: Hvilken unik mulighet undersøkelsen ga til å gjøre seg kjent i Møre og Romsdal – og hvilken ideell kombinasjon av jobb og lystreise! For alle steder hvor det bor folk, er det også en kirke i nærheten. Arbeidet kunne nok medføre stress for å rekke over dagsprogrammet, men først og fremst ga det varige inntrykk av Nordvestlandets storslagne natur og driftige befolkning. Etter flere mil gjennom øde områder kunne jeg nå fram til idylliske Bjørke kyrkje innerst i Hjørundfjorden, der lokalbefolkningen viste rundt med synlig stolthet, eller til ”Brand”s kirke i brattlia over Hellesylt. Turen gikk inn til Eikesdalen med den mektige Mardalsfossen og til St. Jetmund-kyrkja på Åheim i le av Stadlandet. Videre utover kysten, til Nordøyane og Sørøyane, til den gamle Giske-kyrkja og kapellet på Fjørtoft. Med hurtigbåt gikk reisen ut til det gamle fiskeværet Grip, og med snekke og godt reisefølge inn til Veøya. Tingvollkirkens krypeganger ga en middelaldersk opplevelse, mens den lille kirken i Liabygda førte tankene mot orienten. Og så var det Smøla, den flate øya ytterst i havgapet, der folk har klort seg fast på rabbene og dyrket opp myra – og reist kirker som ble tatt av sjøen. Men de ga seg ikke, og reiste nye! Det gjorde de også i Sunndalen, der ”Nebbvind” og snøras har lagt kirke etter kirke i bakken. Og i Kristiansund, der funkiskirken fra 60-tallet står som et symbol på nytenkning og optimisme i kjølvannet av krigens ødeleggelser. Ja, hele fylket lå innbydende for den nysgjerrige iakttakers føtter – og man følte seg velkommen!

Seinere fortalte avisene om billedkunstneren Christine Istad som omtrent samtidig hadde reist rundt i Norge og tatt bilder av stengte kirkedører ²⁰. Hvilken kontrast til min opplevelse av kirkedører som hele tiden åpnet seg! Noen ganger, når det passet slik, var kirkevergen selv med på rundturen i sin kommune. Andre ganger var det lokale kirketjenere og prester som låste opp. Jeg møtte en yrkesstolthet av sjeldent kaliber i disse menneskenes glede og iver etter å vise fram kirken sin og snakke om den. Andre ganger sto kirken ferdig opplåst og opplyst til jeg kom. Det gir en spent forventning å komme slik alene til en kirke på et sted du aldri før har vært, kjenne forsiktig på døra – og så er den åpen. Det kan være en ettermiddag mens de siste solstrålene går ned over Sunnylvsfjorden, eller en blank formiddag på Kvernes. Å gå inn i en slik tom kirke gir en særegen opplevelse – som å bli innviet i en hemmelighet. Her har menneskenes forestillinger om det himmelske fått sitt lokale jordisk uttrykk. Her har soknefolket vært samlet om livets store begivenheter fra generasjon til generasjon. I kirkerommets opphøyde stillhet møtes fortid og framtid. Og nåtid: - Tro hvor jeg finner det beste fotomotivet?

---

²⁰ Romsdals Budstikke 10.05.2001

Oppfølging og etterarbeid

Ved besøket ga de fleste kirkevergene uttrykk for at de ville prøve å besvare undersøkelsen. Noen tok forbehold om hva de rakk – kirkeoppvarmingsundersøkelsen lå tungt over mange. Fristen for de kirkevergene som ble besøkt i juni, var satt til 1.september, mens fristen for dem som ble besøkt i august og september, var satt til 1.oktober. Ved utløpet av disse fristene hadde om lag en tredjedel av kirkevergene svart. Noen flere kom til utover høsten, slik at det i midten av november var mottatt svar fra 17 av de 38 kirkevergene i fylket. Det ble da sendt ut et purrebrev med en anmodning til de gjenstående om i alle fall å sende inn en ”minimumspakke” innen 10.desember, bestående av fellesrådets regnskap for 1999, budsjettet for 2000, menighetenes årsstatistikker for 1999 og en oversikt over personellet knyttet til drift og vedlikehold av kirkene. Etter dette ble det holdt kontakt med et mindre antall kirkeverger på individuell basis, og det kom inn data helt fram til slutten av juni 2001. Da hadde til sammen 27 kirkeverger sendt inn materiale for 83 kirker. Dessverre viste det seg at opplysningene for enkelte kirker ikke var tilstrekkelige til å kunne foreta FDVU- og nøkkeltallberegninger, enten fordi det manglet byggetegninger/arealopplysninger, eller fordi kommunetallene ikke lot seg bryte ned på den enkelte kirke. Dette gjorde seg særlig gjeldende der det var sendt inn ”minimumspakker”. Etter at disse objektene var eliminert, forelå det brukbare data for 66 kirker i 22 kommuner. Det ga en svarandel på 55% for kirkene og 58% for kommunene. Målt etter aktivitet sto disse kirkene for 51,5% av gudstjenestene i Møre i 1999.

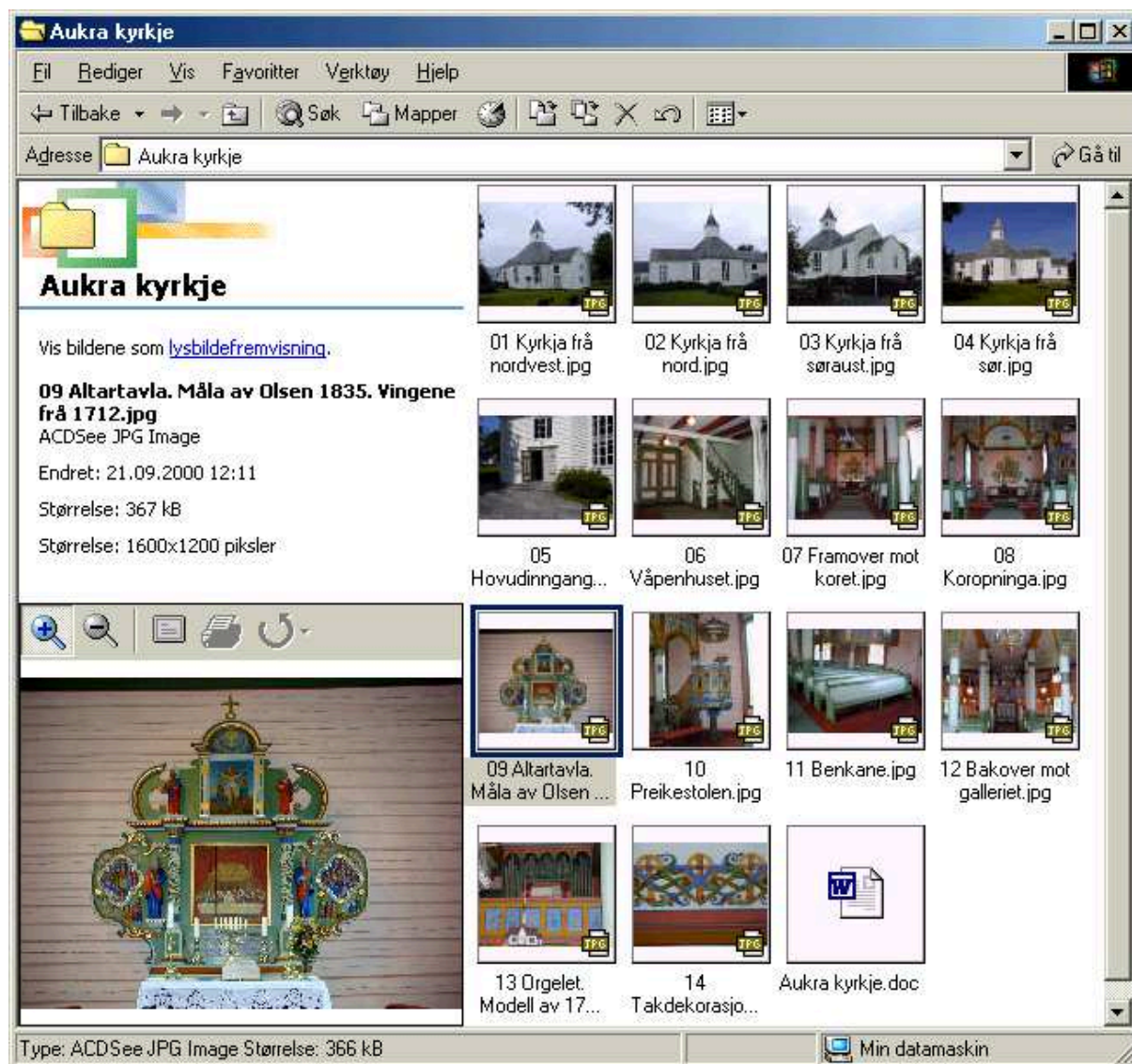
På bakgrunn av den positive mottakelsen av undersøkelsen, kunne det vært grunn til å forvente en noe høyere svarprosent. Tilbakemeldingene tydet imidlertid på at arbeidet for enkelte kirkeverger ble for omfattende, i alle fall i tillegg til den samtidige kirkeoppvarmingsundersøkelsen. Flere av dem som gjennomførte FDVU-undersøkelsen, ga likevel uttrykk for at innsatsen hadde betalt seg ved at de hadde fått bedre oversikt over egne bygg.

Fotografiene som var tatt i løpet av sommeren, ble fortløpende samlet i en datamaskin og redigert. Redigeringsarbeidet pågikk hele høsten, fram til en ferdig foto-CD ble kopiert og sendt ut i begynnelsen av desember (se kapittel 7.6).

Datamaterialet for øvrig ble samlet i en database. Det tok en del tid å bestemme om databasen skulle opprettes i Excel- eller Access-format, og hvordan den skulle struktureres. Når valget til slutt falt på Access, var det fordi basen ble relativt stor og sammensatt og fordi Riksantikvarens og kirkekonseptens kirke databaser i Access til en viss grad kunne brukes som mønster (basen er nærmere beskrevet i kapittel 8.2). På grunn av arbeidet med foto-redigering kom registreringen av data først skikkelig i gang nærmere jul i 2000. Det ble arbeidet videre med basen utover våren 2001, og de første resultatene kunne presenteres for kirkevergene under ”Stiftsdagane i Møre” 12.06.2001. Da var det registrert og bearbeidet FDVU-kostnader for 39 kirker i Møre. Registreringsarbeidet fikk en foreløpig pause høsten 2001, da skriving av oppgavens del I ble prioritert. Registreringsarbeidet ble tatt opp igjen i mars 2002, og fullført da de aller siste suppleringsene kom inn i begynnelsen av mai.

7.6 Foto-CD av kirkene i Møre

Arbeidet med fotoregistrering ble mer omfattende enn først antatt, både i innsamlingsfasen og enda mer i redigeringsfasen. Det skjedde da også en vesentlig læringsprosess underveis. Noe som måtte være klart fra første stund, var *hva* som skulle fotograferes, det vil si hvilke motiver og perspektiver som var interessante, og hvor mange bilder det skulle tas av hver

Figur 7-2 Figuren viser innholdet i en standard kirkemappe på CD-en "Kyrkjene i Møre": 10-16 foto som viser kirkens eksteriør og interiør og et tekstdokument med opplysninger om kirken (se figur 7.3). Eksempelet er hentet fra Aukra kyrkje.

kirke. Ett særskilt ønske ble medsendt fra bispedømmekontoret: Ta bilde av kirkebenkene! Resten måtte jeg finne ut av selv.

Til fotograferingen ble det brukt et digitalt kamera av typen Olympus Camedia C-2000 Z, som var utlånt fra Institutt for bygg- og anleggsteknikk ved NTNU. Bildene ble tatt i jpg-format med høy oppløsning (High Quality, 1200 x 1600 piksler), som ga en filstørrelse på 280-450 kB per bilde. Ved starten av rundturen satte kapasiteten på databrikkene en effektiv begrensning på antallet bilder som kunne tas mellom hver gang de ble "tømt" over på en harddisk. Parolen ble derfor å fange inn mest mulig på færrest mulig bilder, men det gikk til en viss grad ut over motivvalg og bilde kvalitet. Begrensninger på harddisken førte dessuten til at mange bilder ble slettet i starfasen. Jeg innså snart at dette hadde uheldig innvirkning på et ellers brukbart opplegg, og fikk økt kapasiteten både på fotobrikker og harddisk. Men fortsatt måtte reiseruta tilpasses brikkekapasiteten, som bare tillot to dagers fotoinnsamling (ca. 10 kirker) mellom hver tømming.

	Aukra kyrkje
Stad	Aukrasanden
Kommune	Aukra
Sokn	Aukra
Medlemstal i soknet	2722
Prestegjeld	Aukra
Prosti	Molde domprosti
Bispedømme	Møre
Byggjeår	1835
Endra	1929
Arkitekt	
Byggmeister	
Materiale	Tømmer
Planform	Åttekant
Sitjeplassar	250
Merknader	Påbygg 1921.

Figur 7-3 I mappa for hver kirke ligger det et tekstdokument med opplysninger om kirken. Eksemplet viser dokumentet for Aukra kyrkje.

Motivvalget ble tillært gjennom prøving og feiling. Etter hvert gikk det seg til en rutine der kirken først ble fotografert utendørs fra forskjellige vinkler slik at alle fasader ble avbildet. Deretter ble det fokusert på inngangsparti og våpenhus, og endelig på kirkens interiør og inventar. Denne sekvensen startet gjerne med et oversiktsbilde gjennom hele kirken framover mot koret. Videre ble koråpningen og korpartiet avbildet, og det ble tatt separate nærbilder av altertavle, prekestol, døpefont og benker. Endelig ble kirken fotografert bakover mot utgang og galleri, og bildeserien ble gjerne avsluttet med et nærbilde av orgelet. Spesielle inventarstykker eller andre særegenheter med kirken ble også fotografert, og dessuten eventuelle rullestolramper, lekekroker og uthus.

Ved redigeringen ble det vanligvis valgt ut 10-16 bilder som til sammen skulle gi et mest mulig dekkende bilde av kirken, dog slik at hensynet til kirkeforvalteren gikk foran hensynet til turistene. Hvert bilde ble bearbeidet i et fotoredigeringsprogram og deretter nummerert og teksten – eksteriørbilder gjerne med opplysninger om himmelretning, inventarbilder med opplysninger om håndverker, kunstner el. lign når disse var kjent. Bildeserien ble ordnet som en vandring, først rundt kirken ute og deretter gjennom kirken inne. Bildene ble til slutt samlet i en mappe sammen med et tekstdokument med opplysninger om kirken. Et eksempel på en slik mappe er vist i figur 7.2, og på et tilhørende tekstdokument i figur 7.3.

Den ferdige CD-en inneholder:

- Foto og tekstfiler for hver kirke. Hver kirke har sin egen mappe, som igjen er plassert i en samlemappe for hver kommune.
- Regneark med opplysninger om samtlige kirker på CD-en (jfr. vedlegg 5).
- Kart over Møre og Romsdal (jfr. vedlegg 7).
- En 30-dagers demo-versjon av fotoprogrammet ACDSec.

CD-en inneholder ca. 1700 bilder av alle de stående kirkene i fylket pr. 1.1.2000 – det vil si 118 kirker – og dessuten ett kirkested (Herøy; kirken brant 1.juledag 1998). De tre kirkene som eies av Fortidsminneforeningen (stavkirkene på Kvernes og i Rødven og Rosekyrkja i Stordal), er bare avbildet utendørs, fordi foreningen ikke tillater fotografering inne. Det bør også nevnes at det foreligger en stor samling med ”ekstrabilder”, som ikke er brukt på CD-en, men som er en latent ressurs for spesielle formål.

Som målform i bildetekster og dokumenter ble det valgt å følge soknets liturgispråk, fordi dette også er en del av kirkens identitet. I fellestekster ble det brukt nynorsk, fordi denne målformen brukes i et flertall av soknene.

Den ferdige CD-en ble sendt til samtlige kirkeverger i Møre i begynnelsen av desember 2000. Dessuten ble den sendt til deltakerne i prosjektgruppa og enkelte andre interesserte. Tilbakemeldingene har vært gode, og bildene har vært brukt i flere sammenhenger: De finnes på flere menigheters websider, i jubileumsskrifter, meldinger og menighetsblad, de brukes av bispedømmekontoret i forbindelse med behandling av bygnings- og inventarsaker, de har vært idéformidlere ved oppussing av kirkerom, Riksantikvaren har lagt dem ut på sitt interne datanettverk, de har vært brukt i forskningsmagasinet Gemini (nr. 3-2001) og i Norsk Husflid (nr. 2-2002). To av bildene er brukt i Jens Chr. Eldals artikkel om Grosch-kirker i boken som ble utgitt til 200-årsjubileet for arkitekt Chr. H. Grosch' fødsel (Seip, E. (red.) 2001).

Oppmuntringskomitéen i Kvernes

Det hendte under fotograferingen i Kvernes kirke. På et bord i sakristiet lå det noen foldere med tittelen ”Oppmuntringsplan for Kvernes sokn”. Mens jeg spekulerte på hva en oppmuntringsplan kunne være for noe, oppdaget jeg et bilde bak meg på veggen. Og straks var sammenhengen klar: Dette måtte være opphavsmennene bak planen; oppmuntringskomitéen i Kvernes!

KAPITTEL 8

FDVU–kostnader for 66 kirker i Møre i 1999

8.1 Fra regnskapstall til årlige kostnader 8.2 Registrering og bearbeiding av data 8.3 FDVU–kostnader for 66 kirker i Møre i 1999 8.4 Relativ fordeling av F-, D-, V- og U-kostnadene 8.5 Datamaterialets pålitelighet 8.6 Vurdering av resultatene.

8.1 Fra regnskapstall til årlige kostnader

Kostnadsbegreper i NS 3454

Hva koster det å drive en kirke? Ut fra NS 3454 kan svaret angis på fire forskjellige måter, nemlig som

- *årlige kostnader* (beregnete eller registrerte kostnader for hvert enkelt år),
- *livssyklus-kostnader* (kapitalkostnader pluss årlige FDVU-kostnader over byggets levetid/brukstid),
- *levetidskostnader* (nåverdi av alle livssyklus-kostnadene) eller
- *årskostnader* (annuitet av levetidskostnaden over byggets levetid/brukstid).

Når det gjelder kirker, som kan bli flere hundre år gamle, er det ikke mulig å skaffe oversikt over alle livssyklus-kostnadene. Dermed kan heller ikke levetids- og årskostnadene beregnes nøyaktig. Beregningene vil dessuten være svært følsomme for valg av kalkulasjonsrente og antatt restlevetid. I et så langt perspektiv er heller ikke kapitalkostnadene så interessante, det er de årlige kostnadene som teller. Ved å se på årlige kostnader for en enkelt kirke over flere år eller for flere kirker ett enkelt år, kan årskostnadene beregnes. Disse resultatene kan brukes både til å dokumentere kostnadene for eksisterende kirker og ved planlegging av nye.

I dette kapitlet utvikles først en metode for å konvertere kirkelige regnskapstall til årlige kostnader. Deretter benyttes metoden til å beregne årlige kostnader for 66 kirker i Møre for regnskapsåret 1999. Resultatet er det vi kan kalle *huskostnader* eller *kostnadsdekkende husleie*.

Regnskapsforskriftene for kirkelige fellestråd og menighetsråd

Som illustrert i figur 7.1 kan ikke fellestrådernes regnskapstall uten videre overføres til årskostnadsmodellen i NS 3454. Daværende Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet fastsatte i 1996 "Forskrift om budsjettordning, regnskapsføring og revisjon for kirkelige fellestråd og menighetsråd", som tok til å gjelde fra og med regnskapsåret 1997 (rundskriv F-96-96). Forskriftenes § 5 sier at regnskapet skal baseres på de regnskapsprinsipper som følger av de kommunale budsjett- og regnskapsforskriftene, og følge den kontoplan som er fastsatt av departementet til enhver tid. Kontoplanen for kirkelige fellestråd er delt i fire hovedformål:

Hovedformål 1: Kirkelig administrasjon

Omfatter drift av kirkelige kontor for fellesråd og menighetsråd og prestekontor med kirkebokføring. Som regel er også fellesutgifter samt presten(e)s kontorhold og skyss tatt med her. I noen tilfeller også konfirmantutgifter.

Hovedformål 2: Kirker

Omfatter drift av kirkebygg og kirkelige handlinger.

Hovedformål 3: Kirkegårder

Omfatter drift av kirkegårder og gravlunder med tilhørende maskiner og bygninger.

Hovedformål 4: Andre kirkelige formål

Omfatter kirkelig undervisning, diakoni, kirkemusikk og andre kirkelige tiltak som faller utenfor kommunens utgiftsforpliktelser etter KL §15, men som kommunen av eget tiltak kan yte tilskudd til.

Under hvert hovedformål er det en obligatorisk kontoplan for hovedposter (lønn og sosiale utgifter, utstyr, andre driftsutgifter, kalkulatoriske utgifter/inntekter osv.), med mulighet for fritt valgte underposter. I februar 2001 presenterte KUF-departementet en alternativ kontoplan tilpasset det kommunale regnskaps- og rapporteringssystemet KOSTRA (KOMMUNE-STAT-RAPPORTERING) (rundskriv F-013-01). Kontoplanen er i hovedsak parallell til den fra 1996, men gir muligheter for inndeling i underfunksjoner, for eksempel for den enkelte kirke eller aktivitet. Kommunenes Sentralforbund arbeider også med å lage en veileder for konvertering av regnskapstall til FDVU-kostnader tilpasset NS 3454. Foreløpig finnes det likevel ingen direkte måte å konvertere kostnadene på. Et problem er at det i KOSTRA bare kan registreres innkjøpte tjenester og ikke egenproduserte.

Alle kostnader som er knyttet til driften av kirkene er enten ført under hovedformål 1: *Kirkelig administrasjon* eller hovedformål 2: *Kirker*. Matrisen i tabell 8.1 (som er en tillemping av figur 7.1) viser sammenhengen mellom de mest alminnelige regnskapspostene som gjelder kirkelig FDVU og kontoplanen i NS 3454. Som det framgår er det bare noen få poster som korresponderer direkte mellom de to kontosystemene. De fleste regnskapspostene må omregnes eller vurderes nærmere før de kan innpasses i kontoplanen for NS 3454. For flere av postenes vedkommende er en slik omregning relativt omfattende og belemret med mange usikkerheter. Både lokale forhold og lokal regnskapspraksis bidrar til dette. For eksempel kan regnskapsførte administrasjonskostnader i ett tilfelle være begrenset til kirkevergen og fellesrådets kontordrift, mens den i andre tilfeller kan omfatte et større kontorfellesskap med prestekontor, menighetskontor og kontorer for organist, kateket, diakon m.v. Skyss- og kontorutgifter for prester, organister m.v. kan i noen tilfeller være ført på administrasjon og i andre tilfeller på kirker. Detaljeringen kan også være forskjellig, i det enkelte fører særregnskap for den enkelte kirke, mens de fleste bruker samleposter for alle kirkene i kommunen.

Vi skal i det følgende forsøke å utvikle noen omregningsregler eller algoritmer for de enkelte postene, slik at kostnadstallene for de enkelte kirker blir mest mulig konsistente og sammenlignbare. Opprinnelig har reglene blitt utviklet gjennom en "workshop" med kirkeverge Hans Jakob Nes i Molde (30.03.2001), men seinere er de testet ut, tilpasset og bekreftet gjennom samtaler med andre kirkeverger i Møre.

FDVU-kostnader for 66 kirker i Møre i 1999

Tabell 8.1 Matrise som viser sammenhengen mellom regnskapsposter etter regnskapsforskriftene og årlige FDVU-kostnader etter NS 3454 (jfr. figur 7.1).

Kontoklasser i NS 3454 Livssyklus-kostnader...		20 Forvaltnings- kostnader				30 Driftskostnader							40 Vedlikeholds- kostnader				50 Utviklings- kostnader				
		21 Skatter og avgifter	22 Forsikringer	23 Administrasjon	29 Diverse	31 Løpende drift	32 Renhold	33 Energi	34 vann og avløp	35 Avfallshåndtering	36 Vakt og sikring	37 Utendørs	39 Diverse	41 Planlagt vedlikehold	42 Utskiftninger	47 Utendørs	49 Diverse	51 Løpende ombygging	52 Off. krav og pålegg	53 Oppgradering	57 Utendørs
<div style="border: 1px solid black; padding: 5px; width: fit-content;"> Tegnforklaring: X = i sin helhet x = helt eller delvis (x) = eventuelt. </div>																					
Regnskapsforskriftene for menighetsråd og fellesråd																					
Hovedformål 1: Kirkelig administrasjon																					
01-09 Lønn og sos. utg.	Lønn i faste stillinger			x																	
	Annen lønn			x																	
	Godtgjørelse råd/utvalg			x																	
	Arbeidsgiveravgift			x																	
10-12 Utstyr	Pensjonsandel			x																	
	Utstyr og inventar			x																	
20-29 Andre drifts- utgifter	Kontorutgifter			x																	
	Telefonutgifter			x																	
	Porto			x																	
	EDB-utgifter			x																	
	Annonser																				
	Kopiering			x																	
	Kontorhold prester																				
	Husleie			x																	
	Renhold			x																	
	Strøm			x																	
	39 Kalk.utg.	Skyss- og kostutgifter			x																
Vedlikehold utstyr/inv.				x																	
Andre driftsutgifter				x																	
Hovedformål 2: Kirker																					
01-09 Lønn og sos. utg.	Lønn i faste stillinger					x	(x)														
	Annen lønn					x	(x)														
	Vikarer					x	(x)														
	Tariffestede tillegg					x															
	Klesgodtgjørelse					x															
	Arbeidsgiveravgift					x	(x)														
10-12 Utstyr	Pensjonsandel					x	(x)														
	Utstyr og inventar					x															
15-19 Vedlikeh	Vedlikehold bygninger					(x)							x								
	Vintervedl./snøbrøyting																				
20-29 Andre drifts- utgifter	Større vedlikeholdstiltak													(x)	(x)	(x)		(x)	(x)	(x)	(x)
	Kontorutgifter					x															
	Telefonutgifter					x				(x)											
	Renholdsutgifter					x	(x)														
	Strøm og varme																				
	Kommunale avgifter	X																			
	Forsikringer bygg		X																		
	Varslingsutgifter																				
	Skyss- og kostutgifter					x															
	39 Kalk.utg.	Kurs og opplæring					x														
Vedlikehold utstyr/inv.						x															
Andre driftsutgifter						x				(x)											
Kalk. utgifter - kirker													(x)				(x)				(x)
41-47 Nybygg/ nyanlegg														(x)	(x)	(x)		(x)	(x)	(x)	
	Investeringer i bygg													(x)	(x)	(x)		(x)	(x)	(x)	

Overordnede betraktninger

Spørsmål 1: Hvor stor del av kirkevergens arbeid er relatert til driften av kirkebygg?

Dette spørsmålet er sentralt med tanke på hvilke administrasjonskostnader som skal belastes kirkene. Svaret vil variere avhengig av hvor mange kirker som finnes i kommunen, aktiviteten som er knyttet til dem og hvilke vedlikeholds- og utviklingsprosjekter som til enhver tid er under arbeid.

Flere kirkeverger har i samtaler uttalt at forvaltningen av kirkene går hånd i hånd med andre oppgaver, og at det nærmest er umulig å angi hvor stor del av arbeidstiden som brukes til kirkene. *Kirkevergen i Tingvoll*, som har ført arbeidsregnskap gjennom flere år, har registrert en tidsbruk på 7-10 % av et årsverk direkte til kirkebyggene (2 kirker) og 2-3 % til kirketjenerarbeid. Til kontorrutiner, fellesrådssaker og personalsaker har han registrert en tidsbruk på 32-36 %, oppgaver som i betydelig grad er støtterutiner for kirkedriften. *Kirkevergen på Smøla* har anslått at han bruker 5-10 % av et årsverk pr. kirke, og at kirkedriften (4 kirker) til sammen legger beslag på ca. halvparten av hans 60 % kirkevergestilling.

I vår ”workshop” tok vi utgangspunkt i de oppgaver kirkeloven legger til fellesrådet og kirkevergen, og anslo – ut fra egne erfaringer og andres innspill – følgende ”normalarbeidsfordeling”:

Plan- og økonomiarbeid (budsjett/regnskap/handlingsprogram)	10 %
Kirkelig virksomhet (adm. av prester, organister, klokkere m.v.)	30 %
Kirker (saksbehandl. og adm. av kirketj./renholdere og DVU)	30 %
Kirkegårder (registerføring, avgifter, adm. av k.g.betj. og DVU)	30 %

Plan- og økonomiarbeidet må betraktes som en støttefunksjon for de øvrige oppgavene og fordeles i forhold til deres relative belastning. Alt i alt får vi da en tredeling, hvor administrasjon av kirkelig virksomhet, kirker og kirkegårder legger beslag på hver sin tredjedel av fellesrådets ressursbruk. Den tredjedelen som gjelder kirker, omfatter administrasjon og ledelse av driftspersonellet samt saksbehandling og oppfølging av DVU-tiltak.

Den totale arbeidsmengden for fellesrådene varierer med kommunestørrelse og soknestructur, og dette påvirker størrelsen av fellesrådets administrasjon. Større kommuner kan ha flere stillinger på kirkevergekontoret, mens mindre kommuner som regel klarer seg med en deltidsstilling. For å få til større stillinger er kirkevergejobbene ofte tillagt funksjoner som soknerådssekretær, klokker m.v. Ved beregning av administrasjonskostnader skal bare den faktiske ressursbruken til fellesrådsoppgaver tas med.

Spørsmål 2: Hvordan skal administrasjonskostnader og andre felleskostnader fordeles på den enkelte kirke?

Fellessrådets regnskap er et fellesregnskap for hele den offentlig finansierte kirkelige virksomheten i kommunen. Alle postene er i utgangspunktet samleposter for hele fellesrådets område, og det er opp til det enkelte fellesråd å spesifisere utgiftene nærmere. I noen kommuner har fellesrådet/kirkevergen valgt å føre komplette særregnskap for hver kirke eller spesifisere enkelte utvalgte poster som forsikring, energi og vedlikehold. For å overkomme vanskeligheten med fellesposter, er det i spørreskjemaet til FDVU-undersøkelsen spurt etter særkostnader for den enkelte kirke når det gjelder kommunale avgifter, forsikringer, energibruk etc. Likevel blir det

stående igjen noen fellesutgifter som det ikke er praktisk mulig å fordele direkte. Det gjelder administrasjonskostnader under hovedformål 1 og enkelte tekniske driftsutgifter under hovedformål 2 (for eksempel skysskostnader for kirketjenere som betjener flere bygg, fellesinnkjøp av forbruksvarer og enkelte andre driftskostnader som er slått sammen).

Finnes det noen fornuftig fordelingsnøkkel for slike indirekte utgifter og fellesutgifter? I vår lille "workshop" drøftet vi to alternative løsninger: Fordeling etter kirkens størrelse eller fordeling etter aktivitet. I det videre arbeidet med tallmaterialet dukket det også opp en tredje mulighet: Fordeling etter kirketjener-/renholderressurs. La oss se nærmere på de tre modellene:

- *Fordeling etter kirkens størrelse.* Gjennom undersøkelsen var det samlet inn opplysninger om kirkenes størrelse uttrykt ved grunnflate (GFL) og bruttoareal (BTA). Å tenke seg at driftsutgiftene sto i forhold til størrelsen, virket relevant med tanke på for eksempel renholdsutgifter, forsikring og energibruk. På den annen side var det lett å finne eksempler på at dette kunne slå urimelig ut, som der hvor en stor bygdekirke med gudstjeneste hver tredje søndag åpenbart måtte være billigere i drift enn en noe mindre sentrumskirke med aktiviteter flere ganger i uka. Et annet problem med denne metoden er at noen kirker har alle fasiliteter under samme tak, mens andre har toalettanlegg, møterom, kontorer etc. i egne servicebygg eller menighetshus. Det er vanskelig å sette opp faste kriterier for hva som i slike tilfeller skal regnes med av arealer og driftskostnader.
- *Fordeling etter aktivitet.* Her er det flere muligheter. Gjennom menighetenes årsstatistikker foreligger det tall for ordinære og andre gudstjenester, vigslor, begravelser, besøk av barnehager og skoleklasser og konserter. Kirkevergene har dessuten gjennom spørreskjemaene rapportert om eventuelle andre aktiviteter i kirkene. Våre erfaringer tilsa at gudstjenestetallet (ordinære gudstjenester + andre gudstjenester) kunne være en god indikator på den generelle aktiviteten i kirken. Antallet er relativt fast fra år til år, og annen aktivitet står ofte i forhold til dette. Metoden ble testet ut ved å gjøre sammenligninger mellom relativ andel gudstjenester og relativ andel av totalt antall kirkelige handlinger (gudstjenester, vigslor og begravelser) i hver kommune. Det viste seg at normalt avvik mellom disse andelene lå på 2-6 prosentpoeng, men i unntakstilfeller opp til 16 prosentpoeng. Tendensen var at den relative aktiviteten i "hovedkirkene" økte når en tok med vigslor og særlig begravelser i forhold til om en bare så på gudstjenestetallene. Dette kan sees som et argument for å bruke gudstjenestene som måleenhet, fordi det gir en viss "kvantumsrabatt" til de sentrale kirkene og et tilsvarende "utkanttillegg" til de mindre sentrale. Et mer nøyaktig uttrykk for aktiviteten kan oppnås ved å registrere antall brukstimer, slik det er gjort i Kirkerådets kirkeoppvarmingsprosjekt. Slike opplysninger er imidlertid ikke tilgjengelige i vårt datamateriale.
- *Fordeling etter kirketjener-/renholderressurs.* Mange kirketjenerstillinger er kombinerte vaktmester-, renholder- og kirkegårdsstillinger, slik at det kan være vanskelig å skille klart mellom inne- og utedelen. Arbeidsoppgavene vil også variere over året, med relativt mer utarbeid i sommersesongen. Likevel har kirkevergene i de fleste tilfeller klart å spesifisere de stillingsressursene som

går til vaktmester- og renholdstjenester, slik at det for hver kirke er mulig å beregne lønnskostnadene som er forbundet med bygningsdriften. Hvis vi går ut fra at stillingsressursene står i et direkte forhold til total arbeidsmengde, vil en fordeling i forhold til dette ta hensyn både til kirkens størrelse og aktivitetsnivå. Sammenligninger mellom denne metoden og metoden med fordeling etter gudstjenesteandel viser at avviket i de fleste tilfeller er mindre enn 5 prosentpoeng, men at det kan komme opp mot 10 prosentpoeng.

Konklusjonen på drøftingene ble å velge metoden med fordeling av fellesutgifter i forhold til gudstjenesteandelen innenfor hver kommune, når det ikke foreligger nærmere opplysninger. Begrunnelsen var at nødvendige data er lett tilgjengelige og at metoden synes å gi fornuftige resultater. I et par kommuner (Giske og Rindal) ble det seinere valgt å følge kirkevergenes anbefalinger om fordeling, og i en kommune (Smøla) ble fordelingen gjort i forhold til kirketjener-/renholderressurser på grunn av spesielle lokale forhold.

Spørsmål 3: Hvordan behandle kalkulatoriske utgifter?

Kalkulatoriske utgifter gir uttrykk for verdien av kommunal tjenesteyting og representerer reelle kostnader knyttet til driften av den lokale kirke. At utgiften føres som "kalkulatorisk" er et regnskapsteknisk grep som nettopp skal synliggjøre den kommunale tjenesteytingen. Den delen av tjenesteytingen som direkte eller indirekte gjelder kirkedriften, må derfor regnes med i de årlige kostnader og fordeles på samme måte som dem. Hva som ligger i de ulike postene, framgår dels av tjenesteytingsavtalene, dels av regnskapene og dels av svarskjemaene.

Spørsmål 4: Skal driftsinntektene trekkes fra i driftsutgiftene?

Kontoplanen i NS 3454 er primært en utgiftsoversikt som bl.a. skal vise hvor store inntekter byggeieren må ha for å få balanse i regnskapet. Vanlige driftstilskudd til kirken fra stat og kommune er slike "ordinære" inntekter. Det samme må kunne sies om de relativt beskjedne leieinntektene som kommer inn ved utleie av kirken. Mer usikkert er det med ekstraordinære inntekter som refusjon av sykepenges fra Folketrygden. De er et resultat av en unormal situasjon, som ofte har medført ekstra utgifter. På den annen side kan det gi et feil bilde å trekke sykepengene fra på lønnsutgiftene, fordi vakanseproblemet i mange tilfeller løses internt ved omfordeling av oppgaver. Egentlig er problemstillingen mindre aktuell i denne sammenheng, fordi beregningen av lønnsutgifter som hovedregel tar utgangspunkt i de faste stillingshjemplene som er knyttet til forvaltning og drift av kirkene.

Spørsmål 5: Hva når regnskapstallene ikke stemmer med kirkevergens tall?

Denne situasjonen oppstår for eksempel når kirkevergen i spørreskjemaet har spesifisert strømutfgiftene for hver kirke, men summen av disse ikke stemmer med regnskapet. Valget står da mellom å bruke kirkevergens tall direkte, eller å fordele regnskapstallet i samme forhold som kirkevergens tall. Uoverensstemmelsen kan skyldes at regnskapet omfatter andre bygg enn bare kirken (uthus, menighetshus m.v.) eller at periodiseringen mellom årsregnskapet og årsavregningen ikke faller sammen. Ved beregningen av årlige kostnader er det lagt til grunn et prinsipp om å la regnskapet styre mest mulig. Dette fordi regnskapet er offentlig og kan sammenlignes fra kommune til kommune og fra år til år. I noen tilfeller hvor avviket er lite, er det likevel funnet forsvarlig å bruke kirkevergens tall direkte. Tilleggsopplysninger i materialet kan også føre til at det velges andre løsninger, som i ett tilfelle (Stranda)

hvor kirkevergens tall for strømutfgifter er brukt direkte, men hvor andre driftsutfgifter er avpasset slik at summen av driftsutfgifter stemmer med regnskapet.

Spørsmål 6: Vedlikeholds- og utviklingskostnader

Spørreskjemaet var utformet slik at det skulle være mulig å beregne gjennomsnittlige vedlikeholds- og utviklingskostnader for hver kirke over en 10-årsperiode – 5 år tilbake og 5 år fram i tid. Svarene viste seg dessverre å være så mangelfulle, særlig på kostnadssiden, at denne tanken måtte oppgis. I stedet ble bare de regnskapsførte vedlikeholds- og utviklingskostnadene for det ene året 1999 brukt. Disse kostnadene framgår delvis av driftsregnskapet som vedlikeholdskostnader og delvis av kapitalregnskapet som investeringer til vedlikehold og utvikling. I noen få tilfeller er det tatt med prosjekter som ikke framgår av regnskapet, men som er spesifisert i svarskjemaene. For mange av kirkene er det ikke registrert noen vedlikeholds- eller utviklingstiltak i 1999, men ved å se på et gjennomsnitt av mange kirker avtegner det seg likevel et bilde av det samlede aktivitetsnivået for slike tiltak.

Tilpasning av kontoplanen i NS 3454

For å få en mest mulig oversiktlig sammenheng mellom fellesrådenes regnskapstall og årlige kostnader, ble det ved innlegging i databasen foretatt en tilpasning av kontoplanen i NS 3454 slik det framgår av tabell 8.2. Følgende forandringer ble gjort:

- *Administrasjonskostnader* (standardpost 23) ble delt i en post for lønn (20) og en for andre utfgifter (23).
- *Løpende drift* (standardpost 31) og *renhold* (standardpost 32) ble slått sammen på grunn av den spesielle stillingsstrukturen med kirketjenere som dekker begge funksjoner. Utgiftene ble imidlertid delt i en post for lønn (30) og en for andre kostnader (31).
- Standardpostene for *vann og avløp* (34) og *avfallshåndtering* (35) ble utelatt. Vann- og avløpskostnadene ble nesten uten unntak betalt som faste avgifter (post 21). Avfall fra kirkene ble enten håndtert ved faste avfallsabonnement eller ved å benytte kirkegårdens avfallsordning.

Tabell 8.2 Kontoplanen som er benyttet for registrering av FDVU-kostnader for kirkene i Møre. I forhold til standard kontoplan i NS 3454 er det opprettet egne poster for lønn til administrasjon (20) og drift (30), løpende drift og renhold er slått sammen (31), vann og avløp (34) og avfallshåndtering (35) er utelatt og det er opprettet en post for mindre, uspesifisert vedlikehold (40). Det er også opprettet poster for verdien av kommunal tjenesteyting (29, 39 og 49).

Forvaltnings-kostnader	Drifts-kostnader	Vedlikeholds-kostnader	Utviklings-kostnader
20 Adm.kostn. – lønn	30 Driftskostn. – lønn	40 Løpende vedlikehold	51 Løpende ombygging
21 Skatter og avgifter	31 Løpende drift og renhold – andre kost.	41 Planlagt vedlikehold	
22 Forsikringer	33 Energi	42 Utskiftinger	52 Off. krav og pålegg
23 Adm.kostn. – andre	36 Vakt og sikring	47 Utendørs	53 Oppgradering
	37 Utendørs		49 Tj.yting vedlikehold
29 Tjenesteyting adm.	39 Tjenesteyting drift		

- Det ble definert en egen post for mindre, uspesifiserte vedlikeholdskostnader, kalt *løpende vedlikehold* (40). Disse utgiftene kunne også vært ført på løpende drift.
- Det ble opprettet egne poster for verdien av *kommunal tjenesteyting* til administrasjon, drift og vedlikehold (post 29, 39 og 49).

Prosedyrer for beregning av de enkelte poster i kontoplanen

Post 20 Administrasjonsutgifter – lønn.

Trinn 1 er å beregne lønnskostnadene ut fra kirkevergestillingen(e)s størrelse og lønnstrinn i 1999, som er oppgitt i spørreskjemaet. Det tas hensyn til eventuelle vakanser eller stillingsendringer i løpet av året. Tilleggsfunksjoner som sekretær for prest eller sokneråd, klokker m.v. trekkes fra.

For å ta hensyn til sosiale utgifter og andre lønnsutgifter kan det enten brukes en ”summetode” eller en ”faktormetode”:

- *Summetoden* går ut på å multiplisere lønnsutgiftene med en faktor som tar hensyn til sosiale utgifter m.v. (i 1999: 14,1 % arbeidsgiveravgift, 9,7 % pensjonspremie og ca. 2 % feriepengetillegg; faktor ca. 1,3) og deretter legge til andre administrative lønnsutgifter som vikarutgifter og godtgjørelser til medlemmene i fellesrådet.
- *Faktormetoden* går ut på å beregne hvor stor andel kirkevergens lønn utgjør av fast lønn for administrative stillinger (post 01) (**trinn 2**) og deretter multiplisere denne andelen med de samlede kostnader til lønn, godtgjørelser og sosiale utgifter (sum post 01-09) (**trinn 3**). Dermed blir også en tilsvarende andel av vikarutgifter og møtegodtgjørelser med i de administrative lønnsutgiftene. Metoden må brukes med skjønn og eventuelt korrigeres ut fra de opplysninger som foreligger i hvert enkelt tilfelle slik at resultatet blir så riktig som mulig. Det er stort sett denne metoden som er brukt i beregningene.

Trinn 4 er å fordele 1/3 av de beregnede administrative lønnsutgiftene til kirkeledelsen.

I **trinn 5** fordeles denne kostnaden på de enkelte kirker etter relativ gudstjenesteandel.

Til sammen gir dette følgende formel for beregning av *administrasjonskostnader – lønn* til kirke k i kommune n; $L_{ADM, k, n}$:

$$L_{ADM, k, n} = \frac{\sum L_{FR, n}}{\sum L_{ADM, n}} \cdot \sum (L + G + S)_{ADM, n} \cdot \frac{1}{3} \cdot g_{k, n}$$

Trinn   (1 og 2)   (3)   (4)   (5)

- $\sum L_{FR, n}$ er sum faste lønninger til fellesrådets administrasjon i kommune n.
- $\sum L_{ADM, n}$ er sum faste lønninger til all kirkelig administrasjon i kommune n.
- $\sum (L + G + S)_{ADM, n}$ er sum lønn (L), godtgjørelser (G) og sosiale utgifter (S) til all kirkelig administrasjon (inkl. råd og utvalg) i kommune n.
- $\frac{1}{3}$ er den delen av fellesrådets ressurser som antas å gå til kirkeledelsen (fast faktor).
- $g_{k, n}$ er gudstjenesteandelen (eller en annen fordelingsfaktor) til kirke k i kommune n.

Post 21 Skatter og avgifter

Offentlige bygninger som kirker er ikke pålagt eiendomsskatt. Posten omfatter derfor i hovedsak kommunale avgifter til vann, avløp, renovasjon og eventuelt feiing; i noen få tilfeller også festeavgift. Disse kostnadene er spesifisert for hver kirke i spørreskjemaene, og summen skal stemme med de regnskapsført beløp til kommunale avgifter under hovedformål 2 (Kirker). Eventuelle avvik er kommentert og behandlet individuelt i databasen.

Post 22 Forsikringer

Forsikringspremiene er spesifisert for hver kirke i spørreskjemaene, og summen skal stemme med de regnskapsført beløp til forsikringer under hovedformål 2. Mange steder er forsikringene innbakt i den kommunale tjenesteytingen, men de er likevel ført her hvis spesifiserte beløp er oppgitt (i spørreskjema, regnskap, budsjett eller tjenesteytingsavtale).

Post 23 Administrative kostnader – andre

Dette er ”diverseposten” under forvaltning, og en av de vanskeligste postene å beregne. Administrative kostnader er fordelt på en rekke ulike regnskapsposter som i varierende grad berører kirkeforvaltningen. Regnskapspraksisen er dessuten svært forskjellig, og avspeiler den store variasjonen i lokale forhold. Dette fører til at kostnader av samme art kan være ført under *administrasjon* i en kommune og under *kirker* i en annen. Kostnadene spenner over et vidt register, som driftsutgifter til kirkevergekantor og menighets-/prestekantor, fellesutgifter til utstyr, rekvisita, kopiering, post og bedriftshelsetjeneste, prestenes kontorhold og skyss og driftsutgifter til andre ansatte. **Trinn 1** i beregningen er å forsøke å skille ut de kostnadene som vedrører fellesrådet og dets ansvarsområde, det vil si særkostnader til kontorhold, husleie og skyss og fellesutgifter som kontingenter, personalforsikringer og bedriftshelsetjeneste. I databasen er det brukt både summetoder og faktormetoder for å skille ut disse utgiftene, ut fra et skjønn i hvert enkelt tilfelle. I **trinn 2** fordeles 1/3 av fellesråds-kostnadene til kirke drift, og i **trinn 3** fordeles dette beløpet på hver kirke i forhold til gudstjenesteandelen.

Formelen for beregning av *administrasjonskostnader – andre* til kirke k i kommune n blir da slik:

$$A_{ADM, k, n} = \sum A_{FR, n} \cdot \frac{1}{3} \cdot g_{k, n}$$

Trinn (1) (2) (3)

- $\sum A_{FR, n}$ er sum administrative utgifter (utenom lønn) til fellesrådets virksomhet i kommune n.
- $\frac{1}{3}$ er den delen av fellesrådets ressurser som antas å gå til kirke drift (fast faktor).
- $g_{k, n}$ er gudstjenesteandelen (eller en annen fordelingsfaktor) til kirke k i kommune n.

Post 29 Tjenesteyting administrasjon

Tjenesteytingen er spesifisert i tjenesteytingsavtalen, og verdien av tjenestene framgår av regnskapet. Administrativ tjenesteyting omfatter vanligvis lønnsarbeid, fakturering, regnskap og revisjon og en del fellestjenester som post, telefon, edb-tjenester osv. Den kan også omfatte kontorlokaler, forsikringer og bedriftshelsetjeneste. I databasen er tjenesteytingen vurdert i hvert tilfelle, og en skjønnsmessig andel ført som fellestråds-kostnad. 1/3 av denne belastes kirkeledelsen, og dette beløpet fordeles på hver kirke etter gudstjenesteandelen.

Post 30 Driftskostnader – lønn

I generell bygningsdrift er det som regel forskjellige personer som tar seg av vaktmestertjenester og renhold. Slik er det også i en del kirker, hvor det er egne stillinger for kirketjenere og renholdere. Den mest vanlige modellen er likevel at kirketjenere dekker begge funksjoner, og derfor er det vanskelig å skille klart mellom renhold og løpende drift. Andre fordelingsproblemer er at enkelte kirketjenere samtidig er kirkegårdsarbeidere, og at enkelte kirketjenere dekker flere kirker. I de fleste tilfeller har kirkevergene likevel kunnet angi spesifikke stillingsprosent og lønnstrinn for det driftspersonellet som er knyttet til hver kirke. Lønnskostnadene som skal belastes den enkelte kirke, er beregnet på en lignende måte som administrasjonskostnadene: Lønnsutgiftene er beregnet ut fra stillingsprosent og lønnstrinn (**trinn 1**), deretter er det beregnet hvor stor andel dette utgjør av de samlede faste lønnsutgiftene på kapitlet, som bl.a. også omfatter klokkere og organister (post 01) (**trinn 2**) og endelig er det beregnet hvor mye denne andelen utgjør av de samlede kostnader til lønn og sosiale utgifter (post 01-09) (**trinn 3**). På den måten blir også en forholdsmessig andel av faste tillegg og vikarutgifter fordelt til kirkeledelsen. (I kommuner som har ført særregnskap for hver kirke, tillempes metoden i hvert enkelt tilfelle.)

Normalformelen for driftsutgifter – lønn til kirke k i kommune n – $L_{DR, k, n}$ – blir da:

$$L_{DR, k, n} = \frac{\sum L_{DR, k}}{\sum L_{KIR, n}} \cdot \sum (L + G + S)_{KIR, n}$$

Trinn (1 og 2) (3)

- $\sum L_{DR, k}$ er sum faste lønninger til driftspersonell (kirketjenere og renholder) i kirke k.
- $\sum L_{KIR, n}$ er sum faste lønninger til all kirkelig betjening i kommune n.
- $\sum (L + G + S)_{ADM, n}$ er sum lønn (L), godtgjørelser (G) og sosiale utgifter (S) til all kirkelig betjening i kommune n.

Post 31 Løpende drift og renhold – andre kostnader

På grunn kirketjenernes spesielle dobbeltrolle, står vi her overfor samme problem med å skille mellom løpende drift og renhold som ovenfor. Disse postene er derfor slått sammen. De spesifikke renholdskostnadene utenom lønn (dvs. renholdsutstyr som koster, kluter og renholdsmidler) utgjør i praksis bare en liten del av driftskostnadene.

På samme måte som post 23 var en diversepost under forvaltning, er post 31 en diversepost under drift. Problemet med å beregne kostnadene er av lignende art, nemlig at utgiftene – i dette tilfellet de byggrelaterte – må skilles ut fra en rekke forskjellige driftsposter. Disse omfatter inventar og utstyr, orgelvedlikehold, telefonutgifter, forbruksmateriell, kontorutgifter, kurs, arbeidsklær samt skyssutgifter for kirketjener og evt. renholder. Der det foreligger særregnskap for hver kirke, brukes disse tallene direkte, ellers må det beregnes et samlet beløp som fordeles på kirkene etter gudstjenesteandel (eller en annen fordelingsfaktor). Beregningsmåten framgår i hvert enkelt tilfelle av databasen med tilhørende vedlegg.

Post 33 Energi

Både energiforbruk og energiutgifter for hver kirke er oppgitt i spørreskjemaene. De fleste kirkevergene har brukt regnskapsførte utgifter, mens noen har ført opp faktisk årsforbruk. I databasen er det nesten konsekvent brukt regnskapsførte utgifter. På grunn av det store antallet kirker antas det at utgiftene i sum ligger svært nær faktisk årsforbruk.

Post 36 Vakt og sikring

Her er det tatt med kostnader til drift og vedlikehold av brann- og innbruddsvarslingsanlegg. Kostnadene omfatter vanligvis abonnementsavgift til varslingssentral og fast serviceavtale. Det kan også være tatt med utgifter til leie av telefonlinje, når disse utgjør en vesentlig del av kirkens telefonutgifter. Kostnadene er spesifisert i spørreskjemaene.

Post 37 Utendørs

Denne posten omfatter kostnader til vintervedlikehold (snøbrøyting) og sommervedlikehold av veger og plasser og eventuelle grøntanlegg, som er ført på hovedformål 2: Kirker. I enkelte kommuner er snøbrøyting en del av den kommunale tjenesteytingen, mens den andre steder utføres av kirketjener eller annen fast betjening. Det er også vanlig å føre slike utgifter på hovedformål 3: Kirkegårder. Hvis snøbrøyting er tjenesteyting, men med kjent beløp, er beløpet ført hit.

Post 39 Tjenesteyting drift

Teknisk tjenesteyting fra kommunen kan ha svært varierende omfang, fra enkel teknisk rådgivning til et tilnærmet totalansvar for bygningsvedlikeholdet. Denne virksomheten er regulert av tjenesteytingsavtalene. Beløpet er ført opp i databasen i den grad det gjelder teknisk bistand og ikke er tatt med under andre poster som snøbrøyting, forsikring eller vedlikehold.

Postene 40-49 Vedlikehold og 50-59 Utvikling

Spørreskjemaet la opp til å få en oversikt over vedlikehold og utvikling for hver kirke over en 10-årsperiode – 5 år tilbake og 5 år framover i tid – for på den måten å få et representativt bilde av VU-aktiviteten. Kirkevergene har fylt ut dette så godt som mulig, og har gitt et godt bilde av både omfang og tiltak som er typiske for kirkene. Dessverre er mange av tiltakene ført opp uten kostnader eller bare med løse anslag, slik at materialet ikke kan brukes etter intensjonen. I kostnadsdatabasen ble problemet løst ved å bare legge inn regnskapstallene for det ene året 1999. Selv om dette gir et tilfeldig bilde for den enkelte kirke, gir summen av alle kirkene et statistisk holdbart uttrykk for aktivitetsnivået.

Kostnadene er fordelt på standardpostene i kontoplanen i NS 3454, men med noen tilpasninger. Den ledige post 40 er kalt *løpende vedlikehold* og brukt til vedlikeholds-kostnader som er ført på regnskapspost 15, dvs. vedlikehold finansiert med driftsmidler. Dette er som regel mindre, uspesifiserte vedlikeholdsutgifter som etter standardens bokstav skulle vært ført på konto 31 *Løpende drift*. Beløpene er eventuelt fordelt på den enkelte kirke etter gudstjenesteandel. Større vedlikeholds- og utviklingstiltak er ført i kapitalregnskapet som investeringer. Typen tiltak framgår enten av regnskapet eller spørreskjemaet, og kan dermed føres på rett plass i kontoplanen (bortsett fra at det i enkelte tilfeller kan være vanskelig å avgjøre om et tiltak er vedlikehold eller utvikling). Under vedlikehold er standardpost 49 *Diverse* endret til *kommunal tjenesteyting*. Eventuell fordeling på de enkelt kirker framgår av databasen og tilhørende tabellvedlegg.

8.2 Registrering og bearbeiding av data

Oppbygging av FDVU-databasen

De innsamlede data er lagt inn i en Access-database som er bygd opp av en rekke tabeller eller skjemaer for de ulike temaer som undersøkelsen omfatter. Tabellene er utformet slik at grunnlagsdata og utregninger av FDVU-kostnadene i størst mulig grad framgår av rubrikkene. Av plasshensyn har det vært nødvendig å utføre noen av beregningene i egne tabellvedlegg for hver kommune. Det gjelder særlig utregning og fordeling av postene 23 *Adm. kostnader* og 31 *Løpende drift*, som omfatter et spektrum av utgifter i regnskapene.

Tabell 8.3 gir en oversikt over databasen, som til sammen omfatter 12 ulike tabeller med 199 felt. Benevnelsen på tabellene framgår av venstre kolonne, mens feltene og innholdet er forklart i høyre kolonne. Databasen inneholder all informasjon som ligger til grunn for resultatene i dette og de to følgende kapitlene.

Generering av data fra FDVU-databasen

Etter at alle opplysninger er registrert, og alle beregninger er utført i FDVU-databasen, kan analysearbeidet starte. Første skritt er å samle alle relevante data i ett skjema gjennom en utvalgsspørring i Access. Hovedmålet med undersøkelsen å finne ut hva det koster å drive en kirke, og skjemaet må derfor inneholde alle kostnadstall som samsvarer med kontoplanen i NS 3454 og dessuten andre relasjonsdata som trengs for å beregne nøkkeltall. Tabell 8.4 viser hvilke tabeller og felt som er tatt med i spørringen.

For å lette analysearbeidet, konverteres det genererte skjemaet til et Excel regneark. Fra regnearket fjernes først de kirkene som det ikke foreligger tilstrekkelige opplysninger om. Etter dette står det igjen 66 kirker som kan analyseres.

Tabell 8.3 Oversikt over Access-databasen for kirkene i Møre. Venstre kolonne viser tabellene i databasen, kolonnen i midten antallet felt i hver tabell og høyre kolonne hvilke felt og opplysninger tabellen omfatter.

Tabell	Antall felt	Felt/feltinnhold
2 FORVALTNING	24	Felt for beregning av den enkelte kirkes forvaltningskostnader: Lønn og andre utgifter til administrasjon. (Kommunale) avgifter: Vann, avløp, renovasjon m.v. Forsikring: Selskap, premiegrunnlag, premie i kr. og premie pr. m2 GFL og BTA. Kalkulatoriske utg. til administrasjon.
3 DRIFT	30	Felt for beregning av den enkelte kirkes driftskostnader: Lønn til driftspersonell (kirketjener, renholder). Renholdt areal og renholdsrutiner. Energiforbruk og –kostnad. Forbruksavhengige VAR-kostnader. Vakt- og sikring. Utendørs (snøbrøyting etc.). Kalkulatoriske og andre driftsutgifter. Arealer i kirkene: GFL, BTA, OPA, REA.
4 VEDLIKEHOLD	20	Utført vedlikehold 1995-99 og planlagt vedlikehold 2000-2004: Type tiltak, kostnad og utførelsesår. Gjennomført vedlikehold i 1999 fordelt på uspesifisert og planlagt vedl., utskifninger, utendørs og kalkulatorisk vedlikehold.
5 UTVIKLING	21	Gjennomførte utviklingstiltak 1995-99 og planlagte 2000-2004: Type tiltak, kostnad og utførelsesår. Gjennomførte tiltak i 1999 fordelt på løpende ombygging, offentlige krav og pålegg, oppgradering og utendørs arbeider.
Aktivitet	20	Kirker og sokn med tilhørende antall innbyggere og kirkelig medlemstall. Fra årsstatistikken: Antall gudstjenester og deltakere, vigslar, begravelser, besøk i kirken av barnehager og skoler, konserter. Andel av kommunens totale antall gudstjenester og totale antall kirkelige handlinger. Fra spørreskjemaene: Annen bruk av kirken, virksomhetsplaner og kirkelig ansatte i kommunen.
Dokumenter	17	Oversikt over dokumenter etc. knyttet til kirken: Vedlikeholdsrapporter og –planer, tilstandsrapport, byggetegninger og evt. tegningsbehov, tekniske planer, arealplaner, inventarliste, branddokumentasjon, IK-system, serviceavtaler, off. pålegg, skriftlige rutiner/instruksjoner for renhold, vikarer m.v.
Fellesråd	9	Liste over kirkeverger og fellesråd, med postadresse, telefon, telefaks og e-postadresse.
Generelle forhold	7	Generelle forhold med kirken, jfr. spørreskjemaets siste side: Spesielle problemer med bygning, tekniske installasjoner og bygningsfunksjoner. Største problem knyttet til kirken og evt. gode råd.
Kirkeinfo	21	Opplysninger om kirken: Sted, sokn, medlemstall i soknet, prestegjeld, prosti, bispedømme. Bygningsnummer (GAB), gårds- og bruksnr. Vernestatus. Liturgispråk. Kirkens byggeår og evt. endringsår. Arkitekt og byggmester. Materiale, planform og antall sitteplasser. Merknader om tidligere kirker, søsterkirker etc.
Kommune	3	Kommuner i Møre og Romsdal med kommunenummer og folketall pr. 01.01.2000.
Lønnstabell	2	Kommunal lønnstabell med lønnstrinn og brutto årslønn pr. 01.05.1998 (uendret pr. 01.05.1999).
Tjenesteyting	25	Oversikt over inngåtte tjenesteytingsavtaler og hvilke tjenester de omfatter: Regnskap, fakturering, revisjon osv. (20 spesifiserte poster + "annet"). Merknader til avtalen. Erfaringer med kirkeloven.

Tabell 8.4 Tabeller og felt som er med i utvalgsspørringen fra Access-databasen. Spørringen omfatter alle kostnadstall som samsvarer med kontoplanen i NS 3454 og dessuten relasjonsdata som trengs for å beregne nøkkeltall.

Fra tabell:	Felt:
FORVALTNING:	Kommune Kirke Kostnadspostene 20, 21, 22, 23, 29
DRIFT:	GFL BTA Kostnadspostene 30, 31, 33, 36, 37, 39
VEDLIKEHOLD:	Kostnadspostene 40, 41, 42, 47, 49
UTVIKLING:	Kostnadspostene 51, 52, 53, 57
Aktivitet:	Gudstjenester i alt Deltakere Kirkelige handlinger i alt Medlemstall i soknet

Bearbeiding av regnearket

Regnearket framstår nå med én kirke pr. rad nedover, og de tilhørende kostnadsposter og relasjonsdata i kolonnene bortover. Det legges til nye kolonner for summering av henholdsvis F, D, V og U-kostnader, samt samlede FD, FDV og FDVU-kostnader.

I radene under kirkene legges det til nye rader for generering av statistiske opplysninger. Ved bruk av de statistiske funksjonene i Excel, genereres følgende parametere for hver kolonne:

- Sum alle kirkene
- Gjennomsnitt pr. kirke
- Minverdi (= 0 % kvantil (eller 0-persentil); laveste verdi i utvalget)
- 10 % kvantil
- Første kvartil (= 25 % kvantil)
- Median (= 50 % kvantil = andre kvartil)
- Tredje kvartil (= 75 % kvantil)
- 90 % kvantil
- Maksverdi (= 100 % kvantil; høyeste verdi i utvalget)

”X % kvantil” er den verdien som x % av verdiene i utvalget er lavere enn eller lik. Valget av 10 %-kvantil og 90 %-kvantil samsvarer med de terskelverdiene som svenske ”Kyrkfakta” bruker som ”lågvärde” og ”högvärde” i sine nøkkeltall (se kapittel 9.7).

Regnearket framstår nå som vist i vedlegg 6. Ved hjelp av funksjonene i Excel kan tallene sorteres i stigende eller synkende rekkefølge, og det kan lages ulike diagrammer.

8.3 FDVU-kostnader for 66 kirker i Møre i 1999

Samlede F-, D-, V- og U-kostnader for de 66 kirkene

Vedlegg 6 inneholder post for post kostnadstallene for de 66 kirkene sortert alfabetisk etter kommune. Hovedtallene i form av samlede F-, D-, V- og U-kostnader for hver kirke er vist i figur 8.1. Her er ikke kirkene sortert etter kommune, men etter samlet FD-kostnad, som representerer de ”faste” årlige kostnadene. Figuren viser at det relative forholdet mellom forvaltnings- og driftskostnadene varierer, og at en sortering etter bare F- eller D- kostnad ville gitt en annen rekkefølge. Vi ser også hvor kraftig vedlikeholds- og utviklingskostnadene slår ut på totalkostnaden for de kirkene som har gjennomført større V- eller U-tiltak i 1999. Det er en tendens til at de ”dyre” kirkene har størst VU-aktivitet. Dette er vanligvis sentrale hovedkirker med mye aktivitet og stort vedlikeholds- og utviklingsbehov. Skal vi få et riktig inntrykk av den enkelte kirke, må vi se på VU-aktiviteten over en lengre periode. Gjennomsnitts- og medianverdiene forteller likevel noe om hvilket nivå V- og U-aktivitetene ligger på.

Figuren viser bare FDVU-kostnader og skiller ikke mellom kirkenes bruk, materiale, størrelse eller alder. Kostnadssøylene synes heller ikke å avsløre noe om byggenes alder eller materiale. Den tendensen som kan leses ut er – ikke overraskende – at mindre kirker med liten aktivitet ligger i den nedre delen av skalaen, mens mer sentrale kirker med stor aktivitet ligger i den øvre delen. Dette kan være en selvforsterkende tendens, fordi mange av kostnadene er fordelt etter aktivitet.

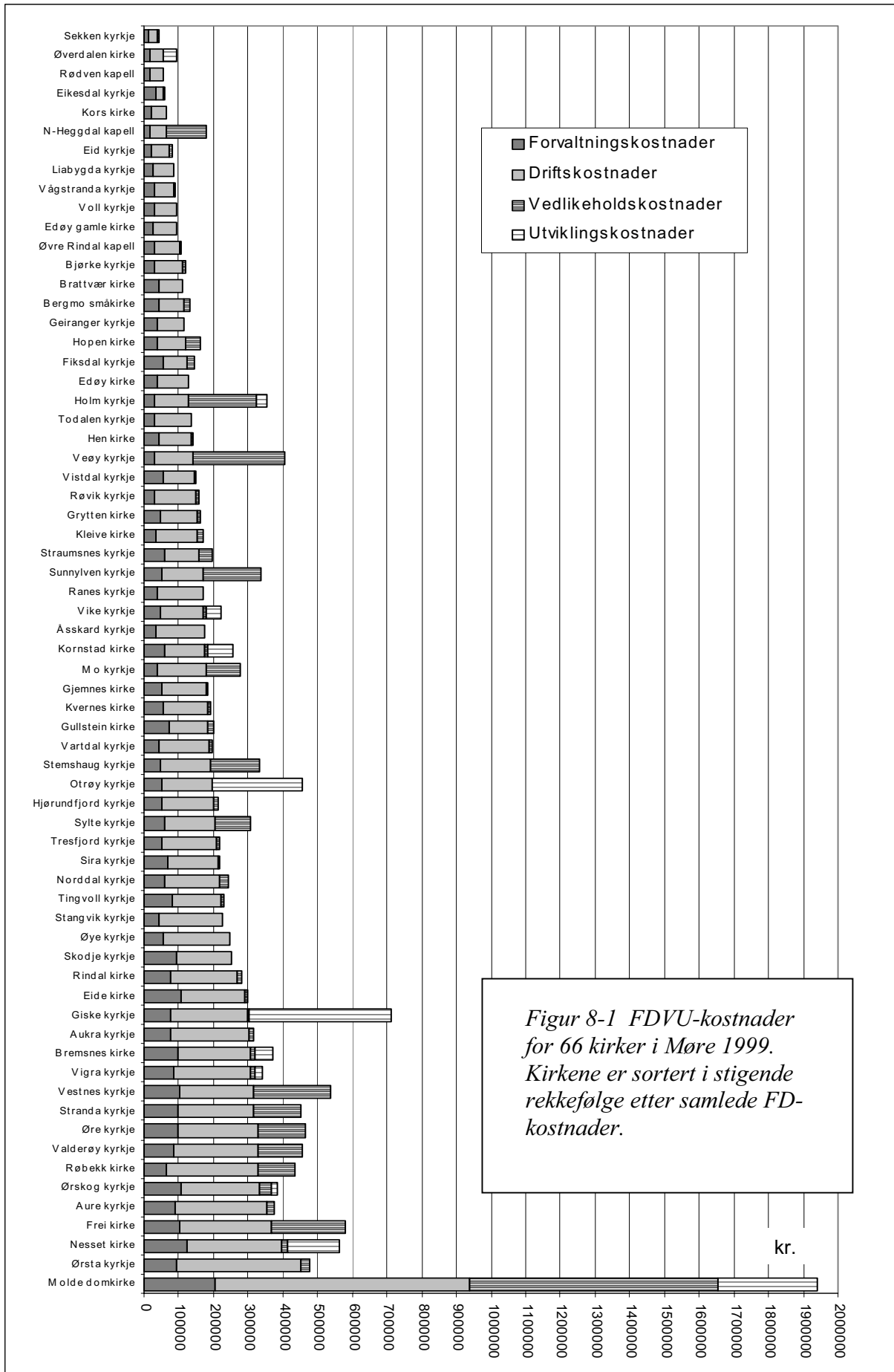
Både den billigste og den dyreste kirken ligger i Molde kommune. Billigst er Sekken med samlede FD-kostnader på kr. 39.000,-, mens Molde domkirke skiller seg radikalt ut andre vegen med FD-kostnader på kr. 937.000,-. Det er mer enn dobbelt så mye som den nest dyreste, som er Ørsta kyrkje med kr. 453.000,-. Domkirken trekker gjennomsnittet så mye i været at gjennomsnittskostnadene gjennomgående ligger et hakk høyere enn medianverdiene. Et så avvikende resultat kan det i statistikksammenheng være grunnlag for å eliminere. I neste kapittel skal vi imidlertid se at resultatene jevner seg ut når vi beregner ulike nøkkeltall, slik at både Domkirken og Ørsta kyrkje føyer seg inn i det midlere eller lavere skiktet av kirker.

Ut fra samlede forvaltnings- og driftskostnader, kan kirkene deles i følgende segmenter:

Samlet FD-kostnad	Antall	Andel
kr. < 100.000	11 kirker	(17 %)
kr. 100.000-200.000	30 kirker	(45 %)
kr. 200.000-300.000	11 kirker	(17 %)
kr. 300.000-400.000	12 kirker	(18 %)
kr. 400.000 >	2 kirker	(3 %)

Det største segmentet er kirker med FD-kostnader i området 100.000-200.000 kr. Tar vi også med det neste segmentet, med FD-kostnader inntil 300.000 kr., favner vi nærmere 2/3 av kirkene (62 %). Gjennomsnittlig FD-kostnad for alle kirkene er kr. 202.000,-. De mest ”gjennomsnittlige” kirkene er Sylte (i Valldal) og Hjørundfjord, som begge er langkirker i tømmer fra siste halvdel av 1800-tallet. Medianverdien for FD-kostnader er kr. 176.000,-, og de som ligger nærmest denne er Mo kyrkje i Surnadal og Kornstad kirke på Averøy. Begge er middels store tømmerkirker med moderat aktivitet, typiske ”søndagskirker”.

FDVU-kostnader for 66 kirker i Møre i 1999

Gjennomsnittstall og kvantiler for de 66 kirkene

I tabell 8.5 er kostnadstall for de 66 kirkene presentert i statistisk form. Tabellen viser gjennomsnittlige kostnader og ulike kvantiler for de enkelte postene i NS 3454 og for samlepostene F, D, V, U, FD, VU, FDV og FDVU.

Tabell 8.5 FDVU-kostnader for de 66 kirkene i Møre 1999. Tabellen viser statistiske kostnadstall pr. kirke for enkeltposter og samleposter etter NS 3454. Merk at tallene i kolonnen "gjennomsnitt" kan summeres, mens kvantiler er karakteristiske enkeltresultater som ikke kan summeres.

Post Beløp i kr.	Gjennom- snitt	Min- verdi	10 % kvantil	Første kvartil	Median	Tredje kvartil	90 % kvantil	Maks- verdi
20 Lønn adm.	29614	6442	11486	15868	24078	39396	55854	100923
21 Avgifter	4321	0	1676	2415	3391	5340	7002	24071
22 Forsikringer	6031	303	2376	2979	4782	7980	10771	22080
23 Adm.utgifter	12120	1427	3913	5996	10184	14807	25458	41400
29 Kalk. utg.-adm.	5245	0	0	1378	3567	7584	13333	32038
SUM F	57331	13049	25659	32965	49648	77871	97994	205384
30 Lønn drift	76494	4747	25147	39057	64629	92489	139671	433846
31 Løpende drift	25350	0	2848	10253	23233	37136	46976	101409
33 Energi	35233	3706	7719	17284	30699	46153	64735	196322
36 Vakt og sikring	4021	0	0	0	0	8173	12315	20368
37 Utendørs	2931	0	0	0	0	4225	9415	20667
39 Kalk. utg.-drift	1082	0	0	0	0	0	0	27316
SUM D	145112	22606	54445	80248	129132	187907	235785	731577
40 Diverse vedl.	7290	0	0	0	3092	10743	20389	55487
41 Planlagt vedl.	35141	0	0	0	0	0	126471	628992
42 Utskiftinger	3329	0	0	0	0	0	0	113300
47 Utendørs	583	0	0	0	0	0	0	26000
49 Kalk. utg.-vedl.	2487	0	0	0	0	619	8090	33746
SUM V	48830	0	0	1397	9675	32204	140922	718225
51 Løpende ombygg	2243	0	0	0	0	0	0	148054
52 Off. krav/pålegg	399	0	0	0	0	0	0	19290
53 Oppgradering	14304	0	0	0	0	0	18434	410638
57 Utendørs	3939	0	0	0	0	0	0	260000
SUM U	20886	0	0	0	0	0	41505	410638
SUM FD	202443	38997	79529	119794	176369	263155	328244	936961
SUM VU	69717	0	0	2193	14760	95713	191817	1003958
SUM FDV	251273	41151	88242	136586	197495	320277	442765	1655186
SUM FDVU	272160	41151	91462	136586	213895	341329	460305	1940919

Disse kirkene har de laveste, høyeste og mest midlere kostnader når vi ser på F og D hver for seg og FD samlet:

	F-kostnad	D-kostnad	FD-kostnad
Minverdi	Sekken	Eikesdal	Sekken
Medianverdi	Tresfjord	Gjemnes	Mo
	Sunnylven	Kvernes	Kornstad
Gjennomsnitt	Vistdal	Stemshaug	Hjørundfjord
Nest høyest	Neset	Ørsta	Ørsta
Maksverdi	Molde	Molde	Molde

En annen interessant sammenheng som framgår av tabell 8.5 er spredningen av resultatene, det vil si hvor stor forskjellen er mellom de ”dyre” og de ”billige” kirkene. Tabellen nedenfor viser at forholdet mellom høyeste og laveste verdi er 1:16 for forvaltningskostnadene og 1:32 for driftskostnadene. Spredningen avtar jo mindre del av utvalget vi betrakter, og ser vi på forholdstallet mellom tredje og første kvartil, har det kommet ned mot 2,3 både for F og D. Tilsvarende beregninger for de enkelte underpostene i tabell 8.5 viser til dels betydelig større spredning enn i de samlede F- og D-kostnadene.

	Maksverdi Minverdi	90 % kvantil 10 % kvantil	3.kvartil 1.kvartil
F	15,74	3,82	2,36
D	32,36	4,33	2,34
FD	24,03	4,12	2,20

8.4 Relativ fordeling av F-, D-, V- og U-kostnadene

Gjennomsnitts- og mediankostnader for de enkelte underposter i FDVU-regnskapet

Figur 8.2 viser gjennomsnitts- og mediankostnadene for de enkelte underpostene i kontoplanen. Blant forvaltningskostnadene er *lønn til administrasjon* den største posten med et gjennomsnitt på ca. kr. 30.000,- pr. kirke. Denne posten utgjør ca 52 % av de samlede administrasjonskostnadene.

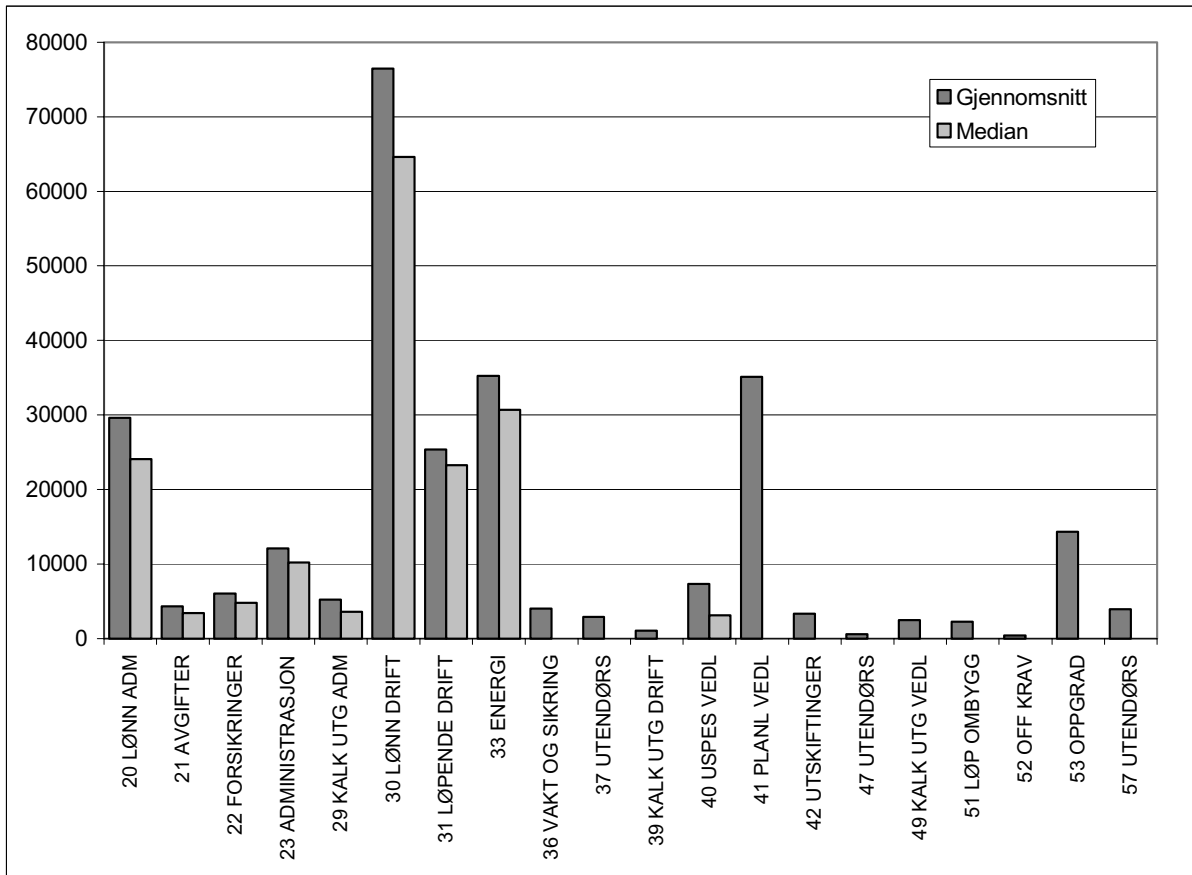
Blant driftskostnadene skiller tre poster seg ut: *Lønn drift* (kirketjener og renholder) med et gjennomsnitt på ca. kr. 76.000,-, *løpende drift* med kr. 25.000,- og *energi* med kr. 35.000,-. Disse postene utgjør henholdsvis 52 %, 17 % og 24 % av samlede driftskostnader, eller 93 % til sammen.

Av vedlikeholdspostene er *planlagt vedlikehold* den største med kr. 35.000,- i gjennomsnitt pr. kirke, som tilsvarer 72 % av samlede vedlikeholdskostnader. Tilsvarende er *oppgradering* den største av utviklingspostene med kr. 14.000,- i gjennomsnitt, som tilsvarer 68 % av samlede oppgraderingskostnader.

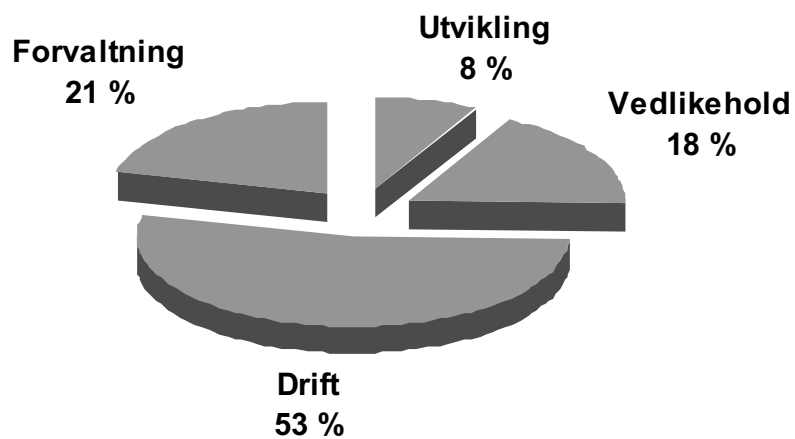
At alle postene har en lavere medianverdi enn gjennomsnittsverdi, skyldes særlig Domkirkens høye kostnadsprofil. For flere av D-, V- og U-postene er medianverdien null, det vil si at under halvparten av kirkene har regnskapsført kostnader til disse formålene i 1999.

Av samlede, gjennomsnittlige FDVU-kostnader utgjør F 21 %, D 53 %, V 18 % og U 8 %, som vist i figur 8.3.

FDVU-kostnader for 66 kirker i Møre i 1999

Figur 8-2 Gjennomsnitts- og mediankostnader for hver underpost i FDVU-regnskapet for 66 kirker i Møre 1999.

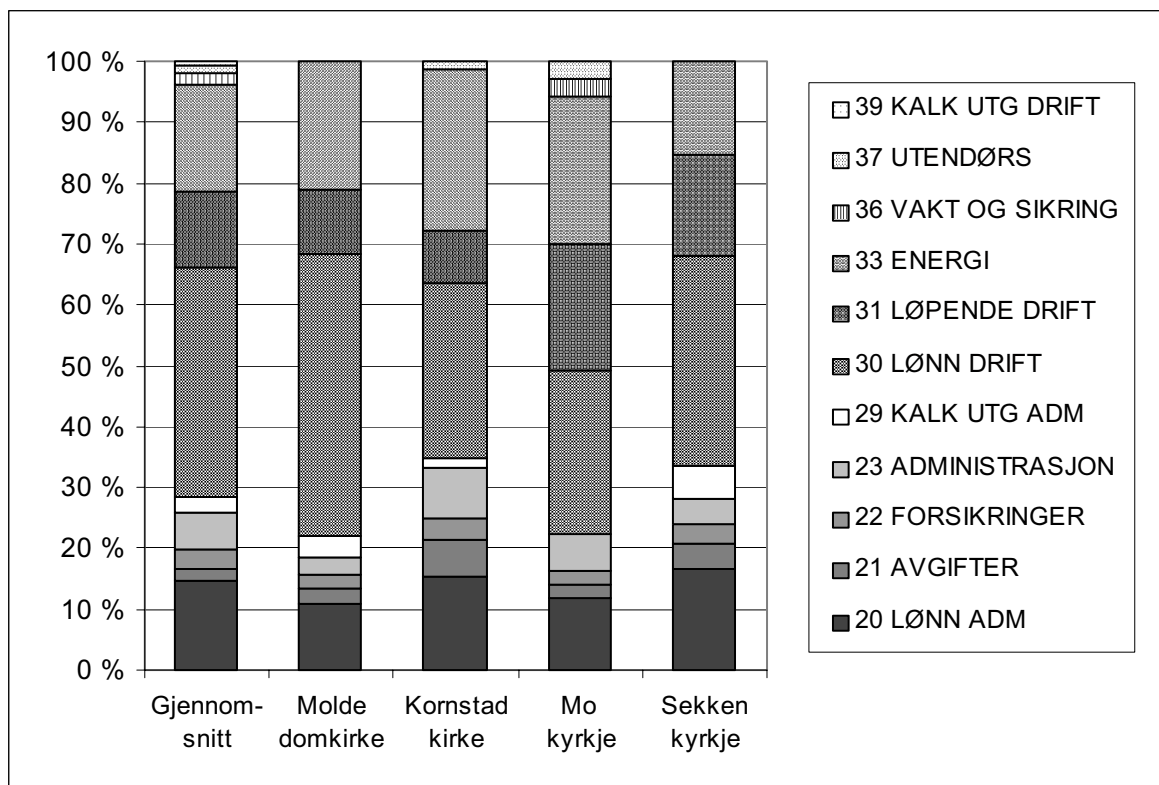

Figur 8-3 Gjennomsnittlig fordeling av FDVU-kostnader for de 66 kirkene i Møre i 1999

Relativ kostnadsprofil for F- og D-kostnadene

Figur 8.3 viser den relative fordelingen av F- og D-kostnader for "gjennomsnittskirken" samt de fire kirkene *Domkirken* (den største og dyreste i utvalget), *Kornstad kirke* og *Mo kyrkje* ("mediankirkene") og *Sekken kyrkje* (den rimeligste). Den prosentvise fordelingen av kostnadspostene framgår av tabell 8.6

Forvaltningskostnadene utgjør ca. 22 % av FD-kostnadene både for Domkirken og Mo, mens andelen for Kornstad og Sekken er hhv. 35 % og 34 %. Gjennomsnittlig forvaltningskostnad utgjør 28 %. Et lignende mønster ser vi i posten *lønn administrasjon* som for domkirken og Mos vedkommende bare utgjør 11-12 %, mens den for Kornstad og Sekken utgjør 15-17 %. Den mest markerte forskjellen ligger likevel i *lønn drift*, som i Domkirken utgjør 46 %, mens den i de andre ligger på 27-35 %. Dette avspeiler forskjellen i aktivitetsmønster mellom de store, sentrale kirkene med opptil flere aktiviteter daglig og de mindre "søndagskirkene". Energikostnadene i Domkirken, som nærmest er kontinuerlig oppvarmet, utgjør 21 % av FD-kostnadene, mens den i Sekken kirke, som for det meste står kald, utgjør bare 15 %. Kornstad og Mo er imidlertid oppe i 24-27 %, hvilket tyder på at de står delvis oppvarmet også utenom bruksperiodene. Energiforbruket i "gjennomsnittskirken" utgjør ca. 17 %. Forskjellen i kostnadsprofilen mellom Kornstad og Mo, som har omtrent like FD-kostnader til sammen, viser at en skal være varsom med å trekke generelle slutninger ut fra noen få eksempler. Et nærmere studium av tallmaterialet viser nemlig at kostnadsprofilen varierer betydelig fra kirke til kirke.

Figur 8-4 Relativ fordeling av forvaltnings- og driftskostnader for fire ulike kirker og "gjennomsnittskirken" i Møre. Domkirken har de høyeste samlede FD-kostnader i utvalget, Sekken har de laveste og Kornstad og Mo ligger nærmest medianverdien.

Tabell 8.6 Relativ fordeling av forvaltnings- og driftskostnader for de samme kirkene som i figur 8.4.

	Gj.snitt alle kirker	Molde domkirke	Kornstad kirke	Mo kyrkje	Sekken kyrkje
20 Lønn adm	14,6 %	10,8 %	15,3 %	11,8 %	16,5 %
21 Avgifter	2,1 %	2,6 %	6,0 %	2,4 %	4,3 %
22 Forsikringer	3,0 %	2,4 %	3,5 %	2,0 %	3,1 %
23 Administrasjon	6,0 %	2,8 %	8,4 %	6,2 %	4,3 %
29 Kalk. utg. adm.	2,6 %	3,4 %	1,5 %	0 %	5,2 %
Sum forvaltning	28,3 %	21,9 %	34,7 %	22,4 %	33,5 %
30 Lønn drift	37,8 %	46,3 %	29,0 %	26,8 %	34,6 %
31 Løpende drift	12,5 %	10,8 %	8,6 %	20,7 %	16,6 %
33 Energi	17,4 %	21,0 %	26,5 %	24,3 %	15,3 %
36 Vakt og sikring	2,0 %	0 %	0 %	3,0 %	0 %
37 Utendørs	1,4 %	0 %	1,2 %	2,8 %	0 %
39 Kalk. utg. drift	0,5 %	0 %	0 %	0 %	0 %
Sum drift	71,7 %	78,1 %	65,3 %	77,6 %	66,5 %

8.5 Datamaterialets pålitelighet

Undersøkelsen tar ikke utgangspunkt i hva som er ”riktig” kostnad for ulike kostnadsbærere, men hva som var faktisk kostnad i året 1999. Ved vurdering av resultatet må vi ta hensyn til at målinger for et enkelt år kan avvike fra ”normalsituasjonen” (som i så fall må defineres nærmere) og at faktisk kostnad er beregnet ved indirekte metoder med varierende nøyaktighet. Forskjellig regnskapsføring og forskjellig vurdering av fordelingsfaktorer kirkevergene imellom er inhomogeniteter som kan føre til at ellers ”like” situasjoner kan gi forskjellig kostnadsresultat. Med et så vidt sammensatt grunnlagsmateriale, kan det også forekomme feiltolkninger og misforståelser. Vi vil nå undersøke datamaterialets pålitelighet ved å se nærmere på noen av de mest typiske feilkildene og ulikhetene for de enkelte kostnadsartene.

Lønn til administrativt personale og driftspersonale

Disse postene skal fortelle hvor store lønnskostnader som er forbundet med bygningsdriften, og utgjør en betydelig andel av forvaltnings- og driftskostnadene. Følgende faktorer kan påvirke resultatet:

Feil i fordelingsnøkler. Ved fordeling av FDVU-kostnadene opereres det med fordelingsnøkler på flere nivå, som alle er beheftet med usikkerheter. For *administrativt personale* gjelder dette (1) andelen av administrative kostnader til fellesrådet i forhold til annen kirkelig administrasjon, (2) andelen av fellesrådets ressursbruk som går til kirkedrift (her er antatt en fordelingsnøkkel på 1/3 til kirkene), (3) fordelingen av ressurser mellom kirkene der det er flere sokn i en kommune (her er det valgt å fordele etter gudstjenesteandel hvis ikke kirkevergen har oppgitt en annen fordeling) og (4) fordelingen mellom kirkene der det er flere kirker i samme sokn (framgår ikke av årsstatistikken og er fordelt i samråd med kirkevergen eller ut fra andre opplysninger).

For *driftspersonalet* (kirketjenere og renholdere) gjelder problemet (1) fordeling mellom kirker der samme personale har ansvar for flere bygg (fordeling normert eller anslått av kirkevergen) og (2) fordeling mellom arbeid i kirken og eventuelt på kirkegården (som regel fordelt med $\frac{1}{2}$ eller $\frac{1}{3}$ til kirken etter samråd med kirkevergen). Fordelingen her er årstidsavhengig, med relativt større innsats ute i sommerhalvåret.

Der det er flere kirker i samme sokn er det også gjort en fordeling av antall gudstjenester og antall gudstjenestedeltakere i samråd med kirkevergen eller ut fra andre opplysninger/antakelser.

Lønnsforskjeller. Kirkevergene i undersøkelsen er avlønnet mellom lønnstrinn 25 og 46, hvilket utgjør en lønnsforskjell på ca. 40 %. Kontorsekretærer som arbeider for fellesrådene, kan være avlønnet ned mot lønnstrinn 20. Kirketjenerne er avlønnet mellom lønnstrinn 17 og 26 (18 % forskjell) og renholdere mellom lønnstrinn 12 og 18 (10 % forskjell). Dette gir tilfeldige ulikheter i materialet for ellers likt arbeid.

Stillingsstørrelser. Kirkeloven forutsetter at fellesrådene skal ha "tilstrekkelig administrativ hjelp" (KL § 15). Vi har ovenfor forutsatt at fellesrådets administrasjon er dimensjonert etter arbeidsmengden, men i virkeligheten finnes det eksempler på at stillingsressursene varierer betydelig mer enn hva kommunestørrelse og soknestructur skulle tilsi. I Møre finnes det kommuner med under 2.000 innbyggere som har 100 % kirkevergestilling og (inntil 1998) kommuner med nærmere 24.000 innbyggere som har det samme. Hovedtrenden er likevel at kommuner med 5-10.000 innbyggere har hel stilling, mens mindre kommuner har deltidsstillinger. Stillingene er aldri mindre enn 40-50 %, men kan da være tillagt sekretæroppgaver for menighetsråd eller prest. Bykommunene har etter hvert fått én stilling pr. 10-15.000 innbyggere. Selv om lokale forhold i noen grad kan påvirke oppgavefordelingen (og dermed den relative ressursbruken til bygningsdrift), er hovedinntrykket at kirkevergene har påfallende like erfaringer med stillingsinnhold og relativ ressursbruk.

Stillingene til driftspersonellet (kirketjenere og renholdere) er dimensjonert etter kirkens størrelse og aktivitetsnivå. Som en hovedtendens er det ca. 0,5 % driftsstilling pr. kirkelig handling. Mindre deltidsstillinger (< 50 %) er stort sett normert i forhold til løpende driftsoppgaver, mens større stillinger kan være tillagt vedlikeholdsoppgaver. For å kunne si om driften er dyr eller billig må derfor stillingsinnholdet være nærmere kjent. Det synes å være en utbredt erfaring at innholdet i vedlikeholdsinnsatsen varierer med kirketjenernes personlige interesser og kompetanse.

Vakanser og stillingsendringer. Ved lengre vakanser eller stillingsendringer i løpet av året kan regnskapet avvike betydelig fra budsjettet og den planlagte situasjonen. I beregningene er det gjennomgående brukt stillinger på årsbasis, ut fra kirkevergenes opplysninger om hvilke stillingshjemler som gjelder.

Regnskapsføringen. Lønnsutgiftene for administrasjon og driftspersonale er som hovedregel beregnet etter stillingsstørrelse og lønnstrinn. Deretter er utgiftene korrigert for sosiale utgifter og evt. andre kostnader (tillegg for ubekvem arbeidstid, møtegodtgjørelser) ved hjelp av en faktormetode. I noen tilfeller er det imidlertid ført særregnskap som viser lønnsutgiftene direkte. Disse tallene er mer nøyaktige, men atskiller seg noe fra det vi ville fått med faktormetoden. Ved å bruke de til enhver tid

”beste” tallene oppstår en inhomogenitet i tallmaterialet som er vanskelig å kvantifisere, men som bidrar til å minske feilen i sluttresultatet.

”Andre kostnader” til administrasjon og drift

Dette er ”restpostene” etter at kostnadene til forsikringer, strøm, kommunale avgifter osv. er trukket ut. *Administrasjonskostnadene* omfatter, i tillegg til fellesrådets kostnader, også kostnadene til drift av menighetskontor og prestekontor. *Driftskostnadene* omfatter, i tillegg til bygningskostnadene, kostnadene til kjernevirksomheten i kirken. Kostnadene kan være ført på ulike steder i regnskapet, og med ulik grad av spesifisering. Kostnadene er derfor fordelt etter skjønn i hvert enkelt tilfelle, dels ved summetoder og dels ved faktormetoder. Dette gir et inhomogent sluttresultat, uten at det er mulig å si hvor stor feilen er. For administrasjonskostnadenes vedkommende blir feilen redusert ved at bare 1/3 av beløpet fordeles til kirkene. Den videre fordelingen på sokn og kirker er parallell med den som er brukt på lønnskostnadene. Gjennomsnittlig utgjør posten *administrasjon* 6 % av totale FD-kostnader og *løpende drift* 12,5 %.

Energi

I mange sammenhenger er det vanlig å temperaturkorrigere energibruken til et normalår. Det er for eksempel tilfelle i Kirkerådets kirkeoppvarmingsprosjekt. I svenske ”Kyrkfakta” er varmeforbruket først omregnet til et normalår, og deretter stedskorrigert i forhold til et referanseklime (klimasone 3). I vår undersøkelse har vi valgt å bruke det regnskapsførte beløpet til strøm og evt. andre fyringsutgifter i 1999 uten korreksjoner. Hvilke naturlige variasjoner og feilkilder ligger i materialet og hvilke utslag kan disse gjøre på sluttresultatet?

Omregning til normalår. Statistisk årbok 2000 inneholder data om middeltemperaturen i 1999 for noen utvalgte målestasjoner. Ingen av disse ligger i Møre og Romsdal, men begge de to nærmeste, Lærdal og Værnes, hadde en middeltemperaturen i 1999 som lå 0,9 °C høyere enn normalmiddeltemperaturen. NBIs byggdetaljblad 451.021 viser at årsmiddeltemperaturen i Møre og Romsdal varierer fra 7,0 °C i ytre strøk (Giske, Aukra, Kristiansund) til 4,5 °C i indre strøk (Rindal, Sunndal). Hvilke utslag dette gir på gradtimetallet framgår av tabell 8.7. Med 0,9 °C høyere utetemperatur og 15 °C midlere innetemperatur blir gradtimetallet – og dermed det teoretiske varmebehovet – redusert med 9-11 %. Med en midlere innetemperatur på 20 °C reduseres varmebehovet med 6-7 %. Gjennomsnittskostnaden for energibruk er kr. 35.000,- pr. kirke, det vil si at korrigeringen til normalår utgjør kr. 2.100,- – 3.850,-, som igjen tilsvarer 1,4 – 2,7 % av de samlede gjennomsnittlige driftskostnadene på kr. 145.000,- pr. kirke.

Stedskorreksjon. Tabell 8.7 viser ytterpunktene for normale gradtimetall i Møre og Romsdal (G_{15} og G_{20}). I forhold til en midlere innetemperatur på 15 °C øker gradtimetallet med 31 % fra ytre til indre strøk. Med en midlere innetemperatur på 20 °C øker gradtimetallet tilsvarende med 19 %. I forhold til gjennomsnittskostnaden for energibruk utgjør denne økningen kr. 6.650,- – 10.850,-, eller 4,6 – 7,5 % av gjennomsnittlige samlede driftskostnader. Væreksponeering og andre lokale klimaforhold kan gi både høyere og lavere verdier.

Tabell 8.7 Middeltemperatur, gradtimetall og korreksjon til normalår for 4 steder i Møre og Romsdal 1999. Kilder: Statistisk årbok 2000 og NBI's byggdetaljblad 451.021.

	$\theta_{m, u}$	G_{15}	$G_{15, rel}$	G_{20}	$G_{20, rel}$	$\Delta G_{15, 99}$	$\Delta G_{20, 99}$
Aukra	7,0 °C	70.080 h °C	100 %	113.880 h °C	100 %	- 11,2 %	- 6,9 %
Molde	6,0 °C	78.840 h °C	113 %	122.640 h °C	108 %	- 10,0 %	- 6,4 %
Surnadal	5,0 °C	87.600 h °C	125 %	131.400 h °C	115 %	- 9,0 %	- 6,0 %
Rindal	4,5 °C	91.980 h °C	131 %	135.780 h °C	119 %	- 8,6 %	- 5,8 %

Tegnforklaring:

$\theta_{m, u}$ er midlere utetemperatur for måleperioden 1931-60.

G_{15} og G_{20} er normalgradtimetallet når midlere innetemperatur er hhv. 15 og 20 °C.

$G_{15, rel}$ og $G_{20, rel}$ er gradtimetallet i prosent av gradtimetallet for Aukra (100 %).

$\Delta G_{15, 99}$ og $\Delta G_{20, 99}$ er den prosentvise endringen i gradtimetallet i 1999 i forhold til normalgradtimetallet. Middeltemperaturen i 1999 antas å være 0,9 °C høyere enn

$\theta_{m, u}$, dvs. at gradtimetallet avtar med $\Delta G_{99} = 0,9 \cdot 365 \cdot 24 = 7884$ h °C.

Temperaturuavhengig forbruk. En del av strømforbruket i kirkene går til andre formål enn oppvarming, slik som lys, varmtvann, kjøkkenmaskiner, kontormaskiner, drift av varmpumper, ventilasjonsanlegg, lydanlegg, og orgler. Noe av dette forbruket kommer indirekte kirken til gode i form av varme, men mye går også til spille. På sommerstid kan det til og med være behov for å luften ut varme. I boliger kan 40-50 % av det totale energiforbruket gå til andre formål enn oppvarming (NBI Byggdetaljblad 701.266). Svenske "Kyrkfakta" regner at 30 % av el-forbruket i en kirke går til andre formål enn oppvarming, mens Enovas Byggoperatør regner at temperaturuavhengig forbruk for en kirke bare utgjør 10 %. Det temperaturuavhengige forbruket må trekkes fra før energiforbruket eventuelt temperaturkorrigeres.

Forbruk til flomlys, uthus m.v. I en del tilfeller er både flomlys og uthus koblet til kirkens strømmåler. I spørreskjemaet har kirkevergene forsøkt å anslå hvor mye som i så fall går til "utenomkirkelige formål". Dette materialet er meget omtrentlig og mangelfullt, slik at det er vanskelig å foreta velbegrunnede korreksjoner av energiforbruket. I de tilfellene det foreligger spesifiserte tall, utgjør flomlys m.v. 4 – 43 % av samlet el-forbruk. Normalt utgjør slike formål 5-10 % av totalforbruket.

Varmeanlegg og bruksmønster. Det vanligste varmesystemet i kirkene er elektriske rørovner under benkene, ofte montert like etter krigen. Systemet har mange kvaliteter, men effekten kan være dårlig, slik at det tar lang tid å varme opp kirken. Systemet er derfor lite fleksibelt, og kirken blir stående varm mer enn nødvendig. Bruksmønsteret påvirker naturligvis også oppvarmingsrutinene. Kirker som brukes daglig eller flere ganger i uka holdes mer eller mindre kontinuerlig oppvarmet, mens kirker med mindre bruk holdes i hvilemodus på 10-15 °C, eller står helt kalde når de ikke er i bruk.

Tariffer og strømpriser. Materialet viser at både tariffer og strømpriser kan gi store utslag på energikostnadene. Særlig kirker med effekttariff (dvs. som betaler etter høyeste effektuttak) sliter med uforholdsmessig store strømutfgifter. Én kirkeverge skriver at han reduserte kostnadene med 40 % ved å skifte tariff. Ved å ta samlet energikostnad og dele på strømforbruket for hver kirke, finner vi at gjennomsnittlig

energipris varierer mellom 0,35 og 0,83 kr. pr. kWh. De fleste ligger i området 0,50-0,70 kr. pr. kWh. På dette området er det grunn til å vente at Kirkerådets kirkeoppvarmingsprosjekt gir ny kunnskap som kan bidra til mer effektiv energibruk.

Periodisering og avregning. I 1999 var det fortsatt vanlig med a konto-innbetalinger for strøm hvert kvartal og årsavregning i januar året etter. Dette førte til at årsregnskapet kunne komme betydelig i utakt med årsforbruket. (Etter en lovendring skjer avregning nå kvartalsvis eller oftere). I undersøkelsen er det som hovedregel brukt regnskapsførte utgifter, men i noen tilfeller er disse korrigert på grunnlag av tilleggsopplysninger. Der hvor regnskapet bare viser samlede kommunetall, kan for eksempel kirkevergene ha spesifisert kostnadene for den enkelte kirke.

Variasjoner som dreier seg om tariffen og periodisering, kan anses som tilfeldige og uavhengige feil, og vil statistisk sett jevne seg ut når utvalget av objekter er stort. Variasjoner som går på normalklima er systematiske, og kan variere med inntil 30 % på oppvarmingsutgiftene, eller ± 15 % i forhold til et normalt Oslo-klima med årsmiddeltemperatur $\theta_m = 5-6$ °C (HolteProsjekt bruker $\theta_m = 5,5$ °C som referansenivå). Forbruk til flomlys, uthus m.v. vil systematisk bidra til å øke strømkostnadene. Når de oppgitte verdiene likevel er brukt uten korreksjoner, er det fordi energikostnadene i regnskapsmessig sammenheng kan betraktes på samme måte som andre FDVU-kostnader som også påvirkes av tilfeldige og systematiske variasjoner fra år til år. Kort sagt er vi altså mer opptatt av *hva* ting koster enn *hvorfor*.

Hvilke utslag kan variasjoner og feil i energiutgiftene gi for det samlede kostnadsbildet? Databasen viser vi at energiutgiftene i gjennomsnitt utgjør 24 % av samlede driftskostnader og 13 % av samlede FDVU-kostnader. 10 % feil i samlede energiutgifter gir dermed et utslag på 2,4 % i samlede driftskostnader og 1,3 % i samlede FDVU-kostnader.

Arealer

Arealberegningene er et kritisk punkt i undersøkelsen. Kirkevergene har nedlagt et betydelig arbeid i å framskaffe de best mulige tegningene av byggene, om enn med varierende resultat. Typisk er en uttalelse fra en kirkeverge som hadde ansvar for 4 eldre kirker: "Jeg har ikke en strek på papiret!" I de fleste tilfeller lyktes det likevel å finne målsatte tegninger, om ikke annet så over grunnplanet, slik at det var mulig å regne ut grunnflate (GFL) og bruttoareal (BTA). For de øvrige kirkene i undersøkelsen ble det tatt i bruk til dels fantasifulle metoder som å måle på situasjonskart, kirkegårdskart, branntegninger, enkle strekskisser på rutepapir, tegninger i jubileumsbøker, på foto (!), ved ad hoc-målinger over telefon og ved å sammenligne med andre kirker. Resultatene for den første gruppen må kunne regnes som tilnærmet korrekte, mens arealfeilene i den andre gruppen anslagsvis kan utgjøre ± 5 %.

En vanlig måleenhet ved beregning av energinøkkeltall er forbruk pr. m^3 oppvarmet volum. Dessverre er det bare et fåtall kirker som har så gode tegninger at volumet kan beregnes. Et annet problem er at isoleringen mellom kirkerom og loft er svært varierende, slik at det ville bli et spørsmål om å bruke brutto- eller nettovolum i nøkkeltallberegningene.

Gudstjenester, kirkelige handlinger og medlemstall

De kirkelige årsstatistikkene føres på soknenivå. Det er derfor ikke sikkert at alle gudstjenester og kirkelige handlinger som oppgis i statistikken, er utført i kirken. I mange sokn holdes det faste gudstjenester utenom kirken (gymsaler, bedehus), og det kan være friluftsarangement i forbindelse med stevner, turer osv. Enkelte gifter seg også på fjelltopper

og andre sære steder (selv om biskopene holder igjen så godt de kan). Som oftest er det da den faste betjeningen i kirken som "følger presten", slik at kostnaden blir omtrent den samme som om arrangementet hadde vært i kirken. Som hovedregel er derfor det offisielle statistikk-tallet brukt ved beregninger av nøkkeltall.

Et spesielt problem oppstår der det er to kirker eller kapell i samme sokn, slik tilfellet er for 12 av de 66 kirkene (dvs. at det er 6 sokn med to kirker). I slike situasjoner er det mulig å finne nøyaktige opplysninger om antall kirkelige handlinger i *dagsregisteret*, som føres på alle faste gudstjenestesteder. I undersøkelsen er det imidlertid valgt en enklere løsning ved at handlingene er fordelt etter skjønn ut fra samtaler med kirkevergene eller annen tilgjengelig informasjon. Opplysningene om antall kirkelige medlemmer i soknet er innhentet fra Kirkerådets medlemsregister. I noen sokn med flere kirker er det relativt klart avgrensede "lokalsokn" (f.eks. Rindal og Øvre Rindal, Holm og Rødven) mens kirkene i andre sokn brukes om hverandre og utfyller hverandre (f.eks. Røbekk og Bergmo, Edøy nye og Edøy gamle). I undersøkelsen opereres det konsekvent med medlemstall for hele soknet. For å finne den samlede kostnaden pr. medlem må derfor kostnadene for hver kirke i soknet summeres.

8.6 Vurdering av resultatene

Hvor nøyaktige blir FDVU-kostnadene når grunnlagsmaterialet er så sammensatt og det må gjøres så mange mellomregninger og antagelser som kan inneholde feil? Spørsmålet er høyst relevant, selv om det ikke kan besvares eksakt. Dersom undersøkelsen skal ha noen mening må det likevel sannsynliggjøres at beregningene gir meningsfulle resultater, det vil si resultater som kan brukes til

- intern sammenligning av kostnader kirkene imellom
- vurdering av faktiske FDVU-kostnader (kostnadsnivå)
- intern og ekstern sammenligning av nøkkeltall.

Følgende argumenter kan anføres til støtte for at metoden gir brukbare resultater:

- (1) Alle kirkene er beregnet etter samme modell.
- (2) Indirekte beregninger og skjønsmessige vurderinger er modulert på en slik måte at kostnadene skal samsvare best mulig med de faktiske forhold.
- (3) Tilfeldige feil i enkeltresultater nærmer seg asymptotisk en normalfordeling når antallet resultater er betydelig.

Det første argumentet (1) sannsynliggjør at kostnadene kan sammenlignes kirkene imellom. Det andre argumentet (2) begrunner at kostnadene er så riktige som mulig ut fra forutsetningene. Det tredje argumentet (3) bekrefter at resultatene er representative for datamaterialet som helhet. Argumentene underbygger forutsetningen om at resultatene – med rimelig grad av nøyaktighet – kan brukes både til å anslå kostnadsnivå og til å sammenligne nøkkeltall, når disse er utarbeidet på tilsvarende måte.

For å kunne vurdere sluttresultatet må vi skille mellom to typer "feil", nemlig

- "systemfeil" som klimakorreksjoner og fordelingsnøkler
- *tilfeldige feil* som lønnstrinnsvariasjoner, tilfeldige årsvariasjoner og skjønsmessige vurderinger.

”Systemfeilene” er et resultat av bevisste valg, og ikke feil i egentlig forstand. Utslagene av disse er vurdert ovenfor. Tilfeldige feil kjenner vi ikke omfanget av, men noen regneeksempler kan illustrere utslagene. I eksemplene nedenfor er det lagt til grunn at feil i forvaltningskostnadene reduseres til ca. 1/3 pga. den valgte fordelingsnøkkelen, og at usikkerheten i VU-kostnadene er større enn i FD-kostnadene når de ses over et enkelt år. FDVU-kostnadene fordeler seg i gjennomsnitt med 21 % på forvaltning, 53 % på drift, 18 % på vedlikehold og 8 % på utvikling (jfr. figur 8.3). Eksemplene viser tre situasjoner, med små, middels og store feil. Den samlede feilen er angitt som aritmetisk middel og som standardavvik, beregnet på følgende måte:

$$\text{Aritmetisk middel} = \sum (\text{Feil i kostnad}) \cdot (\text{Kostnadsandel})$$

(Forutsetter at alle feil går i samme retning)

$$\text{Standardavvik} = +\sqrt{\text{Varians}} = \sqrt{\sum (\text{Feil i kostnad})^2 \cdot (\text{Kostnadsandel})}$$

Eksemplene gir følgende sammenheng mellom feil i enkeltposter og i samlede FDVU-kostnader:

	Feil i enkeltposter				Samlet feil i FDVU	
	F (21 %)	D (53 %)	V (18 %)	U (8 %)	Aritm. middel	Std. avvik
Eksempel 1: Små feil	± 2 %	± 5 %	± 10 %	± 10 %	± 5,6 %	6,3 %
Eksempel 2: Middels feil	± 4 %	± 10 %	± 15 %	± 15 %	± 10,0 %	10,7 %
Eksempel 3: Store feil	± 6 %	± 15 %	± 20 %	± 25 %	± 14,8 %	15,8 %

Det framgår at feilen i driftskostnader – som utgjør 53 % av de samlede FDVU-kostnadene – slår sterkt ut på sluttresultatet. Selv om de relative feilene i V-og U-kostnader er betydelig større, gir det bare mindre utslag. I alle de tre eksemplene er sluttfeilen (i prosent) på linje med feilen i driftskostnadene. Beregningen av *aritmetisk middel* (veid gjennomsnittsfeil) forutsetter at alle feilene går i samme retning. Hvis de går i forskjellig retning, vil de utjevne hverandre slik at sluttfeilen blir mindre. *Standardavviket*, som er den positive verdien av kvadratrotten av variansen, vil derimot ikke bli påvirket. Denne verdien er egentlig ikke et uttrykk for samlet feil, men er et mål for spredningen av feil i enkeltpostene.

En feil i FDVU-kostnadene på 5,6 %, som i eksempel 1, vil for gjennomsnittskirken utgjøre ca. kr. 15.000,-. Tilsvarende blir feilen i eksempel 2 kr. 27.000,- og i eksempel 3 kr. 40.000,-. Sistnevnte feil er på linje med de samlede FDVU-kostnadene for den ”billigste” kirken i Møre i 1999.

KAPITTEL 9

FDVU-nøkkeltall for 66 kirker i Møre i 1999

9.1 Om nøkkeltall 9.2 Beregning av nøkkeltall for forvaltning og drift 9.3 Bearbeiding av nøkkeltallene for forvaltning og drift 9.4 Forslag til kostnadsnøkkeltall for forvaltning og drift 9.5 Kombinerte nøkkeltall 9.6 Nøkkeltall for vedlikehold og utvikling 9.7 Sammenligning av nøkkeltall 9.8 Oppsummering og konklusjon

9.1 Om nøkkeltall

Nøkkeltall og benchmarking

Nøkkeltall er i NS 3454 definert som ”registrerte kostnader, forbrukstall o.l. pr. enhet over tid eller samtidig registrerte kostnader, forbrukstall o.l. for like enheter”. Innfallsvinkelen for FDVU-undersøkelsen i Møre er ikke opplysninger ”over tid”, men ”samtidig registrerte kostnader” for det ene året 1999. Hensikten med å bruke nøkkeltall er at de skal rette oppmerksomheten mot vesentlige sider av virksomhetens drift og gi reelle forbedrings-signaler. De skal hjelpe virksomheten til å finne ut om den gjør de riktige tingene, og om den gjør dem bra.

I dette kapitlet vil vi gjennom nøkkeltallberegninger undersøke indre sammenhenger mellom kirkene i Møre og sammenligne disse resultatene med eksterne nøkkeltall. Ved en slik prosess, eller *benchmarking*, kan kirkens eiendomsdrift måles både internt og eksternt, slik at det skapes grunnlag for å finne og gjennomføre forbedringstiltak. Beregningsmodellen som utvikles i dette kapitlet er et viktig element i FDVU-verktøyet for kirker i kapittel 11.

Typer av nøkkeltall i bygningsforvaltning

Nøkkeltall kan være knyttet til forskjellige måleparametere som areal (forbruk pr. m²), arbeidsplass (forbruk pr. ansatt) og produksjonsenhet (forbruk pr. produsert enhet) avhengig av hvilket formål tallene skal brukes til. Her er noen eksempler på typer av nøkkeltall som brukes i forskjellige verktøy for bygningsforvaltning:

- *HolteProsjekt FDV-nøkkelen* er et verktøy for FDV-prognoser og –budsjetter, kostnadsoppfølging og planlegging. Kostnadstallene er ikke basert på registrerte FDV-kostnader, men kalkulert på grunnlag av innhentede opplysninger om materialpriser, lønninger etc. FDV-nøkkelen presenterer kostnadsdata på tre detaljeringsnivåer:
  - *Byggkategori*, som gir FDV-kostnader på et overordnet nivå for 32 ulike byggtyper.
  - *Arealkategori*, som gir drifts- og vedlikeholdskostnader for 65 ulike arealtyper, inkludert tekniske rom og installasjoner, utvendig bygning og utendørsanlegg.

- *Bygningsdel*, som gir detaljkostnader for drift- og vedlikeholdsaktiviteter med angivelse av materialkostnad og timeforbruk for ulike delytelser.
- *Foreningen nøkkeltall for benchmarkings database* beregner løpende FDVU-nøkkeltall for forskjellige typer bygninger. Det genereres kostnads- og forbruksnøkkeltall pr. m² bruttoareal (BTA), oppvarmet areal (OPA) og renholdt areal (REA, dss. NTA). Programmet skiller mellom eide, leide og utleide bygg (der leietaker kan bære større eller mindre deler av FDV-kostandene selv). Interessant i vår sammenheng er at man også planlegger å analysere bygningenes tilstand sett i sammenheng med kostnader over tid. Når basen er ferdig utviklet, tas det sikte på å produsere følgende kostnads-nøkkeltall og virksomhetsrelaterte nøkkeltall (areal- og forbruksnøkkeltall):
  - *Kostnadsnøkkeltall* som f.eks. FDVU-kostnader pr. m² og FDV-kostnader pr. arbeidsplass.
  - *Arealnøkkeltall* som areal (m²) pr. arbeidsplass, areal pr. elev i skoler etc.
  - *Forbruksnøkkeltall* som energiforbruk i kWh pr. m², forbruk av vann i m³ pr. m², renovasjonsbehov pr. m² etc.

Pilotprosjektrapporten til nfb (nfb 2001) hevder at det bare er fantasien som setter grenser for hvilke typer nøkkeltall og analyser som er mulige. I praksis må det tas forbehold om hvilke opplysninger som er tilgjengelige, men ellers er det fritt fram for kreative utspill, tilpasninger, prøving og feiling.

Nøkkeltall i kirkelig sammenheng

I prosjektbeskrivelsen for FDV-prosjektet inngår bl.a. en hypotese om at driftskostnadene som er knyttet til en kirke er en funksjon av kirkens alder, materiale, størrelse og aktivitet (se kapittel 1). Gjennom undersøkelsen er det samlet inn data om alle disse parameterne, men det er ikke selvsagt hvordan de kan brukes for å oppnå meningsfulle resultater. Nøkkeltall har vært lite brukt i kirkelig sammenheng, og det er derfor lite erfaringsmateriale og få tradisjoner å bygge på. Et par prosjekter som involverer kirker og nøkkeltall, kan likevel sette oss på sporet av hvilke sammenhenger som er interessante:

- *"43 nye norske kirker. Data og vurderinger av kirkeanlegg"* utgitt av Kirkerådet i samarbeid med kirkekonsulenten (Sæther 1982). Rapporten inneholder bl.a. følgende nøkkeltall for byggekostnadene:
  - Pris pr. m² bruttoareal
  - Pris pr. m³ bygning
  - Pris pr. sitteplass.
- *"Kyrkfakta"* utgitt av det svenske Pastoratsförbundet med årlig oppdaterte nøkkeltall for "drifts- og förbrukningskostnader" for kirker og kirkegårder. For kirkene oppgis følgende nøkkeltall:
  - Bruksareal kirke (BRA) pr innbygger i soknet
  - Administrasjonskostnader pr. kirkebesøkende, pr. m² BRA og pr. kirke
  - Oppvarmingskostnader pr. m² BRA
  - Varmeforbruk totalt i kWh pr. m² BRA, og fordelt på el, fjernvarme og olje
  - El-kostnader pr. m² BRA og el-forbruk i kWh pr. m² BRA
  - Driftskostnader pr. m² BRA og pr. kirkebesøkende
  - Vedlikeholdskostnader pr. m² BRA og pr. kirkebesøkende.

Aktuelle måleparametere for kirker

Som nevnt er det bare fantasien – og datamaterialet – som setter grenser for hva slags nøkkeltall som kan beregnes. Det betyr ikke at alle sammenhenger er like interessante, og med tanke på benchmarking er det bare sammenlignbare nøkkeltall som er relevante. Innledningsvis kan det være nyttig å fastslå hvilke måleparametere (målestørrelser) som *ikke* er tilstrekkelig dokumentert i undersøkelsen, og som derfor heller ikke kan brukes til nøkkeltallberegninger. Det gjelder:

- **Bygningsvolum.** Oppvarmet volum brukes særlig for beregning av energinøkkeltall. Dårlig tegningsmateriale gjør at volumet bare kan bestemmes for et mindre antall kirker.
- **Arbeidsplasser i bygget.** Selv om mange av de kirkelig ansatte bruker kirkene i sitt arbeid, har de fleste sin hovedarbeidsplass andre steder. Antall arbeidsplasser i kirken blir derfor et måltall med svært tilfeldig og ulikt innhold.
- **Sitteplasser.** For de fleste kirker foreligger det opplysninger om antall sitteplasser, men de er ikke ensartede. Noen opererer med antall teoretisk mulige plasser (kanskje fra kirken ble bygd), noen med antall plasser i praktisk bruk og noen med antall tillatte plasser ut fra brannkrav.
- **Innbyggere i soknet.** Offentlig statistikk gir løpende opplysninger om antall innbyggere pr. kommune, men ikke antall innbyggere pr. sokn. Slike data må eventuelt spesialbestilles fra Statistisk Sentralbyrå.

Måleparametere som er tilgjengelige for alle kirkene i utvalget og som kan være interessante for nøkkeltallberegninger er:

- **Byggeår.** Her benyttes opprinnelig byggeår selv om det seinere kan ha foregått store ombygginger og endringer.
- **Byggemateriale.** Ut fra hovedmateriale skilles det mellom kirker i stein (naturstein, mur og betong) og tre (tømmer, reisverk, bindingsverk, limtre).
- **Grunnflate (GFL).** Med grunnflate menes bruttoareal (BTA) av hovedplanet, dvs. kirkeskip og kor med tilknyttede birom i samme etasje. GFL er ikke definert i NS 3940, men tilsvarer bebyggt areal (BYA) minus åpent areal (OPA).
- **Bruttoareal (BTA).** Bruttoarealet for en bygning er i NS 3490 definert som summen av bruttoarealet for alle etasjer inkl. loft, kjeller, gallerier m.v. BTA måles fra ytterveggs utside. For å kunne sammenligne kirkene med andre bygg, er BTA beregnet for oppvarmede arealer (OPA) når kirken er i bruk, dvs. $BTA = OPA = grunnflate (GFL) + galleri + tårnrom i galleriplan + eventuelle møterom, kontorer, toaletter osv. utenom dette$. Oppvarmede arealer i servicebygg m.v. er ikke tatt med.
- **Nettoareal (NTA).** Nettoareal er romarealet målt fra innside av vegger, søyler m.v. (NS 3490), dvs. $NTA = bruttoareal (BTA) - konstruksjonsareal (KA)$. NTA har størst interesse ved måling av renholdt areal (REA). For kirkene medtas alle arealer som renholdes regelmessig, selv om de renholdes sjeldnere enn 1 gang pr. uke. Nbf bruker omregningsformelen $REA = BTA/1,4$ dersom ikke annet er oppgitt. For trekirker ligger delingstallet nærmere 1,1 og for gamle steinkirker i området 1,4 – 2,0.

- **Antall gudstjenester.** Tallene for gudstjenester, gudstjenestedeltakere og kirkelige handlinger er hentet fra menighetenes årstatistikker. Antall gudstjenester omfatter både ”forordnede gudstjenester” (som er fastsatt i en plan godkjent av biskopen) og ”andre gudstjenester”, og er relativt likt fra år til år. Det er ikke tatt hensyn til at enkelte gudstjenester kan være holdt utenom kirken. Der det er flere kirkebygg i et sokn, er tallene fordelt etter skjønn.
- **Antall gudstjenestedeltakere.** Tallet er en funksjon både av antall gudstjenester, størrelsen på soknet og frammøtefrekvensen.
- **Antall kirkelige handlinger.** Dette tallet omfatter antall gudstjenester + vigslar + begravelser i kirken, og gir et bilde at den totale aktiviteten i bygget. Kirker med svært stor aktivitet vil som regel også ha flere andre aktiviteter knyttet til seg uten at dette kommer fram i statistikken (korøvelser, møter, barne- og ungdomsarbeid).
- **Antall medlemmer i soknet.** Kirkelig medlemsregister gir opplysninger om hvor mange som er medlemmer av Den norske kirke i hvert sokn. Tallene som er innhentet, gjelder pr. 1.1.2000.

Med utgangspunkt i disse måleparameterne er det gjennomført en serie nøkkeltallberegninger for å finne mulige sammenhenger mellom FDVU-kostnader og areal, aktivitet osv.

9.2 Beregning av nøkkeltall for forvaltning og drift

Arealnøkkeltall

Det finnes flere typer arealnøkkeltall. Til spesielle formål kan det være aktuelt å bruke nøkkeltall som energikostnad pr. m² oppvarmet areal (OPA) eller renholdskostnad pr. m² renholdt areal (REA), men til generelle formål er det mest vanlig å bruke kostnader pr. m² grunnflate (GFL) eller bruttoareal (BTA). Med tanke på benchmarking er bruttoarealet den viktigste måleparameteren. Vi skal nå se på resultatet av nøkkeltallberegninger for forvaltning og drift som er basert på grunnflate og bruttoareal.

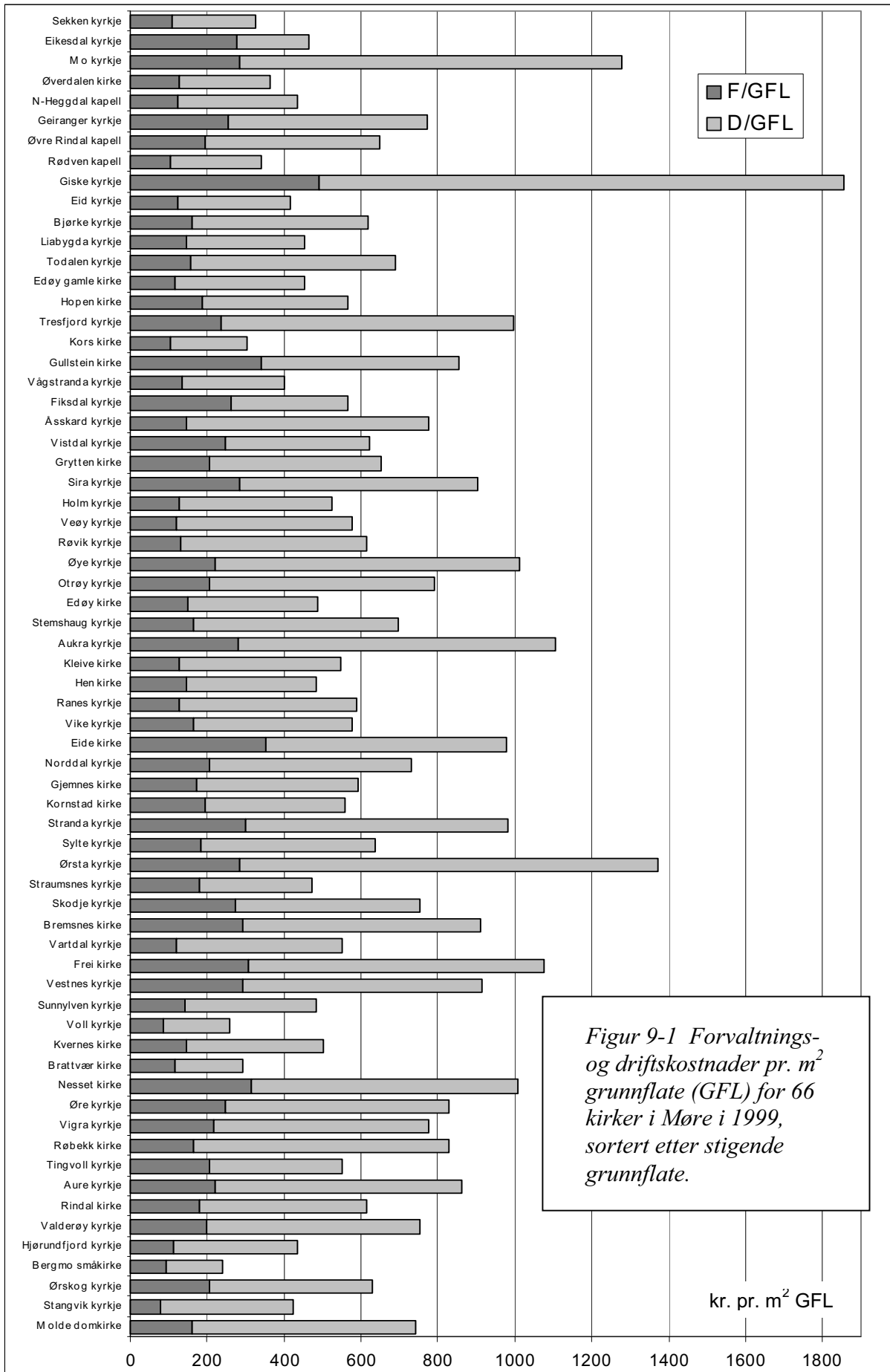
Nøkkeltall basert på grunnflate (GFL)

Figur 9.1 viser forvaltnings- og driftskostnader pr. m² grunnflate for de 66 kirkene, sortert etter stigende grunnflate (kirkene med minst GFL øverst; stigende nedover). Figuren gir et visuelt inntrykk av at kostnadene varierer helt fritt i forhold til grunnflaten, det vil si at grunnflaten alene ikke gir noen indikasjon på om F- og D-kostnadene er høye eller lave. Det viser seg at de andre seriene med nøkkeltallberegninger gir lignende resultater, det vil si at ingen av parameterne i seg selv gir noen nøkkel til å tolke resultatene. Vi vil derfor gå over til å presentere resultatene på en mer informativ måte, nemlig ved å sortere dem etter stigende forvaltnings- og driftskostnader.

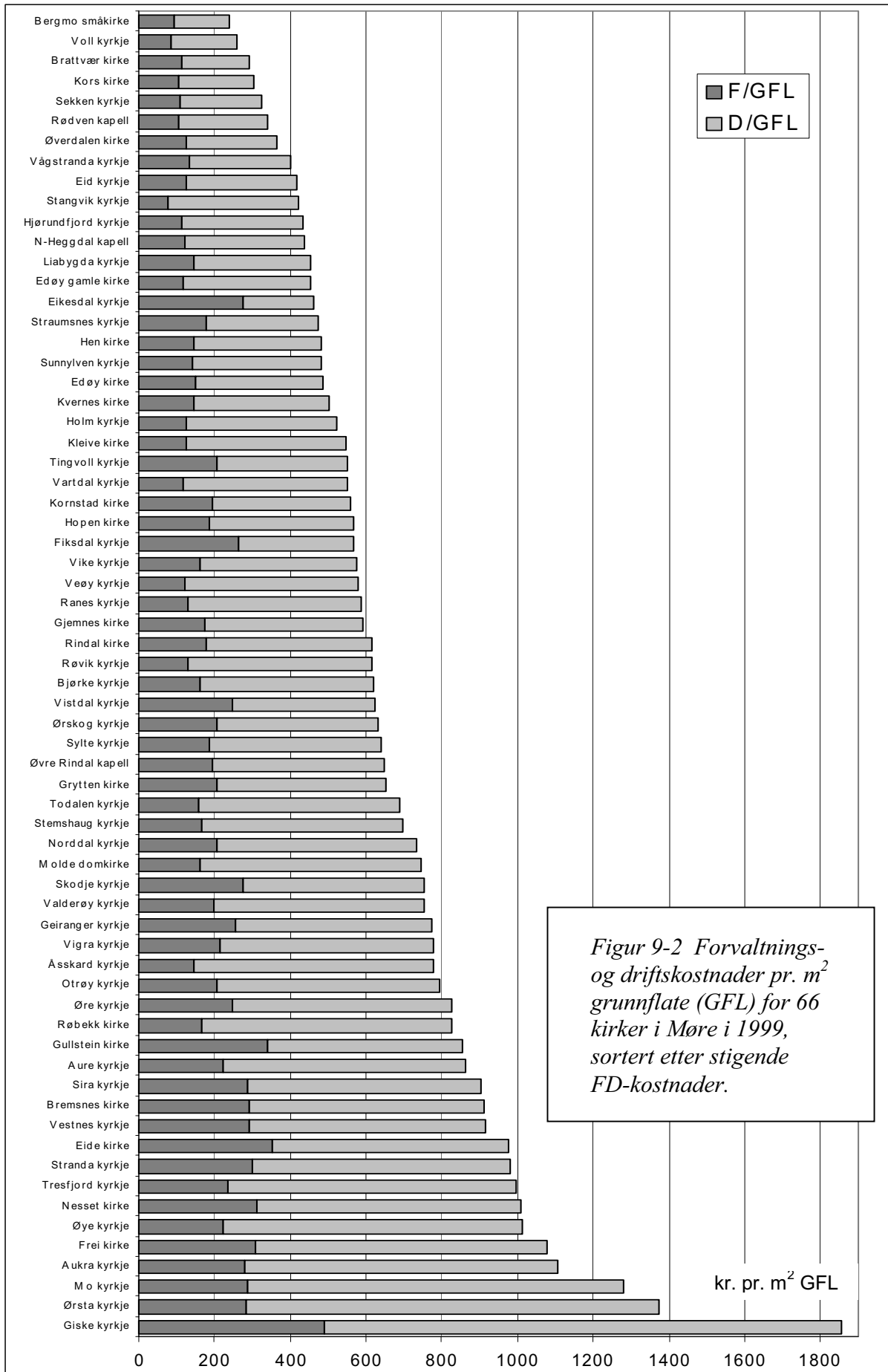
I figur 9.2 er nøkkeltallene sortert etter stigende FD-kostnad.

FDVU-nøkkeltall for 66 kirker i Møre i 1999

FDVU-nøkkeltall for 66 kirker i Møre i 1999

Forvaltningskostnadene pr. m² grunnflate har en gjennomsnittsverdi på kr. 194,- pr. kirke, og kr. 191,- pr. m² totalt²¹. Medianverdien er kr. 180,-. Kostnadene viser ikke noe markert "platå", men en ujevnt stigende kurve fra minimumsverdien på kr. 79,- pr. m² GFL til den nest høyeste (Eide) på kr. 353,-. Den høyeste (Giske) skiller seg ut med en verdi på kr. 491,- pr. m² GFL. De "billigste" kirkene, Stangvik og Voll, er store kirker med relativt liten aktivitet. De 8 dyreste er uten unntak hovedkirker i sine prestegjeld, med relativt mye aktivitet. Kornstad representerer gjennomsnittskirken og Rindal og Straumsnes definerer mediankirken. Alle disse er langkirker i tømmer fra siste halvdel av 1800-tallet.

Driftskostnadene pr. m² grunnflate har en gjennomsnittsverdi på kr. 480,- pr. kirke og kr. 483,- pr. m² totalt. Medianverdien er kr. 449,-. Kirkene følger en ujevnt stigende kostnadskurve fra minimumsverdien på kr. 146,- pr. m² GFL (Bergmo småkirke) til den 4.dyreste med kr. 826,- (Aukra). De tre dyreste, Mo, Ørsta og Giske, ligger betydelig høyere, med hhv. kr. 992,-, 1088,- og 1364,- pr. m² GFL. Dette er tre svært forskjellige kirker: Den verneverdige tømmerkirken Mo med liten grunnflate og moderat bruk, den store brukskirken i Ørsta med full underetasje (dvs. stort BTA) og den gamle steinkirken på Giske med liten grunnflate og intensiv bruk. Skodje representerer gjennomsnittskirken og Grytten og Sylte mediankirkene.

Samlede forvaltnings- og driftskostnader pr. m² grunnflate har en gjennomsnittsverdi på kr. 674,- både pr. kirke og pr. m² totalt. Medianverdien er kr. 616,- (jfr. figur 9.2). Minimumsverdien er kr. 239,- pr. m² GFL (Bergmo), stigende til kr. 1107,- for den 4.dyreste (Aukra). Igjen skiller Mo, Ørsta og Giske seg ut, med samlede kostnader på hhv. kr. 1278,-, 1372,- og 1855,- pr. m² GFL. Tendensen til et kostnadsplatå er litt tydeligere her enn for F- og D-kostnadene hver for seg. Totalen ligger nærmest gjennomsnittet, og Røvik og Rindal definerer medianen. Molde domkirke, med sine høye totalkostnader, ligger her i det øvre mellomskiktet med kr. 744,- pr. m² GFL.

Nøkkeltall basert på bruttoareal (BTA)

Figur 9.3 viser forvaltnings- og driftskostnader pr. m² bruttoareal for de 66 kirkene, sortert i stigende rekkefølge etter samlede FD-kostnader.

Forvaltningskostnadene pr. m² bruttoareal er i gjennomsnitt kr. 150,- pr. kirke og kr. 142,- pr. m² totalt. Medianverdien er kr. 132,-. Minimumsverdien er kr. 63,- pr. m² BTA (Stangvik) og nest høyeste er Gullstein med kr. 286,- pr. m² BTA. Giske skiller seg ut som den dyreste med kr. 392,- pr. m² BTA. Kostnadskurven beregnet ut fra BTA viser et noe jevnere forløp og et mer markert platå enn kostnadene beregnet ut fra GFL. Otrøy og Kornstad ligger nærmest gjennomsnittet, mens Røbekk og Sylte definerer medianen.

Driftskostnadene pr. m² bruttoareal har en gjennomsnittsverdi på kr. 366,- pr. kirke og kr. 361,- pr. m² totalt. Medianverdien er kr. 331,-. Lavest ligger Voll med kr. 129,- pr.

---

²¹ Begrepet "gjennomsnittlig kostnad" benyttes her i to betydninger:

Gjennomsnitt pr. kirke = Sum kostnad pr. m² GFL for alle kirkene delt på antall kirker.

(Dvs. hver kirke har samme vekt)

Gjennomsnitt pr. m² totalt = Sum kostnader for alle kirkene delt på sum m² GFL for alle kirkene.

(Dvs. hver m² har samme vekt)

Tilsvarende definisjoner brukes seinere for måleparameterne BTA, antall kirkelige handlinger osv.

m² BTA og nest høyest Mo med kr. 734,-. Giske er også her på topp med kr. 1091,- pr. m² BTA. Øvre Rindal ligger nærmest gjennomsnittet, og Sylte og Gjemnes definerer medianen. På mediannivået ligger også Molde domkirke og Edøy gamle kirke.

Samlede forvaltnings- og driftskostnader pr. m² bruttoareal har et gjennomsnitt på kr. 516,- pr. kirke og kr. 503,- pr. m² totalt. Medianverdien er kr. 467,-. Laveste verdi har Voll med kr. 193,- pr. m² BTA og nest høyest har Mo med kr. 946,-. Aller høyest ligger Giske med kr. 1484,- pr. m² BTA. Øvre Rindal ligger nærmest gjennomsnittet, og Sylte og Gjemnes definerer medianen. Domkirken ligger litt under medianen med kr. 430,- pr. m² BTA. Måleparameteren BTA synes å gi et noe mer markert kostnadsplatå enn GFL gjorde.

Virksomhetsrelaterte nøkkeltall

Det er registrert tre måleparametere som uttrykker noe om virksomheten eller aktiviteten i kirken, nemlig antall kirkelige handlinger, antall gudstjenester og antall gudstjenestedeltakere. Vi vil undersøke hvordan de oppfører seg som nøkkeltallparametere.

Nøkkeltall basert på antall kirkelige handlinger

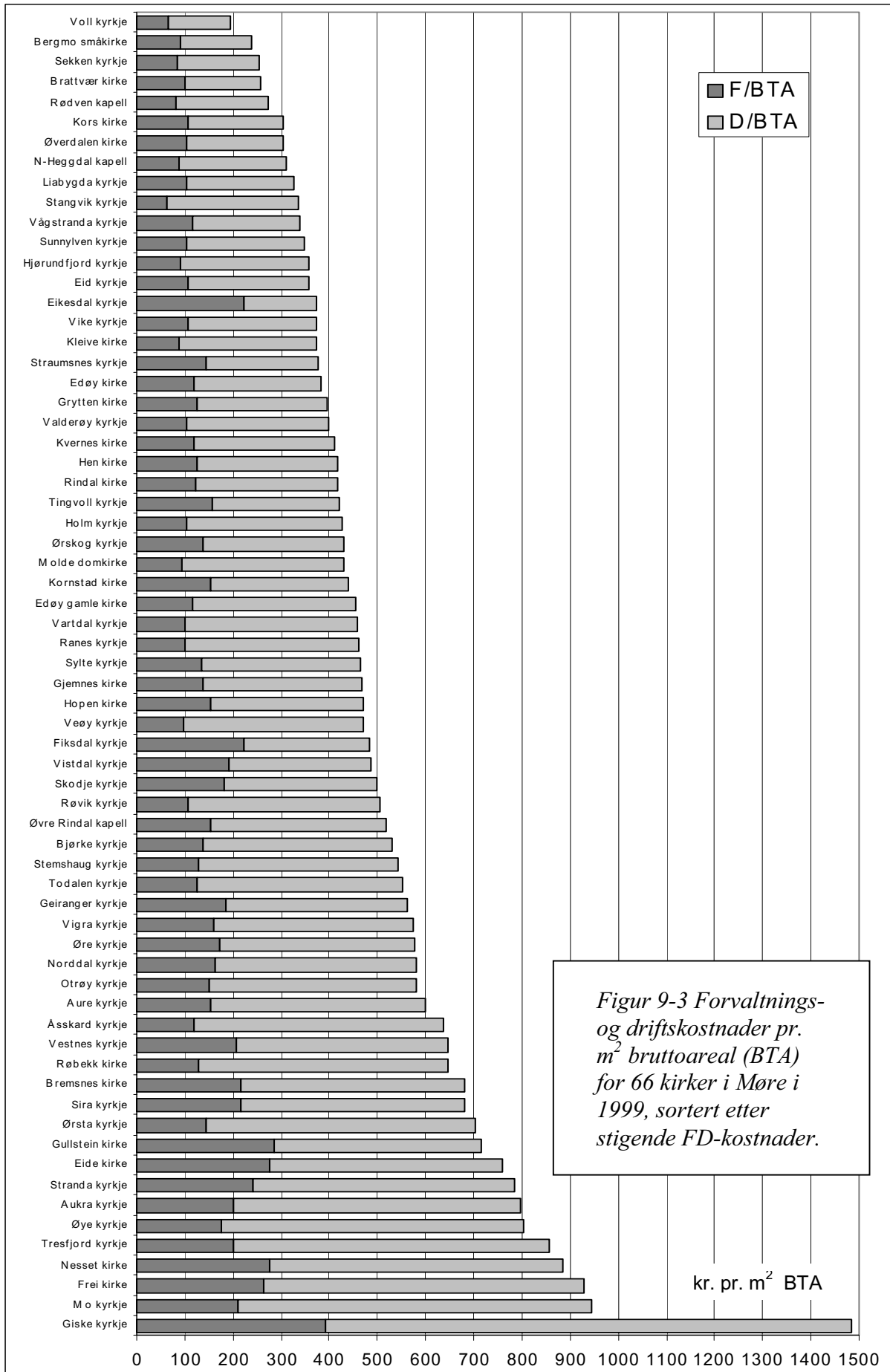
Begrepet "kirkelige handlinger" omfatter gudstjenester, vigsler og begravelser (se kapittel 9.1). Figur 9.4 viser forvaltnings- og driftskostnadene pr. kirkelig handling for de 66 kirkene i undersøkelsen, sortert i rekkefølge etter samlede FD-kostnader.

Forvaltningskostnadene pr. kirkelig handling er i gjennomsnitt kr. 1201,- regnet pr. kirke og kr. 1007,- totalt. Medianverdien er kr. 1097,-. Den billigste kirken er Ørsta med kr. 444,- pr. handling, den dyreste er Vistdal med kr. 3588,-. Ca. 1/3 av kirkene ligger på et markert platå med kostnader i området 1000 - 1200,- kr. pr. handling. Bare de 8 dyreste har kostnader over kr. 1500,-. Blant disse finner vi kirker som Edøy gamle og Eikesdal som har relativt lave arealkostnader, men få kirkelige handlinger. Hovedtendensen er at sentrale kirker med mange handlinger kommer rimeligst ut. Molde domkirke ligger for eksempel på 7.plass nedenfra.

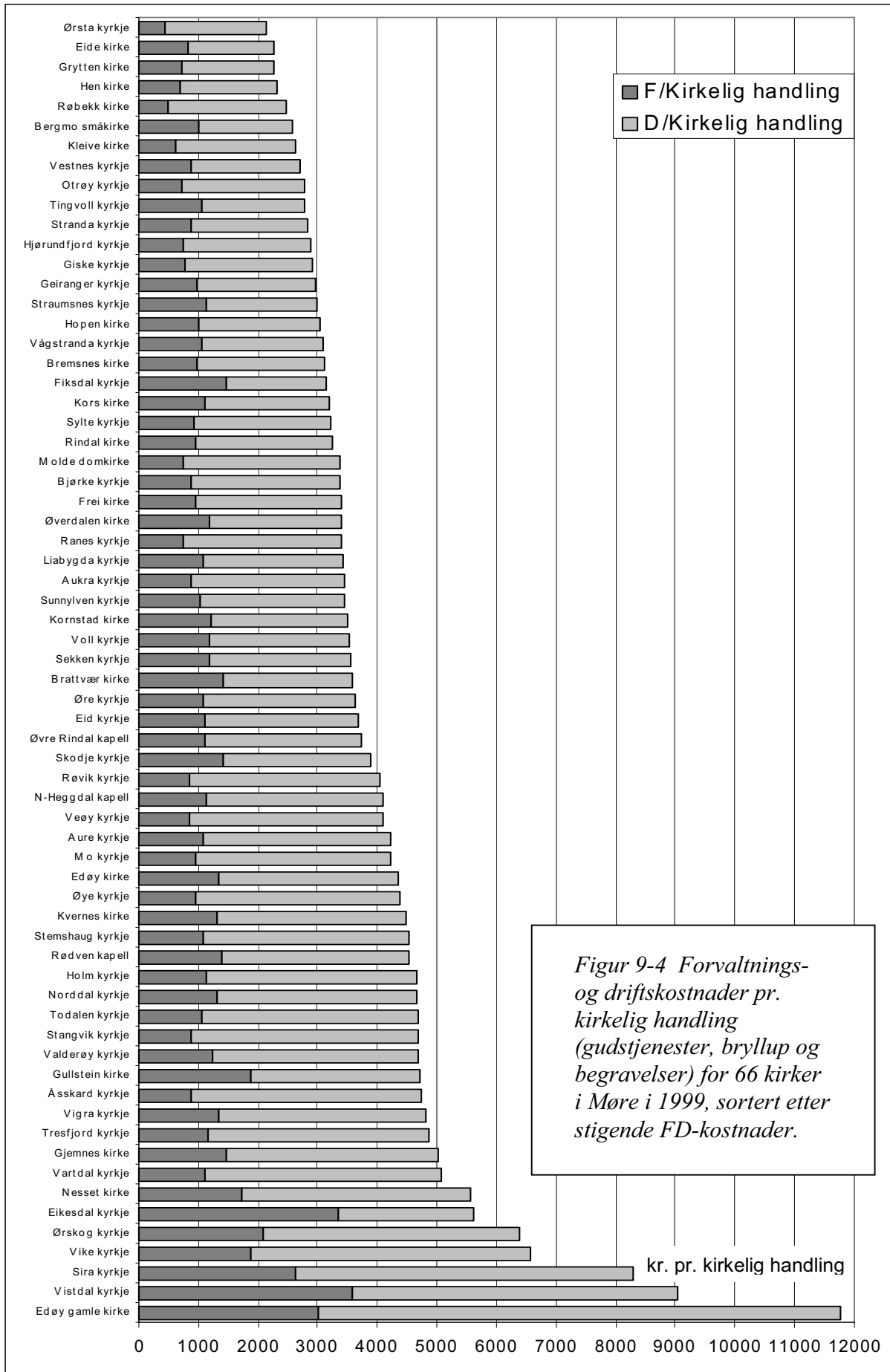
Driftskostnadene pr. kirkelig handling er i gjennomsnitt kr. 2841,- pr. kirke og 2549,- totalt. Medianverdien er kr. 2519,-. Rimeligst er Eide med kr. 1452,- pr. handling, mens store utkantkirker med liten aktivitet topper lista. Edøy gamle skiller seg ut med kr. 8774,-. Nesten halvparten av kirkene ligger på et platå mellom kr. 2000,- og 3000,- pr. handling. Ytterligere en tredel ligger på neste nivå, i området fra kr. 3000,- til 4000,-.

Samlede forvaltnings- og driftskostnader pr. kirkelig handling er i gjennomsnitt kr. 4042,- regnet pr. kirke og kr. 3555,- totalt. Medianverdien er kr. 3567,-. Ørsta kommer best ut med kr. 2146,- pr. handling, men flere av de andre store hovedkirkene ligger hakk i hæl. Giske, som hadde så høye arealkostnader, ligger for eksempel på en 13.plass når vi regner pr. handling. Edøy gamle kommer dårligst ut med kr. 11779,- på grunn av få kirkelige handlinger. 2/3 av kirkene ligger i området kr. 3000,- - 5000,- pr. handling. Kostnader pr. kirkelig handling gir en av de jevneste resultatfordelingene av alle benyttede måleparametere.

FDVU-nøkkeltall for 66 kirker i Møre i 1999

FDVU-nøkkeltall for 66 kirker i Møre i 1999

Nøkkeltall basert på antall gudstjenester

Vi vil nå ”forenkle” aktivitetsbegrepet ved å bare bruke antall gudstjenester som måleparameter. I kapittel 8 ble gudstjenestetallet vurdert som et relevant uttrykk for aktivitetsnivået kirker imellom og som fordelingskriterium for kostnader. I figur 9.5 er forvaltnings- og driftskostnadene fordelt på antall gudstjenester i de 66 kirkene i Møre og sortert etter samlede FD-kostnader.

Forvaltningskostnadene pr. gudstjeneste er i gjennomsnitt kr. 1880,- pr. kirke og kr. 1677,- totalt. Medianverdien er kr. 1621,-. Kostnaden varierer fra kr. 1010,- pr. gudstjeneste for den rimeligste (Otrøy) til kr. 6010,- for den dyreste (Edøy gamle). Ser vi bort fra de 7 dyreste kirkene, som ligger markert over resten, er maksverdien kr. 2428,- (Vike). Alle kirkene, bortsett fra de 14 dyreste, har forvaltningskostnader mellom kr. 1000,- og 2000,- pr. gudstjeneste.

Driftskostnadene pr. gudstjeneste er i gjennomsnitt kr. 4543,- pr. kirke og kr. 4245,- totalt. Medianverdien er kr. 4093,-. Kostnaden varierer fra kr. 2044,- for den rimeligste (Bergmo) til kr. 17548,- for den dyreste (Edøy gamle). Ser vi bort fra de 15 dyreste kirkene, er maksverdien kr. 4901,- pr. gudstjeneste, og ser vi bort fra de 5 dyreste, er maksverdien kr. 6584,-.

Samlede forvaltnings- og driftskostnader pr. gudstjeneste er i gjennomsnitt kr. 6423,- pr. kirke og kr. 5923,- totalt. Medianverdien er kr. 5808,-. Bergmo er den rimeligste med kr. 3337,- pr. gudstjeneste og Edøy gamle den dyreste med kr. 23557,- (!). Ser vi bort fra de 7 dyreste kirkene, er maksverdien kr. 8557,-.

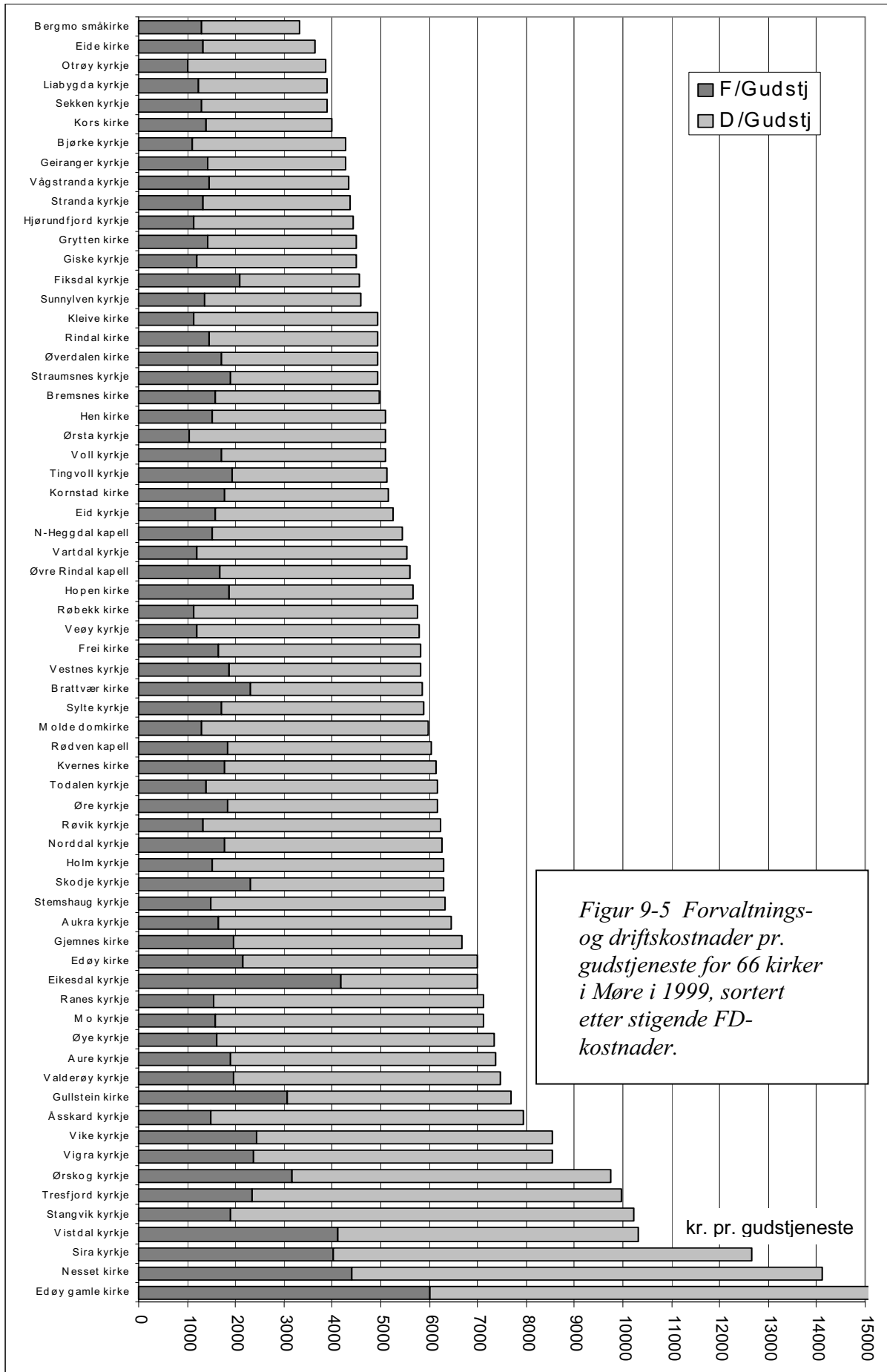
Nøkkeltall basert på antall gudstjenestedeltakere

Totalt antall besøkende i hver kirke er ikke registrert, men det føres statistikk over gudstjenestedeltakerne. Hvis vi fordeler alle driftsutgiftene på disse, hvor stor blir prisen da pr. besøk? Eller sagt på en annen måte: Hva koster ”inngangsbilletten”? Tallet må ikke brukes ukritisk, fordi mange kostnader er lite besøksavhengige. En besøkende mindre gir derfor ingen besparelse, men øker kostnaden for de andre. Figur 5.6 viser forvaltnings- og driftskostnadene pr. gudstjenestedeltaker for de 66 kirkene i undersøkelsen.

Forvaltningskostnadene pr. gudstjenestedeltaker er i gjennomsnitt kr. 30,- pr. kirke og kr. 17,- totalt. Medianverdien er kr. 22,-. Ørsta har den laveste kostnaden med kr. 6,- pr. deltaker og Domkirken den nest laveste med kr. 8,-. Dyrest er Edøy gamle med kr. 192,-. Bare 15 kirker har høyere forvaltningskostnader enn kr. 30,- pr. deltaker.

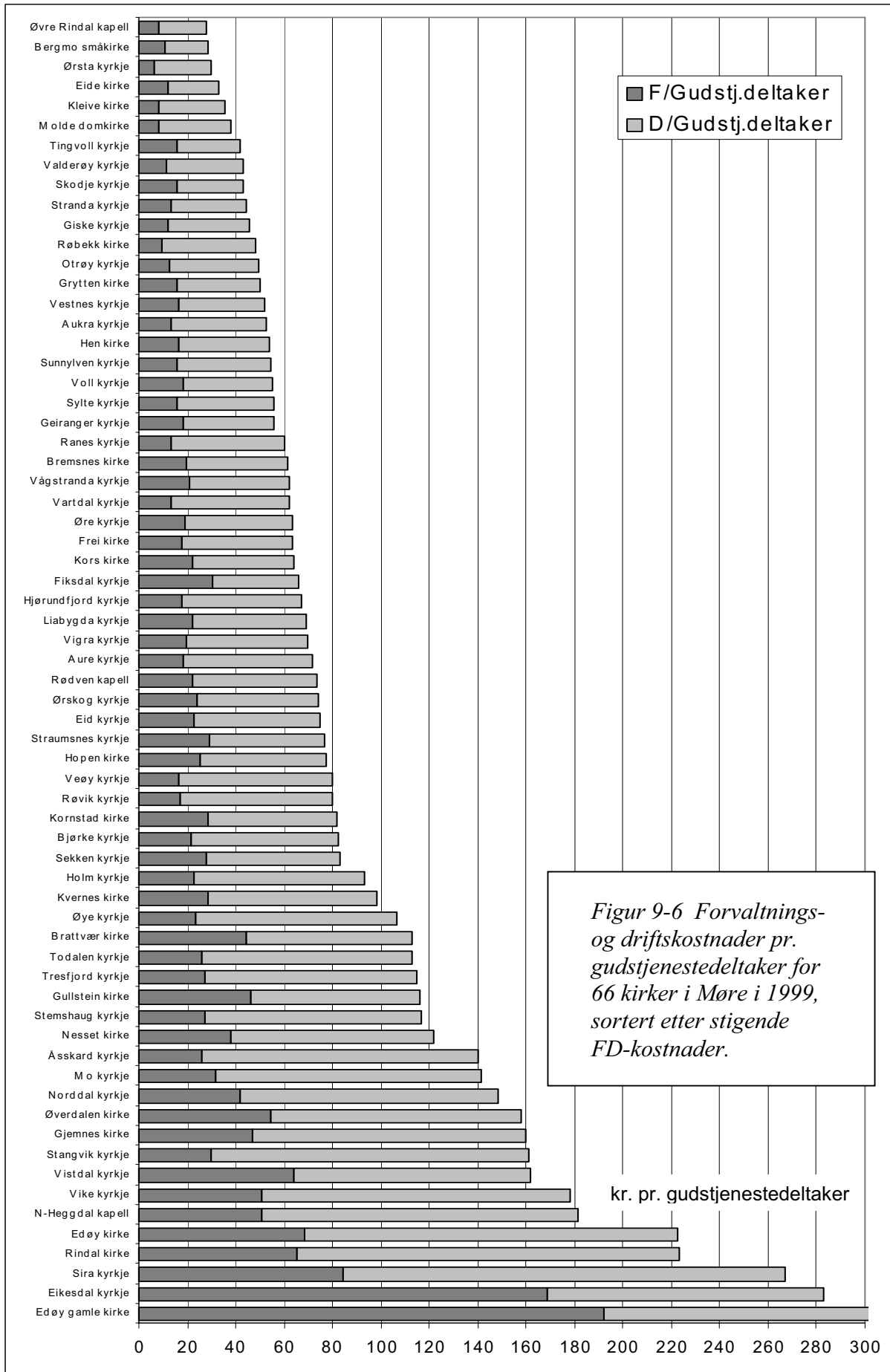
Driftskostnadene pr. gudstjenestedeltaker er i gjennomsnitt kr. 71,- pr. kirke og kr. 44,- totalt. Medianverdien er kr. 50,-. De rimeligste kirkene er Bergmo med kr. 17,- og Øvre Rindal med kr. 20,-. Begge disse er ”ekstrakirker” i sine sokn, slik at besøkstallet kan være usikkert. Den rimeligste soknekirken er Eide med kr. 21,- pr. deltaker. 20 kirker har en pris på over 70,- kr. pr. deltaker; hvorav Edøy gamle er desidert høyest med kr. 562,- (her er også besøkstallet usikkert). Nest høyest er Sira med kr. 182,-. I Domkirken er prisen kr. 30,-.

FDVU-nøkkeltall for 66 kirker i Møre i 1999

FDVU-nøkkeltall for 66 kirker i Møre i 1999

Samlede forvaltnings- og driftskostnader pr. gudstjenestedeltaker er i gjennomsnitt kr. 101,- pr. kirke og kr. 62,- totalt. Medianverdien er kr. 73,-. Øvre Rindal og Bergmo kan friste med de laveste ”billettprisene”, kr. 28,- pr. deltaker, men her er tallene som nevnt usikre. Den rimeligste soknekirken er Ørsta med kr. 30,-. Deretter kommer Eide med kr. 33,-, Kleive med kr. 35,- og Domkirken med kr. 38,-. 1/3 av kirkene ligger over kr. 90,- pr. deltaker. Høyest ligger Edøy gamle med kr. 754,- og nest høyest Eikesdal med kr. 283,-. Generelt blir prisen lavest i kirker med mange deltakere pr. gudstjeneste.

Demografisk relaterte nøkkeltall

Nøkkeltall basert på antall kirkemedlemmer i soknet

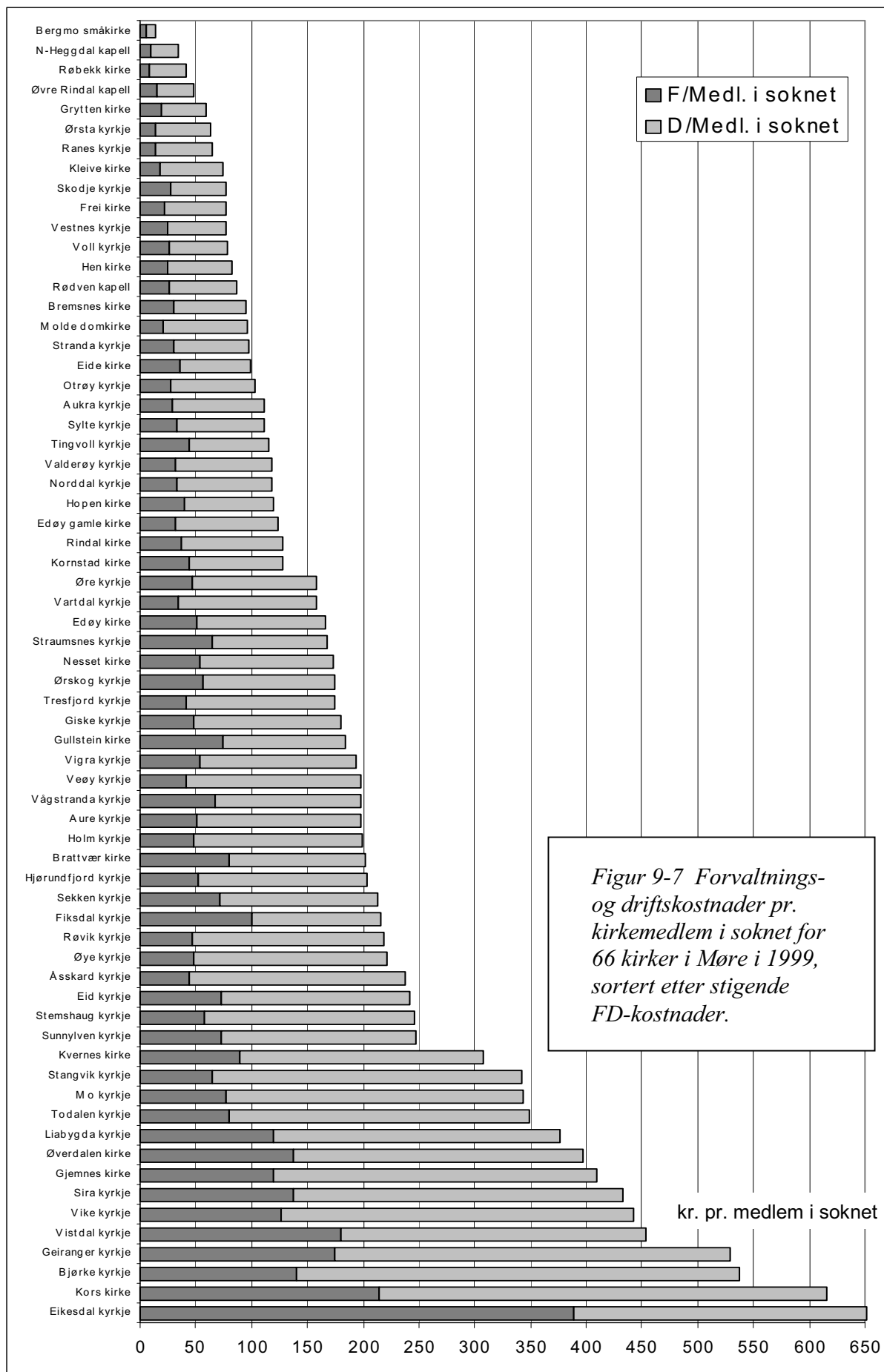
Den siste måleparameteren vi skal bruke, er antall medlemmer av Den norske kirke i hvert sokn. Resultatet forteller hva det koster hvert soknemedlem å opprettholde soknekirken. I de tilfellene hvor det er flere kirker i et sokn, er kostnadene – av mangel på bedre data – delt på samtlige medlemmer i hele soknet. I disse tilfellene må kostnadene derfor summeres for alle (begge) kirkene i soknet for å finne total kostnad. Resultatet av beregningene framgår av figur 9.7.

Forvaltningskostnadene pr. kirkemedlem er i gjennomsnitt kr. 63,- pr. kirke og kr. 37,- totalt. Medianverdien er kr. 47,-. Variasjonen er betydelig, fra kr. 13,- i det tredje største soknet i undersøkelsen (Ørsta med 7133 medlemmer) til kr. 388,- i det minste soknet (Eikesdal med 86 medlemmer). De to rimeligste kirkene er Bergmo med kr. 6,- og Røbekk med kr. 8,-. Begge kirkene ligger i det nest største soknet (Bolsøy med 7942 medlemmer), slik at samlet kostnad for disse blir kr. 14,- pr. medlem, så vidt høyere enn Ørsta. Domkirken, som ligger i det største soknet (9764 medlemmer) har en pris på kr. 21,- pr. medlem.

Driftskostnadene pr. kirkemedlem er i gjennomsnitt kr. 140,- pr. kirke og kr. 94,- totalt. Medianverdien er kr. 117,-. Det rimeligste soknet er Grytten med kr. 41,- pr. medlem, med Bolsøy på en god andre plass: Bergmo kr. 9,- + Røbekk kr. 33,- = kr. 42,-. De 17 dyreste kirkene ligger alle i små sokn med mindre enn 1000 medlemmer. Aller dyrest er Kors med kr. 401,- på hvert av de 104 soknemedlemmene.

Samlede forvaltnings- og driftskostnader pr. kirkemedlem er i gjennomsnitt kr. 203,- pr. kirke og kr. 132,- totalt. Medianverdien er kr. 174,-. Laveste kirkekostnader pr. medlem har Bolsøy sokn med Bergmo kr. 14,- + Røbekk kr. 41,- = kr. 55,-. Grytten og Ørsta kommer på de neste plassene med kr. 59,- og 63,-. Domkirken ligger i det nedre skiktet med kr. 96,- pr. medlem. Dyrest er de to minste soknene, Kors med kr. 615,- og Eikesdal med kr. 651,- pr. medlem. Diagrammet i figur 9.7 viser et tredelt forløp: Først et lavt nivå i området kr. 60,- - 130,- med mange av hovedkirkene i de største soknene, deretter et mellomnivå i området kr. 160,- - 250,- med kirker i mellomstore sokn, og til slutt en bratt kurve mellom kr. 300,- og 650,- for kirker i små sokn, stort sett med under 500 medlemmer.

FDVU-nøkkeltall for 66 kirker i Møre i 1999

Figur 9-7 Forvaltnings- og driftskostnader pr. kirkemedlem i soknet for 66 kirker i Møre i 1999, sortert etter stigende FD-kostnader.

kr. pr. medlem i soknet

9.3 Bearbeiding av nøkkeltallene for forvaltning og drift

Oversikt over nøkkeltallene

Vi vil nå foreta en nærmere analyse og systematisering av nøkkeltallene som er beregnet på grunnlag av de seks ulike måleparameterne. Tabell 9.1 nedenfor gir en oversikt over resultatene i form av gjennomsnittsverdier totalt pr. enhet og pr. kirke, min- og maksverdier, 10%- og 90%-kvantiler, første og tredje kvartil og medianverdi. Gjennom rekken med kvantiler (0-, 10-, 25-, 50-, 75-, 90- og 100%-kvantilene) får vi en oversikt over fordelingen og spredningen av resultatene.

Tabell 9.1 Nøkkeltall for forvaltnings- og driftskostnader for de 66 kirkene i Møre i 1999. Tabellen viser statistiske kostnadstall for F og D hver for seg og samlet. Gjennomsnittsverdier for F og D kan summeres, mens kvantiler er karakteristiske enkeltresultater som ikke kan summeres.

Kostnader i kr.	Gj.snitt totalt	Gj.snitt pr. kirke	Min-verdi	10 % kvantil	Første kvartil	Median	Tredje kvartil	90 % kvantil	Maks-verdi
Kostnad pr. m² grunnflate (GFL)									
F	191	194	79	113	129	180	247	292	491
D	483	480	146	238	338	449	584	729	1364
FD	674	674	239	382	483	616	818	1003	1855
Kostnad pr. m² bruttoareal (BTA)									
F	142	150	63	92	105	132	181	223	392
D	361	366	129	198	265	331	430	575	1091
FD	503	516	193	308	376	467	595	790	1484
Kostnad pr. kirkelig handling									
F	1007	1201	444	744	878	1079	1283	1798	3588
D	2549	2841	1452	1788	2094	2519	3402	3838	8774
FD	3555	4042	2146	2670	3099	3567	4669	5321	11779
Kostnad pr. gudstjeneste									
F	1677	1880	1010	1192	1359	1621	1922	2751	6010
D	4245	4543	2044	2842	3249	4093	4837	6344	17548
FD	5923	6423	3337	4284	4940	5808	7000	9158	23557
Kostnad pr. gudstjenestedeltaker									
F	17	30	6	12	16	22	30	53	192
D	44	71	17	29	38	50	86	121	562
FD	62	101	28	42	54	73	116	170	754
Kostnader pr. medlem i soknet									
F	37	63	6	18	29	47	73	131	388
D	94	140	9	51	69	117	174	276	401
FD	132	203	14	70	98	174	241	421	651

Spredningen av nøkkeltallene

Spredningen gir uttrykk for brukbarheten og påliteligheten av nøkkeltallene i praktisk bruk. Liten spredning er en indikator på gode nøkkeltall. Tabell 9.2 viser forskjellige statistiske beregninger og sammenligninger som forteller noe om indre sammenhenger i datamaterialet.

- **Max/Min-verdien** er høyeste verdi i utvalget i forhold til laveste verdi og forteller hvor stort spennet i utvalget er totalt. Ideelle nøkkeltall har ingen spredning i det hele tatt, dvs. max/min = 1,0. I kapittel 8.3 så vi at max/min-verdiene for totalkostnadene var ca. 16 for F, 32 for D og 24 for FD. Tabell 9.2 viser at disse verdiene er redusert til mellom 5,5 og 8,6 for de fire første måleparameterne, dvs. til under halvparten og helt ned mot 1/5 av verdiene for totalkostnadene. Disse fire parameterne er derfor betydelig bedre egnet som nøkkeltallparametere enn totalkostnaden.

Tabell 9.2 Spredningen i nøkkeltallene for forvaltnings- og driftskostnader for de 66 kirkene i Møre i 1999. Tabellen viser statistiske relasjoner for F og D hver for seg og samlet. De ulike størrelsene er forklart i teksten.

Statistiske verdier	Max Min	90 % kv 10 % kv	3.kvartil 1.kvartil	Gj.snitts- avvik	Std.- avvik	G.s.avvik G.s.kirke	Std.avvik G.s.kirke	Std.avvik G.s.totalt	St.avvik Median
Kostnad pr. m² grunnflate (GFL)									
F	6,22	2,58	1,91	63	78	0,32	0,40	0,41	0,43
D	9,32	3,07	1,73	163	219	0,34	0,46	0,45	0,49
FD	7,77	2,62	1,69	213	282	0,32	0,42	0,42	0,46
Kostnad pr. m² bruttoareal (BTA)									
F	6,24	2,41	1,73	47	61	0,31	0,41	0,43	0,46
D	8,47	2,90	1,62	121	163	0,33	0,44	0,45	0,49
FD	7,68	2,57	1,59	156	211	0,30	0,41	0,42	0,46
Kostnad pr. kirkelig handling									
F	8,08	2,42	1,46	369	583	0,31	0,49	0,58	0,54
D	6,04	2,15	1,62	824	1153	0,29	0,41	0,45	0,46
FD	5,49	1,99	1,51	1078	1593	0,27	0,39	0,45	0,45
Kostnad pr. gudstjeneste									
F	5,95	2,31	1,41	573	893	0,30	0,48	0,53	0,55
D	8,59	2,23	1,49	1369	2216	0,30	0,49	0,52	0,54
FD	7,06	2,14	1,42	1769	2933	0,28	0,46	0,50	0,50
Kostnad pr. gudstjenestedeltaker									
F	31,04	4,54	1,88	18	31	0,59	1,02	1,77	1,42
D	32,21	4,32	2,30	39	71	0,55	1,00	1,61	1,41
FD	26,78	4,02	2,13	56	98	0,56	0,97	1,59	1,36
Kostnader pr. medlem i soknet									
F	70,19	7,29	2,54	38	59	0,61	0,94	1,59	1,27
D	45,88	5,45	2,52	74	93	0,53	0,67	0,99	0,80
FD	45,60	6,05	2,45	108	144	0,53	0,71	1,09	0,83

Den femte parameteren, antall gudstjenestedeltakere, gir nøkkeltall med max/min-forhold på linje med totalkostnadene, og er dermed omtrent likeverdig med disse som måltall for ytterpunktene. Den sjette parameteren, antall medlemmer i soknet, gir fire ganger så høye max/min-tall for F og dobbelt så høye for FD som totalkostnadene, og er derfor mye dårligere egnet som nøkkeltallparameter enn disse.

- **90% kvantil/10% kvantil** gir uttrykk for spredningen når vi ser bort fra de verdiene som 10% av materialet ligger over, hhv. under. I og med at de mest avvikende resultatene her er sortert bort, blir forholdstallet mindre enn max/min-verdiene. For de fire første parameterne reduseres forholdstallene grovt regnet til 1/3, og ligger påfallende likt i området 2,0-3,1. Kostnadsvariasjonen pr. gudstjenestedeltaker og pr. medlem er grovt regnet redusert med en faktor på 10 til hhv. 4,0-4,5 og 6,0-7,3. Forholdstallene for totalkostnadene er 3,8-4,1. 90%- og 10%-kvantilene brukes i det svenske Pastoratsförbundets "Kyrkfakta" som grenseverdier for "högvärde" og "lågvärde".
- **3.kvartil/1.kvartil** gir uttrykk for spredningen av den midterste halvparten av resultatene. Fortsatt ligger de fire første parameterne påfallende likt med forholdstall i området 1,4-1,9. For samlede FD-kostnader gir nøkkeltall basert på gudstjenester et forholdstall på 1,4, på kirkelige handlinger 1,5, på bruttoareal 1,6 og på grunnflate 1,7. Tilsvarende nøkkeltall basert på gudstjenestedeltakere og medlemmer i soknet ligger ikke langt unna med forholdstall på hhv. 2,1 og 2,5. Forholdstallet for totalkostnadene er 2,2.
- **Gjennomsnittsavvik** er definert som gjennomsnittlig absoluttavvik fra middelverdien, dvs. $\frac{1}{n} \cdot \sum |x - \bar{x}|$. I vårt tilfelle er x nøkkeltallet for hver kirke (f.eks. kr. pr. m² GFL), $\bar{x}$ er gjennomsnittet (middelverdien) pr. kirke (hentet fra tabell 9.1) og n er antall kirker. Gjennomsnittsavviket i seg selv er ikke så interessant uten at det ses i sammenheng med nivået på nøkkeltallene (se nedenfor).
- **Standardavvik** er også et mål på hvor mye verdier avviker fra gjennomsnittsverdien. Standardavviket for en hel populasjon er definert ved formelen $\sqrt{\frac{n \cdot \sum x^2 - (\sum x)^2}{n^2}}$, der x er nøkkeltallet pr. kirke og n er antall kirker. Fordi avvikene kvadreres, vil store avvik slå mer ut på standardavviket enn på gjennomsnittsavviket. Standardavvikene i vårt utvalg ligger 24-82 % høyere enn gjennomsnittsavvikene. Også standardavviket må ses i forhold til nivået på nøkkeltallene (se nedenfor).
- **Gjennomsnittsavvik/gjennomsnitt pr. kirke.** For alle de fire første måleparameterne ligger dette forholdet svært stabilt omkring 0,3 både mht. F, D og FD. Kostnaden pr. måleenhet avviker altså i gjennomsnitt ca. 30% fra gjennomsnittsverdien pr. kirke. For de to siste parameterne er det relative avviket nærmere 0,6, altså nesten dobbelt så stort. Det indikerer at de to siste parameterne er dårligere nøkkeltallparametere enn de fire første.
- **Standardavvik/gjennomsnitt pr. kirke.** Også her ligger tallene for de fire første måleparameterne svært likt, omkring 0,4, men tallene basert på arealer (GFL og BTA) ligger ørlite lavere enn tallene basert på aktivitet (kirkelige handlinger og gudstjenester). Det indikerer at spredningen i ytterkantene er noe større for de to siste. Tallene basert på gudstjenestedeltakere og medlemmer i soknet er omkring dobbelt så store som de fire første, slik vi også fant for gjennomsnittsavviket.

- **Standardavvik/gjennomsnitt pr. enhet totalt** er egentlig en sammenligning av to inkongruente størrelser, men fordi gjennomsnittet pr. enhet totalt og pr. kirke er så like for de fire første parameterne, blir resultatene for disse nesten sammenfallende. For de to siste parameterne er avviket mellom gjennomsnitt pr. enhet og pr. kirke mye større, hvilket gir tilsvarende utslag i resultatene.
- **Standardavvik/median.** Her ser vi samme tendens til sammenfall av resultater for de fire første måleparameterne som ovenfor, men avviket i forhold til gjennomsnitt pr. kirke er noe større for medianverdi enn for gjennomsnitt pr. enhet. De to siste måleparameterne viser motsatt tendens, nemlig at medianverdien ligger nærmere gjennomsnitt pr. kirke enn gjennomsnitt pr. enhet. For nøkkeltallberegningene er det en fordel at de tre verdiene gjennomsnitt pr. kirke, gjennomsnitt pr. enhet og medianverdi er mest mulig like.

Vurdering av resultatene

Beregningene ovenfor indikerer at de fire måleparameterne *kostnader pr. m² grunnflate*, *pr. m² bruttoareal*, *pr. kirkelig handling* og *pr. gudstjeneste* er omtrent likeverdige som grunnlag for nøkkeltallberegninger. *Kostnader pr. gudstjenestedeltaker* og *pr. medlem i soknet* viser betydelig større spredning og er dermed mindre egnet. Spesielt viktig er det at kostnadene pr. m² bruttoarealet kommer så godt ut, fordi dette er den mest alminnelige måleenheten i andre nøkkeltallkilder.

Spredningen i resultatene er så stor at det er vanskelig å angi absolutte nøkkeltallverdier som kan brukes i budsjetter og kalkyler. En betydelig spredning i de underliggende data er imidlertid også realiteten bak de verdiene som blir oppgitt i andre nøkkeltallkilder.

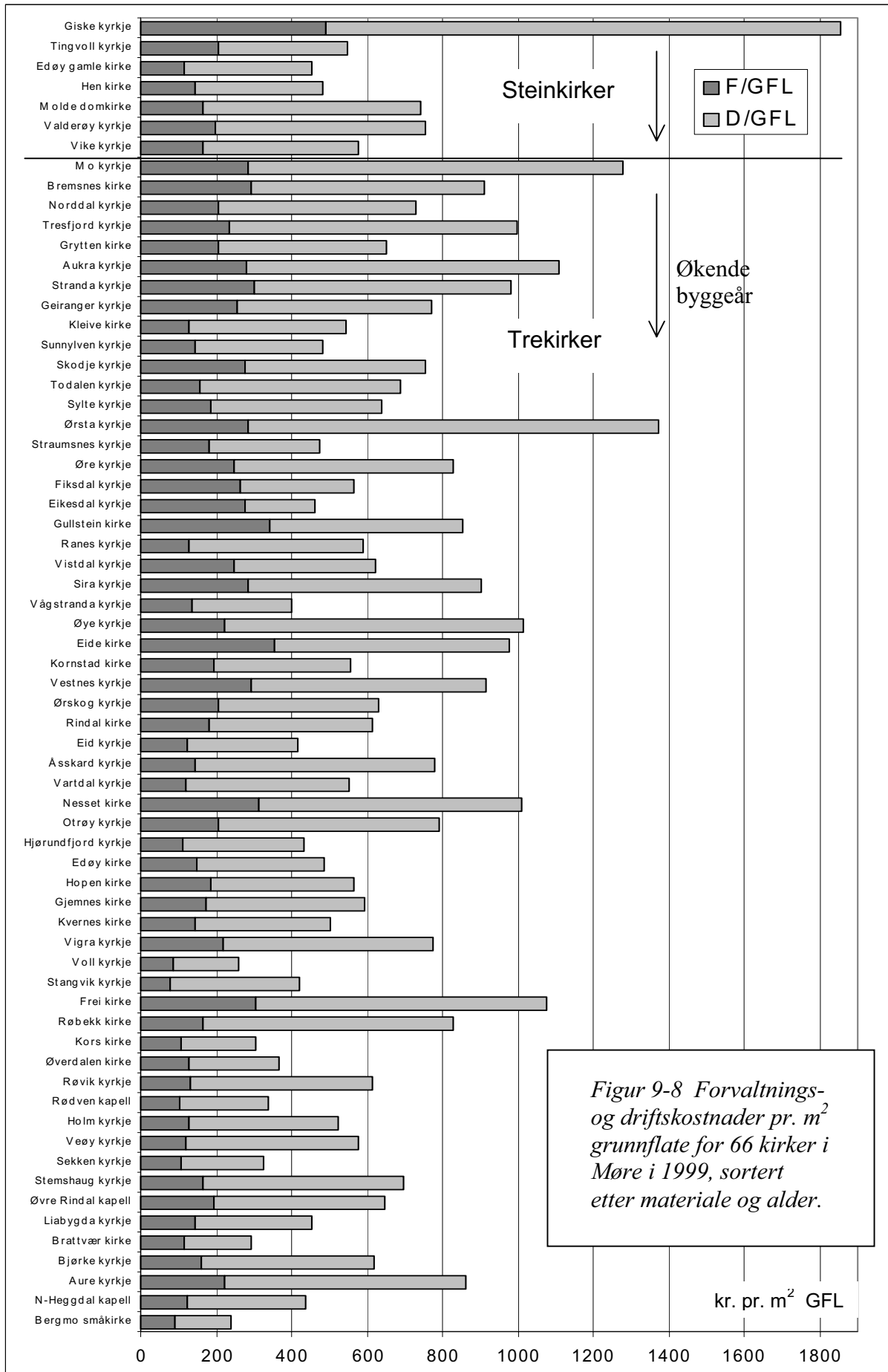
Nøkkeltall basert på alder og byggemateriale

La oss et øyeblikk vende tilbake til spørsmålet om forvaltnings- og driftskostnadene har noe med kirkens alder og byggemateriale å gjøre. Figur 8.1 viser at F- og D-kostnadene alene ikke forteller noe om kirkens alder og materiale; dertil er størrelse og aktivitet for forskjellig. Men kan nøkkeltallene fortelle noe? Dette er testet ut ved å sortere nøkkeltallene i figur 9.2-9.7 etter materiale og alder. Kirkene er delt i to grupper, stein og tre, og innenfor hver gruppe er de sortert etter alder.

Figur 9.8 viser resultatet når vi bruker kostnader pr. m² GFL (jfr. figur 9.2). Diagrammet gir et umiddelbart inntrykk av at kostnadene er helt vilkårlig fordelt. Det er ikke mulig å registrere noen klare tendenser i FD-kostnadene verken for materiale eller alder. I høyden kan det anes en svakt avtakende trend for ”nyere” trekirker, dvs. kirker fra slutten av 1800-tallet, men variasjonene er betydelige. Den tendensen som er vanlig for andre typer bygg, nemlig at driftskostnadene avtar desto nyere bygget er, uteblir her. Det er også naturlig, ettersom bare fem kirker i utvalget er bygd med 1900-tallets nye byggeteknikker.

Den samme vilkårligheten gjentar seg når de andre nøkkeltallene sorteres på samme måte. Konklusjonen blir derfor at alder eller materiale alene ikke gir noen indikasjon på nivået for forvaltnings- og driftskostnadene.

FDVU-nøkkeltall for 66 kirker i Møre i 1999

9.4 Forslag til kostnadsnøkkeltall for forvaltning og drift

Metode

Vi vil nå utarbeide forslag til kostnadsnøkkeltall for forvaltning og drift, som kan brukes til budsjettering og kalkulasjon. Følgende metode legges til grunn:

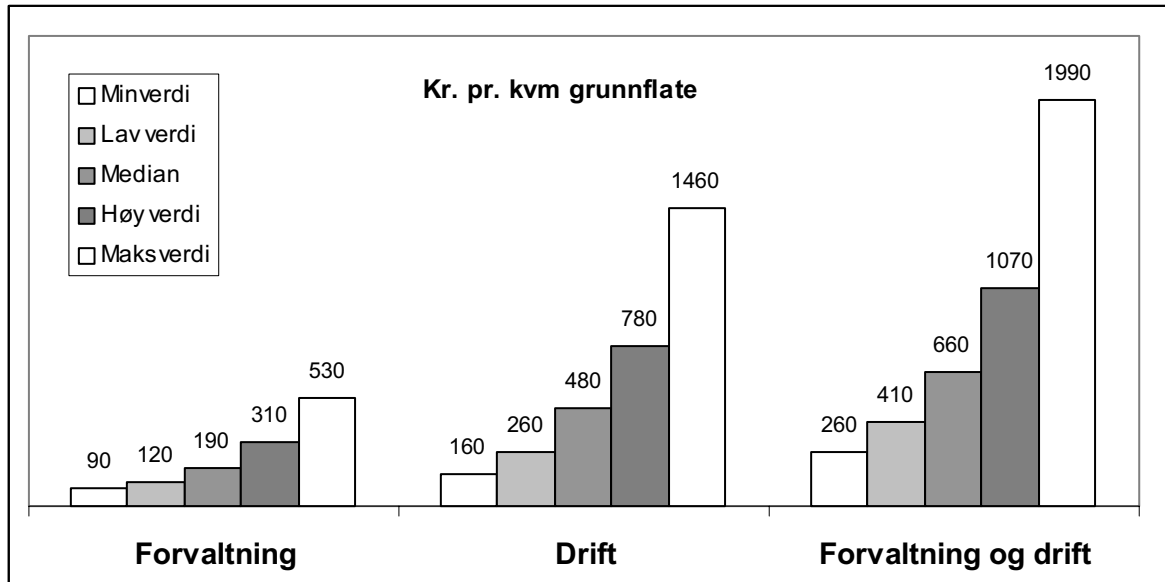
- Det utarbeides nøkkeltall basert på de fire parameterne grunnflate, bruttoareal, kirkelige handlinger og gudstjenester.
- For å dekke ulike behov oppgis spesifikke nøkkeltall for forvaltningskostnader (F), driftskostnader (D) og samlede forvaltnings- og driftskostnader (FD). Fordi det brukes kvantiler og ikke gjennomsnittsverdier, blir $FD \neq F + D$.
- Spredningen i nøkkeltallene er så stor at de må differensieres. Det opereres med følgende tre verdier (jfr. svenske Pastoratsförbundets "Kyrkfakta"):

Lav verdi	(10 % kvantilen)
Median	(50 % kvantilen)
Høy verdi	(90 % kvantilen).
- Nøkkeltallene kostnadsreguleres til 2002-nivå ved hjelp av konsumprisindeksen (april 2002/april 1999 = 1,07). Arealnøkkeltall avrundes til nærmeste 10 kr., virksomhetsnøkkeltall til nærmeste 100 kr.
- Ut fra datamaterialet utledes generelle kriterier for når de ulike verdiene skal brukes.

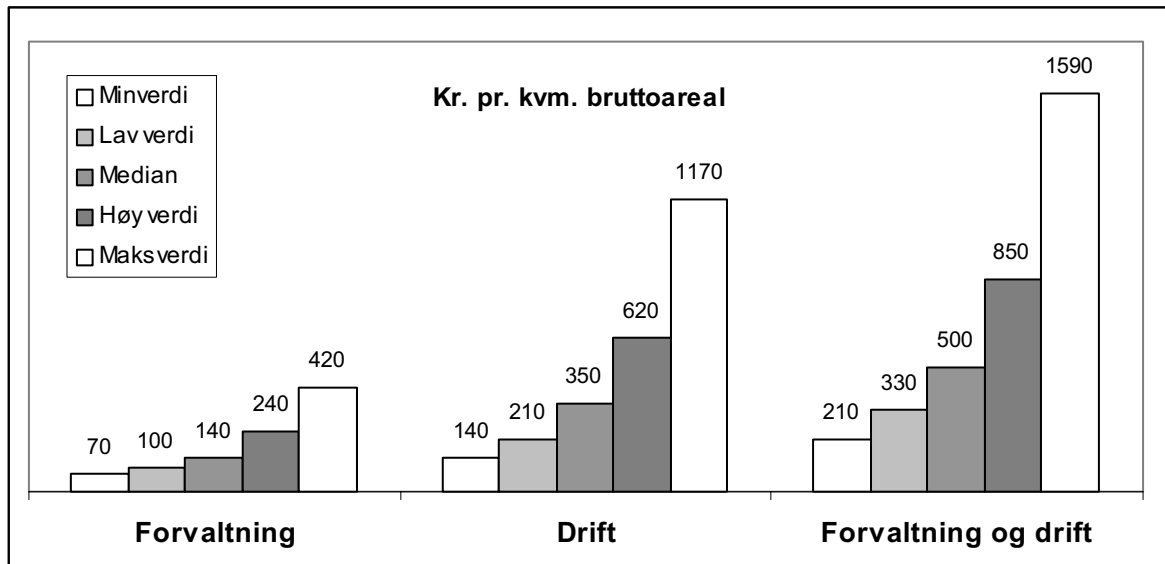
De resulterende kostnadsnøkkeltallene er vist i figur 9.9 – 9.12 og kriteriene for bruk av lav, median og høy verdi i tabell 9.3.

Arealnøkkeltall

Figur 9.8 og 9.9 viser kostnadsnøkkeltallene i kroner pr. m² grunnflate og pr. m² bruttoareal beregnet etter metoden foran. I tillegg til de tre verdiene *lav*, *median* og *høy* viser figurene også *min-* og *maksverdiene* justert opp til 2002-nivå og avrundet. Nøkkeltallene basert på bruttoareal ligger 20-40% lavere enn tallene basert på grunnflate.

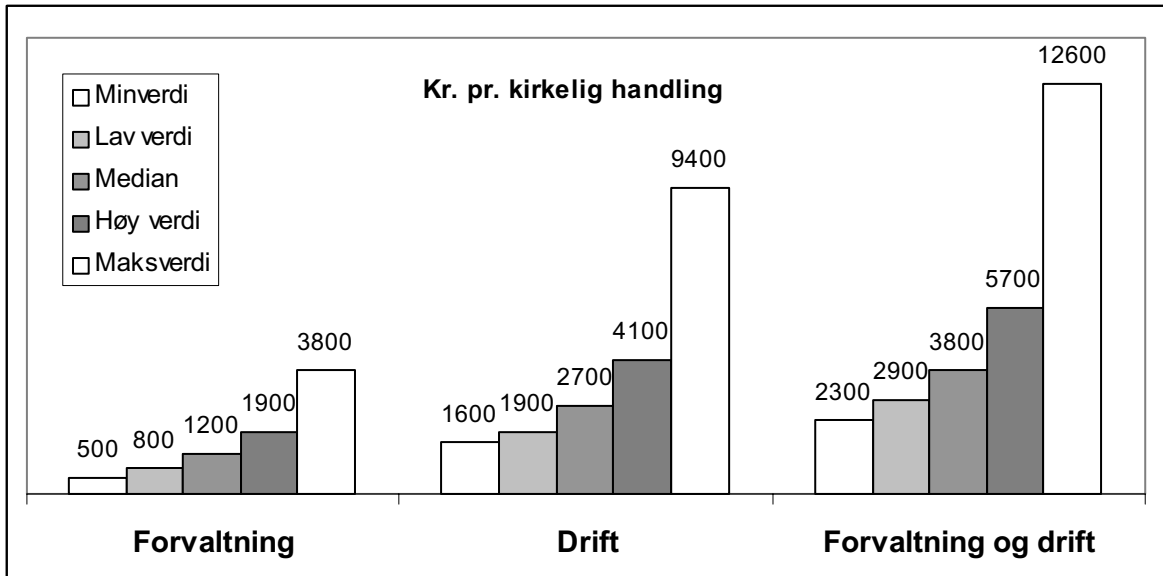
Figur 9-9 Kostnader pr. m² grunnflate for forvaltning og drift hver for seg og samlet, justert til 2002-nivå. Diagrammet viser nøkkeltallene for lav, medium og høy verdi, samt min- og maksverdier.

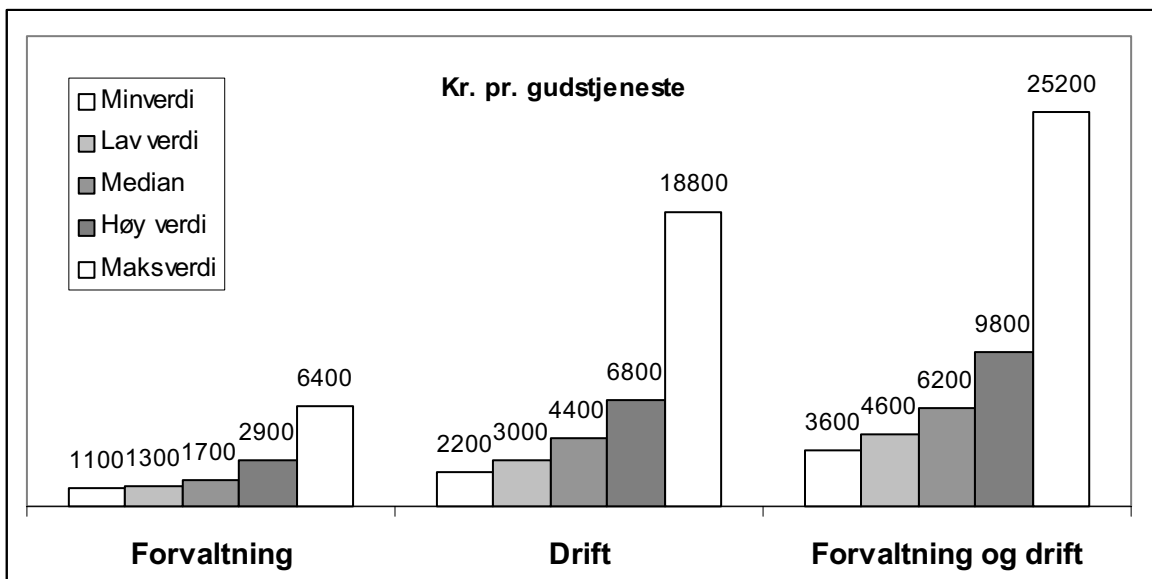
Figur 9-10 Kostnader pr. m² bruttoareal for forvaltning og drift hver for seg og samlet, justert til 2002-nivå. Diagrammet viser nøkkeltallene for lav, medium og høy verdi, samt min- og maksverdier.

Virksomhetsnøkkeltall

Figur 9.10 og 9.11 viser virksomhetsnøkkeltallene i kroner pr. kirkelig handling og pr. gudstjeneste. Nøkkeltallene pr. gudstjeneste ligger 50-70% høyere enn tallene pr. kirkelig handling (databasen viser at antall vigsler og begravelser til sammen tilsvarende 67 % av antall gudstjenester). Figurene bekrefter ellers visuelt noe som framgikk av tabell 9.2, nemlig at spredningen mellom høy- og lavverdi (90%/10%) er litt mindre for virksomhetsnøkkeltallene enn for arealnøkkeltallene.

Figur 9-11 Kostnader pr. kirkelig handling (gudstjenester, vigsler og begravelser) for forvaltning og drift hver for seg og samlet, justert til 2002-nivå. Diagrammet viser nøkkeltall for lav, medium og høy verdi, samt min- og maksverdier.

Figur 9-12 Kostnader pr. gudstjeneste for forvaltning og drift hver for seg og samlet, justert til 2002-nivå. Diagrammet viser nøkkeltall for lav, medium og høy verdi, samt min- og maksverdier.

Kriterier for bruk av nøkkeltallene

Hvilke kriterier skal legges til grunn for å avgjøre om det skal brukes lavt, middels eller høyt nøkkeltall? Datamaterialet viser at det er vanskelig å finne absolutte kriterier som passer i alle sammenhenger, men noen hovedlinjer kan likevel utledes. Det viser seg at det er tilstrekkelig å skille mellom kriterier for arealnøkkeltall og virksomhetsnøkkeltall. Rekkefølgen av kirker blir forskjellig avhengig av hvilken kategori som brukes. Også innenfor hver kategori kan den interne rekkefølgen endre seg avhengig av hvilken parameter som blir brukt (f. eks. GFL og BTA), men her vil kirkene stort sett holde seg innenfor samme område av skalaen.

Forvaltningskostnader. Det er særlig to forhold som påvirker nivået på forvaltningskostnadene:

- *Administrasjonen i forhold til kommunens størrelse.* De dominerende forvaltningskostnadene er lønn til kirkeverge/administrasjon og andre administrative utgifter (se figur 8.2). Forvaltningskostnadene blir dermed høye i kommuner med stor administrasjon i forhold til kommunestørrelse, antall kirker eller antall kirkelige handlinger. Datamaterialet viser at en ”normal” bemanning ligger på 10-15% kirkevergestilling pr. 1000 innbyggere i kommunen. Lavere bemanning gir lav kostnad (store kommuner) og høyere bemanning høy kostnad (små kommuner).
- *Aktiviteten i forhold til kirkens størrelse.* Administrasjonsutgiftene er fordelt likt pr. gudstjeneste innen kommunen. Kirker med stor gudstjenesteandel får dermed høye forvaltningskostnader. For virksomhetsnøkkeltallene (som beregnes pr. handling) spiller dette mindre rolle, men arealnøkkeltallene varierer med kirkens størrelse. Stor aktivitet i en (relativt) liten kirke gir dermed høy kostnad pr. m², mens liten aktivitet i en stor kirke gir lav kostnad. Datamaterialet viser ulike korrelasjoner mellom aktivitet, antall medlemmer i soknet, kirkens størrelse og kostnadsnivå. Noen av de tydeligste trendene er kvantifisert i tabell 9.3.

Driftskostnader. De dominerende driftskostnadene er lønn til driftspersonell (kirketjener og renholder), løpende drift og energikostnader (se figur 8.2). Alle disse kostnadene er på forskjellige måter knyttet til kirkens størrelse og aktivitetsnivå. Den viktigste enkeltfaktoren for totalkostnaden er størrelsen på kirketjener-/renholderressursen. En meget tydelig trend i datamaterialet er at denne ressursen ligger svært nær 2 kirkelige handlinger pr. prosent stilling, uansett om kirken er stor eller liten. Fordi det også er en nær sammenheng mellom antall gudstjenester og antall kirkelige handlinger, gir dette mye av forklaringen på at virksomhetsnøkkeltallene for drift viser mindre spredning enn arealnøkkeltallene.

Høy kirketjener-/renholderressurs gir altså uttrykk for høy aktivitet i kirken. Det henger gjerne sammen med sentral beliggenhet, mye bruk og gjennomgående høy innetemperatur. Dersom også aktiviteten er høy i forhold til kirkens størrelse, eller antall medlemmer i soknet er stort i forhold til kirkens størrelse, er dette indikatorer på høye arealnøkkeltall. Virksomhetsnøkkeltallene påvirkes mer av om kirken brukes mye eller lite. Mange handlinger med mange deltakere gir effektiv utnyttelse av personellet og bygget, og fører til lave nøkkeltall. Noen sammenhenger er kvantifisert i tabell 9.3.

Samlede forvaltnings- og driftskostnader. I gjennomsnitt utgjør lønn til administrasjon 15%, lønn til drift 38 %, og energiutgifter 17% av de samlede forvaltnings- og driftskostnadene. Driftskostnadene utgjør 72% av samlede FD-kostnader. De kirkene som har midlere arealnøkkeltall, er for det meste hovedkirker i mellomstore kommuner (3-5000

innbyggere) eller soknekirker i middels store til noe mindre sokn (400-2000 medlemmer). Kirker i større kommuner (>6-8000 innbyggere) ligger gjennomgående lavere enn kirker i små pga. rimeligere administrasjon. Store kirker med liten aktivitet vil også ha lave arealnøkkeltall, mens kirker som er små i forhold til aktiviteten eller i forhold til antall medlemmer i soknet vil ha høye arealnøkkeltall. Ser vi på virksomhetsnøkkeltallene finner vi at hovedkirkene i mellomstore kommuner og i store sokn tenderer til å ligge på den lavere delen av skalaen. I den andre enden av skalaen ligger litt utkantpregede kirker med dyr administrasjon, få handlinger i forhold til kirkens størrelse og relativt høy kirketjenerandel.

En god tommelfingerregel er medianverdien for FD på kr. 500,- pr. m² BTA. En fjerdedel av kirkene ligger innenfor området kr. 500,- ± 10%, og nærmere halvparten innenfor området kr. 500,- ± 20%. Nesten samme resultat finner vi for tilsvarende intervaller omkring medianverdiene basert på de tre andre måleparameterne.

Tabell 9.3 Kriterier for valg av lavt, middels eller høyt kostnadsnøkkeltall. Kriteriene indikerer trender i datamaterialet, men gir ikke konsekvent riktige verdier. Det alternativet som oppfyller ett eller flere kriterier best, velges. I tilfeller hvor kriteriene er motstridende, må det vurderes hvilke faktorer som er mest framtrepende.

	Lav kostnad pr. enhet	Middels kostnad pr. enhet	Høy kostnad pr. enhet
Arealnøkkeltall (kostnad pr. m² GFL eller pr. m² BTA)			
F	<10% kirkevergestilling pr. 1000 innb. i kommunen <10-15% av kirk.handl. i komm., dvs. små sokn i større komm. >0,5 m ² GFL/BTA pr. medlem i soknet	10-15 % kirkevergestilling pr. 1000 innb. i kommunen 15-50% av kirk. handl. i komm. 0,2-0,4 m ² GFL /BTA pr. medlem i soknet	>15 % kirkevergestilling pr. 1000 innb. i kommunen > 50% av kirk. handl. i komm. <0,1 m ² GFL pr. medl. i soknet
D	<20% ktj./renh. i liten kirke <30% ktj./renh. i stor kirke <0,1 kirk. handl. pr. m ² GFL >0,4 m ² GFL pr. medl. i soknet	20/30-50% kirketj./renholder 0,1-0,2 kirk. handl. pr. m ² GFL 0,2-0,4 m ² GFL pr. medl. i soknet	>50% kirketjener/renholder >0,2 kirk. handl. pr. m ² GFL <0,15 m ² GFL pr. medl. i soknet
FD	Kirke i stor kommune Stor kirke i forh. til antall medl. i soknet Liten andel av kirk. handl. i kom.	Hovedkirke i mindre kommune Soknekirke i midlere/lite bisokn	Hovedkirke i mellomstor komm. Liten kirke i forhold til antall medl. i soknet
Virksomhetsnøkkeltall (kostnad pr. kirkelig handling eller pr. gudstjeneste)			
F	Rimelig administrasjon (stor eller mellomstor kommune) Kirke med høy aktivitet totalt Kirke i minisokn (<250 medl)	Kommune med >3000 innb. Soknekirke i middels stort eller lite sokn med "normal" aktivitet	Liten kommune/dyr administr. Hovedkirke i liten kommune Soknekirke i lite sokn Få handl. i forh. til størrelse
D	Mange handl. i forh. til størrelsen Lav kirketj.dekning pr. handling	Sentrale kirker i mellomstore sokn Utkantkirker med lav k.tj.dekning	Få handl. i forh. til størrelsen Mange handl. pr. medl. i soknet >25% kirketj. i utkantsokn
FD	Hovedkirker i mindre kommuner (3-5000 innb.) eller store sokn Små kirker i større kommuner	Soknekirker med normal størrelse og aktivitet i forhold til antall medlemmer i soknet	Dyr kirkeadministrasjon, få handlinger og/eller lite effektiv drift av kirken

Eksempler på bruk av nøkkeltallene

Nedenfor følger noen eksempler på anvendelse av nøkkeltallene for fire forskjellige kirker. Lav, midlere og høy verdi er valgt ut fra kriteriene i tabell 9.3. "Fasitverdiene" er de registrerte kostnadene i 1999 oppjustert med 7 % til 2002-nivå.

Tabell 9.4 Eksempler på anvendelse av nøkkeltallene og kriteriene for valg av lav, midlere og høy verdi (jfr. figur 9.8 – 9.11 og tabell 9.3). Molde domkirke er fullstendig beregnet med F-, D- og FD-kostnader, mens bare FD-kostnadene er beregnet for kirkene Hjørundfjord, Kornstad og Eikesdal.

	Type nøkkeltall	Beregnet kostnad	"Fasitverdi"	Relativ feil
Molde domkirke	<u>Forvaltningskostnader:</u>			
	Kostnad pr. m ² GFL: Midlere verdi	239.400,-	219.760,-	+ 8,9 %
	Kostnad pr. m ² BTA: Midlere verdi	304.500,-		+ 38,5 %
	Kostnad pr. kirk. handl.: Lav verdi	222.400,-		+ 1,2 %
	Kostnad pr. gudstj.: Lav verdi	204.100,-		- 7,1 %
	<u>Driftskostnader:</u>			
	Kostnad pr. m ² GFL: Midlere verdi	604.800,-	782.790,-	- 22,7 %
	Kostnad pr. m ² BTA: Midlere verdi	761.250,-		- 2,8 %
	Kostnad pr. kirk. handl.: Midlere verdi	750.600,-		- 4,1 %
	Kostnad pr. gudstj.: Midlere verdi	690.800,-		- 11,8 %
	<u>Samlede forvaltn. og driftskostn.:</u>			
	Kostnad pr. m ² GFL: Midlere verdi	831.600,-	1.002.550,-	- 17,1 %
	Kostnad pr. m ² BTA: Midlere verdi	1.087.500,-		+ 8,4 %
	Kostnad pr. kirk. handl.: Midlere verdi	1.056.400,-		+ 5,4 %
Kostnad pr. gudstj.: Midlere verdi	973.400,-	- 2,9 %		
Hjørundfjord kyrkje	<u>Samlede forvaltn. og driftskostn.:</u>			
	Kostnad pr. m ² GFL: Lav verdi	188.600,-	213.720,-	- 11,8 %
	Kostnad pr. m ² BTA: Lav verdi	184.800,-		- 13,5 %
	Kostnad pr. kirk. handl.: Midlere verdi	262.200,-		+ 22,7 %
Kostnad pr. gudstj.: Midlere verdi	279.000,-	+ 31,0 %		
Kornstad kirke	<u>Samlede forvaltn. og driftskostn.:</u>			
	Kostnad pr. m ² GFL: Midlere verdi	207.240,-	187.250,-	+ 10,7 %
	Kostnad pr. m ² BTA: Midlere verdi	199.500,-		+ 6,5 %
	Kostnad pr. kirk. handl.: Midlere verdi	190.000,-		+ 1,5 %
Kostnad pr. gudstj.: Midlere verdi	210.800,-	+ 12,6 %		
Eikesdal kyrkje	<u>Samlede forvaltn. og driftskostn.:</u>			
	Kostnad pr. m ² GFL: Lav verdi	49.610,-	59.930,-	- 17,2 %
	Kostnad pr. m ² BTA: Lav verdi	49.500,-		- 17,4 %
	Kostnad pr. kirk. handl.: Høy verdi	57.000,-		- 4,9 %
Kostnad pr. gudstj.: Høy verdi	78.400,-	+ 30,8 %		

Eksemplene viser at det kan være vanskelig å fastslå hvilken nøkkeltallverdi som er den riktige. Hver kirke er spesiell, og kriteriene kan til dels motsi hverandre. En indikasjon på om det er valgt riktige verdier, er om de forskjellige beregningsmåtene gir noenlunde samme resultat. Vi ser for eksempel ovenfor at forvaltningskostnaden i Molde domkirke beregnet ut fra kostnad pr. m² BTA avviker relativt mye fra de andre verdiene. Årsaken er at bruttoarealet her er uvanlig stort både i forhold til grunnflaten og i forhold til andre kirker. Hadde vi i stedet for midlere verdi valgt lav verdi pr. m² BTA, ville resultatet ligget meget nær det riktige svaret.

9.5 Kombinerte nøkkeltall

De nøkkeltallene som hittil er vurdert, er slik at

$$\text{Kostnad} = \text{Nøkkeltall} \cdot \text{Måleparameter.}$$

Et interessant spørsmål er om disse nøkkeltallene er de beste eller om det kan finnes bedre relasjoner, for eksempel ved å kombinere måleparametere for bygningens størrelse og aktivitet. Under drøftingen av kriterier for valg av nøkkeltall ble det sagt at datamaterialet viser ulike korrelasjoner mellom aktivitet, antall medlemmer i soknet, kirkens størrelse og kostnadsnivå, og i tabell 9.3 er det kvantifisert kostnadsindikatorer for antall handlinger pr. m² areal og areal pr. medlem i soknet. Andre tenkelige kombinasjoner kan være antall handlinger pr. medlem, antall deltakere pr. handling, areal pr. deltaker, kostnader pr. m² pr. deltaker eller kostnader pr. m² pr. handling

I praksis bør ikke kostnadsfunksjonen være for komplisert. Mest brukbare er enkle faktor- eller summetoder av typen

$$\text{Kostnad} = \text{Kombinert nøkkeltall} \cdot \text{Areal} \cdot \text{Aktivitet}$$

eller: $\text{Kostnad} = \text{Arealnøkkeltall} \cdot \text{Areal} + \text{Aktivitetsnøkkeltall} \cdot \text{Aktivitet}$

Disse metodene er brukt til å kjøre noen prøveserier med kombinerte nøkkeltall:

- *Serie 1 Faktormetode:* $\text{Kombinert nøkkeltall}_{\text{FD, GFL, Gudstj.}} = \frac{\text{Kostnad}_{\text{FD}}}{\text{GFL} \cdot \text{Antall gudstj.}}$
- *Serie 2 Faktormetode:* $\text{Kombinert nøkkeltall}_{\text{FD, BTA, Gudstj.}} = \frac{\text{Kostnad}_{\text{FD}}}{\text{BTA} \cdot \text{Antall gudstj.}}$
- *Serie 3 Faktormetode:* $\text{Kombinert nøkkeltall}_{\text{FD, BTA, Kirk. handl.}} = \frac{\text{Kostnad}_{\text{FD}}}{\text{BTA} \cdot \text{Antall kirk. handl.}}$
- *Serie 4 Faktormetode:* $\text{Kombinert nøkkeltall}_{\text{FD, GFL, Deltakere}} = \frac{\text{Kostnad}_{\text{FD}}}{\text{GFL} \cdot \text{Antall deltakere}}$
- *Serie 5 Faktormetode:* $\text{Kombinert nøkkeltall}_{\text{FD, BTA, Medl. i soknet}} = \frac{\text{Kostnad}_{\text{FD}}}{\text{BTA} \cdot \text{Antall medl. i soknet}}$
- *Serie 6 Summetode* der areal og aktivitet er vektet med hver sin halvpart:

$$\text{Arealnøkkeltall}_{\text{FD, BTA}} = \frac{\text{Kostnad}_{\text{FD}}}{2 \cdot \text{BTA}}$$

$$\text{Aktivitetsnøkkeltall}_{\text{FD, Gudstj.}} = \frac{\text{Kostnad}_{\text{FD}}}{2 \cdot \text{Antall gudstj.}}$$

Tabell 9.5 Noen hovedresultater fra de seks prøveseriene med kombinerte nøkkeltall. For serie 1-5 er spredningen i resultater større enn tilsvarende spredning for de fire beste nøkkeltallseriene i tabell 9.2. For serie 6 er nøkkeltallverdiene for areal og aktivitet halvparten av tilsvarende verdier i tabell 9.1 og spredningen den samme som i tabell 9.2.

Kombinerte nøkkeltall	Kr. pr. måleenhet			Spredning		
	Minverdi	Median	Maksverdi	Max Min	90 % kv 10 % kv	3.kvartil 1.kvartil
Serie 1: FD/GFL · Ant. gudstj.	4,74	20,72	113,80	24,03	2,78	1,81
Serie 2: FD/BTA · Ant. gudstj.	2,74	16,76	113,80	41,48	3,26	1,97
Serie 3: FD/BTA · Ant. kirk. handl.	1,55	12,09	56,90	36,72	3,86	2,20
Serie 4: FD/GFL · Ant. deltakere	0,03	0,29	3,64	120,77	6,22	2,81
Serie 5: FD/GFL · Ant. medl. i soknet	0,03	0,52	5,38	178,99	8,75	3,28
Serie 6: Areal: FD/2 · BTA	97	233	742	7,68	2,57	1,59
Aktivitet: FD/2 · Ant. gudstj.	1668	2904	11779	7,06	2,14	1,42

Noen hovedresultater fra de seks prøveseriene er gjengitt i tabell 9.5. Nøkkeltallverdiene alene forteller ikke så mye, men spredningen viser hvor gode disse nøkkeltallene er i forhold til dem som er beregnet tidligere. Det viser seg at spredningstallene for alle de fem første seriene er større enn tilsvarende spredningstall for de fire nøkkeltallene som er anbefalt tidligere, basert bare på grunnflate, bruttoareal, antall gudstjenester og antall kirkelige handlinger. Spredningen for de kombinerte nøkkeltallene ligger mer på linje med det som ble funnet for nøkkeltall basert på antall gudstjenestedeltakere og antall medlemmer i soknet. Den siste serien gir nøkkeltall som er halvparten av de tilsvarende for areal og aktivitet alene, og har samme spredning som disse.

Generelt gir ingen av de fem første seriene bedre resultater enn de nøkkeltallene som tidligere er anbefalt. Bruk av metodene kan likevel avsløre hvilke kirker som er mest effektive når flere faktorer ses i sammenheng. Molde domkirke viser seg for eksempel å komme best ut i kostnad både pr. m² GFL pr. gudstjeneste (serie 1), pr. m² BTA pr. gudstjeneste (serie 2), pr. m² BTA pr. kirkelig handling (serie 3) og pr. m² GFL pr. gudstjenestedeltaker (serie 4). Når det gjelder kostnad pr. m² GFL pr. medlem i soknet (serie 5) blir den bare slått av Bergmo småkirke.

Summetoden som er brukt i serie 6 gir et resultat som tilsvarer middelveidien av resultatene ved bruk av areal- eller aktivitetsnøkkeltall hver for seg. Hvis disse enkeltresultatene treffer på hver sin side av fasitsvaret, blir middelveidien riktigere. Treffer de på samme side, blir middelveidien riktigere enn det ene resultatet, men mer feil enn det andre. Problemet er at vi ikke helt vet hvor de treffer. Metoden har likevel mye for seg, fordi store enkeltfeil i valg av det ene eller det andre nøkkeltallet blir halvert i sluttsvaret.

Ut fra en filosofi om at nøkkeltall skal være enkle å forstå og enkle å bruke, er det ikke noe poeng å bruke kombinerte nøkkeltall som ikke gir gevinst i form av bedre resultater. Likevel kan kombinerte nøkkeltall være nyttige for å få fram spesielle sider ved virksomheten. Ved spesielt usikre beregninger kan summetoden i serie 6 brukes til å redusere risikoen for store feil.

9.6 Nøkkeltall for vedlikehold og utvikling

VU-nøkkeltall beregnet på grunnlag av 66 kirker i 1999

Det ble i 1999 regnskapsført utgifter til vedlikehold og/eller utvikling på 55 av de 66 kirkene. 17 av kirkene (26%) hadde VU-kostnader som var større enn kr. 100.000,-. Til sammen ble det brukt kr. 3.222.811,- til vedlikehold og kr. 1.378.497,- til utvikling. Fordelt på alle de 66 kirkene tilsvarer dette i gjennomsnitt kr. 48.830,- pr. kirke i vedlikehold og kr. 20.886,- i utvikling (jfr. tabell 8.5). Av vedlikeholdskostnadene gikk kr. 481.172,- til løpende vedlikehold (dvs. tilfeldig eller akutt vedlikehold som etter NS 3454 burde vært ført på løpende drift), mens kr. 2.741.639,- gikk til prosjektrettet vedlikehold (forebyggende/planlagt vedlikehold).

Som tidligere nevnt må vedlikeholds- og utviklingskostnadene for den enkelte kirke ses over flere år for å gi et riktig bilde av situasjonen. Derfor gir det ikke samme mening å analysere kvantiler og medianer for V- og U-kostnadene for et enkelt år som det gjorde for F- og D-kostnadene. I stedet vil vi forutsette at datamaterialet til sammen tilsvarer normale V- og U-kostnader, og at vi oppnår representative nøkkeltall ved å fordele disse kostnadene likt over hele bygningsmassens areal. Det kan virke litt sært å operere med virksomhetsnøkkeltall i denne sammenheng, men det er en konsekvens av at vi bruker tilsvarende F- og D-nøkkeltall. Resultatet av nøkkeltallberegningene for 1999 er vist i tabell 9.6.

Tabell 9.6 Nøkkeltall for vedlikehold og utvikling beregnet som gjennomsnitt for 66 kirker i Møre i 1999. Vedlikeholdskostnadene er delt i løpende vedlikehold (diverse tilfeldig eller akutt vedlikehold) og prosjektrettet vedlikehold (planlagt, forebyggende vedlikehold og utskiftninger).

	Kr. pr. m ² GFL	Kr. pr. m ² BTA	Kr. pr. krk. handl.	Kr. pr. gudstj.
Løpende vedlikehold	24	18	128	213
Prosjektrettet vedl.	138	103	730	1215
Sum vedlikehold	163	121	858	1429
Utvikling	70	52	367	611
Sum VU	233	173	1225	2040

VU-nøkkeltall beregnet på grunnlag av 34 kirker 1995-2004

Som en kontroll på om nøkkeltallene ovenfor er representative, kan vi sammenligne dem med kirkevergenes opplysninger om VU-tiltak over en 10-årsperiode. Dette materialet er ikke komplett, men det foreligger et relativt pålitelig datagrunnlag for om lag halvparten av kirkene. Materialet gir oversikt over større tiltak som er gjennomført i perioden 1995-99 eller er planlagt gjennomført i perioden 2000-2004. For å få representative tall har det vært nødvendig å behandle Molde domkirke spesielt. I perioden 2000-2004 er det gjennomført eller planlagt gjennomført spesielt omfattende rehabiliterings- og innredningsarbeider med 20-30 års levetid. VU-kostnadene for Domkirken i denne perioden er derfor halvert i nøkkeltallberegningene.

De resulterende nøkkeltallene er gjengitt i tabell 9.7. Disse tallene omfatter bare spesifiserte prosjekter, og tallene for vedlikehold må derfor sammenlignes med "prosjektrettet vedlikehold" i tabell 9.6. Tallene for utvikling er direkte prosjektrelaterte i begge tilfeller.

Tabell 9.7 Nøkkeltall for vedlikehold og utvikling beregnet som gjennomsnitt for 34 kirker i Møre. Tabellen viser kostnadsnøkkeltall pr. år for gjennomførte tiltak i perioden 1995-99 og planlagte tiltak i perioden 2000-2004, samt midlere nøkkeltall for hele perioden 1995-2004. Kostnadene er ikke priskorrigert til 1999-nivå. For Molde domkirke er bare halvparten av planlagte VU-kostnader tatt med i perioden 2000-04.

		Kr. pr. m ² GFL	Kr. pr. m ² BTA	Kr. pr. krk. handl.	Kr. pr. gudstj.
Utført 1995-99	V	87	66	502	805
	U	19	14	108	174
	VU	106	80	610	979
Planlagt 2000-04	V	216	162	1242	1992
	U	108	81	621	996
	VU	324	243	1863	2988
Gj.snitt 1995-2004	V	151	114	871	1397
	U	63	48	365	585
	VU	214	162	1236	1982

Nøkkeltallene for de 34 kirkene i 1995-99 ligger 30-70% lavere enn for de 66 kirkene i 1999. Det kan tyde på at 1999 var et spesielt godt år for vedlikehold og utvikling. Ser vi derimot på hva som var planlagt gjennomført i 2000-2004, blir bildet motsatt; her ligger verdiene 50-70% høyere enn i 1999. Dette avslører nok noe av nøden i situasjonen: Det har gjennomgående vært bevilget for små VU-midler i tidligere år, men man håper å kunne ta igjen noe av det forsømte i neste periode. Hvorvidt dette virkelig slår til, er en annen sak, men tallene er interessante fordi de antakelig angir et "riktigere" nivå for langsiktig vedlikehold og utvikling enn de løpende, faktiske kostnadene.

Ser vi på nøkkeltallene for hele perioden 1995-2004, finner vi at disse samsvarer godt med tallene for 1999. Det gjelder enten vi ser på V- og U-kostnadene hver for seg eller VU-kostnadene samlet. I praksis er det de siste som er av størst betydning, fordi skillet mellom vedlikehold og utvikling i noen tilfeller kan være uklart.

Forslag til VU-nøkkeltall

Ovenstående vurderinger leder fram til følgende to konklusjoner:

1. VU-kostnadene for 1999 synes å være representative eller litt i overkant av det normale.
2. Nøkkeltallene for langsiktig ("bærekraftig") vedlikehold og utvikling ligger høyere enn 1999-tallene; kanskje mer på nivå med forventningsverdiene for 2000-2004.

På dette grunnlaget kan vi skille mellom "normale" og "langsiktige" VU-nøkkeltall, som vist i figur 9.8. Datamaterialet gir ikke tilstrekkelig grunnlag for å skille mellom høye og lave verdier, og tallene må derfor anvendes på litt større bygningsmasser (flere kirker samlet) eller samme objekt over flere år, for å gi meningsfulle resultater.

Tabell 9.8 Forslag til nøkkeltall for vedlikehold og utvikling av kirker, prisnivå 2002. "Normalt nivå" tilsvarer løpende, registrerte nøkkeltall, mens "langsiktig nivå" tilsvarer antatte nøkkeltall for å sikre et tilfredsstillende tilstandsnivå på lengre sikt. Vedlikeholdskostnadene omfatter både løpende og prosjektrettet vedlikehold.

	Kr. pr. m ² GFL	Kr. pr. m ² BTA	Kr. pr. krk. handl.	Kr. pr. gudstj.
Nøkkeltall for vedlikehold og utvikling – normalt nivå				
V	180	130	900	1500
U	70	60	400	700
VU	250	190	1300	2200
Nøkkeltall for vedlikehold og utvikling – langsiktig ("bærekraftig") nivå				
V	270	200	1500	2500
U	120	90	700	1100
VU	390	290	2200	3600

Vedlikeholdskostnader for kirkene i Oslo

Kirkevergen i Oslo har utarbeidet en oversikt over regnskapsførte vedlikeholdsutgifter for kirkene i Oslo i 1999. Oversikten gjelder mindre, driftsfinansierte tiltak. For 55 kirker ble det til sammen brukt ca. 4 mill. kr. til vedlikehold. Beløpene for den enkelte kirke varierte mellom kr. 2.000,- og nærmere 500.000,-. I tillegg kom større investeringstiltak for vedlikehold og utvikling (beløpene er ikke oppgitt). Kirkelig fellesråd har beregnet at det er behov 400 mill. kr. til oppgradering av kirkene i Oslo, og deretter 8 mill. kr. pr. år til løpende vedlikehold.

Opplysninger om bruttoareal er oppgitt for 43 kirker, slik at det kan beregnes nøkkeltall. På disse kirkene ble det i gjennomsnitt brukt kr. 70,38 pr. m² BTA til vedlikehold.

Til sammenligning brukte Statsbygg samme år kr. 53,- pr. m² til vedlikehold og kr. 49,- pr. m² til større utskiftinger på sine bygg. Statsbyggs målsetting er å kunne bruke ca. kr. 100,- pr. m² til vedlikehold.

9.7 Sammenligning av nøkkeltall

Sammenligning av hovedposter

Vi vil nå foreta en sammenligning – benchmarking – med tall fra følgende nøkkeltallkilder:

- Pastoratsförbundets "Kyrkfakta"
- Databasen til foreningen nøkkeltall for benchmarking (nfb)
- HolteProsjekt – FDV-nøkkelen
- Årskostnader – Bok 1
- DFM-nøgletal (Dansk Facilities Management-nøgletal)

Alle kildene opererer med kostnader pr. m² bruttoareal, bortsett fra Kyrkfakta som bruker kostnader pr. m² bruksareal (BRA). *Kyrkfakta*'s nøkkeltall er basert på 12 større kirker fra

FDVU-nøkkeltall for 66 kirker i Møre i 1999

perioden 1100-1906, og kostnadsfordelingen mellom forvaltning og drift avviker noe fra den norske. Fra *nfb*, *HolteProsjekt* og *Årskostnader* velges bygningstyper som ligger nærmest mulig kirkene i kostnadsmønster og kostnadsnivå. Fra *DFM-nøgletal* foreligger bare hovedtall for alle selveide eiendommer. De utvalgte nøkkeltallene er vist i tabell 9.9.

Tabellen viser at forskjellige kilder opererer med til dels svært sprikende nøkkeltall for samme type bygning. For videregående skoler/skoler varierer for eksempel kostnadstallene fra kr. 185,- pr. m² BTA til kr. 1205,- pr. m², dvs. et forhold på 1:6,5. Pessimistisk sagt skal det godt gjøres å ikke treffe et sted mellom disse verdiene, nærmest uansett hvilken bygningstype det dreier seg om.

Tabell 9.9 Sammenligning av nøkkeltall for kirkene i Møre og Oslo med utvalgte nøkkeltall fra fem ulike nøkkeltallkilder. Bare "Kyrkfakta" har egne nøkkeltall for kirker. Fra de andre kildene er det valgt bygningstyper som ligger nærmest mulig kirkene i kostnadsmønster og kostnadsnivå eller brukt middeltall for alle typer eiendommer.

Kr. pr. m ² BTA	Forvaltning			Drift			Vedlikehold			Utvikl.
	Lav	Midd.	Høy	Lav	Midd.	Høy	Lav	Midd.	Høy	
<u>Kirkene i Møre</u>										
Normalt nivå	100	140	240	210	350	620		130		60
Langsiktig nivå								200		90
<u>Kirkene i Oslo</u> ¹								75		
<u>Kyrkfakta</u> ²	31	68	221	57	189	699	0	25	602	
<u>nfb</u> ³										
Videreg. skole		28			264			59		167
Idrettsbygning		39			423			34		15
Univ. og høysk.		65			348			65		35
Sykehus		31			487			165		101
<u>HolteProsjekt</u> ^{3,4}										
Videreg. skole	26	68	129	357	506	1205	52	95	172	
Idrettshall, håndb.	29	82	146	402	552	753	62	110	196	
Kontor – midtkorr.	26	68	134	379	522	713	55	100	179	
Sykehus - lite	52	108	169	386	523	709	71	129	229	
<u>Årskostnader</u> ⁵										
Kontor – Forretn.				205-310	280-385	355-470	25-40	35-60	55-70	
Skoler				185-290	265-405	375-495	50-65	60-85	80-110	
Helsebygg				255-400	370-545	505-700	35-65	60-115	85-110	
<u>DFM-nøgletal</u> ⁶										
Alle eiend. - eide		59			290			112		

¹ Prisjustert (2002/1999 = 1,07)

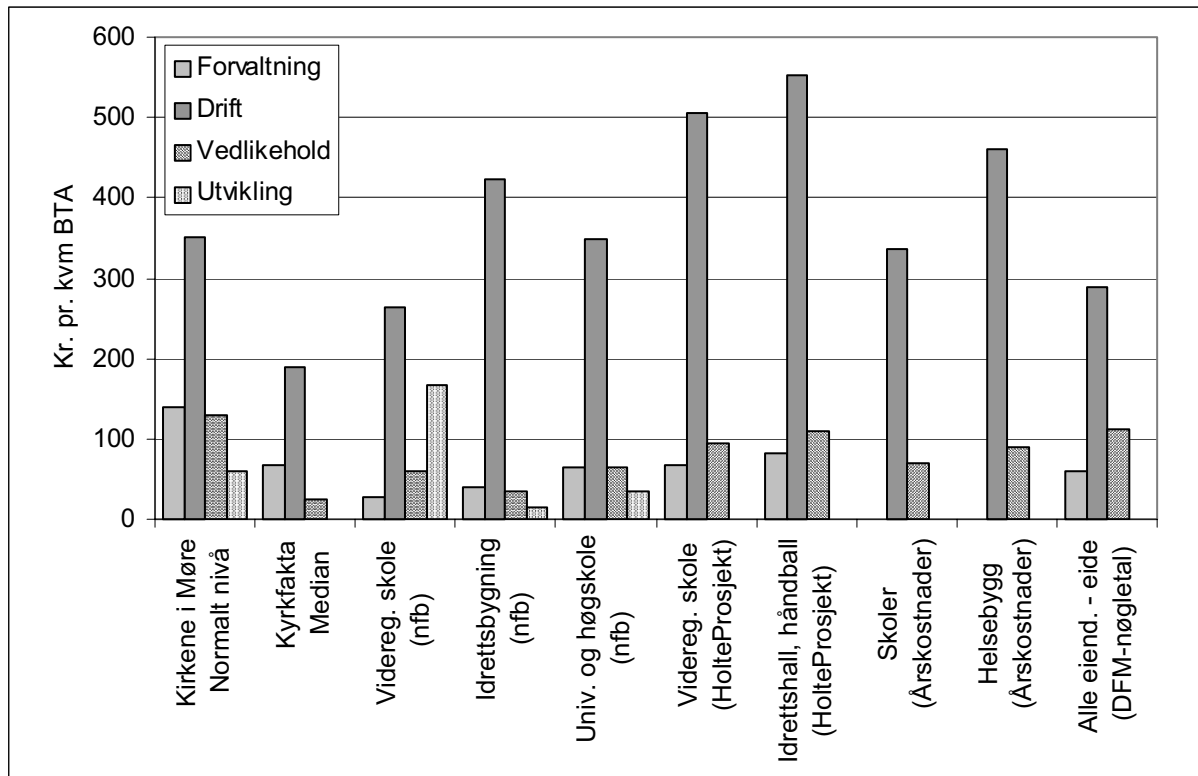
² Arealkorrigert (BRA/BTA = 0,85), kurskorrigert (NOK/SEK₁₉₉₈ = 95) og prisjustert (2002/1998 = 1,098)

³ 2001-tall

⁴ Korrigert for mva. (24%)

⁵ Prisjustert (2002/1993 = 1,208)

⁶ 2001-tall, kurskorrigert (NOK/DDK₂₀₀₁ = 107)

Figur 9-13 Midlere F-, D-, V- og U-nøkkeltall for noen utvalgte bygg sammenlignet med forslag til nøkkeltall for kirkene i Møre, normalt nivå.

Ser vi mer spesifikt på nøkkeltallene for kirker, er det slående at *forvaltningskostnadene* er unormalt høye. Det kan til en viss grad ha sammenheng med måten disse kostnadene beregnes på, men det forteller nok først og fremst at kirkene har mye bygningsmasse pr. m² BTA, og at forvaltningsenhetene er små. *Driftskostnadene* er derimot mer på linje med nfbs universitets- og høgskolebygg og normalnivået for skoler i Årskostnader. Denne likheten er nok litt tilfeldig, fordi kirkene både har et annet rom- og etasjeprogram og et annet bruksmønster enn skolebygg. *Vedlikeholdskostnadene* for kirkene i Møre er omtrent dobbelt så store som for skoler i følge både nfb og Årskostnader. Det skyldes at kirkene både har stor bygningsmasse pr. m² bruttoareal, og at vedlikeholdet er relativt krevende på grunn av eldre konstruksjoner, vanskelig tilgjengelighet og vernehensyn. Det lave tallet for kirkene i Oslo bekrefter en betydelig underbudsjettering i forhold til behovet.

Samlet sett viser kirkene et lignende kostnadsmonster som idrettshaller hos HolteProsjekt. Begge typer bygg har store, åpne arealer og stor takhøyde, hvilket gir stort volum i forhold til bruttoarealet. Både forvaltnings- og vedlikeholdskostnadene pr. m² BTA er relativt høye, men idrettshallen har høyere driftsutgifter, antakelig på grunn av flere driftstimer i gjennomsnitt pr. uke. Sykehus ligger også på samme nivå, men her er driftsforholdene lite sammenlignbare.

I figur 9.13 er midlere kostnadsnøkkeltall for noen av byggene i tabell 9.9 vist grafisk. Figuren viser at særlig forvaltningskostnadene, men også vedlikeholdskostnadene, er høye sammenlignet med andre bygg. Driftskostnadene ligger derimot på et mer normalt nivå. De lave driftskostnadene for svenske kirker skyldes antakelig en skjevhet i utvalget som gjør at medianen blir betydelig lavere enn gjennomsnittet. Den svenske medianverdien ligger på nivå med den norske lavverdien, mens den svenske høyverdien ligger over den tilsvarende norske.

Sammenligning av underposter

Vi vil nå gå et nivå lavere ned og sammenligne nøkkeltall for noen utvalgte underposter. Ettersom idrettsbygg ovenfor så ut til å ha et kostnadsmonster som lignet litt på kirkene, prøver vi en sammenligning med *idrettsbygning* i nfb-databasen og *idrettshall*, *håndball* i HolteProsjekt. Datamaterialet gjør det mulig å dele hovedposten *forvaltning* i underpostene avgifter, forsikring og administrasjon, og hovedpost *drift* i underpostene energi og øvrig drift. Tabell 9.10 viser nøkkeltallene (middelverdiene) for disse underpostene.

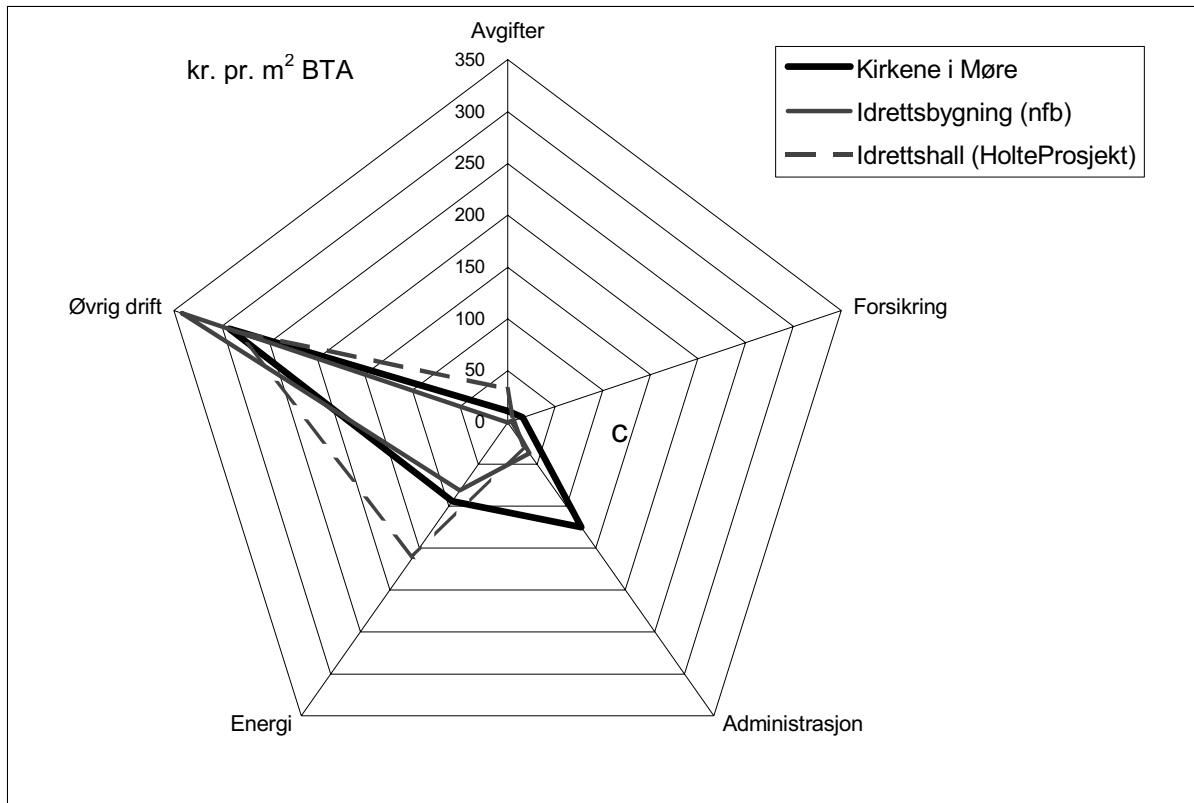
Tabell 9.10 Nøkkeltall for forvaltnings- og driftskostnader på underpostnivå for Kirkene i Møre og to grupper av idrettsbygg.

Kr. pr. m ² BTA	Kirkene i Møre ¹	Idrettsbygg (nfb)	Idrettshall (HolteProsj.)
Avgifter	11	0	32
Forsikring	16	4	6
Administrasjon	125	37	28
Energi	94	81	160
Øvrig drift	292	342	285

¹ Kostnadene er beregnet pr. m² totalt og ikke pr. kirke som ovenfor.

En mye brukt metode innen benchmarking er å framstille utvalgte kostnadsnøkkeltall i et *spiderdiagram*, som vist i figur 9.14. Diagrammet gir et lett tolkbart bilde av kostnads-situasjonen og viser hvilke poster som skiller seg ut og bør vurderes nærmere. Figuren viser tydelig at administrasjonskostnadene for kirker ligger vesentlig høyere enn for idrettsbygg. Som tidligere antydte kan det være flere årsaker til dette: dels at kirkene har lite bruttoareal i forhold til bygningsmassen, dels at forvaltningsenhetene er små og dels at vedlikeholdet (og dermed også den administrative oppfølgingen) er spesielt ressurskrevende. Forskjellige beregningsforutsetninger kan også gi utslag på nøkkeltallene.

Diagrammet viser ellers at *øvrig drift* ligger på nivå med de andre byggene, men fordi dette er den største enkeltposten, er det også den som har størst potensial for effektivisering. For å analysere dette nærmere, kunne posten for eksempel vært delt opp i renhold og løpende drift. På overordnet nivå er disse postene slått sammen i kirke-databasen, men på lavere nivå er det mulig å beregne renholdskostnadene for enkeltobjekter og benchmarke disse mot andre renholdsnøkkeltall (se kapittel 10.2).

Figur 9-14 Spiderdiagram med nøkkeltall for underpostene avgifter, forsikringer, administrasjon, energi og øvrig drift for kirkene i Møre og to serier med idrettsbygg. Diagrammet gir et grafisk bilde av hvilke poster som skiller seg ut og som bør vurderes i en benchmarkingprosess.

9.8 Oppsummering og konklusjon

Vi har i dette kapitlet beregnet FDVU-nøkkeltall for 66 kirker i Møre. Det er beregnet nøkkeltall for forvaltning og drift basert på seks ulike parametere, nemlig grunnflate, bruttoareal, antall kirkelige handlinger, antall gudstjenester, antall gudstjenestedeltakere og antall kirkemedlemmer i soknet. De fire første parametere ga omtrent like gode nøkkeltall, mens de to siste ga signifikant dårligere resultater. Forsøk med å bruke kombinerte nøkkeltall ga ikke bedre resultater enn med de enkle nøkkeltallene. Spesielt viktig var det å konstatere at bruttoarealet som måleparameter ga gode nøkkeltall, fordi det er den vanligste måleenheten i andre nøkkeltallkilder. Dermed er det mulig å sammenligne nøkkeltall fra flere kilder, dvs. drive benchmarking.

På grunnlag av resultatene ovenfor er det utarbeidet forslag til nøkkeltall for forvaltning og drift som kan brukes til budsjettering og kalkulasjon. Tallene er beregnet med lav, middels og høy verdi samsvarende med 10%-kvantil, median og 90%-kvantil, og det er utarbeidet veiledende kriterier for når de ulike verdiene skal brukes.

For vedlikeholds- og utviklingskostnadene er det beregnet gjennomsnittlige ”normale” og ”langsiktige” nøkkeltall for de samme fire måleparameterne som ovenfor. Alle nøkkeltallene er oppdatert til 2002-nivå, avrundet og framlagt som *forslag til FDVU-nøkkeltall*.

Sammenligning med nøkkeltall fra andre kilder viser ”fornuftige” resultater, hvilket indikerer at kirkenøkkeltallene er av tilsvarende art og kvalitet som disse. Resultatene krever etterprøving og justering med flere års regnskapstall, men selve metoden synes å være tilfredsstillende for bruk i et FDVU-verktøy for kirker, slik vi skal se i kapittel 11.

KAPITTEL 10

Andre resultater fra FDVU-undersøkelsen i Møre 2000

10.1 Forsikring 10.2 Renhold 10.3 Energi 10.4 Vedlikeholds- og utviklingstiltak 10.5 Dokumenter
10.6 Tjenesteytingsavtaler 10.7 Noen erfaringer

FDVU-undersøkelsen hadde et bredere sikte enn bare årskostnadsmodellen. I dette kapitlet presenteres noen resultater som gjelder andre sider ved kirkeforvaltningen, og som kan være nyttige i et forvaltningsverktøy. Først går vi nærmere inn på postene forsikring, renhold og energi, deretter typiske vedlikeholds- og utviklingstiltak, og til slutt mer generelle forhold omkring dokumenter, avtaler og forvaltningsordning.

10.1 Forsikring

Forsikringspremie

Databasen inneholder opplysninger om forsikringspremier for alle de 66 kirkene i utvalget i 1999. De fleste tallene er oppgitt direkte pr. kirke, men noen er utledet av kommunetall ved hjelp av fordelingsnøkler. Ett av tallene avviker så sterkt at det må annulleres (kommafeil?). For de øvrige 65 kirkene er det i gjennomsnitt betalt kr. 6.119,- i forsikringspremie for bygning og inventar (fullverdiforsikring). Det utgjør 3,0 % av samlede, gjennomsnittlige forvaltnings- og driftskostnader. HolteProsjekt antyder at forsikring av bygning (ekskl. inventar og utstyr) normalt utgjør ca. 1 % av FDV-kostnadene. Noen hovedtall for kirkene er vist i tabell 10.1.

Forsikringspremien tilsvarer i gjennomsnitt ca. kr. 20,- pr. m² grunnflate, men varierer fra ca. kr. 6,- pr. m² til kr. 47,- pr. m². Fordelt på bruttoarealet blir gjennomsnittsprisen kr. 15,- pr. m², varierende fra ca. kr. 4,- pr. m² til kr. 35,- pr. m². Det er vanskelig å finne klare sammenhenger mellom forsikringspremien og kirkens verdi. Tilsynelatende likeartede kirker kan ligge i hver sin ende av skalaen.

Tabell 10.1 Forsikringsopplysninger for kirkene i Møre 1999. Tallene bygger på registrert verditakst for 37 kirker og registrert premiebeløp for 65 kirker i Møre i 1999.

Måleenhet	Gj.snitt totalt	Gj.snitt pr. kirke	Min-verdi	10 % kvantil	Første kvartil	Median	Tredje kvartil	90 % kvantil	Maks-verdi
Fullverdi av bygning og inventar (37 kirker)									
1000 kr		7.575'	2.084'	3.330'	4.335'	6.171'	9.252'	10.932'	38.326'
Fullverdi av bygning og inventar pr. m² grunnflate/bruttoareal (37 kirker)									
kr/m ² GFL	22.772	22.130	7.796	15.886	17.517	21.269	25.967	31.228	35.794
kr/m ² BTA	16.743	16.875	7.796	12.058	13.532	16.025	20.848	22.472	28.635
Premiebeløp pr. kirke (65 kirker)									
kr.	-	6.119	1.201	2.400	3.060	5.095	8.000	10.839	22.080
Premie pr. m² grunnflate/bruttoareal (65 kirker)									
kr/m ² GFL	20,31	20,52	5,69	9,95	13,12	17,52	26,54	36,74	47,30
kr/m ² BTA	15,17	15,80	4,43	7,80	10,20	13,46	20,56	27,48	34,75
Premie i promille av fullverdi (37 kirker)									
‰	0,88	0,89	0,53	0,58	0,61	0,80	0,91	1,31	2,60

Verdifastsettelse

Opplysninger om premiegrunnlaget foreligger bare for 37 av kirkene. I gjennomsnitt er disse fullverditaksert til 7,6 mill. kr. pr. kirke, varierende fra ca. 2 mill. kr. for de minste (Sekken) til 38 mill. kr. for de største (Domkirken). Disse resultatene kan umiddelbart virke greie, men verdifastsettelsen pr. arealenhet svinger betydelig, fra knapt kr. 8000,- pr. m² BTA i Bergmo til kr. 28.600,- pr. m² BTA i Giske. Middelveien er i underkant av kr. 17.000,- pr. m² BTA. Kirkekonsulenten antyder at kirker som bygges nå koster kr. 12.500,- - 21.000,- pr. m², alt inkludert, unntatt tomt (Kirkekonsulenten informerer nr. 2-1996). Forsikringsverdiene ligger i hovedsak innenfor dette området.

Et resultat av at verdifastsettelsen pr. arealenhet svinger, er at også premieandelen varierer kraftig. Den kan svinge med en faktor på 5, fra 0,53 ‰ til 2,6 ‰. De fleste premiene ligger i området 0,6-0,9 ‰.

Hva kan årsaken være til disse store variasjonene? Det er som nevnt ingen klar sammenheng mellom kirkens verdi og premieandelen. Forklaringen må kanskje heller søkes i administrative forhold knyttet til kommunene og forsikringsselskapene. Svært mange av kirkene har tradisjonelt vært forsikret sammen med den kommunale bygningsmassen, og gjennom tjenesteytingsavtalene er dette forholdet videreført. Kommunene har tidligere vært tilbakeholdne med å bytte forsikringsselskap, og dermed har verken verdifastsettelsen eller forsikringspremien vært gjenstand for regelmessig vurdering. På den annen side førte det store antallet kirkebranner i begynnelsen av 90-årene til at flere selskap satte opp premiene. I de seinere år har kommunene i større grad innhentet tilbud på forsikringer, og dette har medført flere gevinster. Kommunene kan ha oppnådd "mengderabatt" for stor bygningsmasse, rabatt for forhøyd egenandel eller rabatter knyttet til økt bygningsberedskap (brann- og innbrudssalarm, brannslukningsanlegg, fornying av tekniske anlegg). På kirkelig hold er det også framforhandlet gunstige forsikringsavtaler gjennom KNFF.

For 56 av de 66 kirkene er forsikringsselskapet oppgitt. Av disse hadde *if/Storebrand* 6 kirker, *Gjensidige forsikring* 13 kirker og *Kommunal Landspensjonskasse* (KLP) 37 kirker. De to kommunene som brukte Gjensidige, oppga ingen separat takst for hver kirke. For *if/Storebrand* lå premien på 1,20-1,67 ‰ av verditaksten, mens KLP lå betydelig lavere med 0,53-0,95 ‰. Tilbakemeldinger fra kirkevergene tyder på at forsikringspremiene er kraftig oppjustert de siste årene, slik at disse tallene ikke lenger trenger å være representative.

Benchmarking av forsikringskostnader

I tabell 10.2 er forsikringsnøkkeltallene for kirker sammenlignet med tilsvarende nøkkeltall for noen andre bygningstyper i nfb-databasen og HolteProsjekt – FDV-nøkkelen. Det framgår at kirketallene gjennomgående ligger mer enn dobbelt så høyt som tallene for andre bygningstyper. Noe av forskjellen kan forklares med at kirkeforsikringene omfatter både bygning og inventar, mens de andre forsikringene bare gjelder bygning. I kirkene utgjør gjerne bygning og inventar en mer integrert helhet enn i andre typer bygg. Verdivurderingen kan være påvirket av flere forhold: På den ene side kan kirken ha lav teknisk verdi på grunn av få tekniske installasjoner, på den annen side kan spesielle byggeteknikker og konstruksjoner gi kirken en ”antikvarisk merverdi”. Tallene gir ikke tilstrekkelig grunnlag til å fastslå om kirkeforsikringene er generelt dyrere eller billigere enn annen forsikring.

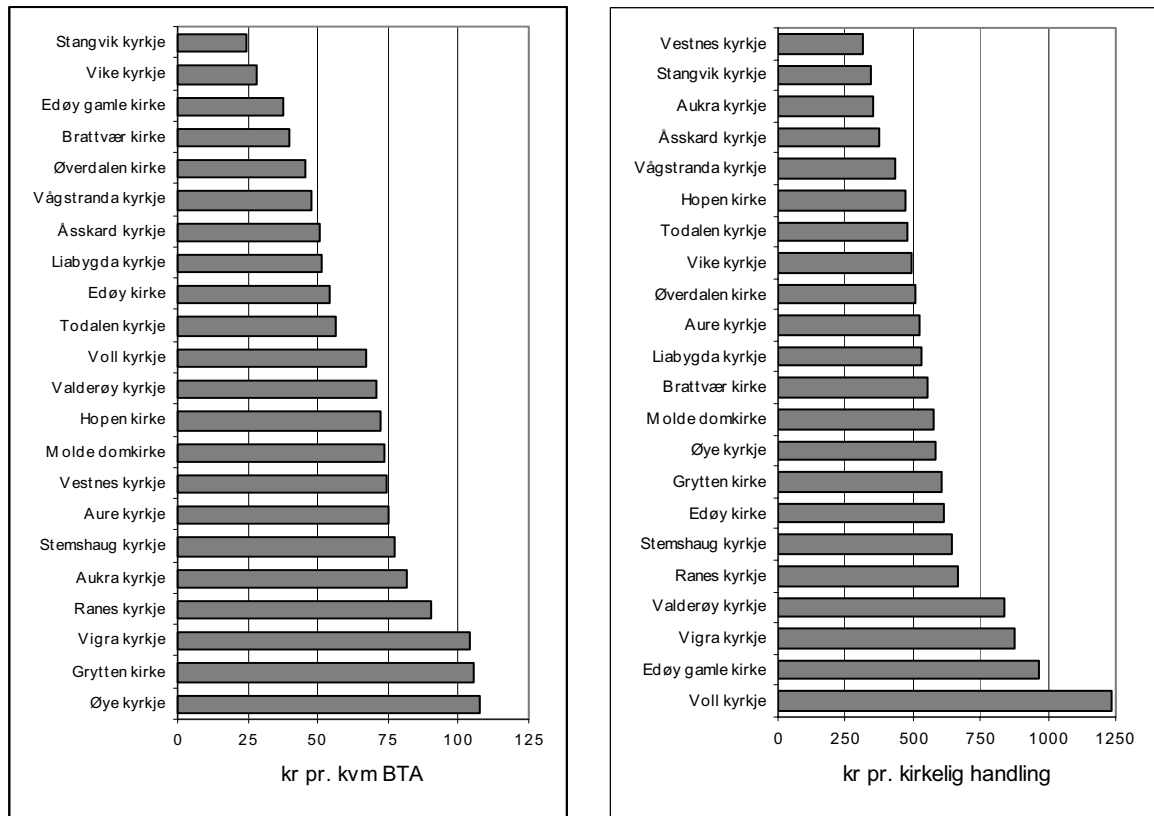
Tabell 10.2 Sammenligning av forsikringskostnader for kirkene i Møre med noen utvalgte bygg fra nfb-databasen og HolteProsjekt. Forsikringene for kirkene omfatter fullverdiforsikring for bygning og inventar, de andre bare for bygning. Kirkeforsikringene er priskorrigert med 7 % fra 1999 til 2002.

Forsikringskostnad i kr. pr. m ² BTA	Lav	Middels	Høy
Kirkene i Møre (2002)	8,35	14,40	29,40
nfb (2001)			
Videregående skole		5,00	
Idrettsbygning		4,00	
Sykehus		7,00	
HolteProsjekt (2001)			
Videregående skole	3,25	5,00	11,20
Idrettshall, håndball	3,75	6,00	10,50
Kontorbygg m/midtkorridor	4,00	7,00	13,00
Sykehus - lite	2,40	4,75	11,00

10.2 Renhold

Renholdskostnader fordelt på areal og aktivitet

Renholdet i kirkene er som oftest en del av kirketjenerens ansvarsområde, men uten at tidsforbruket til renhold er spesielt normert eller spesifisert. I enkelte kirker er det ansatt egen renholder slik at stillingsressursen er kjent, og for noen kirker er kirketjenerens renholds-innsats spesifisert. Til sammen foreligger det relativt pålitelige tall for 22 av de 66 kirkene i Møre. For å regne ut renholdskostnadene, er lønnsutgiftene i disse tilfellene multiplisert med 1,4 for å dekke sosiale utgifter og renholdsmateriell. Ved vurdering av resultatene må det tas

Figur 10-1 Renholdsnøkkeltall for 22 kirker i Møre i 1999. På figuren t.v. er kirkene sortert etter kostnader pr. m² bruttoareal, på figuren t.h. etter kostnader pr. kirkelig handling. De to beregningsmåtene gir helt forskjellig rekkefølge.

hensyn til at 19 av de 22 kirkene har egne renholdere, og at disse er noe rimeligere pr. time enn kirketjenere. Det skyldes både at renholdere lønnes ut fra 37,5 timers arbeidsuke mot kirketjenernes 35,5 t/u, og at renholdere følger en lavere tariff enn kirketjenere. Til sammen kan det utgjøre ca. 25 % lønnsforskjell pr. arbeidstime.

Renholdskostnaden for de 22 kirkene ligger i gjennomsnitt på kr. 67,- pr. m² bruttoareal totalt, men varierer mellom kr. 25,- og kr. 108,-. Lav verdi (10 % kvantil) er kr. 38,-, medianverdi er kr. 69,- og høy verdi (90 % kvantil) er kr. 103,-.

Kirkene blir sjelden vasket helt regelmessig. De fleste oppgir at renholdet skjer ”etter behov” eller ”etter hver gang kirken er i bruk”. Det kan derfor være interessant å se på kostnaden fordelt på antall kirkelige handlinger. En slik beregning viser at gjennomsnittskostnaden pr. handling er kr. 560,-, varierende mellom kr. 313,- og 1232,-. Lav verdi er kr. 357,-, medianverdi er kr. 544,- og høy verdi er kr. 870,-.

Figur 10.1 viser at rekkefølgen av kirker blir helt annerledes når renholdskostnaden fordeles på areal enn når den fordeles på aktivitet. Samvariasjonen kan testes ved korrelasjonsformler eller ved å regne ut kombinerte nøkkeltall som i kapittel 9.5, for eksempel ut fra følgende formel:

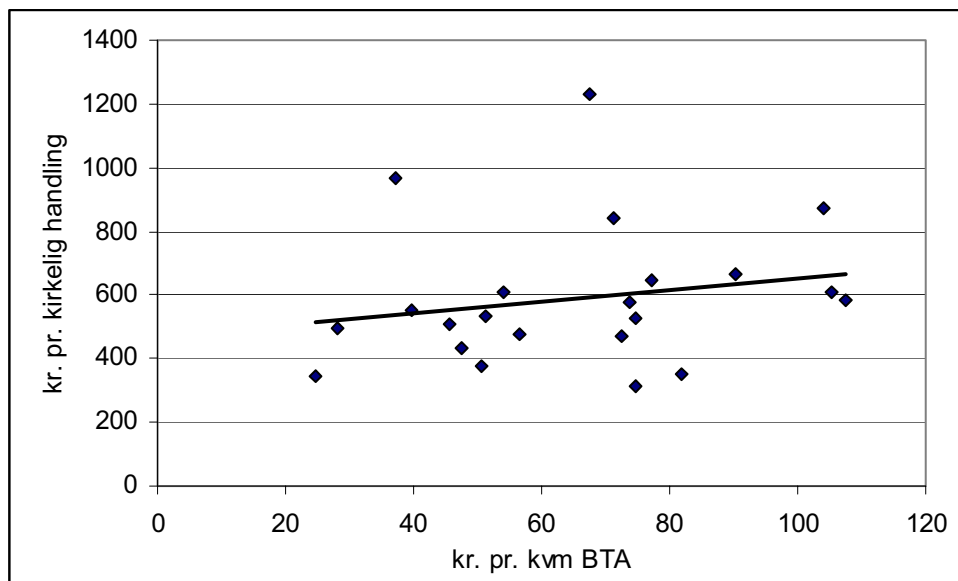
$$\text{Renholdskostnad} = \text{Kombinert nøkkeltall} \cdot \text{Bruttoareal} \cdot \text{Antall kirkelige handlinger}$$

Serien med kombinerte nøkkeltall som da framkommer varierer mellom 0,26 (Domkirken) og 4,67 (Edøy gamle kirke), med en median på 1,66 (Vågstranda, Vigra). Spredningen er betydelig større enn for de enkle nøkkeltallene, og metoden er derfor dårligere egnet til kalkulasjonsformål enn metoden med enkle nøkkeltall. Derimot forteller resultatene hvor kostnadseffektivt renholdet er i forhold til kirkens størrelse og aktivitet. Her utmerker Domkirken seg med dobbelt så stor effektivitet som nr. 2 (Stangvik) og seks ganger så stor effektivitet som mediankirkene. Den høye renholdskostnaden for Edøy gamle kirke skyldes at kirken har mye tilleggsaktivitet i form av turistbesøk som ikke avspeiler seg i statistikken over kirkelige handlinger.

Mangelen på samvariasjon framgår også av figur 10.2. Den lineære trendlinjen har et forløp som kan tilnærmes til følgende enkle kostnadsformel:

$$\text{Renholdskostnad} \approx \frac{500}{\frac{1}{\text{Kirk.handl.}} + \frac{2}{\text{BTA}}}$$

Som figuren viser, gir denne formelen dårlig tilnærming i minst halvparten av tilfellene. Beregninger av hele måleserien viser et gjennomsnittsavvik (gjennomsnittlig feil) på 41 %.

Figur 10-2 Samvariasjonen mellom renholdskostnad pr. m² bruttoareal og pr. kirkelig handling for 22 kirker i Møre i 1999. Punktene er spredt over et stort felt og avviker til dels betydelig fra den lineære trendlinjen.

Nøkkeltall for areal og aktivitet kan også kombineres i en sumformel, slik som i kapittel 9.5. Ved å gi hver parameter halv vekt, kan for eksempel formelen se slik ut:

$$\text{Renholdskostnad} = \frac{1}{2} \cdot \text{Gj.sn.kost}_{\text{BTA}} \cdot \text{BTA} + \frac{1}{2} \cdot \text{Gj.sn.kost}_{\text{Kirk.handl}} \cdot \text{Ant. kirk. handl.}$$

Gjennomsnittsavviket ved bruk av denne formelen er 27 %. Tilsvarende avvik ved bruk av de enkle formlene med bruttoareal og antall kirkelige handlinger er hhv. 41 % og 26 %. I gjennomsnitt gir altså den kombinerte formelen bedre resultater enn den enkle arealformelen,

men litt dårligere resultater enn aktivitetsformelen. Av dette kan vi slutte at bruksfrekvensen (eller antall bruksdager) er den parameteren som har størst betydning for renholdskostnadene.

Benchmarking av renholdskostnader

Det foreligger relativt rikelig med nøkkeltall for renhold av bygninger. Tallene er vanligvis oppgitt pr. m² bruttoareal. Nfb antar at *renholdt areal (REA) = ca. BTA/1,4* hvis ikke annet er oppgitt. HolteProsjekt opererer med at *REA = innvendig bruksareal (BRA) = 85-90 % av BTA*.

I tabell 10.3 er en del nøkkeltall for renhold samlet og sammenlignet. Det umiddelbare inntrykket er at kirkene har mindre enn halvparten så store renholdskostnader som andre typer bygg. Dette må ses i sammenheng med kirkenes betydelig lavere bruksfrekvens og dermed også renholdsfrekvens. I gjennomsnitt hadde de 22 kirkene 57 handlinger hver i 1999. Antall bruksdager kan altså regnes til 57, mens et skolebygg har ca. 200 bruksdager, en idrettsbygning 250-350 bruksdager og en institusjon 365 bruksdager i året. Tar vi middelverdien, koster renholdet kr. 1,30 pr. m² BTA hver gang kirken brukes. Tilsvarende tall for en videregående skole er kr. 0,66-1,20 pr. m² BTA pr. bruksdag, for en idrettsbygning kr. 0,76-0,83 og for et sykehus ca kr. 0,48.

Tabell 10.3 Sammenligning av renholdskostnader for kirkene i Møre med ulike bygg fra andre nøkkeltallkilder. Prisjusteringer og kurskorrigeringer er foretatt som i tabell 9.9. Kirkene i Møre er priskorrigert med 7 % fra 1999 til 2002.

Renholdskostnader i kr. pr. m ² BTA	Lav	Middels	Høy
Kirkene i Møre (2002)	41	74	110
nfb (2001)			
Videregående skole		132	
Idrettsbygning		248	
Univ. og høyskolebygning		198	
Sykehus		177	
HolteProsjekt (2001)			
Videregående skole	143	239	358
Idrettshall, håndball	136	227	340
Kontorbygg m/midtkorridor	122	204	305
Sykehus - lite	102	170	255
Årskostnader (prisjustert til 2002)			
Kontor – Forretning	85-120	110-145	135-180
Skoler	85-135	120-180	170-215
Helsebygg	110-170	155-230	215-280
DFM-nøgletal (2001, kurskorrigert)			
Alle eiendommer - eide		92	

Renholdskostnadene for kirker utgjør 11-25 % av driftsutgiftene, mens de for andre typer bygg kan utgjøre fra 26 % (sykehus) til 58 % (idrettsbygg). Av samlede forvaltnings- og drifts-kostnader utgjør renholdet 8-18 % for kirker mot 22-54 % for andre typer bygg.

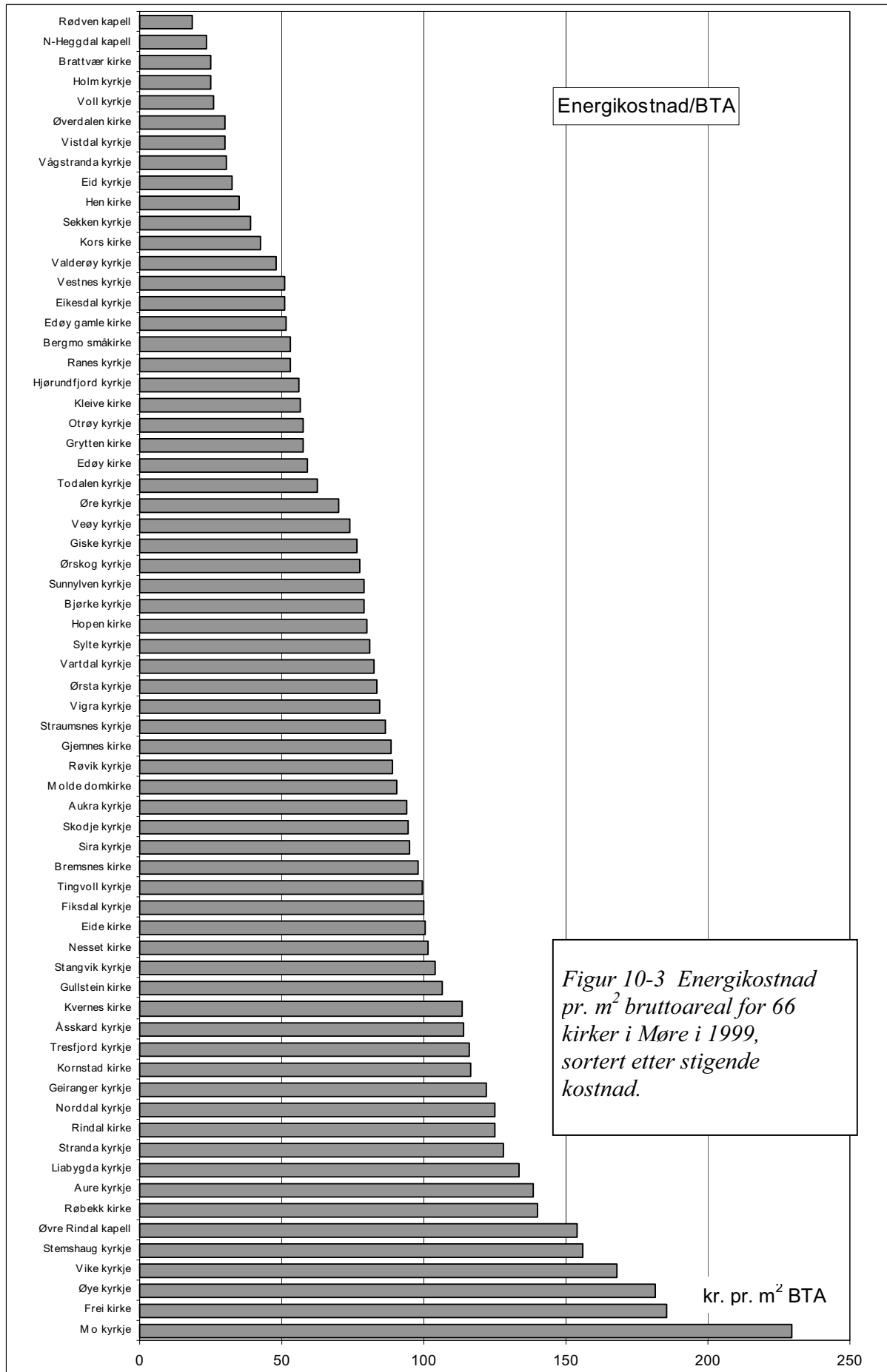
10.3 Energi

Energikostnader

Det foreligger opplysninger om energikostnadene for alle de 66 kirkene i utvalget. Noen karakteristiske energikostnadstall og energinøkkeltall er vist i tabell 10.4. Så langt en kjenner til har alle kirkene elektrisk oppvarming, bortsett fra to: Tingvoll har el-/oljefyrt varmepumpe og Otrøy et eldre, oljefyrt varmluftsanlegg. I gjennomsnitt hadde hver kirke ca. kr. 35.000,- i energiutgifter. Energikostnadene var i gjennomsnitt kr. 88,- pr. m² bruttoareal, og kr. 619,- pr. kirkelig handling. Med en gjennomsnittlig energikostnad på kr. 0,60 pr. kWh tilsvarer dette 147 kWh pr. m² BTA og 1032 kWh pr. kirkelig handling. Energikostnaden pr. m² bruttoareal for alle kirkene er vist i figur 10.3. Nøyaktig halvparten av kirkene har en kostnad mellom kr. 70,- og 130,- pr. m² BTA. Rekkefølgen er ikke veldig mye annerledes om vi ser på kostnadene pr. m² grunnflate, bortsett fra at kirker med flere etasjer (Valderøy, Ørsta og Domkirken) da faller betydelig lengre ned blant de dyrere på lista.

Tabell 10.4 Energikostnader og energinøkkeltall for de 66 kirkene i Møre i 1999.

Måleenhet	Gj.snitt totalt	Gj.snitt pr. kirke	Min-verdi	10 % kvantil	Første kvartil	Median	Tredje kvartil	90 % kvantil	Maks-verdi
Energikostnad pr. kirke									
kr	-	35.233	3.706	7.719	17.284	30.699	46.153	64.735	196.322
Arealnøkkeltall: Energikostnad pr. m² grunnflate/bruttoareal									
kr/m ² GFL	117	113	23	37	69	110	142	188	310
kr/m ² BTA	88	86	19	30	53	83	112	139	229
Virksomhetsnøkkeltall: Energikostnad pr. gudstjeneste/kirkelig handling									
kr/gudstj.	1031	1083	231	441	643	960	1353	1712	3835
kr/ki.handl.	619	689	150	290	416	641	897	1156	2950

El-forbruk

El-forbruket er registrert for 46 av de 66 kirkene, og noen av hovedtallene er gjengitt i tabell 10.5. Gjennomsnittlig el-forbruk pr. kirke var ca. 72.000 kWh. Gjennomsnittlig forbruk fordelt på areal var ca. 210 kWh pr. m² grunnflate eller 150 kWh pr. m² bruttoareal. Forbruket pr. m² BTA er vist i figur 10.4. Fordelt på aktivitet var forbruket ca. 1250 kWh pr. gudstjeneste og 800 kWh pr. kirkelig handling. Ytterverdiene for virksomhetsnøkkeltallene viser større spredning enn arealnøkkeltallene, mens verdiene i midtskiktet har mer lik spredning. Forholdet mellom tredje og første kvartil er grovt regnet 2:1.

”Kyrkfakta” opererer med et lavt, midlere og høyt energiforbruk for de svenske kirkene på hhv. 111, 146 og 446 kWh/m² BTA, som omfatter både el, olje og fjernvarme. El-forbrukstallene for kirkene i Møre er tilsvarende 66, 167 og 261 kWh/m² BTA. Middelverdien for Møre er altså noe høyere, mens ytterverdiene bare er 60 % av de svenske. Det er vanskelig å forklare disse forskjellene uten mer informasjon om byggene.

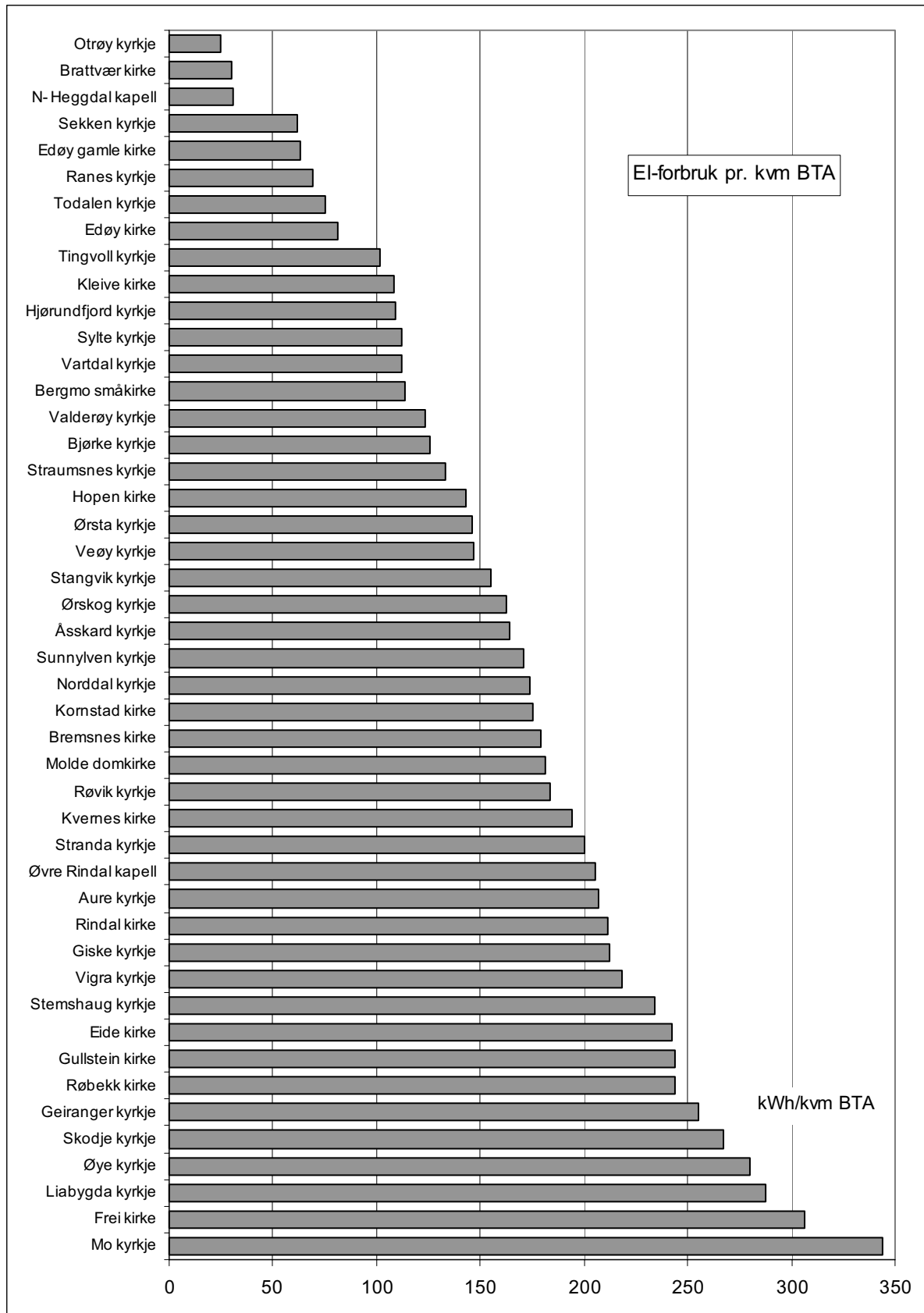
Energistatistikken til Enovas bygningsnettverk omfattet i 2001 bl.a. 21 kirker med et samlet areal på 13.200 m² oppvarmet areal (OPA). Det tilsvarer et gjennomsnittsareal på ca. 630 m² pr. kirke. Gjennomsnittlig registrert energiforbruk var 233 kWh/m² OPA, eller temperaturkorrigert 243 kWh/m² OPA. (Dette forbruket er svært nær totalgjennomsnittet for alle byggene i statistikken.) Forbruket ligger over 40 % høyere enn medianverdien for forbruket pr. m² BTA i Møre. Dette kan både skyldes forskjell på OPA og BTA og forskjell på kirkenes midlere størrelse, alder og aktivitet.

Trondheim kommunes energistatistikk for år 2000 viser at temperaturkorrigert gjennomsnittsforkbruk for kirkene (23 bygg) var 293 kWh/m² BTA. For den enkelte kirke varierte forbruket mellom 110 og 884 kWh/m² BTA, altså med en faktor på 8.

Nederste linje i tabell 10.5 forteller hvordan el-prisene fordeler seg for de 46 kirkene i Møre. Prisene er regnet ut som samlet el-kostnad dividert med samlet el-forbruk, dvs. den ”effektive” prisen som kunden betaler. I gjennomsnitt var el-prisen 60 øre/kWh, varierende fra kr. 0,35 pr. kWh i Skodje til kr. 0,83 pr. kWh på Smøla. Prisene er både avhengig av den generelle strømprisen i området og tariffen. Kirker med effekttariff vil gjennomgående ha dyrere strøm enn kirker med ren forbrukstariff.

Tabell 10.5 El-forbruk, el-forbruksnøkkeltall og el-priser for 46 kirker i Møre i 1999.

Måleenhet	Gj.snitt totalt	Gj.snitt pr. kirke	Min-verdi	10 % kvantil	Første kvartil	Median	Tredje kvartil	90 % kvantil	Maks-verdi
El-forbruk pr. kirke									
kWh	-	71.953	6.491	14.191	41.240	61.100	90.040	123.841	393.726
Arealnøkkeltall: El-forbruk pr. m² grunnflate/bruttoareal									
kWh/m ² GFL	209	219	34	84	138	229	297	351	466
kWh/m ² BTA	154	165	25	66	112	167	212	261	344
Virksomhetsnøkkeltall: El-forbruk pr. gudstjeneste/ kirkelig handling									
kWh/gudstj.	1.747	1.944	165	896	1.258	1.897	2.535	3.258	4.711
kWh/ki.handl.	1.059	1.229	119	480	785	1.238	1.536	2.012	2.998
El-pris (forbrukerpris inkl. avgifter pr. kWh)									
kr/kWh	0,60	0,60	0,35	0,43	0,48	0,60	0,69	0,77	0,83

Figur 10-4 El-forbruket pr. m² bruttoareal for 46 kirker i Møre i 1999. Medianverdien er 167 kWh pr. m², definert av Åsskard og Sunnlyven kyrkjer. Otrøy og Tingvoll har tilleggsenergi fra olje.

Energikostnader for kirker i Oslo

Kirkevergen i Oslo har registrert energikostnader for 42 av de 56 kirkene i Oslo i 1999. Flere forhold er annerledes i Oslo enn i Møre: Oslokirkene har et gjennomsnittlig bruttoareal på 949 m², mot 402 m² i Møre. Dette skyldes at mange av Oslokirkene er bygd i siste halvdel av 1900-tallet, slik at de i større grad er utstyrt med menighetslokaler enn de gjennomgående eldre kirkene i Møre. Bare fire kirker i Oslo er bygd i tømmer eller tre, alle de andre er bygd i stein, mur eller betong. Sittekapasiteten er også større, fordi Oslo i gjennomsnitt har flere innbyggere pr. sokn enn Møre. Statistikken viser at det er 201 kirkelige handlinger pr. sokn i Oslo. Nesten halvparten av dette er begravelser, som i stor grad blir utført i gravkapeller og krematorier utenom kirken. Det blir derfor feil å sammenligne de 201 handlingene i Oslo med Møres gjennomsnitt på 57 handlinger pr. kirke.

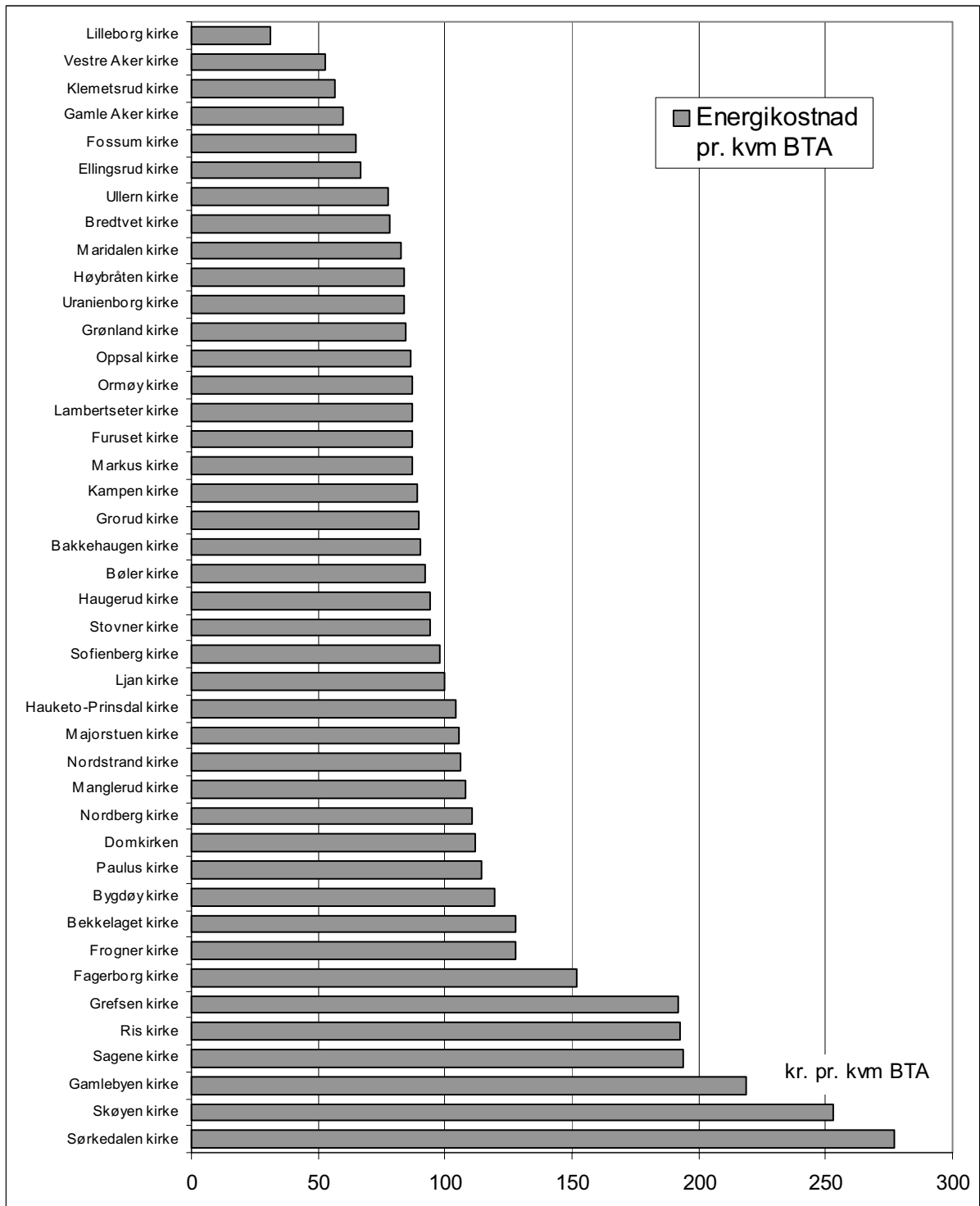
Større kirker fører til at *energikostnaden* pr. kirke i Oslo blir høyere enn i Møre (hhv. kr. 95.600,- og kr. 35.200,-), men *nøkkeltallene* for kirkene er påfallende like. Tabell 10.6 inneholder tilsvarende energikostnadstall for Oslo som tabell 10.4 for Møre. Arealnøkkeltallene viser at gjennomsnittlig energikostnad var kr. 142,- pr. m² grunnflate i Oslo mot kr. 117,- i Møre. Fordelt på bruttoareal blir kostnaden hhv. kr. 108,- og kr 88,-. Gjennomsnittlig energikostnad pr. gudstjeneste er kr. 972,- i Oslo mot kr. 1031,- i Møre. Arealnøkkeltallene for Oslo ligger altså på 81-82 % av tallene for Møre, mens kostnaden pr. gudstjeneste ligger på 94 %. Medianverdien pr. gudstjeneste er nesten den samme, nemlig kr. 971,- i Oslo og kr. 960,- i Møre. Noe av forklaringen på de lavere kostnadene i Oslo er at relativt få begravelser blir utført i kirkene. Dette slår tydelig ut på kostnadene pr. kirkelig handling i soknet (gravferder inkludert), som i Oslo er kr. 476,- og i Møre kr. 619,-.

Figur 10.5 viser energikostnaden pr. m² bruttoareal for alle de 42 oslokirkene. Det er en markert platåverdi omkring kr. 90,- pr. m² BTA. En lignende tendens til platå, men på et høyere kvantilnivå, ser vi også for kirkene i Møre omkring kr. 80-90,- pr. m² BTA.

Utvalget omfatter 75 % av kirkene i Oslo. Et mer komplett tallgrunnlag ville gitt mer nøyaktige resultater, men nøkkeltallene ville antagelig ikke blitt mye forandret. For de 42 kirkene foreligger det også energikostnadstall for 2000. For den enkelte kirke kan disse tallene variere med en faktor på inntil 12 mellom 1999 og 2000, hvilket indikerer at årsavregningen kan avvike betydelig fra årsforbruket. Summen av energikostnader for alle kirkene er 7,5 % høyere i 2000 enn i 1999. Dette er signaler om at nøkkeltall kan variere betydelig avhengig av forutsetningene, og at de må brukes med forsiktighet.

Tabell 10.6 Energikostnader og energinøkkeltall for 42 kirker i Oslo i 1999.

Måleenhet	Gj.snitt totalt	Gj.snitt pr. kirke	Min-verdi	10 % kvantil	Første kvartil	Median	Tredje kvartil	90 % kvantil	Maks-verdi
Energikostnad pr. kirke									
kr	-	95.626	19.181	45.201	58.161	84.496	121.254	156.410	223.655
Arealnøkkeltall: Energikostnad pr. m² grunnflate/bruttoareal									
kr/m ² GFL	142	147	54	78	98	141	188	223	293
kr/m ² BTA	108	110	31	65	84	93	114	192	277
Virksomhetsnøkkeltall: Energikostnad pr. gudstjeneste/kirkelig handling									
kr/gudstj.	972	1024	214	438	674	971	1279	1562	2365
kr/ki.handl.	476	497	152	216	352	475	653	794	925

Figur 10-5 Energikostnad pr. m² bruttoareal for 42 kirker i Oslo i 1999, sortert etter stigende kostnad. Domkirken, som har størst grunnflate og gudstjenesteaktivitet, har energikostnader på kr. 112,- pr. m² BTA. Haugerud og Bøler definerer medianverdien på kr. 93,- pr. m² BTA.

Benchmarking av energikostnader

I tabell 10.7 er energikostnader for kirkene i Møre og i Oslo sammenlignet med energinøkkeltall fra andre nøkkeltallkilder. De svenske kirkene ligger mer enn dobbelt så høyt i kostnad som de norske, dels på grunn av høyere energipris og dels på grunn av høyere forbruk. Ellers viser tabellen at det er påfallende stor forskjell mellom nøkkeltallene til nfb og HolteProsjekt. Dette gjør at også sammenligningen med kirkene blir vanskelig. Middelverdien for kirkene ligger på nivå med nfbs idrettsbygg, men på under halvparten av nivået for HolteProsjekts idrettshall. Jevnt over ligger forbrukstallene for kirkene i nedre skikt av tallene i oversikten.

Tabell 10.7 Sammenligning av energikostnader for kirkene i Møre og i Oslo med ulike bygg fra andre nøkkeltallkilder. Prisjusteringer og kurskorrigeringer er foretatt som i tabell 9.9. Kirkene i Møre og Oslo er priskorrigert med 7 % fra 1999 til 2002.

Energikostnader i kr. pr. m ² BTA	Lav	Middels	Høy
Kirkene i Møre (2002)	32	89	149
Kirkene i Oslo (2002)	70	100	205
Kyrkfakta (2002)	87	212	398
nfb (2001)			
Videregående skole		55	
Idrettsbygning		81	
Univ. og høyskolebygning		30	
Sykehus		102	
HolteProsjekt (2001)			
Videregående skole	130	146	173
Idrettshall, håndball	176	198	235
Kontorbygg m/midtkorridor	158	178	211
Sykehus - lite	168	188	223
Årskostnader (prisjustert til 2002)			
Kontor – Forretning	70-110	95-135	120-155
Skoler	65-95	90-135	120-155
Helsebygg	35-65	60-115	85-110
DFM-nøgletal (2001, kurskorrigert)			
Alle eiendommer – eide; energi+VAR		132	

Energikostnadene utgjør i gjennomsnitt 24 % av driftskostnadene for kirkene i Møre, mot 19-29 % for andre typer bygg (unntatt universitets- og høyskolebygg som hos nfb er nede på 9 %). Av samlede forvaltnings- og driftskostnader bruker kirkene i gjennomsnitt 17 % til energi, mens andre typer bygg ligger på 18-25 % (univ. og høyskolebygg 7 %).

10.4 Vedlikeholds- og utviklingstiltak

FDVU-undersøkelsen inneholdt spørsmål om vedlikeholds- og utviklingstiltak som var utført på kirkene i perioden 1995-99 eller som var planlagt utført i perioden 2000-04. Kirkevergene rapporterte om i alt 137 vedlikeholdstiltak og 101 utviklingstiltak, fordelt på 60 av de 66 kirkene i utvalget (4 av de 6 kirkene uten registrerte tiltak mangler rapportering). Gjennom en rapport fra Multiconsult foreligger det dessuten detaljerte opplysninger om aktuelle vedlikeholdstiltak for 16 kirker i Oslo. Dette materialet forteller hvilke VU-tiltak som er typiske for kirker, og resultatet gir et viktig bidrag til FDVU-verktøyet i kapittel 11.

Kategorisering av VU-tiltak

For å kunne brukes i et verktøy, må VU-tiltakene kategoriseres. Med tanke på budsjettering og regnskap bør kategoriseringen som et minimum være knyttet opp mot kontoplanen i NS 3454. Ut fra de registrerte vedlikeholdstiltakene i Møre, kunne en naturlig struktur se ut omtrent som vist i tabell 10.8.

Tabell 10.8 Eksempel på en fritt tilpasset struktur for kategorisering av vedlikeholdstiltak, med utgangspunkt i registrerte vedlikeholdstiltak for kirker i Møre 1995-2004.

Post i NS 3454	Kategori	Type
41 Planlagt vedlikehold	Innvendig vedlikehold og reparasjon	Golv
		Restaurering av interiør og inventar
		Maling av kirkerom
		Oppussing andre rom
	Utvendig vedlikehold og reparasjon	Fundament/bæresystem
		Maling/fasadereparasjon
Tak og tårn		
42 Utskiftinger	Innvendige utskiftinger	Interiør og inventar
		Tekniske anlegg
	Utvendige utskiftinger	Taktekking, takrenner, kledning
		Tekniske anlegg
47 Utendørs	Vedlikehold av servicebygg	Utvendig og innvendig vedlikehold og reparasjon
	Vedl. av uteanlegg	Veger, plasser og grøntanlegg
	Utendørs utskiftinger	Gjerder
		Tekniske anlegg

I forbindelse med vedlikeholdsplanlegging, budsjettering og anbudsinnhenting er det imidlertid en fordel at strukturen mest mulig følger bygningsdelstabellen (NS 3451) og bygningsfunksjonstabellen (NS 3455), selv om disse ikke er like velegnet for kategorisering av kirkelige VU-tiltak. Følgende problemer er typiske:

1. *Uklart skille mellom vedlikehold og utvikling.* For eksempel kan utskifting av varmeovner vurderes både som et vedlikeholdstiltak (hovedpost 4) og en oppgradering av varmeanlegget (hovedpost 5).

2. *Uklart skille mellom postene.* For eksempel kan utskifting av taktekke både være et planlagt vedlikehold (post 41) og en utskifting (post 42).
3. *Uklart skille mellom bygningsdeler og bygningsfunksjoner.* For eksempel finnes kategorier som *brann/brannslukking*, *brann- og innbruddsalarm* og *lys* i begge standardene. Rullestolramper og toalett for funksjonshemmede er både et bygningsmessig tiltak (NS 3451) og en funksjonsforbedring (NS 3455).
4. *Kategorisering av kombinerte tiltak.* Særlig vedlikehold, men også utvikling av kirkene, utføres ofte i større operasjoner. Innvendig restaurering kan for eksempel omfatte både maling av tak, vegger og fast inventar, golvreparasjon og utskiftninger. Tak- og tårnreparasjoner kan omfatte både bærende konstruksjoner, taktekking og veggkledning, som alle har forskjellige underposter.

Når standardene selv ikke gir tilstrekkelig veiledning om hvordan et tiltak skal kategoriseres, må det plasseres skjønnsmessig der det synes å høre mest hjemme, selv om dette ikke er fullt ut dekkende.

I tabell 10.9 og 10.10 er registrerte VU-tiltak kategorisert i henhold til NS 3454, NS 3451 og NS 3455. På ensifret nivå er bygningsdelstabellen tilpasset ved hjelp av ledige nummer, slik at *administrative tiltak* (planer, utredninger m.v.) er plassert under 1, *sekundære bygg* (servicebygg, uthus) er plassert under 8 og *bygningsfunksjoner* er plassert under 9. Hoveddel 2-6 gjelder altså primærbygget, selve kirken. Det gir følgende hovedstruktur (egendefinerte siffer i kursiv):

- 1 *Eiendom og administrasjon*
- 2 Bygning
- 3 VVS
- 4 Elkraft
- 5 Tele og automatisering
- 6 Andre installasjoner
- 7 Utendørs
- 8 *Sekundære bygg*
- 9 *Bygningsfunksjoner*

Under hoveddel 1 er det definert én underpost: *11 Vedlikeholdsplan*, under hoveddel 6 er det definert to nye underposter: *67 Orgel* og *68 Klokker/ringeanlegg* og under hoveddel 8 er det definert tre nye underposter: *81 Nybygg*, *82 Ombygging/utbygging* og *83 Reparasjon av bygg*. Andre poster kan tilpasses på ledige nummer etter behov. Hoveddel 9 følger bygningsfunksjonstabellen, men slik at postene får et ekstra 9-tall foran seg.

I tabellene nedenfor går inndelingen til og med tosfret nivå (ensifret for bygningsfunksjoner). I de fleste tilfeller er dette nok, men standardene har et nivå til som kan brukes etter behov.

Registrerte vedlikeholdstiltak for kirkene i Møre

Tabell 10.9 gir oversikt over de 137 registrerte vedlikeholdstiltakene for kirkene i Møre, kategorisert som beskrevet ovenfor. Kolonnen lengst til høyre viser hvor stor andel de ulike tiltakstypene utgjør i prosent. De fire største kategoriene er

- maling og reparasjon av yttervegger, vinduer, dører m.m. (35,8 %)
- reparasjon av yttertak og tårn (17,5 %)

Andre resultater fra FDVU-undersøkelsen i Møre 2000

- maling og reparasjon av innvendige vegg- og takflater (13,9 %)
- isolering, reparasjon og overflatebehandling av golv (5,8 %).

Bygningsmessige tiltak dominerer med til sammen 83,9 % av utvalget. El-, tele- og andre installasjoner utgjør 7,3 %, tiltak på sekundære bygg 0,7 % og utendørs tiltak 7,9 %.

Tabell 10.9 Vedlikeholdstiltak som er utført eller planlagt utført på 66 kirker i Møre i perioden 1995-2004. Til sammen 137 registrerte enkelttiltak er systematisert i ulike kategorier med utgangspunkt i NS 3454, NS 3451 og NS 3455. Kolonnen lengst til høyre viser hvor stor andel hver type utgjør av hele utvalget.

Post i NS 3454	Bygn.del/bygn.funksj NS 3451/NS 3455	Underpost	Registrerte tiltak	%
41 Planlagt vedlikehold	1 Eiendom og administrasjon	11 Vedlikeholdsplan	Utarbeide tilstandsrapport	0,7 %
	2 Bygning	21 Grunn og fundamenter	Ny drenering, rep. grunnmur, stabilisering av vegger	2,2 %
		23 Yttervegger	Renovering av yttervegger, vinduer og dører, rep. av puss, utskifting av bordkledning, utvendig maling. Reparasjon, utbedring og utskifting av dører, rekkverk mm	35,8 %
		24 Innervegger (innv. vegg- og takflater)	Nedvask og maling av vegger, vinduer og tak i kirkerommet. Reparasjon og oppussing av sakristier, våpenhus, møterom mm	13,9 %
		25 Dekker	Isolering, tetting, reparasjon, utskifting, lakkering og maling av golv	5,8%
		26 Yttertak (tak og tårn)	Reparasjon og utskifting av taktekke, kjøler og gradrenner, reparasjon av (råte)skader	17,5%
		27 Fast inventar	Restaurering/fornyng av altertavle, liturgiske møbler, inventar og interiør (benker, glassmalerier).	2,9 %
42 Ut-skiftinger	2 Bygning	26 Yttertak	Utskifting av takrenner og taknedløp	4,4 %
		27 Fast inventar	Ny løper, nye tepper	0,7 %
	4 Elkraft	43 Fordeling	Utskifting av el-install. og ledninger	2,2 %
		44 Lys	Nye utelys	0,7 %
		45 Elvarme	Utskifting av varmeovner, varme i golv	2,2 %
	5 Tele og automatiser.	55 Lyd og bilde	Ny teleslynge	0,7 %
	6 Andre install.	64 Sammensatte enheter	Luffukter, motor i varmpumpe	1,5 %
8 Sekundære bygg	83 Reparasjon bygg	Utskifting av dør	0,7 %	
47 Utendørs	7 Utendørs	73 Utendørs VVS	Utskifting og oppgradering av vann- og avløpsanlegg	2,9 %
		74 Utendørs elkraft	Nytt flomlysanlegg	0,7 %
		76 Veier og plasser	Omlegging og utbedring av vegger og plasser. Hellelegging, asfaltering	3,6 %
		77 Park, hage	Skifting av gjerde	0,7 %

Registrerte utviklingstiltak for kirkene i Møre

Tabell 10.10 gir en oversikt over de 101 utviklingstiltakene som ble registrert for kirkene i Møre i perioden 1995-2004. Utviklingstiltakene er gjennomgående lettere å tilpasse til standardene enn vedlikeholdstiltakene var, fordi tiltakene er klarere avgrenset. Spredningen på ulike tiltak er også større og jevnere.

Tabell 10.10 Utviklingstiltak som er utført eller planlagt utført på 66 kirker i Møre i perioden 1995-2004. Til sammen 101 registrerte enkelttiltak er systematisert i ulike kategorier med utgangspunkt i NS 3454, NS 3451 og NS 3455. Kolonnen lengst til høyre viser hvor stor andel hver type utgjør av hele utvalget.

Post i NS 3454	Bygn.del/bygn.funksj NS 3451/NS 3455	Underpost	Tiltak	%	
51 Løpende ombygging	3 VVS	31 Sanitær	Ombygging/innredning av toalett/ FH-toalett	7 %	
	8 Sekundære bygg	81 Nybygg	Nytt redskapshus, garasje, verksted, personalrom	4 %	
		82 Ombygging/utbygg.	Utvide/endre redskapshus, kjølerom	3 %	
	9 Bygningsfunksjoner	91 Rom	Ombygging/tilbygging av sakristi, våpenhus, toalett, dåpsrom, kontor, lager. Innredning av kjeller	5 %	
92 Transport (adkomst)		Rullestolramper, ombygging av dør/trapp/ inngang, tilrettelegging for FH i kirken, ombygging/fornyng/sikring av tårntrapp	17 %		
52 Off. krav og pålegg	3 VVS	31 Sanitær	Dusj og toalett til kirketjener	1 %	
		33 Brannslukking	Brannslangeskap, brannkum	2 %	
	4 Elkraft	44 Lys	Skifting av ledninger i lysekrone	1 %	
53 Oppgradering	2 Bygning	25 Dekker	Isolering av golv, div. enøk-tiltak	4 %	
		27 Fast inventar	Ombygging/fornyng av kirkebenker, stoler, skap, hyller, kjøkkeninnredn.	6 %	
	3 VVS	33 Brannslukking	Sprinkleranlegg	1 %	
	4 Elkraft	41 Generelle anlegg	Lynvernanlegg	2 %	
		43 Fordeling	Utskifting av eltavle, fordelingsanlegg, ledninger	9 %	
		44 Lys	Lysregulering, nødlys	2 %	
		45 Elvarme	Utskifting av varmeanlegg/ovner	8 %	
	5 Tele og automatisering	46 Driftsteknisk	Enøk-kontroll	1 %	
		54 Alarm og signal	54 Alarm og signal	Brann- og innbruddsalarm	7 %
			55 Lyd og bilde	Nytt høytaleranlegg, lydanlegg, teleslynge	6 %
6 Andre installasjoner	67 Orgel	Utvidelse/fornyng av orgel/spillepult	3 %		
	68 Klokker/ringeanlegg	Installasjon av automatisk ringeanlegg	9 %		
57 Utendørs	7 Utendørs	76 Veier og plasser	Asfaltering av p-plass, veglys	2 %	
		77 Park, hage	Heller, bed, mur, gjerde	1 %	

Mens bygningsmessige tiltak dominerte vedlikeholdet, er det bygningsfunksjoner og tekniske installasjoner som preger lista over utviklingstiltak. Tiltak for bedre tilgjengelighet i form av rullestolramper og tilpasning av innganger, dører og trapper utgjør 17 % av utvalget. Dertil kommer innredning av (FH-)toalett med 7 % og tilpasning/bygging av nye rom med 5 %. Generell oppgradering/fornyelse av el-anlegg utgjør 9 % og nye varmeanlegg 8 %. Installasjon av automatisk ringeanlegg er et behov i tiden (9 %). Det samme gjelder brann- og innbruddsalarm (7 %) og nye lydanlegg (6 %). Fornyelse/utvidelse av orgel eller spillepult utgjør 3 % og ombygging/fornyelse av kirkebenker og annet fast inventar 6 %.

I alt utgjør bygningsmessige tiltak på kirkene bare 10 % av utvalget. Bygningsfunksjoner utgjør 22 %, VVS 11 %, og el-, tele- og andre installasjoner 48 %. Tiltak på sekundære bygg utgjør 7 % og utendørs tiltak 3 %.

Kostnader for karakteristiske VU-tiltak

Tabell 10.9 og 10.10 sier ikke noe om omfanget eller kostnaden av de ulike vedlikeholds- og utviklingstiltakene. Databasen er heller ikke komplett på dette området. En del kostnader er likevel registrert, og på dette grunnlaget er det mulig å antyde noen kostnadsrammer for de mest vanlige tiltakene. Et utvalg av slike data er samlet i tabell 10.11. Kostnadsrammene dekker de fleste tilfeller, men kan bli overskredet når det dreier seg om særlig store kirker eller særlig omfattende tiltak. Der det er oppgitt ett enkelt beløp, er det bare én kostnadsfestet registrering av tiltaket i databasen.

Tabell 10.11 Registrerte kostnader for en del karakteristiske vedlikeholds- og utviklingstiltak på kirker i Møre 1995-2004. Kostnadene er inkl. mva.

Vedlikeholdstiltak:	
Utvendig maling og reparasjon av trevegg	kr. 120-260.000,-
Innvendig maling av vegger og himling	kr. 200-600.000,-
Maling/lakking og evt. reparasjon/utbedring av golv	kr. 20-60.000,-
Nytt tregolv	kr. 370.000,-
Reparasjon av tak og tårn, takteking	kr. 60-500.000,-
Utskifting av takrenner og nedløpsrør	kr. 20-190.000,-
Utviklingstiltak:	
Ombygging/fornyelse av kirkebenker	kr. 300-460.000,-
Renovering/utskifting av el-anlegg	kr. 30-200.000,-
Nytt varmeanlegg/nye ovner	kr. 40-250.000,-
Lydanlegg m/teleslynge	kr. 40-50.000,-
Luftfukter	kr. 20-40.000,-
Lynvernanlegg	kr. 130-140.000,-
Flomlys	kr. 20.000,-
Brann- og innbruddsalarm	kr. 75-150.000,-
Automatisk ringeanlegg	kr. 90-160.000,-
Orgel, pr. stemme	kr. 100-160.000,-
Nye sanitæranlegg/FH-toalett	kr. 50-250.000,-
Rullestolrampe/adkomst for FH	kr. 50-500.000,-

Vedlikeholdsfrekvens

Forutsatt at de registrerte vedlikeholdstiltakene er representative, kan vedlikeholdsfrekvensen beregnes ved å ta antall registrerte tiltak av en viss kategori og dele dem likt ut på de 62 kirkene som det er avgitt rapport for (evt. de av kirkene hvor tiltaket er relevant). I tabell 10.12 er dette vist for noen av de mest typiske vedlikeholdstiltakene, og resultatet er sammenlignet med NBIs forslag til vedlikeholdsintervaller.

Tabell 10.12 Registrert vedlikeholdsfrekvens for 62 kirker i Møre sammenlignet med NBIs forslag til vedlikeholdsintervaller.

Vedlikeholdstiltak	Vedlikeholds- frekvens for kirker i Møre	NBIs forslag til vedlikeholds- intervaller ¹
Utvendig maling og reparasjon av trevegger, vinduer, dører (hele eller større deler av kirken)	13-15 år	6-12 år
Reparasjon og maling av betong-/pussfasader	40 år	10-40 år
Innvendig maling av vegger og himling	35-61 år	8-20 år
Maling/lakking og evt. reparasjon/utbedring av golv	78 år	6-20 år
Reparasjon av tak og tårn, taktekking	26-36 år	30-80 år
Utskifting av takrenner og nedløpsrør	78-103 år	25-50 år

1 Kilde: NBI Byggdetaljblad 620.015 Intervaller for drift og vedlikehold

Ved sammenligning av resultatene må en ta hensyn til at NBIs forslag til vedlikeholdsintervaller er basert på andre typer bygg enn kirker. Innvendig slitasje på vegger vil for eksempel være betydelig mer intensiv på en skole enn i en kirke. Utvendige vegger og tak er imidlertid mer sammenlignbare.

Selv om resultatene må benyttes med forsiktighet, viser tabellen at vedlikeholdsfrekvensen for kirkene i Møre ligger helt i yttergrensen av det akseptable, eller overstiger denne. Situasjonen er særlig alvorlig for innvendige vegger, tak og golv og for utskifting av takrenner og nedløp. Situasjonen er noe bedre for vedlikehold av utvendige vegg- og takflater. Initieringen av vedlikeholdstiltak er ganske entydig tilstandsbasert, det vil si at utbedring først blir satt i gang når skadene er åpenbare.

Vedlikeholds- og utviklingstiltak for 16 kirker i Oslo

På oppdrag fra Riksantikvaren har Multiconsult utarbeidet en samlerapport om utførte rehabiliteringsoppdrag for 16 kirker i Oslo i perioden 1992-2002, herunder svenske Margaretakyrkan, kulturkirken Jakob og 14 kirker som forvaltes av kirkevergen i Oslo (Multiconsult 2002). Registrert etter samme system som foran, beskriver rapporten 48 vedlikeholdstiltak og 8 utviklingstiltak. Utfallet kan ikke direkte sammenlignes med resultatene fra Møre, fordi rapporten i hovedsak tar for seg store eller faglig kompliserte rehabiliteringsoppdrag. Rapporten gir likevel et nyttig supplement, og forteller hvilke VU-tiltak som er karakteristiske for typiske bykirker av stein- og tegl. Tiltakene er systematisert i tabell 10.13.

Tabell 10.13 Vedlikeholds- og utviklingstiltak som er beskrevet i Multiconsults rapport om rehabilitering av 16 kirker i Oslo 1992-2002. Utvalget omfatter 48 vedlikeholds- og 8 utviklingstiltak. Kolonnen lengst til høyre viser hvor stor andel hver underpost utgjør av hele utvalget.

Post i NS 3454	Bygn.del/bygn.funksj NS 3451/NS 3455	Underpost	Registrerte tiltak	%
41 Planlagt vedlikehold	2 Bygning	22 Bæresystemer	Utbedring av murte hvelv	1,8 %
		23 Yttervegger	Karbonatisering av betong. Rep. av stein-, tegl-, og pusskader. Rep. av råteskader og kledning. Utbedring av setningsskader (sprekker). Rep. og overflatebehandling av vinduer og dører.	28,6 %
		24 Innervegger (innv. vegg- og takflater)	Rengjøring og maling. Rep. av fukt- og pusskader. Rep. av setningsskader (sprekker).	14,3 %
		25 Dekker	Sliping og lakking av golv. Nye belegg. Rengjøring av fliser. Restaurering av takmalerier	5,4 %
		26 Yttertak (tak og tårn)	Utskifting og reparasjon av taktekking. Utbedring av råteskader og lekkasjer.	14,3 %
		27 Fast inventar	Restaurering av glassmaleri	1,8 %
	4 Elkraft	41 Generelle anlegg	Oppgradering/fornyning av lynvern	3,6 %
6 Andre installasjoner	64 Sammensatte enheter	Nytt varmeanlegg m/fjernvarme	3,6 %	
42 Utskiftinger	2 Bygning	25 Dekker	Nytt tregolv	1,8 %
		26 Yttertak	Nye beslag, takrenner og nedløp	10,7 %
51 Løpende ombygging	9 Bygningsfunksjoner	91 Rom	Oppgradering av kjeller og delvis øvrige rom	1,8 %
53 Oppgradering	2 Bygning	23 Yttervegger	Støydempende vinduer	1,8 %
		25 Dekker	Endring av akustisk himling	1,8 %
	3 VVS	31 Sanitær	Nytt sanitæranlegg	1,8 %
		36 Luftbehandling	Nytt ventilasjonsanlegg	1,8 %
	4 Elkraft	43 Fordeling	Nytt el- og lysanlegg	1,8 %
	5 Tele og automatiser.	54 Alarm og signal	Brannvarslingsanlegg	1,8 %
	6 Andre installasjoner	67 Orgel	Nytt orgel. Resonansvegg	1,8 %

Av vedlikeholdstiltakene utgjør bygningsmessige tiltak 92 % (Multiconsult er primært byggt teknisk rådgiver). De største underpostene er omtrent de samme som i Møre, nemlig

- reparasjon av fasader: stein-, tegl- og pusskader, karbonatisering (33 % av vedlikeholdstiltakene)
- reparasjon av tak og tårn: utskifting og reparasjon av taktekking (kopper, skifer, takstein), utbedring av råteskader og lekkasjer (17 %).
- utskifting av beslag, takrenner og nedløp (13 % av V).
- innvendig rengjøring og maling av vegger og tak, reparasjon av pusskader (17 %).

Utviklingstiltakene er spredt over et større spekter som omfatter både bygningsmessige tiltak, tekniske installasjoner og bygningsfunksjoner, uten at noen enkeltposter skiller seg ut.

Rapporten antyder totale prosjektkostnader fra kr. 50.000,- til kr. 20 mill. pr. kirke, men kostnadene er ikke tilstrekkelig spesifisert til å kunne lage en tilsvarende ”stykkprisliste” som for kirkene i Møre.

10.5 Dokumenter

Den første siden av spørreskjemaet for FDVU-undersøkelsen ble brukt til å registrere hvilke dokumenter som fantes for de enkelte kirkene. Hensikten var primært å kartlegge grunnlaget for bygningsforvaltningen i forhold til offentlige krav og egne behov i organisasjonen. Dette er viktig grunnlagsmateriale i et FDV-system. Tabell 10.14 gir en oversikt over den registrerte FDV-dokumentasjonen for de 66 kirkene i Møre.

Tabell 10.14 Oversikt over FDV-dokumentasjonen for 66 kirker i Møre i 1999.

Dokument	Ja	Merknad/forklaring
Oversikt over utført vedlikehold	65 %	Helt eller delvis. I årsmelding eller annen samlet oversikt
Rullerende vedlikeholdsplan	52 %	I 4-årig handlingsplan/økonomiplan eller vedlikeholdsplan. Gjelder større prosjekt
Tilstandsrapport for kirken	41 %	Generelle rapporter fra årlige tilstandsbeferinger eller konsulentrapporter for spesielle bygn.deler. Flere av planene mangler ajourføring
Byggetegninger	79 %	Bare 24% har komplette tegninger med plan, fasader og snitt. Ingen har digitaliserte tegninger; en har bestilt og noen ønsker. 27 % har behov for bedre tegninger.
Tekniske planer/statiske beregninger	2 %	Bare en kirke oppgis å ha slike data
Situasjonsplan, reguleringsplan	61 %	21 % oppgir å ha reguleringsplan. 40 % har situasjonsplan eller andre detaljkart
Evt. frednings-/bevaringsbestemmelser	5 %	For Molde, Giske og Tingvoll
Inventarliste (Kirkelovens § 18)	85 %	Noen også med foto av inventaret
Brannverndokumenter (dokumenter, tegninger)	80 %	Helt eller delvis i orden
Andre internkontrolldokumenter (HMS)	76 %	I tillegg har 11 % dokumenter under utarbeiding eller innføring
Serviceavtaler	64 %	56 % har avtale om orgelstemming, 29 % om service på alarmanlegg, 9 % om brannvern-utstyr/pulverapparat og 8 % om ringeanlegg
Offentlige pålegg	15 %	Gjelder pålegg fra branntilsyn, el-tilsyn og arbeidstilsyn
Renholdsrutiner/-instrukser	48 %	Nedfelt i kirketjeners instruks eller arbeidsbeskrivelse eller i HMS-systemet
Andre instruks/arbeidsbeskrivelser	76 %	Instrukser eller arbeidsbeskrivelser for kirketjenerne, klokkere, organister og andre ansatte
Driftsinstrukser for vikarer	26 %	Egne vikarinstrukser/arbeidsbeskrivelser eller detaljerte kirketjenerinstrukser

Oversikten viser at sektoren har jobbet mye med brannvern og internkontroll de siste årene, og at disse systemene stort sett er på plass. Det samme gjelder arbeidsinstrukser og serviceavtaler. Arbeidsmiljø, sikkerhet og driftsrutiner synes derfor å være godt ivaretatt. I stor grad kan dette tilskrives kirkelovens vektlegging av god personaladministrasjon. Noe dårligere er situasjonen for vedlikeholdsoppfølging og vedlikeholdsplanlegging. Dårligst ut kommer dokumentgrunlaget for vedlikehold i form av byggetegninger, teknisk dokumentasjon og tilstandsrapporter. Særlig er det mangel på historiske dokumenter som kan fortelle når og hvordan ting er gjort gjennom kirkens levetid. Mye slik informasjon er bevart i kommunale arkiver og Riksantikvarens bygningsarkiv, men kirkevergene har foreløpig gjort seg liten bruk av disse kildene.

10.6 Tjenesteytingsavtaler

22 av de 26 kirkevergene som svarte på FDVU-undersøkelsen, oppga at det var inngått skriftlig tjenesteytingsavtale mellom fellesrådet og kommunen etter kirkelovens § 15. 19 kommuner sendte inn kopi av avtalene. Innholdet varierte, men noen tjenester var gjengangere (se tabell 10.15). Av administrative tjenester oppga 80-90 % at kommunen tok seg av regnskapsføring, revisjon, lønnsutbetaling, personalrutiner, innkjøpavtaler og forsikringer (av ansatte og/eller bygg/eiendeler). 60-70 % hadde avtale om kommunale kontorer/arbeidslokaler og kopiering, mens 40-50 % hadde avtaler om kommunal fakturering, edb-tjenester, telefon, post, bedriftshelsetjeneste og kurs/opplæring. Avtalene kunne videre omfatte bruk av kommunale HMS-tjenester, attføringsordninger, spesialtjenester og utstyr, og det kunne forekomme gjensidige avtaler om bruk av arbeidskraft, omplassering av arbeidstakere og bruk av lokaler. Omfanget av de administrative tjenestene var i stor grad bestemt av tidligere innarbeidede rutiner og praktiske forhold. Kommunestørrelsen så ut til å spille mindre rolle.

Nesten alle fellesrådene – 95 % – hadde avtale om teknisk administrativ bistand fra kommunen, det vil si hjelp til planlegging og gjennomføring av tekniske tiltak. Langt færre kommuner (30-40 %) tok på seg den praktiske oppfølgingen med bygningsvedlikehold og snøbrøyting. (I FDV-undersøkelsen i 1999 svarte 48 % at de hadde tjenesteytingsavtale om vedlikehold.) Det var for øvrig et utbredt samarbeid om kirkegårdsdriften.

Mange av tjenesteytingsavtalene var i virkeligheten blandede avtaler som regulerte alle tjenester mellom kommunen og kirken. Noen av tjenestene var reelle ytelser som skulle bokføres med kalkulatoriske utgifter og inntekter, mens andre var kjøpte tjenester som skulle faktureres og belastes fellesrådets budsjett. I noen tilfeller omfattet avtalen gjensidig hjelp eller bytte av arbeid mellom kommunens driftsavdeling og kirkens driftspersonell.

Kirkevergenes tilbakemeldinger tyder på at de fleste hadde klart å gjennomføre en ryddig prosess med inngåelse av tjenesteytingsavtaler og prising av tjenester. Men på noen områder ble det problemer:

- Mange kommuner vegret seg mot å endre rutiner eller gi fra seg penger dersom fellesrådet ville overta tjenester selv eller bruke eksterne firma til for eksempel regnskapsføring. Prising av tjenestene til kommunal selvkost kunne dessuten gjøre det vanskelig å finansiere alternative løsninger.

Tabell 10.15 Innholdet i tjenesteytingsavtalene for 19 kommuner i Møre og Romsdal i 2000. Tabellen viser de vanligste områdene for tjenesteyting, og hvor stor andel av avtalene som omfatter de ulike tjenestene.

Administrativ tjenesteyting		Tjenesteyting kirker	
Regnskap	79 %	Snøbrøyting	32 %
Fakturering	47 %	Teknisk administrativ bistand	95 %
Revisjon	84 %	Bygningsvedlikehold	42 %
Lønn/personal	89 %		
Kontor/lokaler	68 %	Tjenesteyting kirkegårder	
EDB-tjenester	47 %	Kirkegårdsdrift	47 %
Telefon	42 %	Graving	63 %
Post	37 %	Maskiner og utstyr	37 %
Kopiering	63 %	Verkstedtjenester	11 %
Bedriftshelsetjeneste	42 %		
Kurs/opplæring	47 %		
Innkjøpsavtaler	79 %		
Forsikringer	84 %		

- Kommuneledelsen gjorde ikke alltid jobben med å implementere avtalen nedover i det kommunale systemet. For eksempel var flere tekniske etater positive til å selge tjenester til kirken, inntil de forsto at betalingen var et internt kommunalt anliggende. Uten ekstra midler forsvant også motivasjonen for å oppfylle avtalen.
- Noen kommuner tok ansvar for vedlikehold av kirkelige bygg uten nærmere presisering, eventuelt ”etter den standard som gjelder for kommunale bygg”. Det var gjerne tatt inn en klausul om at arbeidet skulle gjøres i samråd med kirkevergen, men i praksis ble det ofte teknisk etat som bestemte hva som skulle utføres og som prioriterte midler innenfor kommunens felles vedlikeholdsbudsjett.
- Økonomi- og personalavdelingene kunne lett oppfatte tjenesteytingen til kirken som kommunal virksomhet underlagt kommunale regler. Opplæringen av de ansatte var mangelfull, og det var vanskelig å få gjennomslag for kirkelige ordninger og regler når disse avvek fra de kommunale. Det var også tendenser til at merarbeid i administrasjonen ble fakturert på kirken. Det ble rapportert om sammenblanding av kommunal og kirkelig økonomi, og om kommuner som ”trikset” med statstilskudd og kirkelige fond.

10.7 Noen erfaringer

Til slutt i spørreskjemaet ble kirkevergene spurt om en del generelle forhold knyttet til kirkene og administrasjonen av dem. Uttalelser knyttet til erfaringer med den nye kirkeoven er tidligere referert i kapittel 4.9, men for øvrig er svarene springende og vanskelige å kategorisere. Vi avslutter i stedet med noen erfaringer som hovedsakelig er framkommet gjennom direkte samtaler med kirkevergene og besøk i kirkene.

Om kirkelig økonomi og administrasjon

Først noen uttalelser om kirkelig økonomi og administrasjon – uten ytterligere kommentarer:

- Det er dårligere kontakt med kommunen nå enn før.
- Kampen om midlene er hardere.

- Det oppstår konflikter og diskusjoner med kommunen om bruk av statstilskudd, ubrukte midler og fond.
- Reduserte rammer og oppbrukte reserver fører til økonomisk krise
- Generelt vedlikehold blir salderingspost. Situasjonen er noe lettere for investeringer.
- Kommunene oppfyller ikke tjenesteytingsavtalene
- Det er liten vilje til å bruke penger på FDV-systemer. Midlene må spares til de mest presserende tiltakene.
- Strengt krav fra Riksantikvaren fører til handlingslammelse eller sivil ulydighet

”Kjærlighet oppfinnom gjør”

En eldre kirke gir ikke noe godt utgangspunkt for forandringer. Likevel er det mange steder utvist en imponerende oppfinnsomhet for å tilpasse byggene til nye brukerkrav, ofte med uventet godt resultat. Her er et utvalg av gode idéer og kreative løsninger som ble registrert på min rundreise i Møre og Romsdal sommeren 2000:

- Innredning av toalett i trapperom, kryperom, våpenhus og ganger.
- Utgraving av kjeller for å lage møterom, toalett osv.
- Omgjøring av bårerom til møterom, kapell, kunstgalleri.
- Fjerning av benker for å gi plass til leikekrok, bord og stoler, rullestoler osv.
- Stilriktig innpassing av rullestolramper i eldre trapper og inngangspartier.
- Utnytting av våpenhus til kirketorg med bord og stoler.
- Utnytting av tårnrom til museum, kontor, møterom, leikerom etc.
- Felles låsesystem for alle kirkene i kommunen.
- Sentral overvåking og styring av kirkene fra kirkekontoret.

DEL III
(ANVENDELSE)

VERKTØY FOR FDVU
AV KIRKER

KAPITTEL 11

Verktøy for FDVU av kirker

11.1 Formål 11.2 Oppbygging av en FDVU-database for kirker 11.3 Aktuelle FDVU-verktøy for kirker
11.4 Metoder for klassifisering av kirker 11.5 Nøkkeltall for FDVU av kirker 11.6 Aktiv tilstandsanalyse for drifts- og vedlikeholdsplanlegging 11.7 Vedlikeholds- og utviklingstiltak 11.8 Vedlikeholdsnormer
11.9 Systemskisse for et FDVU-system for kirker

11.1 Formål

Formålet med FDVU-verktøy og FDVU-systemer

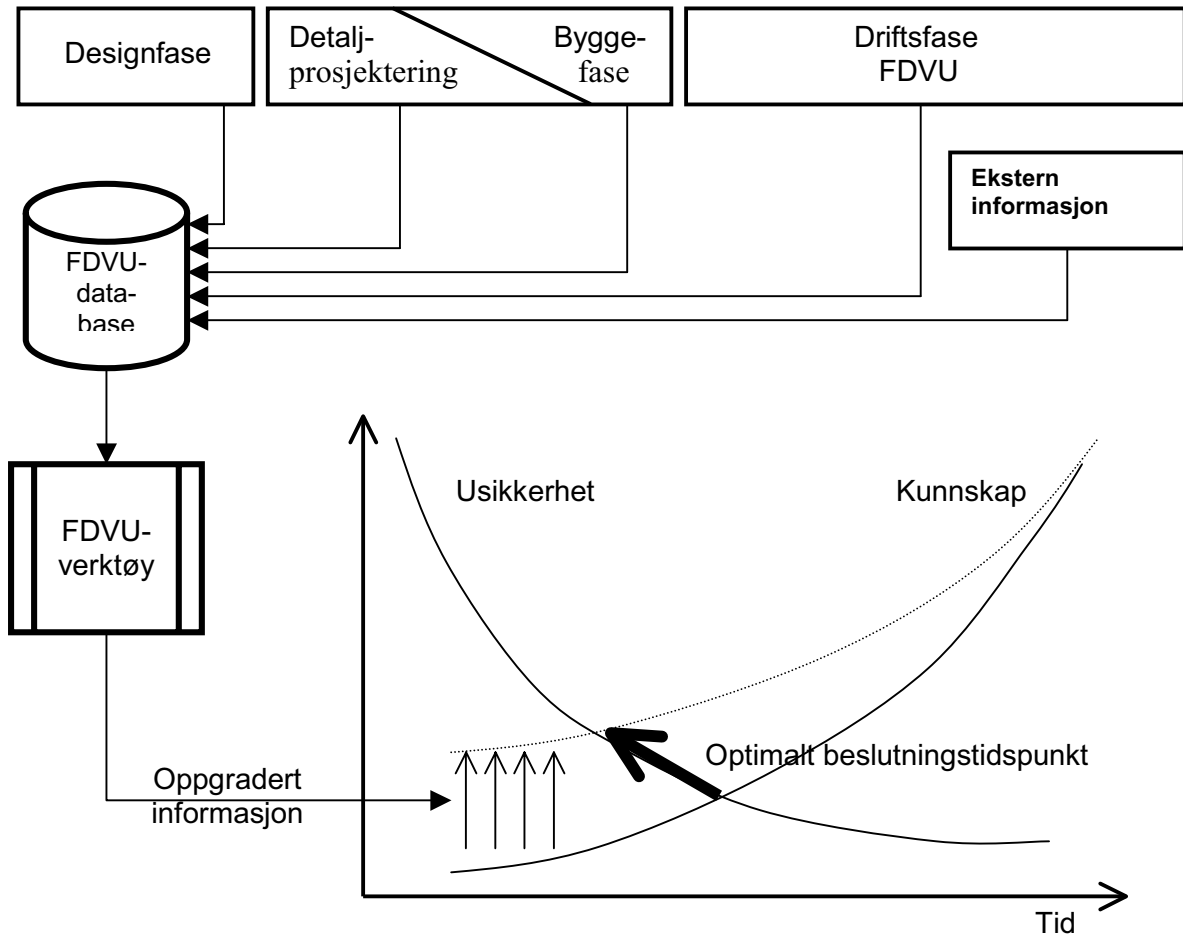
Begrepet *FDVU-verktøy* er ikke definert i noen standard, men brukes i fagmiljøet om metoder, dataprogrammer og andre forhåndsdefinerte prosesser som er spesielt utviklet for å dekke behov innenfor bygningsforvaltningen. Tilstandsanalyser, årskostnadsmetoder og DV-systemer er eksempler på slike verktøy. I noen sammenhenger brukes begrepet også om metoder og redskaper av mer generell art som anvendes i bygningsforvaltningen, slik som regnskapsordninger, virksomhetsplaner, internkontrollsystemer og tegningsarkiver. Når flere slike verktøy settes sammen, snakker vi om et *FDVU-system*, som for eksempel de datasystemene som ble beskrevet i kapittel 2.9.

Hensikten med å bruke ulike FDVU-verktøy eller hele FDVU-systemer, er å oppnå bedre bygningsforvaltning i form av effektivisering, kvalitetsøkning eller bedre styring. Dette er forsøkt illustrert i figur 11.1, som viser en prinsippskisse for oppbygging og anvendelse av et FDVU-system. Gjennom å samle data planmessig gjennom hele byggets livssyklus og eventuelt supplere disse med eksterne data, bygges det opp et kunnskapsgrunnlag – en database. Fra denne basen kan det hentes inndata til forskjellige FDVU-verktøy. Dataene må som regel kompletteres med egne registreringer, undersøkelser eller annen formålsbestemt datafangst. Gjennom bruk av FDVU-verktøyet genereres utdata som er ”foredlet”, det vil si at de har en høyere informasjonskvalitet enn de hadde i utgangspunktet. Dette kan øke kunnskapsnivået i en tidlig fase av et prosjekt, redusere usikkerheten og skape bedre beslutningsgrunnlag. Figuren viser hvordan det optimale beslutningstidspunktet (skjæringspunktet mellom nødvendig kunnskap og akseptabel usikkerhet) blir framskyndet i tid, samtidig som kunnskapsnivået ved beslutningstidspunktet øker.

Formålet med et FDVU-system for kirker

I prosjektbeskrivelsen er formålet formulert på denne måten:

”Formålet med prosjektet er å kunne dokumentere kirkenes økonomiske, arkitektoniske, tekniske og bruksmessige verdier, og å utvikle metoder for å ivareta disse verdiene på lang sikt. Gjennom prosjektet ønsker en å få fram forskningsbasert

Figur 11-1 Prinsippskisse for oppbygging og anvendelse av et FDVU-system. Utvalgt informasjon fra alle byggets livsfaser samt annen informasjon samles i en database (øverst). Dataene brukes som inndata i ulike FDVU-verktøy. Diagrammet (nede t.h.) illustrerer at utdataene har en oppgradert informasjonsverdi som øker kunnskapsnivået i en tidlig fase av et prosjekt. På den måten kan det optimale beslutningstidspunktet framskyndes i tid samtidig som beslutningene treffes på et sikrere grunnlag. Kilde: Svein Bjørberg/George K. I. Ang, Nederland.

kunnskap som kan systematiseres med tanke på å finne typiske FDV-parametere for kirker med ulik alder, materiale, størrelse, bruk osv. Hensikten er å utvikle en systematikk for bedre forvaltning av byggene, bygd på moderne FDV-teknikker.”

I dette ligger en todelt utfordring, nemlig (1) å dokumentere byggene og (2) å utvikle metoder for å ivareta verdiene på lang sikt. Spørsmål som knytter seg til dette er: Hvordan skal kirkene dokumenteres, hva skal dokumenteres og hvilke metoder er mest aktuelle for kirker? Det finnes ikke noe fasitsvar på disse spørsmålene, men på grunnlag av informasjonen fra avhandlingens del I og II er det mulig å skissere noen retningslinjer og peke på forslag til løsninger.

11.2 Oppbygging av en FDVU-database for kirker

Svaret på *hvordan* kirkene skal dokumenteres er implisitt gitt i figur 11.1: Det må etableres en database med utvalgte opplysninger fra byggets ulike livsfaser, eventuelt supplert med eksterne data. Avhengig av formål og ambisjonsnivå kan basen ha forskjellig oppbygging: Den kan være manuell eller databasert, omfatte bare kirker eller også andre offentlige bygg, og den kan være lokal for en enkelt kommune eller være regional/nasjonal. Hva som er den riktige løsningen er både et spørsmål om hvilket tidsperspektiv og hvilket nivå saken vurderes ut fra.

Etablering av en nasjonal kunnskapsportal for kirkelig sektor ("Kirkeportalen")

Den norske kirke er inne i en avklaringsprosess om sitt framtidige forhold til staten. Uansett utfallet av denne prosessen synes det å være både politisk og kirkelig enighet om at kirken kommer til å få en mer uavhengig stilling i framtiden. For bygningsforvaltningen kan det bety at kirken i mindre grad enn i dag kan regne med å støtte seg til den kommunale bygningskompetansen, og i større grad må bygge opp sin egen kompetanse. På denne bakgrunn er det i prosjektbeskrivelsen uttrykt en målsetting om å etablere en felles database for norske kirker som kan brukes av alle som er involvert i kirkeforvaltningen både på nasjonalt, regionalt og lokalt nivå.

Før vi ser nærmere på utformingen av en slik database, må vi orientere oss litt i det landskapet av nasjonale statistikker og registre som allerede er etablert, og som kirkebasen vil støtte seg på. I stedet for å bygge opp overlappende systemer, må det være et mål å få de ulike datakildene til å utfylle hverandre og samvirke på en effektiv måte. Dermed vil også et større faglig nettverk bli involvert, samtidig som hver aktør får arbeide med sitt spesialfelt innenfor klart definerte rammer.

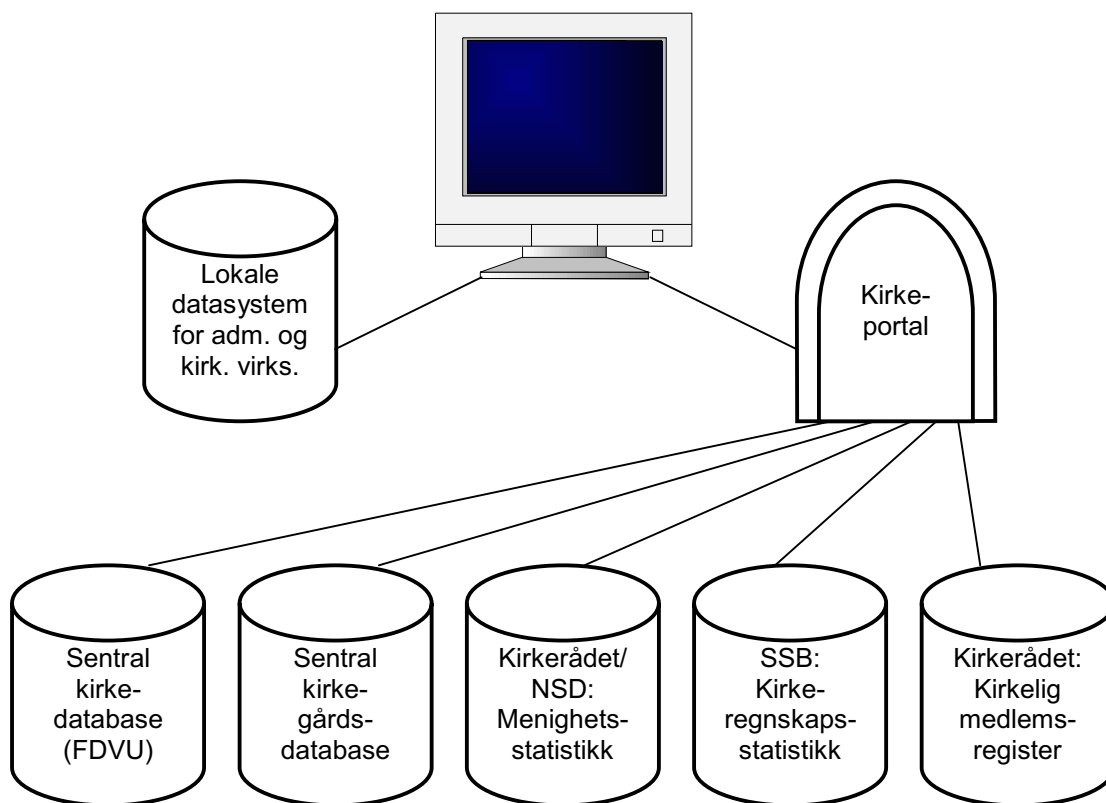
I kapittel 5.4 ble det omtalt tre kirkelige statistikker som har relevans for kirkeforvaltningen:

1. *Kirkelig årsstatistikk* fra Kirkerådet/NSD
2. *Kirkeregnskapsstatistikk* fra Statistisk Sentralbyrå
3. *Kirkelig medlemsregister* fra Kirkerådet/Duplo Data.

Som en felles innfallspurt til disse og eventuelle andre nasjonale kunnskapsressurser, kan det være formålstjenlig å etablere en egen internettbasert "kirkeportal" hvor fellesråd og andre forvaltningsorganer kan finne all tilgjengelig informasjon på ett nettsted, og på en enkel måte kan hente ut og kombinere data til bruk i sin forvaltning. Figur 11.2 viser prinsippet for en slik portal, som for eksempel kan integreres i Kirkerådets nettjenester. I tillegg til de tre ovennevnte databasene, er det her også vist en FDVU-database for kirkeforvaltning og en eventuell framtidig database for kirkegårdsforvaltning.

Etablering av en sentral FDVU-database for kirker ("Kirkebasen")

Hvilket innhold og funksjon får en kirkebase som vist i modellen ovenfor? Enkelt sagt bør den inneholde all tilgjengelig informasjon som er relevant for kirkeforvaltningen, og som ikke er dekt i noen av de andre databasene. Datautvekslingen mot disse må på sin side være så integrert at oppdaterte data kan hentes inn fortløpende etter behov. Basen kan ha ulike graderinger, slik at enkelte deler er åpne for allmennheten, noen for nasjonale og regionale forvaltningsmyndigheter og noen bare for den enkelte forvalter. Til databasen kan det knyttes forskjellige FDVU-verktøy samt lenker til eksterne kunnskapsdatabaser.

Figur 11-2 Prinsipp for en tenkt internetbasert kirkeportal som gir tilgang til sentrale databaser med kirkelig informasjon. NSD og SSBs databaser er delvis åpne, mens Kirkerådets medlemsregister krever spesiell adgang. Til venstre er det vist to databaser for hhv. kirke- og kirkegårdsforvaltning. Kirkedatabasen inneholder FDVU-data om kirkene (se figur 11.3). Til denne er det knyttet forskjellige FDVU-verktøy og lenker til andre kunnskapsdatabaser (se systemoversikt i figur 11.7). Kirkeportalen virker som en ressursstasjon for de lokale datasytemene for administrasjon og kirkelig virksomhet.

Det formelle driftsansvaret bør ligge hos en sentral, kirkelig aktør (Kirkedepartementet eller Kirkerådet), mens innlegging og oppdatering av data kan foretas av kildeansvarlige faginstanser som kirkekonsulenten, Kirkerådet, Riksantikvaren og de enkelte fellestråd.

I kapittel 8.2 ble strukturen og innholdet i Access-databasen som ble etablert for kirkene i Møre beskrevet. Tabell 8.3 viser hvilke skjema og felt/opplysninger basen inneholder. En nasjonal kirke-database kan bygges opp på lignende måte, men i tillegg må den inneholde byggetegninger, foto, dokumenter og FDVU-verktøy.

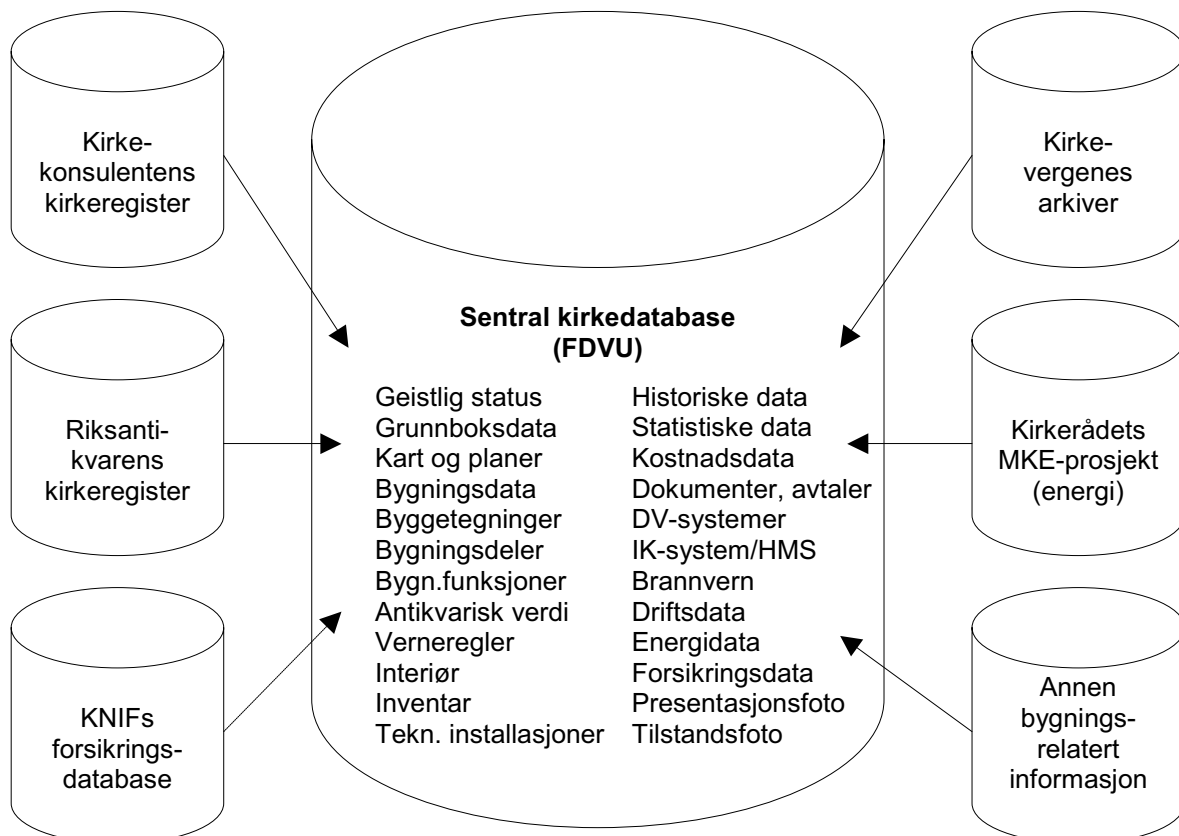
Slike FDVU-systemer finnes det allerede mange av på markedet, og det er ikke behov for å utvikle egne for kirker (jfr. kapittel 2.9). I stedet bør berørte forvaltningsorganer sammen med profesjonelle systemutviklere gå sammen om å beskrive et ønsket system, og deretter finne og tilpasse et egnet produkt.

I vårt prosjekt er ambisjonen begrenset til å utvikle en plattform for arbeidet ved å skissere noen hovedlinjer for strukturering av databasen, vurdere noen aktuelle verktøy og presentere en forenklet systemskisse.

Nærmere om innholdet i kirke databasen

Vi går tilbake til spørsmålet: *Hva skal dokumenteres i kirke databasen?* Ser vi på de kommersielle FDVU-systemene som er i markedet, finner vi at det har utviklet seg en relativt fast praksis for hva slike systemer inneholder og hvilke funksjoner de dekker. Av kapittel 2.9 framgikk det at de fleste er modulbaserte, slik at funksjonene kan tilpasses til ulike bygningsforvalteres behov. Som et minimum har alle systemene en kjerne – en grunnenhet – som dekker de bygningstekniske sidene ved bygningsmassen. Til denne kan det knyttes moduler for utleie, energi, renhold, internkontroll osv.

Et annet utgangspunkt kan være: *Hva finnes av relevant materiale for en kirke database?* Dette er illustrert i figur 11.3. De to mest sentrale kildene er kirkekonsulentens og Riksantikvarens kirke registre, som ble presentert i kapittel 5.3. Disse registrene inneholder – dels originalt og dels overlappende – de mest grunnleggende, statiske bygningsopplysningene både om eksisterende og tidligere eksisterende kirker i Norge. Det viktigste supplementet til disse kildene må komme fra kirkevergene selv, i form av byggetegninger, kart og planer, dokumenter og driftsdata. Videre er det ønskelig å få med data fra Kirkerådets kirkeoppvarmingsprosjekt (MKE) og KNIFs forsikringsdatabase. Annen bygningsrelatert informasjon kan finnes i kommunale arkiver, historiske skrifter, kirkeleksikon m.v. I noen grad kan kirke databasen selv fungere som en portal inn mot underliggende kilder.

Figur 11-3 Oppbyggingen av en sentral kirke database for FDVU. Basen bør modulareres slik at de kildeansvarlige selv kan legge inn og ajourholde sine bidrag i databasen, og stå faglig ansvarlig for disse.

For å unngå strid om kompetanse og opphavsrettigheter vil det antakelig være en fordel om de kildeansvarlige selv kan legge inn og ajourholde sine data, og stå faglig ansvarlig for dem. På den måten kan faginstansene fritt videreutvikle sine databaser og sikre sin uavhengighet, som for eksempel Riksantikvaren i forhold til kirkelige myndigheter.

Gjennom søkeprogram og rapportgeneratorer i programmet vil det være mulig å hente inn all tilgjengelig informasjon om en kirke. Videre kan det tas ut rapporter og oversikter om alle kirkene i en kommune eller et bispedømme, og lister sortert etter ulike kriterier som materiale, byggeår, arkitekt osv.

Erfaringene fra FDVU-undersøkelsen i Møre viser at det stort sett er mulig å framskaffe all ønskelig informasjon til en FDVU-database. Noe av jobben er allerede gjort av Riksantikvaren og kirkekonsulenten, mens resten kan framskaffes med en rimelig grad av interesse og arbeidsinnsats fra bl.a. kirkevergene.

Opplysningsvesenets fond har allerede et FDVU-system i drift for de statlige prestegårdene. Hvorvidt dette bør integreres i "kirkeportalen" er et spørsmål om framtidig organisering av kirkens eiendomsdrift, men erfaringene med oppbygging og drift av dette systemet bør utnyttes i utviklingen i en kirkelig FDVU-database. Ved å gjennomføre et pilotprosjekt for et mindre geografisk område, gjerne et bispedømme, kan opplegget for kirkedatabasen tilpasses og videreutvikles til et ferdig produkt.

Samtidig arbeider Riksantikvaren med å opprette et nasjonalt register for fredete bygninger og anlegg, bygd på den såkalte "Opplandsmodellen" (jfr. NOU 2002:1, s. 196). Arbeidet med Kirkedatabasen bør koordineres med dette slik at ressursene kan utnyttes mest mulig effektivt.

11.3 Aktuelle FDVU-verktøy for kirker

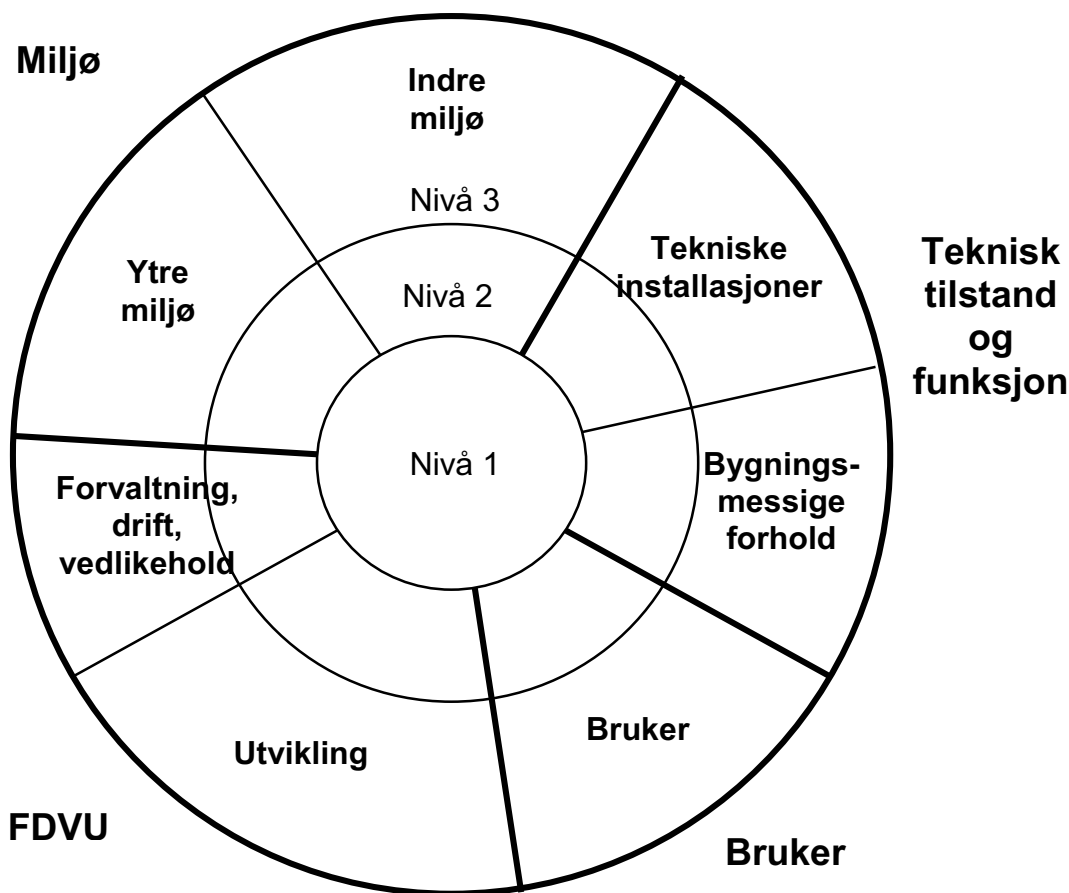
Vi har nå gitt svar på *hvordan* kirkene skal dokumenteres og *hva* som skal dokumenteres. Det tredje spørsmålet som ble stilt foran var *hvilke metoder* som er mest aktuelle for å ivareta verdiene på lang sikt. Som en innfallsvinkel til problemstillingen vil vi se nærmere på pilotprosjektet *Total eiendomsevaluering* som ble omtalt i kapittel 2.5.

Konseptet Total eiendomsevaluering

Konseptet *Total eiendomsevaluering (TE)* ble utviklet av Multiconsult og Noteby i 1997. Konseptutviklingen stanset dessverre opp i en tidlig fase, men prosjektidéen gikk i korte trekk ut på å lage et samlevertøy for vurdering av bygningers egenskaper, basert på allerede kjente teknikker for bygg- og eiendomsforvaltning (FM). Opplegget var modulbasert og fleksibelt, slik at det kunne tilpasses forskjellige typer oppdrag både med hensyn til tema og ambisjonsnivå. Et særtrekk ved metoden var at den la stor vekt på brukerundersøkelser (Post-occupancy evaluation – POE).

Systematikken for TE er illustrert i figur 11.4. Først grovsorteres verktøyene i fire grupper: Teknisk tilstand og funksjon, miljø, bruker og FDVU. Disse gruppene er delt opp i sektorer, og innenfor hver sektor er det tilpasset ulike elementer eller FM-verktøy. Elementene graderes i tre nivåer etter ønsket detaljeringsgrad og arbeidsinnsats. Nivå 1 er det laveste, raskeste og rimeligste, men også det som har størst usikkerhet og risiko. Dersom formålet krever større nøyaktighet, velges nivå 2 eller 3.

Figur 11-4 Prinsippkisse for konseptet Total eiendomsevaluering (TE), et system for evaluering av bygningers egenskaper. Ulike verktøy for bygg- og eiendomsforvaltning (Facilities Management) er innpasset i et hierarkisk system av grupper, sektorer og elementer/verktøy, samt 3 innsatsnivåer. Ved å sette sammen ulike elementer og nivåer kan systemet tilpasses til hvert enkelt oppdrag. Kilde: Multiconsult og Noteby 1997.

Samleverktøy for kirkelig FDVU

Problemstillingen og løsningen i Total eiendomsevaluering har stor overføringsverdi til vårt prosjekt, som også dreier seg om å utvikle et samleverktøy bygd på kjente metoder for bygg- og eiendomsforvaltning. Selv om hovedfokus her er FDVU og ikke egenskaper, blir mye av innholdet det samme. I kapittel 2 ble det gitt en oversikt over FM-verktøy og -metoder som brukes i Norge i dag. Oppgaven består i å velge ut de mest relevante verktøyene for forvaltning av kirker og innpasse disse i en matrise etter modell av TE.

Resultatet av en slik utvelgingsprosess er vist i figur 11.5. En generell beskrivelse av verktøyene er allerede gitt i kapittel 2, men vi skal gå nærmere inn på hvilke oppgaver verktøyene er egnet for, og hvilke tilpasninger som er aktuelle for at de skal fungere best mulig i en kirkelig FDVU-sammenheng.

Følgende elementer er valgt:

- **NS 3424 Tilstandsanalyse for byggverk.** Dette er det grunnleggende verktøyet for alle typer tilstandsanalyser av byggverk. Metoden er knyttet sammen med de tre

standardene NS 3451 Bygningsdelstabell, NS 3455 Bygningsfunksjonstabell og NS 3457 Bygningstypetabell. Systematikken for tilstandsanalyser er meget fleksibel, og kan tilpasses de fleste formål som krever undersøkelse av bygningsmessige forhold og tekniske installasjoner. Registrerte forhold blir tildelt en tilstandsgrad som sammenlignes med et referansenivå for å avgjøre om det foreligger svikt. Mulig svikt blir vurdert opp mot eventuelle konsekvenser for å avgjøre risikograden. Deretter blir ulike utbedringstiltak vurdert og prioritert.

Standarden skiller mellom tre registreringsnivåer som samsvarer godt med de tre nivåene i samleverktøyet:

Nivå 1 brukes for tilstandsregistrering av generell art, basert på visuelle observasjoner og om nødvendig kombinert med enkle målinger. I kirkelig sammenheng kan dette være aktuelt i forbindelse med fastsetting av forsikringsverdi, men først og fremst for å få et inntrykk av byggets generelle tilstand som grunnlag for overordnede drifts- og vedlikeholdsplaner og handlingsplaner/økonomiplaner.

For å prøve ut metoden i praksis ble det i forbindelse med prosjektet gjennomført en tilstandsanalyse av Klæbu kirke i Sør-Trøndelag som grunnlag for en vedlikeholdsplan (Mørk 1999d). Metoden viste seg å være velegnet til formålet, men det måtte gjøres noen tilpasninger for å få en egnet struktur. Bl.a. måtte tårn, gallerier og orgel innpasset på ledige siffer i bygningsdelstabellen.

Nivå 2 er mer dyptgående og detaljert enn nivå 1, og er aktuelt der det trengs nærmere utredning av spesielle bygningsdeler/bygningsfunksjoner, enkle skader eller kurante ombygginger. Det kan for eksempel gjelde tiltak for å bedre tilgjengeligheten i kirken, som HC-toalett, rullestolramper, endring av trapper, innganger og dører.

Nivå 3 er tilstandsregistrering av spesiell art for utvalgte bygningsdeler eller spesielle problemstillinger, og innebærer bruk av avanserte undersøkelsesmetoder. Det kan være aktuelt ved kompliserte skader (setningsskader, karbonatisering av betong) eller ved ombygginger som påvirker bæresystemet.

- **Tilstandsvurdering av kirker – Riksantikvaren.** Dette er et manuelt, skjemabasert verktøy for tilstandsvurdering av kirker. Formålet er å gi en enkel tilstandsbeskrivelse av bygningsdeler og rom som grunnlag for vedlikeholdsplanlegging, prioritering av tiltak og vurdering av behov for faglig bistand til spesielle arbeider.
- **Tilstandsanalyse av byggverk – RIF** er et databasert verktøy for tilstandsanalyse på nivå 1 etter NS 3424, utviklet av Rådgivende Ingeniørers Forening. Verktøyet består av en serie registrerings- og rapporteringsskjemaer med veiledning post for post.
- **KPI Evalueringsmodell.** Nøkkellindikatorer eller KPI (Key Performance Indicators) brukes for å vurdere en bygningstilpasningsdyktighet til ny bruk eller nye funksjoner. Evalueringsmodellen, som er utviklet av Multiconsult, omfatter en rekke tekniske forhold som påvirker byggets fleksibilitet (tilpasning av eksisterende virksomhet) generalitet (mulighet for annen virksomhet) og elastisitet (utvidelser eller oppdeling). En kirke har som regel liten generalitet, men i forbindelse med ombygging eller utvidelse kan det være aktuelt å vurdere bygningens fleksibilitet og elastisitet.

Gruppe	Sektor	Element/verktøy		
		Nivå 1	Nivå 2	Nivå 3
Teknisk tilstand og funksjon	Bygningsmessige forhold og tekniske installasjoner	NS 3424 Tilstandsanalyse for byggverk <u>Generell tilstand</u> Verdifastsettelse, takst, eierskifte		
		<u>Egenskaper</u> DV-plan, ombygging		
Miljø	Ytre miljø	Tilstandsvurdering kirker - Riksantikvaren		
	Indre miljø	Tilstandsanalyse av byggverk - RIF	KPI Evalueringsmodell Nøkkelindikatorer for - Flexibilitet - Generalitet - Elastisitet	MMS – Maintenance Management System Komponenter - Punktskader - Antikvarisk dokumentasjon - Ytre miljøbelastninger - Levetid
FDVU	Dokumentasjon	Byggsertifisering Generell tilstand - Tilstandsprofil/FDV - Tilpasningsprofil - Økoprofil	Økoprofil Egenskaper mht. - Ytre miljø - Ressurser - Inneklima	Anvisning for FDVU-dokumentasjon - RIF
	Enøk		Databaserte FDVU-systemer	
	Årskostnader		Enøk-program BIEN, Enøk Normtall, Enøk Lønnsomhet	
			KME – prosjektet Kirkeoppvarming – Miljøriktig og Energieffektiv	
	Nøkkeltall		NS 3454 Livssyklus kostnader for byggverk <u>Overslag</u> Hovedposter	<u>Budsjett</u> Underposter
Bruker		Årskostnadsanalyse - Statsbygg		
		Nøkkeltallprosjekt Kirkene i Møre, nfb		
		FDV-nøkkelen fra HolteProsjekt Nøkkeltall for byggtyper Nøkkeltall for arealtyper Nøkkeltall for bygningsdeler		
		POE – Post-occupancy Evaluation Brukerevaluering av bygg i bruk		

Figur 11-5 Oversikt over elementene i et samlevertøy for kirkelig FDVU. Elementene er innpasset i matrisen etter tema (nedover) og innsatsnivå (bortover).

- **MMS – Maintenance Management System.** Systemet utvikles av et konsortium ledet av NBI. MMS er primært tilpasset vedlikehold av bevaringsverdige bygninger og andre kulturminner, og er av den grunn interessant for verneverdige kirker. Det tar i bruk relativt avanserte metoder for skaderegistrering, antikvarisk dokumentasjon, ytre miljøbelastninger og levetid for materialer. Systemet kan til en viss grad også brukes som generelt dokumentasjonsverktøy for FDVU, men bør for dette formålet helst integreres med et større databasert FDVU-system.
- **Byggsertifisering** er en tilstandsanalyse på overordnet nivå etter NS 3424. Metoden dokumenterer en eiendoms tilstand i forhold til relevante forskrifts- og brukerkrav. For å bli godkjent, dvs. få sertifikat, må det ikke påvises alvorlige feil eller mangler ved eiendommen. Spesielle forhold kan undersøkes mer detaljert ved hjelp av egenskapsprofiler: Tilstandsprofil/FDV, tilpasningsprofil, økoprofil og livsløpsprofil for boliger. Metoden er spesielt utviklet for boliger og yrkesbygg og er derfor ikke helt dekkende for kirkebygg. En kirkelig applikasjon kunne vært nyttig for å dokumentere arbeids- og brukerforhold (internkontroll) eller for å få oversikt over tilstanden til et større antall kirker. Byggsertifisering må utføres av godkjente operatører.
- **Økoprofil** er et verktøy for miljødokumentasjon og -klassifisering av næringsbygg og boliger og kan brukes som et internt forvaltnings- og styringsverktøy eller som et hjelpemiddel ved prosjektering. En rekke egenskaper knyttet til ytre miljø, ressursbruk og innklima blir vurdert og klassifisert, vektet og generert til en samlet miljøprofil. Metoden er dårlig tilpasset kirkelige bygg, men metodikken kan brukes for å sjekke miljøfaktorer, for eksempel som et ledd i internkontrollen.
- **Anvisning for FDVU-dokumentasjon – RIF** er et hjelpemiddel som er utviklet for aktørene i byggeprosjekter til å beskrive krav og utarbeide FDVU-dokumentasjon tilpasset eiers framtidige FDVU-organisasjon. Anvisningen inneholder bl.a. maler for innsamling av dokumentasjon. I vår sammenheng er anvisningen aktuell i forbindelse med kirkelige byggeprosjekter og ved utarbeidelse av standarder for innhenting av data til en sentral kirke database for FDVU.
- **Databaserte FDVU-systemer.** Store FDVU-systemer av den typen som ble beskrevet i kapittel 2.9 (Lydia, Jonathan, Spektrum osv.) er for store og kostbare for de fleste kirkeforvaltere. Slike systemer må enten etableres i samarbeid med kommunen, eller på regionalt eller nasjonalt kirkelig nivå. Det vises til forslaget foran om oppretting av en sentral kirke database. På lokalplanet vil mange kirkeforvaltere ha god nytte av enkle registreringsprogram for kirkelig eiendomsforvaltning (f.eks. programmene fra ProAktiv eller Duplo Data). Opplegg for *Internkontroll (IK)*, herunder HMS- og brann dokumentasjon, er vanligvis integrert i datasystemene. Der hvor dette ikke er tilfelle, må IK betraktes som et selvstendig og meget viktig FDVU-verktøy.
- **Enøk-program** som *BIEN*, *Enøk Normtall* og *Enøk Lønnsomhet* er nyttige for å kartlegge energibruken i kirkene og for å vurdere lønnsomheten i ulike enøktiltak. Det kan være vanskelig å modulere kirkenes spesielle geometri og uregelmessige bruksmønstre inn i programmene, men med forenklinger og tilpasninger går det an å få brukbare resultater.
- **KME-prosjektet.** Energibruk er en av de store driftspostene på kirkebudsjetten, og det er knyttet store forventninger til at KME-prosjektet skal gi ny kunnskap om energibruk og valg av miljøriktige og energieffektive oppvarmingsystemer i kirkene.

I forbindelse med prosjektet er det bygd opp flere nettverk av kirkeforvaltere som utveksler kunnskap og bygger opp kompetanse. Videreføringen av prosjektet og den videre kunnskapsformidlingen er foreløpig ikke klarlagt.

- **NS 3454 Livssyklus kostnader for byggverk.** Denne standarden er grunnleggende for årskostnadsberegninger, LCC-beregninger og beregning av kostnadsdekkende husleie. Den danner også basis for nøkkeltallberegninger. Standarden kan brukes til grove overslag på hovedpostnivå (nivå 1); til budsjettering og kalkulasjon på underpostnivå (nivå 2) og til detaljberegninger og alternativsvurderinger på et mer detaljert underpostnivå (nivå 3). FDVU-beregningene som ble gjennomført i kapittel 8, var basert på NS 3454. Standarden ble i sin tid laget på grunnlag av Årskostnadsprosjektet, som bl.a. inneholdt en modell for årskostnadsberegninger i ulike faser av en byggeprosess. Her ble det gitt en kalkyleanvisning i tre nivåer med økende grad av detaljering. Prinsippene kan fortsatt spores i årskostnadsprogrammet til Statsbygg og FDV-nøkkelen fra HolteProsjekt (se nedenfor).
- **Årskostnadsanalyse – Statsbygg.** Verktøyet er en regnearkmodell utviklet for beregning av årskostnader og kostnadsdekkende husleie på forprosjektstadiet. Modellen er basert på erfaringstall og kostnadsnøkkeltall på bygningsdelsnivå, som tilsvarer det mest detaljerte nivået i kalkyleanvisningen i Årskostnadsprosjektet (se ovenfor). For å kunne bruke regnearkmodellen i en vanlig driftssituasjon, må det foreligge regnskapstall eller nøkkeltall for de ulike postene i kontoplanen. Regnearket kan brukes på et enkelt bygg eller en gruppe bygg, for eksempel alle kirkene i en kommune. Resultatet kan brukes til å analysere kostnadsfaktorer eller til budsjettformål. Programmet kan lastes ned gratis fra Statsbyggs nettsider.
- **Nøkkeltallprosjekt.** Nøkkeltall kan brukes til kalkulasjonsformål og benchmarking. Databasen til nfb og kirkeprosjektet i Møre gir nøkkeltall både på hovedpostnivå og underpostnivå og kan derfor brukes som inngangsdata i årskostnadsberegninger både på nivå 1 og 2. En sentral kirke database bør ha funksjoner som fortløpende kan generere nøkkeltall for kirker, eventuelt via en kopling mot nfb-databasen.
- **FDV-nøkkelen fra HolteProsjekt** er et manuelt system for budsjettering, planlegging og kontroll av kostnadsdata. Kostnadsspesifikasjonen følger kontoplanen i NS 3454 og er gitt i form av nøkkeltall på tre detaljeringsnivåer: Byggtyper (nivå 1), areal typer (nivå 2) og bygningsdeler (nivå 3). Kostnadstallene oppdateres regelmessig gjennom rapportering fra markedet. Som vi så i kapittel 8, er ikke kirker blant de definerte byggtypene, men tallene for andre byggtyper kan til en viss grad tilpasses. På nivå 2 og 3 kan nøkkelen brukes også for kirker, for eksempel i forbindelse med DV-planlegging eller kalkulasjon av vedlikeholdstiltak. FDV-nøkkelen kan suppleres med *HolteProsjekt Forvaltning* som er et enkelt, databasert budsjettverktøy.
- **POE – Post-occupancy Evaluation.** Dette er en typisk Facilities Management-metode, utviklet for at byggeiere og -forvaltere skal kunne kartlegge leietakeres og brukeres tilfredshet med byggets funksjonalitet og servicetjenester. Kartleggingen foregår ved hjelp av spørreundersøkelser. I kirkelig sammenheng kan POE være en måte å drive erfaringstilbakeføring på i forbindelse med nybygg. Langt viktigere er det likevel at kirkelige byggforvaltere lærer å sette brukerne i fokus, bl.a. ved å ta hensyn til de uformelle, daglige reaksjonene som kommer fra ansatte, tillitsvalgte, faste og tilfeldige brukere. Et godt arbeidsmiljø og velfungerende aktivitetslokaler er etter hvert like viktig som en høy teknisk standard på byggene.

Med dette er de mest aktuelle FDVU-verktøyene som foreligger for dokumentasjon og forvaltning av kirker gjennomgått. Mye utviklingsarbeid gjenstår før alle er operative til dette formålet, men alle har elementer i seg som – eventuelt med tilpasninger – kan gi nyttig informasjon om ulike sider av kirkeforvaltningen.

Tema for de fem neste delkapitlene er de konkrete produktelementene som ble listet opp i prosjektbeskrivelsen (kapittel 1.2), nemlig:

- Metoder for klassifisering av kirker
- Nøkkeltall for FDV av kirker
- Aktiv tilstandsanalyse for drifts- og vedlikeholdsplanlegging.
- Anvisning av vedlikeholdstiltak
- Vedlikeholdsnormer.

11.4 Metoder for klassifisering av kirker

Kirker kan klassifiseres på forskjellige måter: Etter alder, materiale, størrelse, aktivitet eller verneverdi. For å kunne foreta en klassifisering må opplysninger om slike forhold direkte eller indirekte være lagret i FDVU-databasen.

Nøkkeltallberegningene i kapittel 9 viste at verken størrelse eller aktivitet – alene eller i kombinasjon – kunne brukes til å klassifisere kirkene etter kostnad. Det ble riktignok gitt noen veiledende kriterier for når det skulle velges høye eller lave nøkkeltall, men disse ga ikke sikre resultater. Heller ikke byggets alder eller materiale var egnede parametere for kostnadsklassifisering.

Skal det innføres spesielle klassifiseringer, må disse ha en nytteverdi i FDVU-sammenheng (ut over bare å konstatere at kirken for eksempel er bygd av stein). Faktorer som alder, byggemateriale, størrelse og bruk kan i så måte ha betydning for brannklassifisering, verdivurdering, fastsetting av forsikringspremie og valg av teknikker for vedlikehold og reparasjon. På mer overordnet nivå er *kirkens vernestatus* en faktor som har vidtrekkende implikasjoner og som det kan være grunn til å innføre en egen klassifisering for.

Klassifisering av kirker etter vernestatus

Ut fra bestemmelsene i kulturminneloven og rundskriv T-3/2000, kan kirker klassifiseres i et system bestående av tre vernnivåer og seks vernekategorier. Konsekvensene for saksbehandlingen er knyttet til Riksantikvarens rolle. Systemet er detaljert beskrevet i kapittel 4.4 og illustrert i figur 4.8. De ulike kategoriene og konsekvensene for saksbehandlingen er kort gjengitt i tabell 11.1.

I forhold til prosedyreskjemaet for saksbehandling i figur 4.9, kan spørsmålet om hvorvidt antikvariske interesser berøres, besvares med *ja* for kirker i kategori A og B og *nei* for kirker i kategori C. Skjemaet viser at saker som gjelder *ja*-kirker må til Riksantikvaren for godkjenning eller uttalelse.

Tabell 11.1 System for klassifisering av kirker etter vernestatus og konsekvenser for saksbehandlingen. Verneniåer og -kategorier samsvarer med bestemmelsene i kulturminneloven og rundskriv T-3/2000. Systemet er utførlig beskrevet i kapittel 4.4.

Vernekategorier:	Saksbehandling:
A Fredete kirker	
A1 Automatisk fredete kirker fra middelalderen (kirker eldre enn 1537).	Kirkene er underlagt antikvarisk myndighet. Alle bygningsmessige tiltak ut over vanlig vedlikehold må godkjennes av Riksantikvaren før biskopen og evt. bygningsmyndighetene gir tillatelse.
A2 Automatisk fredete kirker fra perioden 1537-1649	
A3 Kirker fra 1650 eller seinere som er fredet ved enkeltvedtak	
B Verneverdige kirker	
B1 Kirker bygd i perioden 1650-1849	Kirkene er underlagt antikvarisk tilsyn. Riksantikvaren skal gi uttalelse om alle bygningsmessige tiltak før biskopen og evt. bygningsmyndighetene gir tillatelse.
B2 Listeførte kirker bygd i 1850 eller seinere	
C Andre kirker	
C Kirker bygd i 1850 eller seinere som verken er fredet eller listeført	Tillatelse til bygningsmessige tiltak kan gis av biskopen og evt. bygningsmyndighetene uten Riksantikvarens godkjenning eller uttalelse.

11.5 Nøkkeltall for FDVU

I kapittel 8 ble det beregnet FDVU-kostnader for 66 kirker i Møre i 1999, spesifisert på hovedposter og underposter etter kontoplanen i NS 3454. I kapittel 9 ble hovedpostene omregnet til nøkkeltall; F- og D-kostnadene for hver enkelt kirke, V- og U-kostnadene som gjennomsnitt for alle kirkene. Det ble beregnet fire typer nøkkeltall: Kostnader pr. m² grunnflate (GFL), pr. m² bruttoareal (BTA), pr. gudstjeneste og pr. kirkelig handling. På dette grunnlaget ble det laget et forslag til kostnadsnøkkeltall for forvaltning og kalkulasjon, oppjustert til prisnivå 2002. Tallene må brukes med forsiktighet på enkeltbygg. Best egner de seg for en større bygningsmasse, for eksempel flere kirker i en kommune.

Forslagene til nøkkeltall for forvaltning- og drift (FD) er gitt i form av lav, medium og høy verdi, mens nøkkeltallene for vedlikehold og utvikling (VU) er gitt i form av *normal* og *langsiktig* (bærekraftig) verdi. F- og D-nøkkeltallene framgår av figur 9.9 - 9.12, med veiledende kriterier for valg av lav, medium eller høy verdi i tabell 9.3. V- og U-nøkkeltallene framgår av tabell 9.8. Hele settet med foreslåtte nøkkeltall er samlet i tabell 11.2.

Nøkkeltallene for kostnader pr. m² bruttoareal (BTA) er sammenlignet (benchmarket) med tall fra andre nøkkeltallkilder. Sammenligningsgrunnlaget har varierende relevans, men resultatene indikerer at tallene er av omtrent samme art og kvalitet som i disse kildene. Metoden krever ytterligere utprøving og tilpasning, og det må samles data over flere år og i et større geografisk område for å forbedre kvaliteten på nøkkeltallene.

Tabell 11.2 Forslag til nøkkeltall for kirkelig FDVU. Tallene er basert på kostnader for 66 kirker i Møre i 1999 og justert til prisnivå 2002. Tabellen samler resultater fra figur 9.9 – 9.12 og tabell 9.8. For F- og D-nøkkeltall er det gitt veiledende kriterier for bruk av lav, median og høy verdi i tabell 9.3. For V og U tilsvarer normal-nøkkeltallene de faktiske, registrerte kostnader, mens langsiktige nøkkeltall tilsvarer antatte kostnader for å sikre et tilfredsstillende (bærekraftig) tilstandsnivå på lengre sikt.

kr.	Kostnader pr. m ² grunnflate (GFL)			Kostnader pr. m ² bruttoareal (BTA)			Kostnader pr. gudstjeneste			Kostnader pr. kirkelig handling		
Forvaltnings- og driftskostnader												
	Lav	Med.	Høy	Lav	Med.	Høy	Lav	Med.	Høy	Lav	Med.	Høy
F	120	190	310	100	140	240	800	1200	1900	1300	1700	2900
D	260	480	780	210	350	620	1900	2700	4100	3000	4400	6800
FD	410	660	1070	330	500	850	2900	3800	5700	4600	6200	9800
Vedlikeholds- og utviklingskostnader												
kr.	Normal		Lang sikt	Normal		Lang sikt	Normal		Lang sikt	Normal		Lang sikt
V	180		270	130		200	900		1500	1500		2500
U	70		120	60		90	400		700	700		1100
VU	250		390	190		290	1300		2200	2200		3600

11.6 Aktiv tilstandsanalyse for drifts- og vedlikeholdsplanlegging

Som vi så i kapittel 11.3, er det flere FDVU-verktøy som inkluderer tilstandsanalyser for drifts- og vedlikeholdsplanlegging. Analysene er av forskjellig art og på forskjellige nivåer:

- *Tilstandsanalyse av byggverk* etter NS 3424. Manuelt opplegg eller RIF-verktøy.
- *Byggsertifisering*, eventuelt med tilstandsprofil/FDV
- *MMS – Maintenance Management System* med egen vedlikeholdsmodul.
- *Databaserte FDVU-systemer* med moduler for drifts- og vedlikeholdsplanlegging.

Tilstandsanalyse på nivå 0

En undersøkelse av aller enkleste type, nærmest en ”temperaturmåling” for å få et begrep om bygningens allmenntilstand, er utviklet av Multiconsult for bruk i nfb-databasen. Dette er en alt-i-ett-undersøkelse som tar for seg kritiske faktorer knyttet til bygningens teknisk tilstand, funksjonalitet og innemiljø. Hele undersøkelsen fyller bare én A4-side (!) og kan gjennomføres på et par minutter (se figur 11.6). Slike *profildata* forteller ikke så rent lite om bygget, og kan brukes som indikatorer på hvilke områder som må prioriteres.

En kirkelig versjon av undersøkelsen kunne vært laget ved å omformulere eller sløyfe spørsmålene om ventilasjon, heis, fleksibilitet, renhold og estetikk. I stedet kunne det tas inn spørsmål om spesielle tekniske anlegg (orgel, kirkeklokker), tilgjengelighet, interiør/inventar, romfunksjoner og utendørsanlegg. Anvendt på et større antall kirker, ville metoden raskt gi et bilde av den gjennomsnittlige tilstandsgraden og de vanligste manglene.

Verktøy for FDVU av kirker

	Tilstandsgrad 0	Tilstandsgrad 1	Tilstandsgrad 2	Tilstandsgrad 3
Teknisk tilstand				
Ventilasjon	Nyere anlegg med god kapasitet. Driftssikkert.	Anlegg inntil 15 år, god kapasitet, enkelte mangler og driftstopp	Anlegg inntil 30 år	Anlegg eldre enn 30 år
Varme/ Sanitær	Nyere anlegg med stor energifleksibilitet. Driftssikkert.	Anlegg inntil 15 år med god kapasitet og en viss energifleksibilitet	Anlegg inntil 30 år	Anlegg eldre enn 30 år
El-anlegg	Nyere anlegg med god kapasitet uten feil eller mangler	Anlegg inntil 15 år med god kapasitet.	Anlegg inntil 30 år	Anlegg eldre enn 30 år
Byggskader	Ingen skader	Mindre skader	Behov for fasade-oppgradering, dårlige vinduer	Store setningsskader, taklekkasjer, betongskader
Heis	Heis av nyere standard	Heis inntil 15 år med få/enkelte driftstopp	Eldre heis med omfattende mangler	Bygg uten heis, men med stort behov.
Brann/ Sikkerhet	Ok iht. gjeldende krav og forskrifter	Ok iht. FOBTOB. Kan ha avvik som oppveies av andre risikoreducerende tiltak, evt. dispensasjoner.	Avvik som er mulig å utbedre innenfor en praktisk og økonomisk forsvarlig ramme.	Større avvik som krever meget kostbare utbedringer/ombygginger.
Helhetsvurdering				
Funksjonalitet				
Planløsning	Fungerer godt for virksomheten i bygget	Behov for mindre endringer	Lite hensiktsmessig, vanskeliggjør effektiv bruk	Bygget egner seg ikke for dagens virksomhet - mange klager
Fleksibilitet	Høy fleksibilitet - bygget kan enkelt tilpasses endrede behov	Fleksibelt bygg - Enkelt å foreta mindre endringer i planløsning	Liten fleksibilitet - Større endringer i planløsningen tungt og dyrt	Minimal fleksibilitet. Bære-konstruksjonen umuliggjør endringer i planløsningen
Driftsvennligh	Driftssikkert teknisk anlegg samt hensiktsmessig materialvalg, innredning og utforming gjør driften uproblematisk	Bygget er stort sett uproblematisk i daglig drift	Stadige problemer med tekniske anlegg og/eller uhensiktsmessig materialvalg, innredning og utforming gjør driften vanskelig	Stadige driftsstans av tekniske anlegg. Omfattende bruk av ukurante materialer og innredninger gjør driften vanskelig og enkel utskifting svært dyrt
Brann	Personvernet er fullt dekket. Rømningsveier og merking ok.	Personvern - Dekkende, men mindre avvik. Rømningsveier - Mindre avvik iht. lover og forskrifter.	Personvern - Manglende dekning, Rømningsveier - avvik iht. lover og forskrifter.	Personvern - Vesentlige mangler. Rømningsveier - større avvik iht. lover og forskrifter.
Helhetsvurdering				
Innemiljø				
Renhold	Sentralstøvsuger. Overflater som er enkle å holde rene. Ingen klager.	Overflater som er enkle og renholde. Hensiktsmessige detaljløsninger. Få klager	Planløsning som gjør renholdet vanskelig. Overflater som krever tungt vedlikeholdt.	Planløsning og detaljløsninger som gjør renholdet spesielt vanskelig.
Luftkvalitet	Ingen klager	Få klager	Relativt mange klager	Mange og omfattende klager
Estetikk	Lyse og trivelige lokaler. Spesiell vektlegging på ergonomiske forhold.	Lyse og trivelige lokaler, men enkelte klager.	Relativt stor misnøye med lokalenes innredning og møblering.	Mørke og dystre lokaler som ikke virker motiverende for virksomheten i bygget.
Helhetsvurdering				

Figur 11-6 Profildata-undersøkelsen i nfbs nøkkeltalldatabase. Tilstandsvurderingen gir en grov oversikt over byggets tekniske tilstand, funksjonalitet og innemiljø. Kilde: Multiconsult/nfb.

Tilstandsanalyse på nivå 1 og 2

For en overordnet DV-plan kan tilstandsanalyser på nivå 1 være tilstrekkelig, det vil si analyser basert på visuelle observasjoner supplert med enkle målinger. For enkelttiltak kan det være nødvendig med analyser på nivå 2, som innebærer gjennomgang av grunnlagsdokumentasjon og supplerende målinger.

RIF-metoden for tilstandsanalyser er omfattende, men treffer ikke helt godt problemene som er knyttet til kirker. Selv med stor arbeidsinnsats kan derfor resultatet bli mangelfullt. En forenklet og mer fleksibel utgave av metoden kunne kanskje imøtekomme behovet til flere enn bare kirkeforvaltere. Aller helst burde det utvikles en egen applikasjon for kirker (og andre forsamlingshus?). Inntil videre må den manuelle metoden tilpasses best mulig i hvert enkelt tilfelle.

Som grunnlag for en rullerende vedlikeholdsplan eller et langtidsbudsjett bør tilstandsanalyser gjennomføres regelmessig, for eksempel hvert 5. år. I mellomliggende år bør det foretas en enkel ajourføring ut fra forhold som har blitt kjent i mellomtiden, eller som kan registreres ved en rask befarings.

Eksempel: Tilstandsanalyse og vedlikeholdsplan for Klæbu kirke

Som tidligere nevnt ble det i forbindelse med prosjektet gjennomført en tilstandsanalyse av Klæbu kirke for å teste ut metoden i NS 3424 (Mørk 1999d). Kirkevergen i Klæbu, som var oppdragsgiver, ønsket å undersøke kirkens tilstand som grunnlag for en vedlikeholdsplan. Undersøkelsen var relativt omfattende, og inkluderte studium av grunnlagsdokumenter, fuktmålinger, opptegning av diverse konstruksjoner og profiler, fotodokumentasjon og utvendige undersøkelser av tårnet ved hjelp av innleid lift. På flere områder beveget analysen seg godt inn på nivå 2.

I rapporten ble det for hver bygningsdel/-funksjon gitt en generell beskrivelse, tilstandsvurdering og forslag til utbedringstiltak. Tabell 11.3 viser strukturen i rapporten, det vil si hvilke bygningsdeler og -funksjoner som ble beskrevet. Det ble lagt vekt på å følge postene i bygningsdelstabellen og bygningsfunksjonstabellen, men der hvor disse ble unødig detaljerte eller var mangelfulle, ble det gjort tilpasninger.

Etter den verbale beskrivelsen ble det satt opp en samleliste over bærende bygningsdeler samt foreslåtte tiltak for bygningsdeler og bygningsfunksjoner. Hvert punkt ble så vurdert etter systematikken i NS 3424 ved å tildele tilstandsgrader, sette referansenivå og vurdere svikt, konsekvensgrad og risiko. Tiltakene ble også kostnadsberegnet.

I vedlikeholdsplanen ble tiltakene først delt i fire tiltakskategorier:

Driftstiltak:	Regelmessig ettersyn av kirkeklokker, kontroll og service på tekniske anlegg, orgelstemming etc.
Engangstiltak:	Rydding av loft, kontroll og reparasjon av lysanlegg, utarbeiding av branndokumentasjon.
Bygningsfunksjoner:	Tilgjengelighet for besøkende og ansatte, brannsikring.
Bygningsvedlikehold:	Vedlikehold, reparasjon, maling osv. av bygningsdeler

Tabell 11.3 Oversikt over poster som er brukt i tilstandsanalysen for Klæbu kirke. Postene og postnumrene er tilpasset forhåndsdefinerte poster og ledige poster i bygningsdelstabellen (NS 3451) og bygningsfunksjonstabellen (NS 3455). Tabellen viser hvilke emner som kan være relevante i forbindelse med tilstandsanalyse av en kirke.

Ensifret nivå	Tosifret nivå	Tresifret nivå
Bygningsdeler (NS 3451)		
2 Bygning	21 Grunn og fundamenter	
	23 Yttervegger	231 Vegger 232 Vinduer 233 Ytterdører og utvendige portaler
	24 Innervegger	
	25 Dekker	254 Golv og kryperom 255 Himling 257 Galleri
	26 Yttertak	261 Tak- og tårnkonstruksjoner 265 Taktekking 266 Takrenner og nedløp
	27 Fast inventar	271 Interiør 272 Orgel 273 Kirkeklokker 274 Piper og ildsteder
	28 Trapper og ramper	
3 VVS		
4 Elektro	41 Generelle anlegg	411 Strømforsyning 413 Lynavleder
	44 Lys	
	45 Varme	
5 Tele og automatisering	53 Telefon	
	54 Alarm og signal	542 Utstyr for brannalarm 543 Utstyr for innbruddsalarm
	55 Lyd og bilde	

Bygningsfunksjoner (NS 3455)	
1 Rom	
2 Transport	26 Tilgjengelighet for rullestolbrukere 27 Adkomst til galleriet 28 Adkomst til tårnet
	3 Forsyning
	6 Sikkerhet
	61 Brann 62 Innbrudd

I vedlikeholdsplanen ble driftstiltak og enkle engangstiltak ikke tatt med. Bygningsfunksjoner og større vedlikehold ble deretter prioritert på følgende måte:

1. prioritet: Tiltak som gjelder tilgjengelighet og sikkerhet, samt enkle bygningsmessige tiltak som haster.
2. prioritet: Utvendig vedlikehold. (Innvendig vedlikehold var uaktuelt.)
3. prioritet: Oppgradering av tekniske anlegg.

På dette grunnlaget ble det satt opp en vedlikeholdsplan over 4 år. Erfaringen med dette var at risikovurderingen alene ikke var tilstrekkelig prioriteringsgrunnlag. Av praktiske grunner ble for eksempel alle utvendige vedlikeholdstiltak på tårnet – uansett risikoklasse – prioritert samme år, fordi man måtte opp med store stillaser. Av samme grunn ble alle veggreparasjoner samlet i en pakke.

En av erfaringene med å bruke NS 3424 på en kirke, var at det tok litt tid å finne en god struktur. Planleggingen, som standarden legger så stor vekt på, viste seg å være svært viktig: Hva skulle undersøkes, hvordan skulle det undersøkes, og på hvilket nivå? Når dette først var klarlagt, fungerte metoden utmerket. Mange av problemene må betraktes som nybegynner-vanskeligheter. Systematikken med å tildele tilstandsgrader, vurdere svikt og risiko var nyttig, men i noen tilfeller for unyansert. Resultatene måtte vurderes kritisk mot praktiske hensyn og vernehensyn.

11.7 Anvisning av vedlikeholdstiltak

De vanligste vedlikeholdstiltakene for kirker

Hvilke er de vanligste vedlikeholdstiltakene for kirker? I kapittel 10.4 ble det gjennomgått en del erfaringsmateriale om vedlikeholds- og utviklingstiltak på kirker i Møre og Oslo, og det henvises til følgende tabeller:

Tabell 10.9: Vedlikeholdstiltak som er utført eller planlagt utført på 66 kirker i Møre i perioden 1995-2004.

Tabell 10.10: Utviklingstiltak som er utført eller planlagt utført på 66 kirker i Møre i perioden 1995-2004.

Tabell 10.11: Registrerte kostnader for en del karakteristiske vedlikeholds- og utviklingstiltak på kirker i Møre 1995-2004.

Tabell 10.12: Registrert vedlikeholdsfrekvens for 62 kirker i Møre sammenlignet med NBIs forslag til vedlikeholdsintervaller.

Tabell 10.13: Vedlikeholds- og utviklingstiltak som er beskrevet i Multiconsults rapport om rehabilitering av 16 kirker i Oslo 1992-2002.

I en sentral kirkebase vil det være mulig å bygge opp et mye bredere kunnskapsgrunnlag for tiltak og kostnader enn det som foreligger her. Men selv dette enkle grunnlaget viser at en stor andel av tiltakene kan samles i noen få skadekategorier. Det gjelder råteskader på tak og tårn, skader på takteking, takrenner og nedløp, karbonatiseringsskader på betong, reparasjon og maling av trefasader, nedvask og maling av interiør og utskifting av tekniske anlegg. Tabell 11.4 viser de vanligste bygningstekniske tiltakene, sammenholdt med NBIs forslåtte vedlikeholdintervaller.

Anvisning for gjennomføring av vedlikeholdstiltak

Hvordan skal bygningsforvalteren sikre at vedlikeholdet blir utført på en faglig korrekt og bærekraftig måte? For fredete og verneverdige bygg er det en målsetting av tiltakene skal skje med tradisjonelle materialer og metoder. Dette er et godt utgangspunkt for ethvert vedlikeholdstiltak på kirker, for å bevare deres arkitektoniske og kulturhistoriske verdier.

Den tiltaksansvarlige kan henvende seg til Riksantikvaren, NIKU eller fylkeskommunen for å få faglige råd om tradisjonelle metoder og teknikker. For mer ordinære tiltak vil håndverkere, entreprenører og byggt tekniske konsulenter ha nødvendig kyndighet. I mange tilfeller kan kirkesektoren også benytte seg av kommunens vedlikeholdskompetanse.

For øvrig finnes det gode trykte hjelpemidler som beskriver de fleste arbeidsoperasjoner og tiltak i detaljer. Noen av de mest benyttede er:

- Byggforsk kunnskapssystemer, særlig seriene Byggdetaljer og Byggforvaltning
- Riksantikvarens informasjon om kulturminner
- Kirkekonsulentens info-serie
- Håndbøker for puss- og malingsarbeider, eldre trehus m.v.

I en sentral kirke database bør slike hjelpemidler være tilgjengelige i en *kunnskapsbank*, enten direkte eller via eksterne lenker.

Tabell 11.4 Foreslåtte vedlikeholdsintervaller for de vanligste vedlikeholdstiltakene på kirker. Kilde: NBI Byggdetaljblad 620.015 Intervaller for drift og vedlikehold.

Bygningsdel, tiltak	Vedlikeholdsintervaller (år)		
	Kort	Middels	Lang
Yttervegger			
Trepanel eller tømmer, maling	6	8	12
Teglsteinsmur, omfuging	20	40	60
Plasstøpt betong, reparasjon	15	25	40
Puss, maling	4	10	18
Puss, ompussing	10	25	40
Tredører, maling	2	4	8
Trevindu, maling	2	4	6
Innervegger			
Trepanel, maling	8	12	16
Tredører, maling	8	16	20
Trevindu, maling	6	9	12
Dekker			
Tregolv, maling	6	8	10
Tregolv, lakking	4	5	6
Tregolv, sliping og lakking	10	15	20
Linoleum, utskifting	15	20	25
Himling			
Trepanel eller treplater, maling	10	15	20
Puss/betong, maling	12	15	20
Yttertak			
Skiferstein, omlegging	30	40	50
Skiferstein, utskifting	50	60	80
Teglstein, utskifting	40	50	60
Betongstein, utskifting	30	50	60
Båndtekking kopper, omlegging	30	50	60
Takshingel/asfaltbelegg, utskifting	20	25	30
Takrenner og nedløp i stål, utskifting	25	30	35
Takrenner og nedløp i kopper, utskifting	30	40	50

11.8 Vedlikeholdsnormer

*We must admit that decay is a law of Nature
and we can only slow the process down.*

B. M. Feilden

Hele vedlikeholdsfilosofien bygger på at en bygnings opprinnelige tilstand brytes ned over tid, og at det med visse mellomrom må settes inn tiltak for å bringe tilstanden tilbake til dette utgangspunktet. Men hvor langt skal vi tillate forfallet å komme før det settes inn vedlikeholdstiltak? Eller: Hvilken vedlikeholdsstandard skal vi velge? For et forretningsbygg kan det være overordnet å holde en tiltalende fasade, altså ha en høy estetisk standard. For et industribygg er kanskje tekniske og sikkerhetsmessige faktorer viktigere. Hva så med en kirke?

NS 3424 inneholder en dynamisk funksjon som kan brukes til å gjøre slike vurderinger, nemlig prosedyren for svikt/ikke svikt.

Ved en tilstandsregistrering blir hver bygningsdel/-funksjon tildelt en tilstandsgrad (TG) fra følgende skala:

Tilstandsgrad 0: Ingen symptomer

Tilstandsgrad 1: Svake symptomer

Tilstandsgrad 2: Middels kraftige symptomer

Tilstandsgrad 3: Kraftige symptomer (evt. sammenbrudd/total funksjonssvikt).

På forhånd er det definert et akseptnivå for hvert element, for eksempel at det på en malingsoverflate kan aksepteres svake symptomer (TG 1), men ikke middels kraftige (TG 2). Hvis akseptnivået overskrides, registreres det som *svikt*, i motsatt fall som *ikke svikt* (eller i visse tilfeller som *mulig skjult svikt*).

Før det avgjøres om vedlikeholdstiltak skal iverksettes, kan bedømmelsen eventuelt suppleres med en vurdering av konsekvensene av en registrert svikt. I NS 3424 er det definert fire konsekvensgrader (KG):

Konsekvensgrad 0: Ingen konsekvenser

Konsekvensgrad 1: Små konsekvenser

Konsekvensgrad 2: Middels store konsekvenser

Konsekvensgrad 3: Store konsekvenser

Konsekvensgraden er i tillegg utstyrt med et forklarende tillegg i form av en bokstav:

H: Konsekvens for helse

M: Konsekvens for miljø

S: Konsekvens for sikkerhet

E: Konsekvens for estetikk

Ø: Konsekvens for økonomi og vedlikehold.

La oss anta at det er registrert stor avflassing av maling på en fasade. Det har ingen umiddelbare konsekvenser for helse, miljø og sikkerhet, men kan ha store estetiske og økonomiske konsekvenser.

Det skjer altså en vurdering i to trinn:

1. Først registreres hvor det er behov for vedlikehold, dvs. hvor det er registrert svikt.
2. Deretter foretas (om nødvendig) en utvelgelse av tiltak ut fra hvilke konsekvenser svikten kan medføre.

I en vedlikeholdsplan kan ikke dette prinsippet følges blindt. Erfaringene med vedlikeholdsplanen for Klæbu kirke (kapittel 11.6) var at både praktiske hensyn og tiltakets art var med på å bestemme den endelige prioriteringen av tiltak.

Den egentlige *vedlikeholdsnormen* eller *tiltaksgrensen* kan defineres som akseptnivået, altså den tilstandsreduksjonen som kan aksepteres før tiltak anses nødvendig. Som hovedregel vil denne grensen gå ved tilstandsgrad 1: Svake symptomer.

11.9 Systemskisse for et FDVU-system for kirker

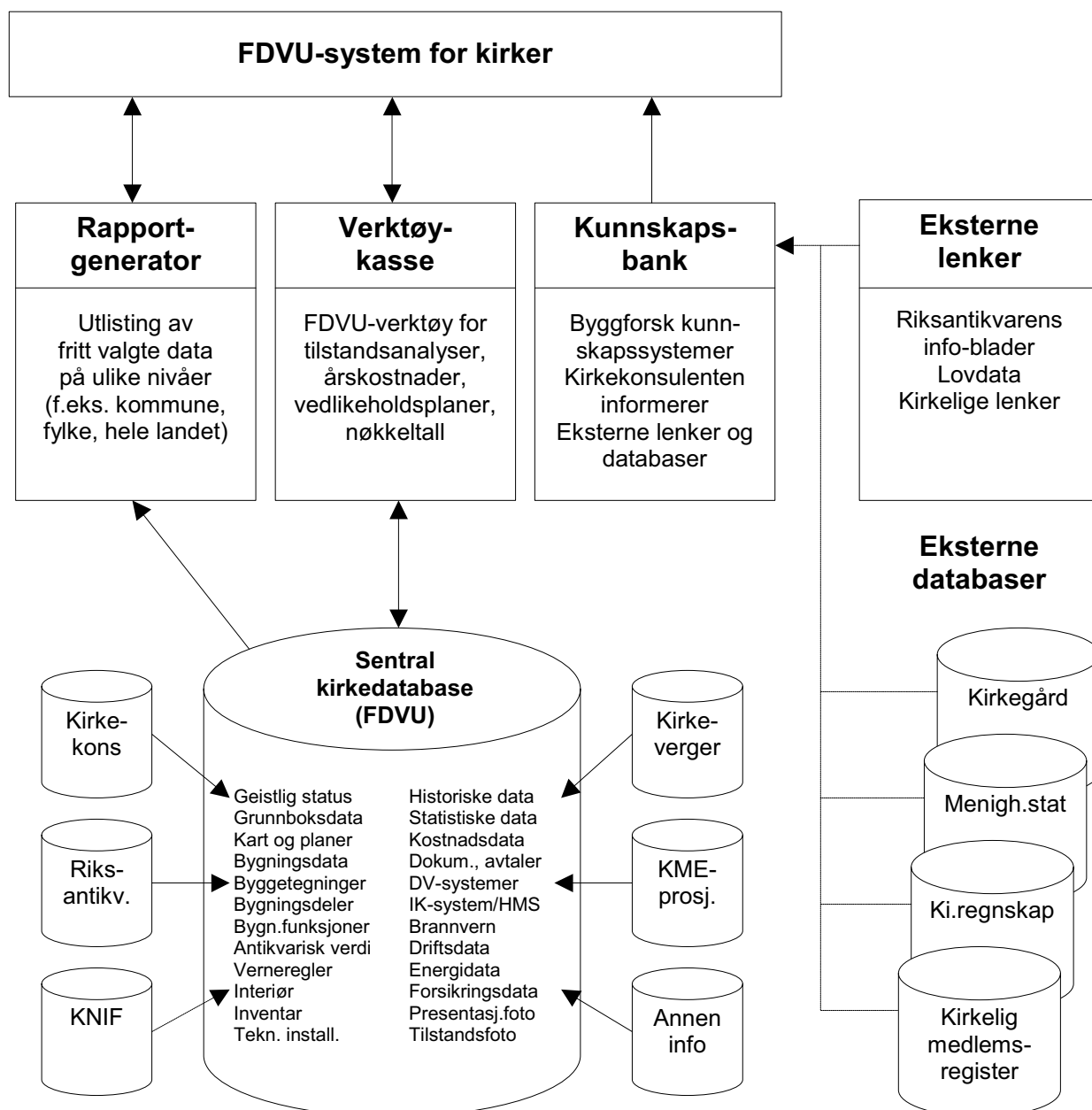
Forslag til en systemskisse for et samordnet FDVU-system for kirker er vist i figur 11.7. Figuren samler de ulike elementene som er beskrevet tidligere i kapitlet.

Kjernen i systemet er *en sentral kirke database for FDVU* som er bygd opp og ajourholdt ved hjelp av bidrag fra sentrale og lokale kirkeforvaltere, jfr. kapittel 11.2.

Til databasen er det knyttet *en verktøykasse* der egnede FDVU-verktøy legges inn etter hvert som de tilpasses for kirkelig bruk. Slike verktøy ble gjennomgått i kapittel 11.3.

Til databasen knyttes også *en rapportgenerator* for utlisting av fritt valgte data på ulike nivåer. Dette er den mest direkte inngangsporten til dataene i databasen.

Gjennom *en kunnskapsbank* kan det hentes inn kunnskapsressurser både fra interne kilder og eksterne lenker og databaser. Koordineringen av ulike databaser ved hjelp av en kirkeportal er beskrevet i kapittel 11.2.

Figur 11-7 Forslag til systemskisse for et kirkelig FDVU-system. Kjernen i systemet er en sentral kirke-database, som samler tilgjengelig informasjon fra ulike kirkeforvaltere. Til databasen er det knyttet en "verktøykasse" med FDVU-verktøy og en rapportgenerator for utlisting av fritt valgte data på ulike nivåer. Gjennom en "kunnskapsbank" kan det hentes inn kunnskapsressurser fra interne kilder og eksterne lenker og databaser.

KAPITTEL 12

Konklusjoner og anbefalinger

- *Nå er jeg blitt så klok at jeg vet ikke hva jeg skal si*
Tidl. NTNU-rector Emil Spjøtvoll etter en konferanse

Hensikten med dette lille kapitlet er ikke å sammenfatte hele avhandlingen i noen få punkter, men å oppsummere noen av de mest sentrale konklusjonene og anbefalingene med tanke på oppfølging og videre arbeid med avhandlingens tema. La oss starte med det spørsmålet folk oftest har stilt når jeg har fortalt noen om prosjektet: *Hvordan står det egentlig til med kirkene?*

12.1 Tilstanden til kirkene

FDV-undersøkelsen i 1999 ga et bilde at tilstanden for kirkene i Møre som antagelig er ganske representativt for situasjonen også i resten av landet. I kapittel 6.4 gis følgende karakteristikkk:

”Undersøkelsen gir et sammensatt bilde av situasjonen. Den avspeiler hvor forskjellige kirkene er, både i alder, materialer, teknisk standard og bygningsteknisk stand. Vanskelig økonomi synes å være det største hinderet for å foreta større bygningsmessige tiltak i form av vedlikehold og oppgradering. Både komfort og sanitær standard ligger mange steder langt etter det som ellers forventes av offentlige bygg, og verneinteressene begrenser i mange tilfeller mulighetene for ombygginger og endringer.

Bildet er likevel ikke bare negativt. Mange vedlikeholds- og oppgraderingstiltak blir faktisk gjennomført, og den bygningsmessige tilstanden ligger gjennomgående på et middels til godt nivå. Forventningene til teknisk funksjonalitet og komfort er dessuten annerledes til et kirkebygg enn til et kontorbygg eller en skole.”

Det rådende vedlikeholdsprinsippet er uttrykt slik i kapittel 10.4:

”Initieringen av vedlikeholdstiltak er ganske entydig tilstandsbasert, det vil si at utbedring først blir satt i gang når skadene er åpenbare.”

En viktig målsettingen med prosjektet har vært å utvikle en systematikk for bedre forvaltning av byggene, basert på moderne FDVU-teknikker. Det betyr blant annet å komme over på et mer forebyggende og planmessig vedlikehold, for eksempel ved å ta i bruk tilstandsanalyser

og DV-planer. For å oppnå en forsvarlig forvaltning av kirkene på lang sikt, er det behov for større bygningsteknisk interesse, kunnskap og kompetanse i sektoren.

12.2 Hva koster det å drive en kirke og hva bør det koste?

Et hovedpunkt i arbeidet har vært å samle og bearbeide kostnadstall for bruk i livssyklus-kostnadsmodellen i NS 3454, og å beregne FDVU-nøkkeltall ut fra dette (kapittel 8 og 9). Forslaget til nøkkeltall pr. 2002 gir følgende årlige kostnader for en gjennomsnittlig stor kirke i Møre med bruttoareal 400 m² og midlere kostnadsnivå:

Forvaltning	kr. 140,- · 400 =	kr. 56.000,-
Drift	kr. 350,- · 400 =	kr. 140.000,-
Vedlikehold	kr. 130,- · 400 =	kr. 52.000,-
Utvikling	kr. 60,- · 400 =	<u>kr. 24.000,-</u>
Sum		<u>kr. 272.000,-</u>

Det er beregnet tilsvarende nøkkeltall for kostnader pr. m² grunnflate, pr. gudstjeneste og pr. kirkelig handling. Mange lokale forhold påvirker nøkkeltallene for den enkelte kirke, og for forvaltning og drift er det derfor beregnet sett av verdier med lav, midlere og høy kostnad.

Tommelfingerregel: For en kirke med midlere kostnadsnivå koster årlig forvaltning og drift (FD) ca. kr. 500,- pr. m² bruttoareal og vedlikehold og utvikling (VU) ca. kr. 200,- pr. m². Som en hovedtendens er det ca. 0,5 % driftsstilling pr. kirkelig handling.

Tallene er basert på regnskapene for 1999, før den økonomiske krisa i kommunesektoren slo ut for fullt. Tallene for forvaltning og drift antas derfor å tilsvare et noenlunde "riktig" eller forsvarlig kostnadsnivå. Beregninger i kapittel 9 tyder på at bevilgningene til vedlikehold og utvikling må økes med ca. 50 % for å opprettholde en tilfredsstillende tilstand på lang sikt.

Tallene er basert på manuelle beregninger for et begrenset antall kirker (66) i ett bispedømme i ett enkelt år. Det må arbeides videre med å finne mer automatiske metoder for konvertering av regnskapstall til årlige kostnader, og tallmaterialet må suppleres med data fra flere kirker i flere deler av landet over flere år for å få pålitelige nøkkeltall som kan brukes til kostnadsberegning og budsjettering. Dette bør være en integrert del av arbeidet med en nasjonal FDVU-database for kirker (se punkt 12.5).

12.3 Retningslinjer for utvikling av kirkene

Hvilken standard skal settes for kirkenes funksjonalitet? Kulturhistoriske og liturgiske hensyn tilsier at det ikke er fritt fram for ethvert godt initiativ. Men enkelte "minstekrav" må likevel oppfylles dersom kirkene skal fylle sin funksjon. Noen retningslinjer for dette er gitt i kapittel 6.4:

"Noen av de viktigste målene for utviklingen av kirkebyggene framover må være

- at kirken i det daglige kan oppfylle menighetens behov,
- at sikkerhet og tilgjengelighet blir ivaretatt,
- at de som har sitt daglige virke ved kirken, har tilfredsstillende arbeidsforhold."

12.4 Retningslinjer for vernearbeidet

I kapittel 4.8 hevdes det at spenningen mellom brukerinteresser og antikvariske verneinteresser bunner i et ideologisk dilemma, nemlig at kirken og vernemyndighetene har forskjellig basis og forskjellige målsettinger for sin virksomhet. Samtidig er kirken selv en viktig formidler av verdier og tradisjoner. Tidl. biskop Hille kunne derfor uttrykke følgende erfaring, som også bekreftes av FDV-undersøkelsen blant kirkevergene i Møre i 1999: *”Menighetene vil gjerne bevare sine gamle skatter. Grunnleggende sett eksisterer det en positiv holdning til bevaringsarbeidet.”*

I sitt innspill til opptrappingsplan for kulturminnevernet (juni 2000) forutsetter Riksantikvaren ”at kirken som eier er en aktiv partner når det gjelder vedlikehold, restaurering og brannsikring av landets mange verneverdige kirker”. Dette er også i tråd med Riksantikvarens strategiplan 2000-2005, som legger opp til et tettere samarbeid med offentlige eiendomsforvaltere.

Dette peker i retning av at kirken bør spille en mer aktiv rolle i vernearbeidet, og ta et mer selvstendig ansvar for forvaltningen av kirkene som kulturminner. Med henvisning til kapittel 4.8 og 5.11 anbefales følgende tiltak:

- Det etableres et kontaktorgan mellom kirkelige og antikvariske myndigheter, hvor alle ledd og nivåer i forvaltningen er representert. Organets oppgave er å drøfte aktuelle problemer i forvaltningen, foreslå samordnede løsninger og retningslinjer for vernearbeidet og utvikle fastere kontakt mellom partene. På grunnlag av erfaringene kan det seinere vurderes om organet bør gis noen formell myndighet. Erfaringene med prosjektgruppa viser at representanter for kirken og vernemyndighetene kan arbeide godt sammen, og at dette gir en samvirkeeffekt som er til fordel for kirkeforvaltningen.
- Kirkelige organer må bringes aktivt inn i arbeidet med nasjonale verneplaner for kirker.
- Kirkesektoren må bygge opp større kulturminnefaglig kompetanse både på sentralt og regionalt nivå. Godkjenning av kurante tiltak bør vurderes delegert til regionalt nivå.
- Kirken og kulturminnemyndighetene bør samarbeide om opplæringstilbud i kirkedrift og vedlikehold. Opplæringen må rette seg både mot bygningsforvaltere og driftspersonell. Videre bør det utvikles opplæringstilbud i tradisjonelle byggeteknikker og materialbruk rettet mot byggenæringen.

12.5 Etablering av en nasjonal kirke database

Et av de mest sentrale forslagene i avhandlingen, er at det settes i gang et utviklingsprosjekt med sikte på å etablere en nasjonal kirke database. Denne er tenkt å inneholde opplysninger fra flere forvaltningsaktører som selv skal være ansvarlige for innlegging og ajourhold av sine data, i første rekke Riksantikvaren, kirkekonsulentene og kirkevergene. Til databasen knyttes det en ”verktøykasse” med forskjellige FDVU-verktøy som er tilpasset kirkelig bruk, og en ”kunnskapsbank” med interne og eksterne ressurser som kan være nyttige i kirkeforvaltningen. Systemet er nærmere beskrevet i kapittel 11.2, 11.3 og 11.9.

Dersom et slikt system skal etableres, vil det være mest aktuelt å bruke og tilpasse et av de FDVU-systemene som allerede er på markedet. Dette må skje i et samarbeid mellom kirkelige

instanser og systemutviklere. Opplysningsvesenets Fonds erfaringer med et FDVU-system for prestegårder bør utnyttes. En bør også utrede mulighetene for et samarbeid eller en samordning med Riksantikvarens planlagte nasjonale register for kulturminner.

Mange uavklarte spørsmål må utredes: Er det behov for et slikt FDVU-system? Hvem skal ta initiativet? Hvem skal drifte det og hvordan skal det finansieres? Slike spørsmål må avklares i et samråd mellom aktuelle bidragsytere og brukere.

12.6 FDVU-håndbok for kirker

Det mest konkrete tiltaket som er planlagt i forlengelsen av FDVU-prosjektet, er en FDVU-håndbok for kirker i regi av Kirkens Arbeidsgiverorganisasjon. Håndboken vil være rettet mot ”praktikeren”, det være seg kirkevergen eller kirketjeneren. Noe stoff vil være hentet fra avhandlingen, noe fra kirkelige FDVU-prosjekter og noe fra generelle kunnskapskilder om bygningsdrift og bygningsforvaltning. Noen av de omtalte FDVU-verktøyene i kapittel 11.3 vil bli tilpasset for bruk på kirker.

Sammen med en opplæringspakke til bruk i presentasjoner og kurs, vil dette være en konkret oppfølging av departementets forutsetning om at bevilgede prosjektmidler skal brukes til ”kunnskapsoppbygging som kan bidra til bevaring av kirkebyggenes bruksmessige, arkitektoniske og kulturelle verdi på sikt”.

Litteraturliste

Lista omfatter anvendt litteratur og annen bakgrunslitteratur for avhandlingen.

Forkortelser:

- BE = Statens bygningstekniske etat
- FNFB = Foreningen til Norske Fortidsminnesmerkers Bevaring
- NBI = Norges Byggforskningsinstitutt
- NBR = Norges Byggstandardiseringsråd
- NSF = Norges Standardiseringsforbund
- NTNF = Norges teknisk-naturvitenskapelige forskningsråd
- NTNU = Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
- RIF = Rådgivende Ingeniørers Forening

3B. 1988. *Sluttrapport 1984-1988*. NTNF, Oslo.

Alnæs, Karsten. 1997. *Historien om Norge. Bind II. Under fremmed styre*. Gyldendal, Oslo.

Anker, Peter. 1997. *Stavkirkene – deres egenart og historie*. Cappelen, Oslo.

Austeng, Kjell og Hugsted, Reidar. 1995. *Trinnvis kalkulasjon*. IBAT, NTNU, Trondheim.

Austigard, Bjørn. 1994. Gamlekyrkjene i Vistdalen. Artikkel i *Vistdal kyrkje 125 år 1869-1994*. Vistdal sokneråd.

Árnadóttir, Lilja og Kiran, Ketil (red). 1997. *Kirkja ok kirkjuskruð. Kirker og kirkekunst på Island og i Norge i middelalderen*. NIKU, Oslo og Þjóðminjasafn Íslands, Reykjavík.

Bakken, Asbjørn. 1967. Grevnen bygger Sandar nye kirke. Artikkel i *Sandar kirke. Et minneskrift til 175-årsdagen 15. august 1967*. Sandar menighetsråd, Sandefjord.

Berg, Knut (red.) 1981. *Norges kunsthistorie. Bind 1: Fra Oseberg til Borgund*. Gyldendal, Oslo

Bjørberg, Svein. 2000. Bygningsforvaltning, et fagområde i utvikling. Foredrag på *FDVUS av bygninger*. Kursdagene ved NTNU, Trondheim, 4.-5. januar 2000.

Bjørberg, Svein, Eide, Ina og Stang, Egil. 1993. *Årskostnader. Bok 1 Beregningsanvisning for bygninger*. NBI, Oslo.

Bjørberg, Svein, Holtet, H., Kvinge, K.B. og Larsen, A.K. 2000. *Nøkkeltall for eendomsforvaltning*. RIF, Oslo.

Blakstad, Siri Hunnes. 2001. *A Strategic Approach to Adaptability in Office Buildings*. Dr. ing.-avhandling 2001:97. NTNU, Institutt for bygningsteknologi, Trondheim.

Litteraturliste

- Brochmann, Odd. 1969. *Hus. En bok om mål og midler, stort og smått i byggekunsten med eksempler fra europeisk nutid og fortid tegnet og skrevet av Odd Brochmann.* Cappelen, Oslo.
- Brochmann, Odd. 1979. *Bygget i Norge.* Bind 1. Gyldendal, Oslo.
- Brochmann, Odd. 1981. *Bygget i Norge.* Bind 2. Gyldendal, Oslo.
- Broström, Tor. 1996. *Uppvärmning i kyrkor. Fukt- och värmetekniska beräkningar för dimensionering och klimatstyrning.* Doktorsavhandling. Avd. för uppvärmnings- och ventilationsteknik, Kungl. Tekniska Högskolan, Stockholm.
- Bugge, Ivar. 1987. *Kommunal forfatning.* Kommunalforlaget, Oslo.
- Bäckström, Anders og Bromander, Jonas. 1995. *Kyrkobyggnaden och det offentliga rummet.* Svenska kyrkans utredningar 1995:5. Svenska Kyrkans Information, Uppsala.
- Chanter, Barrie and Swallow, Peter. 1996. *Building Maintenance Management.* Blackwell Science Ltd., Oxford.
- Christie, Håkon. 1974. *Middelalderen bygger i tre.* Universitetsforlaget, Oslo.
- Christie, Håkon. 1978. Da fortidsminneforeningen reddet stavkirkene. *Fortidsminneforeningens årbok 1978.* FNFB, Oslo, side 43-62.
- Christie, Håkon. 1981. Stavkirkene – Arkitektur. Kapittel 3 i Berg, Knut (red.): *Norges kunsthistorie. Bind 1: Fra Oseberg til Borgund.* Gyldendal, Oslo, s. 139-251.
- Christie, Håkon. 1991. Kirkebygging i Norge i 1600- og 1700-årene. *Fortidsminneforeningens årbok 1991.* FNFB, Oslo, s. 177-194.
- Christie, Sigrid. 1975. Prinsipper for kirkerestaureringer i etterkrigstiden. *Fortidsminneforeningens årbok 1975.* FNFB, Oslo, s. 69-80.
- Christiansen, Håvard. 1991. Forvaltning, drift og vedlikehold (FDV) av eldre bygninger. *Fortidsminneforeningens årbok 1991.* FNFB, Oslo, s. 305-312.
- Dietrichson, L. 1892. *De norske stavkirker. Studier over deres system, oprindelse og historiske udvikling.* Cammermeyers forlag, Kristiania og København. Ny utgivelse 1971 ved Gregg Int. Publishers Ltd., England.
- Direktoratet for brann- og eksplosjonsvern. 1997. Forskrift om brannforebyggende tiltak og brannsyn (FOBTOB).
- Drange, Tore, Aanensen, Hans Olaf og Brønne, Jon. 2000. *Gamle trehus. Historikk, reparasjon og vedlikehold.* 5. utgave. Universitetsforlaget, Oslo.
- Eik, Roar. 1997. *Tilstandsanalyse for Molde domkirke etter NS 3424.* Prosjektoppgave. Inst. for konstruksjonsteknikk, NTNU, Trondheim.

Litteraturliste

- Ekroll, Øystein, Stige, Morten og Havran, Jiri. 2001. *Middelalder i stein. Bind 1 av Kirker i Norge*. Arfo, Oslo.
- Eldal, Jens Christian. 1998. *Historisme i tre. "Sveitserstil", byggeskikk-romantikk og nasjonal egenart i europeisk og norsk trearkitektur på 1800-tallet*. Acta Humaniora, Universitetsforlaget, Oslo.
- Eldal, Jens Christian. 2001. Et mangfold av kirker. Artikkel i Seip, Elisabeth (red.): *Chr. H Grosch. Arkitekten som ga form til det nye Norge*. P. Hammer, Oslo, s. 212-283.
- Enovas Byggoperatør. 2002. *Bygningsnettverkets energistatistikk. Årsrapport 2001*. Enova Trondheim/ Bergen.
- Feilden, Bernhard M. 1982. *Conservation of Historic Buildings*. Butterworth, London.
- Feistcorn, Nicole. 1999. *Baurechtliche Aspekte der Bautätigkeit an Kirchen in Deutschland unter besonderer Berücksichtigung von Modernisierungs- und Sanierungsmaßnahmen*. Diplomarbeit Nr. B/98/127. Fakultät Bauingenieurwesen, Bauhaus-Universität Weimar.
- Fischer, Gerhard. 1965. *Domkirken i Trondheim*. Land og kirke, Oslo.
- Fischer, Gerhard. 1969. *Nidaros domkirke. Gjenreisning i 100 år*. Land og kirke, Oslo.
- Foreningen nøkkeltall for benchmarking. 2001. *Nøkkeltall FDVUS 1999. Resultat av datainnsamling i pilotprosjekt høsten 2000*. Foreningen nfb, Oslo.
- Forseth, Terje (red.). 1994. *En reise gjennom norsk byggekunst. Fortidsminneforeningens eiendommer gjennom 150 år*. Riksantikvaren og Fortidsminneforeningen, Oslo.
- Forsvarets Bygningstjeneste. 2000. *Landsverneplan for Forsvaret. Verneplan for eiendommer, bygninger og anlegg*. Forsvarets Bygningstjeneste, Eiendomsavdelingen, Oslo.
Del 1: Forsvaret – Byggherre og samfunnsbygger.
Del 2: Katalog Østlandet.
Del 3: Katalog Sør- og Vestlandet, Trøndelag og Nord-Norge.
- Gjone, Erling. 1996. *Utvalgte forelesninger om eldre norsk byggekunst*. Kommentert og ajourført ved Arne Berg. Inst. for ark.historie, NTNU, Trondheim.
- Grimal, Pierre. 1997. *Churches of Rome*. Foto: Caroline Rose. The Vendome Press, New York.
- Grimstad, Frank. 1999. *Kirken i lokalsamfunnet. Utfordring til samarbeid*. KA, Oslo.
- Hartmann, Eivind og Mangset, Øistein. 1997. *Verneplan for jernbanebygninger*. NSB og Riksantikvaren, Oslo.
- Hartvigsen, Gunnar. 1998. *Forskerhåndboken*. Høyskoleforlaget, Kristiansand.

Litteraturliste

- Haugen, Annika. 1997. *Uppvärmning och bevarande av medeltida stenkyrkor. En byggnads- och klimatteknisk studie av naturstensmurverk*. Arkitektøgskolen, Oslo.
- Haugen, Tore. 1990a. *Bygningsforvaltning. Økonomisk drift og vedlikehold – organisasjon, informasjon og system*. Dr.ing.-avhandling 1990:8, bind I. Inst. for husbyggingsteknikk, NTH, Trondheim.
- Haugen, Tore. 1990b. *Facility Management. Aspects of computer aided decision support*. Dr.ing.-avhandling 1990:8, volume II. Inst. for husbyggingsteknikk, NTH, Trondheim.
- Hauglid, Roar. 1969. *Norske stavkirker. Opprinnelse, konstruksjon, ornamentikk*. Dreyer, Oslo.
- Hauglid, Roar. 1973. *Norske stavkirker. Dekor og utstyr*. Dreyer, Oslo.
- Hinsch, Luce. 1974. Myten om Viollet-le-Duc. *Fortidsminneforeningens årbok 1974*. FNFB, Oslo, s. 7-22.
- HolteProsjekt. 2001. *FDV-nøkkelen 2001*. Perm med løsblader. HolteProsjekt Innovation, Oslo.
- Hoff, Anne Marta, Lidén, Hans-Emil og Storsletten, Ola. 2000. *Norges kirker. Hordaland. Bind I*. Bokserien Norske minnesmerker. Norsk institutt for kulturminneforskning. Gyldendal, Oslo.
- Horjen, Fredrik. 2001. *PBL-97 i et huseierperspektiv. Hvordan bedre dialogen mellom berørte parter og lovgiver i plan- og bygningslovprosessen?* Dr. ing.-avhandling 2001:77. NTNU, Inst. for bygningsteknologi, Trondheim.
- Innst. O. nr. 46 (1995-96). *Innstilling frå kyrkje- utdannings- og forskingskomiteen om 1. lov om Den norske kyrkja (kyrkjelova) og 2. lov om kyrkjegardar, kremasjon og gravferd (gravferdslova)*. (Ot.prp. nr. 64 for 1994-95.) Oslo.
- Jensen, Per Anker. 2001. *Håndbog i Facilities Management*. Dansk Facilities Management-netværk, Taastrup.
- Jokilehto, Jukka. 1995. Authenticity: a General Framework for the Concept. Foredrag på *Nara Conference of Authenticity 1.-6.nov. 1994*. Nara, Japan, s. 17-34.
- Jor, Finn. (red.). 1966. *Kirker i en ny tid*. Land og Kirke, Oslo.
- Juliebø, Eldar og Rolfsen, Chr. N. 2001. *Forvaltning, drift, vedlikehold og utvikling av bygg*. Gyldendal yrkesopplæring, Oslo.
- Karsten, Ingrid Appelbom. 1979. Restaurering i prinsipp og praksis. Streiftog i europeisk bygningvern. *Fortidsminneforeningens årbok 1979*. FNFB, Oslo, s. 17-30.
- Kirkerådet. 2000. *Lovsamling for den norske kirke*. 2.utgave. Kirkerådet, Oslo.

Litteraturliste

- Kirkerådet. 2002. *Samme kirke – ny ordning*. Innstilling fra Kirkerådets kirke/stat-utvalg (Bakkevig-utvalget), Oslo.
- Kirkens Arbeidsgiverorganisasjon. 1993. *Menighetsråd og fellesråd i styringsrollen*. Et kursopplegg. KA, Oslo.
- Kirkens informasjonstjeneste. 1999. *Årbok for Den norske kirke 1999*. Kirkens informasjonstjeneste, Oslo 1999.
- Kirkens informasjonstjeneste. 2001. *Årbok for Den norske kirke 2001*. Kirkens informasjonstjeneste, Oslo 2001.
- Kjær, Ulla og Grønder-Hansen, Poul. 1988. *Kirkerne i Danmark*. Bd. I. Foto: J. J. Frimand. Boghandlerforlaget.
- Kjær, Ulla og Grønder-Hansen, Poul. 1989. *Kirkerne i Danmark*. Bd. II. Foto: J. J. Frimand. Boghandlerforlaget.
- Klakegg, Ole Jonny. 1993. *Trinnvisprosessen*. IBAT, NTNU, Trondheim.
- Klakegg, Ole Jonny. 1994. *Tidplanlegging under usikkerhet*. IBAT, NTNU, Trondheim.
- Klæbu menighetsråd. 1990. *Klæbu kirke 200 år 1790-1990*. Klæbu men.råd, Klæbu.
- Kolsrud, Oluf. 1919. The statuery of the west front. Utdrag av brev gjengitt i *Trondhjem Cathedral. Papers concerning the designs for the restoration*. The office of the restoration, Trondheim.
- Kommunal- og regionaldept. 2000. *Forskrift til plan- og bygningsloven om saksbehandling og kontroll 1997. Ajourført med endringer senest ved forskrift 13. desember 1999 nr. 1295*. Oslo.
- KUF-dept. og Miljøverndept. 2000. *Forvaltning av kirke, kirkegård og kirkens omgivelser som kulturminne og kulturmiljø*. Rundskriv T-3/2000. Oslo.
- Kvinge, Kjell Bjarte. 1999a. *IT-systemer for FDVU av bygninger og eiendommer. Hva dekker systemene – Hvilke systemer finnes – Hvor går utviklingen?* Foredrag. Multiconsult, Oslo.
- Kvinge, Kjell Bjarte. 1999b. *IT-systemer for FDVU av bygninger og eiendommer. Hvordan gå frem ved anskaffelse av FDVU-system?* Foredrag. Multiconsult, Oslo.
- Larsen, Knut Einar. 1982. *Bygningsvern. Litt om historie og prinsipper*. Forelesningsnotat. Inst. for arkitekturhistorie, NTH, Trondheim.
- Meyer, Johan. 1919. Trondhjem Cathedral. Rise, Decay and Restoration. Artikkel i *Trondhjem Cathedral. Papers concerning the designs for the restoration*. The office of the restoration, Trondheim.

Litteraturliste

- Monrad-Krohn, Danckert. 1997. *Norske fyr. Nasjonal verneplan for fyrstasjoner*. Riksantikvarens rapporter nr. 24. Riksantikvaren, Oslo.
- Miljøverndepartementet. 1998. *Tilskots og låneordninger*. Rundskriv. Oslo.
- Miljøverndept. og Kommunaldept. 1996. *Plan- og bygningslov av 14.juni 1985 nr. 77. Ajourført med endringer, senest ved lov av 28.juni 1996 nr. 55*. Oslo.
- Morvik, Egil. 1999. Den norske kirkes medlemsregister, ny informasjon – ny innsikt. I Winsnes, Ole Gunnar (red.). 1999. *Tallenes tale 1999. Perspektiv på statistikk og kirke*. KIFO-rapport nr. 12. Tapir, Trondheim, s. 125-142.
- Multiconsult. 2002. *Kirkebygg i Oslo: Kartlegging og katalogisering*. Rapport om rehabiliteringsoppdrag 1992-2002. Utarbeidet på oppdrag fra Riksantikvaren. Multiconsult, Oslo.
- Muri, Sigurd. 1971. *Norske kyrkjer*. Samlaget, Oslo.
- Muri, Sigurd. 1975. *Gamle kyrkjer i ny tid*. Samlaget.
- Myklebust, Dag. 2000. Utviklingen av kulturminnevernet i Norge gjennom 1900-tallet. *Fortidsminneforeningens årbok 1999*. FNFB, Oslo.
- Mørk, Max Ingar. 1998a. *Historien om et orgel. Nytt orgel til Molde domkirke*. Prosjektoppgave. Inst. for arkitekturhistorie, NTNU, Trondheim.
- Mørk, Max Ingar. 1988b. *Byggøkonomi og prosjektstyring. Ellingsøy kirke*. Prosjektoppgave. Inst. for bygg- og anleggsteknikk, NTNU, Trondheim.
- Mørk, Max Ingar. 1998c. *Revidert plan- og bygningslov. Nye brannbestemmelser*. Prosjektoppgave. Inst. for bygg- og anleggsteknikk, NTNU, Trondheim.
- Mørk, Max Ingar. 1999a. *Building Preservation in Norway*. Artikkel. NTNU, Trondheim.
- Mørk, Max Ingar. 1999b. *Domkirken i Trondheim: Bevaring, restaurering eller vedlikehold?* Prosjektoppgave. Inst. for arkitekturhistorie, NTNU, Trondheim.
- Mørk, Max Ingar. 1999c. *Status for FDV-arbeidet i kirkene*. Prosjektoppgave. Inst. for bygg- og anleggsteknikk, NTNU, Trondheim.
- Mørk, Max Ingar. 1999d. *Tilstandsanalyse og vedlikeholdsplan for Klæbu kirke*. Rapport. Inst. for bygg- og anleggsteknikk, NTNU, Trondheim.
- NBI. 1996. *Rapport om vannlekkasjer i Bakkehaugen kirke*. NBI, Oslo.
- NBI. 1999. *Byggforskserien. Byggdetaljer*. 3 permer med løsblader. Byggforsk kunnskapssystemer, NBI, Oslo.
- NBI. 1999. *Byggforskserien. Byggforvaltning*. 2 permer med løsblader. Byggforsk kunnskapssystemer. NBI, Oslo.

Litteraturliste

- NBI. 1999. *Byggsertifisering – kvalitetsdokumentasjon av fast eiendom*. NBI, Oslo.
- Nes, Sigurd. 2001. Erfaringer med anskaffelse av FDVU-system. Foredrag på *FDVUS av bygninger*. Kursdagene ved NTNU, Trondheim 08.-10.01.2001.
- Norges Forskningsråd. 1990-94. *Produktutvikling og forsøksbygging. Hovedresultater*. Perm med hefter og løsblader. Norges Forskningsråd, Bergen.
- Nordhagen, Olaf. 1919. Considerations as to the design of the west front and the central tower of the Cathedral. Artikkel i *Trondhjem Cathedral. Papers concerning the designs for the restoration*. The office of the restoration, Trondheim.
- Nordhagen, Olaf. 1919. Some remarks concerning the reconstruction of the clerestory and the vault of the nave. Artikkel i *Trondhjem Cathedral. Papers concerning the designs for the restoration*. The office of the restoration, Trondheim.
- Norsk Byggtjeneste. 1999. Byggenormserien. Perm 1: Lover, forskrifter, veiledninger. Norsk Byggtjeneste, Oslo.
- Norsk Standard. Utarbeidet av NBR, Oslo. Fastsatt av NSF, Oslo.
- NS 3031. 1987. *Beregning av bygningers energi- og effektbehov til oppvarming og ventilasjon*.
- NS 3032. 1984. *Bygningers energi- og effektbudsjett*.
- NS 3424. 1995. *Tilstandsanalyse for byggverk. Innhold og gjennomføring*.
- NS 3451. 1988. *Bygningsdelstabell*. 2. utg.
- NS 3454. 1988. *Årskostnader for bygninger*.
- NS 3454. 2000. *Livssykluskostnader for byggverk – Prinsipper og struktur*. 2.utg.
- NS 3455. 1993. *Bygningsfunksjonstabell*.
- NS 3457. 1995. *Bygningstypetabell*.
- NS 3940. 1986. *Areal- og volumberegninger av bygninger*. 2.utg.
- Veiledning til NS 3424. *Innhold og gjennomføring* NBR, Oslo, 1995, 28 s.
- NOU. 1989. *Den lokale kirkes ordning*. NOU 1989: 7. Statens trykningskontor, Oslo.
- NOU. 2002. *Fortid former framtid. Utfordringer i en ny kulturminnepolitikk*. NOU 2002:1. Statens forvaltningstjeneste, Oslo.
- Novacovic, Vojislav, Thue, Jan Vincent et al. 1996. *Enøk i bygninger. Effektiv energibruk*. 2.utg. Universitetsforlaget, Oslo.
- Ot prp nr 64 (1994-95). 1. *Om lov om den norske kirke (kirkeloven)*. 2. *Om lov om kirkegårder, kremasjon og gravferd (gravferdsloven)*. KUF-dept., Oslo.
- Pedersen, Svein Henrik. 1992. *Kirkebygging i Søndre Trondhjems amts landdistrikter 1780-1851. En undersøkelse av lokal- og sentraladministrative forholds betydning for behandlingen av og holdningene i kirkebyggesaker*. Vedlegg: Katalog over kirkebyggesaker gjennomført i Søndre Trondhjems amts landdistrikter 1780-1851. Hovedoppgave i historie. AVH, Univ. i Trondheim.

Litteraturliste

- Raustøl, Tellef. 1993. *Kirkelig selvstyre – i kommunen? Oppfølging av Kirkelovutvalget i spenningsfeltet mellom kommunalt og kirkelig selvstyre*. Kommuneforlaget, Oslo.
- Riksantikvaren. 1987. *Kulturminner fra nyere tid: Verneverdi og utvelgelseskriterier*. Riksantikvaren, Oslo.
- Riksantikvaren. 1991-2002. *Riksantikvarens informasjon om kulturminner*. Perm med løsblader. Riksantikvaren, Oslo.
- Riksantikvaren. 2000. *Riksantikvarens strategi 2000-2005*. Riksantikvaren, Oslo.
- RIF. 1998. *Tilstandsanalyse etter NS 3424*. Dataverktøy m/skjema, eksempler og programdiskett. RIF, Oslo.
- RIF. 2001. *FDVU-dokumentasjon for bygninger*. RIF, Oslo.
Bok 1: Anvisning for FDVU-dokumentasjon.
Bok 2: Maler for innsamling av FDVU-dokumentasjon.
- Rønningen, Gunnar. 1991. *Kirketårn og takryttere i Norge fra middelalderen til 1700-tallet*. *Fortidsminneforeningens årbok 1991*. FNFB, Oslo.
- Samset, Ingar. 1999. *Økonomiarbeid i den lokale kirke*. Kirkens Arbeidsgiverorg., Oslo.
- Samset, Ingar. 2000. *Rapport om aktivitet og økonomi etter ny kirkelov*. Utarbeidet på oppdrag fra Sykkylven kyrkjelege fellelråd. Kirkens Arbeidsgiverorg., Oslo.
- Samset, Knut. 2001. *Prosjektvurdering i tidligfasen*. Tapir, Trondheim.
- Schellen, Henk. 2002. *Heating Monumental Churches. Indoor Climate and Preservation of Cultural Heritage*. Technische Universiteit Eindhoven.
- Seip, Elisabeth (red). 2001. *Chr. H. Grosch. Arkitekten som ga form til det nye Norge*. P. Hammer, Oslo.
- Sinding-Larsen, Staale. 1994. *Arkitekturteori og bygningsanalyse*. Tapir, Trondheim.
- Sinding-Larsen, Staale. 1997. *Gjennomføring og begrunnelse. Om forskningsprosess og vitenskapsfilosofi*. NTNU, Inst. for arkitekturhistorie, Trondheim.
- Sinding-Larsen, Staale. 2001. *Teori og praksis for avhandlinger*. Tapir, Trondheim.
- Snorre [Sturlason]. 1959. *Kongesagaer*. Oversatt av Anne Holtsmark og Didrik Arup Seip. Gyldendal, Oslo.
- Standard ISO 690-1987 (E). *Documentation – Bibliographic references – Content, form and structure*.
- Statens Bygningstekniske Etat (BE). 1992. *Hus og helse*. Kompendium. BE/NBI, Oslo.

Litteraturliste

- Stein, Mille et al. (red.). 1987. *Kirkekunsten lider. Hvordan bevare middelalderkunsten i norske kirker. Seminar arrangert av Riksantikvarens restaureringsatelier 1984.* Riksantikvarens rapporter 14. Alvheim & Eide, Øvre Ervik.
- Storemyr, Per. 1997. *The stones of Nidaros. An Applied Weathering Study of Europe's Northernmost Medieval Cathedral.* Dr.ing.avhandling 1997:92. Inst. for arkitekturhistorie, NTNU, Trondheim.
- Storsletten, Ola. 1993. *En arv i tre. De norske stavkirkene.* Aschehoug, Oslo.
- Storsletten, Ola. 1997. De norske stavkirkene av Møre-typen. Artikkel i Árnadóttir, Lilja og Kiran, Ketil (red): *Kirkja ok kirkjuskruð. Kirker og kirkekunst på Island og i Norge i middelalderen.* NIKU, Oslo og Þjóðminjasafn Íslands, Reykjavík, s. 42-52.
- Sveen, Trond Erik og Holtet, Harald. 1999. *Utarbeiding og bruk av nøkkeltall.* FoU Nøkkeltallprosjektet. Sluttrapport. Multiconsult, Oslo.
- Svenska kyrkans centralstyrelse. 1992. *Fädernas kyrkor – till varje pris?* Diskussionsbetänkande avgivet av 1990 års kyrkobyggnadsutredning. Svenska Kyrkans Information, Stockholm.
- Sæther, Arne E.(sekr). 1982. *43 nye norske kirker. Data og vurderinger av kirkeanlegg.* Kirkerådet i samarbeid med KUDs kirkekonsulent, Oslo.
- Sæther, Arne E. 2001. *Kirken som bygg og bilde. Rom og liturgi ved et tusenårsskifte. En bok om kirkebygging før, nå og i fremtiden. Ny og utvidet utgave 2001.* Sæthers forlag, Asker.
- Søgnen, Ole Gunnar. 1981. *Utbetring av den eldre bustadmassen.* Avhandling for dr.ing.-graden. Inst. for husbyggingsteknikk, NTH, Trondheim.
Del I: Bakgrunn, verkemiddel, status.
Del II: Gjennomføring, organisasjon, teknikk, økonomi.
- Tanggaard, Per. 1999. Kirkelig årsstatistikk for Den norske kirke 1998. I Winsnes, Ole Gunnar (red.): *Tallenes tale 1999. Perspektiver på statistikk og kirke.* KIFO-rapport nr. 12. Tapir, Trondheim, s. 143-166.
- Taranger, Absalon (overs.). 1915. *Magnus Lagabøters landslov.* 5. opplag 1979. Univ.forlaget, Oslo/Bergen.
- Thue, Jan Vincent. 1997. *Husbyggingsteknikk. Bygningsfysikk grunnlag, del 1.* Kompendium. Inst. for bygg- og anleggsteknikk, NTNU, Trondheim.
- Tompkins, J.A., White, J.A., Bozer, Y.A. og Tarchoco, J.M.A. 2002. *Facilities Planning.* Third edition. Wiley, USA.
- Trondheim kommune. 2001. *Energibruk i bygninger 2000.* Rapport. TK, Trondheim.

Litteraturliste

- Tschudi Madsen, Stephan. 1974. Restaurering og antirestaurering. John Ruskin og engelsk bevaringsfilosofi i 1800-årene. *Fortidsminneforeningens årbok 1974*. FNFB, Oslo, s. 23-42.
- Tschudi Madsen, Stephan. 1976. *Restoration and Anti-Restoration. A study in English restoration philosophy*. Univ.forlaget, Oslo.
- Tschudi Madsen, Stephan. 1978. Vernetanker til lufting. *Fortidsminneforeningens årbok 1978*. FNFB, Oslo, s. 5-16.
- Verdenskommisjonen for miljø og utvikling. 1987. *Vår felles framtid*. Tiden, Oslo.
- Wexelsen, Einar. 1974. Trekk fra fortidsvernets eldste historie i Norge. *Fortidsminneforeningens årbok 1974*. FNFB, Oslo, s. 43-62.
- Wexelsen, Einar. 1978. Den første restaureringsplan for Trondheim Domkirke. *Fortidsminneforeningens årbok 1978*. FNFB 1978, Oslo, s. 63-86.
- Winsnes, Ole Gunnar (red.). 1999. *Tallenes tale 1999. Perspektiv på statistikk og kirke*. Tapir, Trondheim.

Internettadresser

Antikvariske myndigheter og organisasjoner

Riksantikvaren

www.riksantikvaren.no

NIKU

www.niku.no

Fortidsminneforeningen

www.fortidsminneforeningen.no

Kulturarvsstyrelsen i Danmark

www.kuas.dk

Museiverket i Finland

www.nba.fi

Nasjonalmuseet i Island

www.natmus.is

Riksantikvarieämbetet i Sverige

www.raa.se

Bygg- og eiendomsforvaltning/FDVU

Statens bygningstekniske etat

www.be.no

BA-torget

www.ba-torget.no

Byggsertifisering

www.byggsertifisering.no

Norges byggforskningsinstitutt/Byggforsk

www.byggforsk.no

SINTEF

www.sintef.no

Statsbygg

www.statsbygg.no

CIBs hjemmesider

www.cibworld.nl

Norsk Eiendomsinformasjon as

www.eiendomsinfo.no

HolteProsjekt

www.holteprosjekt.no

Interconsult

www.interconsult.com

Multiconsult

www.multiconsult.no

Data i kirken

DuploData

www.duplodata.no

ProAktiv

www.proaktiv.no

Sigvesaker

www.sigvesaker.no

Troll Data

www.trolldata.no

Datasystemer for FDVU

Datec

www.datec.no

Evcon

www.evcon.no

FM Technology

www.fmt.no

IBM

www.ibm.com/no

Lydia

www.lydia.no

System Plan

www.systemplan.no

Energi og miljø

Enova

www.enova.no

ENØK i Norge

www.enoknorge.no

GRIP senter

www.grip.no

ØkoBygg

www.grip.no/okobygg

Agenda 21

www.agenda21.no

Center of Excellence for Sustainable Development

www.sustainable.doe.gov

ENSI – Energy Saving International

www.ensi.no

Foreninger og nettverk for FDVU

FOBE – Forum for Offentlige Bygg og Eiendommer	www.kommunalteknikk.no/fobe.htm
Foreningen Næringseiendom	www.foreningen-naringseiendom.no
Nettverket Nøkkeltall for Benchmarking – nfb	www.nfb.no
Norges Bygg- og Eiendomsforening (NBEF)	www.nbef.no
Norges Takseringsforbund	www.ntf.no
Norsk nettverk for næringseiendom – NfN	www.nfn-fm.no
CFM – The Centre for Facilities Management, Salford	www.cfm.salford.ac.uk
DFM – Dansk FM-netværk	www.dfm-net.dk
EFNMS – Europ. Fed. of National Maintenance Societies	www.ini.hr/efnms
ERES – European Real Estate Society	www.eres.org
EuroFM	www.eurofm.org
Habitat – United Nations Centre for Human Settlements	www.unchs.org
IFMA – International Facility Management Association	www.ifma.org

Kirker

Den norske kirke - Kirkerådet	www.kirken.no
KA - Kirkens Arbeidsgiverorganisasjon	www.ka.no
KNIF – Kristen-Norges Innkjøpsfellesskap	www.knif.no
KIFO – Stiftelsen Kirkeforskning	www.kifo.no
MenighetsNett	www.menighet.net
Folkekirken i Danmark	www.folkekirken.dk
Evangelisk lutherska kyrkan i Finland	www.evl.fi/svenska
Þjóðkirkja Íslands – Den Islandske folkekirken	www.kirkjan.is
Svenska kyrkan	www.svenskakyrkan.se
Deutsche Katholische Kirche	www.kathweb.de
EKD – Evangelische Kirche in Deutschland	www.ekd.de
Church of England	www.cofe.anglican.org
Church of Scotland	www.cofs.org.uk
European Christian Environmental network	www.ecen.org

Offentlig informasjon

Uninett – forskningsnett i Norge	www.uninett.no
ODIN – Offentlig dokumentasjon og informasjon i Norge	www.odin.dep.no
Offentlig informasjon Norge	www.norge.no
Offentlig informasjon Danmark	www.danmark.dk
Offentlig informasjon Finland	www.finland.fi
Offentlig informasjon Island	www.iceland.org
Offentlig informasjon Sverige	www.sverigedirekt.se
Nordisk råd/Nordisk ministerråd	www.norden.org

Statistikk

NSDs Kirkedatabase	www.nsd.uib.no/data/region/kirke
SSB – Statistisk sentralbyrå	www.ssb.no

VEDLEGG

VEDLEGG 1

Hovedtrekk fra bygningsvernets historie

1. Den franske revolusjon og romantikkens blomstring
2. Viollet-le-Duc og gotikkens renessanse
3. John Ruskin og "ruinromantikken"
4. Camillo Boito og det historiske ekvivalensprinsipp
5. J. C. Dahl og bevaringen av stavkirkene
6. Restaureringen av Nidaros domkirke
7. Bygningsvernet i Norge etter krigen
8. Retningslinjer for vernearbeidet i dag.

*...thi dessverre være Architecter til alle Tider de største
Barbarer imod deres Forfædres Frembringelser...*
Maleren og kunstprofessoren J. C. Dahl

1. Den franske revolusjon og romantikkens blomstring

"Senere kommer man til å skrive historien om vår tids merkelige sykdom, gotikkens sykdom," skriver den franske historikeren Michelet på midten av 1800-tallet. For å forstå denne "sykdommen" må vi gå tilbake til den brutale revolusjonen i 1789, og de begivenheter som fulgte i kjølvannet av den.

Luce Hinsch (1974) mener det ikke er noen overdrivelse å si at vernetanken i Frankrike – og dermed i hele Europa – ble født av den franske revolusjon. Det hadde nok foregått både vedlikehold, bevaring og til dels restaurering av eldre monumenter og bygninger tidligere, men nå ble oppgaven løftet opp på et nasjonalt plan. Bakgrunnen var denne: Etter revolusjonen var både adelens eiendommer og kirkens gods konfiskert av staten. Revolusjonære grupper, godt støttet av rasende folkemengder, gikk løs på de gamle minnesmerkene fra det aristokratiske og undertrykkende samfunnet, og påførte dem store ødeleggelser. Den revolusjonære regjeringen, Konventet, kom imidlertid med det første ediktet til forsvar for "monumentene" (dvs. kulturminnene, herunder også bygningskunsten) allerede i 1790. I 1793 uttalte regjeringen høytidelig: "Det har aldri vært meningen å ødelegge monumenter fra kunsten, historiens og vitenskapens verden."

Det første systematiske antikvariske arbeid stammer fra perioden 1792-95, da regjeringen gjennomførte en registrering av statens monumenter over hele landet. Ingrid A. Karsten (1979) nevner at det var i denne perioden den franske nasjonalforsamlingen kunngjorde restaureringsprinsippet "anastylosis", som nærmest kan forklares med "å løfte på plass noe som er falt".

Men det skjedde flere ting i samfunnslivet og åndslivet som skulle få betydning for fortidsminnevernet:

- I 1802 utkom Chateaubriands bok *Le gène du Christianisme* (Kristendommens ånd), som er betraktet som grunnsteinen for romantikken og for katolisismens renessanse i Frankrike.
- Utover i 1820-årene ble det etablert antikvariske foreninger i flere provinser, og i 1830 ble den første offentlige stilling som *Inspecteur général des monuments historiques* opprettet, først med Ludovic Vitet som inspektør, seinere etterfulgt av den skarpsindige og utrettelige Prosper Mérimée.
- I 1831 kom Victor Hugos *Notre-Dame de Paris*, der han skildrer middelalderens Paris på en måte som fikk opp interessen for fortiden hos det brede publikum.

2. Viollet-le-Duc og gotikkens renessanse

Eugène-Emanuel Viollet-le-Duc (1814-79) har blitt den sentrale skikkelsen i fransk restaureringshistorie. Hinsch (1974) forteller at han var født i Paris, og vokste opp i et miljø preget av tidens religiøse og åndelige strømninger. Han reagerte mot Bygningsakademiets ensidige undervisning i klassisk arkitektur, og gjennomførte omfattende studier på egen hånd. Med blokk og blyant foretok han lange reiser gjennom Frankrike, og studerte middelalderens arkitektur. Allerede 18 år gammel skrev han: “Jeg ser at min skjebne blir å hogge min veg gjennom klippen, for jeg vil aldri kunne følge de andres veg.”

I 1840 - 26 år gammel - fikk han i oppdrag å restaurere kirken i Vezelay, og fra nå av begynte hans karriere som restaureringsarkitekt. Fire år seinere vant han og hans kompanjong Lassus konkurransen om å restaurere Notre-Dame i Paris. (Restaureringen var påbegynt allerede i 1804, men hadde med lite hell vært ledet av forskjellige arkitekter.) De studerte kirkens historie nøye før de laget sin restaureringsplan. I forordet sier de bl.a.: “I et slikt arbeid kan man ikke være diskret og forsiktig nok, og vi er de første til å erkjenne at en restaurering kan være mer skadelig for en bygning enn tidens tann og mobbens raseri.” Etter Notre-Dame fulgte mange andre prestisjefylte restaureringsoppdrag for Viollet-le-Duc.

K. E. Larsen (1982) skriver - med henvisning til Bo Grandien - hva Viollet-le Duc oppfattet som gotikkens viktigste lærdom: At god arkitektur ble bestemt og utformet gjennom sin konstruksjon og funksjon. Den ble skapt under påvirkning av seder, rådende samfunnsforhold, klima og tilgjengelige bygningsmaterialer. Han tolket ikke gotikken som oversanselig og mystisk, men tvert imot som et resultat av “raisonnement”. Som motsetning til renessansen og klassisismen, stilte han opp gotikken som en nasjonal kunst, og opphøyet den til et moralsk, teknisk og stilistisk forbilde, der struktur og ornament danner en uoppløselig helhet .

I sin *Dictionnaire Raisoné de l'Architecture Francaise* fra 1866, definerer Viollet-le-Duc restaureringsbegrepet slik: “Å restaurere en bygning er ikke det samme som å vedlikeholde den, reparere den eller gjøre den om, men å gjenskape den i en fullstendig tilstand som aldri kan ha eksistert i et gitt øyeblikk.” Han så for seg at restaureringsarkitektens oppgave var å leve seg inn i middelalderbyggmesterens intensjoner, og skape den helhet som denne hadde sett for seg, men kanskje aldri hadde kunnet gjennomføre. Dette prinsippet om stilrestaurering - *l'unité de style* - er seinere uløselig knyttet til Viollet-le-Duc. Han var likevel ikke ukritisk, og uttalte at “det beste er dog å konservere, og den beste måten å konservere en bygning på er å bruke den.” Han ga også uttrykk for, i alle fall i prinsippet, at hver enkelt tidsalders frembringelser i en bygning skulle respekteres.

Odd Brochmann (1979) har en interessant kommentar som kanskje kan forklare noe av Viollet-le-Ducs fascinasjon for gotikken. Han sier: “*Men det merkelige ved middelalderens arkitektur er at den så villig kan gi plass for de skiftende intensjoner som hører de lange byggetider til, og at dette, så langt fra å skade, snarere fremhever det spesielle ved dens vesen. Dette må henge sammen med en stil, en måte å gripe sakene an på, som i seg selv gir bilde av noe voksende, fjernt fra stiv skjemativering*”.

3. John Ruskin og “ruinromantikken”

I boka *Restoration and Anti-Restoration* forteller Stephan Tschudi Madsen (1976; se også Tschudi Madsen 1974) om utviklingen av konserveringsfilosofien i England i forrige århundre. Han konstaterer at interessen for fortidsminnevern oppsto omtrent samtidig ved begynnelsen av 1800-tallet i flere land i Europa, men at bakgrunnen var forskjellig: Revolusjonen var en avgjørende faktor i Frankrike, romantikken i Tyskland, og i England lå det både en romantisk og en religiøs bevegelse bak.

På slutten av 1700-tallet og begynnelsen av 1800-tallet var det relativt stillstand i kirkebyggingen i England, særlig i forhold til den befolkningsøkning og kapitaltilgang som fulgte i industrialismens spor. Men fra 1818 ble bildet helt endret. Dette året vedtok Parlamentet *The Church Building Act*, og samme året ble *The Church Building Society* grunnlagt. Dette ble innledningen til en mer enn 50 år lang periode med intensiv kirkebygging og kirkerestaurering. I årene 1840-1873 ble ikke mindre enn 7 144 kirker restaurert (det var omtrent halvparten av alle middelalderkirkene i England), og flere tusen nye kirker ble bygd. Det fantes imidlertid ingen felles direktiver for restaureringsarbeidet, og ordet “restaurering” ble mer eller mindre brukt i betydningen “reparasjon”.

John Ruskin (1819-1900) var poet og filosof, utdannet ved Oxford-universitetet. Han var interessert i kunst og arkitektur, og utga i 1849 boka *The Seven Lamps of Architecture*. “*The greatest glory of a building is not its stones, nor its gold. Its glory is in its age,*” proklamerte han. Han så på arkitekturen som historiens hjørnestein, og et kildemateriale som ikke måtte endres, enn si forfalskes. De 4-500 år gamle kirkene representerte for ham en religiøs arv som måtte bringes videre til neste generasjon. Han så på dem som en gave fra Gud som bare var gitt menneskene til forvaltning, på samme måte som jorden selv. “*Vi har ingen rett til å røre dem,*” sa han. “*De er ikke våre.*” Bare hvis de hellige handlinger krevet det, var han villig til å godta restaurering eller endring. Han hadde dessuten en dyp respekt for fortidens håndverk, som han mente ingen imitasjon kunne erstatte.

På sine reiser i Italia og Frankrike hadde Ruskin sett mange restaureringsprosjekter, blant annet Viollet-le-Ducs nyrestaurerte vestfront på Notre-Dame. Hans konklusjon var klar: “*Restoration, so called, is the worst manner of destruction. (...) Do not let us talk then of restoration. The thing is a Lie from beginning to end.*” Og han tilføyde: “*Take proper care of your monuments, and you will not need to restore them.*”

Ruskin, som var filosof, hadde ikke de nødvendige forutsetninger for å sette sine idéer ut i praksis. Tschudi Madsen hevder at tiden heller ikke var helt moden. I 1877 ble imidlertid *The Society for the Protection of Ancient Buildings* grunnlagt, med den utadvendte og kampglade, men samtidig jordnære William Morris som leder. Virksomheten til foreningen, som snart fikk tilnavnet “antirestaureringsforeningen”, førte til et gjennombrudd for Ruskins idéer. De spredte seg først i England, deretter til Frankrike og flere andre land i Europa. Mer eller mindre med rette ble tilhengerne kalt for “ruinromantikerne”.

Det fortelles at den aldrende Morris en julidag i 1896 kom til Trondheim for å se på restaureringen av Nidarosdomen. I et brev hjem kommenterte han opplevelsen slik: ”*I saw Trondhjem – big church, terribly restored, but well worth seeing...*”

4. Camillo Boito og det historiske ekvivalensprinsipp

Larsen (1982) forteller om en tredje restaureringsfilosofi som oppsto på 1800-tallet: *Det historiske ekvivalensprinsipp*. Filosofien stammer fra den italienske arkitekten og kunsthistorikeren Camillo Boito (1836-1914). Larsen viser til Blomé, som hevder at Boitos synspunkter ble utformet gjennom en heftig polemikk med Violet-le-Duc.

Boitos idéer dannet utgangspunkt for en resolusjon som ble vedtatt på en kongress for arkitekter og ingeniører i Roma i 1883. Der het det bl.a. at “de arkitektoniske monumentene bør, når det viser seg ubestridelig nødvendig at man må gjøre noe med dem, heller *forsterkes* enn *repareres*, heller *repareres* enn *restaureres*, og underkastes nøyaktige undersøkelser for å unngå tilbygg og reoveringer.”

Poenget var at alle perioders tilføyelser til en bygning måtte ses på som like verdifulle, og at bygningene var “historie-fortellere”. Å restaurere en bygning tilbake til sin opprinnelige tilstand ville dermed være å forfalske historien. Karsten (1979) påpeker at Boitos tese om verdien av å bevare det autentiske materialet i et byggverk, ble retningsgivende for de lover og erklæringer som kom til gjennom det 20. århundre.

5. J. C. Dahl og bevaringen av stavkirkene

Fortidsminnevernets eldste historie i Norge er bl.a. beskrevet i artikler av Einar Wexelsen (1974) og Håkon Christie (1978). I første halvdel av det 19. århundre var fortidsminnevern utelukkende en oppgave for de fire regionale muséene i Trondheim, Bergen, Arendal og Oslo. Maleren J. C. Dahl (1788-1857), som i 1824 var blitt professor ved Kunstakademiet i Dresden, kom i 1830-årene aktivt med i arbeidet til Fortidsvernforeningen i Sachsen. Han ble klar over at de norske stavkirkene representerte et særnorsk høydepunkt i europeisk trearkitektur fra middelalderen, og fikk i 1837 utgitt et stort plansjeverk med tegninger og beskrivelser av de kirkene som fortsatt eksisterte. Med dette verket ønsket han både å gjøre stavkirkene kjent for et større publikum i Europa, men også å tenne interessen for fortidsminnevernet i Norge.

På Dahls initiativ ble “*Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring*” stiftet i 1844, med bevaring av de gjenstående stavkirkene som hovedoppgave. Med sine mange fremtredende medlemmer og under ledelse av juristen og arkeologen N. Nicolaysen (1817-1911), kunne foreningen raskt innkassere mange viktige seire som f.eks. bevaringen av Borgund stavkirke i Lærdal. Fra 1860 bevilget Stortinget et årlig tilskudd som gjorde at Nicolaysen kunne ansettes som antikvar, og i kraft av denne stillingen ledet han arkeologiske utgravninger over hele landet gjennom nesten hele resten av hundreåret. Han kom også til å øve stor innflytelse på restaureringen av Nidaros domkirke, som formann i tilsynskomiteén helt fra starten i 1860-årene og til 1903.

Fortidsminneforeningen så snart at oppgavene krevde sterkere offentlig innsats, og arbeidet aktivt både for å få vedtatt en egen lov om vern av fortidsminner, og for å få etablert et statlig kontor som kunne følge opp sakene med større myndighet. Den første loven kom i 1905, og

ga vern til alle bygninger og gjenstander fra middelalderen. Riksantikvarens kontor ble etablert i 1912, som et inspektorat under Kirke- og undervisningsdepartementet. Seinere har loven blitt revidert og utvidet flere ganger. Gjeldende kulturminnelov er fra 1978, og ble sist endret i 2001. Riksantikvarens kontor ble omgjort til eget direktorat under Miljøvern-departementet i 1990: Direktoratet for kulturminneforvaltning.

6. Restaureringen av Nidaros domkirke

Domkirken i Trondheim var det første faste fortidsminne i Norge som staten viste interesse for. Wexelsen (1978) påpeker at dette ikke primært skyldtes kirkens interessante middelalderarkitektur (som av datidens arkitekter ble sett på som rå og barbarisk), men at Grunnloven i 1814 hadde gjort den til kroningskirke, og dermed gitt den en særlig rang.

Den unge arkitekten H. E. Schirmer fikk i 1842 i oppdrag å undersøke kirken og lage en restaureringsplan. Det var delte meninger om hva som burde gjøres: Stortinget ønsket en tradisjonell (og billig) reparasjon, kretsen rundt J. C. Dahl og N. Nicolaisen ville konservere kirken, mens Schirmer etter hvert ble overbevist om at gjenreisning var det rette. Schirmers intensjon var å føre kirken tilbake til høymiddelalderen, nærmere bestemt til gotikken. Gjennom studieturer til Tyskland og England (bl.a. foranlediget av Dahl), fikk han større kunnskaper om middelalderarkitekturen, og fikk drøftet planene med ledende arkitekter i Europa. Dette førte til en revidert og sterkt forbedret plan i 1851.

Departementet hadde oppnevnt en tilsynskomite for restaureringen, med N. Nicolaysen som formann. Han ønsket ikke å gjenta det han kalte feilene fra Frankrike der man jo ”nedbryde Monumenter fra Middelalderen, for at opføre dem paa ny, under paaskud af at restaurere dem”. Dahl var av samme mening: ”Lad den (kirken) helder falde og staa som en strunk ruin.” Men Schirmers tegninger falt i bedre jord hos politikerne og almuen, og kravet om en virkelig gjenreisning ble stadig sterkere. I juli 1869 kom arbeidet endelig i gang.

Gjenreisningen av Nidarosdomen ble det sentrale prøve- og læreobjekt for det antikvariske miljø i Norge gjennom de neste 100 år. Etter hvert som arbeidet skred fram, kom det opp stadig nye spørsmål og problemer som skapte opphetede diskusjoner blant landets antikvarer og arkitekter. Oppgaven inneholdt alle grader av bygningsvern, fra relativt enkel reparasjon (korveggen) via konservering/rehabilitering (Mariakapellet og oktogonen) til gjenreisning (vestskipet) og nærmest fri diktning (vestfronten og tårnet).

Da restaureringen ble offisielt avsluttet i 1969, kunne man ikke bare følge kirkens historiske utviklingen gjennom middelalderen, men også utviklingen av verneideologier, tekniske rammebetingelser og praktiske vurderinger som hadde skjedd gjennom restaureringsperioden.

7. Bygningsvernet i Norge etter krigen

Tschudi Madsen skriver i sin artikkel *Vernetanker til lufting* (1978) om det internasjonale samarbeidet som har utviklet seg, særlig etter siste krig, og som Norge har deltatt i. Han starter med konferansen i Athen i 1930, der det ble tatt et endelig oppgjør med stilrestaureringsprinsippet. Noen enighet om hvilke nye prinsipper som skulle gjelde klarte man imidlertid ikke å oppnå før *Venezia-charteret* ble vedtatt i 1964. I innledningen til dette heter det bl.a.:

“Imbued with a message from the past, the historic monuments of generations of people remain to the present day as living witnesses of their age-old traditions. (...) It is our duty to hand them on in the full richness of their authenticity.”

Retningslinjene som følger av de 16 artiklene har i stor grad gyldighet for vernearbeidet i Norge også i dag. Her nevnes kort:

- Vern og restaurering involverer alle slags tekniske og vitenskapelige fagdisipliner.
- Kontinuerlig vedlikehold og vanlig bruk er den beste måten å bevare en bygning på.
- Bevaring er det primære - restaurering må bare gjennomføres i spesielle tilfeller.
- Verdifulle elementer fra alle tidsaldre bør respekteres og bevares.
- Verneobjektet og omgivelsene må vurderes sammen.
- Objekter må ikke flyttes fra sitt sted, med mindre det er siste utveg for å bevare dem.

Spørsmålet om hva som ligger i begrepet “autentisitet” har i ettertid vært gjenstand for mye diskusjon. Jokilehto (1995) har forsøkt å forklare det slik:

“Authenticity can be understood as a condition of the heritage resource, and can be defined in the artistic, historical and cultural dimensions of this resource. These dimensions can be seen in relation to the aesthetic, structural and functional form of the object or site, in relation to its material and technology, as well as in relation to its physical and sosio-cultural context.”

Et tydelig eksempel på hvordan holdninger og idealer har endret seg hos vernemyndighetene, finner vi i Sigrid Christies artikkel om restaureringen av stavkirkene (1975). Ved de første restaureringene på midten av 1800-tallet, var det “tilbakeføringsprinsippet” som gjaldt, og det var ensidig rettet mot middelalderen. I restaureringene etter krigen har man fulgt “kontinuitetsprinsippet” og tatt vare på verdifulle elementer fra flere tidsepoker, side om side.

Amsterdamerklæringen som ble utarbeidet i forbindelse med det internasjonale arkitekturvernåret i 1975 sier at Europas arkitektuarv gir hvert enkelt folk bevissthet om deres felles historie og felles kultur, og at bevaring av denne arven derfor er et spørsmål av vital betydning. Nøkkelordet er “integrert konservering”, som betyr at bevaringen av vår bygningsarv må være en integrert del av planleggingen på alle nivå.

Den norske komitéen for arkitekturvernåret utformet en egen nasjonal erklæring i Amsterdamerklæringens ånd. Man fokuserte særlig på å bevare den spesifikt norske bygningsarven på to områder: (1) Bygninger i dal og på fjell som var blitt overflødige i jordbrukssammenheng, og (2) den tette, lave, panelte trehusbebyggelsen i våre småbyer, med sin miljømessige sjarm. Vernetanken måtte bli en selvfølgelig og integrert del av den kommunale planlegging! (Tschudi Madsen 1978).

8. Retningslinjer for vernearbeidet i dag

Hvilke kriterier brukes for å vurdere en bygning eller gjenstands verneverdi i dag? Riksantikvaren ga i 1987 ut et informasjonshefte om dette, der en kjenner igjen mange av de verdier som er omtalt ovenfor : Identitetsverdi, symbolverdi, historisk kildeverdi, autentisitet, miljøverdi, pedagogisk verdi, estetisk og kunstnerisk verdi og bruksverdi. Det er verdt å merke seg at alder i seg selv ikke er regnet som noe tilstrekkelig kriterium for vern (unntatt for middelalderminner), men at alderen eventuelt må sees i sammenheng med andre kriterier.

Vedlegg 1: Hovedtrekk fra bygningsvernets historie

I de seinere år har Riksantikvaren arbeidet mer planmessig innenfor enkelte sektorer, og bl.a. utarbeidet egne verneplaner for jernbanebygninger (Hartmann og Mangset 1997) og fyrstasjoner (Monrad-Krohn 1997). Helt nylig er det framlagt forslag til verneplaner for Vegvesenets veganlegg og bruer og for televerkets bygninger, bl.a. et representativt utvalg av de små røde telefonkioskene

I Riksantikvarens strategiplaner de seinere år (1996 og 2000) har det kommet inn nye prioriterte områder som vern av eldre industrianlegg og vern av det 20. århundres arkitektur. Man ønsker å få andre sektorer til å ta mer selvstendig ansvar for sine kulturminner, og å styrke den regionale og kommunale kulturminneforvaltningen. Formålet med Riksantikvarens virksomhet i dag er “å sikre kulturminner og kulturmiljøer som viktige kunnskaps-, opplevelses- og bruksverdier for dagens og morgendagens mennesker”.

Bibliografi

FNFB: Foreningen til norske fortidsminners bevaring

- Brochmann, Odd. 1979. *Bygget i Norge*. Bd. 1. Gyldendal, Oslo.
- Christie, Håkon. 1978. Da fortidsminneforeningen reddet stavkirkene. *Fortidsminneforeningens årbok 1978*. FNFB, Oslo.
- Christie, Sigrid. 1975. Prinsipper for kirkerestaureringer i etterkrigstiden. *Fortidsminneforeningens årbok 1975*. FNFB, Oslo.
- Hartmann, Eivind og Mangset, Øistein. 1997. *Verneplan for jernbanebygninger*. NSB og Riksantikvaren, Oslo.
- Hinsch, Luce. 1974. Myten om Viollet-le-Duc. *Fortidsminneforeningens årbok 1974*. FNFB, Oslo.
- Jokilehto, Jukka. 1995. Authenticity: a General Framework for the Concept. Foredrag på *Nara Conference of Authenticity 1.-6.nov. 1994*. Nara, Japan, ss. 17-34.
- Karsten, Ingrid Appelbom. 1979. Restaurering i prinsipp og praksis. Streiftog i europeisk bygningsvern. *Fortidsminneforeningens årbok 1979*. FNFB, Oslo, ss. 17-30.
- Larsen, Knut Einar. 1982. *Bygningsvern. Litt om historie og prinsipper*. Forelesningsnotat. Inst. for arkitekturhistorie, NTH, Trondheim.
- Monrad-Krohn, Danckert. 1997. *Norske fyr. Nasjonal verneplan for fyrstasjoner*. Riksantikvarens rapporter nr. 24. Riksantikvaren, Oslo.
- Riksantikvaren. 1987. *Kulturminner fra nyere tid: Verneverdi og utvelgelseskriterier*. Riksantikvaren, Oslo.
- Riksantikvaren. 1996. *Riksantikvarens strategi mot år 2000*. Riksantikvaren, Oslo.
- Riksantikvaren. 2000. *Riksantikvarens strategi 2000-2005*. Riksantikvaren, Oslo.
- Tschudi Madsen, Stephan. 1974. Restaurering og antirestaurering. John Ruskin og engelsk bevaringsfilosofi i 1800-årene. *Fortidsminneforeningens årbok 1974*. FNFB, Oslo, ss. 23-42.
- Tschudi Madsen, Stephan. 1976. *Restoration and Anti-Restoration. A study in English restoration philosophy*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Tschudi Madsen, Stephan. 1978. Vernetanker til lufting. *Fortidsminneforeningens årbok 1978*. FNFB, Oslo, ss. 5-16.
- Wexelsen, Einar. 1974. Trekk fra fortidsvernets eldste historie i Norge. *Fortidsminneforeningens årbok 1974*. FNFB, Oslo, ss. 43-62.
- Wexelsen, Einar. 1978. Den første restaureringsplan for Trondheim Domkirke. *Fortidsminneforeningens årbok 1978*. FNFB 1978, Oslo, ss. 63-86.

VEDLEGG 2

Den norske kirke gjennom 1000 år

1. Kristendommen kommer til Norge
2. Kirken i middelalderen
3. Reformasjon og enevelde
4. Kirkelige reformer på 1800-tallet
5. Det kirkelige reformarbeidet på 1900-tallet
6. Kirkeloven av 1996
7. Kirkens geografi
8. Veien videre

1. Kristendommen kommer til Norge

Kristendommen festet røtter i Norge gjennom en lang og kontinuerlig prosess over flere hundre år (Müller, O., 2001). Allerede på 600-tallet hadde norske handelsmenn forbindelse med Frankrike, og Nordsjøhandelen med de britiske øyer er enda eldre. Over alt møtte nordmennene kristen tro og kultur. Noen av dem lot seg primsigne slik at de kunne omgås de kristne kjøpmennene og overvære gudstjenestene. Selv på de ville herjetoktene i Vikingtiden (ca. år 800-1000) tok nordmennene med seg mange inntrykk fra det kristne Europa. Enkelte lot seg også omvende. I Vestfold er det funnet kristne graver fra 800- og 900-tallet. En annen impuls kan ha kommet fra de keltiske slavene som vikingene bragte med seg hjem. Kvinnene ble gjerne satt til husarbeid og barnepass, og deres kristne holdninger og tankegods kom dermed inn i hjemmene. Det finnes også legender om keltiske eneboere som slo seg ned langs norskekysten. Best kjent er historien om den irske kongedatteren Sunniva som på 900-tallet søkte tilflukt på Selje.

Den første norske kongen som prøvde å innføre kristendommen, var Håkon den gode (ca. 930-960), sønn av Harald Hårfagre. Han var oppfostret hos den fromme kong Adalstein i England. Håkon hentet en biskop og noen prester fra England og bød ”kristendom over hele landet” (Snorre 1959, s. 90). Men motstanden var for stor, kirkene ble brent og prestene drept. Større framgang hadde den nyomvendte Olav Tryggvason da han i år 995 kom fra England og steg i land på Moster. Der lot han ”syngemesser” og ”siden ble det bygd en kirke på samme sted” (Snorre 1959, s. 160). Kirken i Norge regner denne begivenheten som sin fødselsdag. I Viken var kristendommen allerede så godt kjent at Olav fikk vedtatt den på tinget uten kamp. Vestlendingene var mer motstrebende, men lot seg omvende gjennom en blanding av trusler og vennskapslofter. Trønderne måtte han tvinge. Den aller sterkeste motstanden bød imidlertid innlandet, som Olav Haraldson (den hellige) noen år seinere vant gjennom sin ”sverdmisjon”. Kongens død på Stiklestad i 1030 og de undergjæringer som fulgte, befestet ugjenkallelig kristendommens posisjon i det norske samfunnet.

2. Kirken i middelalderen

Fra kristendommen ble innført på 1000-tallet og fram til reformasjonen i 1537, var kirken i Norge en del av det katolske kirkestyret. Paven hadde allerede på 800-tallet bestemt at de vordende nordiske kirker skulle høre inn under erkebiskopen av Hamburg-Bremen, og dette ble stadfestet da biskop Grimkjel besøkte erkebiskopen omkring 1024. De første faste bispesetene ble opprette på Selje omkring 1070 og i Oslo og Nidaros omkring 1075. Seinere fulgte Stavanger (1125) og Hamar (1153).

I 1103 kom landet under erkebiskopen av Lund, som den gang var dansk område. Fra tidlig på 1100-tallet ble det innført tiende, som ble delt på 4 parter: biskopen, presten, kirken og de fattige. Dette styrket kirkens posisjon, og var en viktig forutsetning for at Norge i 1153 kunne bli en selvstendig kirkeprovins med erkebispedet i Nidaros. Fram til da hadde kongen langt på vei vært kirkens reelle overhode og beskytter. Han fikk bøndene til å bygge kirker og underholde prestene, og han hadde det avgjørende ordet ved bispeutnevnelser.

I kristningstiden ble det reist et stort antall kirker, og betydelige jordeiendommer ble tilført kirkene. Den lokale kirkeorganisasjonen var bygd opp omkring prestene. De fikk sitt utkomme av prestegården og diverse avgifter og andre inntekter som hørte embetet til. Dette ble kalt *prestegodset*, til forskjell fra *kirkegodset* som hørte selve kirken til. Fra slutten av 1100-tallet ble det innført en ordning med en eller to kirkeverger for hver kirke som skulle sikre kirkegodset og ha ansvar for vedlikeholdet. Vervene gikk på omgang mellom bygdens fremste menn, og ga betydelig sosial anseelse.

I tiden før Svartedauden i 1349 eide kirken 41 % av landets jordeiendommer, og kirken hadde anslagsvis tre ganger så høye inntekter som kongen. Man regner med at det på den tiden var ca. 2 000 geistlige, 300 adelsmenn og 70 000 bønder i Norge.

3. Reformasjon og enevelde

Ved reformasjonen i 1537 ble det katolske bispestyret avløst av et kongelig kirkestyre, men kirken beholdt likevel en viss selvstendighet. Ved eneveldets innføring i 1660 tiltok kongen seg styringsrett og lovgivningsrett over kirken i kraft av guddommelige fullmakter, som ”Konge av Guds nåde”. Menighetenes frihet ble gradvis innskrenket og endelig avviklet da kongen fikk utnevningsrett for alle sine embetsmenn – også prestene. Kirkegodset og de kirkelige inntekter ble betydelig redusert til fordel for kronen.

Det kongelige maktmisbruk kulminerte da kongen – for å finansiere sin krigføring – bestemte seg for å avhende en rekke kirker og prestegårder. Ved ”det store kirkesalget” i 1721-23 ble i alt 623 kirker med tilhørende jordeiendommer og rettigheter auksjonert bort. Noen av kirkene ble kjøpt av almuen i soknet eller lokale bønder, men de fleste gikk til embetsmenn som ofte bodde helt andre steder. Kjøperne hadde plikt til å holde kirkene ved like, men dette ble i mange tilfeller forsømt. Et annet problem var at folketallet i landdistriktene økte raskt fra 1750 og utover, slik at mange av de gamle kirkene ble for små. Kirkeeierne hadde i slike tilfeller ikke noe ansvar for utvidelser eller nybygging. Den såkalte ”kirkesaken” ble en gjenganger og et stort problem for myndighetene gjennom resten av 1700- og det meste av 1800-tallet. (Mer om dette finner en bl.a. i S. H. Pedersens hovedfagsoppgave (1992) om behandlingen av kirkebyggesaker i perioden 1780-1851).

4. Kirkelige reformer på 1800-tallet

I *Grunnloven* av 1814 ble grunnleggende trekk fra eneveldets kirkeordning ført videre. Tilknytningen mellom stat og kirke ble opprettholdt, og tidligere kirkelovgivning fortsatte å gjelde. Kongens særstilling som “kirkens overhode og beskytter” ble fastholdt gjennom Grunnlovens § 16.

Stortinget tok opp ”kirkesaken” allerede i 1815. Stortingskomitéen var rystet over forholdene og mente at en rekke av kirkene ”var i en yderst slet Stand, endog i den grad at Gudstjeneste samme Steds ikke med den fornødne Verdighed, og heller ikke uden Fare for enkelte svageliges Helbred, kan holdes”. Det ble reist forslag om alminnelig forkjøpsrett for menighetene, men den private eiendomsrett sto så sterkt og man nøyde seg med å innskjerpe vedlikeholdsplikten. Arbeidet førte imidlertid til at Stortinget i 1818 vedtok en lov om at kirker i statens eie skulle overføres til menighetene, og man innførte prinsippet om at manglende inntekter til drift og vedlikehold kunne utlignes på bøndene i soknet.

”Kirkesaken” var også den store utfordringen for det nye lokale selvstyret som ble innført ved *formannskapslovene* i 1837. I mange tilfeller var dette den første saken som ble tatt opp, og den førte oftest til den største investeringen som ble gjort i den nye kommunen. Prinsippet om utlikning av utgiftene på bøndene ble videreført – både for kirkelige og andre utgifter. Det var prestegjeldene som dannet grunnlaget for de nye formannskapsdistriktene (senere herreder). På landet skulle det i hvert sokn velges et soknestyre, hvorav $\frac{1}{4}$ av medlemmene fikk sete i formannskapet. Soknestyret skulle til å begynne med bare ta seg av kirkeforvaltningen, men ble utover på 1800-tallet pålagt stadig flere kommunale forvaltningsoppgaver.

Kirkelovene av 1845 og 1851 inneholdt nye bestemmelser om kirkenes størrelse, finansiering og eierforhold. Folketallet hadde nå vokst kraftig, og loven førte til bygging av et stort antall nye kirker. De fleste kirkene som fortsatt var på private hender ble også overdratt til menighetene. Likevel var det fortsatt mye uklarhet om kirkenes eiendomsforhold og økonomi mot slutten av 1800-tallet.

Den nye *Lov om Kirke og Kirkegaard* som endelig kom i 1897, hadde til hensikt å rydde opp i dette ved å lovfeste menighetenes eiendomsrett til kirken og å legge til rette for tilbakeføring av alle privateide kirker og kirkegårder til menighetene. Loven var basert på at kirkens utgifter primært skulle dekkes av kirkens egne inntekter, men førte videre den tidligere lovbestemmelsen om at manglende inntekter kunne utlignes gjennom den kommunale skattlegging.

Den kommunale kirkeforvaltning utviklet seg i løpet av 1800-tallet til å bli en del av den øvrige kommunale forvaltning, og de kirkelige utgifter ble regnet som en naturlig del av de kommunale utgifter. Utgifter til kirkelige stillinger som prest, klokker og organist ble finansiert gjennom et komplisert system av tiende, avgifter og andre inntekter. I 1897 ble dette endret, og kommunen fikk økonomisk ansvar for de kirkelige stillingene. Staten tok delvis ansvar for prestelønningene gjennom avkastningen av embetsgårdene, men det var først i 1975 at staten overtok hele lønnsansvaret. Kirkevergen hadde helt fra 1837 vært et kommunalt oppnevnt ombud.

Den nære forbindelsen mellom kommune og kirke førte til at kirkene ofte ble betraktet som kommunale bygg. Kirkeloven av 1897 slo likevel fast at kirken var “Sognemenighedens eiendom”, det vil si at den eides av kirkens medlemmer i soknet.

5. Det kirkelige reformarbeidet på 1900-tallet

Forslag om fri folkekirke

Kirkeloven av 1897 ble stort sett godt mottatt, men enkelte tok til orde for at menighetene måtte få større innflytelse. I 1906 satte jusprofessor Absalon Taranger i gang en debatt om skille mellom stat og kirke. Han ville ikke folkekirken til livs, men ønsket ”et virkeligt kirkestyre, ikke noget statskirkestyre”. Forslaget fikk stor tilslutning på stiftsmøtene og det frivillige kirkelige landsmøte i 1908, og dessuten fra biskopene. Regjeringen oppnevnte en kommisjon som i 1911 la fram sin innstilling. Et flertall i kommisjonen ønsket reformer i statskirken, mens et mindretall ønsket en fri folkekirke. Stiftsmøtene og det kirkelige landsmøte behandlet innstillingen i 1912, og gikk med stort flertall inn for en fri folkekirke. Men da saken etterpå ble sendt på høring til landets kommunestyrer, skolestyrer og menighetsmøter, ble forslaget avvist med stort flertall i alle organer. Sluttstrek ble satt da saken falt i Stortinget i 1916.

Menighetsråd, bispedømmeråd og bispemøter

Et annet forslag som Regjeringskommisjonen av 1911 hadde gått inn for, var å etablere menighetsråd i soknene. Forslaget møtte betydelig motstand i enkelte kirkelige kretser, men den politiske viljen var til stede. *Lov om menighetsråd* gikk dermed igjennom i Stortinget i 1920. Den forvaltningsmessige myndigheten var riktignok svært begrenset, men menighetene fikk med dette sitt første egentlige representative kirkelige organ.

Både i 1926 og 1928 behandlet Stortinget forslag om å opprette et konsultativt kirkeråd, men tanken fikk ikke gjennomslag. Regjeringen foreslo i 1931 at det i stedet burde opprettes bispedømmeråd, og at biskopene – som var samlet til fellesmøte første gang i 1915 – burde få faste bispemøter. *Lov om bispedømmeråd* ble vedtatt av Stortinget i 1933, og *Reglement for bispemøtene* ble gitt ved kongelig resolusjon i 1934.

Kirkeordningsloven

I samsvar med partienes fellesprogram etter krigen, ble det i 1945 nedsatt en offentlig kirkeordningsnemnd som skulle utrede kirkelige reformer ”innenfor den bestående ordning i forholdet mellom stat og kirke”. Nemnda hadde to sentrale forslag til endringer: For det første ville den omskape bispedømmerådene til domkapitler med betydelig myndighet. De skulle overta stiftsdireksjonens ansvarsområde, innstille til prestestillinger og tilsette hjelpeprester og klokkere. For det andre foreslo nemnda å opprette et sentralt kirkeråd med rådgivende myndighet overfor departementet i saker som kom inn under den kongelige anordningsmyndigheten i Grunnlovens § 16. Kirkerådet skulle dessuten avholde et fellesmøte for bispedømmerådene i hver valgperiode (4 år). Dette skulle være et samrådsmøte og ikke noe egentlig kirkemøte.

Da innstillingen kom opp til behandling i regjering og Storting, ble forslagene om domkapitler og kirkeråd avvist, mens bestemmelsen om bispedømmerådenes fellesmøte ble vedtatt. På lokalplanet ble det åpnet adgang for kommunestyret til å bestemme at det skulle velges et ”menighetsrådenes fellesråd” som skulle ha tilsyn med alle kirker og kirkegårder i kommunen. Det ble også bestemt at kommunen (som ansvarlig for ”kirkekassa”) skulle ha en representant både i fellesråd og menighetsråd. Arbeidet munnet ut i en samordnet *Lov om Den norske kirkes ordning* i 1953.

Reformarbeidet i 60- og 70-årene

Den neste viktige prosessen ble satt i gang i 1965, da Det frivillige kirkeråd nedsatte en kommisjon (Birkeli-kommisjonen) som skulle vurdere reformer for å sette kirken bedre i stand til ”å fylle sine oppgaver i vårt folk”. Et viktig moment var å vurdere et mer variert kirkelig engasjement slik at ikke bare prestene, men også kateketer, diakoner, organister, klokkere og menighetssekretærer kunne utføre en mer selvstendig tjeneste i menighetene. Når det gjaldt kirkens organisasjon, foreslo kommisjonen å etablere et representativt *kirkemøte* med rett til å treffe avgjørelser på kirkens vegne og et *kirkeråd* med eget sekretariat. Prostiledet burde styrkes ved å opprette *prostimøter* og *prostiråd* og faste prostesteder. Nemnda foreslo også at det ble innført en egen kirkeskatt, subsidiært at en fast andel av statens og kommunens skatteinntekter skulle gå til kirken, eller at kirken ble fullfinansiert over statsbudsjettet. Kirkegårdsdriften burde imidlertid fortsatt finansieres av kommunene.

Reformkommisjonens arbeid ble videreført av den kirkelige Utredningskommisjonen av 1969 (Støylen-kommisjonen). Kommisjonen pekte på en del grunnleggende problemer i forholdet mellom stat og kirke. Den tok utgangspunkt i kirkens selvforståelse som trossamfunn og uttalte at ”de historisk nedarvede ordninger av forholdet mellom stat og kirke svarer ikke til realitetene i den statsvirkelighet som preger samfunnet i dag”. Kommisjonen konkluderte med at det var behov for grundigere studier av kirkens organisasjon og økonomi, og pekte på en rekke forvaltningsmessige problemer med gjeldende ordning. Innstilling fikk i hovedsak tilslutning fra det frivillige kirkelige landsmøte i 1973.

Det kirkelige utredningsarbeidet førte til at Stortinget i 1970 nedsatte Det offentlige Stat/kirke-utvalget (Sivertsen-utvalget). Utvalget avga sin utredning i mai 1975 (NOU 1975: 30). Flertallet mente det ville være ”prinsipielt og samfunnsmessig riktig” å oppløse statskirkeordningen, mens et mindretall ville beholde statskirkesystemet omtrent som før. Én representant ville beholde statskirken, men gjøre den til ”et myndig, selvstendig rettssubjekt”. Utvalget mente at kirkens økonomi ”på lengre sikt” burde sikres ved medlemsavgift, og et stort flertall gikk inn for å overføre kirkegårdene til kommunen. Stiftsdireksjonens oppgaver ble foreslått overført til fylkesmannen og bispedømmerådet. For øvrig foreslo utvalget at staten skulle gi tilskudd til bygging av kirker, og at det ble åpnet adgang til hensiktsmessig ombygging av eldre kirker. Utvalget var også først ute med å foreslå utskilling av et nytt bispedømme på Nordvestlandet (hvilket skjedde da Møre ble opprettet i 1983).

Utredningene på 60- og 70-tallet førte til flere reformer. Den første kom i 1969, da Stortinget vedtok å opprette *Bispedømmerådenes fellesråd* (Kirkerådet) med 12 medlemmer og eget sekretariat. Rådet skulle være et samordnings- og rådgivningsorgan valgt av Bispedømmerådenes Fellesmøte. Neste trinn var oppfølgingen av Sivertsen-utvalgets innstilling gjennom Stortingsmelding nr 40 (1980-81) Om stat og kirke. Regjeringen la til grunn at statskirkeordningen fortsatt skulle bestå ”for den tid vi med rimelighet kan ha oversikt over”, men at det skulle gjennomføres reformer som kunne sikre kirken større grad av selvstyre og som samtidig bevarte Den norske kirke som folkekirke.

Stortinget delte Regjeringens syn og vedtok i 1984 viktige endringer i kirkeordningsloven: *Kirkemøtet* ble opprettet i den form vi kjenner det i dag, og *Kirkerådet* ble utvidet og gitt ansvar for å forberede sakene til Kirkemøtet og å iverksette dets vedtak. *Bispedømmerådene* ble utvidet fra 5 til 7 medlemmer, og det ble gitt lovmessig hjemmel for å tillegge dem fullt arbeidsgiveransvar for menighetsprester og kateketer. Det siste ble satt i kraft fra 1.1.1989. Videre ble det lovfestet at det annet hvert år skulle holdes et stort *bispedømmemøte* i hvert bispedømme, og det ble åpnet adgang til å danne *prostiråd* og holde *prostimøter*. Ved en ny lovendring i 1987, ble *Den norske kirkes lærenemnd* opprettet.

Den lokale kirkes ordning

Reformprosessen på sentralt og regionalt nivå var med dette gjennomført, mens den lokale kirke fortsatt i stor grad ble styrt etter kirkeloven av 1897. Ved kongelig resolusjon av 26.mars 1982 ble det nedsatt en utvalg for å utrede de kirkelige ordninger på menighetsplan (Hille-utvalget). Etter mandatet skulle utvalget særlig utrede de økonomiske og administrative forhold mellom kommune og menighet, behovet for lovendringer og dessuten vurdere stillingsbehovet på menighetsplan og den lovmessige utforming av oppgaver og ansvar.

Utvalget la fram sin innstilling i 1989 (NOU 1989: 7 Den lokale kirkes ordning). Utvalget tok utgangspunkt i soknet som den grunnleggende kirkelige enhet, og ønsket å etablere soknene som mest mulig selvstyrte "kirkelige kommuner". Soknet skulle være et selvstendig rettssubjekt, med menighetsrådet som soknets rettslige representant. Menighetsrådet skulle dessuten ha hovedansvaret for soknets forvaltning og styring. Andre viktige forslag var:

- Etablering av kirkelig fellestråd i alle kommuner med mer enn ett sokn. Fellestrådet skulle være et samordningsorgan overfor kommunen og et samarbeidsorgan for de enkelte menighetsråd, men med meget begrenset bestemmende myndighet.
- Lovfestet stilling som kirkeverge i hvert sokn, med oppgave å være sekretær for menighetsrådet og daglig administrativ leder av soknets virksomhet. Også fellestrådet skulle ha en kirkeverge med tilsvarende oppgaver.
- Videreføring av ordningen med at kommunen i vesentlig grad dekker soknets utgifter, men etter nye regler. Utvalget foreslo et tilskuddsystem med tre hovedkomponenter:
  - a) tilskudd til lovbestemte stillinger og administrasjonsutgifter beregnet på grunnlag av sentralt fastsatte normtall,
  - b) tilskudd til drift og vedlikehold av kirker etter faktisk behov og
  - c) fritt tilskudd til menighetens alminnelige arbeid (kirkemusikk, diakoni, barne- og ungdomsarbeid osv.).
- Ny finansieringsordning for kirker, med 40 % statstilskudd og resten fra kommunen.
- Statlig ansvar for utgifter til restaurering og utbedring av middelalderkirker.
- Oppretting av et eget kirkelig tariffområde og en egen kirkelig arbeidegiverorganisasjon.
- Overføring av forvaltningsansvaret for kirkegårdene til kommunene. (Et mindretall ønsket fortsatt kirkelig forvaltning, da under kirkelig fellestråd.)
- Nedlegging av Stiftsdireksjonen og overføring av oppgavene til bispedømmerådet, biskopen og fylkesmannen.

Utredningen ble i 1989-90 sendt på bred høring, bl.a. til alle landets menighetsråd og kommuner. De fleste var enige om at det var behov for å rydde opp i ansvarsforholdene mellom kirke og kommune samt at menighetene burde få en mer selvstendig stilling, men ellers var det sterkt delte meninger om utvalgets forslag. Det var skepsis både på arbeidstaker- og arbeidsgiversiden når det gjaldt å overføre hele arbeidsgiveransvaret til menighetsrådene. Likeens var det innvendinger mot tilskuddsystemet, som menighetene følte ikke ga den tilstrekkelige styrking av økonomien, og som kommunene følte grep inn i det kommunale selvstyret. Med så sterk sentralstyring mente flere kommuner det var bedre at staten overtok hele det økonomiske ansvaret for kirken. Endelig var det sterk uenighet om forvaltningen av kirkegårdene, der de fleste menighetsrådene fortsatt ønsket kirkelig forvaltning, mens 60 % av kommunene sluttet seg til utvalgets forslag om kommunal forvaltning.

Kirkelovarbeidet kom en periode i skyggen av Regjeringens arbeid med ny kommunelov, som ble vedtatt i 1992. For å få prosessen i gang igjen tok Kirkens Arbeidsgiverorganisasjon initiativ til forskningsprosjektet ”samspillet mellom kommunen og kirken”, der man på grunnlag av case-studier i et utvalg kommuner forsøkte å analysere problemer, holdninger og mekanismer i samspillet. Utfordringen lå i å finne løsningsmodeller som kunne ivareta både det kommunale og det kirkelige selvstyre. En av hovedkonklusjonene var at de kirkelige oppgaver med hensyn til økonomi, ledelse og samarbeid best syntes å kunne løses av et organ på kommunenivå (Raustøl 1993, s. 145).

Dette ble fulgt opp i departementets utkast til ny kirkelov som ble lagt fram høsten 1994. Den forvaltningsmyndighet som Kirkelovutvalget hadde foreslått å overføre fra kommunen til menighetsrådene, var her i hovedsak foreslått lagt til kirkelig fellesråd. Når det gjaldt kirkens økonomi, gikk man bort fra forslaget om tilskudd etter faste kriterier, og videreførte i stedet ordningen med å la kommunestyret fastsette kommunebidraget på grunnlag av budsjettforslag fra kirkelig fellesråd. Det ble samtidig lagt fram utkast til ny gravferdslov bygd på mindretallets forslag om fortsatt kirkelig forvaltning av kirkegårdene.

Etter at Kirkemøtet i hovedsak hadde sluttet seg til lovutkastene høsten 1994, la Regjeringen fram Ot prp nr 64 (1994-95) våren 1995. Kirke-, utdannings- og forskningskomitéen sluttet seg i sin innstilling O. nr. 46 (1995-96) til lovforslagene uten store endringer, og den nye kirkeloven og gravferdsloven ble vedtatt av Stortinget 7.juni 1996. Deler av kirkeloven ble satt i kraft fra 1.juli samme år, mens lovene i sin alminnelighet tok til å gjelde fra 1.1.1997. Den gamle kirke- og kirkegårdsloven fra 1897 hadde da nesten rukket å bli 100 år!

6. Kirkeloven av 1996

Hovedprinsippene i loven

Kirkeloven og gravferdsloven samler i seg nesten alt lovverk på det kirkelige området, og gir et konsistent lovverk for Den norske kirke på alle nivåer. Kirkeloven inneholder rettslige, økonomiske og organisatoriske bestemmelser for Den norske kirke, mens gravferdsloven regulerer kirkens samfunnsmessige ansvar for den alminnelige gravferdsvirksomhet. Lovene erstatter en rekke eldre lover som Lov om Kirker og Kirkegaarde, Kirkeordningsloven og særlover om geistlige embets- og tjenestemenn, klokkere, organister, kateketer og diakoner.

Kirkelovens bestemmelser om regionale og sentrale kirkelige organer er i hovedsak overført fra den tidligere kirkeordningsloven. De viktigste reformene på dette området ble gjennomført i løpet av 80-årene.

De store endringene i forhold til tidligere lovgivning gjelder den lokale kirkes ordning, der et kjernepunkt er avklaring av menighetenes rettsstilling i forhold til kommunene. Nøkkelen til denne avklaringen ligger i at kommunens tidligere myndighet på det kirkelige område er overført til et *kirkelig fellesråd* på kommunenivå. Kommunestyret er etter dette ikke lenger et kirkelig organ, men skal utrede nærmere definerte utgifter i form av en rammebevilgning til kirken. Etter avtale med fellesrådet kan kommunal tjenesteyting tre i stedet for særskilt bevilgning til bestemte formål (f.eks. regnskapsføring, lønns- og personaltjenester og bygningsvedlikehold). *Menighetsrådene* har som tidligere primæransvaret for den kirkelige virksomhet i soknene.

Det følger av lovens system at både menighetsråd og fellesråd er selvstendige administrative enheter med selvstendig rettsstatus. For å kunne ivareta dette utvidede ansvarsområdet forutsetter loven at den kirkelige administrasjon styrkes. I de fleste tilfeller har dette ført til at kirkevergene har blitt daglige ledere for fellesrådene. De menighetsrådene som har hatt økonomisk mulighet har ansatt administrasjonsledere som daglige ledere for virksomheten, mens andre menigheter har måttet legge denne funksjonen til en av soknets øvrige ansatte. De daglige lederne har bl.a. overtatt sokneprestenes tidligere funksjon som stabsledere.

Kirkens sentrale organer

Figur 1 gir en oversikt over Den norske kirkes organer etter kirkeloven av 1996. Figuren illustrerer det doble lederskapet i kirken, med rådsstruktur og embetsstruktur. Rådene har særlig ansvar for kirkens ”ytre” liv med utforming av kirkelige ordninger og tilrettelegging av menighetslivet. ”Embetslinjen” er den geistlige tjenestelinjen fra sokneprest via prost til biskop, med særlig ansvar for den ”indre” åndelige tjenesten knyttet til gudstjenesteliv, forkynnelse, diakoni og undervisning.

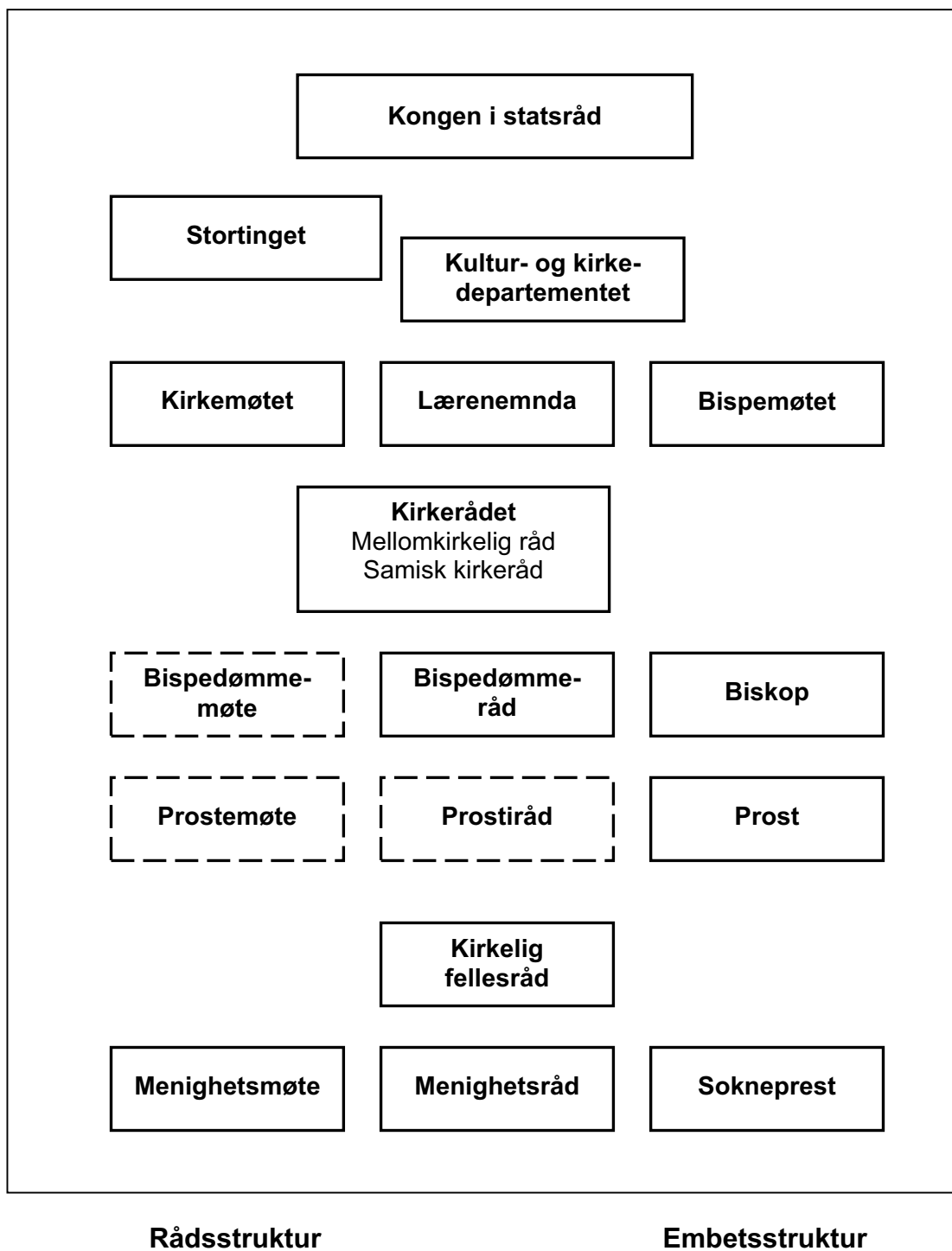
I de svenske og finske søsterkirkene er det bestemmelser om at geistlige på ulike nivå skal lede rådsorganene. Slike regler finnes ikke i Norge, og det vanligste har vært å velge lekfolk som ledere på alle nivå i rådshierarkiet. I 1996 ble det imidlertid vedtatt en protokollær rangordning som innebærer at bispemøtets preses går foran lederen i Kirkerådet.

Den norske kirkes posisjon som ”statskirke” gir seg utslag på flere områder. *Stortinget* vedtar kirkelige lover og bevilger penger til kirkens sentrale og regionale organer samt til prestelønninger. *Kongen* (dvs. Regjeringen) gir utfyllende forskrifter og utnevner proster og biskoper. *Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet* er forvaltningsorgan for de kirkelige lover og har det avgjørende ord ved endringer i den kirkelige inndeling og ved bygging/ending av kirker og krematorier. Departementet har en egen rådgivningstjeneste gjennom *kirkekonsulenten* og *kirkegårdskonsulenten*.

Kirkemøtet er kirkens øverste representative organ, og tar hånd om saker av felles kirkelig karakter. Etter Kirkelovens § 24 skal kirkemøtet bl.a. uttale seg om endringer i kirkelige lover, og gi retningslinjer for den kirkelige undervisning, diakoni, kirkemusikk og den økumeniske virksomhet. Videre skal kirkemøtet fastsette kvalifikasjonskrav og tjenesteordninger for stillinger innen kirkelig undervisning, diakoni og kirkemusikk, gi regler om kirkens inventar og utstyr og foreslå retningslinjer for kirkelig inndeling. Kirkemøtet skal også gi nærmere regler for virksomheten i de kirkelige råd (menighetsmøte, menighetsråd, fellesråd, bispedømmeråd og kirkeråd). Kirkemøtet består av alle bispedømmerådene – herunder alle biskopene – og 5 andre medlemmer; til sammen 85 medlemmer som samles minst en gang hvert år. Kirkemøtet ble opprettet i sin nåværende form i 1984.

I tilknytning til Kirkemøtet er det et *Mellomkirkelig råd* for økumeniske og internasjonale saker og et *Samisk kirkeråd* med ansvar for å koordinere kirkens innsats i samiske befolkningsområder.

Kirkerådet er Kirkemøtets utøvende organ som forbereder sakene til kirkemøtet, iverksetter dets vedtak og for øvrig leder arbeidet mellom Kirkemøtets samlinger. Kirkerådet møtes fire ganger i året og består av 10 leke medlemmer valgt av kirkemøtet, 4 prester og en biskop valgt av Bispemøtet.

Figur 1 Den norske kirkes organer.
Kilde: Årbok for den norske kirke 2001, s. 27

Bispemøtet er et samrådsorgan for biskopene og fast rådgivningsorgan for departementet. Bispemøtet består av samtlige 11 tjenestegjørende biskoper og samles fire ganger i året.

Den norske kirkes lærenemnd er et uttaleorgan for saker som gjelder kirkens lære. Nemnda består av samtlige biskoper, 5 teologisk sakkyndige og 4 leke medlemmer. Saker kan fremmes for nemnda av departementet, Kirkemøtet og biskopene.

De sentralkirkelige råd har felles sekretariat ledet av en direktør.

Organer på bispedømme- og prostiplan

I hvert bispedømme er det et *bispedømmeråd* på 7 medlemmer, bestående av biskopen, en prest, en lek kirkelig tilsatt og 4 leke menighetsrådsmedlemmer. Etter kirkeloven av 1996 er rådene i hvert av de tre nordligste bispedømmene utvidet med en samisk representant. Bispedømmerådet har et generelt virksomhetsansvar for det kirkelige liv i menighetene. Det har arbeidsgiveransvar for menighetsprester og fordeler statlige tilskudd til bl.a. kirkelig undervisning og diakoni. Bispedømmerådet har dessuten overtatt enkelte funksjoner fra den tidligere Stiftsdireksjonen. Rådet skal således godkjenne planer for anlegg og endring av kirkegårder og være klageinstans for enkeltvedtak truffet av menighetsråd og fellesråd etter gravferdsloven.

Biskopen er den øverste kirkelige tilsynsmann i bispedømmet, og har det geistlige tilsyn med vigslede arbeidere (prester, kateketer og diakoner). Etter tjenesteordningen utøver han også - sammen med prostene - tilsyn med kirker og kirkegårder, sokneprestenes kirkebokføring og menighetenes virksomhet. Etter at Stiftsdireksjonen ble avviklet, skal biskopen godkjenne anskaffelse og avhendelse av kirkelig inventar og utstyr. Lovproposisjonen uttrykker at denne myndigheten må utøves innen rammen av regelverket knyttet til kirkens liturgi.

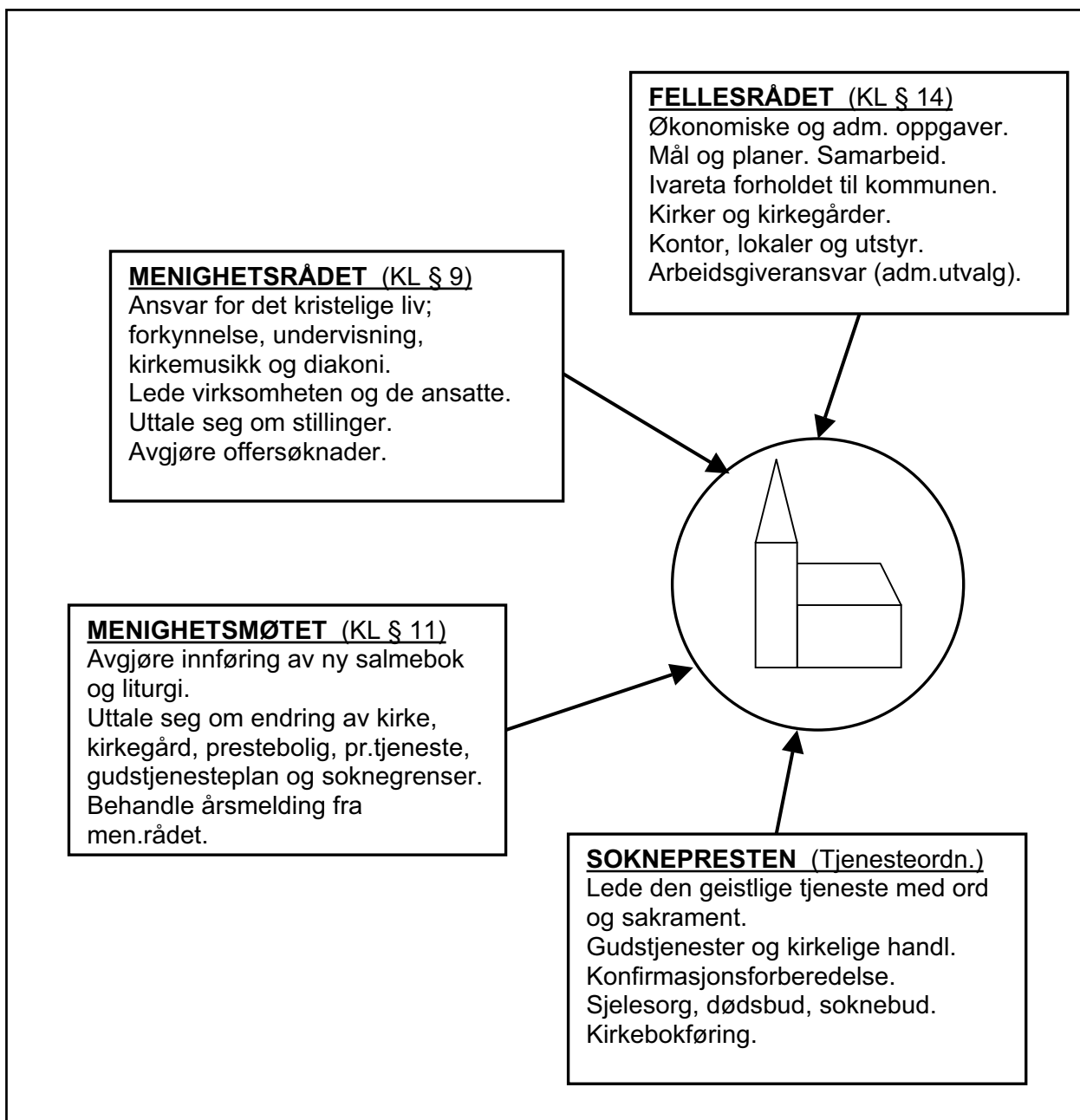
Bispedømmerådet og biskopen har felles administrasjon ledet av en administrasjonssjef.

Et flertall av menighetsrådene i et prosti kan vedta å danne et *prostiråd* for behandling av felles saker for prostiet. Prostirådet kan avholde *prostimøter*, og bispedømmerådet kan avholde *bispedømmemøter* etter eget vedtak. Ingen av disse organene kan imidlertid treffe bindende avgjørelser.

Soknets organer

Soknet er både en geografisk og en demografisk størrelse på samme måten som for eksempel kommunen. Soknets organer handler på vegne av de personer som bor innenfor det geografiske soknet og som er medlemmer av Den norske kirke. Figur 2 viser soknets organer og deres hovedoppgaver. Rådsorganene har styringsmyndighet gjennom kirkeloven, mens soknepresten gjennom tjenesteordningen har ledelsen av den geistlige tjeneste med ord og sakrament og forvaltningsoppgaver i forbindelse med kirkebokføring.

Menighetsrådet opptrer på vegne av soknet i alle saker som ikke spesifikt er lagt til kirkelig fellesråd eller annet kirkelig organ. Menighetsrådet er kirkens eneste folkevalgte organ, og velges for en periode på 4 år. Rådet består av 4-10 valgte medlemmer og soknepresten eller en annen prest. Menighetsrådet er ansvarlig for menighetsarbeidet i soknet, for kirkelig undervisning, diakoni og kirkemusikalsk virksomhet. Formålsparagrafen er den samme som i 1920, nemlig "å ha sin oppmerksomhet henvendt på alt som kan gjøres for å vekke og nære det kristelige liv i soknet". I kommuner med bare ett sokn, utøver menighetsrådet også de funksjoner som i loven er tillagt kirkelig fellesråd.

Figur 2 Soknets organer og deres oppgaver

Kirkelig fellesråd skal etter loven ivareta økonomiske og administrative oppgaver på vegne av soknene, utarbeide mål og planer for den kirkelige virksomhet i kommunen, fremme samarbeid mellom menighetsrådene og ivareta soknenes interesser i forhold til kommunen. Fellesrådet er ansvarlig for driften av kirker, kirkegårder og kirkekontorer, er arbeidsgiver for kirkelige ansatte (unntatt prester) og forvalter driftsmidler og kirkefond. Fellesrådet kan gjøre avtale med kommunen om tjenesteyting i stedet for bevilgning til bestemte formål. Fellesrådet består av en eller to representanter fra hvert av menighetsrådene i kommunen, en prost eller annen prest oppnevnt av biskopen og en representant valgt av kommunen.

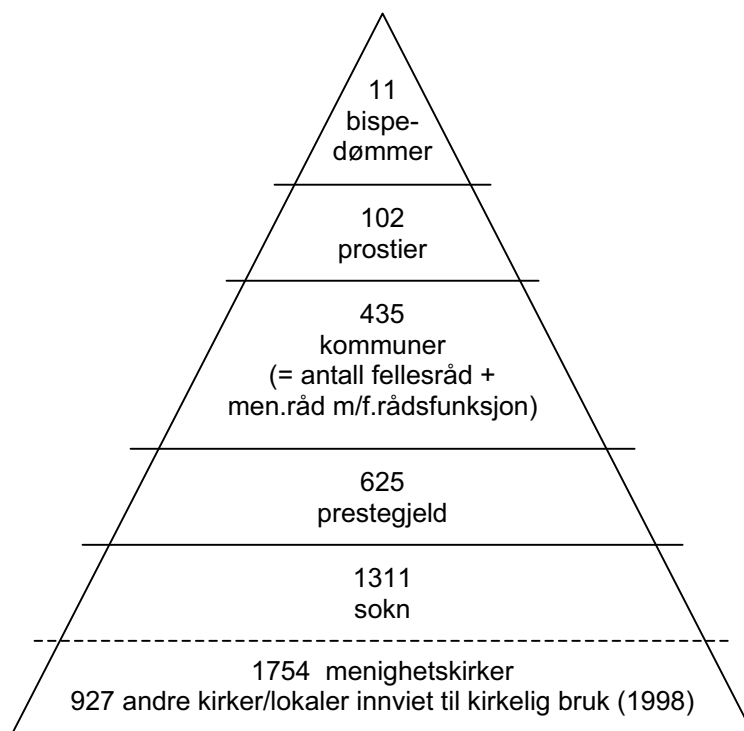
Menighetsmøtet er soknets ”medlemsmøte” og består av de stemmeberettigede i soknet. Menighetsrådet har plikt til å innhente menighetsmøtets uttalelse i en rekke viktige saker, og skal dessuten hvert år gi menighetsmøtet en orientering om det kristelige arbeidet i soknet. Menighetsmøtet har avgjørelsesmyndighet når det gjelder innføring av ny salmebok og liturgi.

Soknepresten er tatt med som et av soknets organer, fordi denne i kraft av tjenesteordningen er leder for den geistlige virksomhet i menigheten. Soknepresten er i denne sammenheng ikke underordnet menighetens organer, men følger ”embetslinja” til prost og biskop.

Når det gjelder menighetens øvrige ansatte, er menighetsrådet deres nærmeste overordnede. I liturgisk sammenheng er likevel soknepresten overordnet. Vigslede stillinger som prest, kateket og diakon står dessuten under tilsyn av biskopen i spørsmål som angår ”liv og lære”. Tjenesteordningene for sokneprester, kateketer, diakoner og organister/kantorer sier at de skal ha den faglige ledelsen av sine virksomhetsområder i menigheten. Samtidig er alle forpliktet til å inngå i tjenstemessig samarbeid med de andre ansatte i soknet. Kirkelovens ordninger skal sikre kontakt både mellom ansatte og råd og rådene imellom.

7. Kirkens geografi

Figur 3 illustrerer kirkens hierarkiske oppbygging og viser antall sokn, prestegjeld, prostier og bispedømmer i år 2000. I tillegg er den lokale kirkeforvaltning på kommunenivå tatt med, representert ved kirkelig fellesråd og menighetsråd med fellesrådsfunksjoner. Også tidligere var fellesrådene organisert på kommunenivå og kommunestyrene hadde kirkelige funksjoner som soknenes rettslige representant og som ansvarlig for ”kirkekassa”.

Figur 3 Oversikt over antall kirkelige enheter i år 2000.

Kilder: Årbok for den norske kirke 2001 s. 23 og Tanggaard 1999 s. 157.

Figur 3 viser antall kirkelige enheter i hele landet. Fordelt på bispedømmer får vi følgende antall enheter:

Bispedømme	Prostier	Kommuner	Prestegjeld	Sokn
Oslo	6	3	53	72
Borg	8	38	55	118
Hamar	10	48	65	164
Tunsberg	10	36	54	116
Agder	12	48	67	152
Stavanger	8	26	44	83
Bjergvin	13	60	88	207
Møre	7	38	42	101
Nidaros	11	49	61	136
Sør-Hålogaland	8	45	50	96
Nord-Hålogaland	9	44	46	66
Sum hele landet	102	435	625	1311

Kilde: Årbok for Den norske kirke 2001

De lokale forhold varierer mye. På landsplan varierer soknestørrelsen fra 26 medlemmer (Vera) til 18.700 (Åsane). Gjennomsnittstørrelsen på soknene ligger i området 2.200 – 4.100 medlemmer i alle bispedømmene unntatt Oslo, hvor gjennomsnittet er nærmere 7.000. En tredjedel av alle soknene har mindre enn 1.000 medlemmer, som er den retningsgivende ”minstestørrelsen” departementet opererer med for utskilling av nye sokn.

Et prestegjeld kan bestå av et enkelt sokn, eller omfatte flere sokn – inntil åtte (Grytten). Som regel er det ett eller flere prestegjeld i en kommune, men det er også eksempler på at samme prestegjeld kan dekke hele tre kommuner (Aukra). Et prosti omfatter vanligvis flere kommuner eller én stor kommune. I de største kommunene kan det være flere prostier; Oslo har flest med fem.

8. Veien videre

Da den nye kirkeloven ble vedtatt i 1996, mente mange at den bare var et skritt på veien mot fullt skille mellom stat og kirke. I 1998 oppnevnte Kirkerådet et bredt sammensatt kirke/stat-utvalg (Bakkevig-utvalget) til å vurdere kirkens stilling i framtiden, herunder kirkens økonomi, valgordninger, hvem som skal ha ansvaret for dåpsopplæringen, kirkens rolle i samfunnet og statens rolle i forhold til religionene. Våren 2002 la utvalget fram sin innstilling ”Samme kirke – ny ordning” med følgende tre hovedkonklusjoner:

- Alle tros- og livssynssamfunn i Norge bør likestilles
- Staten bør føre en aktivt støtende politikk overfor alle tros- og livssynssamfunn.
- Kirkens medlemmer må selv ta ansvaret for kirkens styring og økonomi.

De mest sentrale forslagene i innstillingen er referert i avhandlingens kapittel 4.11.

Bibliografi

Litteratur som det er referert til i teksten:

Kirkerådet. 2000. *Lovsamling for den norske kirke*. 2.utgave. Kirkerådet, Oslo.

Morvik, Egil. 1999. Den norske kirkes medlemsregister, ny informasjon – ny innsikt. I Winsnes, Ole Gunnar (red.): *Tallenes tale 1999. Perspektiver på statistikk og kirke*. KIFO-rapport nr. 12. Tapir, Trondheim, ss. 125-142.

Müller, Olav. 2001. *Kirkens historie i Norge fra den første misjonstid frem til 1200-tallet*. Foredrag. Publisert på Den katolske kirkes nettsider: www.katolsk.no/artikler/midleage.htm.

NOU 1989:7. *Den lokale kirkes ordning*. Statens trykningskontor, Oslo.

Ot.prp. nr. 64 (1994-95). 1. *Om lov om den norske kirke (kirkeloven)*. 2. *Om lov om kirkegårder, kremasjon og gravferd (gravferdsloven)*. KUF-dept. Oslo.

Pedersen, Svein Henrik. 1992. *Kirkebygging i Søndre Trondhjems amts landdistrikter 1780-1851. En undersøkelse av lokal- og sentraladministrative forholds betydning for behandlingen av og holdningene i kirkebyggesaker*. Vedlegg: Katalog over kirkebyggesaker gjennomført i Søndre Trondhjems amts landdistrikter 1780-1851. Hovedoppgave i historie. AVH, Univ. i Trondheim.

Raustøl, Tellef. 1993. *Kirkelig selvstyre – i kommunen? Oppfølging av Kirkelovutvalget i spenningsfeltet mellom kommunalt og kirkelig selvstyre*. Kommuneforlaget, Oslo.

Snorre [Sturlasson]. 1959. *Kongesagaer*. Oversatt av Anne Holtsmark og Didrik Arup Seip. Gyldendal, Oslo.

Tanggaard, Per. 1999. Kirkelig årsstatistikk for Den norske kirke 1998. I Winsnes, Ole Gunnar (red.): *Tallenes tale 1999. Perspektiver på statistikk og kirke*. KIFO-rapport nr. 12. Tapir, Trondheim, ss. 143-166.

Årbok for Den norske kirke 2001. Kirkens informasjonstjeneste, Oslo 2001.

VEDLEGG 3

Kirker i andre land

1. Folkekirkene i Norden 2. Danmark 3. Sverige 4. Finland 5. Island 6. Tyskland 7. Storbritannia

1. Folkekirkene i Norden

I Norden markerer reformasjonen overgangen mellom middelalder og nyere tid. I Sverige og Finland skjedde reformasjonen under kong Gustav Vasa i 1527, i Danmark og Norge under kong Christian 3. i 1536 og i Island - også under Christian 3. - i 1540. Etter dette har det vært evangelisk-lutherske folkekirker i alle de nordiske landene. De har alle utviklet seg innenfor et statskirkelig system med kongen (presidenten) som kirkens overhode og nasjonalforsamlingen som lovgivende myndighet. Alle kirkene er organisert i geografiske menigheter, prostier og bispedømmer, og har en ensartet geistlig embetsstruktur med prester, proster og biskoper. På lokalplanet er det valgte organer med relativt omfattende selvstendig ansvar og myndighet, bl.a. for lokale stillinger, kirker og kirkegårder. Den statskirkelige tradisjonen ble brutt da Svenska kyrkan ble etablert som et uavhengig trossamfunn 1.1.2000.

Noen nøkkeldata for de nordiske folkekirkene er samlet i tabellen nedenfor. Opplysningene er hentet fra forskjellige kilder, med tall fra perioden 1989-2001.

	Norge	Danmark	Sverige	Finland	Island
Folketall (1996)	4,37 mill.	5,25 mill.	8,85 mill.	5,12 mill.	0,27 mill.
Kirketilhørighet (2000)	87 %	85 %	83 %	85 %	90 %
Offisielt navn	Den norske kirke	Folkekirken	Svenska kyrkan	Evang.-luth. kyrkan i Finl.	Þjóðkirkjan (Folkekirken)
Antall: Bispedømmer	11	10 (12)	13	8	1
Prostier	102	110	180	78	21
Kommuner	435	275	282	464	224
Prestegjeld	625	-	1138	-	118
Sokn	1311	ca. 2100	2300	ca. 600	276
Antall kirker	1754	ca. 3000	-	-	-
Finansieringsform	Staten og kommunene	Kirkeskatt	Kirkeavgift	Kirkeskatt	Staten

Kilder: NOU 1989:7, Winsnes 1999, Årbok for Dnk 2001, Kirke/stat-utvalget 2001 og div. internettsider

På tross av det nære slektskapet mellom søsterkirkene i Norden, er det også store ulikheter i økonomiske og forvaltningsmessige forhold. Det kirkelige selvstyret er lengst utviklet i Sverige og Finland, der sentralkirkelige organer lenge har hatt det faktiske ansvaret for både forvaltningsmessige, ordningsmessige og økonomiske forhold i kirken. Annerledes er det i Danmark, der det fortsatt er staten (ved Folketinget, Kongen og Kirkeministeriet) som fatter beslutninger og har det øverste tilsyn med alle kirkens saker. Der er det ingen representative kirkelige organer over prostnivå.

Både i Danmark, Sverige og Finland kommer kirkens hovedinntekter fra en egen kirkeskatt eller kirkeavgift som innkreves av myndighetene sammen med annen skatt. I Island finansieres kirken av staten, mens det i Norge er en deling mellom staten og kommunene.

Vi vil nå gå nærmere inn på forholdene i de enkelte land, og særlig strukturer og ordninger som har betydning for forvaltningen av kirkene. Figuren på neste side gir en sammenfattende oversikt over de styrende organer i de fire største kirkene. Bispemøte, lærenemnd og andre organer uten forvaltningsmessig myndighet er ikke tatt med i figuren.

2. Danmark

Kirkeordning, kirkelige organer og økonomi

Den danske folkekirken omfatter mer enn 85 % av befolkningen i Danmark og er den mest rendyrkede statskirken i Norden. *Folketinget* er lovgivende myndighet, og bestemmer over alle forhold i kirkens liv. *Kongen* har den utøvende makt, og utnevner biskoper og proster, autoriserer liturgi, godkjenner bibeloversettelser og salmebøker og gir tillatelse til innvielse av kirker. Danmark har et eget *Kirkeministerium* som er folkekirkens sentrale ledelse og øverste administrative myndighet. Det utarbeider lovforslag og fastsetter forskrifter, er øverste tilsynsmyndighet i kirkelige anliggender og tilsetter prester etter innstilling fra menighetsråd og biskop. I motsetning til de andre nordiske kirkene er det ikke innført valgte organer på regionalt eller nasjonalt nivå. På den annen side har lokalmenigheten en uvanlig sterk stilling, med utstrakt selvstyre og stor myndighet tillagt menighetsrådet.

Det danske rike er oppdelt i 12 stift (bispedømmer): Grønland, Færøyene og 10 danske stift. I hvert av de 10 danske stiftene er det en *Stiftsøvrighet*, som tilsvarer den tidligere Stiftsdireksjonen i Norge. Den består av biskopen og stiftsamtmannen, og er i hovedsak et faglig-administrativt organ med juridisk ekspertise (stiftskontorsjef). Stiftsøvrigheten har overtilsyn med stiftets kirker og kirkegårder, fører tilsyn med menighetsrådenes forvaltning av prestegårdseiendommene og bistår menighetsrådene med godkjenning av byggeprosjekter og normering av stillinger. En viktig oppgave er forvaltningen av *Stiftsmidlene*, som er kirkens rørlige kapital og utgjør 50-200 mill. kr. i hvert stift. Midlene lånes ut til kirkelige formål til lav rente. Renteinntektene av Stiftsmidlene, sammen med landskirkeskatten (en del av kirkeskatten), går inn i det sentrale *Fellesfondet*, som dekker 60 % av prestenes lønn, utgiftene til Stiftsøvrigheten og prostiutvalgene, og som yter tilskudd til menigheter med særlig vanskelig økonomi. Fellesfondet disponeres av Kirkeministeriet.

Vedlegg 3: Kirker i andre land

Land Nivå	Norge	Danmark	Sverige	Finland
Nasjonalt	<div style="border: 1px solid black; padding: 5px; margin-bottom: 5px;">Kirke- departementet</div> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; margin-bottom: 5px;">Kirkemøtet</div> <div style="text-align: center;">↓</div> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px;">Kirke- rådet</div>	<div style="border: 1px solid black; padding: 5px; margin-bottom: 5px;">Kirke- ministeriet</div>	<div style="border: 1px solid black; padding: 5px; margin-bottom: 5px;">Kyrkomötet</div> <div style="text-align: center;">↓</div> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px;">Kyrko- styrelsen</div>	<div style="border: 1px solid black; padding: 5px; margin-bottom: 5px;">Presidenten</div> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; margin-bottom: 5px;">Kyrkomötet</div> <div style="text-align: center;">↓</div> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px;">Kyrko- styrelsen</div>
Bispe- dømme	<div style="border: 1px solid black; padding: 5px;">Bispedømme- råd</div>	<div style="border: 1px solid black; padding: 5px;">Stifts- øvrighed</div>	<div style="border: 1px solid black; padding: 5px; margin-bottom: 5px;">Stifts- fullmäktige</div> <div style="text-align: center;">↓</div> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; margin-bottom: 5px;">Stifts- styrelse</div> <div style="text-align: center;">↓</div> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px;">Domkapitlet</div>	<div style="border: 1px solid black; padding: 5px; margin-bottom: 5px;">Stifts- synoden</div> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; margin-bottom: 5px;">Domkapitlet</div>
Prosti		<div style="border: 1px solid black; padding: 5px;">Provsti- udvalg</div>	<p>I flerförsamlings- pastorat:</p> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; margin-bottom: 5px;">Samfällda kyrkofullm.</div> <div style="text-align: center;">↓</div> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px;">Kyrko- nämnd</div>	<div style="border: 1px solid black; padding: 5px;">Gemensam kyrkofullm. i kommunen</div>
Kommune	<div style="border: 1px solid black; padding: 5px;">Kirkelig fellesråd</div>			
Prestegjeld				
Sokn	<div style="border: 1px solid black; padding: 5px; margin-bottom: 5px;">Menighetsråd</div> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; margin-bottom: 5px;">Menighets- møte</div>	<div style="border: 1px solid black; padding: 5px;">Menighetsråd</div>	<div style="border: 1px solid black; padding: 5px; margin-bottom: 5px;">Kyrko- fullmäktige (eller kyrko- stämma ved < 500 st.ber.)</div> <div style="text-align: center;">↓</div> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px;">Kyrko- råd</div>	<div style="border: 1px solid black; padding: 5px; margin-bottom: 5px;">Kyrko- fullmäktige</div> <div style="text-align: center;">↓</div> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; margin-bottom: 5px;">Kyrko- råd</div> <div style="text-align: center;">↓</div> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px;">Kyrko- stämma</div> <div style="text-align: center;">↑</div>

Figur: Styrende organer i folkekirken i Norge, Danmark, Sverige og Finland.

Kilder: NOU 1989:7 kap. 9, info-materiell om Svenska kyrkan og internettsidene til kirkene i Danmark og Finland.

Danmark er oppdelt i litt over 2100 sokn, mange av dem med færre enn 1000 innbyggere. Ordningen med *menighedsråd* ble innført i 1903, men mandatet ble vesentlig utvidet i 1922, særlig på det forvaltningsmessige området. Menighedsrådene velges hvert fjerde år ved direkte valg i soknet, og har 6-15 medlemmer avhengig av folketallet. Rådet har det forvaltningsmessige ansvar for kirke og kirkegård, og for kirkens og presteembetets inntekter. Rådet er tilsettingsorgan og arbeidsgiver for de lokalkirkelige ansatte, og medvirker ved tilsetting av prester.

Kirkene har egne inntekter fra avgifter for bruk av kirke og kirkegård og kapitalforvaltning. Den viktigste inntektskilden er likevel kirkeskatten, som fastsettes på grunnlag av et spesifisert budsjett fra menighetsrådet. Budsjettet for "kirkekassen" skal omfatte oppgaver av offentligrettslig karakter knyttet til gudstjenesteliv og konfirmantarbeid, kirkebokføring og administrasjon, kirker, presteboliger og de såkalte sognegårde (med lokaler for barne- og ungdomsarbeid) samt begravellesvesenet. Annet menighetsarbeid regnes som frivillig arbeid, og faller utenom det som kirkeskatten skal dekke. Menighetsrådet kan imidlertid føre opp et mindre beløp, et såkalt rådighetsbeløp, til disposisjon for annet kirkelig arbeid.

Der det er flere sokn i en kommune, blir budsjettene samordnet i *provstiudvalget*, som består av prostens og 2-4 medlemmer valgt av menighetsrådene. I samråd med menighetsrådene lager utvalget et samlet kirkelig budsjett. Kommunen kan ikke gjøre innvendinger hvis ikke økningen er på mer enn 20 % av gjennomsnittsbudsjettet for de fire foregående år. Kirkeskatten blir så utlignet på kirkemedlemmene og krevd inn av kommunen sammen med andre offentlige skatter. Likningsprosenten har vært stabil i de fleste danske kommuner, og har i gjennomsnitt ligget på ca. 0,82 % av medlemmenes skattbare inntekt.

Statens bidrag dekker først og fremst lønn til biskopene og 40 % av prestenes lønninger (60 % dekkes av Fellesfondet). Som vederlag for statstilskuddet skal kirken sørge for kirkebokføring (folkeregistrering), det offentlige begravellesvesenet og vedlikehold av ca. 2000 middelalderkirker.

Forvaltning av kirkene

Med svært få unntak er kirkene i Danmark såkalte selveiende kirker, der menighetsrådene har ansvar for både bygging og vedlikehold. Alle bygge- og vedlikeholdsutgifter dekkes av den lokale kirkekasse. For store investeringsoppgaver som f.eks. nybygging av kirker spiller prostiutvalget en viktig rolle med hensyn til samordning og prioritering mellom menighetene i kommunen.

For nybygg er menighetsrådene byggherre, men byggeledelsen overlates vanligvis til en utførende arkitekt. Lovverket stiller ikke særskilte krav til størrelse eller standard for nye kirker. Det er derfor opp til menighetsrådet sammen med prostiutvalget å avgjøre den enkelte kirkes størrelse og utforming. Kostnadene for nye kirker kan derfor variere betydelig. Byggeprosjektene skal riktignok godkjennes av Kirkeministeriet, men det endrer sjelden på de framlagte planene.

Kirkebyggene finansieres altså av soknene over den kirkelige likning, enten ved årlige avsetninger før byggearbeidet starter, eller ved renter og avdrag på lån. Staten yter ikke tilskudd til nye kirker, men kommunene avstår i enkelte tilfeller gratis tomt eller bidrar til kunstnerisk utsmykning. Til større vedlikeholds- og restaureringsarbeider kan menighetene få statstilskudd og også lån av stiftsmidlene.

Hvert sokn har vanligvis sin egen kirke, men det er intet krav om dette i lovverket slik som i Norge. Det er imidlertid vanlig at det skilles ut et nytt sokn når det er bygd en ny kirke.

Antikvariske forhold

Inntil høsten 2001 var *Skov- og Naturstyrelsen* det sentrale forvaltningsorgan for både kulturminnesaker, miljø, forurensninger og avfall, fysisk planlegging og naturvern. Men i november 2001 ble kulturminnesakene flyttet til den nyopprettede *Kulturarvsstyrelsen*, hvis oppgave er å ivareta de kulturhistoriske interesser knyttet til fortidsminner, kulturmiljø og bygningsfredning. Sentralt står *Lov om bygningsfredning og bevaring af bygninger og bymiljøer*, som bl.a. inneholder bestemmelser om *Det Særlige Bygningssyn*. Det er et sentralt fagutvalg på 12 medlemmer som kommer med forslag til fredning af bygninger m.v. og avgjør eventuell oppheving av fredning. Danmark har ca. 9000 fredede bygninger.

Bygningsfredningsloven gjør imidlertid et viktig unntak for kirker. I § 5 heter det at reglene om fredning ikke gjelder for kirkebygninger ”så længe de er omfattet af lovgivningen om folkekirken”. Da gjelder *Lov om folkekirkens kirkebygninger og kirkegårde*, hvor det i § 2 heter at utvidelse, ombygging og endringer av kirkebygninger skal godkjennes av stiftsøvrigheten. Regelen gjelder uten unntak, men særlig bevaringsverdige kirkebygninger skal stå under et eget kirketilsyn utpekt av Kirkeministeriet. Loven forutsetter at *De kongelige bygningsinspektører*, *Nationalmuseet* og *Akademiet for de skønne Kunster* yter sakkyndig bistand til Kirkeministeriet og stiftsøvrighetene. I §1 heter det bl.a. at lovens formål er ”at virke til, at folkekirkens kirkebygninger danner den bedst mulige ramme om menighetens gudstjenester, de kirkelige handlinger og andre kirkelige aktiviteter” og ”at sikre, at der ikke sker en forringelse af de kulturværdier, der er knyttet til kirkebygninger og kirkegårde”. Denne vektleggingen av menighetens behov, kombinert med kirkens selvbestemmelsesrett, synes å ha gitt grunnlag for et fortrolig og positivt samarbeid mellom kirken og de antikvariske faginstanser. En medvirkende årsak er nok at det store antallet steinkirker fra middelalderen har gjort det nødvendig – og mulig – å finne en praktisk balanse mellom verne- og brukerinteresser.

3. Sverige

Så mycket skall det till för att förkunna kärlekens evangelium...
Göran Oscarsson i Svenska kyrkans kansli, med
henvisning til *Kyrkoordningen* på over 200 sider

Kirkeordning¹

1.januar 2000 tok Svenska kyrkan spranget fra å være Sveriges statskirke til å bli et eget trossamfunn. Den tidligere omfattende og detaljerte kirkeloven ble erstattet av en ny lov som bare ga grunnleggende rammer for Svenska kyrkans identitet og organisasjon. Etter dette er det kirken selv som fastsetter ”kyrkoordningen” og som utnevner biskoper og erkebiskop. Alle prester ansettes av menigheten (församlingen) på samme måte som andre kirkelig tilsatte. Tidligere var det domkapitlet som tilsatte sokneprest (kyrkoherde) hver 3.gang en stilling var lyst ledig. Det er innført direkte kirkelige valg på alle nivå: Församlings-, stifts- og riksnivå.

---

¹ Avsnittene om Svenska kyrkan bygger bl.a. på informasjon innhentet ved besøk i Svenska kyrkans kansli i Uppsala 23.04.2001 v/Göran Oscarsson - til daglig kanslichef i Skara stift, og i Svenska kyrkans församlings- og pastoratsförbund i Stockholm 24.04.2001 v/enhetschef Patrik Tibbling og fastighetskonsulent Leif Hedlöf.

Kandidatene må være oppført på registrerte lister som skal ha støtte fra et visst antall personer, en ”nomineringsgruppe”. Listene har ofte utspring i politiske partier eller andre interessefelleskap i menighetene. Stemmerettsalderen ved kirkelige valg er 16 år, mens valgbarhetsalderen er 18 år. Kirken har fortsatt hovedansvaret for ”begravningsverksamheten”.

Selv om kirken har endret formell status, er likevel rådsstrukturen, myndighetsforholdene og økonomiordningen omtrent som før. Typisk for Svenska kyrkan er at man på alle nivå har et dobbelt sett organer: En større forsamling – fullmaktige – som tar de prinsipielle og økonomiske avgjørelser, og et mindre råd som er utøvende organ med ansvar for å forberede og iverksette beslutningene, lede den daglige forvaltning og ta kirkelige initiativ (se figuren).

Kirkens organer

Kyrkomötet med sine 251 representanter er kirkens ”Storting” som tar beslutninger om kirkeordning, gudstjenesteliv og prestetjeneste og om kirkens satsing på evangelisering, misjon, diakoni osv. Kirkemötets medlemmer velges direkte av kirkelig stemmeberettigede i hele landet. Kirkemötets utførende og forberedende organ er *Kyrkostyrelsen* som består av erkebiskopen (som er ”ordförande”) og 14 medlemmer valgt av Kirkemötet. Alle kirkens sentrale organer administreres fra *Kyrkokansliet i Uppsala*.

Ved direkte valg blir det i hvert bispedømme valgt en stiftsforamling, *Stiftsfullmäktige*, med minst 41 medlemmer. Dette er stiftets høyeste beslutende organ, bl.a. med ansvar for å fremme menighetslivet og å tilrettelegge den kirkelige tjeneste på enkelte institusjoner og overfor spesielle grupper (studenter, turister). *Stiftsstyrelsen* er stiftets forvaltende og iverksettende organ, med biskopen som selvskreven leder og minst 11 medlemmer valgt av Stiftsfullmäktige. I stiftene har man også beholdt *Domkapitlet*, som er en gammel institusjon med røtter tilbake til katolsk tid. Domkapitlet er tilsynsorgan for prester og diakoner, men er også en kirkelig domstol som skal kontrollere at beslutninger er fattet etter kirkeordningens bestemmelser. Domkapitlet består av biskopen, domprosten, en prest eller diakon og fire medlemmer valgt av Stiftsfullmäktige. En av disse skal være rettsdommer. Alle organer på stiftsplan har felles sekretariat.

Lokalt er kirken organisert i 1138 prestegjeld (pastorater) med 2565 menigheter/sokn (forsamlinger). Menighetene er egne rettssubjekter og betegnes som kirkelige kommuner. Deres ansvar omfatter gudstjenesteliv og menighetsarbeid, arbeidsgiveransvar for de ansatte, anskaffelse og vedlikehold av kirkebygg og menighetslokaler og anlegg og vedlikehold av gravplasser. I hver menighet velges ved direkte valg en *Kyrkofullmäktige* med 15-25 medlemmer. Dette organet har både beskatnings- og bevilgningsrett, og fungerer som et kirkelig kommunestyre. I menigheter med mindre enn 500 stemmeberettigede medlemmer kan Kyrkofullmäktige erstattes med et åpent allmannamøte, *kyrkostämman*. Kyrkofullmäktige (evt. Kyrkostämman) velger et *Kyrkoråd* på minst 7 medlemmer som har det daglige ansvaret for menighetsarbeidet og den økonomiske forvaltning. Soknepresten er fast medlem, men kan ikke velges til leder.

Når det er mer enn ett sokn i et prestegjeld (pastorat), overføres en rekke viktige oppgaver til pastoratsnivået eller samfälligheten. Det gjelder arbeidsgiveransvar for de kirkelige ansatte, bygging og vedlikehold av kirker og andre bygg og anlegg av gravplasser. Ved direkte valg velges da en felles prestegjeldsforamling, *Samfällda kyrkofullmäktige*, med 15-45 medlemmer. Denne forsamlingen velger en *Kyrkonämnd* som er prestegjeldets styre. I en samfällighet er det for øvrig anledning til å droppe Kyrkofullmäktige (evt. kyrkostämman) og i

Vedlegg 3: Kirker i andre land

stedet ha direktevalgte Kyrkoråd i menighetene. Det er også mulig å legge flere prestegjeld inn under samme *Flerpastoratsamfällighet*. Kyrkonämnden erstattes da av en *Pastoratsnämnd* bestående av sokneprestene og medlemmer fra de lokale Kyrkoråd. Kyrkonämnd og Pastoratsnämnd har klare paralleller til kirkelig fellesråd i Norge.

Økonomiske forhold, eiendommer og stillinger

Kirkens løpende økonomi er basert på en *kirkeavgift* (tidligere kirkeskatt) fra medlemmene, som utgjør ca. 75 % av inntektene. Sammen med rente- og driftsinntekter har dette gitt Svenska kyrkan et solid økonomisk grunnlag. De lokale Kyrkoråd utarbeider budsjettene, som vedtas av Kyrkofullmäktige. Beløp kan overføres fra år til år, og det kan avsettes midler til kapitalfond og driftsfond. Menighetene kan også oppta lån og pantsette eiendommer. Når budsjettet er vedtatt, gir Kyrkorådet melding til kommunen om skattesatsen, og kommunen innkrever skatten. Tre valgte revisorer skal føre tilsyn med at forvaltningen av midlene skjer på en tilfredsstillende måte.

Sentralt forvalter kirken et stort *Kyrkofond* som alle pastoratene bidrar til. Fondet brukes til økonomisk utjamning menighetene imellom, til å finansiere stiftsadministrasjonene, det sentrale Kyrkokansliet og Kyrkostyrelsen, til kirkebygg, pensjoner og en rekke andre kirkelige formål.

Svenska kyrkan er en betydelig eiendomsbesitter. Den eier ca. 3000 kirker, 2000 prestegårder og 4000 andre tjenesteboliger foruten menighetshus, kontorer og kirkegårder. Kirken eier dessuten om lag 2,5 % av landets dyrkede areal og 1,3 % av skogsarealet.

Kirken har ca. 5 000 prester og kirkemusikere. I tillegg kommer 28 000 andre ansatte, mange i deltidsstilling slik at det tilsvarer om lag 10 000 heltidsstillinger.

Forvaltning av kirkene

På samme måte som i Danmark er det de lokale menighetene som selv har ansvar for bygging, drift og vedlikehold av kirkene. Alle utgiftene med kirkene finansieres gjennom den lokale kirkeskatten, men det kan gis bidrag fra det sentrale kirkefondet til antikvariske merutgifter og særlig kostnadskrevennde arbeider (kyrkobyggnadsbidrag).

Der det er flere sokn i et prestegjeld, løftes kirkeforvaltningen opp på prestegjeldsplan. Både i form og innhold ligner denne ordningen mye på den norske ordningen med kirkelig fellesråd på kommunenivå.

Nærmere bestemmelser om kirkebyggenes forvaltning og bruk finnes i den nye ”kyrkoordningen”. Biskopene og prestene har rett til å bruke kirkene til gudstjenester og kirkelige handlinger, men når det gjelder annen bruk er det kyrkorådet som avgjør spørsmålet. Kravet er at det ikke skal ”förekomma något som strider mot kyrkans tro, bekännelse och lära eller i övrigt kränker kyrkorummets helgd”. Klage over kyrkorådets beslutninger om bruk av kirke avgjøres av domkapitlet.

Domkirkene står i en særstilling, og biskopen eller biskopens representant har møte-, tale- og forslagsrett når saker som angår domkirkens forvaltning skal opp i det angjeldende kyrkofullmäktige eller kyrkoråd.

Antikvariske forhold

Riksantikvarieämbetet er sentralt forvaltningsorgan for landets kulturminner. Kulturminneloven fra 1998 gir bl.a. nærmere bestemmelser om kulturhistorisk vern av kirkebygg og kirkeinventar.

Om kirkebyggene heter det at de skal ”*vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värde inte minskas och deras utseende ock karaktär inte förvanskas*” (kap. 4 § 2). Kirker som er eldre enn 1940, men også nyere kirker som har spesiell kulturhistorisk verdi, ”*får inte på något väsentligt sätt ändras utan tillstånd av länsstyrelsen*” (kap. 4 § 3). Om nødvendig skal Riksantikvarieämbetet og länsstyrelsen samrå seg med domkapitlet.

I hver menighet skal det føres en fortegnelse over kirkeinventaret, som skal framlegges for stiftet minst hvert sjetten år (kap. 4 § 7 og 8). Fortegnelsen skal føres av to personer i menigheten. Kyrkoordningen sier at dette skal være kyrkoherden eller en annen prest i menigheten og en kyrkvård valgt blant kyrkorådets medlemmer eller varamedlemmer.

Kirken og staten har inngått en avtale om ”kirkeantikvarisk erstatning”. Det er penger som staten bevilger for å dekke merutgifter med drift og vedlikehold slik at kirker som omfattes av kulturminnelovens kap. 4 kan opprettholde sin kulturhistoriske verdi. Denne kostnaden er beregnet til 460 mill. SEK pr. år. For år 2002 er det bevilget 50 mill. SEK, og dette beløpet skal økes med 50 mill. kr. hvert år inntil målet er nådd i 2009.

Riksantikvarieämbetet forvalter et stort bygningsregister. Utdrag av dette er gjort tilgjengelig på Internett slik at involverte i kulturminneforvaltningen og andre interesserte her kan finne kulturhistorisk viktige opplysninger bl.a. om alle svenske kirker.

4. Finland

Kirkeordning

Finland har to statskirker: Den evangelisk-lutherske med en medlemsandel på ca. 85 % av befolkningen, og den ortodokse med en medlemsandel på 1,2 %. Selv om de i prinsippet er statskirker, har begge i realiteten betydelig selvråderett og indre frihet. I vår sammenheng har det størst relevans å se på forholdene i ”Evangelisk-lutherska kyrkan i Finland”, som er søsterkirke med de andre folkekirkene i Norden.

Allerede i 1889 – da landet var russisk provins under det ortodokse tsarstyret – ble det vedtatt en luthersk kirkelov for hele Finland. Landet ble selvstendig i 1917 og innførte full religionsfrihet fra 1923.

Riksdagen har den formelle myndigheten til å vedta kirkelige lover, men retten er begrenset til å vedta eller forkaste lovforslag fra Kyrkomötet. Den nåværende kirkeloven trådte i kraft i 1994, og regulerer kirkens forhold til staten. Mer detaljerte bestemmelser om kirkeordning og administrasjon vedtas av Kyrkomötet.

Den finske presidenten har formell godkjenningmyndighet når det gjelder vesentlige forandringer av kirkens ytre struktur, f.eks. ved opprettelse av nye stift og menigheter, bygging av nye kirker og anlegg av kirkegårder. Ordningen med statlig utnevning av biskoper ble avskaffet i år 2000.

Kirkens organer

Kyrkomötet er på alle viktige områder kirkens høyeste myndighet. Det har hånd om kirkens økonomi, rett til å forelå kirkelige lover overfor Riksdagen, myndighet til å vedta "kyrkoordningen" og til å oppnevne og kontrollere kirkens sentrale nemnder og råd. Kyrkomötet samles to ganger i året. Her sitter alle stiftsbiskopene, 4 prester og 8 lekmannsrepresentanter fra hvert stift, representanter for regjering, høyesterett, universitetene og fra den høyeste forvaltningsdomstolen; i alt 108 representanter. Som eksekutivkomité fungerer *Kyrkostyrelsen* med 15 medlemmer: Erkebiskopen som ordförande, to andre biskoper, en representant fra hvert stift valgt av Kyrkomötet og 4 faste tjenestemenn ("ecklesiastikråd").

Biskopsmötet har - som i de andre nordiske landene - en sentral funksjon i åndelige spørsmål, men ingen avgjørende forvaltningsmyndighet. Det spesielle i Finland er at sekretærene for de 8 domkapitlene deltar sammen med stiftsbiskopene og feltbiskopen. Disse sekretærene benevnes som "lagfaren assessor", og er jurister med dommerkompetanse (jfr. Sverige hvor et av domkapitlets medlemmer må være dommer).

På stiftsplan står biskopen svært sentralt, bl.a. som selvskreven leder både for domkapitlet og stiftssynoden. *Domkapitlet* består ellers av domprosten, to andre teologer og den lagfarne assessor, og har bl.a. tilsyn med prestedtjenesten i stiftet. Domkapitlets utgifter har tidligere vært finansiert av staten, men ble fra 1997 overført til kirken. *Stiftssynoden* som møtes en gang i året, skal tilrettelegge det kirkelige arbeid i stiftet, og kan fremme forslag overfor kirkemötet.

Kirken har nærmere 600 menigheter (församlingar) med medlemstall som kan variere fra 2.000 til 50.000. Noen av menighetene er svenskspråklige, og kan geografisk overlape de finskspråklige. Alle de svenskspråklige menighetene tilhører Borgå stift.

På lokalplanet er det mange likheter mellom den finske og den svenske kirken. Vi finner parallelle organer i form av kyrkofullmäktige, kyrkoråd og kyrkostämman, og mange församlinger har gått sammen i totale eller partielle samfälligheter med tanke på felles økonomisk forvaltning. Av hensyn til folkeregistreringen og innkreving av kirkeskatt er det et krav at samfälligheten skal være sammenfallende med kommunen (ikke med prestegjeldet som i Sverige).

Det kirkelige valgting – *Kyrkostämman* – velger hvert fjerde år *Kyrkofullmäktige* med 15 til 53 representanter, eller representanter til *Gemensamt kyrkofullmäktige* i en eventuell samfällighet. Kyrkostämman skal også medvirke ved valg av menighetens prester.

Kyrkofullmäktige har den avgjørende beslutningsmyndighet i en menighet, med mindre annet er uttrykkelig bestemt. Denne myndigheten kan, med visse unntak, delegeres til Kyrkorådet eller egne nemnder og direksjoner med nærmere definert ansvarsområde.

Kyrkorådet velges av kyrkofullmäktige for to år av gangen, og består av soknepresten (kyrkohärden) som selvskreven ordförande og 4-14 andre representanter. Rådets mandat er å lede og ha tilsyn med menighetens virksomhet, forberede saker for kyrkofullmäktige og iverksette dets vedtak, og forvalte menighetens økonomi og eiendom. Når menigheten inngår i en "total samfällighet", skal det i stedet for kyrkoråd velges et *Församlingsråd*.

Økonomiske forhold, eiendommer og stillinger

Kirkens inntekter skriver seg fra fondsoverføringer, kapitalinntekter, avgifter og kirkeskatt. Kirkeskatten står for ca. 80 % av inntektene. Skattebeløpet fastsettes på grunnlag av budsjettforslag som utarbeides av det enkelte kyrkoråd og vedtas av kyrkofullmåktige. Menighetene står i prinsippet fritt til å fastsette skattøret, men i praksis må eventuelle økninger begrunnes med spesielle utgiftsøkninger som f.eks. investeringer i kirke, kirkegård o. l. I 1995 lå det kirkelige skattøret på 1,33 % i gjennomsnitt, men varierte lokalt mellom 1,0 % og 2,25 %. Menighetenes samlede inntekter i 1995 var 4,5 mrd. finske mark (FM), mens utgiftene var 4,4 mrd., hvorav driftsutgiftene utgjorde 3,2 mrd.

Finland innførte i 1993 et nytt skattesystem som gikk ut på at den samlede samfunnsskatten skulle fordeles mellom staten, kommunene og kirken etter faste prosentsetninger. Kirkens andel ble fastsatt til 3,36 %. Dette beløpet blir fordelt mellom menighetene i forhold til deres skattøre og medlemstall. Personer som ikke er medlemmer av kirken betaler ikke kirkeskatt. Til gjengjeld må de betale en høyere begravellesavgift. I 1995 betalte kirkens medlemmer i gjennomsnitt 300 FM for en grav, mens medlemmer av den ortodokse kirken betalte 900 FM og andre personer 2300 FM.

På samme måte som i Sverige, forvalter de sentralkirkelige organer et stort fond – *Kyrkans Centralfond* – som brukes til å finansiere kirkens sentralforvaltning, stiftsforvaltningen og pensjoner for kirkelig ansatte. Enkelte organisasjoner og vanskeligstilte menigheter får også støtte fra fondet, og det ytes gunstige lån til investeringstiltak i menighetene. Fondets inntekter kommer fra faste andeler av menighetenes skatte- og finansinntekter og en viss prosent av skogforvaltningens overskudd.

Den finske stat bidrar bare meget beskjedent til kirkens økonomi. Staten dekker lønn til institusjons- og feltprester og gir også noe kompensasjon for folkeregisterarbeidet og begravellesvesenet. På den annen side er kirken pålagt høyere arbeidsgiveravgift enn annen offentlig virksomhet og næringslivet.

Finland opplevde i perioden 1990-93 den verste økonomiske krisen siden krigen. Kirkens skatteinntekter sank i perioden med over 8 %, og det ble gjennomført en rekke innsparings-tiltak. Da økonomien snudde i 1994, var menighetene forsiktige med å øke både drifts- og investeringsutgiftene, og overskuddene ble brukt til fondsavsetninger og nedbetaling av lån. Ved utgangen av 1990-årene var inntektene og aktiviteten igjen på høyde med toppnivået i 1990.

Kirken disponerer store eiendommer i form av kirker og kirkegårder, menighetslokaler, kontorer, boliger og jord- og skogbrukseiendommer. Samlet verdi av eiendommene er for 1995 beregnet til 11,5 milliarder FM, hvorav bygningsmassen utgjør 5,5 mrd. I tillegg til eiendommene kommer kirkelige fond med ca. 2 mrd. FM.

Kirken i Finland har ca. 16.000 ansatte, hvorav 14.000 heltidsansatte. Mer enn 6 000 av disse er prester, lektorer, kirkemusikere, diakoner og andre med primærkirkelige oppgaver. Kvinnelige teologer har ikke adgang til prestestillingene, men kan ansettes som lektorer (kateketer med pastorale oppgaver). Kirken har ca. 1.300 menighetsprester, 200 lektorer og 3.000 stillinger for barne- og ungdomsarbeidere. De øvrige 8.000 ansatte arbeider med praktiske og administrative oppgaver, nærmere halvparten av dem innenfor begravellesvesenet. I 1995 utgjorde lønnsutgiftene 69 % av driftsutgiftene.

Forvaltning av kirker

Den finske kirkeloven sier at det skal være kirke i hver menighet. Det er kyrkofullmæktige som fatter vedtak om bygging av ny kirke, men vedtaket må godkjennes av de overordnede kirkelige myndigheter.

Kyrkorådet har ansvar for drift og vedlikehold av kirken, eventuelt ved hjelp av en særskilt nemnd. Kyrkofullmæktige bestemmer den økonomiske rammen gjennom årsbudsjettet, mens kyrkorådet legger fram regnskap som skal godkjennes av to revisorer oppnevnt av kyrkofullmæktige.

Menighetenes bygninger har et samlet areal på mer enn 1 million kvadratmeter, hvorav knapt halvparten er kirker og kapeller. Drift og vedlikehold av bygg og eiendommer (herunder kirkegårdene) koster mer enn 1 mrd. FM pr. år, eller ca. ¼ av menighetenes samlede utgifter. Nesten 3.000 ansatte er sysselsatt i denne virksomheten.

Antikvariske forhold

I Finland er det *Museiverket* som er sentralt forvaltningsorgan for den materielle kulturarven. Det sentrale lovverket er *Lagen om fornminnen* og *Byggnadsskyddslagen*, men også *Byggnadslagen* og *Kyrkolagen* inneholder bestemmelser om kulturminnevern.

Vernet av kirker er først og fremst sikret gjennom kirkeloven fra 1994. Kirkelige bygg som er oppført før 1917 (Finlands frigjøringsår) er direkte vernet med hjemmel i loven. Vernet omfatter også fast inventar som malerier og kunstverk, og uteområder. Den sentrale Kyrkostyrelsen kan bestemme at også nyere bygninger som er viktige i kulturhistorisk sammenheng, kan vernes etter samme regler som i *Byggnadsskyddslagen*. Forslag om vern kan ellers framsettes av domkapitlet, församlingen og *Museiverket*.

Mange av kirkene og kapellene i Finland inngår som en svært verdifull del av den nasjonale kulturarven. Både drift, vedlikehold og større reparasjoner er menighetenes ansvar, og gjennomføres nesten utelukkende med menighetenes egne midler. Kirken har tatt til orde for at staten bør bidra mer til denne samfunnsmessige oppgaven.

5. Island

Kirkeordning og kirkeforvaltning

Kristendommen kom til Island med irske munkar allerede på 800-tallet, men kirken ble først organisert da den ble lagt inn under erkebiskopen i Nidaros i 1153. Landet var først delt i to bispedømmer: Skálholt og Hólar. Siden 1801 er hele landet ett bispedømme med bispesete i Reykjavik, men med assisterende biskoper – *vígslubiskupar* – på de to gamle bispesetene. Disse tre danner bispemøtet – *biskupafundur*.

Grunnloven slår fast at den evangelisk-lutherske kirke er landets nasjonale kirke som skal beskyttes og støttes av staten. Presidenten er kirkens overhode, og kirken er sivilt underlagt justis- og kirke departementet. Statstilknytningen gjør at kirken ikke er et eget rettssubjekt. En ny kirkelov fra 1997 sikrer kirken indre selvstyre. Nesten all kirkelig lovgivning, som før ble gitt av Alltinget, er nå overlatt til det årlige *Kirkjuþing*, som er kirkens høyeste lovgivende organ. Det har 21 valgte representanter, 9 geistlige og 12 lekfolk, hvorav en lek person er president. Høyeste utøvende organ er *Kirkjuráð*, med to geistlige og to lekfolk valgt av kirketinget og biskopen som president. Hvert år innkaller biskopen alle kirkens ca. 150

prester og teologer til møte – *prestastefna* – for å diskutere aktuelle spørsmål i kirke og samfunn. Møtet skal uttale seg om alle teologiske og liturgiske spørsmål før de avgjøres av biskopen eller kirketinget.

Som i de andre nordiske landene, er kirken organisert i prostier (*prófastsdæma*), prestegjeld (*prestakall*) og sokn (*kirkjusókn*). Landets omkring 300 sokn er finansielt uavhengige enheter. Lokalt velges det hvert fjerde år et menighetsråd – *sóknarnefnd* – med 3-9 representanter, avhengig av medlemstallet i soknet. Rådet er sammen med soknepresten soknets talsmann overfor myndigheter, enkeltpersoner og organisasjoner, har tilsyn med soknets rettigheter og har ansvar for bygging, drift og vedlikehold av kirker. Som statlige tjenestemenn tilsettes sokneprestene på åremål for fem år av gangen og lønnes av staten. Menighetene har hatt lov til å velge sine prester helt siden begynnelsen av 1900-tallet.

Alle personer på Island må betale en medlemsavgift til det kirkesamfunnet de tilhører. Avgiften kreves inn gjennom det statlige skattesystemet, og fordeles på kirkesamfunnene etter medlemstall. Avgiften fra personer uten kirkelig tilhørighet går til universitetet.

Antikvariske forhold

Islands kulturminnelov – *Þjóðminjalög* – er fra 1989. Kulturminnevernet ligger under departementet for utdanning, vitenskap og kultur og ledes av et nasjonalt kulturminneråd valgt for 4 år av gangen. Rådet har ansvar for å utforme kulturminnepolitikken og utarbeide langtidsplaner bl.a. for Nasjonalmuséets aktiviteter. Riksantikvaren er direktør både for rådet og Nasjonalmuséet.

Alle konstruksjoner eldre enn 100 år regnes som arkeologiske minner, og må ikke skades, fjernes eller endres uten tillatelse fra *Den nasjonale arkeologiske komité*.

Alle bygninger eldre enn 1850 og kirker eldre enn 1918 skal vernes. Reparasjon, vedlikehold og endringer av vernede bygg må godkjennes av *Den nasjonale arkitekturvernkomité*. Det kan gis tilskudd til vern og vedlikehold fra et sentralt arkitekturvernfond som er finansiert av staten, lokale myndigheter og private bidrag.

Et eget kapittel i kulturminneloven er viet kirkelig inventar m.v. Riksantikvaren og kulturminnerådet avgjør hvordan kulturhistorisk verdifulle objekter i kirkene skal beskyttes og konserveres. Det utarbeides et detaljert nasjonalt register over slike objekter, og lokale registre for hver kirke.

6. Tyskland

Kirkenes kår

I Tyskland er det to store kirker: *Den evangeliske kirke* med ca. 30 millioner medlemmer og *Den katolske kirke* med ca. 27 millioner medlemmer. Ca. 16 millioner av landets 80 millioner innbyggere tilhører ikke noe kirkesamfunn. Grunnloven fra 1949 fastslår at det ikke skal være noen statskirke, og alle kirkesamfunn er i prinsippet likestilt i forhold til staten. Forfatningsretten legger likevel vekt på tros- og livssynssamfunnenes positive dimensjon, og flere av delstatene har inngått avtaler om samarbeid på ulike områder. Det kan gjelde avtaler om religionsopplæring i skolen og om geistlig betjening i militærleire, sykehus og fengsler.

Alle trossamfunn kan i prinsippet bli godkjent som offentlig-rettslige organisasjoner dersom de har vært fast etablert i landet over tid og har et visst medlemstall. Slike korporasjoner har anledning til å kreve inn kirkeskatt gjennom det ordinære skattesystemet. Begge de største kirkesamfunnene får inn om lag 80 % av sine inntekter på denne måten. De får dessuten noe økonomisk støtte fra staten som kompensasjon for tidligere statlig overtakelse av kirkelig eiendom, og for tjenesteyting til skoler og institusjoner. Som offentlige institusjoner er kirkene fritatt for statlige avgifter. Delstatskirkene og menighetene er å betrakte som egne juridiske personer. Det fører til at både kirkeskattens størrelse og andre forhold kan variere betydelig fra menighet til menighet.

Den evangeliske kirke

Den evangeliske kirke i Tyskland (EKD) ble opprettet i 1948, og er en sammenslutning av 24 selvstendige kirker (folkekirker, delstatskirker) med til dels forskjellig bekjennelse. EKD forener både de lutherske, reformerte og unierte kirker i Tyskland. Hovedkvarteret ligger i Hannover. Områdene for delstatskirkene er svært oppdelt, og kirkegrensene fra Weimar-republikken består for det meste fortsatt slik at dagens delstater kan ha flere kirker innenfor sine grenser.

Delstatskirkene er oppdelt i kirkeregioner, områder og menigheter (Kirchengemeinde).

Menighetene kan selv vedta og gjennomføre reparasjons- og vedlikeholdstiltak på kirkene opp til en verdi av 5.000,- DM når de selv finansierer tiltaket og det ikke berører antikvariske interesser eller fører til endring av kirkens utseende. Tiltak inntil 250.000,- DM krever tillatelse fra distriktskirkekontoret, og dyrere arbeider krever tillatelse fra delstatskirkens råd. En egen bygningsøkonomisk komité ved hvert delstatskirkekontor avgjør hvor mye prosjektet får tildelt av sentrale midler.

Den katolske kirke

Den katolske kirken i Tyskland er organisert i 7 kirkeprovinser eller erkebispedømmer. Disse er delt i bispedømmer (Bistümer/Diözesen), prostier (Dekanate) og prestegjeld (Pfarreien). Bispedømmegrensene er i det vesentlige de samme som ble fastlagt i Det preussiske konkordat fra 1933 (Konkordatet = avtalen mellom staten og "den hellige stol"). Lokalmenighetene er egne rettssubjekter.

I prinsippet er kirkeledelsen ansvarlig organ og saksbehandler for alle byggetiltak på kirker. Menighetene kan gjennomføre kurante vedlikeholdstiltak inntil 5.000,- DM, men ut over dette er det biskopens byggekantor som behandler, godkjenner og gjennomfører alle bygningsmessige tiltak. For nybygg og tilbygg kan bispedømmet bidra med inntil 70 % tilskudd, og for ombygging, utbedring, renovering og modernisering med inntil 75 % tilskudd.

Finansiering av bygningstiltak

Kirkesamfunnene har i utgangspunktet selv ansvar for drift og vedlikehold av sine bygninger. For vedlikeholdet av kirkebyggene er det flere forhold som virker negativt inn: Kirkenes inntekter synker, bygningsmessige tiltak blir stadig dyrere og økende forurensninger fører til raskere nedbrytning av de verneverdige kirkene. I det tidligere Øst-Tyskland er det dessuten svært mye å ta igjen etter 60 års forsømt vedlikehold. Kirkene har ikke nok midler til å holde alle kirkebyggene i stand, og bare de mest nødvendige vedlikeholdstiltakene blir gjennomført. Det forekommer lite nybygging og utvikling.

Den tyske stat har erkjent et grunnleggende ansvar for å bevare kirkene som kulturminner, og har de seinere årene bidratt mer og mer for å ta vare på bevaringsverdige kirker. De fleste midlene kanaliseres gjennom det offentlige kulturminnevernet (som også gir bidrag til bevaring av slott, borger og verneverdige hus) eller spesielle statlige programmer for byfornyelse m.v.

En viktig støttespiller for vern av verdifulle historiske bygninger er *Den tyske stiftelsen for fortidsminnevern*, som har bidratt til restaureringen av mange kirker.

På lokalplan finansieres tiltak ved hjelp av gaver eller tjenester fra enkeltpersoner, bidrag fra private sponsorer og ”fadderordninger” hvor personer eller firma gjør avtale om å finansiere istandsetting av spesielle kunstgjenstander eller inventarstykker i kirkene.

Offentlig byggesaksbehandling og antikvarisk vern

Kirkene har egne interne rutiner for planlegging og finansiering av byggetiltak (se ovenfor). Når en sak er klarert internt, sendes det vanlig søknad om byggetillatelse til de lokale bygningsmyndighetene. Saksbehandlingen innbefatter samtidig vurdering og eventuell godkjenning fra antikvariske myndigheter. Ved byggetiltak som ikke er søknadspliktige, må det innhentes egen tillatelse fra antikvariske myndigheter.

7. Storbritannia

Storbritannia har uavhengige protestantiske folkekirker både i England, Skottland og Wales. Nord-Irland tilhører den anglikanske Church of Ireland. Den skotske kirken skiller seg ut som presbyteriansk (reformert/lavkirkelig) mens de andre er episkopale (høykirkelige). Vi skal se nærmere på den største og mest sentrale av kirkene: *The Church of England*.

Kirkeordning

The Church of England (den anglikanske kirke) er Englands nasjonalkirke. Den ble opprettet etter Henrik VIII's brudd med paven i 1534, men regner seg som en direkte fortsettelse av den eldste britiske kirke og legger vekt på å ha bevart den kanoniske suksesjon. Læren er en mellomting mellom romersk katolisisme og protestantisme. Kirken er organisert i to *provinser*: Den sørlige ledet av erkebiskopen av Canterbury (som også er kirkens primas) og den nordlige ledet av erkebiskopen av York. Disse provinsene dekker hele England og dessuten Man, Kanaløyene, Scillyøyene og en liten del av Wales. Landet er delt i 43 bispedømmer (dioceses) med 13.000 menigheter/sokn (parishes) med hver sin sokneprest (parish priest, ofte kalt vicar eller rector). I tillegg er det et eget bispedømme for de 260 menighetene utenlands i Europa, Afrika og Asia. Prestene har tradisjonelt involvert seg meget aktivt i lokalsamfunnets liv.

Kirken er moderkirke for *the Anglican Communion* som også omfatter de episkopale kirkene i Skottland, Wales, Irland, USA, Canada og de tidligere koloniene. I 1992 undertegnet kirken Porvoo-erklæringen som bekrefter fullt åndelig fellesskap med de evangelisk-lutherske kirkene i Norden, Estland og Litauen.

Dronningen er kirkens høyeste leder (Supreme Governor). Hun utpeker erkebiskoper, biskoper og domproster etter råd fra statsministeren. Kirken har såkalt episkopal forfatning og ledes av 108 biskoper. Som en konsekvens av statskirkeordningen har 24 av biskopene sete i overhuset (House of Lords). Styringsformen er synodikal, og det er *The General Synod* som

utarbeider lover og regler for kirken. Synoden samles minst to ganger i året og består av valgte lekfolk og prester fra alle bispedømmene.

Kirker og katedraler

The Church of England eier mer enn 16.000 kirker og 42 katedraler. 13.000 av kirkene er med på myndighetenes liste over bygninger av særlig arkitektonisk eller historisk verdi. Om lag 40 % av de mest verneverdige historiske bygningene i England er kirker og katedraler tilhørende the Church of England.

De fleste kirkene er en blanding av nytt og gammelt. En typisk menighetskirke kan i utgangspunktet være en middelalderbygning, med innredning fra det 16. århundre, noen dekorasjoner og tilpasninger fra det 18. århundre, restaurering, overmaling og farget glass fra det 19. århundre og noen installasjoner fra det 20. århundre for å tilpasse kirken til moderne bruk. Kirkebyggene ligger gjerne sentralt i landsbyer og lokalsamfunn, og bidrar til lokal identitet, kultur og opplevelse. De er viktige møtesteder og brukslokaler for ulike menighetsaktiviteter som f.eks. arbeid for hjemløse og lunsjklubber for eldre. Mer enn 31 millioner turister besøker kirkene hvert år.

Ansvar for tilsyn og vedlikehold av kirkene hviler hovedsakelig på menighetene. Kostnadene med drift, vedlikehold og reparasjon av kirkene beløper seg til over 100 millioner pund pr. år. Innenfor bispedømmet skal *the Archdeacon* (domprosten) bistå menighetene med råd sammen med *Diocesan Advisory Committee for the Care of Churches*, evt. *Fabric Advisory Committee* hvis det er snakk om en katedral.

Antikvarisk vern

Nasjonalt er det to organer som har ansvar for vernet av kirker, nemlig *The Council for the Care of Churches* som har ansvaret for de vanlige kirkene og *The Cathedrals Fabric Commission for England* som har ansvar for katedralene. Disse organene deltar også i kirkens kontrollsystem for bygninger. Dette systemet kan sammenlignes med myndighetenes kontrollsystem for historiske bygninger, men tar i større grad hensyn til kirkenes formål og åndelige dimensjon. Intensjonen er å bevare kirkenes kulturhistoriske verdi samtidig som det godtas tillempninger på grunn av den gudstjenestelige bruk.

Hvem er de flinkeste kirkegjengerne?

Som et apropos til alle de kirkelige lover, styringsorganer, finansieringsformer og verneregler som er beskrevet ovenfor, kan det passe å avslutte med en rapport om hvilken posisjon kirkene har i folks dagligliv. Avisa Vårt Land bragte i mars/april 2000 følgende lille artikkel under overskriften: *Hvem er de flinkeste kirkegjengerne?*

”Folk i de nordiske landene og i Russland er de dårligste i klassen når det gjelder kirkebesøk.

En undersøkelse som er foretatt av forskere ved universitetet i Michigan om ukentlige kirkebesøk, viser store forskjeller mellom landene.

Undersøkelsen viser blant annet hvor stor prosent av befolkningen som går i kirken minst én gang i uken, og en klar vinner var Irland. Hele 84 % av irene går i kirken minst én gang i uken. Tilsvarende tall i Fillippinene er 68 %, i Polen 55 %, i USA 44 %, i England 21 % og i Frankrike 16 %.

Nederst på listen kommer Norge med 5 %, Danmark med 5 %, Sverige med 4 % og Russland med 2 %.”

Bibliografi

Feistcorn, Nicole. 1999. *Baurechtliche Aspekte der Bautätigkeit an Kirchen in Deutschland unter besonderer Berücksichtigung von Modernisierungs- und Sanierungsmaßnahmen*. Diplomarbeit Nr. B/98/127. Fakultät Bauingenieurwesen, Bauhaus-Universität Weimar.

Kirke/stat-utvalget. 2001. *Religionsfrihet og religionspolitikk*. Delrapport. Kirkerådet, Oslo.

NOU 1989:7. *Den lokale kirkes ordning*. Statens trykningskontor, Oslo.

Winsnes, Ole Gunnar (red.). 1999. *Tallenes tale 1999. Perspektiv på statistikk og kirke*. Tapir, Trondheim.

Årbok for Den norske kirke 1999. 1999. Kirkens informasjonstjeneste, Oslo.

Årbok for Den norske kirke 2001. 2001. Kirkens informasjonstjeneste, Oslo.

For øvrig er opplysningene i artikkelen hentet fra internettssidene til de omtalte kirkesamfunn og landenes antikvariske myndigheter.

Vedlegg 4: Alle kjente kirker og kapeller i Møre bispedømme gjennom tidene

Kommune	Kirkens navn	Ståent	Vigslet/bygd/vesentlig endret/først nevnt	år	Revet/ødelagt	år	Alder	Merknad	Plan	Sittepl.	Mater	Konstruks
Aukra	NORD-AUKRA 1	Nei	Aslak Bolts "Jordebog" =>før	1432	Revet/ombygd?	1647	215 år				Tre	Stav
Aukra	NORD-AUKRA 2	Nei	Utvidelse av stavkirken?	1649	Brant pga. lynnedslag	1709	60 år	Ikke nevnt hos Dietrichson	K		Tre	Laft
Aukra	NORD-AUKRA 3	Nei		1712	Brant pga. lynnedslag	1772	60 år		K		Tre	Laft
Aukra	NORD-AUKRA 4	Nei		1774	Brant pga. lynnedslag	1834	60 år		K		Tre	Laft
Aukra	NORD-AUKRA 5	Ja		1835	Stående	2001	166 år		A	380	Tre	Laft
Aure	AURE 1	Nei	Aslak Bolts "Jordebog" =>før	1432	Brant	1726	294 år				Tre	Stav
Aure	AURE 2	Nei		1726	Brant 21.01	1923	197 år		K		Tre	Laft
Aure	AURE 3	Ja		1924	Stående	2001	77 år		K	700	Tre	Laft
Aure	STEMSHAUG	Ja		1908	Stående	2001	93 år		L-K	280	Tre	Reisverk
Averøy	KVERNES 1	Ja	K.kons: 1400-t. Lokal datering ca.	1300	Stående	2001	701 år	Ombygd 1633	L	200	Tre	Stav
Averøy	KVERNES 2	Ja		1893	Stående	2001	108 år		L	420	Tre	Laft
Averøy	KORNSTAD 1	Nei	Thronhj. Stifts Reformats =>før	1589	Revet	1871	282 år	Ombygd 1649. K.kons: Fra middelald.	L-K		Tre	Stav
Averøy	KORNSTAD 2	Ja		1871	Stående	2001	130 år		L	340	Tre	Laft
Averøy	BREMSNES 1	Nei	Thronhj. Stifts Reformats =>før	1589	Brant 1768 eller	1769	180 år	K.kons. oppgir1770			Tre	Stav
Averøy	BREMSNES 2	Ja		1771	Stående	2001	230 år		K	500	Tre	Laft
Eide	EIDE	Ja		1871	Stående	2001	130 år		L	410	Tre	Laft
Frei	FREI 1	Nei	Brev fra 1483 sier den sto i	1478	Brant pga. lynnedslag 14.10.	1766	288 år				Tre	Stav
Frei	FREI 2	Nei		1768	Revet	1897	129 år	Var dårlig og for liten	K		Tre	Laft
Frei	FREI 3	Ja		1897	Stående	2001	104 år		L-B	420	Tre	Laft?
Fræna	YTRE FRÆNA 1 (Vågøy)	Nei	Først nevnt i D.N.	1336	Revet ca.	1669	333 år	Gammel og dårlig			Tre	Stav
Fræna	YTRE FRÆNA 2 (Vågøy)	Nei	RA:	1669	Revet	1900	231 år	K.kons.: Ca. 1670	K		Tre	Laft
Fræna	VÅGØY (YTRE FRÆNA 3)	Ja		1904	Stående	2001	97 år		L	450	Tre	Laft
Fræna	HUSTAD 1	Nei	K.kons.: Middelalder => før	1500	Brant ned nyttårsdag	1718	218 år	Sognet nevnt først i D.N. 1539.	K		Tre	Stav
Fræna	HUSTAD 2	Nei		1738	Revet? ca.	1874	136 år		K		Tre	Laft
Fræna	HUSTAD 3	Ja		1874	Stående	2001	127 år		L	450	Tre	Laft
Fræna	MYRBOSTAD	Ja		1880	Stående	2001	121 år		L	400	Tre	Laft
Fræna	BUD 1	Nei	Thronhj. Stifts Reformats =>før	1589	Brant, ant. pga. lynnedslag	1709	120 år	K.kons. oppgir 1715			Tre	Stav
Fræna	BUD 2	Ja		1717	Stående	2001	284 år		K	350	Tre	Laft
Giske	GISKE	Ja	Datering 1130-1140	1130	Stående	2001	871 år	Restaurert 1756 og 1930	L	120	Mur	Stein
Giske	VIGRA 1 (Mariakirken på Roald)	Nei	Presten nevnt i D.N.	1291	Brant ved lynnedslag	1756	465 år				Tre	Stav
Giske	VIGRA 2 (på Roald)	Nei		1756	Revet	1896	140 år		K		Tre	Laft
Giske	VIGRA 3	Ja		1894	Stående	2001	107 år		L	460	Tre	Laft?
Giske	VALDERØY	Ja		1961	Stående	2001	40 år		L	350	Mur	Betong
Gjemnes	ØRE 1	Nei	Nevnt i et testamente fra	1303	K.kons: 1350e	1350	47 år	Dietr. skiller ikke mellom Øre 1 og 2	L-K		Tre	Stav
Gjemnes	ØRE 2	Nei	K.kons.: Ca.	1560	Revet	1863	303 år	Nevnt i innberetn. 1661. Ombygd 1813			Tre	Stav, laft
Gjemnes	ØRE 3	Ja		1865	Stående	2001	136 år		L	430	Tre	Laft
Gjemnes	GJEMNES	Ja		1893	Stående	2001	108 år		L	300	Tre	Laft
Halsa	HALSA 1	Nei	Sognet nevnt	1303	Brant ved lynnedslag 09.09.	1724	421 år				Tre	Stav
Halsa	HALSA 2	Ja		1734	Stående	2001	267 år	Dietr. oppgir byggeår 1724	K	450	Tre	Laft
Halsa	OTNES (VALSØYFJORD)	Ja		1864	Stående	2001	137 år		L	300	Tre	Laft
Haram	HARAM 1	Nei	"Kirkebyen" nevnt i D.N.	1363	"En eldre trekirke eksist. 1831"	1838	475 år	Dietr.: Var dette stavkirken?			Tre	Stav
Haram	HARAM 2	Ja		1838	Stående	2001	163 år	Brannskadd 17.08.1993. Restaur.	A	410	Tre	Laft
Haram	HILDRESTRANDA	Ja		1934	Stående	2001	67 år		L	300	Tre	Bindings
Haram	VATNE 1	Nei	Aslak Bolts "Jordebog" =>før	1432	Revet	1761	329 år	Skadet i storm 1720 (jfr Sunnlyven)			Tre	Stav
Haram	VATNE 2	Nei		1761	Revet	1868	107 år		K		Tre	Laft
Haram	VATNE 3	Ja		1868	Stående	2001	133 år		L-K	385	Tre	Laft
Haram	BRATTVÅG	Ja		1977	Stående	2001	24 år				Mur	Betong
Haram	FJØRTOFT 1 (Fjertoftens Capell)	Nei	Innhogd på tømmerstokk året	1306	Påbygd flere ganger ca.	1600	294 år	9 1/2 x 9 1/2 alen. Ikke hos Dietr.			Tre	Stav
Haram	FJØRTOFT 2	Nei	Fjortoft 1 påbygd flere ganger ca.	1600		1878	278 år				Tre	Stav, laft

Vedlegg 4: Alle kjente kirker og kapeller i Møre bispedømme gjennom tidene

Kommune	Kirkens navn	Ståent	Vigslet/bygd/vesentlig endret/først nevnt	år	Revet/ødelagt	år	Alder	Merknad	Plan	Sittepl.	Mater	Konstruks
Haram	FJØRTOFT 3	Ja		1878	Stående	2001	123 år		L	200	Tre	Laft
Haram	HAMNSUND	Ja		1875	Stående	2001	126 år	Ombygd 1956-57	L	270	Tre	Laft
Hareid	HAREID 1	Nei	Aslak Bolts "Jordebog" =>før	1432	Brant 25.02.	1806	374 år	"En stor stavkirke" (1722)			Tre	Stav
Hareid	HAREID 2	Nei		1820	Revet? ca.	1877	57 år		Å		Tre	Laft
Hareid	HAREID 3	Ja		1877	Stående	2001	124 år		L	500	Tre	Laft
Herøy	HERØY 1 (på Herøy)	Nei	K.kons.: Ca. 1200. Lokal datering ca.	1100	Revet	1858	758 år		L		Mur	Stein
Herøy	HERØY 2 (på Herøy)	Nei		1859	Revet	1916	57 år		L	483	Tre	Laft?
Herøy	HERØY 3 (på Bergsøy)	Nei	Herøy 2 flytta til Bergsøy	1918	Brant 26.12.	1998	80 år		K	650	Tre	Laft?
Herøy	LEIKANGER	Ja	Kjøpt fra Ørskog og flytta til Leikanger	1873	Stående	2001	128 år	Bygd i Ørskog 1806	Å	380	Tre	Laft
Herøy	INDRE HERØY	Ja		1916	Stående	2001	85 år		L	375	Tre	Laft
Kristiansund	KRISTIANSUND 1	Nei		1709	Brant v/lynnedslag	1724	15 år		K		Tre	Laft
Kristiansund	KRISTIANSUND 2	Nei		1725	Revet	1883	158 år	K.kons oppgir 1884	K		Tre	Laft
Kristiansund	KRISTIANSUND 3	Nei		1878	Bombet 28.04.	1940	62 år		L	700	Tre	Laft
Kristiansund	KIRKELANDET (KR.SUND 4)	Ja		1964	Stående	2001	37 år		L	800	Mur	Betong
Kristiansund	GRIP	Ja	Lokal datering	1470	Stående	2001	531 år	Ombygd 1621. K.kons: Fra 1300-t	L	70	Tre	Stav
Kristiansund	NORLANDET	Ja		1914	Stående	2001	87 år		K	560	Mur	Stein
Midsund	OTRØY	Ja		1878	Stående	2001	123 år		L	325	Tre	Laft
Midsund	NORD-HEGGDAL	Ja		1974	Stående	2001	27 år		R	80	Tre	Bindings
Molde	KORSKIRKEN (på Veøy)	Nei	Middelalder		Ukjent			Trekirke fra 11-1200-tallet?			Tre	Stav
Molde	VEØY 1 (på Veøy)	Nei	K.kons: Ca.	1050	Ca.	1100	50 år				Tre	Stav
Molde	VEØY 2 (Peterskirken på Veøy)	Ja	K.kons: Ca.	1150	Stående	2001	851 år		L	400	Mur	Stein
Molde	VEØY 3 (på Søsnes)	Ja		1907	Stående	2001	94 år		L	200	Tre	Laft
Molde	BOLSØY 1	Nei	Aslak Bolts "Jordebog" =>før	1432	Revet ca.	1660	228 år				Tre	Stav
Molde	BOLSØY 2	Nei		1660	Revet ca.	1727	67 år				Tre	Laft
Molde	BOLSØY 3	Nei		1727	Revet	1907	180 år	K.kons. oppgir 1905	K		Tre	Laft
Molde	RØBEKK (BOLSØY 4)	Ja		1898	Stående	2001	103 år		K	480	Tre	Reisverk
Molde	BERGMO SMÅKIRKE (Bydelskirke)	Ja		1981	Stående	2001	20 år		R		Tre	Lett
Molde	RØVIK	Ja		1905	Stående	2001	96 år		K	312	Tre	Reisverk
Molde	SEKKEN	Ja		1908	Stående	2001	93 år		L	130	Tre	Laft
Molde	MOLDE 1	Nei		1662	Vedtatt revet, men brant 17.05.	1885	223 år	Tatt ned og satt opp igjen 1840-41	K	475	Tre	Laft
Molde	MOLDE 2	Nei		1887	Bombet 28.04.	1940	53 år		L	650	Tre	Bindings
Molde	MOLDE 3	Ja		1957	Stående	2001	44 år		L	900	Mur	Betong
Molde	KLEIVE 1	Nei	Thronhj. Stifts Reformats =>før	1589	K.kons. oppgir	1697	108 år	Sist nevnt i innberetning 1661			Tre	Stav
Molde	KLEIVE 2	Nei		1697	Revet	1857	160 år		K		Tre	Laft
Molde	KLEIVE 3	Ja		1858	Stående	2001	143 år		Å	330	Tre	Laft
Nasset	ERESFJORD 1 (Erichsfjord, på Nerås)	Nei	Thronhj. Stifts Reformats =>før	1589	Revet	1708	119 år	Dietr. angir ca. 1709			Tre	Stav
Nasset	ERESFJORD 2 (på Nerås)	Nei		1708	Revet	1868	160 år	Dietr. sier byggeåret er 1710	K		Tre	Laft
Nasset	SIRA (ERESFJORD 3, på Sira)	Ja		1869	Stående	2001	132 år		Å	350	Tre	Laft
Nasset	EIKESDAL	Ja		1866	Stående	2001	135 år		L	100	Tre	Laft
Nasset	VISTDAL 1 (på Nerland)	Nei	Muligens nevnt av Aslak Bolt	1432	Revet	1668	236 år				Tre	Stav
Nasset	VISTDAL 2 (på Myklebostad)	Nei	Byggestart 1663	1668	Revet	1869	201 år		K		Tre	Laft
Nasset	VISTDAL 3 (på Myklebostad)	Ja		1869	Stående	2001	132 år		L	280	Tre	Laft
Nasset	NESSET 1 (på Rød)	Nei	Nevnt i D.N.	1490	Revet	1885	395 år	Forfalt og ute av bruk	L		Tre	Stav
Nasset	NESSET 2 (i Eidsvåg)	Ja		1878	Stående	2001	123 år		L-B	350	Tre	Laft
Norddal	NORDDAL 1 (Egentlig Sylte 1)	Nei	Bygd på Sylte i Valldal trolig ca.	1100	Flytta til Norddal	1625	525 år		L		Tre	Stav
Norddal	NORDDAL 2 (Egentlig Norddal 1)	Nei	Flytta fra Sylte	1625	Revet	1782	157 år	Flytting ikke nevnt hos Dietrichson	K		Tre	Stav
Norddal	NORDDAL 3 (Egentlig Norddal 2)	Ja		1784	Stående	2001	217 år		Å	351	Tre	Laft
Norddal	DØVING 1	Nei	Aslak Bolts "Jordebog" =>før	1432	Revet	1754	322 år				Tre	Stav

Vedlegg 4: Alle kjente kirker og kapeller i Møre bispedømme gjennom tidene

Kommune	Kirkens navn	Ståent	Vigslet/bygd/vesentlig endret/først nevnt	år	Revet/ødelagt	år	Alder	Merknad	Plan	Sittepl.	Mater	Konstruks
Norddal	DØVING 2	Nei		1754	Flytta til Sylte	1812	58 år	Se Sylte 2	L		Tre	Laft
Norddal	SYLTE 1 (Egentlig Sylte 2)	Nei	Døving 2 flytta til Sylte	1812	Revet	1863	51 år		L		Tre	Laft
Norddal	SYLTE 2 (Egentlig Sylte 3)	Ja		1863	Stående	2001	138 år		L	387	Tre	Laft
Rauma	KORS 1 (på Flatmark)	Nei		1498	Ombygd	1670	172 år	Viet Det hellige kors			Tre	Stav
Rauma	KORS 2 (på Flatmark)	Nei	Kors 1 ombygd til langkirke i laft ca.	1670	Ombygd	1797	127 år		L		Tre	Laft
Rauma	KORS 3 (på Flatmark)	Nei	Kors 2 ombygd til korskirke	1797	Flytta til Ytre Monge	1902	105 år		K		Tre	Laft
Rauma	KORS 4 (på Ytre Monge)	Ja	Flytta fra Flatmark	1902	Stående	2001	99 år	Restauret 1964	K	120	Tre	Laft
Rauma	EID 1	Nei	Thronhj. Stifts Reformats =>før	1589	Ombygd	1797	208 år				Tre	Stav
Rauma	EID 2	Nei		1797	Ombygd	1872	75 år	Ombygd 1872-1873	L		Tre	Laft
Rauma	EID 3	Ja	Ombygd	1874	Stående	2001	127 år		L	150	Tre	Laft
Rauma	VOLL 1	Nei	RA: Middelalder =>før	1500	Revet ca.	1674	174 år	Ikke nevnt hos Dietrichson			Tre	Stav
Rauma	VOLL 2	Nei	Ca.	1674	Revet	1895	221 år		K		Tre	Laft
Rauma	VOLL 3	Ja		1896	Stående	2001	105 år		L	550	Tre	Laft
Rauma	GRYTTE 1 (på Sogge)	Nei	Nevnt i D.N.	1364	Falt ned i	1728	364 år				Tre	Stav
Rauma	GRYTTE 2 (på Sogge)	Nei		1732	Oppgitt pga. sandflukt	1828	96 år		K		Tre	Laft
Rauma	GRYTTE 3 (på Setnes)	Ja		1829	Stående	2001	172 år		A	300	Tre	Laft
Rauma	VÅGSTRANDA	Ja		1870	Stående	2001	131 år		L	200	Tre	Laft
Rauma	RØDVEN 1	Nei	Ca.	1100	Ca.	1300	200 år		L		Tre	Stav
Rauma	RØDVEN 2	Ja	Ca.	1300	Stående	2001	701 år		L	100	Tre	Stav
Rauma	RØDVEN 3	Ja		1907	Stående	2001	94 år		L-B	150	Tre	Laft
Rauma	HOLM	Ja		1907	Stående	2001	94 år	Bygd ved nedlegging av Veøy 2	L-B	200	Tre	Laft
Rauma	ØVERDAL	Ja		1902	Stående	2001	99 år		L	150	Tre	Laft
Rauma	HEN 1 (Andreaskirken)	Nei	Thronhj. Stifts Reformats =>før	1589	Revet	1831	242 år	Kraft: "En elendig stavbygning"			Tre	Stav
Rauma	HEN 2	Ja		1831	Stående	2001	170 år		L	300	Mur	Stein
Rindal	RINDAL 1	Nei	Sognet nevnt	1504	Revet	1724	220 år	RA: Fra middelalderen			Tre	Stav
Rindal	RINDAL 2	Nei		1724	Revet	1874	150 år		K		Tre	Laft
Rindal	RINDAL 3	Ja		1874	Stående	2001	127 år		L	419	Tre	Laft
Rindal	ØVRE RINDAL	Ja		1911	Stående	2001	90 år		L	210	Tre	Laft
Sande	SANDE 1	Nei	Antagelig omtalt i brev	1329	Revet: K.kons: 1836. Jubil.bok:	1835	506 år	Samme kirke i alle fall siden 1432	L-K		Tre	Stav
Sande	SANDE 2	Nei		1836	Revet	1880	44 år	Skadet av storm 1863	L		Tre	Laft
Sande	SANDE 3	Ja	Bygd av materialer fra forrige kirke	1880	Stående	2001	121 år		L	600	Tre	Laft
Sande	LARSNES	Ja		1989	Stående	2001	12 år		W	80+15	Tre	Bindings
Sande	GURSKEN	Ja		1919	Stående	2001	82 år		L	350	Tre	Laft?
Sande	ÅRAM	Ja		1927	Stående	2001	74 år		L	350	Tre	Bindings
Sandøy	HARØY 1 (på Harnes)	Nei	RA: Middelalder =>før	1500	K.kons. oppgir	1810	310 år	Ikke nevnt hos Dietrichson			Tre	Stav?
Sandøy	HARØY 2 (på Brunvoll)	Ja		1934	Stående	2001	67 år		L	325	Tre	Bindings
Sandøy	SANDØY 1	Nei	RA: Middelalder =>før	1500	Revet	1708	208 år	Ikke nevnt hos Dietrichson			Tre	Stav
Sandøy	SANDØY 2	Nei	Midd.ald.kirke flytta fra Ona	1708	Revet	1812	104 år	Ikke nevnt hos Dietrichson			Tre	Stav
Sandøy	SANDØY 3	Ja		1812	Stående	2001	189 år		A	225	Tre	Laft
Sandøy	ONA	Nei	RA: Middelalder =>før	1500	Flytta til Sandøya	1708	208 år	Ikke nevnt hos Dietr. eller k.kons.			Tre	Stav
Skodje	BRUNE	Nei	RA: Middelalder		Ukjent			På Leite i Stettebygda?			Tre	Stav
Skodje	SKODJE 1 A	Nei	Aslak Bolts "Jordebog" =>før	1432	Ombygd til korskirke ca.	1660	228 år		L		Tre	Stav
Skodje	SKODJE 1 B	Nei	Korsarmer påbygd ca.	1660	Antagelig revet	1750	318 år	Nylig blitt korskirke i 1665	K		Tre	Stav, laft
Skodje	SKODJE 2	Nei		1750	Revet	1860	110 år		K		Tre	Laft
Skodje	SKODJE 3	Ja		1860	Stående	2001	141 år		L-K	359	Tre	Laft
Smøla	HOPEN 1 (På Veiholmen)	Nei	Thronhj. Stifts Reformats =>før	1589	K.kons: Ca.	1749	160 år	Siste gang nevnt i besiktigelse 1661			Tre	Stav
Smøla	HOPEN 2	Nei		1749	Revet	1891	142 år	Skadet av lyn 1842	A		Tre	Laft
Smøla	HOPEN 3	Ja		1892	Stående	2001	109 år		L	280	Tre	Laft
Smøla	BRATTVÆR 1 (i Brattvær)	Nei	Thronhj. Stifts Reformats =>før	1589	Antagelig revet	1709	120 år	"En liden kirke ude i havet"			Tre	Stav

Vedlegg 4: Alle kjente kirker og kapeller i Møre bispedømme gjennom tidene

Kommune	Kirkens navn	Ståent	Vigslet/bygd/vesentlig endret/først nevnt	år	Revet/ødelagt	år	Alder	Merknad	Plan	Sittepl.	Mater	Konstruks
Smøla	BRATTVÆR 2 (i Brattvær)	Nei		1709	Revet	1888	179 år				Tre	Laft
Smøla	BRATTVÆR 3 (på Skarpnes)	Nei		1885	Brant etter lynnedslag	20.11.1913	28 år		L		Tre	Laft
Smøla	BRATTVÆR 4 (på Skarpnes)	Ja		1917	Stående	2001	84 år		L	450	Tre	Bindings
Smøla	EDØY 1 A	Nei	Datering	1190	Brant	1887	697 år	Ruiner 1887-1950	L		Mur	Stein
Smøla	EDØY 1 B	Ja	Edøy 1 A gjenoppbygd	1950	Stående	2001	51 år		L	100	Mur	Stein
Smøla	EDØY 2	Ja		1885	Stående	2001	116 år		L	340	Tre	Laft
Smøla	ODDEN (i Brattvær)	Nei	Først omtalt 1661. K.Kons: M.ald. => før	1500	Blåste ned i begynnelsen av	1700	200 år				Tre	Stav
Stordal	STORDAL 1	Nei	Aslak Bolts "Jordebog" => før	1432	Revet	1789	357 år				Tre	Stav
Stordal	STORDAL 2 ("Rosekyrkja")	Ja		1789	Stående	2001	212 år		A		Tre	Laft
Stordal	STORDAL 3	Ja		1908	Stående	2001	93 år		L	350	Tre	Laft
Stranda	SUNNYLVEN 1 (på Korsbrekke)	Nei	Aslak Bolts "Jordebog" => før	1432	Ødelagt av snøskred	1727	295 år	Skadet av storm 1720 (jfr. Vatne)	K		Tre	Stav
Stranda	SUNNYLVEN 2 (på Hellesylt)	Nei		1730	Revet	1858	128 år		K		Tre	Laft
Stranda	SUNNYLVEN 3 (på Hellesylt)	Ja		1859	Stående	2001	142 år		L	440	Tre	Laft
Stranda	GEIRANGER 1	Nei	Thronhj. Stifts Reformats => før	1589	Revet	1742	153 år	RA: Fra middelalderen			Tre	Stav
Stranda	GEIRANGER 2	Nei		1742	Brant 02.07	1841	99 år	Dietr.: Ny kirke 1740			Tre	Laft
Stranda	GEIRANGER 3	Ja		1842	Stående	2001	159 år		A	250	Tre	Laft
Stranda	LIABYGDA	Ja		1917	Stående	2001	84 år		L	180	Tre	Laft?
Stranda	ARNLJOT GADDABEINS KIRKE	Nei	Lokal kilde: Første kirke i Stranda => før	1400	Før	1400					Tre	Stav
Stranda	ST. PEDER I OPSVIK	Nei	Aslak Bolts "Jordebog" => før	1432	Antagelig revet før	1500		Peterskirke			Tre	Stav
Stranda	STRANDA 1 (på Slyngstad)	Nei	Aslak Bolts "Jordebog" => før	1432	Tatt av flodbølge 08.01.	1731	299 år	St. Laurentiuskirke			Tre	Stav
Stranda	STRANDA 2 (på Fagervoll)	Nei	Bygd 150 m høyere opp fra sjøen	1731	Revet	1838	107 år		K		Tre	Laft
Stranda	STRANDA 3 (på Fagervoll)	Ja		1838	Stående	2001	163 år		A	350	Tre	Laft
Sula	LANGEVÅG	Ja		1948	Stående	2001	53 år		L	550	Mur	Betong
Sula	INDRE SULA (på Eidsnes)	Ja		1984	Stående	2001	17 år		W	300	Tre	Bindings
Sunnadal	ÅLVUND	Nei	Nevnt 24.02.	1309	Revet i seinmiddelalderen. Før	1500	191 år	Ikke nevnt hos Dietrichson			Tre	Stav
Sunnadal	ÅLVUNDEID	Ja		1848	Stående	2001	153 år		A	216	Tre	Laft
Sunnadal	ROMFO 1 (på Musgjer)	Nei	Thronhj. Stifts Reformats => før	1589	Snørasgufs 1664,-78,-82.Revet	1708	119 år	RA: Fra middelalderen	L		Tre	Stav
Sunnadal	ROMFO 2 (på Romfo)	Nei		1708	Revet	1824	116 år		K		Tre	Laft
Sunnadal	ROMFO 3 (på Romfo)	Ja		1824	Stående	2001	177 år		A	200	Tre	Laft
Sunnadal	GJØRA	Ja		1935	Stående	2001	66 år		L	100	Tre	Laft
Sunnadal	ØKSENDAL 1	Nei	Nevnt 24.02.	1309	Revet	1712	403 år	Ombygd til korskirke før 1661	L-K		Tre	Stav
Sunnadal	ØKSENDAL 2	Nei		1712	Revet	1893	181 år		K		Tre	Laft
Sunnadal	ØKSENDAL 3	Ja		1894	Stående	2001	107 år	Restaurert 1972	L	200	Tre	Laft
Sunnadal	LØKEN 1 (Løykja)	Nei	Aslak Bolts "Jordebog" => før	1432	Revet	1666	234 år	Tidl. flyttet pga. elvebrudd	L		Tre	Stav
Sunnadal	LØKEN 2 (Løykja)	Nei		1666	Falt av lufttrykket fra snøras	1685	19 år	Formelt nedlagt 1707	K		Tre	Laft
Sunnadal	SUNNDAL 1 (Hof 1)	Nei	Soknet nevnt 21.04.	1380	Brant	1647	267 år	Ikke nevnt hos Dietrichson			Tre	Stav
Sunnadal	SUNNDAL 2 (Hof 2)	Nei		1648	Blåste ned	1725	77 år		K		Tre	Laft
Sunnadal	SUNNDAL 3 A (Hof 3 A)	Nei		1726	Skadet av snøgufs 1727. Revet	1728	2 år		K		Tre	Laft
Sunnadal	SUNNDAL 3 B (Hof 3 B)	Nei		1729	Revet	1864	135 år	Skadet av snøfonn 1820, av vind 1849	K		Tre	Laft
Sunnadal	SUNNDAL 4 (Hof 4)	Nei		1864	Skadet av vind 1884, nedblåst	1885	21 år		A		Tre	Laft
Sunnadal	SUNNDAL 5 (Hof 5)	Ja		1887	Stående	2001	114 år	Lavt tårn pga. "nebbvind"	L	360	Tre	Laft
Surnadal	STANGVIK 1	Nei	Et missale angir byggeår	1407	Brant ned 27.11	1783	376 år	Olavskirke?	K		Tre	Stav
Surnadal	STANGVIK 2	Nei		1784	Revet	1896	112 år		K		Tre	Laft
Surnadal	STANGVIK 3	Ja		1897	Stående	2001	104 år		L	600	Tre	Laft?
Surnadal	TODALEN	Ja		1861	Stående	2001	140 år	Ombygd 1890	L	250	Tre	Laft
Surnadal	ÅSSKARD	Ja		1875	Stående	2001	126 år		L	250	Tre	Laft
Surnadal	RANES 1 A (på Skei)	Nei	Thronhj. Stifts Reformats => før	1589	Antas flytta til Ranens før	1600	60 år	Het Skede kirke på 1500-t. RA: M.ald.	L		Tre	Stav
Surnadal	RANES 1 B (på Ranens)	Nei	Antas flytta fra Skei før	1600	Ombygd til korskirke ca.	1649	60 år		L		Tre	Stav
Surnadal	RANES 2	Nei	Påbygd korsarmer i laft 1648 eller	1649	Revet	1702	53 år	Dietr. oppgir 1704	K		Tre	Stav, laft

Vedlegg 4: Alle kjente kirker og kapeller i Møre bispedømme gjennom tidene

Kommune	Kirkens navn	Ståent	Vigslet/bygd/vesentlig endret/først nevnt	år	Revet/ødelagt	år	Alder	Merknad	Plan	Sittepl.	Mater	Konstruks
Surnadal	RANES 3	Nei		1702	Revet	1869	167 år		K		Tre	Laft
Surnadal	RANES 4	Ja		1869	Stående	2001	132 år		L	420	Tre	Laft
Surnadal	MO 1	Nei	Thronhj. Stifts Reformats =>før	1589	Revet	1728	139 år	RA: Fra middelalderen			Tre	Stav
Surnadal	MO 2	Ja		1728	Stående	2001	273 år	En av 5 bevarte Y-kirker i Norge	Y	205	Tre	Laft
Surnadal	SURNADAL 1	Nei	Thronhj. Stifts Reformats =>før	1589	Revet ca.	1724	135 år	RA: Fra middelalderen			Tre	Stav
Surnadal	SURNADAL 2	Nei		1724	Revet ca.	1871	147 år		A		Tre	Laft
Surnadal	ØYE (SURNADAL 3)	Ja		1871	Stående	2001	130 år		L	300	Tre	Laft
Sykkylven	SYKKYLVEN 1	Nei	Omtales i et brev fra	1325	Brant pga. lynnedslag	1705	380 år	"En stor, fuldkommen Stavkirke"			Tre	Stav
Sykkylven	SYKKYLVEN 2	Nei		1709	Revet ca.	1883	174 år		K		Tre	Laft
Sykkylven	SYKKYLVEN 3	Nei		1883	Brant 02.02.	1983	100 år		L	600	Tre	Laft
Sykkylven	SYKKYLVEN 4	Ja		1990	Stående	2001	11 år		V	850	Mur	Betong,
Sykkylven	IKORNES	Ja		1978	Stående	2001	23 år		V	350	Mur	Betong,
Tingvoll	STRAUMSNES	Ja		1864	Stående	2001	137 år		L	400	Tre	Laft
Tingvoll	TINGVOLL	Ja	Fischer/Gjone: Ikke eldre enn	1180	Stående	2001	821 år	K.kons oppgir ca. 1250	L	420	Mur	Stein
Tustna	GULLSTEIN	Ja		1869	Stående	2001	132 år		L	350	Tre	Laft
Ulstein	ULSTEIN 1 (på Ulstein)	Nei	K.kons: Ca. 1200. Lokal dat.: 1100-t.	1150	Brant ved lynnedslag 30.10	1847	697 år		L		Mur	Stein
Ulstein	ULSTEIN 2 A (på Ulstein)	Nei		1849	Flytta til Ulsteinvik	1878	29 år		A	450	Tre	Laft
Ulstein	ULSTEIN 2 B (i Ulsteinvik)	Ja	Flytta fra Ulstein	1878	Stående	2001	123 år		A	451	Tre	Laft
Vanylven	SYVDE 1	Nei	Aslak Bolts "Jordebog" =>før	1432	Sto muligens til	1837	405 år	Olavskirke			Tre	Stav
Vanylven	SYVDE 2	Nei		1837	Ombygd	1871	34 år		L		Tre	Laft
Vanylven	SYVDE 3	Ja		1871	Stående	2001	130 år		L	400	Tre	Laft
Vanylven	ST. JETMUND (VANYLVEN 1A,	Nei	Datering	1155	Revet	1863	708 år	Revet i f.m. bygging av Vanylven 2	L	100	Mur	Stein
Vanylven	ST. JETMUND (VANYLVEN 1B,	Ja	Gjenreist av bygdefolket 1937-	1957	Stående	2001	44 år	Gjenreist 1937-57	L	100	Mur	Stein
Vanylven	VANYLVEN 2 (på Slagnes)	Ja		1864	Stående	2001	137 år		L	400	Mur	Stein
Vanylven	ROVDE 1	Nei	Thronhj. Stifts Reformats =>før	1589	Revet	1832	243 år	RA: Fra middelalderen			Tre	Stav
Vanylven	ROVDE 2	Nei		1832	Solgt og revet	1872	40 år	Ble sjøbu på Sandshamn			Tre	Laft
Vanylven	ROVDE 3	Ja		1872	Stående	2001	129 år		L	300	Tre	Laft
Vestnes	VIKE	Ja		1970	Stående	2001	31 år		L	150	Mur	Betong
Vestnes	VESTNES 1	Nei	Thronhj. Stifts Reformats =>før	1589	Revet	1682	93 år	RA: Fra middelalderen			Tre	Stav
Vestnes	VESTNES 2	Nei		1682	Revet	1872	190 år		K		Tre	Laft
Vestnes	VESTNES 3	Ja		1872	Stående	2001	129 år		L	450	Tre	Laft
Vestnes	TRESFJORD 1	Nei	Thronhj. Stifts Reformats =>før	1589	Antagelig revet ca.	1690	101 år	RA: Fra middelalderen			Tre	Stav
Vestnes	TRESFJORD 2	Nei		1690	Antagelig revet ca.	1828	138 år		K		Tre	Laft
Vestnes	TRESFJORD 3	Ja		1828	Stående	2001	173 år		A	300	Tre	Laft
Vestnes	FIKSDAL	Ja		1866	Stående	2001	135 år		L	250	Tre	Laft
Volda	ULVESTAD (i Dalsfjord)	Nei	Nevnt i 1426, trolig mye eldre		Ukjent			Ikke nevnt hos Dietr., RA eller K.kons.			Tre	Stav
Volda	DALSFJORD	Ja		1910	Stående	2001	91 år		K	346	Tre	Laft?
Volda	VOLDA 1	Nei	Prestegården nevnes	1338	Sto antagelig til	1858	520 år		L-K		Tre	Stav
Volda	VOLDA 2	Nei		1858	Brant?	1929	71 år		K		Tre	Laft
Volda	VOLDA 3	Ja		1932	Stående	2001	69 år		K	761	Mur	Betong,
Volda	KILSFJORD	Ja		1974	Stående	2001	27 år		R	130+6	Mur	Betong
Volda	AUSTEFJORD	Ja	Kjøpt fra Bjugn og oppsatt	1880	Stående	2001	121 år	Bygd på Nes i Bjugn 1766	L	180	Tre	Laft
Ørskog	ØRSKOG 1	Nei	Omtales i et brev fra	1325	Tatt ned og satt opp på nytt	1642	317 år	K.kons oppgir 1643			Tre	Stav
Ørskog	ØRSKOG 2	Nei		1642	Revet	1806	164 år				Tre	Stav
Ørskog	ØRSKOG 3	Nei		1806	Solgt og flytta til Leikanger	1872	66 år		A		Tre	Laft
Ørskog	ØRSKOG 4	Ja		1873	Stående	2001	128 år		L	650	Tre	Laft
Ørsta	ØRSTA 1	Nei	Nevnt i D.N.	1385	Revet	1864	479 år	"Det hellige kors' kirke"			Tre	Stav
Ørsta	ØRSTA 2	Ja		1864	Stående	2001	137 år		L	520	Tre	Laft
Ørsta	BJØRKE (STORFJORDEN)	Ja		1920	Stående	2001	81 år		L	200	Tre	Laft?

Vedlegg 4: Alle kjente kirker og kapeller i Møre bispedømme gjennom tidene

Kommune	Kirkens navn	Ståent	Vigslet/bygd/vesentlig endret/først nevnt	år	Revet/ødelagt	år	Alder	Merknad	Plan	Sittepl.	Mater	Konstruks
Ørsta	HJØRUNDFJORD 1 (på Hustad)	Nei	Rygh: Antar det har vært kirke her alt	1325	Flyttet til Sæbø	1581	256 år	Mariakrk. 2 gg ødelagt av snøskred			Tre	Stav
Ørsta	HJØRUNDFJORD 2 (på Sæbø)	Nei		1584	Ødelagt av snøskred	1735	151 år				Tre	Stav
Ørsta	HJØRUNDFJORD 3 (på Sæbø)	Nei	Gjenoppsatt (med lite stavverk bevart)	1735	Revet ca.	1880	145 år	Revet kort etter at nykirken kom	K		Tre	Laft
Ørsta	HJØRUNDFJORD 4 (på Sæbø)	Ja		1880	Stående	2001	121 år		L	620	Tre	Laft?
Ørsta	VARTDAL	Ja		1877	Stående	2001	124 år		L	340	Tre	Laft
Ålesund	BORGUND 1	NEI	Ø. korsarm fra Peterskirken av marmor	1130	Brant (s.å. som Ålesund)	1904	774 år	Koret bygd 1632, skipet 1868	L		Mur	Stein
Ålesund	BORGUND 2	JA	Gjenreist etter brannen	1907	Stående	2001	94 år	Restene fra middelalderkirken bevart	L		Mur	Stein
Ålesund	KRISTKIRKEN i Borgund	Nei	K.kons oppgir ca.	1200	Seinmiddelalderen => før	1500	300 år		L		Mur	Stein
Ålesund	MARGARETAKIRKEN i Borgund	Nei	K.kons oppgir ca.	1200	Seinmiddelalderen => før	1500	300 år	Steinen brukt til koret i Borgund 1632	L		Mur	Stein
Ålesund	MATHIASKIRKEN i Borgund	Nei	K.kons oppgir ca.	1200	Seinmiddelalderen => før	1500	300 år	Mathias- eller Matteuskirken	L		Mur	Stein
Ålesund	ÅLESUND 1	Nei		1855	Brant	1904	49 år	Strøk med under bybrannen 1904	K		Mur	Tegl
Ålesund	ÅLESUND 2	Ja		1909	Stående	2001	92 år		L	870	Mur	Stein
Ålesund	VOLSDALEN	Ja		1974	Stående	2001	27 år		L	450	Tre	Limtre,
Ålesund	SPJELKAVIK	Ja		1987	Stående	2001	14 år		W	600	Mur	Betong,
Ålesund	ELLINGSØY A (Interimskirke)	Nei	U.etg i Ellingsøy B vigslet	1990	Interimskirke til	1998	8 år		R		Mur	Betong
Ålesund	ELLINGSØY B	Ja		1998	Stående	2001	3 år		W	35+110	Mur	Betong, t
Kirker vigslet etter 1.1.2000												
Eide	GAUSET KAPELL (Vevang)	Ja	Vigslet 17.06.	2001					L	150	Tre	Lett
Herøy	HERØY 4 (på Bergsøy)		Ny kirke	2003					R		Mur	Betong
Bygg/lokaler vigslet til kirkelig bruk som drives av stiftelser, foreninger og institusjoner												
Averøy	LANGØY bedehuskapell	Ja		1935	Stående	2001	66 år		L		Tre	
Fræna	NORDRE BJØRNSUND KAPELL	Ja		1907	Stående	2001	94 år		L		Tre	
Fræna	FRÆNA SJUKEHEIMS KAPELL	Ja	Ukjent		Stående	2001						
Giske	GODØY bedehuskapell	Ja		1953	Stående	2001	48 år	Påbygd 1979	L	200	Mur	
Gjemnes	OSMARKA bedehuskapell	Ja		1910	Stående	2001	91 år	Påbygd 1983	L	110	Tre	
Haram	LEPSØY bedehuskapell	Ja		1896	Stående	2001	105 år	Påbygd 1956	L	150	Tre	
Molde	REKNES PLEIESTIFTELSE	Nei		1716	Revet	1862	146 år	Midtrom i hospitalet			Mur?	
Molde	REKNES SANATORIUM	Nei		1865	Brukt fram til	1930	65 år	Fløy i det nye hospitalet			Mur?	Tegl?
Molde	MOLDE FYLKES SJUKEHUS' KAPELL	Ja	Ukjent		Stående	2001						
Molde	MOLDE F.SJ.HUS' KAPELL HJELSE	Ja	Ukjent		Stående	2001						
Molde	ROMSDALSMUSEETS KAPELL	Ja		1952	Stående	2001	49 år		L	80	Tre	Laft
Molde	ÅKERLEHAUGEN kapell	Ja		1996	Stående	2001	49 år		R	16	Mur	Leca
Rauma	INNFIJORDEN 1 bedehuskapell	Nei		1906	Revet ca.?	1976	70 år				Tre	
Rauma	INNFIJORDEN 2 bedehuskapell	Ja		1976	Stående	2001	25 år		L	200	Mur	Betong, t
Sande	KVAMSØY kapell	Ja	Ukjent		Stående	2001				100	Tre/m	
Stordal	DYRKORN bedehuskapell	Ja	Ukjent		Stående	2001					Tre	
Tustna	SØR-TUSTNA kapell	Ja	Bedehus ombygd til kapell	1952	Stående	2001	49 år		L	75	Tre	
Ørskog	VAKSVIKFJELLET sportskapell	Ja		1961	Stående	2001	40 år	Utvidet 1977 og 1987	L	70	Tre	
Ørsta	BONDALSEIDET sportskapell	Ja		1978	Stående	2001	23 år				Tre	
Volda	VOLDA FYLKES SJUKEHUS' KAPELL	Ja	Ukjent		Stående	2001						
Ålesund	M&R SENTRALSJUKEHUS' KAPELL	Ja	Ukjent		Stående	2001						
Ålesund	BLINDHEIM bedehuskapell	Ja	Ukjent		Stående	2001					Mur	
Ålesund	SKARBØVIK bydelskirke/men.hus	Ja		1995	Stående	2001	6 år		R		Mur	Betong,

Vedlegg 5: Ståande kyrkjer i Møre bispedøme pr. 1.1.2000

Kommune	Kyrkje	Stad	Sokn	Medl.tal	Prestegjeld	Prosti	Bisped.	Byg.år	Endra år	Vernestatus
Aukra	Aukra kyrkje	Aukrasanden	Aukra	2722	Aukra	Molde domprosti	Møre	1835	1929	Verna
Aure	Aure kyrkje	Aure	Aure	1787	Aure	Ytre Nordmøre	Møre	1924		Listeført
Aure	Stemshaug kyrkje	Stemshaug	Stemshaug	772	Aure	Ytre Nordmøre	Møre	1908		
Averøy	Bremsnes kirke	Bremsnes	Bremsnes	3242	Kvernes	Ytre Nordmøre	Møre	1771		Verna
Averøy	Kornstad kirke	Kornstad	Kornstad	1364	Kvernes	Ytre Nordmøre	Møre	1871		
Averøy	Kvernes kirke	Kvernes	Kvernes	598	Kvernes	Ytre Nordmøre	Møre	1893	1964	Listeført
Averøy	Kvernes stavkirke	Kvernes	Kvernes		Kvernes	Ytre Nordmøre	Møre	1300	1633	Freda
Eide	Eide kirke	Eide	Eide	2947	Eide	Ytre Nordmøre	Møre	1871		
Frei	Frei kirke	Frei	Frei	4779	Frei	Ytre Nordmøre	Møre	1897		Listeført
Fræna	Bud kyrkje	Bud	Bud	1344	Bud	Molde domprosti	Møre	1717	1830	Verna
Fræna	Hustad kyrkje	Hustad	Hustad	1744	Bud	Molde domprosti	Møre	1874		
Fræna	Myrbostad kyrkje	Myrbostad	Myrbostad	3601	Fræna	Molde domprosti	Møre	1880	1973	
Fræna	Vågøy kyrkje	Vågøya	Vågøy	1854	Fræna	Molde domprosti	Møre	1904	1984	Listeført
Giske	Giske kyrkje	Giske	Giske	1645	Giske	Nordre Sunnmøre	Møre	1130	1756, 1930	Freda
Giske	Valderøy kyrkje	Valderøya	Valderøy	2769	Giske	Nordre Sunnmøre	Møre	1961		
Giske	Vigra kyrkje	Vigra	Vigra	1586	Giske	Nordre Sunnmøre	Møre	1894	1993	Listeført
Gjemnes	Gjemnes kirke	Gjemnes	Gjemnes	440	Gjemnes	Indre Nordmøre	Møre	1893		
Gjemnes	Øre kyrkje	Øre	Øre	2080	Gjemnes	Indre Nordmøre	Møre	1865		Listeført
Halsa	Halsa kyrkje	Halsa	Halsa	992	Halsa	Ytre Nordmøre	Møre	1724		Verna
Halsa	Otnes kirke	Otnes	Valsøyfjord	749	Halsa	Ytre Nordmøre	Møre	1863		Listeført
Haram	Brattvåg kyrkje	Brattvåg	Hildrestranda	2750	Vatne	Nordre Sunnmøre	Møre	1977		
Haram	Fjørtoft kyrkje	Fjørtofta	Fjørtoft	281	Haram	Nordre Sunnmøre	Møre	1878		
Haram	Hamnsund kyrkje	Hamnsund	Hamnsund	1487	Vatne	Nordre Sunnmøre	Møre	1875	1957, 1972	
Haram	Haram kyrkje	Haramsøya	Haram	1597	Haram	Nordre Sunnmøre	Møre	1838	1878	Verna
Haram	Hildre kapell	Hildre	Hildrestranda		Vatne	Nordre Sunnmøre	Møre	1934		Listeført
Haram	Vatne kyrkje	Vatne	Vatne	1982	Vatne	Nordre Sunnmøre	Møre	1868	1958	
Hareid	Hareid kyrkje	Hareid	Hareid	4379	Ulstein	Søre Sunnmøre	Møre	1877		Listeført
Herøy	(Herøy kyrkje)	Fosnavåg	Herøy	5447	Herøy	Søre Sunnmøre	Møre	1918	Brant 1998	
Herøy	Indre Herøy kyrkje	Tjørvåg	Indre Herøy	1461	Herøy	Søre Sunnmøre	Møre	1916		
Herøy	Leikanger kyrkje	Leikong	Leikanger	703	Herøy	Søre Sunnmøre	Møre	1807	1872	Verna
Kristiansund	Grip stavkirke	Grip	Kristiansund		Kristiansund	Ytre Nordmøre	Møre	1470	1621	Freda
Kristiansund	Kirkelandet kirke	Kristiansund	Kristiansund	10576	Kristiansund	Ytre Nordmøre	Møre	1964		Listeført
Kristiansund	Nordlandet kirke	Kristiansund	Nordlandet	4907	Nordlandet	Ytre Nordmøre	Møre	1914		Listeført
Midsund	N-Heggdal kapell	Nord-Heggdal	Midsund		Aukra	Molde domprosti	Møre	1974		
Midsund	Otrøy kyrkje	Ugelvik	Midsund	1903	Aukra	Molde domprosti	Møre	1878	1968	
Molde	Bergmo småkirke	Bergmo	Bolsøy		Bolsøy	Molde domprosti	Møre	1981		
Molde	Kleive kirke	Kleive	Kleive	2067	Bolsøy	Molde domprosti	Møre	1857		Listeført
Molde	Molde domkirke	Molde	Molde domk.	9764	Molde domk.	Molde domprosti	Møre	1957		Listeført
Molde	Røbekk kirke	Røbekk	Bolsøy	7942	Bolsøy	Molde domprosti	Møre	1898	1964	
Molde	Røvik kyrkje	Røvik	Røvik	683	Bolsøy	Molde domprosti	Møre	1905		Listeført

Vedlegg 5: Ståande kyrkjer i Møre bispedøme pr. 1.1.2000

Kommune	Kyrkje	Arkitekt	Byggmeister	Materiale	Planform	Sitjepl.
Aukra	Aukra kyrkje			Tømmer	Åttekant	250
Aure	Aure kyrkje	Ryjord Nils	Karsvik Edvard, Bremsnes	Lafteplank	Korskyrkje	800
Aure	Stemshaug kyrkje	Sparre H J, Tellesbø?	Mogstad Lars	Reisverk	Basilika	300
Averøy	Bremsnes kirke	Bertelsen Øydegard F		Tømmer	Korskirke	550
Averøy	Kornstad kirke	Nordan J W	Olsen Gustav O, Trondheim	Tømmer	Langkirke	
Averøy	Kvernes kirke	Thoresen A K, Kristiansund	Mogstad Lars (Hovde Chr., Kr.sund)	Tømmer	Langkirke	420
Averøy	Kvernes stavkirke			Stavkirke	Langkirke	
Eide	Eide kirke	Nordan J W	Olsen Gustav O, Trondheim	Tømmer	Langkirke	340
Frei	Frei kirke	Norum Karl	Mogstad Lars	Tømmer	Basilika	400
Fræna	Bud kyrkje			Tømmer	Korskyrkje	250
Fræna	Hustad kyrkje	Nordan J W		Tømmer	Langkyrkje	450
Fræna	Myrbostad kyrkje	Nissen H	Eikrem Rasmus A	Tømmer	Langkyrkje	450
Fræna	Vågøy kyrkje	Havnæs Ole	Havnæs Ole, Ålesund	Reisverk? Tømmer?	Langkyrkje	550
Giske	Giske kyrkje			Marmor	Langkyrkje	175
Giske	Valderøy kyrkje	Grimnes Ø B		Betong	Langkyrkje	530
Giske	Vigra kyrkje	Smidth Gabriel, Ålesund	Flåthe Knut, Sylte E O og O, Krogseth J I	Tømmer?	Langkyrkje	550
Gjemnes	Gjemnes kirke	Nordan J W	Hovde Chr., Kr.sund	Tømmer	Langkirke	350
Gjemnes	Øre kyrkje	Olsen Gustav, Trondheim	Olsen Gustav, Trondheim	Tømmer	Langkyrkje	600
Halsa	Halsa kyrkje			Tømmer	Korskyrkje	330
Halsa	Otnes kirke	Nordan J W	Scheistrøen Ole Olsen	Tømmer	Langkirke	300
Haram	Brattvåg kyrkje	Fronth Aksel		Betong, limtre	Halvvifte	650
Haram	Fjørtoft kyrkje	Nissen H	Stokkeland Knut L, Vestnes	Tømmer	Langkyrkje	200
Haram	Hamnsund kyrkje	Brinchmann, stadsing. Ålesund	Stokkeland Knud, Vestnes	Tømmer	Langkyrkje	350
Haram	Haram kyrkje			Tømmer	Åttekant	600
Haram	Hildre kapell	Hald O	Tennøe & Skaar	Bindingsverk?	Langkyrkje	385
Haram	Vatne kyrkje	Nordan J W og Meinhardt	Olsen, Trondheim	Tømmer	Langkyrkje	550
Hareid	Hareid kyrkje	Schirmer H E og von Hanno	Stokkeland Knut Lassesen, Vestnes	Tømmer	Langkyrkje	500
Herøy	(Herøy kyrkje)	Havnæs Ole	Havnæs Ole, Ålesund	Tømmer	Korskyrkje	550
Herøy	Indre Herøy kyrkje	Havnæs Ole	Havnæs Ole	Tømmer	Langkyrkje	375
Herøy	Leikanger kyrkje			Tømmer	Åttekant	380
Kristiansund	Grip stavkirke			Stavkirke	Langkirke	
Kristiansund	Kirkelandet kirke	Østbye Odd		Betong	Langkirke	900
Kristiansund	Nordlandet kirke	Schytte-Berg H	Havnes	Stein	Korskirke	700
Midsund	N-Heggdal kapell	Heggdal Jostein		Bindingsverk, limtre	Rektangel	98
Midsund	Otrøy kyrkje	Nordan J W	Krogseth John, Vestnes	Tømmer	Langkyrkje	325
Molde	Bergmo småkirke	Edvardsen Trond Lage		Bindingsverk, limtre	Rektangel	350
Molde	Kleive kirke	Grosch' mønster-tegning	Groven Bottolv, Kleive	Tømmer	Åttekant	270
Molde	Molde domkirke	Bryn Finn		Betong, mur	Langkirke	900
Molde	Røbekk kirke	Smidth Gabriel, Ålesund	Erstad S, Ålesund	Reisverk	Korskirke	350
Molde	Røvik kyrkje	Smidth Gabriel, Ålesund	Sylte E P, Tresfjord	Reisverk	Langkyrkje	280

Vedlegg 5: Ståande kyrkjer i Møre bispedøme pr. 1.1.2000

Kommune	Kyrkje	Merknader
Aukra	Aukra kyrkje	Tidlegare kyrkjer frå mellomalderen, 1649, 1712 og 1774. Brann etter lynnedslag 1834.
Aure	Aure kyrkje	Tidlegare stavkyrkje frå før 1430 og korskyrkje frå 1726. Brann 21.01.1923.
Aure	Stemshaug kyrkje	Same teikn. som for Sæle k. i Sogn, innv. 1903.
Averøy	Bremsnes kirke	Tidligere kirke fra middelalderen.
Averøy	Kornstad kirke	Tidligere kirke fra middelalderen, ombygd 1649. Nåv. k.: Samme tegn. brukt i Eide kirke.
Averøy	Kvernes kirke	
Averøy	Kvernes stavkirke	Middelalderkirke. Tilhører Fortidsminneforeningen.
Eide	Eide kirke	Samme tegn. som i Kornstad, men forenklet og redusert underveis.
Frei	Frei kirke	Tidligere kirker fra middelalderen og 1768.
Fræna	Bud kyrkje	Tidlegare kyrkje frå mellomalderen.
Fræna	Hustad kyrkje	Tidlegare kyrkjer frå mellomalderen og 1738. Orientert N-S med tårnet mot S.
Fræna	Myrbostad kyrkje	
Fræna	Vågøy kyrkje	Tidlegare kyrkjer på Vågøya (Ytre Fræna) frå mellomalderen og 1669. Bjørnsund soknar til Vågøy.
Giske	Giske kyrkje	Mellomalderkyrkje.
Giske	Valderøy kyrkje	
Giske	Vigra kyrkje	Vigra har hatt 2 tidlegare kyrkjer på Roald, frå mellomalderen og 1756.
Gjemnes	Gjemnes kirke	Samme tegning som Hov kirke i Sunndal.
Gjemnes	Øre kyrkje	Tidlegare kyrkje frå mellomalderen.
Halsa	Halsa kyrkje	Tidlegare kyrkje frå mellomalderen.
Halsa	Otnes kirke	
Haram	Brattvåg kyrkje	
Haram	Fjørtoft kyrkje	Tidlegare kyrkje frå mellomalderen.
Haram	Hamnsund kyrkje	
Haram	Haram kyrkje	Tidlegare kyrkje frå mellomalderen. Noverande kyrkje skada ved brann 17.08.1993. Innv. restaurert.
Haram	Hildre kapell	
Haram	Vatne kyrkje	Tidlegare kyrkjer frå mellomalderen og 1761. Same teikning som Skodje med mindre endringar.
Hareid	Hareid kyrkje	Tidlegare kyrkjer frå mellomalderen og 1820.
Herøy	(Herøy kyrkje)	Tidlegare kyrkjer frå mellomalderen og 1858. Brann 26.12.1998
Herøy	Indre Herøy kyrkje	
Herøy	Leikanger kyrkje	Flytta frå Ørskog 1872. Vigsla januar 1873.
Kristiansund	Grip stavkirke	Middelalderkirke.
Kristiansund	Kirkelandet kirke	Tidligere kirker fra 1709, 1725 og 1878. Sistnevnte brant ved bombingene av Kristiansund i 1940.
Kristiansund	Nordlandet kirke	Orientert N-S med koret mot S.
Midsund	N-Heggdal kapell	
Midsund	Otrøy kyrkje	Samme tegning som Fiksdal kirke fra 1866 og Vågstranda 1870.
Molde	Bergmo småkirke	Interimskirke. Ombygd samvirkelag og postkontor.
Molde	Kleive kirke	Tidligere kirker fra 1646 og 1697.
Molde	Molde domkirke	Tidligere kirker fra 1661 (tatt ned og satt opp igjen 1840-41) og 1887. Sistnevnte brant ved bombingene av Molde i 1940.
Molde	Røbekk kirke	Tidl. kirker på Bolsøya fra middelalderen, 1660 og 1727. Sistnevnte revet 1907 da Røbekk og Røvik k. sto ferdige.
Molde	Røvik kyrkje	Avløyste kyrkja på Bolsøya (sjå merknader til Røbekk kirke).

Vedlegg 5: Ståande kyrkjer i Møre bispedøme pr. 1.1.2000

Kommune	Kyrkje	Stad	Sokn	Medl.tal	Prestegjeld	Prosti	Bisped.	Byg.år	Endra år	Vernestatus
Molde	Sekken kyrkje	Sekken	Sekken	183	Bolsøy	Molde domprosti	Møre	1908		
Molde	Veøy gamle kyrkje	Veøya	Veøy		Bolsøy	Molde domprosti	Møre	1200		Freda
Molde	Veøy kyrkje	Sølsnes	Veøy	704	Bolsøy	Molde domprosti	Møre	1907		Listeført
Neset	Eikesdal kyrkje	Eikesdal	Eikesdal	86	Neset	Indre Romsdal	Møre	1866		
Neset	Neset kirke	Eidsvåg	Neset	2280	Neset	Indre Romsdal	Møre	1878		
Neset	Sira kyrkje	Eresfjord	Eresfjord	498	Neset	Indre Romsdal	Møre	1869		Listeført
Neset	Vistdal kyrkje	Vistdal	Vistdal	319	Neset	Indre Romsdal	Møre	1869	1992	
Norrdal	Norrdal kyrkje	Norrdal	Norrdal	1848	Norrdal	Austre Sunnmøre	Møre	1782	1958, 1984	Verna
Norrdal	Sylte kyrkje	Valldal	Norrdal		Norrdal	Austre Sunnmøre	Møre	1863	1950	Listeført
Rauma	Eid kyrkje	Eidsbygda	Eid	305	Grytten	Indre Romsdal	Møre	1797	1874	Verna
Rauma	Grytten kirke	Veblungnes	Grytten	2574	Grytten	Indre Romsdal	Møre	1829	1953	Verna
Rauma	Hen kirke	Isfjorden	Hen	1671	Grytten	Indre Romsdal	Møre	1831	1902	Verna
Rauma	Holm kyrkje	Holm	Holm	632	Grytten	Indre Romsdal	Møre	1907		
Rauma	Kors kirke	Ytre Monge	Kors	104	Grytten	Indre Romsdal	Møre	1902	1964	
Rauma	Rødven kapell	Rødven	Holm		Grytten	Indre Romsdal	Møre	1907		Listeført
Rauma	Rødven stavkyrkje	Rødven	Holm		Grytten	Indre Romsdal	Møre	1300	1600, 1651	Freda
Rauma	Voll kyrkje	Måndalen	Voll	1171	Grytten	Indre Romsdal	Møre	1896		Listeført
Rauma	Vågstranda kyrkje	Vågstranda	Vågstranda	438	Grytten	Indre Romsdal	Møre	1870	1970	
Rauma	Øverdalen kirke	Verma	Øverdalen	137	Grytten	Indre Romsdal	Møre	1902	1953	
Rindal	Rindal kirke	Rindal	Rindal	2085	Rindal	Indre Nordmøre	Møre	1874	1935, 1990	
Rindal	Øvre Rindal kapell	Rindalsskogen	Rindal		Rindal	Indre Nordmøre	Møre	1911	1951, 1980	
Sande	Gursken kyrkje	Gursken	Gursken	1941	Sande	Søre Sunnmøre	Møre	1919		
Sande	Larsnes kyrkje	Larsnes	Gursken		Sande	Søre Sunnmøre	Møre	1989		
Sande	Sande kyrkje	Sandsøy	Sande	642	Sande	Søre Sunnmøre	Møre	1880		Listeført
Sande	Åram kyrkje	Åram	Åram	375	Sande	Søre Sunnmøre	Møre	1927		
Sandøy	Harøy kyrkje	Harøya	Sandøy		Aukra	Molde domprosti	Møre	1934		Listeført
Sandøy	Sandøy kyrkje	Sandøya	Sandøy	1288	Aukra	Molde domprosti	Møre	1812	1879	Verna
Skodje	Skodje kyrkje	Skodje	Skodje	3306	Ørskog	Austre Sunnmøre	Møre	1860	1979	Listeført
Smøla	Brattvær kirke	Brattvær	Brattvær	550	Edøy	Ytre Nordmøre	Møre	1917	1987	Listeført
Smøla	Edøy gamle kirke	Edøya	Edøy		Edøy	Ytre Nordmøre	Møre	1190	1947	Freda
Smøla	Edøy kirke	Straumen	Edøy	760	Edøy	Ytre Nordmøre	Møre	1885	1942, 1975	
Smøla	Hopen kirke	Hopen	Hopen	998	Edøy	Ytre Nordmøre	Møre	1892	1966	
Stordal	Rosekyrkja	Stordal	Stordal		Ørskog	Austre Sunnmøre	Møre	1789		Verna
Stordal	Stordal kyrkje	Stordal	Stordal	992	Ørskog	Austre Sunnmøre	Møre	1907		Listeført
Stranda	Geiranger kyrkje	Geiranger	Geiranger	219	Sunnylven	Austre Sunnmøre	Møre	1842		Verna
Stranda	Liabygda kyrkje	Liabygda	Liabygda	227	Stranda	Austre Sunnmøre	Møre	1917		
Stranda	Stranda kyrkje	Stranda	Stranda	3198	Stranda	Austre Sunnmøre	Møre	1838	1927	Verna
Stranda	Sunnylven kyrkje	Hellesylt	Sunnylven	684	Sunnylven	Austre Sunnmøre	Møre	1859	1959	Listeført
Sula	Indre Sula kyrkje	Eidsnes	Sula		Sula	Nordre Sunnmøre	Møre	1984		
Sula	Langevåg kyrkje	Langevåg	Sula	6358	Sula	Nordre Sunnmøre	Møre	1948		

Vedlegg 5: Ståande kyrkjer i Møre bispedøme pr. 1.1.2000

Kommune	Kyrkje	Arkitekt	Byggmeister	Materiale	Planform	Sitjepl.
Molde	Sekken kyrkje	Havnæs Ole	Havnæs Ole (Flåthe Knut?)	Tømmer	Langkyrkje	160
Molde	Vøy gamle kyrkje			Stein	Langkyrkje	400
Molde	Vøy kyrkje	Norum K		Tømmer	Basilika	200
Neset	Eikesdal kyrkje	Nordan J W	Nørstegård Ole, Lesja	Tømmer	Rektangel	100
Neset	Neset kirke	Nissen H	Spolert Friedrich, Molde	Tømmer	Basilika	250
Neset	Sira kyrkje	Grosch' typetegning	Finstad O, Rånå O A og Jordfald S A	Tømmer	Åttekant	307
Neset	Vistdal kyrkje	Nordan J W (Hanset A?)	Spolert Friedrich, Molde	Tømmer	Langkyrkje	270
Norrdal	Norrdal kyrkje	Døving O L		Tømmer	Åttekant	400
Norrdal	Sylte kyrkje	Liaaen N A	Lien Gjert, Nordfjordeid	Tømmer	Langkyrkje	350
Rauma	Eid kyrkje			Tømmer	Langkyrkje	200
Rauma	Grytten kirke			Tømmer	Åttekant	400
Rauma	Hen kirke			Stein	Langkirke	300
Rauma	Holm kyrkje	Norum K	Nerheim Anton	Tømmer	Basilika	250
Rauma	Kors kirke	Sæther L	Sylte Erik, Tresfjord (1902)	Tømmer	Korskirke	120
Rauma	Rødven kapell	Kielland Jens Z M, Bergen	Flåthe Knut og Sylte Anders, Vestnes	Tømmer	Basilika	148
Rauma	Rødven stavkyrkje			Stavkyrkje	Langkyrkje	100
Rauma	Voll kyrkje	Smidth Gabriel, Ålesund	Flåthe Knut og Sylte Erik	Tømmer	Langkyrkje	300
Rauma	Vågstranda kyrkje	Nordan J W	Olsen G, Trondheim	Tømmer	Langkyrkje	300
Rauma	Øverdalen kirke	Krogseth I L	Sylte Erik, Tresfjord	Reisverk?	Langkirke	150
Rindal	Rindal kirke	Helgesen J M, Tr.h, Nordan J W	Scheistrøen O A, Surnadal	Tømmer	Langkirke	519
Rindal	Øvre Rindal kapell	Mogstad Lars Andersen	Jon Tiset	Tømmer	Langkirke	210
Sande	Gursken kyrkje	Carlén E	Storegjerde Sivert	Tømmer?	Langkyrkje	270
Sande	Larsnes kyrkje	Apelseth Alf		Bindingsverk, limtre	Rektangel	250
Sande	Sande kyrkje	Sæftland John og Schirmer H E?	Sæftland John, Nordfjord	Tømmer	Langkyrkje	400
Sande	Åram kyrkje	Storegjerde Sivert	Storegjerde Sivert	Tømmer	Langkyrkje	300
Sandøy	Harøy kyrkje	Kavli F Z og Michelsen P S	Rødseth Ragnvald, Spjelkavik	Reisverk?	Langkyrkje	340
Sandøy	Sandøy kyrkje			Tømmer	Åttekant	250
Skodje	Skodje kyrkje	Meinhardt F	Lien Gjert og Tonning Elias	Tømmer	Langkyrkje	430
Smøla	Brattvær kirke	Holmgren J	Hamnæs Ole	Bindingsverk	Langkirke	420
Smøla	Edøy gamle kirke	Tverdahl John (rest.)		Stein	Langkirke	120
Smøla	Edøy kirke	Digre J P, Trondheim	Digre J P og J, Trondheim	Tømmer	Langkirke	365
Smøla	Hopen kirke	Schirmer A D (etter Nordan)	Hovde Chr., Kr.sund	Tømmer	Langkirke	260
Stordal	Rosekyrkja			Tømmer	Åttekant	
Stordal	Stordal kyrkje	Kielland J Z M	Havnæs Ole	Tømmer?	Langkyrkje	270
Stranda	Geiranger kyrkje	Klipe H		Tømmer	Åttekant	200
Stranda	Liabygda kyrkje	Bucher Henry, Oslo	Overå Tore	Tømmer?	Langkyrkje	165
Stranda	Stranda kyrkje	Rolfsen	Lien Gjert, Nordfjordeid	Tømmer	Åttekant	
Stranda	Sunnylven kyrkje	Rolfsen		Tømmer	Langkyrkje	400
Sula	Indre Sula kyrkje	Fronth Aksel		Tre	Heilvifte	299
Sula	Langevåg kyrkje	Grimnes Ø B		Betong	Langkyrkje	600

Vedlegg 5: Ståande kyrkjer i Møre bispedøme pr. 1.1.2000

Kommune	Kyrkje	Merknader
Molde	Sekken kyrkje	Avløyste Veøy gamle kyrkje (sjå denne).
Molde	Veøy gamle kyrkje	Tidl. fylkeskyrkje for Romsdal. Tilhøyrrer Molde kommune. Avløyst i 1907-08 av Veøy, Holm., Sekken (og Rødven).
Molde	Veøy kyrkje	Avløyste Veøy gamle kyrkje (sjå denne). Søsterkyrkje til Holm kyrkje.
Neset	Eikesdal kyrkje	
Neset	Neset kirke	Tidligere stavkirke fra middelalderen (ca. 1300) på Rød. Nåv. kirke skadet ved brann 10.03.1996. Reparat.
Neset	Sira kyrkje	Tidlegare kyrkjer i Eresfjord frå mellomalderen og 1708.
Neset	Vistdal kyrkje	Tidlegare kyrkjer frå mellomalderen og 1668.
Norddal	Norddal kyrkje	Mellomalder-stavkyrkja i Valldal vart i 1625 teke ned og flytta over fjorden til Dale (Norddal). Rive 1782.
Norddal	Sylte kyrkje	Truleg kyrkjestad sidan 1100-talet. Stavkyrkja flytta til Norddal 1625. Kapellet på Døving (1754) flytta til Sylte 1812.
Rauma	Eid kyrkje	Tidlegare kyrkje frå mellomalderen. Noverande kyrkje frå 1797 tilbygd kor og tårn 1872-74.
Rauma	Grytten kirke	Tidl. kyrkjer på Sogge frå mellomalderen og 1732. Denne nedgravd av sand og kyrkja flytta til Veblungsnes 1829.
Rauma	Hen kirke	Tidlegare kyrkje frå mellomalderen.
Rauma	Holm kyrkje	Avløyste Veøy gamle kyrkje (sjå denne). Søsterkyrkje til Veøy nye kyrkje på Sølsnes.
Rauma	Kors kirke	Tidl. stavkirke fra 1498, ombygd til laftekirke ca. 1670. Ombygd til korskirke 1797. Flytta til Ytre Monge 1902. Restaurert 1964
Rauma	Rødven kapell	Avløyste Rødven stavkyrkje (sjå òg Veøy gamle kyrkje).
Rauma	Rødven stavkyrkje	Middelalderkyrkje. Overteke av Fortidsminneforeninga 1908.
Rauma	Voll kyrkje	Tidlegare kyrkjer frå mellomalderen og ca. 1674.
Rauma	Vågstranda kyrkje	Same teikning som Fiksdal k. 1866 og Otrøy k. 1878.
Rauma	Øverdalen kirke	
Rindal	Rindal kirke	Tidligere kirker fra middelalderen (stavkirke ombygd til korskirke i 1661) og 1693.
Rindal	Øvre Rindal kapell	
Sande	Gursken kyrkje	
Sande	Larsnes kyrkje	Eigd av ei stifting.
Sande	Sande kyrkje	Tidl. kyrkjer: Stavk. frå 13-1400-talet (utvida til korsk. før 1709) og 1836. Form og materialar til nov. kyrkje henta herfrå.
Sande	Åram kyrkje	
Sandøy	Harøy kyrkje	Tidlegare mellomalderkyrkje.
Sandøy	Sandøy kyrkje	Mellomalderkyrkja på Ona vart flytta til Sandøy 1708.
Skodje	Skodje kyrkje	Tidlegare kyrkjer frå mellomalderen og 1750.
Smøla	Brattvær kirke	Tidligere kirker fra middelalderen, 1709 og 1885 (brant etter lynnedslag 20.11.1913).
Smøla	Edøy gamle kirke	Middelalderkirke. Brant 1887. Ruin til 1950 da kirken ble restaurert.
Smøla	Edøy kirke	Avløste Edøy gamle kirke i 1885.
Smøla	Hopen kirke	Tidl. m.ald.kirke på øya Veien. Kirke på Hopen 1749, skadet av lyn 1842. Utg.pkt for tegn.: Komagfjord (1887) av Nordan.
Stordal	Rosekyrkja	Eigd av Fortidsminneforeninga.
Stordal	Stordal kyrkje	Tidlegare kyrkjer i Stordal: Frå mellomalderen og 1789 (Rosekyrkja).
Stranda	Geiranger kyrkje	
Stranda	Liabygda kyrkje	Særprega interiør m.a. med "baldakinaltar", etter stud. teol. Lars Lied.
Stranda	Stranda kyrkje	Tidlegare kyrkjer i Stranda: Mellomalderkyrkje, teken av ras, skal først ha stått i Upsvik. Kyrkje på Fagervoll 1731.
Stranda	Sunnylven kyrkje	Tidl. kyrkjer i Sunnylven frå mellomalderen (teken av snøskred) og 1730. Truleg modell for kyrkja i Ibsens Brand.
Sula	Indre Sula kyrkje	
Sula	Langevåg kyrkje	

Vedlegg 5: Ståande kyrkjer i Møre bispedøme pr. 1.1.2000

Kommune	Kyrkje	Stad	Sokn	Medl.tal	Prestegjeld	Prosti	Bisped.	Byg.år	Endra år	Vernestatus
Sunndal	Gjøra kapell	Gjøra	Romfo		Sunndal	Indre Nordmøre	Møre	1935		Listeført
Sunndal	Hov kirke	Sunndalsøra	Hov	4919	Sunndal	Indre Nordmøre	Møre	1887	1992	Listeført
Sunndal	Romfo kyrkje	Romfo	Romfo	464	Sunndal	Indre Nordmøre	Møre	1821		Verna
Sunndal	Øksendal kyrkje	Øksendal	Øksendal	359	Sunndal	Indre Nordmøre	Møre	1894		Listeført
Sunndal	Ålvundeid kyrkje	Ålvundeid	Ålvundeid	1106	Sunndal	Indre Nordmøre	Møre	1848		Verna
Surnadal	Mo kyrkje	Mo	Mo	517	Surnadal	Indre Nordmøre	Møre	1728		Verna
Surnadal	Ranes kyrkje	Ranes	Ranes	2616	Surnadal	Indre Nordmøre	Møre	1868		
Surnadal	Stangvik kyrkje	Stangvik	Stangvik	657	Surnadal	Indre Nordmøre	Møre	1896		Listeført
Surnadal	Todalen kyrkje	Todalen	Todalen	389	Stangvik	Indre Nordmøre	Møre	1861	1880	
Surnadal	Øye kyrkje	Øye	Øye	1129	Surnadal	Indre Nordmøre	Møre	1871		
Surnadal	Åsskard kyrkje	Åsskard	Åsskard	735	Stangvik	Indre Nordmøre	Møre	1876	1960	Listeført
Sykkylven	Ikornnes kyrkje	Ikornnes	Sykkylven		Sykkylven	Austre Sunnmøre	Møre	1978		
Sykkylven	Sykkylven kyrkje	Aure	Sykkylven	6732	Sykkylven	Austre Sunnmøre	Møre	1990		
Tingvoll	Straumsnes kyrkje	Grimstad	Straumsnes	943	Tingvoll	Indre Nordmøre	Møre	1864		
Tingvoll	Tingvoll kyrkje	Tingvoll	Tingvoll	1913	Tingvoll	Indre Nordmøre	Møre	1100		Freda
Tustna	Gullstein kirke	Gullstein	Tustna	1001	Halsa	Ytre Nordmøre	Møre	1869		Listeført
Ulstein	Ulstein kyrkje	Ulsteinvik	Ulstein	5996	Ulstein	Søre Sunnmøre	Møre	1849	1878	Verna
Vanylven	Rovde kyrkje	Rovde	Rovde	349	Vanylven	Søre Sunnmøre	Møre	1872		Listeført
Vanylven	St. Jetmund kyrkje	Åheim	Vanylven		Vanylven	Søre Sunnmøre	Møre	1155	1957	Freda
Vanylven	Syvde kyrkje	Syvde	Syvde	1114	Vanylven	Søre Sunnmøre	Møre	1837		Verna
Vanylven	Vanylven kyrkje	Slagnes	Vanylven	1935	Vanylven	Søre Sunnmøre	Møre	1863		
Vestnes	Fiksdal kyrkje	Fiksdal	Fiksdal	568	Vestnes	Indre Romsdal	Møre	1866	1966	Listeført
Vestnes	Tresfjord kyrkje	Tresfjord	Tresfjord	1197	Vestnes	Indre Romsdal	Møre	1828		Verna
Vestnes	Vestnes kyrkje	Vestnes	Vestnes	4052	Vestnes	Indre Romsdal	Møre	1872		Listeført
Vestnes	Vike kyrkje	Vikebukta	Vike	386	Vestnes	Indre Romsdal	Møre	1970		
Volda	Austefjord kyrkje	Fyrde	Austefjord	419	Volda	Søre Sunnmøre	Møre	1773	1879	Verna
Volda	Dalsfjord kyrkje	Dravlaus	Dalsfjord	886	Volda	Søre Sunnmøre	Møre	1910		
Volda	Kilsfjord kyrkje	Straumshamn	Kilsfjord	629	Volda	Søre Sunnmøre	Møre	1974		
Volda	Volda kyrkje	Volda	Volda	5559	Volda	Søre Sunnmøre	Møre	1932		Listeført
Ørskog	Ørskog kyrkje	Sjøholt	Ørskog	1906	Ørskog	Austre Sunnmøre	Møre	1873		Listeført
Ørsta	Bjørke kyrkje	Bjørke	Storfjorden	207	Hjørundfjord	Søre Sunnmøre	Møre	1919		
Ørsta	Hjørundfjord kyrkje	Sæbø	Hjørundfjord	985	Hjørundfjord	Søre Sunnmøre	Møre	1880		Listeført
Ørsta	Vartdal kyrkje	Nordre Vartdal	Vartdal	1189	Ørsta	Søre Sunnmøre	Møre	1876	1964	
Ørsta	Ørsta kyrkje	Ørsta	Ørsta	7133	Ørsta	Søre Sunnmøre	Møre	1864	1970	Listeført
Ålesund	Borgund kyrkje	Borgundgavlen	Borgund	5293	Borgund	Nordre Sunnmøre	Møre	1130	1632, 1868	Freda
Ålesund	Ellingsøy kyrkje	Slotsvika	Ellingsøy	1794	Borgund	Nordre Sunnmøre	Møre	1998		
Ålesund	Spjelkavik kyrkje	Moa	Spjelkavik	16095	Spjelkavik	Nordre Sunnmøre	Møre	1987		
Ålesund	Volsdalen kirke	Volsdalen	Volsdalen	3753	Volsdalen	Nordre Sunnmøre	Møre	1974		
Ålesund	Ålesund kirke	Ålesund	Ålesund	8199	Ålesund	Nordre Sunnmøre	Møre	1909		Listeført

Vedlegg 5: Ståande kyrkjer i Møre bispedøme pr. 1.1.2000

Kommune	Kyrkje	Arkitekt	Byggmeister	Materiale	Planform	Sitjepl.
Sunndal	Gjøra kapell	Meyer J B	Bjørset Lars (byggeleder)	Tømmer	Langkyrkje	100
Sunndal	Hov kirke	Nordan J W	Hovde Chr., Kr.sund	Tømmer	Langkirke	420
Sunndal	Romfo kyrkje	Pedersen O		Tømmer	Åttekant	230
Sunndal	Øksendal kyrkje	Schirmer A (Nordan?)	Schei Ole Eriksen	Tømmer	Langkyrkje	260
Sunndal	Ålvundeid kyrkje	Pedersen O		Tømmer	Åttekant	230
Surnadal	Mo kyrkje	Holten Erik Jakobsen		Tømmer	Y-form	190
Surnadal	Ranes kyrkje	Schmedling, Molde	Scheistrøen O A	Tømmer	Langkyrkje	420
Surnadal	Stangvik kyrkje	Norum K	Mogstad Lars O, Surnadal	Tømmer	Langkyrkje	570
Surnadal	Todalen kyrkje	Nordan J W	Bukten Ole Isaksen	Tømmer	Langkyrkje	
Surnadal	Øye kyrkje	Nordan J W	Scheistrøen Ola Olson	Tømmer	Langkyrkje	300
Surnadal	Åsskard kyrkje	Nordan J W	Hovde Chr., Kr.sund	Tømmer	Langkyrkje	250
Sykkylven	Ikornnes kyrkje	Apelseth Alf		Betong/mexistein	Diagonal	350
Sykkylven	Sykkylven kyrkje	Norderval Oskar	Måndalen Bygg AS (hovudentreprenør)	Betong, tegl	Halvifte	850
Tingvoll	Straumsnes kyrkje	Olsen Gustav, Trondheim	Thoresen Lars, Kr.sund	Tømmer	Langkyrkje	300
Tingvoll	Tingvoll kyrkje			Stein	Langkyrkje	306
Tustna	Gullstein kirke	Christie Chr.	Schmedling, Kr.sund	Reisverk?	Langkirke	300
Ulstein	Ulstein kyrkje	Wraamann H	1849: Liid Ole 1878: Lien Gjert	Tømmer	Åttekant	400
Vanylven	Rovde kyrkje	Tornæs Lars, Ålesund	Tornæs Lars, Ålesund	Tømmer	Langkyrkje	350
Vanylven	St. Jetmund kyrkje	Lindstrøm J og Engen C		Stein, marmor	Langkyrkje	80
Vanylven	Syvde kyrkje			Tømmer	Langkyrkje	392
Vanylven	Vanylven kyrkje	Bull G A	Mork M og Barstad L	Stein	Langkyrkje	320
Vestnes	Fiksdal kyrkje	Nordan J W	Lien Gjert, Nordfjord	Tømmer	Langkyrkje	200
Vestnes	Tresfjord kyrkje	Kroken E		Tømmer	Åttekant	270
Vestnes	Vestnes kyrkje	Nordan J W	Berg A J, Levanger og Aas	Tømmer	Langkyrkje	480
Vestnes	Vike kyrkje	Solheim O S		Betong, limtre	Langkyrkje	200
Volda	Austefjord kyrkje	Lien G		Tømmer	Langkyrkje	150
Volda	Dalsfjord kyrkje	Havnæs Ole	Strømme Petter og Strømsheim Jens	Tømmer	Korskyrkje	400
Volda	Kilsfjord kyrkje	Apelseth Alf		Betong	Rektangel	200
Volda	Volda kyrkje	Arneberg Arnstein	Strømsheim Jens, Ålesund	Stein	Korskyrkje	800
Ørskog	Ørskog kyrkje	Nordan J W	Berg Anders Johnsen, Levanger	Tømmer	Langkyrkje	650
Ørsta	Bjørke kyrkje	Brække Mathias	Gjersdal Sivert og Edv.	Tømmer?	Langkyrkje	200
Ørsta	Hjørundfjord kyrkje	Nissen H	Berg Carl og Olsen Johan	Tømmer? Reisverk?	Langkyrkje	480
Ørsta	Vartdal kyrkje	Schirmer H E og von Hanno	Stokkeland Knut L, Vestnes	Tømmer	Langkyrkje	360
Ørsta	Ørsta kyrkje	Schirmer H E og von Hanno	Ørstenvig Jacob	Tømmer	Langkyrkje	520
Ålesund	Borgund kyrkje	Fürst Chr og Hans, Oslo (1907)		Stein	Langkyrkje	850
Ålesund	Ellingsøy kyrkje	Nes Lauritz og Norderval Oskar	M Kristiseter AS	Betong, tegl	Sentralkyrkje	400
Ålesund	Spjelkavik kyrkje	Apelseth Alf		Betong, tegl	Sekskant	600
Ålesund	Volsdalen kirke	Moen L O		Limtre, bindingsverk	Rektangel	500
Ålesund	Ålesund kirke	Knudsen S	Erstad S, Ålesund	Stein, betong	Langkirke	800

Vedlegg 5: Ståande kyrkjer i Møre bispedøme pr. 1.1.2000

Kommune	Kyrkje	Merknader
Sunddal	Gjøra kapell	
Sunddal	Hov kirke	Tidl. kirker fra m.ald. (brant), 1647 (nedblåst), 1726 (snøskred 1727, gj.oppb. 1729, stormskadd 1849) og 1864 (nedblåst).
Sunddal	Romfo kyrkje	Tidlegare kyrkjer frå mellomalderen og 1707 .
Sunddal	Øksendal kyrkje	Tidl. kyrkjer frå m.ald. og 1712. Same teikn. som Hopen 1890-92. Orientert N-S med koret mot S truleg pga. vindretningar.
Sunddal	Ålvundeid kyrkje	Bygd med Romfo som modell, men med mindre grunnplan.
Surnadal	Mo kyrkje	Tidlegare stavkyrkje frå mellomalderen.
Surnadal	Ranes kyrkje	Tidlegare kyrkjer: Frå mellomalderen (stavk. påbygd korsarmar i 1648-49) og 1704.
Surnadal	Stangvik kyrkje	Tidl. kyrkjer frå mellomalderen (1407? Brann etter lynnedslag saman med prestegarden i 1783) og 1784.
Surnadal	Todalen kyrkje	1890: Tilbygd kor, sakristi og tårn. (etter Nordans opph. teikn.?)
Surnadal	Øye kyrkje	Tidlegare kyrkjer i Surnadal frå mellomalderen og 1724.
Surnadal	Åsskard kyrkje	
Sykkylven	Ikornnes kyrkje	
Sykkylven	Sykkylven kyrkje	Tidlegare kyrkjer frå mellomalderen, 1709 og 1883. Brann 02.02.1983.
Tingvoll	Straumsnes kyrkje	
Tingvoll	Tingvoll kyrkje	Tidl. fylkeskyrkje for Nordmøre. Spor etter eldre trekyrkje på same stad, venteleg frå kring år 1000.
Tustna	Gullstein kirke	
Ulstein	Ulstein kyrkje	Tidl. k. på Ulstein: Steink. frå 1100-talet. Brann pga. lyn 1847. Nov. k. bygd 1848. Flytta til Ulsteinvik 1878. Påbygd kor.
Vanylven	Rovde kyrkje	Tidl. kyrkjer frå m.ald. (stavk, berre koret av stavverk i 1721) og 1832 (kjøpt av Rønneberg, sett opp som sjøbu på Sandshamn).
Vanylven	St. Jetmund kyrkje	Mellomalderkyrkje. Rive 1863 då kyrkja på Sлагnes stod ferdig. Atterreist 1937-1957.
Vanylven	Syvde kyrkje	Tidl. stavkyrkje frå mellomalderen. Nov. kyrkje utvida og ombyggd 1871
Vanylven	Vanylven kyrkje	Avløyste St. Jetmund k. på Åheim. Same teikn. nytta i trekyrkja Davik 1886 med ulikt resultat.
Vestnes	Fiksdal kyrkje	Sm. tegning brukt på Vågstranda 1870 og Otrøy 1878.
Vestnes	Tresfjord kyrkje	Tidlegare kyrkjer frå mellomalderen og 1690.
Vestnes	Vestnes kyrkje	Tidlegare kyrkjer frå mellomalderen og 1682.
Vestnes	Vike kyrkje	
Volda	Austefjord kyrkje	Bygd på Nes i Bjugn 1766 (1770?). Flytta og oppsett i Fyrde 1879-80.
Volda	Dalsfjord kyrkje	
Volda	Kilsfjord kyrkje	Kilsfjord sokn utskilt frå Volda.
Volda	Volda kyrkje	Tidlegare kyrkjer frå mellomalderen (stavk. påbygd korsarmar) og 1858.
Ørskog	Ørskog kyrkje	Tidlegare kyrkjer frå m.ald. (atterreist eller ombyggd 1642) og 1807. Sistnemnde flytta til Leikanger 1872.
Ørsta	Bjørke kyrkje	Bygd pga. rasfarleg sjøveg til Hjørundfjord kyrkje, Sæbø.
Ørsta	Hjørundfjord kyrkje	Tidl. kyrkjer frå m.ald. (visstnok skada av utgraving etter skifte av elveløp), 1584 og 1735.
Ørsta	Vartdal kyrkje	
Ørsta	Ørsta kyrkje	Tidlegare stavkyrkje frå mellomalderen.
Ålesund	Borgund kyrkje	Austre korsarm er Peterskyrkja frå 1100-talet. Nordfløy 1632, sørfløy 1869. Brann 1904. Atterreist 1907.
Ålesund	Ellingsøy kyrkje	Ellingsøy sokn utskilt frå Borgund 1998.
Ålesund	Spjelkavik kyrkje	
Ålesund	Volsdalen kirke	
Ålesund	Ålesund kirke	Kirken fra 1855 brant 1904. Nåv. kirke med koret mot V og med tårn ved skipets S langside.

Vedlegg 6: FDVU-kostnader for 66 kirker i Møre bispedømme i 1999

Kommune	Kirke	20 LØNN	21 AVGIF	22 FORSI	23 ADMIN	29 KALK U	SUM F	30 LØNN	31 LØPEN	33 ENERC	36 VAKT	37 UTEND	39 KALK U	SUM D
Aukra	Aukra kyrkje	36632	4167	7835	28461	0	77095	102405	74644	35868	13283	0	0	226200
Aure	Aure kyrkje	50134	5609	8000	19692	7889	91324	134385	25926	81576	0	20667	0	262554
Aure	Stemshaug kyrkje	25067	2106	4000	9846	3945	44964	67193	12963	54640	0	10333	0	145129
Averøy	Bremnes kirke	48474	10165	7921	26610	4900	98070	129121	27322	44095	5400	3200	0	209138
Averøy	Kornstad kirke	26710	10582	6129	14662	2700	60783	50676	15055	46407	0	2080	0	114218
Averøy	Kvernes kirke	23742	6791	7395	13033	2400	53361	52065	13382	50982	5400	8830	0	130659
Eide	Eide kirke	63309	2269	7910	31700	0	105188	142517	4833	38549	0	0	0	185899
Frei	Frei kirke	59472	5348	8000	13296	18167	104283	133050	55430	73125	0	0	0	261605
Giske	Giske kyrkje	41885	4856	6882	11542	13333	78498	133852	44525	15263	15303	0	9333	218276
Giske	Valderøy kyrkje	41885	7946	11114	11542	13333	85820	136866	44525	39490	11955	0	9333	242169
Giske	Vigra kyrkje	41885	5314	13831	11542	13333	85905	110940	44525	45392	11955	0	9333	222145
Gjemnes	Gjemnes kirke	28111	3401	11590	1427	8333	52862	48933	43087	34085	0	1500	0	127605
Gjemnes	Øre kyrkje	56222	6803	15373	2853	16667	97918	97867	86175	39778	4080	1500	0	229400
Midsund	N-Heggdal kapell	7985	984	1486	3333	4508	18296	23362	9629	4985	0	0	9105	47081
Midsund	Otrøy kyrkje	23956	3730	303	10000	13525	51514	70088	28887	19463	0	0	27316	145754
Molde	Bergmo småkirke	21473	7273	2802	5590	6817	43955	18670	21576	25250	0	4000	0	69496
Molde	Kleive kirke	19326	2758	2429	5031	6135	35679	67450	19419	23153	0	7167	0	117189
Molde	Molde domkirke	100923	24071	22080	26272	32038	205384	433846	101409	196322	0	0	0	731577
Molde	Røbekk kirke	36504	1668	6471	9502	11588	65733	142475	36680	71310	0	12300	0	262765
Molde	Røvik kyrkje	15031	4442	3556	3913	4772	31714	71238	15103	26293	0	5000	0	117634
Molde	Sekken kyrkje	6442	1684	1201	1677	2045	13049	13490	6473	5985	0	0	0	25948
Molde	Veøy kyrkje	15031	3116	2371	3913	4772	29203	71238	15103	21900	0	1900	0	110141
Nesset	Eikesdal kyrkje	15853	0	3486	11829	2240	33408	4747	10230	7629	0	0	0	22606
Nesset	Nesset kirke	55485	14629	3393	41400	7840	122747	172487	48586	45292	2856	3078	0	272299
Nesset	Sira kyrkje	33027	3392	2380	24643	4667	68109	87826	27294	30079	2000	0	0	147199
Nesset	Vistdal kyrkje	27743	3723	1320	20700	3920	57406	52221	26078	8919	0	0	0	87218
Norddal	Norddal kyrkje	37805	5107	3763	15017	0	61692	65655	36312	47296	8500	0	0	157763
Norddal	Sylte kyrkje	37805	3284	3683	15017	0	59789	65655	36312	35874	8500	0	0	146341
Rauma	Eid kyrkje	10872	2455	3060	4312	1520	22219	33841	4600	6710	6285	0	0	51436
Rauma	Grytten kirke	27182	2332	4208	10779	3800	48301	52188	12248	22327	17491	0	0	104254
Rauma	Hen kirke	21746	1798	6120	8623	3040	41327	66070	5789	11451	12651	0	0	95961
Rauma	Holm kyrkje	14950	3434	4208	5929	2090	30611	42151	38844	7411	7005	0	0	95411
Rauma	Kors kirke	12232	0	3443	4851	1710	22236	19450	3911	8981	9278	132	0	41752
Rauma	Rødven kapell	8155	1717	2295	3234	1140	16541	32424	1719	3706	0	0	0	37849
Rauma	Voll kyrkje	14950	3416	4208	5929	2090	30593	32500	2371	12390	11979	1962	0	61202
Rauma	Vågstranda kyrkje	16309	0	4208	6468	2280	29265	35727	740	7809	13177	0	0	57453
Rauma	Øverdalen kirke	9514	1500	2678	3773	1330	18795	21967	1847	5335	4730	1709	0	35588
Rindal	Rindal kirke	31615	6780	7500	21235	11000	78130	94043	7533	80000	0	0	7000	188576
Rindal	Øvre Rindal kapell	10538	7200	1645	7079	3667	30129	31348	2510	30000	0	7000	0	70858

Vedlegg 6: FDVU-kostnader for 66 kirker i Møre bispedømme i 1999

Kommune	Kirke	40 USPES	41 PLANL	42 UTSKIF	47 UTEND	49 KALK U	SUM V	51 LØP OM	52 OFF KR	53 OPPGR	57 UTEND	SUM U
Aukra	Aukra kyrkje	13433	0	0	0	0	13433	0	0	0	0	0
Aure	Aure kyrkje	20251	0	0	0	0	20251	0	0	0	0	0
Aure	Stemshaug kyrkje	20251	122942	0	0	0	143193	0	0	0	0	0
Averøy	Bremsnes kirke	14252	0	0	0	0	14252	0	0	50000	0	50000
Averøy	Kornstad kirke	7853	0	0	0	0	7853	0	0	75000	0	75000
Averøy	Kvernes kirke	6980	0	0	0	0	6980	0	0	0	0	0
Eide	Eide kirke	7743	0	0	0	0	7743	0	0	0	0	0
Frei	Frei kirke	12944	202397	0	0	0	215341	0	0	0	0	0
Giske	Giske kyrkje	4327	0	0	0	0	4327	0	0	410638	0	410638
Giske	Valderøy kyrkje	4327	26236	97338	0	0	127901	0	0	0	0	0
Giske	Vigra kyrkje	4327	0	9095	0	0	13422	0	0	21137	0	21137
Gjemnes	Gjemnes kirke	3012	0	0	0	0	3012	0	0	0	0	0
Gjemnes	Øre kyrkje	6023	130000	0	0	0	136023	0	0	0	0	0
Midsund	N-Heggdal kapell	0	0	113300	0	0	113300	0	0	0	0	0
Midsund	Otrøy kyrkje	0	0	0	0	0	0	0	0	0	260000	260000
Molde	Bergmo småkirke	10839	0	0	0	7180	18019	0	0	0	0	0
Molde	Kleive kirke	12169	0	0	0	6462	18631	0	0	0	0	0
Molde	Molde domkirke	55487	628992	0	0	33746	718225	0	0	285733	0	285733
Molde	Røbekk kirke	29237	63000	0	0	12206	104443	0	0	0	0	0
Molde	Røvik kyrkje	5324	0	0	0	5026	10350	0	0	0	0	0
Molde	Sekken kyrkje	0	0	0	0	2154	2154	0	0	0	0	0
Molde	Vøy kyrkje	0	260080	0	0	5026	265106	0	0	0	0	0
Nesset	Eikesdal kyrkje	1845	0	0	0	0	1845	0	0	0	0	0
Nesset	Nesset kirke	19145	0	0	0	0	19145	148054	0	0	0	148054
Nesset	Sira kyrkje	1247	0	0	0	0	1247	0	0	0	0	0
Nesset	Vistdal kyrkje	2880	0	0	0	0	2880	0	0	0	0	0
Norrdal	Norrdal kyrkje	23023	0	0	0	0	23023	0	0	0	0	0
Norrdal	Sylte kyrkje	23023	77693	0	0	0	100716	0	0	0	0	0
Rauma	Eid kyrkje	3251	0	0	2210	0	5461	0	0	0	0	0
Rauma	Grytten kirke	5729	0	0	0	5787	11516	0	0	0	0	0
Rauma	Hen kirke	1486	0	0	0	825	2311	0	0	0	0	0
Rauma	Holm kyrkje	0	184049	0	10111	3715	197875	0	19290	9904	0	29194
Rauma	Kors kirke	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Rauma	Rødven kapell	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Rauma	Voll kyrkje	1061	0	0	0	0	1061	0	0	0	0	0
Rauma	Vågstranda kyrkje	3171	0	0	179	0	3350	0	0	0	0	0
Rauma	Øverdalen kirke	0	0	0	0	0	0	0	7064	32896	0	39960
Rindal	Rindal kirke	0	0	0	0	16500	16500	0	0	0	0	0
Rindal	Øvre Rindal kapell	0	0	0	0	5500	5500	0	0	0	0	0

Vedlegg 6: FDVU-kostnader for 66 kirker i Møre bispedømme i 1999

Kommune	Kirke	SUM F	SUM D	SUM V	SUM U	SUM FD	SUM VU	SUM FDV	SUM FDVU	GFL	BTA	Gudstj	Deltaker	Handl	Medlem
Aukra	Aukra kyrkje	77095	226200	13433	0	303295	13433	316728	316728	274	381	47	5790	88	2722
Aure	Aure kyrkje	91324	262554	20251	0	353878	20251	374129	374129	410	590	48	4956	84	1787
Aure	Stemshaug kyrkje	44964	145129	143193	0	190093	143193	333286	333286	273	350	30	1631	42	772
Averøy	Bremsnes kirke	98070	209138	14252	50000	307208	64252	321460	371460	337	451	62	4973	99	3242
Averøy	Kornstad kirke	60783	114218	7853	75000	175001	82853	182854	257854	314	399	34	2135	50	1364
Averøy	Kvernes kirke	53361	130659	6980	0	184020	6980	191000	191000	366	449	30	1866	41	598
Eide	Eide kirke	105188	185899	7743	0	291087	7743	298830	298830	298	383	80	8807	128	2947
Frei	Frei kirke	104283	261605	215341	0	365888	215341	581229	581229	340	394	63	5770	108	4779
Giske	Giske kyrkje	78498	218276	4327	410638	296774	414965	301101	711739	160	200	66	6483	102	1645
Giske	Valderøy kyrkje	85820	242169	127901	0	327989	127901	455890	455890	435	826	44	7636	70	2769
Giske	Vigra kyrkje	85905	222145	13422	21137	308050	34559	321472	342609	397	537	36	4409	64	1586
Gjemnes	Gjemnes kirke	52862	127605	3012	0	180467	3012	183479	183479	305	385	27	1130	36	440
Gjemnes	Øre kyrkje	97918	229400	136023	0	327318	136023	463341	463341	396	567	53	5176	90	2080
Midsund	N-Heggdal kapell	18296	47081	113300	0	65377	113300	178677	178677	150	210	12	360	16	
Midsund	Otrøy kyrkje	51514	145754	0	260000	197268	260000	197268	457268	249	339	51	4004	71	1903
Molde	Bergmo småkirke	43955	69496	18019	0	113451	18019	131470	131470	475	475	34	3986	44	
Molde	Kleive kirke	35679	117189	18631	0	152868	18631	171499	171499	280	408	31	4268	58	2067
Molde	Molde domkirke	205384	731577	718225	285733	936961	1003958	1655186	1940919	1260	2175	157	24661	278	9764
Molde	Røbekk kirke	65733	262765	104443	0	328498	104443	432941	432941	397	509	57	6775	133	7942
Molde	Røvik kyrkje	31714	117634	10350	0	149348	10350	159698	159698	243	296	24	1872	37	683
Molde	Sekken kyrkje	13049	25948	2154	0	38997	2154	41151	41151	120	154	10	468	11	183
Molde	Vøy kyrkje	29203	110141	265106	0	139344	265106	404450	404450	241	296	24	1747	34	704
Neset	Eikesdal kyrkje	33408	22606	1845	0	56014	1845	57859	57859	121	150	8	198	10	86
Neset	Neset kirke	122747	272299	19145	148054	395046	167199	414191	562245	392	447	28	3245	71	2280
Neset	Sira kyrkje	68109	147199	1247	0	215308	1247	216555	216555	238	316	17	807	26	498
Neset	Vistdal kyrkje	57406	87218	2880	0	144624	2880	147504	147504	232	298	14	894	16	319
Norrdal	Norrdal kyrkje	61692	157763	23023	0	219455	23023	242478	242478	300	378	35	1480	47	1848
Norrdal	Sylte kyrkje	59789	146341	100716	0	206130	100716	306846	306846	323	444	35	3700	64	
Rauma	Eid kyrkje	22219	51436	5461	0	73655	5461	79116	79116	177	206	14	985	20	305
Rauma	Grytten kirke	48301	104254	11516	0	152555	11516	164071	164071	234	387	34	3052	67	2574
Rauma	Hen kirke	41327	95961	2311	0	137288	2311	139599	139599	284	329	27	2537	59	1671
Rauma	Holm kyrkje	30611	95411	197875	29194	126022	227069	323897	353091	241	296	20	1350	27	632
Rauma	Kors kirke	22236	41752	0	0	63988	0	63988	63988	211	211	16	1002	20	104
Rauma	Rødven kapell	16541	37849	0	0	54390	0	54390	54390	160	200	9	739	12	
Rauma	Voll kyrkje	30593	61202	1061	0	91795	1061	92856	92856	356	475	18	1660	26	1171
Rauma	Vågstranda kyrkje	29265	57453	3350	0	86718	3350	90068	90068	217	255	20	1395	28	438
Rauma	Øverdalen kirke	18795	35588	0	39960	54383	39960	54383	94343	149	179	11	345	16	137
Rindal	Rindal kirke	78130	188576	16500	0	266706	16500	283206	283206	434	639	54	1196	82	2085
Rindal	Øvre Rindal kapell	30129	70858	5500	0	100987	5500	106487	106487	156	195	18	3587	27	

Vedlegg 6: FDVU-kostnader for 66 kirker i Møre bispedømme i 1999

Kommune	Kirke	20 LØNN	21 AVGIF	22 FORSI	23 ADMIN	29 KALK U	SUM F	30 LØNN	31 LØPEN	33 ENERC	36 VAKT	37 UTEND	39 KALK U	SUM D
Skodje	Skodje kyrkje	52789	4800	15844	18760	0	92193	63603	22996	47655	19696	6360	0	160310
Smøla	Brattvær kirke	15447	2643	7327	12156	6067	43640	31186	23469	10788	0	2200	0	67643
Smøla	Edøy gamle kirke	8826	2280	2518	6947	3467	24038	26932	13411	10686	682	18480	0	70191
Smøla	Edøy kirke	15447	2643	2518	12156	6067	38831	39926	23469	19350	0	4300	0	87045
Smøla	Hopen kirke	15447	2643	2838	12156	6067	39151	31446	23469	20300	0	4400	0	79615
Stranda	Geiranger kyrkje	18700	5355	4469	9577	0	38101	42158	10323	25182	0	0	0	77663
Stranda	Liabygda kyrkje	12100	3351	5631	6197	0	27279	22421	866	34836	0	0	0	58123
Stranda	Stranda kyrkje	55000	3434	9533	28167	0	96134	151998	14644	51163	0	0	0	217805
Stranda	Sunnylven kyrkje	24200	2894	10427	12393	0	49914	81028	0	38256	0	0	0	119284
Surnadal	Mo kyrkje	21055	4182	3566	10980	0	39783	47688	36764	43101	5400	5000	0	137953
Surnadal	Ranes kyrkje	19816	3518	3774	10334	0	37442	76207	37260	19683	0	0	0	133150
Surnadal	Stangvik kyrkje	18578	5197	8524	9688	0	41987	67828	37456	69442	0	8000	0	182726
Surnadal	Todalen kyrkje	17339	2091	2486	9042	0	30958	58123	31152	15349	0	0	0	104624
Surnadal	Øye kyrkje	28486	6796	4342	14855	0	54479	76207	50286	56296	0	12000	0	194789
Surnadal	Åsskard kyrkje	18578	1599	2952	9688	0	32817	58123	37656	31319	0	15000	0	142098
Tingvoll	Straumsnes kyrkje	39926	2334	6944	8520	2580	60304	56627	3185	36317	0	2000	0	98129
Tingvoll	Tingvoll kyrkje	52925	3148	12080	11293	3420	82866	47716	13358	52007	20368	4000	0	137449
Tustna	Gullstein kirke	33139	6748	8965	19926	5000	73778	57430	25546	27508	0	0	0	110484
Vestnes	Fiksdal kyrkje	28842	2402	8551	6520	10487	56802	27288	13291	25496	0	0	0	66075
Vestnes	Tresfjord kyrkje	22287	5739	8214	5039	8103	49382	79369	37537	28426	6106	8695	0	160133
Vestnes	Vestnes kyrkje	57684	3143	5700	13041	20974	100542	167017	21400	24690	0	0	0	213107
Vestnes	Vike kyrkje	22287	3364	9767	5039	8103	48560	38996	5806	76709	0	669	0	122180
Ørskog	Ørskog kyrkje	57232	5477	7659	27576	10000	107944	99873	45365	60027	8596	10000	0	223861
Ørsta	Bjørke kyrkje	15913	3390	2542	5670	1603	29118	39240	18140	16595	8173	0	0	82148
Ørsta	Hjørundfjord kyrkje	28154	3390	7235	10033	2837	51649	75019	33450	31443	8173	0	0	148085
Ørsta	Vartdal kyrkje	22034	3390	5095	7852	2220	40591	75019	30328	33789	8173	0	0	147309
Ørsta	Ørsta kyrkje	56308	3390	8249	20065	5673	93685	248139	48879	53849	8173	0	0	359040
Sum alle		1954519	285191	398027	799925	346202	3783864	5048634	1673101	2325382	265368	193462	71420	9577367
Gj.snitt pr krk.		29614	4321	6031	12120	5245	57331	76494	25350	35233	4021	2931	1082	145112
Min.verdi		6442	0	303	1427	0	13049	4747	0	3706	0	0	0	22606
10% kvantil		11486	1676	2375,5	3913	0	25659	25147	2848	7719	0	0	0	54445
1.kvartil		15868	2415	2979	5996	1378	32965	39057	10253	17284	0	0	0	80248
Median		24078	3391	4782	10184	3567	49648	64629	23233	30699	0	0	0	129132
3.kvartil		39396	5340	7980	14807	7584	77871	92489	37136	46153	8173	4225	0	187907
90% kvantil		55854	7002	10771	25458	13333	97994	139671	46976	64735	12315	9415	0	235785
Maks.verdi		100923	24071	22080	41400	32038	205384	433846	101409	196322	20368	20667	27316	731577

Vedlegg 6: FDVU-kostnader for 66 kirker i Møre bispedømme i 1999

Kommune	Kirke	40 USPES	41 PLANL	42 UTSKIF	47 UTEND	49 KALK U	SUM V	51 LØP OM	52 OFF KR	53 OPPGR	57 UTEND	SUM U
Skodje	Skodje kyrkje	830	0	0	0	0	830	0	0	0	0	0
Smøla	Brattvær kirke	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Smøla	Edøy gamle kirke	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Smøla	Edøy kirke	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Smøla	Hopen kirke	0	41500	0	0	0	41500	0	0	0	0	0
Stranda	Geiranger kyrkje	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Stranda	Liabygda kyrkje	1013	0	0	0	0	1013	0	0	0	0	0
Stranda	Stranda kyrkje	12650	100000	0	26000	0	138650	0	0	0	0	0
Stranda	Sunnylven kyrkje	8292	160000	0	0	0	168292	0	0	0	0	0
Surnadal	Mo kyrkje	0	100000	0	0	0	100000	0	0	0	0	0
Surnadal	Ranes kyrkje	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Surnadal	Stangvik kyrkje	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Surnadal	Todalen kyrkje	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Surnadal	Øye kyrkje	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Surnadal	Åsskard kyrkje	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Tingvoll	Straumsnes kyrkje	39289	0	0	0	0	39289	0	0	0	0	0
Tingvoll	Tingvoll kyrkje	10453	0	0	0	0	10453	0	0	0	0	0
Tustna	Gullstein kirke	6086	0	0	0	10000	16086	0	0	0	0	0
Vestnes	Fiksdal kyrkje	18651	5166	0	0	0	23817	0	0	0	0	0
Vestnes	Tresfjord kyrkje	8228	0	0	0	0	8228	0	0	0	0	0
Vestnes	Vestnes kyrkje	20526	203780	0	0	0	224306	0	0	0	0	0
Vestnes	Vike kyrkje	8958	0	0	0	0	8958	0	0	43050	0	43050
Ørskog	Ørskog kyrkje	21556	13444	0	0	0	35000	0	0	15731	0	15731
Ørsta	Bjørke kyrkje	0	0	0	0	6500	6500	0	0	0	0	0
Ørsta	Hjørundfjord kyrkje	0	0	0	0	11500	11500	0	0	0	0	0
Ørsta	Vartdal kyrkje	0	0	0	0	9000	9000	0	0	0	0	0
Ørsta	Ørsta kyrkje	0	0	0	0	23000	23000	0	0	0	0	0
Sum alle		481172	2319279	219733	38500	164127	3222811	148054	26354	944089	260000	1378497
Gj.snitt pr krk.		7290	35141	3329	583	2487	48830	2243	399	14304	3939	20886
Min.verdi		0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
10% kvantil		0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1.kvartil		0	0	0	0	0	1397	0	0	0	0	0
Median		3092	0	0	0	0	9675	0	0	0	0	0
3.kvartil		10743	0	0	0	619	32204	0	0	0	0	0
90% kvantil		20389	126471	0	0	8090	140922	0	0	18434	0	41505
Maks.verdi		55487	628992	113300	26000	33746	718225	148054	19290	410638	260000	410638

Vedlegg 6: FDVU-kostnader for 66 kirker i Møre bispedømme i 1999

Kommune	Kirke	SUM F	SUM D	SUM V	SUM U	SUM FD	SUM VU	SUM FDV	SUM FDVU	GFL	BTA	Gudstj	Deltaker	Handl	Medlem
Skodje	Skodje kyrkje	92193	160310	830	0	252503	830	253333	253333	335	505	40	5872	65	3306
Smøla	Brattvær kirke	43640	67643	0	0	111283	0	111283	111283	381	432	19	986	31	550
Smøla	Edøy gamle kirke	24038	70191	0	0	94229	0	94229	94229	207	207	4	125	8	
Smøla	Edøy kirke	38831	87045	0	0	125876	0	125876	125876	259	328	18	566	29	760
Smøla	Hopen kirke	39151	79615	41500	0	118766	41500	160266	160266	210	253	21	1534	39	998
Stranda	Geiranger kyrkje	38101	77663	0	0	115764	0	115764	115764	150	206	27	2071	39	219
Stranda	Liabygda kyrkje	27279	58123	1013	0	85402	1013	86415	86415	189	261	22	1233	25	227
Stranda	Stranda kyrkje	96134	217805	138650	0	313939	138650	452589	452589	320	400	72	7093	111	3198
Stranda	Sunnylven kyrkje	49914	119284	168292	0	169198	168292	337490	337490	350	485	37	3091	49	684
Surnadal	Mo kyrkje	39783	137953	100000	0	177736	100000	277736	277736	139	188	25	1256	42	517
Surnadal	Ranes kyrkje	37442	133150	0	0	170592	0	170592	170592	290	370	24	2834	50	2616
Surnadal	Stangvik kyrkje	41987	182726	0	0	224713	0	224713	224713	532	668	22	1394	48	657
Surnadal	Todalen kyrkje	30958	104624	0	0	135582	0	135582	135582	197	246	22	1199	29	389
Surnadal	Øye kyrkje	54479	194789	0	0	249268	0	249268	249268	246	310	34	2341	57	1129
Surnadal	Åsskard kyrkje	32817	142098	0	0	174915	0	174915	174915	225	275	22	1249	37	735
Tingvoll	Straumsnes kyrkje	60304	98129	39289	0	158433	39289	197722	197722	335	419	32	2062	53	943
Tingvoll	Tingvoll kyrkje	82866	137449	10453	0	220315	10453	230768	230768	401	524	43	5291	79	1913
Tustna	Gullstein kirke	73778	110484	16086	0	184262	16086	200348	200348	216	258	24	1589	39	1001
Vestnes	Fiksdal kyrkje	56802	66075	23817	0	122877	23817	146694	146694	217	255	27	1866	39	568
Vestnes	Tresfjord kyrkje	49382	160133	8228	0	209515	8228	217743	217743	210	245	21	1827	43	1197
Vestnes	Vestnes kyrkje	100542	213107	224306	0	313649	224306	537955	537955	343	486	54	6011	116	4052
Vestnes	Vike kyrkje	48560	122180	8958	43050	170740	52008	179698	222748	296	457	20	958	26	386
Ørskog	Ørskog kyrkje	107944	223861	35000	15731	331805	50731	366805	382536	526	773	34	4453	52	1906
Ørsta	Bjørke kyrkje	29118	82148	6500	0	111266	6500	117766	117766	180	210	26	1348	33	207
Ørsta	Hjørundfjord kyrkje	51649	148085	11500	0	199734	11500	211234	211234	460	560	45	2957	69	985
Ørsta	Vartdal kyrkje	40591	147309	9000	0	187900	9000	196900	196900	340	410	34	3017	37	1189
Ørsta	Ørsta kyrkje	93685	359040	23000	0	452725	23000	475725	475725	330	645	89	15120	211	7133
Sum alle		3783864	9577367	3222811	1378497	13361231	4601308	16584042	17962539	19829	26555	2256	216418	3758	101590
Gj.snitt pr krk.		57331	145112	48830	20886	202443	69717	251273	272160	300	402	34	3279	57	1693
Min.verdi		13049	22606	0	0	38997	0	41151	41151	120	150	4	125	8	86
10% kvantil		25658,5	54444,5	0	0	79529	0	88242	91462	158	203	14	773	18	226
1.kvartil		32965	80248	1397	0	119794	2193	136586	136586	212	255	20	1237	29	542
Median		49648	129132	9675	0	176369	14760	197495	213895	282	380	28	1967	44	1065
3.kvartil		77871	187907	32204	0	263155	95713	320277	341329	348	471	42	4374	70	2081
90% kvantil		97994	235785	140922	41505	328244	191817	442765	460305	422	579	60	6247	105	3248
Maks.verdi		205384	731577	718225	410638	936961	1003958	1655186	1940919	1260	2175	157	24661	278	9764

Vedlegg 7: Kart over Møre og Romsdal fylke og Møre bispedømme

Opphavsrett © Fylkeskartkontoret i Møre og Romsdal

